

2017

ВОЈНО ДЕЛО

ISSN 0042-8426 ■ UDK 355/359

ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНИ НАУЧНО – ТЕОРИЈСКИ ЧАСОПИС

ВОЈНО ДЕЛО

6
2017

МИНИСТАРСТВО ОДБРАНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

ВОЈНО ДЕЛО

ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНИ
НАУЧНО-ТЕОРИЈСКИ ЧАСОПИС

6/2017 ГОДИНА LXIX

УДК 355/359 □ YU ISSN 0042-8426 □

МИНИСТАРСТВО ОДБРАНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

МЕДИЈА ЦЕНТАР „ОДБРАНА“

ДИРЕКТОР

Стевица С. Карапанџин, пуковник

НАЧЕЛНИЦА ОДСЕКА ЗА ИЗДАВАЧКУ ДЕЛАТНОСТ

Драгана Марковић

УНИВЕРЗИТЕТ ОДБРАНЕ У БЕОГРАДУ

РЕКТОР

Проф. др *Младен Вуруна*, генерал-мајор

УРЕДНИК ВОЈНОГ ДЕЛА

Милан Тепшић, потпуковник

e-mail: milan.tepsic@mod.gov.rs

Тел: +381-11-3349-497

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

Проф. др Митар Ковач, генерал-мајор у пензији, председник; ван. проф. др Зоран Килибарда, заменик председника; генерал-мајор проф. др Младен Вуруна; проф. др Јан Марчек, пуковник у пензији; проф. др Божидар Форца, генерал-мајор у пензији; проф. др Драган Јовашевић; проф. др Драган Р. Симић; проф. др Зоран Драгишић; ван. проф. др Тања Мишчевић; ван. проф. др Јованка Шарановић; ван. проф. др Владан Јончић; ван. проф. др Станислав Стојановић; доц. др Зоран Јефтић; потпуковник Милан Тепшић, секретар.

Адреса: Часопис Војно дело, Браће Југовића 19, 11002 Београд *
vojno.delo@mod.gov.rs * Претплата: pretplata@odbrana.mod.gov.rs, tel./faks:
+381-11-3241-009 * Текући-рачун РЦ МО Републике Србије 840-312849-56 *

Рукописи се не враћају

Часопис излази осам пута годишње

Штампа: Војна штампарија – Београд, Ресавска 40б

e-mail: vojna.stamparija@mod.gov.rs

МЕЂУНАРОДНО ОКРУЖЕЊЕ

<i>Витомир А. Станковић</i> Иницијативе и препоруке за формирање јединственог европског неба и функционалних авио блокова ваздушног простора	9–24
<i>Ненад В. Ковачевић</i> <i>Митар П. Ковач</i> Рефлексије мигрантске кризе на безбедност Републике Србије	25–45
<i>Војислав Гавриловић</i> <i>Хатиџа Бериша</i> Медијска агресија – студија случаја Ирак 2002/2003. године	46–81
<i>Marcel Amstutz</i> <i>Christoph Schmon</i> BODLUV 2020 – пут ка интегрисаној ПВО	82–104

БЕЗБЕДНОСТ

<i>Гаврило Остојић</i> <i>Драган Митровић</i> Савремено схватање националне безбедности	105–121
<i>Горан М. Вукадиновић</i> <i>Бојан Шнајдербек</i> Најважнији безбедносно ограничавајући споразуми Републике Србије	122–138
<i>Станимир Ђукић</i> Откривање и обезбеђење доказа у криминалистичкој обradi кривичних дела привредног криминалитета	139–165
<i>Зоран Ђорђевић</i> <i>Ивана Б. Ђутић</i> <i>Драган Ж. Ђурђевић</i> <i>Ђуро Јованић</i> Борба против транснационалног криминала: сузбијање прања новца, пореска евазија и регулисање биткоина у Србији	166–179
<i>Неђељко Јокић</i> <i>Бранко Тешановић</i> Безбедност исхране и квалитета живота	180–195

СИСТЕМ ОДБРАНЕ

<i>Влада М. Митић</i> <i>Срђан М. Благојевић</i> <i>Ранко Л. Лојић</i> Усклађивање мотива и циљева битних субјеката планирања развоја система одбране	196–218
<i>Србољуб Николић</i> <i>Љубомир Дуловић</i> <i>Петар Прошић</i> Специфични захтеви који битно утичу на развој војне униформе	219–232

<i>Јадранко К. Јукић</i> <i>Радован Бабић</i> <i>Зоран Лунић</i> <i>Саша Величковић</i> Теоријски и практични аспекти оперативног окружења у планирању операција	233–247
<i>Мане Наранчић</i> Морални развој и морално васпитање као аспект целовитог развоја личности у одбрани земље	248–261
<i>Жељко М. Маринковић</i> <i>Раде В. Славковић</i> <i>Божидар М. Цмиљановић</i> Ваздухопловна ватрена подршка снагама копнене војске у нападној операцији	262–276

ХИБРИДНО РАТОВАЊЕ

<i>Дејан С. Стојковић</i> Хибридне претње безбедности Републике Србије	277–292
<i>Небојша Николић</i> Неограничени рат – кинеска перцепција савременог ратовања	293–303
<i>Мирослав Митровић</i> Економски и енергетски аспекти хибридног угрожавања националне безбедности	304–315
<i>Милош Р. Миленковић</i> Насилна промена режима као садржај хибридног рата	316–329

ВОЈНОЕКОНОМСКИ ПРЕГЛЕД

<i>Виолета М. Бабић</i> <i>Игор Лукић</i> Финансирање националне одбране и безбедности – Србија и земље ЕУ	330–349
<i>Владимир Т. Катанчевић</i> <i>Раде Славковић</i> <i>Славиша Арсић</i> Утицај врсте одбрамбених операција КоВ на организацију исхране припадника Војске Србије и ОС САД	350–366
<i>Татјана Пиљан</i> <i>Иван Пиљан</i> <i>Душан Цогољевић</i> Примена информационо-комуникационих технологија и интернета у дистрибуцији услуга осигурања	367–373
<i>Снежана Љ. Крстић</i> <i>Ања П. Глигић Савић</i> <i>Јована П. Глигић Думоњић</i> Могућност управљања ризиком портфолија хартија од вредности	374–383

УПРАВЉАЊЕ СИСТЕМИМА

- Славимир С. Николић*
Уједињене нације – менаџмент организационе отпорности 384–407
- Миленко Џелетовић*
Управљање ризицима у функцији квалитетног
корпоративног управљања 408–423
- Душко Р. Јовановић*
Никола Ј. Миленковић
Бојан М. Думоњић
Управљање процесима и интегрисаним системима менаџмента 424–435

ТЕРОРИЗАМ

- Драган Г. Живковић*
Масовна информативно-оперативна делатност у функцији
превенције и превизије тероризма – идејни пројекат 436–450
- Милан Вукелић*
Појам џихада у активностима Исламске државе 451–464
- Сокол Тасић*
Срђан Благојевић
Исламски екстремизам и фундаментализам
у Рашкој области као претња политичком систему Србије 465–482

ЛИЧНОСТИ, ИДЕЈЕ И ДОГАЂАЈИ

- Никола Тошић Малешевић*
Максимилијан Робеспјер о политичкој филозофији терора 483–488
- Никола Тошић Малешевић*
Калиф Хаким и папа Урбан II 489–492

ИСКУСТВА И ПОУКЕ ИЗ ПРОШЛОСТИ

- Предраг М. Вајагић*
Ратна пропаганда у Војводини током Другог светског рата 493–516

ПРЕДЛОГ ЗА ЧИТАЊЕ

- Младен Р. Тишма*
Приказ Оксфордског приручника међународног права
у оружаном сукобу..... 517–519
- Никола Тошић Малешевић*
Приказ зборника радова „Генерал Милан Недић и домаћа
управа у Србији 1941–1944. године – научни погледи“ 520–521
- Никола Тошић Малешевић*
Приказ књиге Саве Живанова „Црвени октобар, том II,
Совјети или Уставотворна скупштина“ 522–525

INTERNATIONAL ENVIRONMENT

<i>Vitomir A. Stanković</i> Initiative and Recommendations for the Creation of the Single European Sky and Functional Airspace Blocks	9–24
<i>Nenad V. Kovačević</i> <i>Mitar P. Kovač</i> Reflection of the Migrant Crisis on the Security of the Republic of Serbia	25–45
<i>Vojislav Gavrilović</i> <i>Hatidža Beriša</i> Media Aggression – 2002/2003 Iraq Case Study	46–81
<i>Marcel Amstutz</i> <i>Christoph Schmon</i> BODLUV 2020 – the Way to Integrated Air Defense	82–104

SECURITY

<i>Gavriilo Ostojić</i> <i>Dragan Mitrović</i> Contemporary Understanding of National Security	105–121
<i>Goran M. Vukadinović</i> <i>Bojan Šnajderbek</i> The Most Important Security Restrictive Agreements of the Republic of Serbia	122–138
<i>Stanimir Đukić</i> Detecting and Securing Evidence in Criminal Processing of Criminal Acts of Economic Crime	139–165
<i>Zoran Đorđević</i> <i>Ivana B. Ljutić</i> <i>Dragan Ž. Đurđević</i> <i>Đuro Jovanić</i> Struggle Against Transnational Crime: Combating Money Laundering, Tax Evasion and Regulation of Bitcoin in Serbia	166–179
<i>Neđeljko Jokić</i> <i>Branko Tešanović</i> Nutrition and Life Quality Safety	180–195

DEFENSE SYSTEM

<i>Vlada M. Mitić</i> <i>Srđan M. Blagojević</i> <i>Ranko L. Lojić</i> Harmonization of Motives and Objectives of Essential Entities of Planning Defense System Development	196–218
<i>Srbojjub Nikolić</i> <i>Ljubomir Dulović</i> <i>Petar Prošić</i> Specific Requirements that Significantly Affect the Design of Military Uniform	219–232

<i>Jadranko Jukić</i> <i>Radovan Babić</i> <i>Zoran Lunić</i> <i>Saša Veličković</i> Theoretical and Practical Aspects of Operational Environment in Planning Operations	233–247
<i>Mane Narančić</i> Moral Development and Moral Education as an Aspect of the Overall Development of Personality in the Defense of the Country	248–261
<i>Željko M. Marinković</i> <i>Rade V. Slavković</i> <i>Božidar M. Cmiljanović</i> Air Force Fire Support to the Land Forces in an Offensive Operation	262–276

HYBRID WARFARE

<i>Dejan S. Stojković</i> Hybrid Threats to the Security of the Republic of Serbia	277–292
<i>Nebojša Nikolić</i> Unlimited Warfare – Chinese Perception of Modern Warfare	293–303
<i>Miroslav Mitrović</i> Economic and Energy Aspects of Hybrid Threat to National Security	304–315
<i>Miloš R. Milenković</i> Violent Regime Change as the Contents of a Hybrid Warfare	316–329

MILITARY ECONOMIC REVIEW

<i>Violeta M. Babić</i> <i>Igor Lukić</i> Financing National Defense and Security – Serbia and EU Countries	330–349
<i>Vladimir T. Katančević</i> <i>Rade Slavković</i> <i>Slaviša Arsić</i> The Effect of the Land Forces Defensive Operations Types on Organization of Nutrition of the Serbian and US Armed Forces Members	350–366
<i>Tatjana Piljan</i> <i>Ivan Piljan</i> <i>Dušan Cogoljević</i> Information and Communication Technologies and Internet implementation in Insurance Services Distribution	367–373
<i>Snežana Lj. Krstić</i> <i>Anja P. Gligić Savić</i> <i>Jovana P. Gligić Dumonjić</i> Possibility to Manage Portfolio Risk of Securities	374–383

SYSTEM MANAGEMENT

- Slavimir S. Nikolić*
United Nations – Organizational Resilience Management 384–407
- Milenko Dželetović*
Risk Management in the Function of High-quality Corporate Governance ... 408–423
- Duško R. Jovanović*
Nikola J. Milenković
Bojan M. Dumonjić
Process Management and Integrated Management Systems 424–435

TERRORISM

- Dragan G. Živković*
Mass Informative-operative Activity in the Function
of Prevention and Prevision of Terrorism – Concept Design 436–450
- Milan Vukelić*
The Notion of Jihad in the Activities of the Islamic State 451–464
- Sokol Tasić*
Srđan Blagojević
Islamic Extremism and Fundamentalism in Raska
as a Threat to Serbian Political System 465–482

PEOPLE, IDEAS AND EVENTS

- Nikola Tošić Malešević*
Maximilien Robespierre on Political Philosophy of Terror 483–488
- Nikola Tošić Malešević*
Khalifa Hakeem and Pope Urban II 489–492

EXPERIENCES AND LESSONS OF THE PAST

- Predrag M. Vajagić*
War Propaganda in Vojvodina During World War II 493–516

READING SUGGESTIONS

- Mladen R. Tišma*
Review of the Oxford Handbook of International Law in Armed Conflict 517–519
- Nikola Tošić Malešević*
A Review of the Collection of Papers “General Milan Nedić and
Domestic Administration in Serbia 1941–1944. – Scientific Views” 520–521
- Nikola Tošić Malešević*
Review of the book “Red October, Volume II” by Sava Živanov 522–525

ИНИЦИЈАТИВЕ И ПРЕПОРУКЕ ЗА ФОРМИРАЊЕ ЈЕДИНСТВЕНОГ ЕВРОПСКОГ НЕБА И ФУНКЦИОНАЛНИХ АВИО-БЛОКОВА ВАЗДУШНОГ ПРОСТОРА

Витомир А. Станковић
Универзитет одбране у Београду, Војна академија

Јединствено европско небо „Single European Sky” – SES је иницијатива Европске комисије која треба да обезбеди правни оквир за обједињавање европског неба у једну целину. Европска комисија доделила је задатак „Eurocontrol”-у да обезбеди техничку подршку и асистира у спровођењу ове иницијативе. Блок ваздушног простора (енг. Airspace Block) означава ваздушни простор дефинисаних димензија, у времену и простору, у чијем оквиру се пружају услуге у ваздушној пловидби (енг. Air Navigation Services, у даљем тексту ANS).

Према SES терминологији и дефиницији појма из Уредбе Европског парламента и Савета (ЕЗ), FAB је блок ваздушног простора, заснован на оперативним захтевима и формиран без обзира на државне границе. У њему је пружање услуга у ваздушној пловидби и функција у вези са њима вођено ефикасношћу и оптимизирано са циљем да се у сваки FAB уведе побољшана сарадња између пружалаца услуга у ваздушној пловидби или, где је одговарајуће, уведе интегрисани пружалац услуга.

Кључне речи: *ваздушни простор, ваздушни саобраћај, Јединствено европско небо „Single European Sky” – SES, функционални авио-блокови – FAB, „Eurocontrol”, безбедност, контрола летења, Војска Србије, контрола и заштита, одговорност, пружаоци услуга, иницијатива, ефективност, ефикасност*

Увод

Доба у којем живимо карактерише нагли пораст ваздушног саобраћаја, а последњих година велики број ваздухоплова свакодневно се налази у ваздушном простору, што повећава ризик од настанка критичних ситуација чије последице могу бити катастрофалне. Како би се умањио ризик настанка нежељених последица неминовно је предузимање непопуларних мера, као што је ограничавање протока ваздушног саобраћаја. Пораст ваздушног саобраћаја у Европи и активности у процесу оптимизације протока ваздушног саобраћаја утицао је на иницијативу повезивања ваздушних простора у логичне континууме. Наведени процес и пројекција оптимизације

ције капацитета ваздушног простора Европе довела је до повезивања у функционалне блокове ваздушног простора¹ (енг. Functional airspace block – у даљем тексту: FAB) који се заснивају на функционалној и оперативној интеграцији између више пружалаца услуга или провајдера у управљању ваздушним саобраћајем.

Пружање услуга у ваздушном простору у Европи – иницијативе и препоруке

Циљ интеграције и успостављања функционалних блокова ваздушног простора јесте повећање безбедности, капацитета, ефикасности и ефикасности, а самим тим и нижи трошкови услуга. Земље чланице Европске уније, кроз организацију Eurocontrol, учествују у стварању европског неба. Као организација која је задужена за безбедност ваздушне пловидбе у Европи „Eurocontrol” је преузела низ мера на реализацији дуготрајног пројекта Јединственог европског неба „Single European Sky” – SES,

Јединствено европско небо „Single European Sky” (у даљем тексту: SES) пројекат је који има за циљ да се оптимизацијом ваздушних рута и реорганизацијом контрола летења смањи број центара контроле летења, самим тим и бирократија, затим да се смањи загађење животне средине и повећа обим ваздушног саобраћаја у наредних 7 година за 100%, као иницијатива Европске уније настао је пре једанаест година, као пројекат преласка из „нејединственог” у „јединствено европско небо” као еволутивни процес. Европска комисија, као кључни механизам Јединственог европског неба „Single European Sky” наводи FAB, односно функционални airspace block. Многи пакети прописа прошли су кроз SES 1 пакет, SES 2, а сада се води расправа о трећем (или другом плус) пакету. Први од пакета подразумевао је стварање функционалних блокова ваздушног простора, други пакет се односи на развој мреже и управљања и стварање јединственог центра из којег ће се управљати укупним капацитетима. Ради се на побољшању функционалности, па је с тим у вези покренута иницијатива SESAR програма ради постављања нове једноставније инфраструктуре за управљање ваздушним простором. Данас су то стубови Јединственог европског неба. Уколико се данашње стање упореди са претходним периодом може се закључити да смо сада ближи „јединственом небу” изнад Европе. Учинак се знатно поправио, тако да у овом тренутку бележимо просечно кашњење од 0,6 минута, док је пре само неколико година оно износило и до 3 минута. Република Србија, као земља која није чланица Европске уније, није активно укључена у рад на стварању правног основа унутар Уније, али Европска комисија редовно комуницира са „Eurocontrol”-ом, где је Србија члан од 2005. године, па преко овог тела учествује у развоју пројекта Јединственог европског неба – SES.

¹ *Functional Airspace Block – FAB*: блок ваздушног простора заснован на оперативним захтевима и формиран без обзира на државне границе, у којем су пружање услуга у ваздушној пловидби и функција у вези с њима вођени ефикасношћу и оптимизирано са циљем да се, у сваком FAB-у, уведе побољшана сарадња између пружалаца услуга у ваздушној пловидби или, где то одговара, уведе интегрисани пружалац услуга.

Република Србија од недавно има столицу у управном одбору, где је генерални директор Контроле летења Србије и Црне Горе (SMATSA) један од чланова. Кроз ове структуре Србија, као земља која није члан Уније, заједно са Турском има значајну позицију. У оквиру „Eurocontrol”-а Србија је још више присутна преко Директората цивилног ваздухопловства, где је директор изабран за потпредседника Савета „Eurocontrol”-а. Савет чине само пет чланова од укупно 41 земље чланице „Eurocontrol”-а. Србија има веома активну улогу у развоју нових контролних процедура преко SMATSA и учествује у развоју централизованог система. Тенденција стратегије Јединственог европског неба јесте да се процесима управља из једног центра кроз организоване акције које покривају целокупно подручје Европске уније уместо само једне земље. Чињеница да се сви процеси не могу обављати из једног центра у Бриселу, већ се морају и могу делегирати појединачним оператерима који би то обављали у име свих чланица „Eurocontrol”-а. SMATSA је веома активна у развоју ових програма и већ пружа неке од услуга у оквиру ове сарадње која је веома интензивна. Србија се определила за чланство у Европској унији и треба да усвоји све важеће законе и прописе. „Eurocontrol” је покретачка снага за Србију на њеном путу ка ЕУ, помажући јој да неке од закона и прописа који се тичу ваздушног саобраћаја усвоји и успешно примени на својој територији.

Иницијатива Јединственог европског неба осмишљена је тако да посматра европски ваздушни простор као заједничко добро којим се управља као јединственом целином, не доводећи у питање националне границе, ради задовољења потреба корисника, уз оптимизацију система и процеса у ваздушном саобраћају, како би се изашло усусрет прогнозираном расту саобраћаја.

Кораци који воде остваривању SES иницијативе остварују се регионализацијом, односно повезивањем европског ATM² система и ваздушног простора ради оптимизације:

- функционисања ваздушног саобраћаја;
- коришћења ваздушног простора;
- функционисања мреже ваздушних путева;
- побољшања ефикасности и смањења трошкова читавог ATM система, уз примену сигурносних критеријума.

Планирано је да се иницијативом Јединственог европског неба, кроз програм развоја нове генерације европског система управљања ваздушним саобраћајем SESAR³, који представља технолошку димензију SES иницијативе, подигне ниво безбедности и створе могућности за повећање капацитета контроле летења до 2030. године.

Мастер план управљања европским ваздушним саобраћајем представља усаглашену мапу пута модернизације европског ATM система и повезује SESAR истраживање и развој са будућом имплементацијом технологије и процедура.

Циљеви SES иницијативе, које је дефинисала Европска комисија, које треба остварити до 2025. године, обухватају следеће пројекције:

- повећање нивоа безбедности до десет пута;
- достизање троструко већег капацитета који ће условити смањење кашњења на земљи и у ваздушном простору;

² ATM – Air Traffic Management

³ SESAR – Single European Sky ATM Research programme

- смањење трошкова пружања услуга у ваздушној пловидби за 50%;
- смањење утицаја на животну средину за 10% по лету.

Организација и функционисање FAB-а од суштинске је важности за реализацију SES иницијативе. Они се посматрају као основни алат при смањивању фрагментације, односно убрзању груписања националних ваздушних простора, па тиме условно утичу на повећање капацитета ваздушног простора и на подизање нивоа безбедности и обезбеђења, кроз хармонизацију поступака и процедура.

Према одредбама SES прописа, формирање FAB-а представља покушај смањења ограничења коришћења ВаП-а који су тренутно условљени државним границама, што утиче на ефикасност протока ваздушног саобраћаја и пружања услуга у ваздушној пловидби у Европи. Њихово формирање сматра се неопходним због сталног раста ваздушног саобраћаја и захтева за смањење ATM кашњења, кроз управљање токовима саобраћаја са већом флексибилношћу и побољшаном цивилно-војном сарадњом у ваздушном простору и ATM-у.

У том смислу, SES иницијатива је главна полука за реформу европског ATM система, како би се задовољиле будуће потребе, пре свега са аспекта безбедности и капацитета. Као основу SES иницијатива у први план поставља јединствени ATM систем на европском, наспрот националном нивоу, ради повећања укупне ефикасности и смањења техничких и административних баријера услед различитих националних приступа.

На основу наведеног, FAB-ови треба да омогуће оптимизацију пружања услуга у ваздушној пловидби и њима сродних функција и да утичу на побољшање сарадње између пружалаца услуга у ваздушној пловидби. Претпоставка је да је за пружаоце услуга у ваздушној пловидби од суштинског значаја постизање обавезујућих циљева ефикасности (енг. Performance Targets) који су установљени применом европских програма ефикасности (енг. Performance Scheme).

Функционални блокови ваздушног простора

Функционални блокови ваздушног простора (Funkcional block of Airspace – FAB) идеја су Европске уније, чији је циљ побољшање регионалне сарадње.

Функционални блок ваздушног простора представља јединствени ваздушни блок, заснован на заједничким оперативним захтевима за контролу ваздушног простора, а потпуно независно од државних граница. Контроле летења унутар FAB-а заједнички усаглашавају операције и организацију простора независно од државне границе, реализују сарадњу између FAB-ова и, на крају, потпуно централизују. Колико је централизација у овом смислу потребна говори чињеница да САД имају знатно мање центара на истој географској ширини. Иако се обим саобраћаја у ЕУ и САД разликује, па је тешко поредити број контролних центара, чињеница је да је систем контроле летења у САД много боље уређен, са много мање запослених и знатно мањом бирократијом. То је последица тога што је САД једна држава, а у Европи на путу јединственог неба стоји низ суверених држава са својим интересима, најчешће финансијским, али и безбедносним. Зато се у Европи тежи формирању јединственог ваздушног система са само два кључна центра контроле.

Формирање функционалних блокова ваздушног простора свакако ће донети користи ваздухопловним властима, као и државним агенцијама које се баве пружањем услуга контроле летења широм Европе, а у крајњој истанци „Eurocontrol“-у као кровној европској организацији у овој области. Уштеде ће се, свакако, односити на смањење броја запослених, до којег ће се доћи реорганизацијом. Синдикати контролора летења широм Европе немају благонаклон став према оваквој идеји, иако ће она свакако бити будућност организације ваздушног саобраћаја у Европи.

И док су чланице Европске уније биле у обавези да формирају сопствени FAB или да се прикључе постојећем, Србија није имала ту обавезу.

Закључено је и потписано много међудржавних споразума, али процес њихове примене не иде брзином коју су зацртали њени челници. Још увек постоје неки нежељени ефекти и кашњења у спровођењу, па је стратегија Србије да сачека и прати како ће се овај FAB процес даље развијати, све док не буде приморана да узме учешћа у неком од њих.

Формирање будућег FAB-а Влада Републике Србије подржала је потписивањем међународног уговора 3. фебруара 2012. године, а њена операционализација започета је Меморандумом о разумевању, 12. новембра 2013. године, који су потписали државна регулаторна тела и заједнички пружаоци услуга у ваздушној пловидби. Иницијатива за формирање FAB-а јесте проналажење најбоље опције за будуће интеграције Републике Србије у јединствен простор европског неба. С обзиром на то да се ради о области која регулише цивилни ваздушни саобраћај, у складу са другим европским иницијативама у којима се инсистира на превазилажењу ограничења условљених националним границама⁴, ово питање се, пре свега, мора посматрати и у домену политике државе, а коначну одлуку морају донети носиоци власти и политички субјекти⁵ који у процесу доношења одлуке у знатној мери треба да интегришу и питање безбедносног аспекта.

Иако је будућност ваздушног саобраћаја у Европи у стварању јединственог европског неба, садашње стање карактерише висока подељеност (фрагментација) међу њеним чланицама. Авионе који улазе из једне земље у другу сервисирали су различити провајдери према сопственим правилима и оперативним захтевима. Фрагментација ваздушног простора утиче на безбедност, капацитет и трошкове ваздушног саобраћаја. Кључ за унапређење капацитета, ефикасности и смањења трошкова јесте у повећању интеграције и сарадње међу самим државама. Функционални блокови ваздушног простора најважнији су механизам који води ка јединственом европском небу, а обезбеђује се повећање међудржавне координације и сарадње, као и рационалнију организацију ваздушног простора.

Формирање функционалних блокова ваздушног простора имплицира повећање цивилно-војне сарадње у контроли и заштити ВаП-а, јер ће блокови бити успостављени без обзира на државне границе. То ће представљати изазов за будуће архитектуре система за националну контролу суверенитета ваздушног простора и поставити захтеве за довођење цивилно-војне сарадње на квалитативно виши ниво.

⁴ Правни оквир FAB концепта не доводи у питање суверенитет држава над својим ВаП-ом, али се државне границе у ВаП-у не посматрају као ограничавајући фактор успостављању организације ВаП-а према оперативним потребама.

⁵ Одлука о формирању новог FAB-а, односно о учешћу одређене државе у већ формираном FAB-у, представља одлуку на нивоу државног врха.

Цивилно-војна координација и њен значај у FАВ-у

Имајући у виду опредељење Републике Србије за европске интеграције, евентуалне политичко-економско-безбедносне импликације у случају формирања будућег FАВ-а, али и чињеницу да је Војска Србије надлежна за контролу и заштиту суверенитета ваздушног простора (у даљем тексту: ВаП), сам значај истраживања ове области је велики и указује на неопходност координације и кооперације цивилно-војне компоненте по питању наведене иницијативе.

У Војсци Србије постоји разумевање да са становишта цивилних ваздухопловних власти и пружаоца услуге контроле летења постоји интерес за приступање или формирање новог FАВ-а ради задржавања лидерске позиције у региону, повећања капацитета и искоришћености ВаП-а. Ради сагледавања импликација на контролу и заштиту суверенитета ВаП-а по питању приступања или формирања новог FАВ-а неопходно је да се кроз анализу свих битних чинилаца и фактора размотри његов утицај на задатке и обавезе министарства надлежног за послове одбране Републике Србије.

Наведени ставови доводе до основног питања: да ли ће се приступањем неком од FАВ-ова повећати безбедност ВаП-а Републике Србије или то представља безбедносни ризик?

Истраживање иницијативе за формирање будућег FАВ-а, анализом и описом најважнијих функција, а у вези са интегративним процесима цивилно-војне контроле ВаП-а, изискује потребу и неопходност развоја интегративних процеса ради подизања нивоа интероперабилности, безбедности ВаП-а Републике Србије и нивоа оперативних способности. Значајно је да се кроз анализу укаже на позитивне и негативне аспекте приступања Републике Србије неком од FАВ-ова.

У претходном периоду овим проблемом бавила се Европска комисија, „Eurocontrol” и земље његове чланице на нивоу ЕУ и НАТО. На националном нивоу у оквиру пројекта „Иницијатива Јединственог европског неба” наведено питање разматрано је на Националном ваздухопловном комитету у оквиру националне политике управљања ваздушним простором Републике Србије⁶. Ту тему разматрао је и Директорат цивилног ваздухопловства Републике Србије и Контрола летења SMATSA д.о.о. Београд (у даљем тексту: SMATSA), а проблем је анализиран без учешћа припадника Министарства одбране и Војске Србије.

Имајући све то у виду, као и могуће импликације по систем одбране, у случају прихватања неког од решења за приступ FАВ-у и даљег поступања по њему, израђена анализа не даје целовит приказ по доменском питању, те из ње није могуће закључити какве то импликације може имати по систем контроле и заштите суверенитета ВаП-а, за шта је надлежна Војска Србије.

Пошто је регулисање ове области у цивилним институцијама које се баве безбедношћу ваздушног саобраћаја међународна обавеза и пошто се као таква имплементира истовремено у свим државама чланицама међународних организација, може се закључити да тек предстоји прикупљање података о искуствима о тој проблематици. Међутим, за ово разматрање драгоцен су искуства страних држава у примени савремених технолошких решења за контролу и заштиту ВаП-а.

⁶ Службени гласник Републике Србије, бр. 8/2014

Дефинисање и значење појма функционални блок – FAB

Функционални блок ваздушног простора је блок ваздушног простора заснован на оперативним захтевима који се успоставља без обзира на државне границе, у којем су пружање услуга у ваздушној пловидби и функције у вези са њима оптимизирани и/или интегрисани. Он треба да подржи или олакша испуњење оперативних циљева према којима се формира и да све заинтересоване стране, а нарочито корисници његовог ваздушног простора, могу да оптимизирају своје оперативне поступке и остваре позитиван учинак.

Функционални блок ваздушног простора треба да обезбеди већу:

- *безбедност*⁷ (енг. Safety): стварање услова за подизање нивоа безбедности упркос повећању обима цивилног ваздушног саобраћаја;

- *капацитивност* (енг. Capacity): задовољење растућих потреба цивилног ваздушног саобраћаја;

- *трошковну ефикасност* (енг. Cost-efficiency): уравнотеженост трошкова летења унутар FAB-а успостављањем ефикасне структуре рута и ефикаснијег пружања услуга контроле летења;

- *ефикасност* (енг. Flight-efficiency): повећавањем ефикасности летења кроз побољшање рута, профила лета и пређеног простора;

- *заштиту животне средине* (енг. Environment): смањење утицаја цивилног ваздухопловства на животну средину кроз побољшање профила лета и смањење пређеног растојања;

- *ефикасност војних операција* (енг. Military missions effectiveness): повећање ефикасности војних операција у вези са коришћењем ваздушног простора, кроз не-сметано омогућавање обучавања у мирнодопским условима и спремности за деловање, према захтевима држава.

Основни захтеви приликом успостављања и/или модификације FAB-а укључују његов заједнички оперативни концепт:

- идентификацију главних токова ваздушног саобраћаја у посматраној области;

- идентификацију цивилних и војних захтева, укључујући специфичности војног коришћења ваздушног простора;

- дефинисање FAB-а према оперативним циљевима и циљевима за достизање веће ефикасности;

- целокупан допринос ефикасности.

Ова питања могу бити решена приликом израде заједничког оперативног концепта FAB-а, што је према постојећим прописима, државама чланицама „Еurocontrol“-а наведено као опција, а не као захтев. Извештај комисије за процену ефикасности (енг. Performance Review Commission, у даљем тексту: PRC) о евалуацији FAB иницијатива из 2008. године ипак препоручује његову израду.

⁷ Због различите терминологије која се примењује у правним системима две државе (Р. Србија и Црна Гора), наредни термини се са енглеског језика преводе на националне језике као:

- SAFETY је према Закону о ваздушном саобраћају Републике Србије *безбедност*, а према Закону о ваздушном саобраћају Црне Горе *сигурност*;

- SECURITY је према Закону о ваздушном саобраћају Републике Србије *обезбеђивање*, а према Закону о ваздушном саобраћају Црне Горе *безбедност*.

Заједнички оперативни концепт треба да размотри:

- пружање ATM/ANS услуга;
- управљање конфликтима (енг. Conflict management);
- балансирање потраживања и капацитета;
- синхронизацију саобраћаја;
- заједничка оперативна правила и процедуре;
- заједничко обучавање и уједначавање знања и способности запосленим пружаоцима услуга у ваздушној пловидби (енг. Air Navigation Service Provider, у даљем тексту: ANSP);
- распоређивање контролора летења на радна места унутар FAB-а;
- заједничку, односно уједначену инфраструктуру и услуге итд.

Утврђивање оперативних захтева, у односу на FAB који се формира, треба да буде резултат консултација релевантних заинтересованих страна у складу са чланом 10. Уредбе Европске комисије бр. 550/2004, а посебно у складу са потребама корисника ВаП-а и партнера Европске уније. Организације које учествују у дијалогу за питања цивилног ваздухопловства, поред осталих, јесу: Airport Services Association (ASA Europe), Airports Council International Europe (ASI Europa), Association of European Airlines, Civil Air Navigation Service Association (CANSO), European Region Airlines Association (ERA), International Air Carrier Association (IACA).

Тренутно стање FAB-ова и иницијативе

У Европи тренутно постоји *девет FAB иницијатива* од којих су само *две оперативне* (Велика Британија и Ирска чине један FAB, док Данска и Шведска чине други). Наша земља се, такође, налази у преговорима о прикључењу постојећим иницијативама или формирању новог FAB-а. Србија је окружена са три FAB-а. Источно од наше земље налази се Дунавски FAB, који чине Бугарска и Румунија, на северу и западу Србија се граничи са Централноевропским (СЕ) који чине Мађарска, Хрватска и БиХ, а јужно је Медитерански FAB који чине Грчка, Италија, Кипар и Малта.

Већ у току 2007. године, три године након доношења SES 1, основног пакета, кроз извештај групе Високих представника о будућем европском регулаторном оквиру (енг. High level Group for the Future European Regulatory Framework) који описује напредак у хармонизацији одредаба за услуге у ваздушној пловидби, уочено је да је европски ATM систем и даље подељен, док су регионалне иницијативе чији је циљ интеграција услуга различите по обиму и амбицији, са нејасним нивоима безбедности. При томе се наглашава недостатак капацитета и мали напредак по питању трошковне ефикасности. Такође, препозната је потреба да се превазиђе различито структуриран систем, односно да се пређе у консолидован систем контроле ваздушног простора (односно контроле летења) који би понудио уједначене услуге и ефикасност као основни циљ. Ефикасност би се постигла једино уз помоћ јединственог оквира Европске уније, фокусираног на ефикасност и управљање, које представљају две главне области у контексту иницијативе Јединственог европског неба.

Државама чланицама ЕУ, пакетом SES 2 прописа, био је постаљен рок да до 4. децембра 2012. године окончају унутрашње процесе успостављања FAB-а. Поред тога, SES 2 пакет унео је побољшање дефиниције концепта FAB-а, па су се тиме

умањила различита тумачења, али и захтеви по питању програма ефикасности и управљања мрежом.

И поред интензивне сарадње, имплементација FAB-а не може бити оцењена као испуњена. Функционални блокови ваздушног простора успостављени су формално, док оперативно и функционално ниједан FAB у европском простору није прави пример реализације SES прописа и у којем се услуге пружају тако да државне границе не представљају ограничавајући фактор ни са оперативног ни са институционалног аспекта.

У априлу 2014. године потпредседник Европске комисије Сим Калеац, званичник за питања транспорта, саопштио је да је крајње време да се превазиђу националне границе у европском ваздушном простору. Функционални блокови ваздушног простора су неопходан, виталан чинилац Јединственог европског неба. Данас ови „заједнички” ваздушни простори постоје само на папиру, односно званично су успостављени, али и даље нису функционални. Овим саопштењем Европска комисија ургира да државе чланице одустану од својих амбиција и да снажније приступе имплементацији Јединственог европског неба.

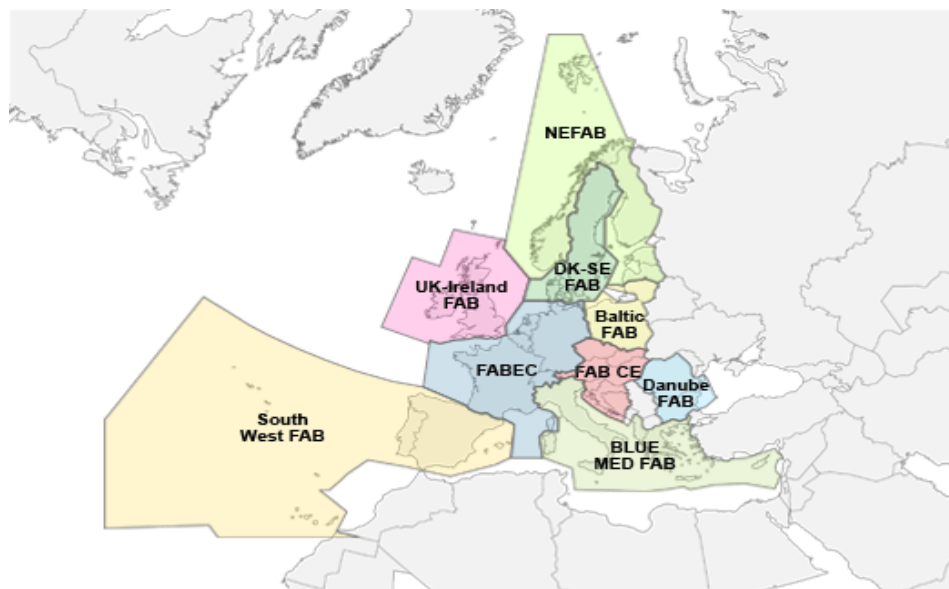
Узимајући све то у обзир, очигледан је разумљив неадекватан напредак у реализацији SES захтева који се односе на успостављање FAB-а и у том смислу Европска комисија је иницирала доношење трећег пакета SES прописа (тзв. SES + 2 пакет). Очекује се да ће се кроз наредни пакет SES прописа и додатним притиском на државе процеси ефективног груписања ваздушних простора у FAB-у убрзати, а консолидовати процеси пружања услуга у ваздушној пловидби у његовом оквиру.

FAB-ови у Европи

На нивоу Европе 41 чланица „Eurocontrol”-а иницирала је успостављање *девет* FAB-ова . У раду су описана само три најзначајнија за Србију, чије постојање директно утиче на проток и функционисање ваздушног саобраћаја.

Евидентно је да поједине државе учествују у једној или више FAB иницијатива, али и да Република Србија, Црна Гора, Македонија и Албанија формално не припадају ниједној иницијативи, осим ако се изузме посматрачки статус Албаније у Blue Med FAB-у.

FAB иницијатива	Државе укључене у иницијативу
Baltic FAB	Пољска, Литванија
Blue Med	Италија, Грчка, Кипар, Малта (Тунис и Египат су придружени партнери, а Јордан и Албанија посматрачи)
Danube FAB	Бугарска, Румунија
FAB Central Europe	Аустрија, Чешка, Хрватска, Мађарска, Словачка, Словенија, Босна и Херцеговина
FAB Europe Central	Француска, Немачка, Швајцарска, Белгија, Холандија, Луксембург (Велика Британија је посматрач)
NUAC Progame	Данска, Шведска
NEFAB	Норвешка, Финска, Естонија, Исланд, Данска, Шведска
SW Portugal – Spain FAB	Шпанија, Португалија
FAB UK Ireland	Велика Британија, Ирска

Слика 1 – Графички приказ FAB иницијативе на европском нивоу: Организација FAB у Европи⁸

У документу „Eurocontrol”-а „*Finale report on European Commission’s mandate to support the establishment of Functional Airspace Blocks (FABs)*” описана је FAB иницијатива која окружује FIR⁹ Београд.

а) FAB Central Europe – FAB CE (Аустрија, Чешка, Хрватска, Мађарска, Словачка, Словенија, Босна и Херцеговина)

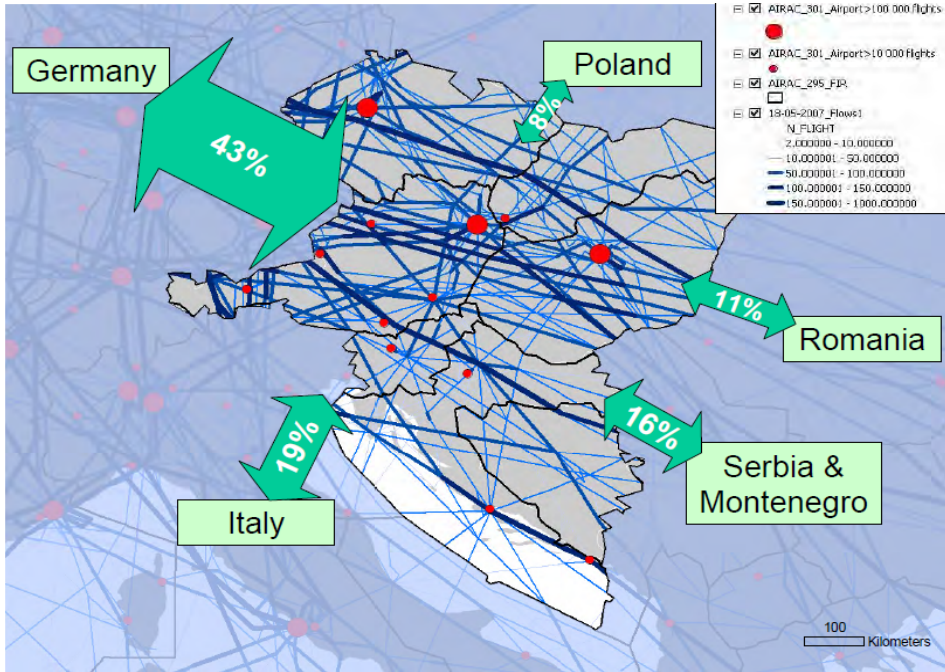
Функционални блок ваздушног простора FAB CE иницијатива представља наставак угашене CEATS иницијативе, којом је својевремено било предвиђено формирање блока ваздушног простора држава које су данас укључене у FAB CE и ваздушног простора северне Италије. CEATS иницијатива предвиђала је и изградњу регионалног центра контроле летења у Бечу из којег би се пружале услуге у ваздушном саобраћају. Пројекат је угашен и трансформисан у FAB CE.

Функционални блок ваздушног простора централне Европе чини седам земаља чланица – Чешка, Мађарска, Аустрија, Словачка, Хрватска, Словенија и БиХ. Главни токови протежу се у правцу исток–запад. На слици 2 приказан је FAB CE¹⁰ и његови главни токови.

⁸ www.eurocontrol.int/ (приступљено 11. 5. 2017. год.).

⁹ FIR – Flight Information Region

¹⁰ Performance Review Commission: „Evaluation of FAB initiatives and their contribution to performance improvement”, Eurocontrol 2008.

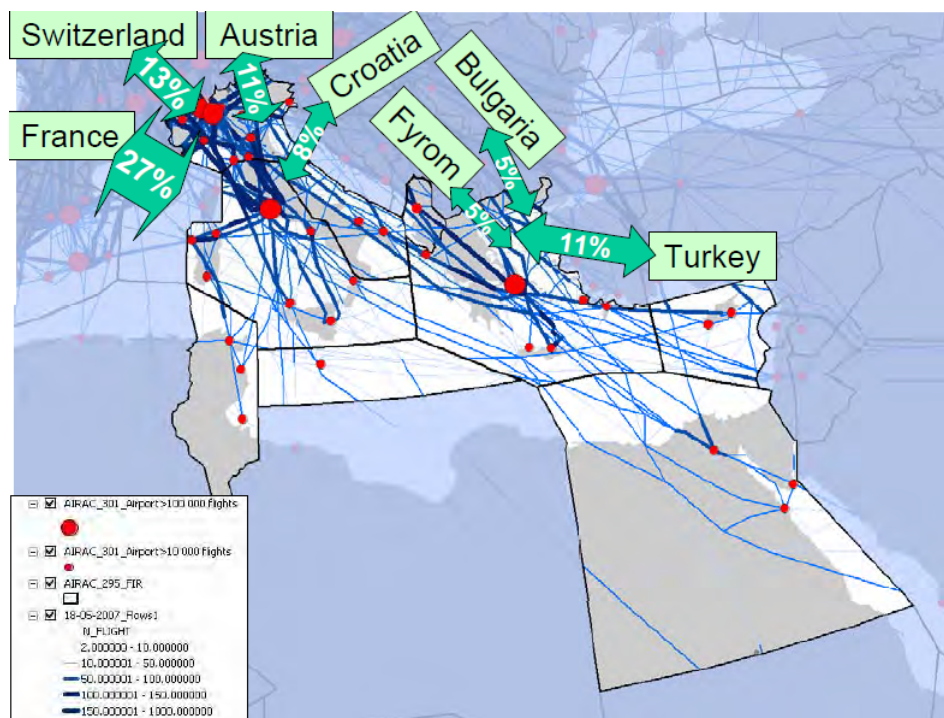

Слика 2 – FAB CE и његови главни токови

У FAB CE одлуке се доносе консензусом, али је у државама чланицама овог FAB-а изразит различит ниво степена развоја и потенцијала система за управљање ваздушним саобраћајем. Међу државама чланицама FAB CE иницијативе Аустрија представља државу која по капацитетима пружаоца ANS услуга, обиму саобраћаја, регулаторној уређености и осталим не само ваздухопловним потенцијалима, представља најутицајнијег учесника ове иницијативе. Истовремено, она је формално равноправна са свим осталим државама, укључујући и Босну и Херцеговину, код које су евидентни изразито скромни капацитети и могућности за функционално деловање у областима везаним за примену SES прописа.

б) Blue Med (Италија, Грчка, Кипар, Малта, Тунис и Египат су придружени партнери, а Јордан и Албанија посматрачи)

Функционални блок ваздушног простора *Blue Med* чине следеће земље: Италија, Грчка, Кипар и Малта уз придружене чланове Тунис и Египат, и Албанију и Јордан као посматраче. Токови ваздушног саобраћаја налазе се изнад Италије и протежу се у смеру северозапад–југоисток.

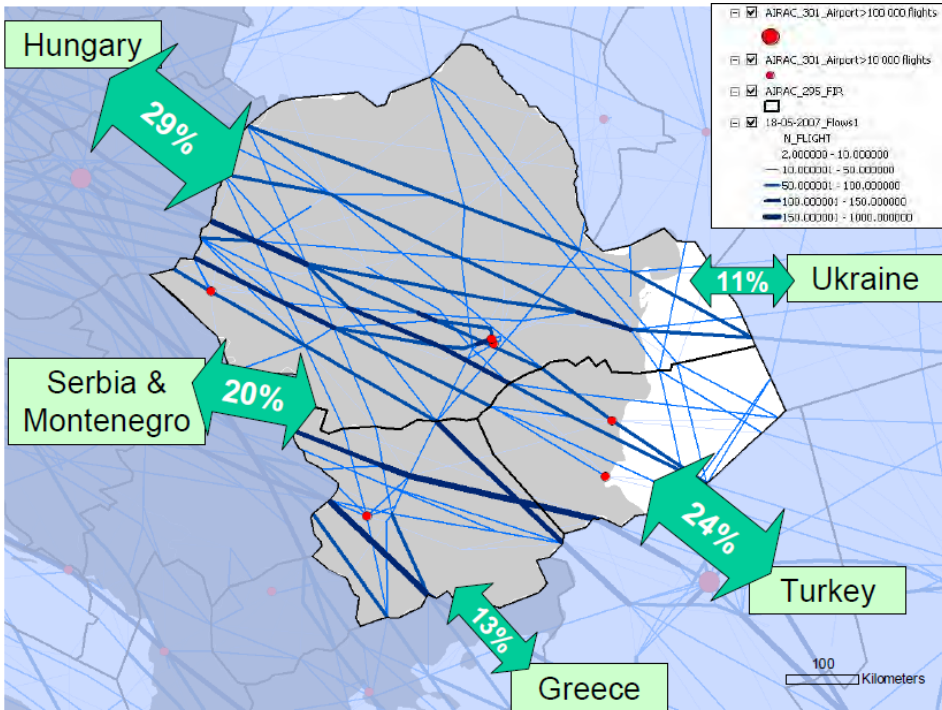

Слика 3 – Приказ FAB Blue Med са доминантним ваздушним токовима

Покретач **Blue Med FAB** иницијативе је италијанска страна након гашења CEATS пројекта. Стиче се утисак да прикључење што већег броја медитеранских држава, а пре свега Грчке, представља основни циљ ове FAB иницијативе. Постоје многе сличности између постојећих оперативних концепата који се примењују у Италији и Грчкој. Кипар и Малта, иако мање организације, сличне су. Упркос томе, постоје одређене разлике оперативних капацитета већих и мањих држава у FAB-у.

в) Danube FAB (Румунија, Бугарска)

Функционални блок ваздушног простора *Danube FAB* укључује две земље чланице – Бугарску и Румунију, иако је у почетку била планирана партиципација Турске и Молдавије као пуноправних чланица. Главни правци протока ваздушног саобраћаја протежу се у смеру северозапад–југоисток, као што је приказано на слици 4.

Слика 4 – Главни правци протока ваздушног саобраћаја протежу се у смеру северозапад–југоисток

Израдом овог FAB-а Румунија и Бугарска неће утицати на кашњење, већ ће повећати капацитете, а самим тим и број ваздухоплова који пролазе кроз наведени FAB. Финансијска побољшања и приходи који се очекују успостављањем FAB-а износе између 29 и 52 милиона евра по години. Током 2008. године BULATSA и ROMATSA су одлучиле да наставе са студијом изводљивости, фокусирајући се на „сценарио кооперације” који укључује делимичну интеграцију. Све оперативне функције остале би унутар BULATSA и ROMATSA ATC центра. Предвиђа се развој на додатним заједничким функцијама, које обухватају: управљање капацитетом и протоком, јединицу за управљање ваздушним простором и обуку контролора летња. Постоје многе сличности између оперативних концепата који се примењују у Румунији и Бугарској.

Закључак

Приступање једном од постојећих FAB-ова или формирање новог FAB-а захтева прихватање нових стандарда за уређење, управљање и коришћење ВаП-а. Такође, ти стандарди нису јасно прецизирани и, самим тим, непознат је њихов утицај на тренутне и будуће оперативне способности ваздухопловства и Војске Србије у целини. Прихватање нових иницијатива, концепата и стандарда без свеобухватне анализе и учешћа представни-

ка министарства надлежног за послове одбране може довести до недостатка ресурса за испуњење захтеваних стандарда за учешће у ваздушном саобраћају, а истовремено намеће одговорност за контролу и заштиту комплетног ФАБ-а или његовог дела.

Развој ваздушног саобраћаја у Европи утицао је на иницијативу повезивања ваздушних простора. Визија унапређења ваздушног простора Европе у складу је са трендом пораста саобраћаја како би се задржао захтевани ниво безбедности у пружању услуга, унапређењу капацитета и смањењу трошкова кроз дефинисане оперативне потребе без обзира на националне границе. Повезивање ваздушног простора у функционалне блокове ваздушног простора заснива се на радној и оперативној интеграцији између више пружалаца услуга.

На простору Европе, који обухвата 27 земаља Европске уније, иницирано је стварање девет ФАБ-ова, Република Србија, Република Црна Гора, Република Македонија и Република Албанија нису се декларисале ни за један постојећи ФАБ и тренутно не учествују у процесу његове имплементације иако су потписнице SES регулативе.

Ваздухопловство је увек било и остало полигон за демонстрацију националног економског, научног, технолошког и војног престижа у свету. Усавршавање и развој националних система за осматрање ваздушног простора представља један од приоритетних задатака најразвијенијих земаља света, а поједине земље претендују да врше контролу ваздушног саобраћаја на регионалном нивоу, на начин преузимања јурисдикције над ваздушним простором других држава.

Геостратегијски положај Републике Србије, са аспекта контроле ваздушног простора, веома је неповољан, пре свега због мале дубине територије и великог интензитета ваздушног саобраћаја. Координација војне и цивилне компоненте система за контролу и заштиту ваздушног простора у процесу приступања ФАБ-у, исказа на кроз организационе, тактичке и техничке мере сарадње, допринела би повећању нивоа безбедности ваздушног саобраћаја у Републици Србији.

Систем контроле и заштите суверенитета ваздушног простора било које државе у свету условљен је деловањем многих чинилаца екстерног и интерног карактера, посебно када су у новијој историји детерминисани процесом глобализације у свим областима друштвеног живота. Утицај спољних и унутрашњих фактора може имати позитивну и негативну конотацију, зависно од конкретних међународних и унутрашњих односа. Испољавајући директан утицај на функционисање система контроле и заштите суверенитета ВаП-а, спољни и унутрашњи чиниоци индиректно утичу и на стање безбедности ваздушног простора. Учешће у европским и светским организацијама пружаоца услуга у ваздушном простору подразумева и испуњавање одређених међународних стандарда који се дефинишу као било која спецификација за физичке карактеристике, конфигурацију, опрему, перформансе, особље или процедуре, чија је једнообразна примена прихваћена као неопходна за безбедност или редовност ваздушног саобраћаја и коју држава мора да испуни, у складу са потписаном Конвенцијом о међународном цивилном ваздухопловству.

Литература

[1] Устав Републике Србије, Службени гласник, 2016.

[2] Анализа могућности и захтева за формирање ФАБ са предлогом оптималног решења, акт SMATSA бр. 12-239/25 од 29.12.2014. године.

- [3] Упутство о планирању, најави, пријави, обезбеђењу летова ваздухоплова и ограничавању коришћења ваздушног простора, Агенција за контролу летења Србије и Црне Горе д.о.о Београд и Команда В и ПВО Земун, АТС.DOC.097, верзија 1.0, 2012.
- [4] Агенција за контролу летења Србије и Црне горе и Команда РВ и ПВО.: Упутство за планирање, најаву, пријаву и обезбеђење летова војних и цивилних ваздухоплова, Београд, 2012.
- [5] Уредба (ЕК) бр. 2015/2005, Уредба (ЕК) број 2150/2005 за постављање заједничких правила о флексибилном коришћењу ваздушног простора (Regulation (EC) No 2150/2005 laying down common rules for the flexible use of airspace).
- [6] EUROCONTROL.: Guidelines for the Implementation of the Single European Sky Legislation by the Military, 2009.
- [7] Уредба о класима ваздушног простора и условима за њихово коришћење, Службени гласник РС бр.106/2013.
- [8] Правилник о преузимању прописа Европске уније о управљању ваздушним простором и флексибилном коришћењу ваздушног простора, Службени гласник РС бр. 69/2011, Београд, 2011.
- [9] Закон о одбрани, Медија центар „Одбрана”, Београд, 2015.
- [10] Доктрина Ваздухопловства и противваздухопловне одбране, Медија центар „Одбрана”, Београд, 2010.
- [11] Бабић, О и Нетјасов, Ф: Контрола летења 2, Београд, 2014.
- [12] Станковић, В.: Контрола и заштита ваздушног простора Републике Србије, Војно дело, зима 2013, Београд, 2013.
- [13] Бабић, О и Нетјасов, Ф: Контрола летења, Београд, 2011.
- [14] Милосављевић М. и Радосављевић И, Основе методологије политичких наука – II издање, Службени гласник, Београд, 2013.
- [15] Илић, П.: Семантичко–лексикографски аспекти појма безбедности, Војно дело, јесен 2011.
- [16] Команда РВ и ПВО. Развој центра за контролу суверенитета ваздушног простора Републике Србије – тактичка студија. Београд: 2008.
- [17] Станковић, В.: Контрола ваздушног простора Србије и Црне Горе у интегралном систему колективне безбедности - Стручни рад, ШНО ГШУ, Београд, 2006.
- [18] EUROCONTROL.: Air Traffic Management Strategy 2000+, Volume 1, 2, 1999, 2000.
- [19] UN, General Assebmly: A/RES/50/80/, 1996.
- [20] Војни лексикон, ВИЗ, Београд, 1981.
- [21] Доктрина Војске Србије, Медија центар „Одбрана”, Београд, 2010.
- [22] Закон о ваздушном саобраћају, „Службени гласник РС” бр. 73/10, 57/11, 93/12, 45/15 и 66/15.
- [23] Нешић, М.: Борбено упутство за организацију и рад центара ВОЈИН, НИУ Војска, Београд, 1998.
- [24] Софранић, С.: Оператика јединица ПВО, НИУ Војска, Београд, 1995.
- [25] Стратегија националне безбедности Републике Србије, Београд, 2009.
- [26] Стратегија одбране Републике Србије, Београд, 2009.
- [27] Студија Концепт развоја система ПВО Републике Србије, ГШ ВС, 2008.
- [28] Термиз Џ, Методологија друштвених наука, Универзитет у Сарајеву, 2004.
- [29] Упутство за употребу дежурних снага у систему ПВО (привремено), Команда 126.бр. ВОЈИН, 2008.
- [30] Латиновић, Р: Завршни рад на ГШУ, Београд, 2017.

- [31] Уредба о класама ваздушног простора и условима за њихово коришћење, „Службени гласник РС” бр. 106/13
- [32] Тољан, Ф: Контрола летења 2, Београд, 1981.
- [33] Чикашка конвенција о међународном цивилном ваздухопловству, Чикаго, 1944.
- [34] Eurocontrol <http://www.avi.atca.rs/>
- [35] Eurocontrol <http://www.infocentre@eurocontrol.int>
- [36] Eurocontrol <http://www.takemoto.brussels.net/fab-ovi/>.
- [37] Eurocontrol <http://www.eurocontrol.int/ivents>.
- [38] Fab <http://www.en.wikipedia.org/wiki/fab-ovi/>.
- [39] FAB <http://www.avijaticar.net/fab-ovi/.rs>
- [40] Војнотехнички институт, <http://www.vti.mod.gov.rs>
- [41] Директорат цивилног ваздухопловства, <http://www.cad.gov.rs/>
- [42] Европска организација за безбедност ваздушне пловидбе, <http://www.eurocontrol.int>
- [43] Страница: EUROCONTROL, адреса: <https://www.eurocontrol.int>
- [44] Контрола летења Србије и Црне Горе SMATSA доо Београд, <http://www.smatsa.rs/>
- [45] Међународна организација за цивилно ваздухопловство, <http://www.icao.int>
- [46] Службени гласник Републике Србије, <http://www.sglasnik.com>

РЕФЛЕКСИЈЕ МИГРАНТСКЕ КРИЗЕ НА БЕЗБЕДНОСТ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Ненад В. Ковачевић
Универзитет одбране у Београду, Војна академија
Митар П. Ковач*

Мигрантска криза, последица смишљеног плана или сплета околности, догађај је који из темеља потреса најбогатију конфедералну заједницу данашњице – Европску унију, али и све земље које се налазе на путу мигрантима. У чланку су анализиран узроци настанка најмасовније савремене „сеобе народа“, као и њене последице по земље Европске уније, али и остале транзитне земље, с посебним освртом на Републику Србију, као државу са великом флукуацијом миграната. Мигрантска криза је посматрана кроз призму претње по националну безбедност Републике Србије. У раду се говори и о тенденцијама даљег развоја мигрантске кризе.

Кључне речи: *мигрантска криза, национална безбедност, Република Србија*

Увод

Након ужаса доживљених током два светска рата, и оснивањем Уједињених нација, организације чија је основна намена изградња и очување светског мира, преовладало је мишљење да се човечанство „опаметило“ и да је коначно кренуло путем поштовања принципа „мирољубиве коегзистенције“. Међутим, и даље смо сведоци перманентног угрожавања основних права на мир, слободу и заштиту територијалног интегритета и суверенитета појединих држава. Чини се да је сав труд савременог света у погледу подизања нивоа међународног уважавања, толеранције и ширења људске солидарности био узалуд. „Сеоба народа“, како водећи геополитичари називају миграције становништва појединих земаља северне Африке и са Блиског истока, ову тврдњу најбоље доказује.

Када се један друштвени анонимус, улични продавац Мухамед Буазизи, спалио испред градске скупштине у туниском граду Сиди Бузиду (17.12. 2010. године), нико није могао ни претпоставити да ће његов протест, односно његова жртва, заправо представљати непосредни повод за низ политичких протеста који ће резултирати сменама власти у неколико северноафричких земаља, односно представљати почетак феномена „арапског пролећа“. Последице овог феномена су вишеструке и у различитим сферама живота (политичкој, социолошкој, безбедносној, економској) веома утицајне и видљиве.

* Проф. др Митар П. Ковач је генерал-мајор у пензији.

Као директна последица „арапског пролећа“ у погледу безбедности, јесте покрећење вишемилионског таласа избеглица ка Европи, који ће довести до мигрантске кризе, односно до различитих рефлексија по безбедност земаља Европе, али и транзитних земаља (земље кроз које су избеглице морале да прођу до свог циља). Показало се да су колоне избеглица епицентар организованог криминала, сукоба, тероризма и друштвених и политичких потреса за земље кроз које су морале да прођу на свом путу. Такође, у великом броју ових земаља избеглице су доживљене као претња економији, друштвеној стабилности и систему здравствене заштите, што даље води нарастању непријатељства локалног становништва, односно порасту ксенофобије, расизма и јачању десничарских покрета. Сходно томе, многи домаћи, али и страни теоретичари безбедности, с пуним правом сматрају миграције, односно „мигрантску кризу“, као најзначајнију или најкрупнију последицу „арапског пролећа“.

У чланку је посебна пажња посвећена рефлексијама мигрантске кризе на безбедност Републике Србије. У раду се разматрају три питања која дају јединствену слику феномена мигрантске кризе и њених последица по националну безбедност једне транзитне земље. У првом питању тежиште је на етиологији мигрантске кризе, са посебним освртом на семантичку анализу синтагме „мигрантска криза“, као и кратку генезу „арапског пролећа“ и његовог утицаја на мигрантску кризу. Мигрантска криза као претња националној безбедности Републике Србије приказана кроз призму мигрантских рута и последица кризе по безбедност српског друштва обрађена је у другом питању. Тенденције даљег развоја мигрантске кризе са приказом стратегије „резервата за мигранте на Западном Балкану“ наводе се у трећем питању.

Етиологија мигрантске кризе

Мигрантска криза једна је од директних последица „арапског пролећа“, али и војних интервенција великих сила Запада на простору северне Африке и Блиског истока у првим деценијама 21. века.¹ Сходно томе, да бисмо могли дати, у потпуности и са етиолошког становишта, прихватљиво објашњење мигрантске кризе најпре треба објаснити њено појмовно одређење са семантичког становишта, али и узроке мигрантске кризе, како би се могле појаснити њене рефлексије на безбедност Републике Србије. Етиологија мигрантске кризе може се свести и на мисао Роберта Малтуса: „Узнемирени бедом у којој су били, запљуснути надом у бољу будућност, покренути духом издржљивости и храбрости, ти неустрашиви пустолови постали су застрашујући. Мирољубиви становници земаља којима су хитали нису се могли дуго опирати силини људи покренутих тако моћним разлозима.“²

¹ Интервенције САД и њених НАТО савезника у Авганистану, Ираку и Либији, али и санкције Уједињених нација Ирану, перманентна подршка САД Израелу, Катару, Уједињеним Арапским Емиратима и Саудијској Арабији.

² Роберт Малтус, Оглед о начелу развоја становништва, Београд: Службени гласник, 2015, стр. 40.

Семантичка анализа синтагме „мигрантска криза“

Синтагму „мигрантска криза“ чине два појма „мигрант“ и „криза“ са различитим значењем, при чему мигрант има денотативну, а криза конотативну улогу у означавању. Ради номиналног одређења наведене синтагме, неопходно је најпре одредити значење појмова „мигрант“ и „криза“. Употреба корелативних термина за миграције (имигранти, емигранти, избеглице, исељеници, досељеници, азиланти) у свакодневном животу је веома честа, и сви наведени термини, у начелу, означавају лица која живе ван матичне земље. Међутим, ради дефинисања статуса мигранта у савременом друштву неопходно је што прецизније и егзактније одредити обим и садржај наведених термина, али и указати на њихове дистинкције.

*Миграција*³ је пресељавање становништва са једног подручја на друго, трајног или привременог карактера, независно од тога да ли се збива у границама националне територије или између две земље. Одомаћен страни термин миграција у чешћој је употреби него домаћи пресељавање становништва, који означава само просторна пресељавања, док се израз миграција користи само у ширем смислу – у смислу промене занимања.⁴ Две основне врсте миграција су: емиграција и имиграција, а термини емигрант (исељеник) и имигрант (усељеник или досељеник) означавају само лица која се налазе у одређеној врсти миграције.

Вебстеров међународни речник под термином „миграција“ подразумева одлазак, односно промену пребивалишта из једног на друго место; примера ради, пресељење појединаца, породица, заједница или племена из једне државе или региона у други. Такође, миграција представља и периодично пресељавање из једног региона у други ради исхране и бољих животних услова, што је случај не само са људима, већ и са животињским врстама. Сходно томе, термин „мигрант“ дефинише се као појединац који мигрира, односно мења локацију живљења.⁵ Конкретнију дефиницију термина „миграција“ даје Милан Вујаклија, који под наведеним термином подразумева исељавање или исељења из државе. Истовремено, наведени термин користи се и за означавање скупа свих миграната из неке државе који живе у другој држави. Под термином „емигрант“ (од латинске речи *emigrans*) подразумева се лице које се исељава из државе у којој је живео, дакле може се назвати и *исељеник*, односно лице које је напустило отаџбину из политичких, верских или других разлога.⁶

Корелативан термин је термин *избеглица*, који је по обиму и садржају нешто ужи, при чему се термин мигрант појављује као општи (обухватнији, шири). Дефиниција специфика огледа се у чињеници да је *избеглица* приморан да напусти матичну државу, док се мигрант начелно може и добровољно одлучити да напусти државу из различитих разлога који не укључују нужду. Дакле, термин *избеглица* везан је за политичке моменте који садрже прогон лица на верској, расној или политичкој основи.⁷

³ Реч води порекло од латинске речи *migratio* – сељење.

⁴ *Политичка енциклопедија* (Београд: Савремена администрација, 1975)

⁵ *Webster's International Dictionary*, Springfield, Mass., USA: Second Edition, G&C Merriam Company, 1955. p. 1557.

⁶ Милан Вујаклија, *Лексикон страних речи и израза*, Београд: Просвета, 1980. страна 279.

⁷ Gorge Evans and John Newnham, *The Penguin Dictionary of International Relations*. London: Penguin Books, 1998. p. 242.

Подела миграција заснована на правном статусу миграната може бити: легална и „илегална“, односно регуларна и нерегуларна. *Илегална (нерегуларна) миграција* је свако кретање становништва из једне државе у другу, које није у складу са важећим прописима државе исходишта и државе одредишта, као и боравак у одређеној држави у супротности са важећим прописима те државе. *Илегални мигрант* је страни држављанин који је незаконито ушао и/или изашао у другу земљу (улазак ван граничног прелаза, улазак са фалсификованом или на други начин нелегитимном путном исправом), а ради боравка или сталног настањења. Овај термин односи се и особе које су легално ушле у земљу, али након истека законитог боравка ту земљу нису напустиле. Међутим, према важећим међународним прописима, илегалним имигрантом сматрамо особу која, због незаконитог уласка у земљу или због истека визе, нема законски статус у земљи транзита или земљи боравка. Термин се односи на мигранте који су прекршили законе земље домаћина о уласку страних држављана, траже азил без правног разлога и било коју другу особу која нема право на боравак у земљи.

Упркос чињеници да не постоји општеприхваћена дефиниција миграната на међународном нивоу, термин мигрант најчешће се користи за означавање оних особа које мигрирају слободно због „личне удобности“, односно такозване добровољне миграције. Она подразумева изостанак интервенције неког спољног фактора којем се није могуће одупрети. Овде свакако не спадају туристи.⁸

Азил, односно азиланти, термини су који се често користе у корелацији са терминима миграције и миграната. Реч „азил“ је, по свом пореклу, заправо кованица два грчка израза: *asylos* – не опљачкан или неприкосновен и *asule* – плачка храма, што значи да се израз може превести као сигурно склониште, уточиште, прибежиште за смештај и издржавање сиротиње или прогоњених. Укратко, под азилом се може сматрати неприкосновено место у којем прогоњени налазе уточиште. Лице које је добило статус азиланта не сме се гонити за своје политичко деловање у држави која му је пружила гостопримство, нити може бити изручено другој држави ради кривичног гоњења или извршења санкције.⁹

Постоје две врсте азила: *територијални* и *екстериторијални*. Територијални азил подразумева право лица да борави на територији државе која му је пружила уточиште и право на одбијање његове екстрадиције. Екстериторијално право, термин много познатији као *дипломатски азил*, може се дати у просторијама дипломатске мисије у држави у којој је неко лице изложено прогону или на ратном броду државе која даје азил.

У старој Грчкој реч „криза“ (κρίσις) значила је „пресуду“ или „одлуку“, односно одлучујући тренутак који пресуђује о даљем позитивном или негативном развоју. На мандаринском језику симбол за кризу укључује карактере који значе „опасност“ и „прилику“, услед чега се тумачи да је криза подједнако и добра и лоша (што је нетачно, јер експерти за кинески језик преводе овај симбол као прилику да се деси опасност). Криза се дефинише као значајно неповољна ситуација која настаје изненадним кризним

⁸ Саша Мијалковић и Милан Жарковић, *Илегалне миграције и трговина људима*. Београд: Криминалистичко-полицијска академија, 2012, стране 16-17.

⁹ Вујаклија, Милан. *Лексикон страних речи и израза*. Београд: Просвета, 1980, стр. 37.

догађајем и доноси негативне резултате. Иако је једна од основних карактеристика криза изненадност, она често није неочекивана, јер углавном постоје одређени показатељи који упозоравају на могућност њеног избијања. Кризу не треба посматрати само са становишта могућих опасности и штета већ и са становишта искоришћења могућих прилика. У круговима америчких теоретичара криза је критични инцидент који укључује смрт, озбиљне повреде и претње по људски живот; штету окружењу и животињама, имовини и подацима једне организације; ометање у извршавању операција и задатака; претњу да се мисија до краја изврши. На основу претходно наведеног садржаја и извршених дистинкција може се извести следећа дефиниција *кризе*: догађај који у одређеној делатности узрокује различите психолошке и социјалне потешкоће. Већина организација и институција није дизајнирана да предвиђа кризе или да њима ефективно управља. Важно је напоменути да се ниједан од облика кризе не може посматрати изоловано. Они су међузависни и имају особину појачавања (синергије).¹⁰

У случају мигрантске кризе имамо ситуацију да су миграције неколико милиона становника земаља северне Африке и Блиског истока у веома кратком периоду биле догађај („критични инцидент“) који је проузроковао низ различитих аспеката кризе у највећој и економски најбогатијој конфедералној организацији у свету (Европској унији), али и у земљама које су се нашле на рути миграната. Заправо, мигрантска криза је један назив за више појавних облика криза у којима су се нашле поједине земље Европске уније (ЕУ), као и транзитне земље (хуманитарни, здравствени, политички, економски, безбедносни облик кризе).

„Аралско пролеће“ генератор мигрантске кризе

Самоспаљивање Тунижанина Мухамеда Буазизија – протест једног очајника против насиља и корумпираности полиције и локалне власти, сматра се „стрмоглавим инцидентом“ (синтагма коју користи Ханс Тох), наглим догађајем који је за себе везао бес армија обесправљених људи. Овај чин је схваћен као симбол неопходне борбе против социјалних неправди, али и као непосредни повод за колективну акцију која ће довести до друштвено-политичких промена, односно „таласа револуција“ које су почеле из корена да мењају друштвено-политичко уређење појединих земаља северне Африке и Блиског истока. „Талас револуција“ који је започет у Тунису веома брзо је пренет на остале северноафричке и блискоисточне земље, и колективно се назива „аралско пролеће“. „И када се то догоди, суштински безазлена ситуација се трансмитира у време и место за деструктивну одмазду, односно у инцидент с насиљем гигантских размера“.¹¹

Масовни протести и сукоби са полицијом у Тунису започели су 15. децембра 2010. године, а резултат је био протеривање дугогодишњег председника Туниса за непуних месец дана.¹² Након Туниса, талас протеста се проширио на Египат, и за

¹⁰ Жељко Поповић и Ненад Ковачевић, „Кризе и кризни менаџмент“, Пријевор: ICDQM 2016, 29.-30.06., стране 553-560.

¹¹ Ханс Тох, *Насилници*, Београд: Просвета, 1978. страна 281.

¹² Бен Али, председник Туниса, побегао је из своје земље 14. 1. 2011, а већ сутрадан државна телевизија је и званично потврдила информацију о његовом развлашћењу и напуштању функције председника.

само два месеца поновио се исти сценарио.¹³ Три месеца након тога протести почињу и у Либији, где муњевито прерастају у оружану побуну, а затим и у грађански рат са страном војном интервенцијом, након које је збачена власт Моамера ел Гадафија. Протести против Гадафија почели су 15. фебруара 2011. године. Након осмомесечног грађанског рата и седмомесечне интервенције, Гадафији је ухваћен и убијен 20. октобра 2011. године. Пет месеци након дешавања у Либији почињу протести у Сирији, а веома брзо и грађански рат у овој земљи који и данас траје. Једанаест месеци након „стрмоглавог инцидента“ у Тунису председник Јемена је поднео оставку.

Протести су се брзо пренели и на: Јордан, Бахреин, Алжир, Ирак, Мароко, Кувајт, Либан и Оман, а њихов одјек чуо се и у Судану, Мауританији и Саудијској Арабији. Изгледало је као да је „талас демократизације“¹⁴ запљуснуо обале исламског света, али борба за промене која је почела под називом „револуција јасмина“¹⁵, брзо се кретала по спирали насиља у коју су уплетене многе земље и довела до исхода који не обећава транзицију у демократију или је, пак, одлажу на неодређено време, те је у многим аспектима релативизовала значај почетног успеха, али је изменила безбедносно окружење Европе. Једина земља у окружењу у којој је сачуван мир је Алжир, што је специфично ако се узме у обзир чињеница да се ради о земљи са крхком политичком стабилношћу, која има великих проблема са исламистима и исламистичким тероризмом већ преко 20 година¹⁶, и да су управо Алжирци друга нација (после Египћана) по бројности у чланству Ал Каиде.

Исходи „арапског пролећа“ су различити: (1) у неким земљама војска и полиција угушиле су протесте (Судијска Арабија, Бахреин); (2) у Мароку, Јордану, Катару, Оману и Либану дошло је до политичких промена које су задовољиле захтеве демонстраната; (3) у другим земљама је дошло до оружаног сукоба (Јемен, Ирак) и грађанског рата (Либија и Сирија); (4) у земљама у којима су протести прво почели дошло је до расписивања избора и промене власти (Тунис и Египат). Затим је наступило повратни талас „старог режима“ (Египат), грађанских ратова и страних интервенција (Либија и Сирија) и бруталног исламизма склоног терору и тероризму (оличен у Исламској држави), који је и устоличио нестабилност у региону и довео до великог броја људских жртава, избегличког таласа, економског и демографског пада у региону.

Са становишта безбедности издвајају се следеће последице „арапског пролећа“: (1) расписивање демократских избора; (2) пад дугогодишњих диктаторских режима; (3) дестабилизација држава у региону; (4) настанак трајних оружаног сукоба и (5) нерешавање проблема који су иницирали „арапско пролеће“. Све наведене последице

¹³ Хосни Мубарак, председник Египта од 1978. године, под притиском социјалних немира поднео је оставку 11. 2. 2011. године.

¹⁴ Семјуел Хантингтон, *Трећи талас*, Београд: Стубови културе, 2004, стр. 39-40.

¹⁵ Назив за револуцију у Тунису, који су дали западноевропски медији, по узору на „револуцију каранфила“ у Португалу, јер је јасмин заштитни знак Туниса.

¹⁶ Године 1990. алжирска војска је спречила долазак на власт исламиста – политичке партије „Фронт исламског спаса“, па су они 1993. године основали терористичку групу ГИА, из које ће крајем деведесетих година настати огранак Ал Каиде – ГСПЦ. Процењује се да су у периоду од 1993. до 2009. године терористи ликвидирали око 100.000 становника Алжира.

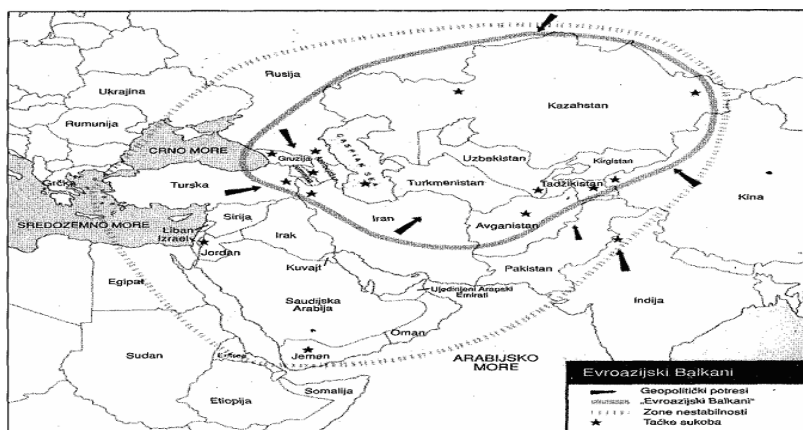
подстакле су развој исламизма (као генератора тероризма фундираног исламом), а последње три изазвале су настанак мигрантске кризе, што уједно представља безбедносни ризик, претњу или изазов за многе земље северне Африке, Блиског истока, али и Европе. Са аспекта безбедности европских земаља најважнији продукти „арапског пролећа“ су тероризам и мигрантска криза. Наведене последице се не могу и не смеју посматрати одвојено због следећих разлога: (1) почетак мигрантске кризе је нераскидиво везан за обрачун терориста организованих у Исламску државу са својом неистомишљеном и равнодушном „браћом по вери“; (2) мигрантске руте су уједно и путеви терориста у европске земље; (3) акцијама терористичких ћелија у Европи погоршава се однос европског становништва према мигрантима и мањинама пореклом из афричких и блискоисточних земаља, што појачава верску и расну поделу у европским друштвима; (4) ове поделе пружају могућност терористима да регрутују нове терористе.

Тероризам и мигрантска криза тренутно су два највећа ризика и/или претње по безбедност европских земаља, али за све земље Старог континента представљају есенцију безбедносних изазова са којима су тесно повезани и свакако дубљи: политички и друштвени изазови за Европу. Међу њима се посебно издвајају и следећи: (1) успон екстремизма; (2) неефикасност институција ЕУ у решавању мигрантске кризе; (3) погоршавање односа ЕУ према земљама арапског света.

Међутим, део теоретичара сматра да су миграције само једно од нових оружја за вођење савремених оружаних сукоба, односно само један концепт савременог „хибридног ратовања“. Сматра се да су миграције само један од начина, односно метода (поред „арапског пролећа“) остварења већих геополитичких циљева глобалних и регионалних сила. У прилог томе наводе се претње либијског вође Моамера ел Гадафија током 2004, 2006, 2008. и 2010. године, лидерима ЕУ. Наиме, Гадафи је тада тврдио да ће „Европу учинити црном“ (у контексту принудног доласка великог броја Арапа у Европу) уколико не испуне његове захтеве. Да су миграције дириговане и да се могу контролисати доказује и споразум између ЕУ и Турске о мигрантима (ступио је на снагу 20. марта 2016. године). По том споразуму ЕУ се обавезала да ће „убрзати“ процес приступања Турске у своје чланство и да ће јој донирати 3 милијарде евра, а Турска се обавезала да ће задржати око 2.7 милиона избеглица на својој територији и примити део миграната који ће бити враћени из Грчке.¹⁷

У прилог овој теорији говори и чињеница да мигранти из угрожених подручја не одлазе у богате земље из региона као што су, на пример: Уједињени Арапски Емирати, Саудијска Арабија, Јордан и Катар, већ искључиво у земље ЕУ. С једне стране, као да се усмеравањем „сеобе народа“ ван подручја северне Африке и Блиског истока намерно иде ка стварању трајно конфликтних подручја, које је водећи амерички теоретичар глобализације Збигњев Бжежински давно означио као регионе „геополитичких потреса и нестабилности у будућности“ (слика 1). С друге стране, постоји теорија да САД желе да помоћу миграната изврше додатни притисак на своје „несигурне“ партнере у ЕУ, односно да мигрантском кризом ослабе њихову економску, а самим тим и политичку моћ. Сходно томе, логично је да већински део миграната жели трајно да се настани у две економски и политички најмоћније земље ЕУ – Немачку и Француску.

¹⁷ Kelly, M. Greenhill, „Migration as a Weapon in Theory and in Practice“, Military review, 6, 2016 (6), pp. 27-36.

Слика 1 – Предвиђања Бжежинског о безбедносно нестабилним подручјима у Евроазији¹⁸

Теоретичари глобализације (Кенеди, Хабермас, Манделбаум, Печуљић, Милашиновић) сматрају да су миграције само логичан след догађаја процеса глобализације, и да су демографска неравнотежа и неједнакост животних шанси (безбедносни ризици који су директни продукти глобализације) њихов главни узрочник. Такође, процењује се и да ће 21. век бити „век миграција“, а у прилог томе истичу чињеницу да је на његовом почетку било више миграната него икада у историји, за разлику од 20. века, који је већим делом био карактеристичан по избеглицима као носиоцима миграционих процеса. Тада су избеглице са територије бивше СФРЈ и других кризних жаришта покренуле процес миграција, који је и данас актуелан.

Демографска неравнотежа између сиромашних и богатих имаће за последицу талас миграције једних ка другима, а данашње узнемирујуће социјалне и расне реакције могу бити мале у поређењу са оним што се дешава у свету са осам или десет милијарди људи. Експлозивни раст становништва, уз смањење ресурса у неразвијеним земљама и земљама у развоју, поред опасности од унутрашњих миграција и различитих ненасилних и насилних сукоба, довео је до масовних миграција у друге државе и регионе. Најзначајнији разлози великих миграција становништва су економско пропадање и деградација животне средине, затим културни, етнички и верски антагонизми и сукоби, као и политичке несугласице, нестабилности и ратови. Другим речима, хаос на периферији покренуо је милионе сиромашних, обесправљених и угрожених да у потрази за оптималнијим и безбеднијим условима живота напусте матичне земље. Због тога неки аутори сматрају да повећани број избеглица озбиљно нарушава безбедност држава и квалификују их као директну претњу безбедности. Зато Пол Кенеди упозорава: „Уколико свет у развоју остане ухваћен у замку сиромаштва, онда ће се развијени свет наћи пред најездом десетина милиона миграната и избеглица, решених да се сместе у просперитетне али остареле популације демократије.“¹⁹

¹⁸ Збигњев Бжежински, *Велика шаховска плоча*, Бања Лука: Романов, 2001. страна 118.

¹⁹ Станислав Стојановић, *Глобализација и безбедносне перспективе света*, Београд: Војноиздавачки завод, 2009, стр. 127-129.

Мигрантска криза као претња безбедности Републике Србије

Демографска неравнотежа у свету између сиромашних и богатих и даље ће имати за последицу таласе миграција једних народа ка другима, а данашње узнемирујуће социјалне и расне реакције могу бити мале у поређењу са оним што ће се дешавати у будућности. Те миграције су великог обима, изазивају социјалне и безбедносне потресе, па се често означавају појмом „сеобе народа“. Миграције су најчешће узроковане ратовима, а потом неподношљивим и нехуманим условима живота. Експлозивни раст становништва, уз смањење ресурса у неразвијеним земљама и земљама у развоју, ратови и све већи јаз између богатих и сиромашних, поред опасности од унутрашњих миграција и различитих сукоба, довео је до масовних миграција у друге државе и регионе.

Најзначајнији узроци великих миграција становништва углавном су безбедносно и економско пропадање, а узроковане су агресивним деловањем водећих земаља Запада, које се искључиво руководе вредностима и логиком неолибералног капитализма. Врховна вредност у том систему јесте новац (капитал), а не човек. Изазвани хаос у многим регионима света покренуо је милионе сиромашних, расељених, обесправљених и угрожених да у потрази за оптималнијим и безбеднијим условима живота напусте матичне земље. Због тога неки аутори сматрају да повећани број миграната озбиљно нарушава безбедност држава, у које долазе и квалификују их као директну претњу безбедности, јер се мигрантске кризе све више инструментализују и са њима се управља из одређених центара моћи на Западу.

Заоштреност и сукобљеност интереса појединих великих сила иде до те мере да се моделују насилне смене власти и активирају замрзнути конфликти, уз јачање верског и националног екстремизма. У том процесу Србија и српски народ у целини имаће велике безбедносне изазове и претње да заштите националне интересе.²⁰ Сходно томе, мисао Јована Цвијића који је својевремено рекао: „*Ко нам је крив што смо државу изградили насред царског друма*“, остаје и даље актуелна.

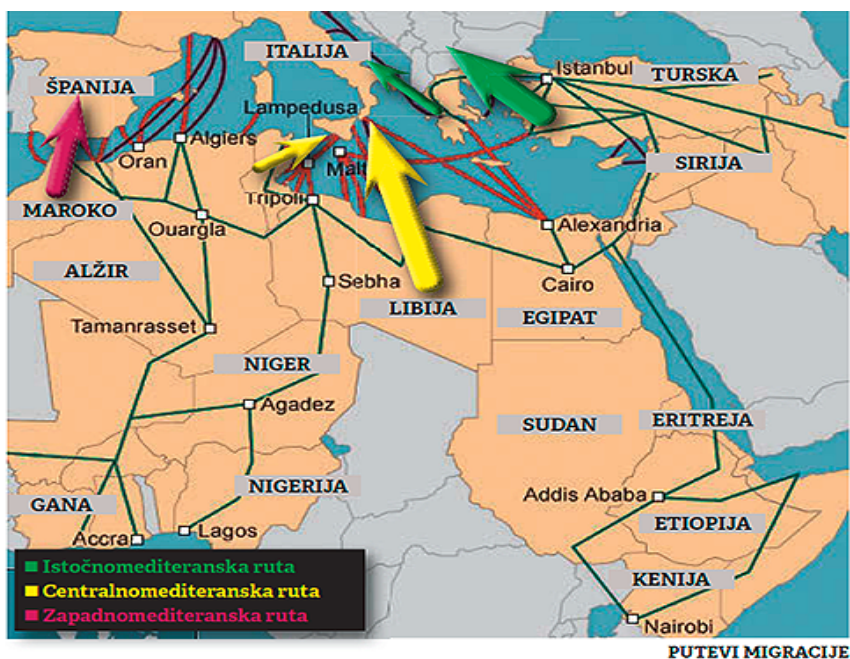
Миграционе руте (путеви миграција – „путеви очајника“)

Сукоби који се одвијају у ослабљеним државама северне Африке, Блиског истока и централне Азије (Либија, Сирија, северни Ирак, Авганистан) приморали су милионе људи да се покрену и, самим тим, учине регион југоисточне Европе да постане једна од најфреквентнијих миграционих рута или „путева очајника“ (назив који користи већина експерата безбедности из земаља ЕУ) у Европи. Ова миграциона рута носи назив Источно медитеранска и углавном је користе мигранти из Авганистана, Сомалије, Еритреје и Сирије. Ова миграциона рута има два правца: (1) *Турска–Грчка–БЈР Македонија–РС–ЕУ*, познатија као *Западно балканска рута* или само као *Балканска рута*²¹; и 2) *Турска–Грчка–Албанија–Црна Гора–ЕУ*²² уз напомену да се ретко користе

²⁰ Митар Ковач, „Интереси великих сила на простору Балкана“, Београд: ИСИКС 2016, 30.09, страна 415.

²¹ Већа зелена стрелица на слици 2 и слика 4. десно.

Албанија и Црна Гора као транзитне земље, већ се врши директно пребацивање миграната у Италију морским рутама из избегличких кампова из Турске и/или Грчке. Поред ове миграционе руте, на слици 2 приказане су и: *Централно медитеранска* миграциона рута (означена жутим стрелицама) и углавном је користе мигранти из Либије и Нигерије, правцем: Либија – острво Лампедуза – Италија; и *Западно медитеранска* миграциона рута (означена љубичастом стрелицом) и користе је мигранти из Либије и Туниса, правцем: Мароко–Гибралтар–Шпанија.

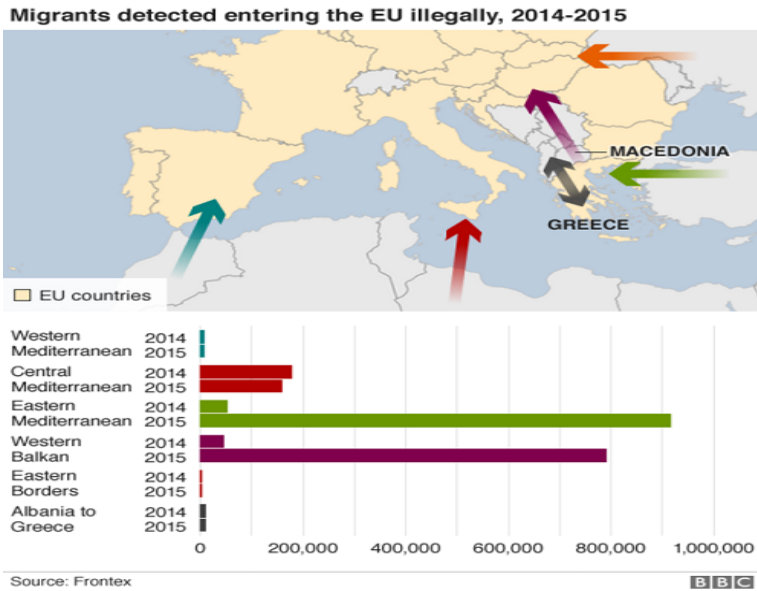

Слика 2 – Миграционе руте

Упоредни фреквентни преглед по миграционим рутама за 2014. и 2015. годину приказан је на слици 3. Као извор коришћени су подаци које је навела Агенција ЕУ задужена за европске границе и обалску стражу (Frontex), уз напомену да се подаци односе на број илегалних миграната. Од 1. јануара 2014. до 1. јануара 2016. године у земље ЕУ ушло је укупно 1.822.377 миграната, од којих је 885.386 лица дошло Источно медитеранском миграционом рутом, што је око 48%, а од тог броја преко територије Републике Србије прешло је укупно 764.038 миграната или 42% од укупног броја миграната са свих миграционих рута, односно 86% од броја миграната на Источно медитеранској миграционој рути.²³

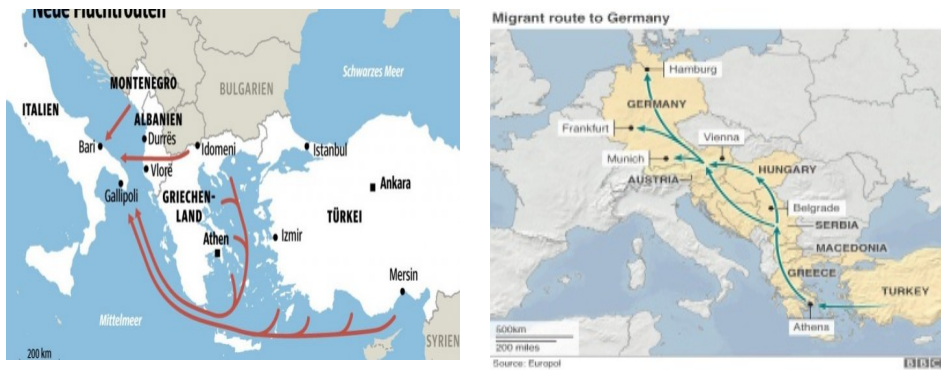
²² Мања зелена стрелица на слици 2 на слици 4 лево овај крак ИМ м/р је детаљније приказан.

²³ <http://frontex.europa.eu/trends-and-routes/migratory-routes-map/> 2016 (преузето: 15.11.2016. године)

Слика 3 – Преглед броја илегалних миграната по миграционим рутама

У евиденцији Frontex-а постоји 8 миграционих рута, а поред већ наведених постоје и: Источно гранична, Кружна рута Албанија–Грчка, Западно балканска (као посебна миграциона рута), Западноафричка (Западно медитеранска) и Црноморска миграциона рута. За потребе рада обрађујемо само три најфреквентније (што се може видети са доњег дела слике 3).

Слика 4 – Источно медитеранска рута: лево – морска рута; десно – „Западно балканска рута“

Битно је нагласити да је у 2014. години у ЕУ било укупно 33 милиона људи или око 7% укупне популације, који нису рођени у земљама ЕУ, што имплицира да су и они у једном периоду били емигранти. У периоду од 2010. до 2013. године око 1,4 ми-

лиона људи је емигрирало у ЕУ, али овај број се односи само на тражиоце азила и избеглице, односно људе који су ушли у ЕУ користећи регуларне миграцијске процедуре. У покушају доласка у земље ЕУ велики број миграната је изгубио живот, у 2014. години – 3.279, а у 2015. – 3.770 лица. Највећи број жртава, око 77% од укупног броја настрадалих у 2015, био је на Централно медитеранској миграционој рути.²⁴ Frontex је 17.11.2016. године, објавио информацију да је у периоду од 1. 1. до 16.11.2016. године, само на морским миграционим рутама живот изгубило 4.500 миграната.

Проблеми са мигрантима нису се дешавали само 2014. и 2015. године; тада су само кулминирали. У периоду од 2007. до 2011. велики број миграната је преко Медитерана дошао до јужних обала ЕУ (Шпанија, Италија и Малта). О којем броју се ради говори и податак да је постојао споразум влада Либије и Италије ради заустављања илегалних миграција у Италију. Споразум је пропао по избијању грађанског рата у Либији. Од тада па до данас ЕУ није успела да понуди свеобухватан одговор на ту ситуацију, имајући у виду различите ставове држава чланица ЕУ. Државама југоисточне Европе био је приоритет да убрзају пролаз миграната кроз своје територије, и сваки покушај ограничавања овог процеса (попут покушаја Мађарске да затвори границе) био је дочекан јаким дипломатским реакцијама суседних земаља. Односи Хрватске и Републике Србије, као и Хрватске и Мађарске, били су у кризи због миграната и њиховог преласка преко граница балканских држава. Неке земље су одлучиле да подигну ограде, како би зауставиле прилив миграната, почев од Мађарске, па до Словеније и Аустрије. Као последица затварања граница појавио се кумулиран одређени број миграната који је остао „заглављен“ у земљама на Западно балканској рути. На слици 5 приказане су затворене државне границе земаља које се налазе на Западно балканској рути, као и алтернативни правци проласка.²⁵

Слика 5 – Затворена Западно балканска рута

²⁴ Bruce Tamagno, „People in motion-the European migration crisis“, Busidate, 2016, 24/2, pp. 4-5.

²⁵ Београдски центар за људска права објавио је , 16.11.2016. године, процену да се на територији РС тренутно налази око 2.000 миграната који не желе да поднесу захтев за азил у РС, као ни да остану у камповима, већ желе искључиво у ЕУ (Француска, Аустрија или Немачка).

Затварањем граница и договором између ЕУ и Турске из фебруара 2016. године смањено се број миграната у земљама ЕУ, а поготово на Западно балканској рути. Једино се повећао број миграната на морским миграционим рутама, односно Централно медитеранској и Западно медитеранској рути. У табели 1 приказан је преглед броја миграната за 2015. годину и за 1. и 2. тромесечје 2016. године.

Табела 1 – Број миграната по миграционим рутама за 2015. и 2016. годину²⁶

Миграциона рута	2015. година	1. тромесечје 2016. године	2. тромесечје 2016. године	У односу на претходну годину у %	Однос 1. и 2. тромесечја у %
Западно балканска	466.783	108.649	11.102	-68	-90
Централно медитеранска	21.772	18.776	51.454	-15	+174
Источно медитеранска	483910	153.967	8.818	-87	-94
Западно медитеранска	496	162	168	+47	+4
Све руте заједно, по Frontex-у	978.165	284.525	75.044	-55	-70

Мигрантска криза и национална безбедност Републике Србије

Миграције, поготово оне илегалне, имају огромне безбедносне реперкусије по државе на мигрантској рути, као и државе крајњег одређишта. Између четири и пет милиона миграната сваке године уђе у неку туђу државу, а при том број нелегалних прелазака границе варира између 30% и 50%. Оне собом неминовно доносе и повећање опасности од заразних болести, криминала и тероризма по домаће становништво. За земљу домаћина оне могу, услед превеликог прилива јефтине радне снаге и неочекивано великих социјалних давања, представљати и извор дестабилизације њене економске сигурности. Кријумчарење миграната и трговина људима постају масовно кривично дело у земљама такозване прве мигрантске дестинације, а уједно и извор огромних нелегалних и неопорезивих прихода.²⁷

Питање прихвата миграната и избеглица доводи до тензија и подела не само на нивоу међународне заједнице, већ и унутар саме ЕУ. На састанку у Прагу, септембра 2015. године, представници такозваног „источног блока“ ЕУ који чине: Мађарска, Чешка, Словачка и Пољска, одбиле су план Европске комисије о „прерасподеле по квотама“, око 160.000 миграната и избеглица у овим земљама. Велика Британија је пристала да помогне око размештаја 20.000 миграната, али у камповима у Јордану, Либану и Турској. Француска је прихватила план да прими 24.000 миграната за период од две године. Децембра 2015. године, Влада СР Немачке је обја-

²⁶ http://frontex.europa.eu/assets/Attachments_News/Fran_2016_Q2.pdf, 2016 (преузето: 17.11.2016. године).

²⁷ Драган Симеуновић, „Миграције као узрок политичких аномалија у Европи“, Вршац: Ирегуларне миграције, 2015, 01.-02., уводно предавање.

вила податак да је примила 1.000.000 захтева за азил. Мере које су поједине чланице ЕУ током 2015. и 2016. године предузеле на успостављању контроле својих граница, према наводима председника Европске комисије, могле би довести до угрожавања Шенгенског споразума, односно слободе кретања робе и људи без контроле у државама Шенгенске зоне.²⁸

Није ли необично што зидове на својим границама подижу земље попут Мађарске, Хрватске и Словеније, у којима избеглице уопште не намеравају да остану већ само теже да кроз њих што пре прођу. Историјска је аномалија што су захтев ЕУ да прихвате по квотама један део избеглица одбиле земље попут Мађарске, Словачке, Чешке и Пољске из којих су својевремено многи бирали пут избеглиштва, као и то што земље које одбијају да приме избеглице тиме показују да имају једностран однос са ЕУ – хоће само корист од ње, без намере да одговоре солидарношћу на њене потребе када је она као заједница у проблему. *Тиме показују да сматрају да чланство у ЕУ није повезано са имањем извесних одговорности.*²⁹

Мигрантска криза поделила је јавно мњење Европе. Наиме, један део јавности мигранте доживљава као опасност, имајући у виду да се миграције тумаче као заражање европског културног идентитета путем планских миграција исламског становништва ради даље исламизације Европе. Такође, ставови овог дела јавности засновани су и на страху од повећања ризика и претњи од терористичких напада, као и на повећању броја криминалних радњи и других облика насиља од стране миграната. Последњи терористички напади у Бриселу, Ници, Берлину, Паризу и Минхену само су распламсали ове страхове.

Постојећи талас миграната из конфликтних подручја у одређеној је мери утицао на јачање странака (екстремне) деснице широм Европе, јер су лидери ових странака видели мигрантску кризу као прилику да извуку корист за себе, играјући на карту угроженог идентитета (посебно се истичу случајеви у Пољској, Аустрији и Француској). Странке центра приступиле су овој кризи као да је у питању природна катастрофа, верујући да ће проћи и не разрађујући стратегију интегрисања преко милион људи који се тренутно налазе у ЕУ. То је повећало притисак на земље југоисточне Европе, чији грађани илегално живе у ЕУ. Осим што морају да наставе да збрињавају, и како многи претпостављају, да издржавају хиљаде људи „заглављених“ на Западно балканској рути (око 2.000 само у Републици Србији), ове земље се суочавају са убрзаним повратком хиљада сопствених грађана који су економски мигранти. *Нехумано поступање према мигрантима, спровођење политике одбијања, дискриминација, нетолеранција, ксенофобија, мржња и расно мотивисани напади* у транзитним земљама и земљама њихове крајње дестинације чини их „лаким метама“ за радикалне исламисте који их врбују.

Насупрот овим схватањима, већи део ЕУ и држава Европе показује емпатију и хуманизам према мигрантима, настојећи да им пружи помоћ и уточиште. Сукоби у Либији, Сирији и Ираку, мањак безбедности и бројне слабости држава у региону Блиског истока и севера Африке погодују стварању паравојних формација, побуњеничких и терористичких организација, па чак и квази држава (држава исламског калифата), чинећи овај регион врло нестабилним и несигурним за локално становништво, које

²⁸ Bruce Tamagno, „People in motion-the European migration crisis“, Busidate, 2016, 24/2, pp. 4-5.

²⁹ Драган Симеуновић, *Исто*.

настоји да побегне из ратом захваћених подручја. *Потрага миграната за сигурним окружењем може утицати на безбедност држава које су њихова крајња дестинација. Међутим, угрожене су и државе преко чије територије ова лица треба да пређу до свог коначног одредишта. У том погледу мигрантска криза је довела до значајног пораста: нетолеранције, екстремизма и насиља у Европи, пораста броја криминалних активности и структура, али и социјалног незадовољства.*

*Један од аспеката угрожавања националне безбедности Републике Србије односи се на друштвену дезорганизацију у критичним подручјима, прекид саобраћаја, блокаду граничних прелаза, нарушавање јавног реда и мира у већем обиму, сукобе полиције и миграната. Различите криминалне активности, такође, могу се довести у везу са избегличком кризом. Данас је кључни проблем мигрантске кризе на Балкану кријумчарење људи. Илегални преласци преко државне границе представљају повреду државног суверенитета, јер доводе у питање способност државе да успостави контролу над својом територијом.*³⁰

Мигрантска криза представља и економску претњу националној безбедности Републике Србије. Мигранти могу бити узрок економских тешкоћа и свакако да представљају терет буџету земље и могу да утичу на снижавање цене рада у ионако економски нестабилном окружењу. Евидентно је да сиромашне земље и земље у транзицији, попут Републике Србије, немају довољно економских капацитета, као ни расположиве и наменске инфраструктуре да буду уточиште десетинама хиљада миграната, јер то представља латентну опасност по њихов развој, стабилност и просперитет.

С обзиром на то да је део миграната директно учествовао у ратним дејствима и да је обучен за извршење борбених дејстава у руралним и урбаним срединама, постоји реална могућност *извођења појединачних терористичких акција по објектима и метама високе вредности ради изазивања страха и панике код становништва*. Зато се може рећи да мигрантска криза представља претњу по националну безбедност Републике Србије. Посебно забрињавају претпоставке обавештајно-безбедносних органа водећих земаља ЕУ у погледу трајања кризе. Предвиђа се трајање кризе дуже време, у два периода: (1) *од марта до новембра 2016. године* и (2) *од марта до новембра 2017. године*, где се очекује укупан прилив од око 3.000.000 миграната у Европу, а Република Србија би требало да и даље буде транзитна држава. Сходно томе, могу се идентификовати претње по националну безбедност Републике Србије чији је извор мигрантска криза, као и њихов интензитет испољавања (табела 2).

Табела 2 – Претње по безбедност Републике Србије настале из мигрантске кризе

Ред. број	Назив претње	Интензитет претње
1.	Организовани криминал, пљачке, социјални немири и испољавање незадовољства према органима локалне власти и појединачни инциденти	ВИСОК
2.	Илегалне миграције и нарушавање државних граница	СРЕДЊИ
3.	Трговина људима	ВИСОК

³⁰ Група аутора. „Стратегијско предвиђање и израда сценарија развоја мигрантске кризе у стратегијском планирању и решавању кризе”, Београд: Катедра стратегије/ШНО/ВА, студија случаја, 2016.

Ред. број	Назив претње	Интензитет претње
4.	Спорови са суседним земљама	ВИСОК
5.	„Увоз“ тероризма	СРЕДЊИ
6.	Нелегална трговина оружјем	СРЕДЊИ
7.	Нарко-трафикинг	СРЕДЊИ
8.	Шверц материјалних и културних добара	ВИСОК
9.	Проблеми економског развоја	СРЕДЊИ
10.	Економска претња националној безбедности	СРЕДЊИ
11.	Угрожавање слободне трговине и протока роба између земаља у окружењу и блокада саобраћаја	СРЕДЊИ
12.	Затварање граница према Републици Србији	ВИСОК
13.	Угрожавање животне средине	СРЕДЊИ
14.	Опасности повезане са појављивањем и ширењем инфективних и ретких болести	СРЕДЊИ

Тенденције развоја мигрантске кризе

Највећи притисак мигрантске кризе у Европи трпе Грчка, Република Србија и - БЈР Македонија, што је директна последица пропале мигрантске политике ЕУ, неспособности НАТО-а и намере неформалних центара моћи у САД и Великој Британији да преко миграната управљају стањем безбедности на Блиском истоку и у Европи. Стотине хиљада избеглица, азиланата и миграната, укључујући децу, путују опасном рутом преко Балкана, остају у БЈР Македонији и/или Републици Србији у својеврсној „клопци“, без адекватне заштите и перспективе. Пуно је индикатора који говоре у прилог тези да се „Криза са Блиског истока, преко миграната, сели на Балкан“ и да ће тзв. међународна заједница у неком моменту, када се велике масе миграната „заглаве на Балкану понудити финансијску помоћ и бенефите за владајуће националне елите пропалих држава Балкана, само да пристану да се мигранти сместе у тим државама у што већем броју, посебно на тзв. Западном Балкану“. У целом том процесу, због великог броја избеглица, покренуле би се и међународне институције и органи УН. На тај начин државе Западног Балкана биле би додатно дестабилизоване и приморане да прихвате наметнуто решење. То одлично знају и планирају водеће државе Запада и припремају стратегију за то време.

У припреми те стратегије веома јако и прикривено учествује СР Немачка, под руководством канцеларке Ангеле Меркел, која се декларише за права избеглица, како би имала морално оправдање да изврши притисак на државе Западног Балкана. Она је суштински прећутно подржала мере да се Мађарска, Словенија, Аустрија и Хрватска добро заштите на националним границама, како би се у активном периоду мигрантске кризе наредне године изградио „резерват за мигранте на Западном Балкану“ – веома опасна стратегија по националну безбедност и виталне националне интересе Републике Србије. Због тога су у неколико наврата власти ЕУ нудиле Републици Србији финансијску помоћ за изградњу нових капацитета за прихват и смештај миграната.

Медији на Западу ову стратегију повремено потхрањују и оправдавају, како би се заштитила ЕУ, а тзв. Западни Балкан учинио „резерватом за мигранте“, а те државе се дуже време или никада не би примале у ЕУ. Такође, тај простор иначе сма-

трају зоном традиционалног неоосманизма и турских националних интереса на Балкану. Овакво решење мигрантске кризе одговарало би САД, ЕУ, Великој Британији и Турској. Дугорочно посматрано, ислам би постао доминантан на Балкану, а руски интереси били би трајно потиснути са овог простора. Добила би се јака и стабилна демографска маса исламиста за пројектоване ратове на истоку. Таквом стратегијом решавања мигрантске кризе Република Србија била би угрожена више него било којим оружаним сукобом, односно њени витални национални интереси. Из наведених разлога владајуће елите у Републици Србији морају да схвате да је наредна година веома битна за њену националну безбедност и да не сме дозволити да закулисним одлукама и стратегијама Запада постане жртва мигрантске кризе.

Комесаријат за избеглице и мигранте Републике Србије често посеже и за неразумним одлукама и угрожава локалне средине на мигрантској рути. Било је више немилых догађаја, чије последице су биле убиства, рањавања, силовања, педофилија и слично. Не живи се безбедно ни у центру Београда, а камоли у градовима и селима у близини граница, у захвату мигрантских рута. Тако, на пример, Градско веће Зајечара није дало Комесаријату за избеглице и мигранте сагласност за спровођење одлуке да се у Гамзиградској бањи отвори прихватни центар за мигранте, с образложењем да се тиме угрожавају туристички потенцијали града.

Очекивати је да се настави мигрантска криза са већим интензитетом, при чему би се испољило поново нејединство унутар ЕУ око квота, па би Западни Балкан, као „резерват за мигранте“ постао једино прихватљиво решење. То се види и по односу власти у СР Немачкој и другим државама централне Европе према Ромима, које константно враћају у Републику Србију. Државе на Балканској мигрантској рути биле би угрожене, пре свега Република Србија и БЈР Македонија. Република Србија је најмање и урадила на припреми и уређењу границе на југу, ка БЈР Македонији и на југоистоку према Републици Бугарској. Помоћ коју пружају поједине европске земље у људству и заједничким патролама, као што су Аустрија и Словачка, симболична је.³¹

Одлучност Мађарске да своје границе у потпуности заштити и учини непропусним, а затим и Хрватске, директно угрожава Републику Србију у погледу броја миграната који се у неком тренутку масовног прилива могу наћи „заглављени“ на њеном простору. У таквој ситуацији не може се очекивати да ће органи ЕУ наћи разумевања да се пуне мигранти ка централној Европи. Напротив, очекује се да ЕУ у таквој ситуацији понуди финансијска средства како би се мигранти задржали на простору тзв. Западног Балкана. Република Србија треба да буде свесна те опасности и стратегије ЕУ, у случају да Турска пусти тај велики талас миграната. То би заиста био прави „мигрантски цунами“ за државе тзв. Западног Балкана, пре свега за Републику Србију, БЈР Македонију, БиХ и Црну Гору.

³¹ Начелник Генералштаба Војске Србије генерал Љубиша Диковић и грчки адмирал Евангелос Аполотакис потписали су у Бриселу, 8.11.2016. године ноту о приступању Републике Србије техничком споразуму о успостављању борбене групе Европске уније „Хелброк“. Министарство одбране Републике Србије исказало је спремност да у тој борбеној групи учествује са водом војне полиције, тимом за цивилно-војну сарадњу и са до пет штабних официра у команди снага борбене групе. Нота ће ступити на снагу када је потпишу представници држава учесница ове борбене групе, коју предводи Грчка, и у чијем саставу су припадници војски Бугарске, Кипра, Румуније и Украјине. Извор: http://www.vs.rs/index.php?news_article=ec4a7152-a5a4-11e6-9eee-001a649ddcfe, преузето: 17.11.2016. године

Толики број миграната променио би систем вредности, националну и верску структуру становништва. Православне земље морају бити свесне тога, како њихови народи не би постали мањина на сопственој територији. На тај начин би и без рата постепено дошло до суштинског губљења суверености тих држава, на рачун формирања неке нове „исламске државе“. На тај простор тзв. Западног Балкана у будућности би се депортовали мигранти из ЕУ, који нису успели да се уклопе и социјализују у западни систем вредности и они чије понашање и деловање је утемељено на екстремном националном и верском фанатизму.³²

Постоји низ индикатора који указују на то да СР Немачка преко својих „земаља сателита“, пре свега преко Мађарске, Хрватске и Аустрије, физички блокира пролазак миграната ка њеној територији и да је Грчку и преостали део Балкана намерила да доведе у безизлазно стање. Република Србија требало би, из поменутих разлога, хитно да приступи уређењу државне границе, посебно на вероватним правцима кретања миграната и спремно дочека март и наставак мигрантске кризе. године. Стратегија САД, Велике Британије и СР Немачке поводом мигрантске кризе је јасна, само је питање озбиљности и одговорности власти у државама Западног Балкана да онемогуће овакав сценарио.

Систем националне безбедности Републике Србије, односно његови делови, а преваходно систем одбране, морају имати спреман одговор на ову претњу безбедности. Циљ одговора био би ефикасно управљање мигрантском кризом кроз успостављање безбедносних, финансијских, друштвених и хуманитарних механизма и процедура за свеобухватну и ефикасну анализу, праћење, предвиђање и управљање мигрантском кризом, уз обезбеђење стабилног стања безбедности на територији Републике Србије и поштовање и примену међународних и националних правних норми и стандарда, у сарадњи са суседним земљама, ЕУ и другим релевантним међународним чиниоцима и организацијама. То је могуће постићи кроз дефинисање и реализацију конкретних задатака који се односе на одређене елементе система националне безбедности Републике Србије. Јако је битно синхронизовано, потпуно и правовремено извршавање задатка, ради остварења: *војно безбедносних, политичких, правних и дипломатских, као и социо-хуманитарних активности.*

Закључак

Сведоци смо масовне и сложене миграције дуж Западно балканске руте, која вероватно није виђена од после Другог светског рата. Међу овим људима налазе се избеглице које беже из ратом девастиране Сирије и северног Ирака, али и економски мигранти. Оно што је овим људима заједничко јесте трагање за бољим и безбеднијим условима живота. Сliku очаја употпуњава присуство великог броја жена и деце, којима прети да постану жртве широко раширених криминалних мрежа. Све је већи број миграната који још од „арапског пролећа“ траже азил у ЕУ. У раду је утврђено постојање неколико покретача мигрантске кризе, која је заправо почела 2011. године, али на свом интензитету добија у лето 2015. године.

³² Чини се да се историја понавља, само у промењеној форми, својевремено је Велика Британија слала своје „непослушне“ поданике „на крај света“, на нови континент – Аустралију.

Европска унија је у погледу мигрантске кризе испољила потпуну неспремност и висок степен неорганизованости, а неке чланице ЕУ биле су чак и у паници у суочавању са мигрантским таласом. Такође, показало се да ЕУ не може да постигне консензус о значајним питањима као што је заједничка миграциона политика, која би, поред кризног менаџмента, обухватала и заједнички спољнополитички наступ усмерен ка стабилизацији политичко-безбедносних прилика у кризним регионима и њихов одржив економски развој. Због тога треба очекивати наставак миграционих притисака на регион југоисточне Европе и у годинама које долазе, с обзиром на то да је нестабилност региона Блиског и средњег истока и севера Африке сасвим извесна. Сва неспремност ЕУ и НАТО-а у погледу мигрантске кризе најбоље се може видети по непружању адекватне помоћи својим чланицама (помоћ је више била изнуђена), Грчкој и Турској, које су директно безбедносно и економски угрожене - услед мигрантске кризе.

У тим околностима Република Србија ће највероватније и даље остати транзитно фреквентна земља, уз пораст тенденције да мигранти настоје да остану и у њој, и то пре свега они којима је улаз у ЕУ отежан услед приписивања статуса економских миграната с обзиром на државу из које долазе. Релативно мале и неразвијене државе региона нису у прилици да битно утичу на токове миграционе кризе већ су у позицији да створе услове за безбедан и достојанствен боравак мигрантима на њиховом путу ка државама у којима ће тражити азил у складу са одредбама међународног и националног права.

На досадашњи развој и ток мигрантске кризе и њен утицај на безбедност Републике Србије утицали су бројни чиниоци, међу којима су најзначајнији: (1) политички; (2) социо-економски; (3) безбедносни. Разматрањем њиховог утицаја на глобалном, регионалном и националном нивоу, у раду је извршена процена могућих претњи са којима ће се Србија, као директним последицама кризе, неизоставно суочити у будућности. Миграције су се показале као безбедносна претња за нашу земљу не само у погледу увећања опасности од тероризма, организованог криминала, илегалне трговине оружјем, дрогом и културним добрима, него и због могућности избегања регионалних конфликта. Највећа од свих опасности била би да најсиромашније земље Европе, у које спада и Република Србија, које због релативне економске неразвијености и високог броја незапослених немају никакав економски или било који други интерес да задрже извешан број миграната на свом тлу, нити да преузму трошкове миграционог транзита, снесу највећи терет миграција, што је сада случај.

У Републици Србији постоји систем националне безбедности, чији је задатак спречавање свих облика угрожавања безбедности, па и оних који су последица мигрантске кризе, односно миграција становништва, као што је прецизирано и у Стратегији националне безбедности. Успешност превентивне заштите Републике Србије од претњи које су настале као последица мигрантске кризе зависиће од њених свеобухватних и правовремених процена, а степен заштићености људи, материјалних и културних добара и других виталних вредности одредиће, превасходно, однос поштовања људских права и једнакости, са једне, и потребе правовременог откривања претњи безбедности, са друге стране.

На основу процена високих званичника из обавештајно-безбедносних структура водећих земаља ЕУ у периоду март–новембар 2017. године очекује нас нови талас миграната. Ако се прате трендови миграција за период од 2014. до 2016. године према годишњим добима, уочљиво је да се флукуација миграната појачава доласком пролећа, кулминација настаје крајем лета, а период стагнације крајем јесени и почетком зиме. Сходно томе, тврдња званичника из ЕУ је сасвим оправдана, односно, према ситуацији на терену, извесно је да у наредном периоду Републици Србији прети опасност да постане „земља избеглица и миграната“ или, пак, део „резервата за мигранте“. Ради што ефикаснијег и ефективнијег функционисања система националне безбедности Републике Србије, односно превентивног деловања у погледу мигрантске кризе као претње и/или извора других претњи безбедности Републике Србије, неопходно је извршити унапређење и побољшање стања делова система националне безбедности Републике Србије.³³ То се, превасходно, односи на систем одбране, односно на Војску Србије као главну снагу система одбране, као и на снаге Министарства унутрашњих послова. Повећање капацитета наведених делова система националне безбедности могуће је остварити и кроз подршку кључних међународних организација (ОЕБС, ЕУ, УН) у оквиру међународне сарадње, као и кроз заједничко ангажовање наших снага са полицијским и другим снагама земаља у окружењу и земаља ЕУ (Europol, Frontex, борбене групе снага ЕУ).

Литература

- [1] Бжежински, Збигњев. *Велика шаховска плоча*. Бања Лука: Романов, 2001. страна 118.
- [2] Вујаклија, Милан. *Лексикон страних речи и израза*. Београд: Просвета, 1980.
- [3] Greenhill, M. Kelly. „Migration as a Weapon in Theory and in Practice”. *Military review* 2016, 6, 6 (2016), pp. 27-36.
- [4] Evans, Gorge and John Newnham, *The Penguin Dictionary of International Relations*, London: Penguin Books, 1998.
- [5] Ковач, Митар. „Интереси великих сила на простору Балкана”, Београд: ИСИКС 2016, 30.09., страна 415.
- [6] Малтус, Роберт. *Оглед о начелу развоја становништва*. Београд: Службени гласник, 2015. страна 40.
- [7] Мијалковић, Саша и Милан Жарковић, *Илегалне миграције и трговина људима*. - Београд: Криминалистичко-полицијска академија, 2012.
- [8] Половић, Жељко и Ненад Ковачевић, „Кризе и кризни менаџмент”, Пријевор: ICDQM 2016, 29.-30.06., стране 533-560.
- [9] Симеуновић, Драган. „Миграције као узрок политичких аномалија у Европи”, Вршац: Ирегуларне миграције, 01.-02.12.2015., уводно предавање
- [10] Стојановић, Станислав. *Глобализација и безбедносне перспективе света*. Београд: Војноиздавачки завод, 2009.
- [11] Tamagno, Bruce. „People in motion-the Euopian migration crisis”, *Busidate*, 2016, 24/2, pp. 4-5.
- [12] Тох, Ханс. *Насилници*. Београд: Просвета, 1978.

³³ Највећи проблем је стање ресурса, како људских, тако и материјалних, посебно у Војсци Србије.

- [13] Хантингтон, Семјуел., *Трећи талас*. Београд: Стубови Културе, 2004.
- [14] *Војни лексикон*. Београд: ВИЗ, 1981.
- [15] Група аутора. *Стратегијско предвиђање и израда сценарија развоја мигрантске кризе у стратегијском планирању и решавању кризе*. Београд: Катедра стратегије/ШНО/ВА, студија случаја, 2016.
- [16] *Политичка енциклопедија*. Београд: Савремена администрација, 1975.
- [17] *Webster's International Dictionary*. Springfield, Mass., USA: Second Edition, G&C Merriam Company, 1955.
- [18] 2016 (преузето: 14.11.2016)
- [19] <http://www.unhcr.rs/media/1967ProtocolRefugeeSer.pdf> 2016 (преузето: 14.11.2016)
- [20] <http://frontex.europa.eu/trends-and-routes/migratory-routes-map/> 2016 (преузето: 15.11.2016)
- [21] http://www.vs.rs/index.php?news_article=ec4a7152-a5a4-11e6-9eee-001a649ddcfe 2016 (преузето: 17.11.2016)
- [22] http://frontex.europa.eu/assets/Attachments_News/FRAN_2016_Q2.pdf 2016 (преузето: 17.11.2016)

МЕДИЈСКА АГРЕСИЈА – СТУДИЈА СЛУЧАЈА ИРАК 2002/2003. ГОДИНЕ

Војислав Гавриловић
Универзитет у Београду
Хатиџа Бериша

Универзитет одбране у Београду, Војна академија

Кампања Сједињених Америчких Држава, вођена под администрацијом Џорџа Буша млађег против Ирака била је пропраћена медијским извештавањем без премца у дотадашњој историји. Ово медијско извештавање било је, међутим, у већини случајева једнострано и пристрасно и суштински је имало улогу пропагандне кампање која је сатанизовала Ирак и његово државно руководство, уз истовремено хиперболисање војних могућности ове земље. Након нешто више од годину дана интензивне пропаганде, кампања је кулминирала ратом и окупацијом Ирака, а медији су и у тој фази напада на Ирак имали запажену улогу, овај пут као информативна пратња војним операцијама са циљем постизања психолошких ефеката код домаћег, страног и противничког аудиторијума. Искуства из овог периода показују да интензивно медијско разарање кредибилитета једне државе и њене власти може довести до физичког разарања те државе, што намеће закључак да у савременом свету, односно информационом добу, медији могу бити једно од средстава вршења агресије против суверених држава.

Кључне речи: администрација, медији, кампања, пропаганда, САД, Ирак

Увод

Ирачки режим Садама Хусеина је у једном делу америчке политичке елите, углавном окупљене око неоконзервативног лобија, дуго времена пре почетка инвазије на Ирак 2003. године био на мети амбиција о његовом свргавању. Ове амбиције постојале су још и пре Првог заливског рата и операције Пустинска олуја. Пол Волфовиц, који је у време Бушове администрације био заменик секретара одбране и један од главних умова америчке одбрамбене политике, је још 1979. као аналитичар при Пентагону саставио тајни извештај о Ираку који је ову државу оценио као претњу по регион уз констатацију да Ирак представља „ризик по своје комшије и америчке интересе”.¹ Теме напада на Ирак и свргавања Садама Хусеина биле су и у фокусу првог састанка Савета за националну безбедност САД у мандату

¹ Лорен, Е., Рат Бушових, Београд: Издавачка кућа Драганић, 2003, стр. 124.

Џорџа Буша млађег, јануара 2001, целих 8 месеци пре фамозног 11. септембра.² Разлози за овај анимозитет су више димензионални и њихово подробно анализирање у овом раду није могуће. Грубо говорећи, сви ти разлози могу се свести на геополитичке са једне, и енергетске са друге стране. У геополитичком смислу, Ирак је у очима америчких неоконзервативаца посматран као централна земља арапског света чији су потенцијали за америчке интересе ограничени диктаторским режимом. Рачунало се да би процесом демократске метаморфозе Ирак могао да постане „извозник“ америчке демократије у региону и тако допринесе учвршћивању америчких позиција на Средњем Истоку. Такав Ирак би имао и потребан међународни углед да успешно арбитра у израелско-палестинском сукобу.³ Са друге стране, у енергетском смислу, успостављањем политичке контроле у Ираку, САД би добиле додатно нафтне залеже и алтернативу Саудијској Арабији, чију дволичност Вашингтон све теже подноси.

Терористичким нападом на Светски трговински центар 11. септембра 2001. године, САД су добиле нов контекст у коме су могле да оправдају готово било који ниво агресивности у спољној политици. Тако се практично одмах по слегању прашина на зграшту Светског трговинског центра у америчким медијима као један од криваца нашао Ирак. Оно што је међутим представљало проблем за даље непријатељско наступање према Ираку било је одсуство јавне перцепције Ирака као претње. Анкета Christian Science Monitor-а спроведена одмах након терористичких напада од 11. септембра, у којој су просечни Американци упитани да изнесу мишљење о томе ко стоји иза напада, је показала да је у то време свега око 3% Американаца доводило Ирак или Садама Хусеина у везу са нападима. Већ јануара 2003, у анкети Knight Ridder-а, 44% испитаних Американаца се изјаснило да су „сви“ или „већина“ нападача били ирачки држављани (иако у реалности ни један од 19 нападача није имао ирачко порекло).⁴ Штавише, Галупова анкета из августа 2002. године је показала да је у то време 53% Американаца сматрало да је Садам Хусеин лично умешан у извођење терористичких напада од 11. септембра.⁵

Осим неоснованих тврдњи о везама Садама Хусеина са терористичким организацијама каква је Ал Каида, америчка државна пропаганда је била фокусирана и на ирачко поседовање и развој оружја за масовно уништење. Пропаганда је по овом питању била посебно ефектна, па тако анкета Fairleigh Dickinson универзитета спроведена средином децембра 2014. показује да преко 42% Американаца и даље верује да је у Ираку пронађено оружје за масовно уништење.⁶ Овај проценат је пред почетак инвазије на Ирак, у фебруару 2003, према Галупу износио преко 90%.⁷

² Зускинд, Р., 1% доктрине, Београд: Leo Commerce, 2007, стр. 35.

³ Лорен, Е., Исто, стр. 146.

⁴ Фелдман, Л., „The impact of Bush linking 9/11 and Iraq“, The Christian Science Monitor, 14. март 2003, доступно на: <http://www.csmonitor.com/2003/0314/p02s01-woiq.html>

⁵ Мур, Д.В., „Majority of Americans Favor Attacking Iraq to Oust Saddam Hussein“, GALLUP, 23. август 2002, доступно на: <http://www.gallup.com/poll/6658/majority-americans-favor-attacking-iraq-oust-saddam-hussein.aspx>

⁶ Касино, Д., „Ignorance, Partisanship Drive False Beliefs about Obama, Iraq“, Fairleigh Dickinson University's Public Mind Poll, јануар 2015, доступно на: <http://publicmind.fdu.edu/2015/false/>

⁷ Њупорт, Ф., „Americans Still Think Iraq Had Weapons of Mass Destruction before War“, GALLUP, 16. јун 2003, доступно на: <http://www.gallup.com/poll/8623/americans-still-think-iraq-had-weapons-mass-destruction-before-war.aspx>

Резултати ових анкета осликавају кретање пажње америчке јавности, у једном релативно кратком временском периоду, од незаинтересованости Ираком до опсеције њиме. То намеће питање како је тако оштра и брза промена ставова шире јавности била могућа. Одговор лежи у анализи активности америчких медија. Користећи се оправданим страхом америчке јавности од тероризма и фрустрацијама које су напади од 11. септембра 2001. изазвали, амерички медији су пропагандним менаџментом перцепције успели да те страхове и фрустрације конвертују у подршку ратној опцији против Ирака. Оно што је посебно карактерисало стил медијских извештаја о Ираку јесте потпуно одсуство новинарске непристрасности и критичности. Напротив, медији су представљали догађаје из визуре Бушове, односно Блерове администрације, не доводећи у питање наратив својих влада и последично дефактуелизујући стварност. Манипулативни капацитет медија се у овом случају показао као застрашујуће велик, до димензија које се оправдано могу назвати медијском агресијом.

Ова медијска агресија може се поделити у две главне фазе (шема 1). Прва је била усмерена на вођење пропагандних активности са циљем формирања и преовлађивања интервенционистичког дискурса поводом ирачког питања. Друга се одвијала паралелно са физичком агресијом против Ирака, тј. војном инвазијом и обухватала је психолошке операције са циљем представљања рата као спектакла у домаћој јавности, уз паралелно подривање борбеног морала противничке, тј. ирачке јавности.

Шема 1 – Класификација пропагандних активности против Ирака 2002/2003.

Медијска агресија као претходница физичке агресије *Неоконзервативни јастребови*

Темељно разумевање америчке пропагандне и сваке друге непријатељске делатности према Ираку са почетка 21. века није могуће без упознавања са активно-стима лица из неоконзервативног лобија америчке политичке елите. Овај лоби одмах по догађајима од 11. септембра 2001. почиње гласну агитацију за обрачунавање са режимом у Багдаду.

Као датум од ког у САД-у почиње државна хајка против Ирака може се узети 14. септембар 2001. када је председник Џорџ Буш у резиденцији у Кемп Дејвиду на вечерњем састанку окупио све своје саветнике и више функционере безбедносног сектора. Тада су готово четири сата разматране опције, ризици и последице војне интервенције у Авганистану. Међутим, на састанку није разматрано само питање Авганистана. Тадашњи помоћник секретара одбране Пол Волфовиц изнео је став да у будућим операцијама против тероризма неће бити довољно обрачунати се само са Ал Каидом и талибанима, већ са читавом мрежом терористичких група са Средњег Истока, као и са државама које их спонзоришу, посебно апострофирајући Ирак⁸. Иако се том приликом државни секретар Колин Пауел успротивио оваквом резону, истичући да између догађаја од 11. септембра и Ирака не постоји никаква веза, сва је прилика да је председник Буш делио ставове Пола Волфовица, те га је позвао да њему и најужем кругу његових сарадника детаљно презентује своје ставове у вили Лорел Лоџ.⁹ Волфовиц је тада изнео своју геополитичку визију Средњег Истока у којој је демократизовани Ирак имао централно место: „Не сматрам ирационалним то да би Ирак, коректно вођен, након свргавања Садама са власти, могао да постане прва демократска земља арапског света, изузимајући кратку историју Либана“.¹⁰ Негде у тим данима се одиграва и догађај о коме је генерал Весли Кларк говорио у гостовању на Democracy Now, марта 2007. Кларк у том гостовању ексклузивно говори о томе како му је десетак дана након 11. септембра један генерал у Пентагону у неверици саопштио како је „донета одлука да се удари на Ирак“, иако у то време Ирак уопште није био помињан као мета, нити је било икаквих индиција које би Ирак повезале са нападом на Светски трговински центар. Неколико недеља потом, наставља Кларк, му је исти тај генерал предао интерни меморандум у коме је био описан план за свргавање 7 блискоисточних влада за 5 година.¹¹ Аутор тог плана, по свему судећи, био је Пол Волфовиц.

Убрзо након Волфовицеве презентације у Лорел Лоџу се појављују и први медијски извештаји који Ирак и режим Садама Хусеина идентификују као кључне претње по америчку националну безбедност. Тако већ 24. септембра 2001. године

⁸ Лорен, Е., наведено дело, стр. 112-114.

⁹ Исто, стр. 113.

¹⁰ Исто, стр. 114.

¹¹ Видео интервју са генералом Веслијем Кларком, Democracy Now, 2. март 2007, доступно на: <http://www.globalresearch.ca/we-re-going-to-take-out-7-countries-in-5-years-iraq-syria-lebanon-libya-somalia-sudan-iran/5166>

угледни либерални часопис „The New Republic“ објављује чланак бившег директора CIA Роберта Џејмса Вулсија (иначе пријатеља Пола Волфовица) под насловом „The Blood Bath“, у коме се неосновано тврди да су напади од 11. септембра „спонзорисани, подржани, а можда и наређени од стране Садама Хусеина“. ¹² Сам наслов чланка представља енглеску игру речи која истовремено значи и крвопролиће (енгл. – „blood bath“), али и крваву Баас партију.

Још један истакнути заговорник интервенције против Ирака је био и Ричард Перл, иначе један од најближих пријатеља Пола Волфовица, уједно близак и са Хенријем Кисинџером. Ова контроверзна личност, иако формално без неке значајније државне функције, поседовала је канцеларију у источном крилу Пентагона, у непосредној близини радних просторија Доналда Рамсфелда, уз веома широк приступ информацијама класификованим као тајне. У време мандата председника Регана био је помоћник секретара одбране и тада је стекао надимак „Принц таме“ због свог манира деловања у тајности и „иза кулиса“. ¹³ Бушов секретар одбране Доналд Рамсфелд поставио га је почетком 2001. на чело Одбора за одбрану (консултативног тела које се бави формулисањем политике одбране САД). О милитантности Ричарда Перла довољно говори његов одговор једном новинару на питање шта ће се догодити уколико САД војно уђу у Ирак и свргну Садама Хусеина: „... када талибани и режим Садама Хусеина буду уништени, наша порука другима ће бити: ви сте следећи. Само две речи. Врло ефикасна дипломатија. На нашој листи ви сте следећи. Ако не елиминисете терористичке мреже на вашој територији онда ћемо ми елиминисати вас“. ¹⁴ У његовом чланку под насловом „The U. S. Must Strike at Saddam Hussein“ објављеном 28. децембра 2001. године у New York Times-у заговара се „превентивна акција“ против Ирака. ¹⁵ Исте ставове учестало је износио и у бројним емисијама у којим је у то време гостовао, посебно на каналима CNN и Fox News.

Овим чланцима претходило је отворено писмо које је уредник Weekly Standard-а Вилијам Кристол упутио председнику Бушу 20. септембра 2001. У овом писму се, између осталог, тражи обарање Садама Хусеина са власти у Ираку, и то следећим речима: „Слажемо се са скорашњом изјавом државног секретара Пауела о томе да је Садам Хусеин један од водећих терориста на свету. [...] Могуће је да је ирачка влада у неком облику пружила помоћ у скорашњим нападима против Сједињених Држава. Али чак и ако докази не повезују Ирак директно са нападима, било која стратегија усмерена на истребљење тероризма и његових спонзора мора укључивати одлучно настојање за уклањањем Садама Хусеина са власти у Ираку (курзив аутора). Пропуштање предузимања таквих мера узроковаће рану и можда одлучујућу предају у рату против тероризма“. ¹⁶

¹² Вулси, Р.Џ., „Blood-Baath“, New Republic, 24. септембар 2001, доступно на: <https://newrepublic.com/article/64418/blood-baath>

¹³ „Richard Perle: Farewell Dark Prince“, Time, 23. март 1987, доступно на: <http://content.time.com/time/magazine/article/0,9171,963824,00.html>

¹⁴ Лорен, Е., наведено дело, стр. 117.

¹⁵ Перл, Р., „The U.S. Must Strike at Saddam Hussein“, The New York Times, 28. децембар 2001, доступно на: <http://www.nytimes.com/2001/12/28/opinion/28PERL.html>

¹⁶ „Open Letter to the President“, The Weekly Standard, 20. септембар 2001, доступно на: <http://www.weeklystandard.com/open-letter-to-the-president/article/1401>

Оно што је свим овим људима заједничко (осим анимозитета према режиму Садама Хусеина) јесте чланство у неоконзервативној лоби групи „Пројекат за нови амерички век“, основаној 1997. у Вашингтону. Роберт Џејмс Вулси и Ричард Перл су били међу њеним првим члановима, а Вилијам Кристол и Пол Волфовиц међу оснивачима. Од 25 особа које су потписале оснивачку повељу Пројекта за нови амерички век десет је касније служило у администрацији Џорџа Буша млађег, укључујући Доналда Рамсфелда, Дика Чејнија и Пола Волфовица.¹⁷ У овој повељи се иначе као циљ организације поставља „глобално америчко вођство“ и констатује да је глобално америчко вођство добро како за Америку, тако и за свет. Осим тога, у дотичном документу се неколико пута истиче потреба за поседовањем и употребом велике војне силе.¹⁸ У овој организацији питање свргавања Садама Хусеина са власти у Ираку је било „врјућа тема“ још од 1998. када су њени чланови сличним отвореним писмом од председника Била Клинтона тражили интервенцију против режима у Багдаду.

Вилијам Кристол је након објављивања отвореног писма председнику Бушу наставио своју кампању против Ирака низом ауторских чланака објављених у *Weekly Standard*-у. У чланку од 1. октобра 2001. под насловом „Исправни рат“ он неосновано пише како „докази о подршци Ирака стравичним нападима од 11. септембра почињу да се акумулирају“ и констатује да САД морају одлучно подржати ирачку опозицију, па чак и војно интервенисати „како би завршиле трагично недовршен посао започет Пустинском олујом десет година раније“.¹⁹ Потом у чланку „Олуја која се спрема“ од 29. октобра, Кристол најављује рат против тероризма „који ће по много чему личити на рат цивилизација“, а за који ће војска САД „морати да буде у стању да га води симултано на више места и различитим интензитетом“. У њему се такође износи предвиђање могућег новог израелско-арапског рата у коме би Садамов Ирак, али и Мубараков Египат постали главне базе екстремизма.²⁰ Међутим, ништа од тога се не може поредити са ратнохушкачким потенцијалом чланка под насловом „Шта учинити са Ираком“ из јануара 2002. у коме Кристол, са колегом Робертом Каганом, пише о томе како је неопходно да се Вашингтон „коначно позабави Ираком“, јер је „ирачка претња огромна“ и „постаје већа са сваким даном који прође“. У чланку је изнета и ничим аргументована тврдња да ће „Ирак до 2005. поседовати најмање 3 нуклеарне бомбе“, уз констатацију да „нико не зна колико је Садам близу поседовања нуклеарног оружја, али да је јасно да сваки месец који прође чини га ближим његовом циљу“. У кључном делу чланка аутори објашњавају на који начин је свргавање Садама Хусеина повезано са успостављањем тзв. „Новог светског поретка“ и америчком националном безбедношћу: „Уколико превише месеци прође без одлуке да се Садам Хусеин свргне, ризици по САД ће се увећати експоненцијално. А након 11. септембра ти ризици више нису апстрактни. Најзад, оно

¹⁷ Бут, М., „Neocons“, *Foreign Policy* бр. 140 (Јан. - Феб., 2004), стр. 20-22+24+26+28

¹⁸ PNAC Statement of Principles, 3. јун 1997, доступно на: <http://www.rrojasdatabank.info/pfpc/PNAC---statement%20of%20principles.pdf>

¹⁹ Каган, Р., Кристол, В., „The Right War“, *The Weekly Standard*, 1. октобар 2001, доступно на: <http://www.weeklystandard.com/the-right-war/article/1410>

²⁰ Каган Р., Кристол, В., „The Gathering Storm“, *The Weekly Standard*, 29. октобар 2001, доступно на: <http://www.weeklystandard.com/the-gathering-storm/article/1689>

шта у наредним месецима будемо учинили или не будемо учинили у вези режима Садама Хусеина ће одлучујуће утицати на нашу будућу безбедност. *А утицаће и на много више од тога. Било да свргнемо Садама или не, та одлука ће обликова-ти контуре настајућег светског поретка за деценије које долазе*²¹ (курзив аутора). Доследно својим неоконзервативним ставовима, аутори осим презентовања проблема износе и свој став о начинима да се исти реше: „Сумњамо да би тзв. авганистански модел ваздушних напада комбинованих са веома лимитираним америчким копненим снагама зависних од подршке локалних оружаних група могао да буде успешан у случају Ирака. [...] Америчке копнене снаге у значајним бројевима ће бити неопходне за постизање успеха у Ираку. [...] Најбољи начин за избегавање хаоса и анархије у Ираку након Садамовог уклањања биће *размештање моћне америчке окупационе снаге, са јасном намером да ту остане неко време*“ (курзив аутора).

Напад Чалабијевих „пребега“

У последњим месецима 2001. и почетком 2002. године, етикету претње коју су неоконзервативци у својим часописима прилепили Ираку почињу да заступају и телевизијски медији у САД. Тако се децембра 2001. на вечерњем програму CNN-а увелико дебатује о томе да ли је Садам Хусеин имао улогу у нападима од 11. септембра. Од краја 2001. године, у пропагандној кампањи се појављује ново „оружје“: сведочења наводних пребега Садамовог режима и дезертера ирачке војске. ТВ канал PBS октобра и новембра 2001. емитује специјално издање своје документарне емисије „Frontline“ у којој је приказан интервју са наводним капетаном ирачке Републиканске гарде Сабахом Хоададом, мада идентитет човека из интервјуа никада није потврђен²². Хоадада у интервјуу говори о постојању терористичког кампа Салман Пак на ободу Багдада у коме се верски екстремисти из арапских земаља обучавају за извођење операција „отимања авиона, возова и аутобуса, постављање експлозива, саботажу кућа и ликвидације“, а посебно се истиче обука за извршење самоубилачких мисија. Осим тога, он описује како се у кампу налази цивилни авион типа Боинг 707 који терористима служи као полигон за увежбавање наведених терористичких активности. Оно што је посебно интересантно у вези ове емисије јесте то што Хоадада своје тврдње доказује једино аматерским цртежом који представља као скицу кампа, а осим цртежа и изјава наводних сведока ниједна изнета тврдња није поткрепљена валидним аргументима. Након окупације Ирака утврђено је да су камп Салман Пак и Боинг 707 који се у њему налазио заправо користиле ирачке антитерористичке јединице за обуку у решавању талачких криза.²³ Оваквих примера представљања недоказаних гласи-

²¹ Каран Р., Кристол, В., „What to Do about Iraq“, The Weekly Standard, 21. јануар 2002, доступно на: <http://www.weeklystandard.com/what-to-do-about-iraq/article/2064>

²² Интервју са Сабахом Хоададом, емисија „Frontline“ од 14. октобра 2001, канал PBS, доступно на: <https://www.youtube.com/watch?v=jgeDSoy70yM>

²³ Интервју са Сабахом Хоададом, „Frontline“, PBS, 14. Октобар 2001, доступно на: <http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/gunning/interviews/>

на као чињеница, и то употребом наводних пребега (чија имена често нису ни навођена), је у америчким медијима из тог периода било много. Прича о терористичком кампу Салман Пак за обуку отмицара појавила се и у чланку „Defectors Cite Iraqi Training for Terrorism“ објављеном 8. новембра у New York Times-у.²⁴ Убрзо потом, у чланку „A NATION CHALLENGED: SECRET SITES; Iraqi Tells of Renovations at Sites For Chemical and Nuclear Arms“ објављеном децембра 2001. у New York Times-у, јавност бива упозната са сведочењем Аднана Исхана Саед ал-Хајдарија, ирачког инжењера који је у Бангкоку одлучио да америчким обавештајцима исприча о наводном реновирању постројења за развој нуклеарног, хемијског и биолошког оружја у Ираку.²⁵ Његово сведочење је у САД-у изазвало праву сензацију и додатно ојачало аргументе јастребова из неоконзервативног лобија, међутим 2005. године се испоставило да је ал-Хајдари измислио целу причу како би добио америчку визу.²⁶ Од почетка 2002. извештаји о Ираку као „претњи“ постају све учесталији у америчким медијима. У фебруару 2002. године чак и модни часопис „Vanity Fair“ налази за сходно да (у броју 498) покрије тематику Садамове „умешаности“ у 11. септембар и ирачког развоја оружја за масовно уништење, такође се позивајући на сведочење „пребега“.²⁷ Сензационалистички наслов („Унутар Садамовог режима терора“) био је у складу са ратнохушкачком хистеријом мејнстрим медија. Причу додатно оснажује чланак од 3. априла 2002. објављен у њујоршком Daily News-у под насловом „Defector: I Bought the Iraqi Nukes“,²⁸ а новом сведочењу пребега о бруталном кршењу људских права унутар Ирака је магазин Time посветио цео један број у мају исте године, и то под насловом „Окрутни Садамов свет“.²⁹ Манир позивања на сведочења измишљених пребега наставио се практично до почетка инвазије на Ирак, а у чланку „Defectors Bolster U. S. Case Against Iraq, Officials Say“ објављеном у New York Times-у 24. јануара 2003. се чак у уводном делу наводи следеће: „Дошавши до закључка да међународни инспектори (са мандатом УН-а, прим. аут.) вероватно неће успети да нађу чврсте и недвосмислене доказе о томе да Ирак скрива оружје за масовно уништење, Бушова администрација припрема своју процену која ће се *претежно базирати на доказима које су пружили ирачки пребези* (курзив аутора)“.³⁰

²⁴ Хеџес, К., „Defectors Cite Iraqi Training for Terrorism“, The New York Times, 8. новембар 2001, доступно на: <http://www.nytimes.com/2001/11/08/international/middleeast/08IRAQ.html>

²⁵ Милер, Џ., „A NATION CHALLENGED: SECRET SITES; Iraqi Tells of Renovations at Sites for Chemical and Nuclear Arms“, 20. децембар 2001, доступно на: <http://www.nytimes.com/2001/12/20/world/nation-challenged-secret-sites-iraqi-tells-renovations-sites-for-chemical.html?pagewanted=all>

²⁶ Бемфорд, Џ., „The Man Who Sold the War“, Common Dreams, 18. новембар 2015, доступно на: <http://www.commondreams.org/headlines05/1118-10.htm>

²⁷ Роуз, Д., „Inside Saddam's Terror Regime“, Vanity Fair, бр. 498, фебруар 2002, стр 122, доступно на: <http://connection.ebscohost.com/c/articles/7353080/inside-saddams-terror-regime>

²⁸ Кенеди, Х., „Defector: I Bought Iraq Nukes“, New York Daily News, 3. април 2002, доступно на: <http://www.nydailynews.com/archives/news/defector-bought-iraq-nukes-article-1.475970>

²⁹ Насловна страна листа „Time“ од 13. маја 2002, доступно на: <http://content.time.com/time/covers/asia/0,16641,20020513,00.html>

³⁰ Милер, Џ., „Defectors Bolster U.S. Case Against Iraq, Officials Say“, The New York Times, 24. јануар 2003, доступно на: <http://www.nytimes.com/2003/01/24/international/middleeast/24DEFE.html>

Човек који је америчке медије снабдевао овим „сведоцима из прве руке“ је био Ахмед Чалаби, председник Ирачког Националног Конгреса (Iraqi National Congress – INC), иначе бивши банкар и дипломирани математичар на Универзитету Масачусетс. Ради се о контроверзној организацији коју је CIA основала 1992. године преко паравана Рендон групе, и то са задатком да игра улогу ирачке опозиције у егзилу.³¹ INC је у својим редовима окупљао пре свега Курде и шиите, али и бивше чланове Баас партије и дезертере ирачке војске, па чак и присталице иранског ајатолаха Хомеинија.³² У суштини, била је то група људи које су на окупу држали једино мржња према Садаму Хусеину и намера да из те мржње профитирају. Стога су и информације које су они давали америчким државним органима и медијима о Ираку углавном биле нетачне, јер су формулисане са намером да задовоље жеље „јастребова“ у америчкој влади и осигурају доминантну позицију ратне опције према Багдаду у америчком јавном дискурсу, а не са намером да представе реално стање. У јануару 2002, ресор спољних послова САД суспендује финансијску помоћ INC-у јер организација није приложила доказ на шта је потрошено 578 800 америчких долара у кешу.³³ Међутим, Чалаби и INC су имали и друге изворе финансија у америчком државном апарату, упркос томе што је готово свима било јасно да INC даје непоуздане информације. Тако је на пример познато да је INC у време Бушове администрације од војне обавештајне службе (DIA – Defense Intelligence Agency) месечно добијао 350.000 долара.³⁴ Све укупно, процењује се да је америчка влада уложила више од 100 милиона долара у рад INC-а од 1992. до 2004, мада је тачну цифру тешко утврдити јер је финансирање ове организације постало јавно тек од 1998. када је усвојен Закон о ослобођењу Ирака (Iraq Liberation Act).³⁵ Пентагон је у мају 2004. коначно саопштио да прекида сваку сарадњу са INC.

Иако познат као преварант још много пре тренутка када је у мају 2004. америчка војска заједно са ирачком полицијом упала у његову канцеларију у Багдаду поводом индиција да сарађује са иранском обавештајном службом, Чалабију је сигурно место у америчкој кампањи против ирачког режима обезбедило чврсто пријатељство са људима из раније поменутог неоконзервативног лобија, пре свега Полом Волфовицем и Диком Чејнјием. Управо је неоконзервативни лоби промовисао Чалабија до нивоа главне „звезде“ америчких медија за питања инсајдерских информација из Ирака и управо је Чалаби био главни извор који је медије снабдевао „пребезима“ који су давали тако сензационалистичке приче. Осим тога, у неоконзервативним круговима је постојала и нада да би Чалаби након свргнућа Садама могао да постане нови председник Ирака. О томе је писао и Вилијам Кристол.³⁶

³¹ Iraqi National Congress, Source Watch, доступно на: http://www.sourcewatch.org/index.php/Iraqi_National_Congress

³² Лорен, Е., Рат Бушових, Београд: Издавачка кућа Драганић, 2003, стр. 134.

³³ Лорен, Е., Исто, стр. 136.

³⁴ Чулов, М., „Ahmed Chalabi: Iraqi exile whose reputation waned after return“, The Guardian, 3. новембар 2015, доступно на: <https://www.theguardian.com/world/2015/nov/03/ahmed-chalabi-exile-reputation-waned-iraq>

³⁵ Мејер, Џ., „The Manipulator“, The New Yorker, 7. јун 2004, доступно на: <http://www.newyorker.com/magazine/2004/06/07/the-manipulator>

³⁶ Каган, Р., Кристол, В., „What to Do about Iraq“, The Weekly Standard, 21. јануар 2002, доступно на: <http://www.weeklystandard.com/what-to-do-about-iraq/article/2064>

Ова замисао се након открића да Чалаби заправо намерава да изгради доминантно шиитски Ирак под патронатом Ирана показала као веома погрешна, али се исто тако испоставило да су буквално сви „пребези“ које је довео у америчке медије били преваранти.

Један од кључних „пребега“ које је Чалаби подметнуо америчким медијима био је тзв. агент „Curveball“, представљен као официр ирачке тајне полиције Мукабарат. У ексклузивном интервјуу од 3. марта 2002. у емисији 60 минута на каналу CBS, агент Curveball говори о томе како је лично учествовао у куповини 7 камиона марке Рено, касније коришћених као покретне лабораторије за израду биолошког оружја.³⁷ Цео интервју је урађен тако да код просечног америчког гледаоца не оставља ни делић сумње око тога како непријатељ изгледа – агент Curveball је класични холивудски „лош момак“, са бедуинском марамом око главе и цигаретом у устима. Његовом сведочењу је у Америци дат толики значај, да га је чак и државни секретар Колин Пауел навео као један од аргумената против Ирака током своје презентације у Савету Безбедности УН у фебруару 2003, приказујући и аналитичке анимације ових возила. Одмах по окупацији Ирака било је јасно да оваквих покретних лабораторија нигде нема, а потврда неистиности ове приче стигла је нешто касније: фебруара 2011. агент Curveball (за кога се до тада већ увелико знало да је немачки држављанин Рафид Ахмед Алван ал-Џанаби који је 1999. напустио Ирак) признаје да је целу причу о покретним лабораторијама биолошког оружја измислио како би убрзао америчку инвазију на Ирак и рушење Садамовог режима.³⁸ Званичник CIA Тајлер Драмлер га је описао као човека који је „у суштини само хтео да се докопа зелене карте“.³⁹ Што се самих камиона тиче, након окупације Ирака се испоставило да су на њима били атмосферски балони, генератори водоника,⁴⁰ па чак и механизми за пастеризацију млека.⁴¹

„Велика тројка“ интервенционистичке аргументације

На сличан начин су фабрикована и 3 кључна аргумента за војну интервенцију против Ирака: 1) састанак једног од отмичара авиона 11. септембра Мохамеда Ате са ирачком обавештајцима у Прагу априла 2001, 2) ирачка набавка 60 000 алуминијумских цеви за изградњу центрифуга за обогаћивање уранијума и 3) куповина уранијума од Нигера. Такозвана „прашка конекција“ се у медијима појавила већ недељу дана након напада на Светски трговински центар. Асоши-

³⁷ Документарни филм „Buying the War“, канал PBS, 2007, доступно на: <http://www.pbs.org/moyers/journal/btw/watch.html>

³⁸ Чулов, М., Пид, Х., „Defector admits to WMD lies that triggered Iraq war“, The Guardian, 15. фебруар 2011, доступно на: <https://www.theguardian.com/world/2011/feb/15/defector-admits-wmd-lies-iraq-war>

³⁹ „Iraq war source's name revealed“, BBC News, 2. новембар 2007, доступно на: http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/7075501.stm

⁴⁰ „Mobile Biological Weapons Facilities ‘Winnebagos of Death’“, GlobalSecurity.org, доступно на: <http://www.globalsecurity.org/wmd/world/iraq/bw-mobile.htm>

⁴¹ Доступно на: [https://en.wikipedia.org/wiki/Curveball_\(informant\)#Admission_of_fabrication](https://en.wikipedia.org/wiki/Curveball_(informant)#Admission_of_fabrication)

јетед Прес је 18. септембра 2001. објавио како је наводно америчка обавештајна заједница сазнала да се „Мохамед Ата састао са ирачким обавештајцем у Европи раније ове године“.⁴² Убрзо је овој вести додато то да је извор чешка контраобавештајна служба и да се састанак догодио у Прагу. Сумње у веродостојност ове приче појавиле су се одмах (јер је њен једини извор био један арапски студент коме се након новинских извештаја о терористичким нападима 11. септембра учинило да је раније видео Ату на састанку у ирачкој амбасди у Прагу), а до октобра 2002. су CIA, FBI и чешки званичници сви закључили да оваквог састанка никада није било, штавише FBI је изнео доказе да је Мохамед Ата у време наведеног састанка био у Вирџинији.⁴³ Упркос свему наведеном, Бушова администрација је игнорисала чињенице и „прашка конекција“ је остала у интервенционистичком наративу државних званичника практично до почетка инвазије на Ирак. Ово се може назвати уџбеничким примером дефактуелизације стварности у циљу постизања одређеног циља, у овом случају етикетирања Ирака као терористичке државе.

Аргумент о ирачкој набавци више десетина хиљада алуминијумских цеви пречника 81 mm за изградњу центрифуга за обогаћивање уранијума је посебно значајан јер представља једини материјални доказ који је Бушова администрација представила у вези са наводним ирачким програмом развоја оружја за масовно уништење. Ирак се иначе од августа 2002. све интензивније у америчким медијима и изјавама званичника доводи у везу са развојем нуклеарног оружја. Потпредседник Дик Чејни у говору америчким ветеранима у Нешвилу 26. августа 2002. изјављује: „Ми сада знамо да је Садам обновио своја настојања да се докопа нуклеарног оружја“.⁴⁴ У истом говору он каже: „Нема сумње да Садам Хусеин поседује оружје за масовно уништење, нема сумње да га нагомилава како би га употребио против наших пријатеља, наших савезника и нас самих. Оружје за масовно уништење у рукама терористичких мрежа, диктатора, или у њиховој завери представља највећу могућу опасност. [...] Време не ради за нас. Много је опасније не реаговати него реаговати“.⁴⁵ Председник Џорџ Буш је у изјави од 7. септембра 2002. као још један од аргумената за интервенцију против Ирака споменуо извештај Међународне агенције за атомску енергију (IAEA) према коме је Ирак од прибављања прве атомске бомбе био удаљен свега 6 месеци. Зачуђујуће је да ниједан медиј није нашао за сходно да укаже на чињеницу да такав извештај и таква процена никада нису постојали, да је директор IAEA демантовао Бушову изјаву, те да је председник изрекао флагрантну лаж.⁴⁶

⁴² Извештај Associated Press, 18. септембар 2001, стр. 3, доступно на: http://www.leadingtowar.com/PDFsources_claims_atta/2001_09_18_AP.pdf

⁴³ „Bush Administration Claims vs. The Facts“, Leading to War, доступно на: http://www.leadingtowar.com/claims_facts_atta.php

⁴⁴ Транскрипт говора потпредседника САД Дика Чејнија у Нешвилу од 26. августа 2002, доступно на: <https://www.theguardian.com/world/2002/aug/27/usa.iraq>

⁴⁵ Лорен, Е., наведено дело, стр.128.

⁴⁶ Курл, Џ., „Nuclear Agency Disavows Report on Iraq Nuclear Weapons“, Rense.com, 30. септембар 2002, доступно на: <http://www.rense.com/general29/chagen.htm>

Али вратимо се на питање ирачке набавке алуминијумских цеви. Сама набавка је америчкој обавештајној заједници била позната још од априла 2002. године.⁴⁷ али она премијерно бива лансирана у јавност 8. септембра 2002, у блокбастерском чланку New York Times-а под насловом „U. S. Says Hussein Intensifies Quest for A-Bomb Parts“ који су написали Џудит Милер (блиска пријатељица Ахмеда Чалабија) и војни аналитичар Мајкл Гордон.⁴⁸ У чланку пише да је „у протеклих 14 месеци Ирак настојао да купи на хиљаде специјално дизајнираних алуминијумских цеви које амерички званичници сматрају компонентама за изградњу центрифуга за обогаћивање уранијума“, као и да су „пречник, дебљина и друге техничке спецификације алуминијумских цеви убедиле америчке обавештајне експерте да је њихова намена за ирачки нуклеарни програм“. Осим тога, у чланку се као додатни аргумент поново наводе сведочења наводних пребега, а изнет је и закључак да је ово откриће довело САД и Ирак „до ивице рата“. Осим последње, неколико наведених тврдњи је нетачно. Наиме, америчко министарство енергетике (Department of Energy – DOE) у извештају који је за потребе Сената састављен још јула исте године заједно са CIA, закључује да је „производња ракета (конвенционалних, артиљеријских ракета за вишецевне ракетне лансере, прим. аут.) извеснија намена ових цеви“.⁴⁹ Овај закључак је аргументован тиме што је Ирак раније купио алуминијумске цеви сличних карактеристика за потребе производње чаура артиљеријских ракета и што цеви дотичних карактеристика није могуће користити за изградњу гасних центрифуга јер је дебљина зидова цеви од 3.3 mm три пута већа од потребне, а пречник од 81 mm премали за успешну примену у обогаћивању уранијума. Коначно, цеви су биле анодизирание што свакако побија било какву тврдњу да су се могле користити као центрифуге за обогаћивање уранијума јер превлака која анодизацијом настаје на цеви може изазвати нежељене реакције са гасом уранијума.⁵⁰ Дезинформација о томе да је Ирак купио алуминијумске цеви како би произвео центрифуге за обогаћивање уранијума потребног за нуклеарну бомбу је демантована и од стране тадашњег директора Међународне агенција за атомску енергију Мухамеда ел Барадеија. Он је у обраћању Савету Безбедности УН 7. марта 2003. презентовао извештај своје агенције у коме је закључено да „свеобухватним теренским истраживањем и анализом докумената није нађен никакав доказ који би показао да Ирак покушава да ове цеви од 81 mm употреби за било шта друго осим за производњу конвенционалних ракета.“⁵¹

⁴⁷ „Bush Administration Claims vs. The Facts“, Leading to War, доступно на: http://www.leadingtowar.com/claims_facts_aluminum.php

⁴⁸ Гордон, М.П., Милер, Џ., „THREATS AND RESPONSES: THE IRAQIS; U.S. Says Hussein Intensifies Quest for A-bomb Parts“, The New York Times, 8. септембар 2002, доступно на: <http://www.nytimes.com/2002/09/08/world/threats-responses-iraqis-us-says-hussein-intensifies-quest-for-bomb-parts.html?pagewanted=all>

⁴⁹ Извештај Изборног комитета за обавештајне послове Сената САД, група аутора, 7. јул 2004, доступно на: http://www.leadingtowar.com/PDFsources_claims_yellowcake/2002_10_01_INTELLIGENCE_ASSESSMENT.pdf

⁵⁰ „Bush Administration Claims vs. The Facts“, Leading to War, доступно на: http://www.leadingtowar.com/claims_facts_aluminum.php

⁵¹ Транскрипт обраћања Мухамеда ел Барадеија СБ УН од 7. марта 2003, доступно на: http://www.leadingtowar.com/PDFsources_claims_aluminum/2003_03_07_CNN.pdf

Међутим, у време када је чланак Џудит Милер и Мајкла Гордона објављен на насловној страни New York Times-а, простора за сумњу у званични наратив није било. Истог дана када је дотични чланак објављен, потпредседник Дик Чејни у вечерњем програму канала NBC, у емисији Meet the Press, изјављује да је очигледно да је Ирак обновио свој програм развоја нуклеарног оружја, а као главни доказ ове тврдње наводи чланак објављен у New York Times-у тог јутра.⁵² Ово је прикладан моменат да се шематски објасни како је пропагандна кампања против Ирака функционисала у САД. Ради се о моделу који би се најпрецизније могао описати као „циркуларни самопотврђујући ланац“ (шема 2).

Шема 2 – Циркуларни самопотврђујући ланац

Употребом овог модела се ствара илузија да постоји више независних извора од којих вести долазе, а веродостојност вести бива потврђена самим тим што оне наводно долазе из више независних извора. У ствари постоји само један извор вести, а ниједна вест није потврђена од стране независног извора.

⁵² Транскрипт интервјуа потпредседника САД Дика Чејнија у емисији „Meet the Press“ од 8. септембра 2002, доступно на: http://www.leadingtower.com/PDFsources_claims_aluminum/2002_09_08_NBC.pdf

Ратнохушкачки потенцијал овог чланка био је додатно увећан констатацијом да САД не смеју чекати тренутак када ће бити пронађени недвосмислени докази о постојању нуклеарног програма у Ираку јер „први знак пиштоља који се дими може доћи у облику нуклеарне печурке“.⁵³ Ова фраза о „пиштољу који се дими у облику нуклеарне печурке“ је потом максимално експлоатисана од стране америчких званичника, па су је, осим Џудит Милер, изrekli и Џорџ Буш⁵⁴ и Кондолиза Рајс.⁵⁵ Пропагандни ефекат који је овиме постигнут јесте тај да је код просечног Американца изграђен став да је оправдано ући у рат и поводом најмањих индиција о ирачкој кривници, а да одговорачење у тражењу конкретних доказа може изазвати трагедију која ће чак и 11. септембар учинити минорним догађајем. Пропагандна машинерија Бушове администрације је тако настојала (и коначно успела у томе) да страх америчке јавности од тероризма конвертује у подршку ратној опцији против Ирака.

Дезинформација о алуминијумским цевима за изградњу центрифуга нуклеарног реактора у Ираку је додатно ојачана другом дезинформацијом; оном о наводној ирачкој набавци „жутог колача“, односно самлевоног уранијум-оксида од Нигера. Ради се о супстанци неопходној за стављање нуклеарног реактора у погон. Ова дезинформација се у мањој мери појављивала у медијским извештајима и претежно је пласирана од стране државних органа САД и Велике Британије. Председник Џорџ Буш је у свом годишњем говору о стању нације 2003. споменуо да Ирак покушава да набави уранијум из Африке, представљајући ову гласину као чињеницу. Њен извор била је америчка амбасада у Италији која је од италијанске обавештајне службе добила сет докумената који говоре о томе како је ирачка влада склопила уговор са владом Нигера о набавци уранијума, и то у количини од чак 500 тона. Међутим, ова документа су се показала као очигледни фалсификати још пре него што је рат почео, а до истог закључка је дошла и Међународна агенција за атомску енергију.⁵⁶ Осим тога, уранијумски „жути колач“ се добија из два рудника у Нигеру од којих су оба у власништву једне француске фирме која имплементира веома строге контролне мере у целом процесу од вађења уранијума из рудника, преко његовог паковања за транспорт, до његовог допремања до финалних дестинација. Цео тај процес чини немогућим да ова опасна супстанца стигне у државу блокирану санкцијама или да некаквом махинацијом падне у руке каквог трећег, недржавног фактора. До истог закључка је дошао и специјални Комитет Сената за преглед обавештајних извештаја.⁵⁷

⁵³ Гордон, М.П., Милер, Џ., наведени чланак, доступно на: <http://www.nytimes.com/2002/09/08/world/threats-responses-iraqis-us-says-hussein-intensifies-quest-for-bomb-parts.html?pagewanted=all>

⁵⁴ Транскрипт говора председника Џорџа Буша млађег од 8. октобра 2002, CNN, доступно на: <http://edition.cnn.com/2002/ALLPOLITICS/10/07/bush.transcript/>

⁵⁵ Блицер, В., „Search for the ‘smoking gun’“, 10. јануар 2003, CNN, доступно на: <http://edition.cnn.com/2003/US/01/10/wbr.smoking.gun/>

⁵⁶ „Bush Administration Claims vs. The Facts“, Leading to War, доступно на: http://www.leadingtowar.com/claims_facts_yellowcake.php

⁵⁷ Извештај о предратној обавештајној процени америчке обавештајне заједнице о Ираку, GlobalSecurity.org, 18. јун 2009, доступно на: http://www.leadingtowar.com/PDFsources_claims_yellowcake/2002_02_26_INTELLIGENCE_ASSESSMENT.pdf

Три кључне наведене дезинформације наравно нису биле и једине. Отприлике од средине 2002. па све до почетка рата у марту 2003, амерички мас-медији практично свакодневно заплъскују америчку јавност обиљем ужасавајућих дезинформација којим су Ирак и његова власт представљани као највећа могућа претња по безбедност САД. Примера ради, недуго након чланка Џудит Милер и Мајкла Гордона о алуминијумским цевима, у часопису *New York Post* који је у власништву медијског магната и неоконзервативца Руперта Мардока (иначе снажног заговорника ратне опције) 16. септембра 2002. је објављен чланак под насловом „DOOMSDAY PLOT: Saddam Aims to Give Terrorists Briefcase Bio-Bombs“. У овом чланку се уз застрашујуће придеве описује како би Садам Хусеин могао да наоружа терористе актен ташнама са смртоносним биолошким агенсима, односно антраксом, којим би на територији САД били извршени напади до сад невиђених размера.⁵⁸ Исти процес се паралелно одвијао и у Великој Британији где су медији некритички понављали дезинформације пласиране у америчким медијима. Про-ратни наратив је у Великој Британији додатно ојачан тзв. „Септембарским досијеом“. Овај документ, који је британска влада објавила септембра 2002, је представљао акумулацију свих дотадашњих дезинформација о ирачком програму за развој оружја за масовно уништење, уз неке новитете убачене са намером да додатно ојачају интервенционистички дискурс. Тако је једна од најупечатљивијих тврдњи Септембарског досијеа била та да је Ирак у стању да изврши напад хемијским оружјем у року од свега 45 минута од Садамовог наређења. Ову невероватно хиперболисану процену функционалности и ефикасности ирачког хемијског арсенала су потом хистерично понављали популарни британски медији као што су *The Sun*, *Daily Star* и *Evening Standard*.⁵⁹ Осим тога, у америчким и британским медијима је Садам Хусеин континуирано оптуживан за „протеривање“ инспектора УН из Ирака 1998. године, чиме се намеће закључак да у Ираку сасвим сигурно постоји нешто што се скрива од међународне јавности. Нпр. водитељ Рандал Пинкстон у вечерњим вестима CBS-а 09.11.2002. саопштава следеће: „Док се инспектори УН спремају за повратак у Ирак по први пут од како их је Садам избадио 1998. године (курзив аутора), САД се суочавају са деликатним изазовом: трансформацијом међународног консензуса о разоружању у међународни консензус за рат“.⁶⁰ *L. A. Times* у чланку од 19.11.2002. објављује следеће: „Последњи инспектори су повучени из Ирака пре готово четири године. Багдад их је оптужио да је у тиму било шпијуна, а САД су објасниле да је Ирак користио оптужбу како би омео истрагу (курзив аутора)“.⁶¹ Ово су само неки од бројних примера пропагандног извртања чињеница са циљем отпуживања Ирака за

⁵⁸ Лејтем, Н., „DOOMSDAY PLOT: Saddam aims to give terrorists briefcase bio-bombs“, *New York Post*, 16. септембар 2002, доступно на: <http://nypost.com/2002/09/16/doomsday-plot-saddam-aims-to-give-terrorists-briefcase-bio-bombs/>

⁵⁹ „Timeline – The 45-minute claim“, BBC, 13. октобар 2004, доступно на: http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_politics/3466005.stm

⁶⁰ „Common Myths in Iraq Coverage“, FAIR, 27. новембар 2002, доступно на: <http://fair.org/take-action/action-alerts/common-myths-in-iraq-coverage/>

⁶¹ Исто.

прогон инспектора УН. Међутим, инспектори УН-а су 1998. добровољно напустили Ирак. Штавише, тадашњи шеф мисије инспектора у Ираку Ричард Батлер је одлуку о евакуацији тима донео због предстојећег англо-америчког бомбардовања Ирака у операцији Пустинска лисица (Operation Desert Fox, од 16. до 19. децембра 1998) и стрепњи за безбедност инспекторског тима у таквим условима. О томе су у то време известили и амерички медији.⁶² Што се оптужби за шпијунажу тиче, о њима су такође најпре писали амерички медији. Тако New York Times 7. јануара 1999. пише: „Амерички шпијуни су тајно радили у тимовима инспектора УН који су тражили ирачке тајне програме наоружања [...] и без знања УН су надзирали ирачку војску [...] у склопу амбициозне шпијунске операције осмишљене са циљем пенетрације ирачког обавештајног апарата и праћења ирачког лидера Садама Хусеина“.⁶³

„Спирала тишине“ гута пацифисте

Здраворазумски медијски извештаји који су пропагандни наратив доводили у питање изгубили су се у маси ратноушкачких вести. Тако медијски критичар Хауард Курц из Washington Post-а налази да је у периоду од августа 2002. до марта 2003. Washington Post имао 140 насловних страна на којим су доминантно место имале вести које су подржавале ратну опцију, а да је у истом периоду на насловној страни било свега 5 вести скептичних према оптужбама на рачун Ирака.^{64 65} Овде је важно разумети да насловне стране угледних листова какав је Washington Post у ствари имају улогу својеврсних билборда који пресудно утичу на одабир значајних тема и изградњу ставова у јавном дискурсу. Јавност углавном мањка специфичних знања релевантних за одређену тему, што је самим тим чини мање критички оријентисаном. Последица тога јесте да јавност усваја наратив који је више заступљен у медијима. Зато се Бушова администрација побринула да у медијима апсолутно доминантан буде про-ратни глас. У студији њујоршке не профитне организације за надзор медија FAIR (Fairness and Accurasy in Reporting) коју су октобра 2003. објавили Стив Рендал и Тара Броуел под насловом „Појачавање званичника, утишавање неслагања“ је утврђено да је у марту 2003. чак 71% америчких медијских извора било про-ратно, а свега 3% анти-ратно^{66 67} (графикон 1).

⁶² Исто

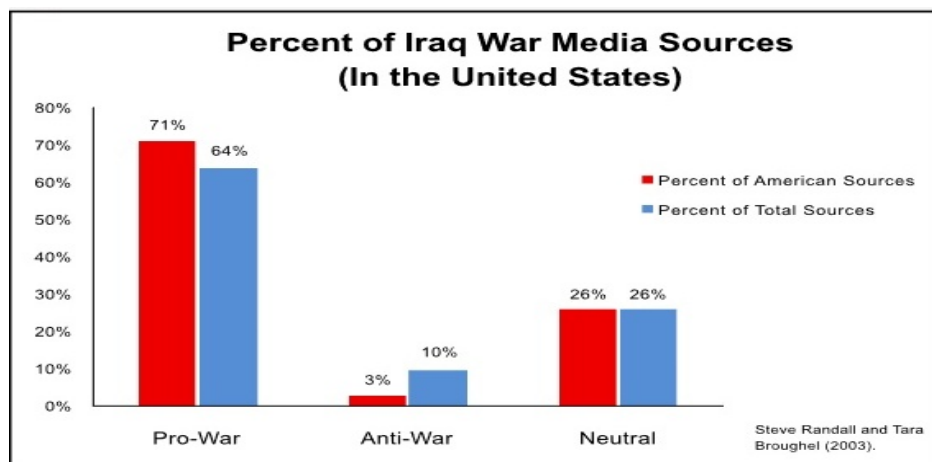
⁶³ Винер, Т., „U.S. spied on Iraq under U.N. cover, officials now say“, International New York Times, 7. јануар 1999, доступно на: <http://www.nytimes.com/1999/01/07/world/us-spied-on-iraq-under-un-cover-officials-now-say.html>

⁶⁴ Документарни филм „Buying the War“, канал PBS, 2007, доступно на: <http://www.pbs.org/moyers/journal/btw/watch.html>

⁶⁵ Курц, Х., „Media’s failure on Iraq still stings“, CNN, 11. март 2013, доступно на: <http://edition.cnn.com/2013/03/11/opinion/kurtz-iraq-media-failure/>

⁶⁶ Рендал, С., Броуел, Т., „Amplifying Officials, Squelching Dissent“, FAIR, 1. мај 2003, доступно на: <http://fair.org/extra/amplifying-officials-squelching-dissent/>

⁶⁷ Доступно на: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/f/fa/Iraq_War_Media_Sources_Opinion_Percentage.svg

(Извор: FAIR)

Поред штампаних медија, у ширењу пропаганде су велику (може се рећи и главну) улогу имале кабловске телевизијске куће, а посебно Fox News, иначе такође у власништву раније споменутог неоконзервативца Руперта Мардока. PIPA анкета Универзитета у Мериленду спроведена у току лета 2003. је утврдила степен дезинформисаности Американаца у односу на медије које су конзумирали. Утврђено је да су убедљиво нај дезинформисанији били гледаоци Fox News-а, па је тако 33% њих веровало да је у Ираку пронађено оружје за масовно уништење, а 67% њих да су пронађени докази о повезаности Садамовог режима са терористичким групама. Одмах за њима по дезинформисаности били су гледаоци канала CBS и NBC.⁶⁸

До почетка 2003. године пропагандне дезинформације о ирачком програму развоја оружја за масовно уништење и Садамовим везама са Ал Каидом и другим терористичким групама постају неприкосновене чињенице у америчком јавном дискурсу. Свако ко их доводи у питање бива означен као „наиван“, „левичар“, „лош Американац“, па чак и као „Садамов симпатизер“. Више се не поставља питање „да ли треба напасти Ирак“ него „када напасти Ирак“. Догодило се оно што се у теоријама медијског менаџмента перцепције назива „спиралом тишине“. Ова теорија, коју је седмдесетих година прошлог века установила Елизабет Ноел Нојман, полази од претпоставке да је страх људи од изолације антрополошка константа, те да они делови друштва који виде да су њихови ставови мање популарни постају све тиши у изношењу истих, до тачке у којој ће радије прећутати своје ставове него их износити јавно и тако ризиковати презир заједнице којој припадају. Штавише, они колебљивији ће постепено почети да деле мишљење већине чак иако се са њиме не слажу. Са друге стране, они делови друштва који осете да је њихов наратив популарнији постајаће све гласнији и не толерантнији према другачијим ставовима па

⁶⁸ Кал, С., „Misperceptions, The Media and the Iraq War“, The PIPA/Knowledge Networks Poll, 2. октобар 2003, доступно на: http://www.pipa.org/OnlineReports/Iraq/IraqMedia_Oct03/IraqMedia_Oct03_rpt.pdf

ће тако настало „ћутање“ супротног становишта створити искривљену слику о консензусу друштва поводом контроверзних тема.⁶⁹ Тако се неко мишљење може потиснути све до његовог „тврдог језгра“ које ће га бранити до последњег тренутка, при том нагињући једној врсти „секташке изолованости“. Није ни потребно истицати да у формирању спирале тишине пресудну улогу имају управо мас-медији и објављивање резултата манипулативних анкета које неке ставове представљају маргиналним у односу на друге.

У месецима пред почетак рата против Ирака цензура у америчким медијима добија готово тоталитарне размере. О овоме најбоље сведочи случај популарног телевизијског водитеља Филипа „Фила“ Донауа који је гласно иступао као противник инвазије на Ирак. Његова редовна емисија на каналу MSNBC је изненада отказана 25. фебруара 2003. уз званично образложење да је таква одлука донета због ниске гледаности. Статистички подаци међутим показују да је само у фебруару 2003. ову емисију пратило 440 000 гледалаца, што је чинило најпопуларнијим програмом који је емитован на овом каналу.^{70 71} Прави разлог отказивања Донауовог програма откривен је нешто касније када је „процурео“ интерни меморандум руководства NBC-а у коме је писало да је Фил Донау „неприкладно јавно лице у ратним временима“.⁷² Осим тога, у документарном филму PBS-а „Buying the War“, Донау је изјавио како је отпуштен са MSNBC-а зато што је кршио директиву уредника према којој су све емисије о Ираку морале да буду организоване према шеми којом би била фаворизирана ратна опција. Та шема је изгледала тако што би у емисију или био доведен један заговорник ратне опције или би у случају организовања дебате на сваког противника ратне опције морала да буду доведена два заговорника интервенције. Самостално гостовање противника рата није било дозвољено.⁷³

По свему судећи слична правила важила су и на другим каналима, а новинари и водитељи су охрабривани перспективама каријерног напредовања уколико би иступали као заговорници рата. Други су застрашивани на различите начине, а у претњама је посебно речит био конзервативни политички коментатор са Fox News-а, Вилијам „Бил“ О’Рајли. Одмах након „медијског смакнућа“ Фила Донауа, Бил О’Рајли је 26. фебруара изјавио да ће „свако ко се у оваквим временима замери овој земљи (САД-у, прим. аут.) бити означен“⁷⁴ и додао да се „оног тренутка када рат почне очекује од сваког Американца да подржи војску, а уколико то не може да учини – нека умукне“.⁷⁵ Неколико дана потом је у вечерњем програму изјавио да су

⁶⁹ Кунцик, М., Зипфел, А., „Uvod u znanost o medijima i komunikologiju“, Зарепб: Заклада Friedrich Ebert, 2006, стр. 207-211.

⁷⁰ Колинс, Д., „Phil Donahue Gets the Ax“, CBS News, 25. фебруар 2003, доступно на: <http://www.cbsnews.com/news/phil-donahue-gets-the-ax/>

⁷¹ Картер, Б., „MSNBC Cancels Phil Donahue“, International New York Times, 26. фебруар 2003, доступно на: <http://www.nytimes.com/2003/02/26/business/media/26PHIL.html>

⁷² Шејлс, Т., „A Media Role in Selling the War? No Question“, The Washington Post, 25. април 2007, доступно на: <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2007/04/24/AR2007042402444.html>

⁷³ Документарни филм „Buying the War“, канал PBS, 2007, доступно на: <http://www.pbs.org/moyers/journal/btw/watch.html>

⁷⁴ Извор на: [https://en.wikiquote.org/wiki/Bill_O%27Reilly_\(commentator\)](https://en.wikiquote.org/wiki/Bill_O%27Reilly_(commentator))

⁷⁵ Исто.

„Људи који јавно критикују своју земљу у временима војне кризе лоши Американци“.⁷⁶ Ефекти оваквих изјава на америчку јавност били су огромни, с обзиром на то да су О' Рајлијеве вечерње емисије са готово 3 милиона гледалаца месечно биле међу најгледанијим у Америци у фебруару и марту 2003.⁷⁷ О'Рајлијеве изјаве биле су заправо отворени позив на формирање „спирале тишине“. Исту сврху имале су и изјаве Шона Хенитија у емисији „Hannity & Colmes“ од 19. фебруара 2003. када је најавио откривање „гулага који скривају приче о мучењима, силовањима и мизерији“ у Ираку, као и „оружја за масовно уништење за које левичари кажу да не постоји“.⁷⁸ При томе је он у својој изјави предстојећу окупацију Ирака назвао „ослобођењем“, што је иначе још једна пропагандно-термиолошка замена теза која је била широко заступљена у америчком јавном дискурсу (и сама операција инвазије на Ирак је носила кодно име „Ирачка слобода“).

Пауелова представа као „последње упозорење Ираку“

Моменат који је зацементирао подршку ратној опцији у америчком јавном дискурсу догодио се нешто раније. Била је то презентација америчког државног секретара Колина Пауела Савету Безбедности УН 5. фебруара 2003. под насловом „Неуспех Ирака да се разоружа“. У обраћању нешто дужем од сат времена, Колин Пауел је настојао да уверење о ирачкој кривици које је већ постојало у америчкој јавности прошири на светску јавност тиме што би показао како Ирак наводно крши резолуцију СБ УН 1441 донету новембра 2002. Овом резолуцијом је Ираку била пружена последња шанса да угаси своје програме развоја оружја за масовно уништење⁷⁹. У том циљу присутнима је пустио аудио снимке који су представљени као пресретнути разговори ирачких официра о оружју за масовно уништење. Међутим, аутентичност ових снимака није била ничим потврђена. Секретар Пауел је потом поновио (до тада већ у експертским круговима увелико оспораване) тврдње о томе како су хиљаде алуминијумских цеви које је Ирак купио биле намењене развоју нуклеарног реактора, као и тврдње о наводним везама ирачког режима са терористичким групама. Једини физички доказ ових тврдњи били су нејасни сателитски снимци појединих војних постројења у Ираку. У једном тренутку секретар Пауел је изнео готово фантастичну тврдњу о томе како Ирак ради на модификацији ловачког авиона МиГ-21 којом би овај авион био претворен у беспилотну летелицу за допремање антракса и других врста биолошког оружја. Излагање је завршио драматичним, али опет ничим доказаним тврдњама о бруталним кршењима људских права у Ираку у којим се хемијско и биолошко оружје тестира на затвореницима *in vivo*.

⁷⁶ О'Рајли, Б., „I Made a Mistake...“, Fox News, 3. март 2003, доступно на: <http://www.foxnews.com/story/2003/03/03/made-mistake.html>

⁷⁷ Картер, Б., наведени чланак, доступно на: <http://www.nytimes.com/2003/02/26/business/media/26PHIL.html>

⁷⁸ „How the Media Fueled the War in Iraq“, Truthout, 20. март 2013, доступно на: <http://www.truthout.org/opinion/item/15234-how-the-media-fueled-the-war-in-iraq>

⁷⁹ Резолуција СБ УН бр. 1441 од 8. новембра 2002, доступно на: <http://www.un.org/Depts/unmovic/documents/1441.pdf>

Оно што је било важније од необудљивих доказа које је Пауел презентовао јесте изјава да је наводним непоштовањем резолуције 1441 Ирак пропустио „последњу шансу“ да избегне војну интервенцију.⁸⁰

У америчким медијима уследила је ерупција похвала на рачун секретара Пауела. У овоме је важно разумети углед који је Колин Пауел уживао у америчкој јавности. Као ветеран вијетнамског рата, саветник за националну безбедност у време интервенције у Панаму, начелник здруженог генералштаба у периоду Првог заливног рата и први Афроамериканец који се попео до функције државног секретара, Колин Пауел је иза себе имао блиставу каријеру која га је чинила човеком беспрекорне репутације у америчкој јавности. Иако је у својој каријери комбиновао улоге „главног“ војника и „главног“ дипломате, Пауел је важио за функционера резервисаног према употреби војне силе у међународним односима, а позната је и његова доктрина из 1990. према којој се одлука о уласку у рат доноси на основу чак осам кумулативно испуњених предуслова.⁸¹ Међутим, сав углед овог функционера је у фебруару 2003. злоупотребљен како би се у америчкој јавности додатно оснажила ратна опција. Порука коју су медији након Пауелове презентације послали могла би се описно формулисати реченицом: „Ако Колин Пауел као искусно војно лице и човек несклон брзоплетој употреби војне силе сматра да је неопходно напасти Ирак, онда више нема никакве сумње да је то исправан потез“. Washington Post је нарочито предњачио у објављивању чланака са овом поруком. Дан након Пауелове презентације у овом листу су објављени чланци чији наслови већ довољно говоре о својим порукама: „Пиштољ који се дими у рукама старог војника“,⁸² „Победничка рука за Пауела“⁸³, „Необориво“,⁸⁴ „Побијање сумњалица“⁸⁵ и посебно значајан чланак анти-ратно оријентисане колумнисткиње Мери Мек Грори „Ја сам убеђена“⁸⁶ у коме признаје да ју је Пауелово излагање уверило да је потребно ући у рат против Ирака. New York Post у чланку „Dubya’s Determination“ Пауелово излагање оцењује као „мајсторски правни резиме“,⁸⁷ The Plain Dealer као „снажан, кредибилан и убе-

⁸⁰ Транскрипт презентације државног секретара САД Колина Пауела пред СБ УН 5. фебруара 2003, доступно на: <http://2001-2009.state.gov/secretary/former/powell/remarks/2003/17300.htm>

⁸¹ Бремер, И., Суперсила, Београд: CIRSD, 2015, стр. 95.

⁸² Хојгл, Џ., „An Old Trooper’s Smoking Gun“, The Washington Post, 6. фебруар 2003, доступно на: <https://www.washingtonpost.com/archive/opinions/2003/02/06/an-old-troopers-smoking-gun/b65acc86-7e35-4c71-acc5-3e435c9ec710/>

⁸³ Коен, Р., „A Winning Hand for Powell“, The Washington Post, 6. фебруар 2003, доступно на: <https://www.washingtonpost.com/archive/opinions/2003/02/06/a-winning-hand-for-powell/aa1e6dd9-dbf9-4b71-bb86-9c42a4a5a427/>

⁸⁴ „Irrefutable“, The Washington Post, 6. фебруар 2003, доступно на: <https://www.washingtonpost.com/archive/opinions/2003/02/06/irrefutable/e598b1be-a78a-4a42-8e1a-c336f7a217f4/>

⁸⁵ Вил, Џ.Ф., „Disregarding the Deniers“, The Washington Post, 6. фебруар 2003, доступно на: <https://www.washingtonpost.com/archive/opinions/2003/02/06/disregarding-the-deniers/4449fc5d-117e-421d-bc68-ad2b32f101f8/>

⁸⁶ Мек Грори, М., „I’m Presuaded“, The Washington Post, 6. фебруар 2003, доступно на: <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/articles/A32573-2003Feb5.html>

⁸⁷ Документарни филм „Buying the War“, канал PBS, 2007, доступно на: <http://www.pbs.org/moyers/journal/btw/watch.html>

дљив случај (против Ирака, прим. аут.)”,⁸⁸ Chicago Tribune као „моћан случај“ и „убедљиву, детаљну акумулацију информација“,⁸⁹ а Tulsa World као „гвозден случај“.⁹⁰ The Arizona Republic оцењује да су у Пауеловој презентацији изнети „језгровити и осуђујући докази“,⁹¹ а Portland Press Herald налази да је излагање било „детаљно и убедљиво“.⁹² Houston Chronicle описује Пауелово излагање као „надмоћан случај“,⁹³ The Boston Globe као „несавладив случај“,⁹⁴ али оно што је било најважније јесте да су закључци изнети у презентацији Колина Пауела пред СБ УН били случај, односно разлог за рат.

Од тог тренутка почиње једна врста морбидног медијског одбројавања до почетка рата. Стил извештавања америчких медија у недељама пред почетак инвазије је био такав да је код просечног гледаоца изазивао еуфорију ишчекивања спектакла. Овиме је подизан про-ратни сентимент у домаћој јавности, али је истовремено застрашивана ирачка јавност, а посебно ирачка елита која је имала већи приступ западним медијима.

Медијска агресија као подршка физичкој агресији

Доктринарни темељи

Како смо видели, у америчкој политичкој елити и самом државном врху дуго времена је постојала амбиција о војној конфронтацији са Ираком у којој би Садам Хусеин био свргнут са власти. Међутим, у контрасту са релативном једногласношћу око питања да ли је потребно интервенисати у Ираку били су опречни ставови о томе како би сама војна интервенција требало да изгледа. Ови супротни ставови се у суштини могу сврстати у два „табора“. Један је био оличен у генералу Вејну Даунингу који се након терористичких напада од 11. септембра 2001. вратио из пензије како би са функције заменика саветника за националну безбедност координисао активностима САД у борби против тероризма. Овај човек, који је целу своју каријеру градио као експерт за специјалне операције, заступао је доктрину рушења Садама кроз субверзију и специјални рат у којем би ирачка опозиција дигла оружану побуну, а потом је уз помоћ америчке авијације и обавештајних капацитета водила до победе. Превагу је ипак однео други табор, ближи председнику и неоконзрвативцима, оличен у генералу Томију Френксу, главнокомандујућем операцијама у Персијском заливу. Према овом плану, са Садамом се ваљало обрачунати конвенционалном војном инвазијом на Ирак из више праваца, у чему би учествовало око 200.000 војника.⁹⁵ Овакав план носио је у себи ризик од суочавања са већим бројем

⁸⁸ Исто.

⁸⁹ Исто.

⁹⁰ Исто.

⁹¹ Исто.

⁹² Исто.

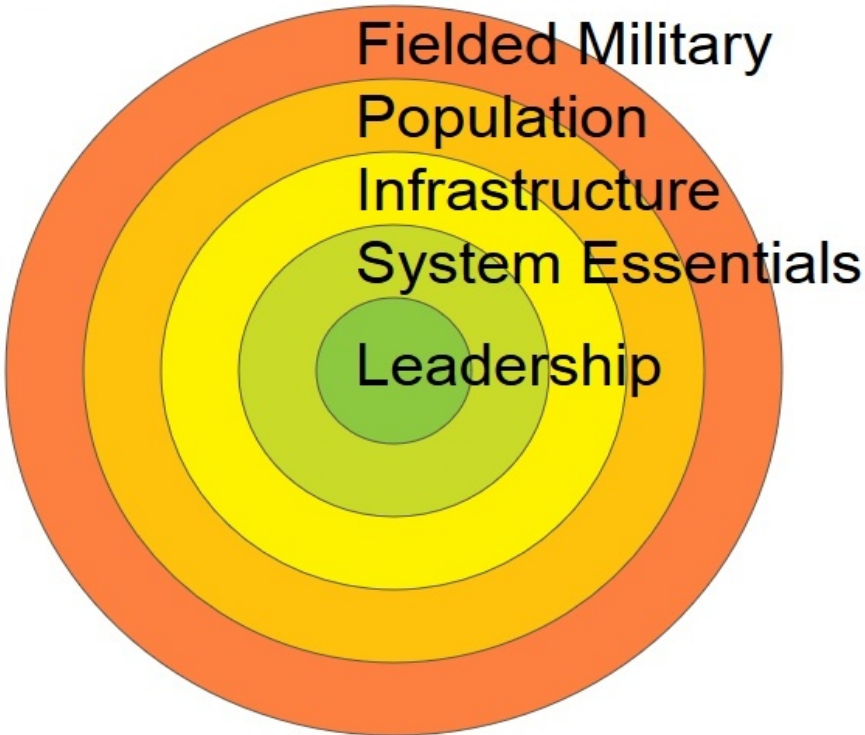
⁹³ Исто.

⁹⁴ Исто.

⁹⁵ Лорен, Е., Рат Бушових, Београд: Издавачка кућа Драганић, 2003, стр. 180.

америчких жртава, посебно у борбама за простране урбане центре као што су Багдад, Басра или Мосул, што је могло пољуљати подршку домаће јавности ратној опцији. Утваре вијетнамског пораза, коме су у одређеној мери допринели и новинари који су са готово неограниченом слободом извештавали о америчким војним губицима (подривајући тако спремност нације да истраје у ратним напорима), и даље су прогањале већину генерала у Пентагону. Зато је било неопходно да инвазију прати интензивна психолошко-пропагандна активност усмерена како према домаћој, тако и према противничкој јавности. Тако мас-медији, а посебно визуелни мас-медији добијају важну улогу у успешној реализацији војних операција.

Како би се ова констатација појаснила, неопходно је осврнути се на две војне доктрине које су у операцијама против Ирака биле примењиване. Прва је тзв. „теорија пет прстенова“ коју је крајем осамдесетих година прошлог века развио амерички ваздухопловни пуковник Џон А. Ворден.⁹⁶ Према Вордену, сваки противник се може посматрати као систем који чине 5 основних компоненти представљених као концентричне кружнице (слика 3). Од средине ка ободу, те кружнице су: 1) руководство, односно власт или команда, 2) основни друштвени ресурси, односно системске есенције, 3) инфраструктура, тј. комуникационо-транспортна мрежа, 4) становништво и 5) војне снаге.

⁹⁶ Младеновић, Д., Међународни аспекти сајбер ратовања, Београд: Медија центар „Одбрана“, 2012, стр. 26-28.

Линеарни метод вођења рата би захтевао појединачно неутралисање сваког од ових 5 прстенова, почевши од сукоба са противничком војском до свргавања владајућег режима. Међутим, у нелинеарном приступу, и то уз борбену надмоћ сопствених снага, могуће је извршити удар по било ком од 5 прстенова, а да при том није неопходно сукобљавање са оружаним снагама противника. Како Драган Младеновић примећује, ова теорија је савремено (може се рећи и постмодерно) проширење старе Клаузевицове доктрине о утицају на центар гравитације противника.⁹⁷ Смиао свих операција постаје изазивање губитка воље за борбом код противника, односно изазивање стратегијске парализе непријатеља. У контексту инвазије на Ирак, америчком војном врху је постизање оваквог ефекта било од пресудног значаја како би се избегле крваве уличне борбе за Багдад. Друга релевантна доктрина јесте чувени „Shock and Awe“ (у буквалном преводу „шок и страхопоштовање“) коју су 1996. формулисали амерички аналитичари Харлан Улман и Џејмс Вејд.⁹⁸ Ради се о војној стратегији базираној на рапидном постизању доминације над противником кроз демонстрацију апсолутне надмоћи и спектакуларним пројекцијама силе којим се парализе противничка перцепција бојишта, а његова воља за отпором уништава.⁹⁹ Методолошки посматрано, ова доктрина обједињује употребу физичке силе и (зло)употребу психолошких ефеката које њена примена изазива. И док је инвазију на Ирак карактерисала широка примена ове доктрине у вођењу конвенционалних војних операција, истовремено се одвијала и једна врста „медијске shock and awe“ кампање. Канали кабловске телевизије непрекидно су емитовали спектакуларне снимке бомбардовања ирачких градова и других колона борбене технике на путу за Багдад. При том, уз обиље слика и речи јавности је давано мало конкретних информација. Постигнут је наизглед контрадикторан ефекат: непрекидно информисање је, заплъскујући гледаоце обиљем информација, збуњивало уместо да информише. Са једне стране, домаћој јавности је рат представљен као некакав „reality show“, као „чист“ и „паметан“ сукоб у коме гину једино холивудизовани „лоши момци“, а са друге стране је истим таквим стилем извештавања застрашиван противник који је имао приступ западним медијима. Ради јаснијег образложења ове тврдње илустроваћемо је неколицином примера.

Медији као психолошко оружје

Ишчекујући истек рока од 48 сати колико је председник Џорџ Буш у свом ултиматуму оставио Садаму Хусеину да напусти Ирак (или се „суочи са последицама“), сви амерички већи ТВ канали су 19. марта увече усмерили своје камере ка Багдаду, у намери да аудиторијуму жељног спектакла први уживо пруже снимке разарања ирачке престонице. CNN је у том циљу имао инсталиране специјалне аутоматске камере на крововима зграда у Багдаду, а паралелно са „лајв“ сликом су ишла аудио укључења

⁹⁷ Исто, стр. 27.

⁹⁸ Улман, Х., Вејд, Џ., „Shock & Awe: Achieving Rapid Dominance“, Washington DC: National Defense University, 1996, доступно на: http://www.dodccrp.org/files/Ullman_Shock.pdf

⁹⁹ Извор доступан на: <http://www.oxfordreference.com/view/10.1093/oi/authority.20110803100502693>

репортера и стручних коментатора.¹⁰⁰ На почетку овог преноса, у периоду док бомбардовање још није почело, коментатор CNN-а констатује да би се „ствари вероватно другачије одвијале да је Садам напустио Ирак или да је војска извршила пуч и свргла га са власти (курзив аутора)“. Потом водитељка програма театрално најављује да ће у предстојећим операцијама против Ирака „бити ангажована сва најсавременија борбена средства на располагању америчком ратном ваздухопловству и морнарици“. Посебно се истиче употреба „паметних“ бомби и „невидљивих“ авиона F-117 и B-2, као и стратешких бомбардера B-52 способних за разарање читавих градских квартава. Убрзо почиње бомбардовање, а глас коментатора се губи у бучним експлозијама које потресају центар ирачке престонице. Након десетак минута спектакуларних снимака великих експлозија, у програм се укључује стручни коментатор, пензионисани ваздухопловни генерал Доналд Шепард. У једном тренутку он каже: „Ово је више као упозорење ирачким снагама шта можемо да им урадимо и шта ћемо да им урадимо ако наставе да пружају отпор“. Потом додаје: „Видите да у Багдаду још ради улична расвета. Још увек им нисмо гађали електрану“. Паралелно са тиме репортери јављају да је ирачка влада „у комплетном хаосу и конфузији“ и да „више није јасно ко командује ирачком војском“. Кључни моменат програма те вечери био је пренос конференције за штампу секретара одбране Доналда Рамсфелда. Рамсфелд тада изјављује како је циљ интервенције „свргнуће Садама Хусеина са власти и рехабилитација Ирака“. Он је потом најавио да ће у наредних пар сати „бити гађано више стотина војних мета широм Ирака“.

Јасно је да је овакав програм за домаћу, па и светску јавност представљао прворазредни спектакл. Међутим, какав је ефекат имао на противника, тј. потенцијалне ирачке гледаоце? У Садамовом Ираку јесте постојала цензура, али су многа домаћинства и угоститељски локали имали приступ западним медијима преко сателитских пријемника. Осим тога, ирачка елита која је окупљала све значајније функционере могла је да се информисе и преко страних медија. И управо њима су биле упућене цитиране поруке из програма CNN-а. Ирачки државни функционер или официр који је имао приступ оваквом програму стицао је утисак да:

1) Је бесмислено борити се кад већ Американци не желе да окупирају Ирак, него да га „ослободe“ свргавањем Садамовог режима. Штавише, можда им у рушењу власти треба помоћи како би се рат и страдања учинили што краћим.

2) Одуговлачење у доношењу одлуке о дезертирању је опасно јер убрзо следе нови напади.

3) Пружање отпора је немогуће јер Американци користе најсавременије оружје и „невидљиви су“.

4) Врховна команда и власт не знају шта да раде и вероватно и сами покушавају да побегну, па нема смисла излагати се непотребном ризику у одбрани пропалог система.

Укупни ефекат је тај да се државни апарат атомизује до нивоа у коме сваки појединац покушава да спаси себе, а пружање организованог отпора није могуће. Наравно, овакав ефекат није постигнут искључиво активностима мас-медија, али је њихова улога у томе приметна.

¹⁰⁰ ТВ пренос канала CNN од 19. марта 2003, доступно на: <https://www.youtube.com/watch?v=rqtqeDor2HA>

Други пример се такође тиче првих сати инвазије. У исти поменути „пајв“ програм CNN-а се у једном моменту укључује репортерка Кристијана Аманпур која се у том тренутку налазила у близини ирачко-кувајтске границе. Она је, извештавајући о напредовању британских снага на том сектору фронта, саопштила како „циљ коалиционих снага које напредују ка Басри **није да окупирају град него да га ослободе од Садама**“, а додала је и да „постоји нада да ће *грађани Басре сами увидети потребу да се ангажују* на интеграцији Басре у сферу контроле британских и других коалиционих снага“. У њеном излагању је неколико пута истакнуто како је рејон од луке Ум Каср до Басре богат нафтом и способан да самостално функционише без Садама, а исто тако је подвучено да се Басра „не третира као војна мета“. Ово на први поглед може деловати као тривијалан пример ратног извештавања, међутим детаљнија анализа намеће закључак да се радило о веома софистицираној психолошко-пропагандној поруци. Наиме, још од када је 1. марта 1991. у Басри и околним местима избила оружана побуна против Садамовог режима, овај део Ирака важио је за упориште ирачке опозиције. Локално становништво, иначе претежно сачињено од шиита, било је мање подложно утицају наратива централних власти из Багдада, а имало је и већи приступ страним медијима него други делови Ирака. Сасвим је јасно да су позиви на „устанак“ и „самоорганизовање против режима“ управо овде могли да наиђу на највећи одзив. До побуне је убрзо и дошло,¹⁰¹ а други највећи град Ирака је пао уз минималне губитке инвазионих снага. Ваља споменути и то да је у првим ратним сатима пропагандна кампања у Великој Британији дошла до готово расистичког врхунца. Часопис The Sun (такође у власништву Руперта Мардока још од 1968.) је 20. марта 2003. на насловној страни објавио изјаву пуковника Тима Колинса: „Немојте имати милости за њих (Ирачане који подржавају Садама, прим. аут.), они имају мрље на душама“.¹⁰²

Најпознатије пропагандне слике које је инвазија на Ирак изнедрила настале су током чувеног рушења статуе Садама Хусеина на тргу Фирдос у Багдаду, 9. априла 2003. Фотографије ирачких цивила који грле и љубе америчке војнике над рушевинама Садамове статуе обишле су цео свет. Овај догађај, који је у медијима приказан као спонтан бунт Ирачана против пропалог диктаторског режима и одушевљење доласком „ослободилаца“, послужио је Вашингтону да целом свету демонстрира исправност своје војне интервенције. Наметао се утисак да је оружана сила САД толико беспрекорна и хумана, да наилази на усхићење чак и када је у улози окупатора. Међутим, касније се испоставило да је овај догађај највећим делом био изрежиран од стране одреда за психолошке операције при 3. батаљону 4. пука 1. дивизије Корпуса маринаца.¹⁰³ Овај одред, под командом водника Брајана Плајша из 1153. тима за тактичке психолошке операције,¹⁰⁴ проценио је да би управо рушење Садамове статуе на тргу Фирдос могло да има глобални ефекат услед непосредне

¹⁰¹ „Civil Uprising Reported in Basra“, CNN, 26. март 2003, доступно на: <http://edition.cnn.com/2003/WORLD/meast/03/25/sprj.irq.basra/>

¹⁰² Насловна страна листа „The Sun“ од 20. марта 2003, доступно на: <https://www.indybay.org/newsitems/2013/03/19/18733856.php>

¹⁰³ Зукино, Д., „Army Stage-Managed Fall of Hussein Statue“, Los Angeles Times, 3. јул 2004, доступно на: <http://articles.latimes.com/2004/jul/03/nation/na-statue3>

¹⁰⁴ Нанор Брајана Плајша на „Zoominfo“ мрежи, доступно на: <http://www.zoominfo.com/p/Brian-Plesich/1030081303>

близине хотела Палестина у коме је било смештено неколико стотина страних извештача и новинара. Маринци који су стигли на лице места најпре су оклопним возилима и тенковима блокирали трг (на коме је у тренутку њиховог доласка било свега неколико људи, углавном новинара), а потом су присутним цивилима дали мацоле и конопце како би срушили статуу. Случајно или не, један од присутних цивила који је мацолом ударао статуу био је Кадем Шариф, чувени ирачки рвач и боди-билдер.¹⁰⁵ Потом је стигла група од стотинак цивила, а маринци су преко разгласа, на арапском језику саопштили да ће присутнима помоћи у рушењу статуе својом техником. На инжењеријско возило које је рушило статуу постављена су ирачка деца. Једно од важнијих питања у вези овог догађаја јесте ко су цивили који су у њему учествовали. У документарцу „Контролна соба“ који је снимила ТВ кућа Ал-Џазира се наводи како цивили који су рушили статуу на тргу Фирдос не говоре ирачким акцентом, па се основано сумња да су у питању странци из других заливских земаља и Египта.¹⁰⁶ Постоје и индикације да су присутни цивили заправо били чланови „Ирачке слободне војске“ (субверзивне плаћеничке паравојне групе формиране уз помоћ Чалабијевог Ирачког националног конгреса и CIA) који су у рејон Багдада пристигли 6. априла 2003.¹⁰⁷ У сваком случају, у тренутку рушења споменика на тргу је било једва нешто више од две стотине људи, али су присутне медијске камере манипулативно хватале само сужене кадрове у којим је деловало као да је трг препун људи.¹⁰⁸ London Evening Standard је чак објавио и фотошопиране фотографије на којим су иста лица по неколико пута копирана како би се стекао утисак бројности окупљених цивила.¹⁰⁹ Осим претеривања у погледу броја присутних, медији су хиперболисали и наводно усхићење Ирачана рушењем статуе, док је у реалности већина присутних грађана немо посматрала цео догађај са околних прозора.¹¹⁰ Ради додатног појашњења ове операције, важно је разумети тренутак у коме се она одвијала. Наиме, 9. априла 2003. је већ било јасно да је Ирак окупран, али су поједини џепови отпора и даље постојали, а операције унутар Багдада су тек отпочеле. Није било јасно колико ће одлучно Ирачани бранити своју престоницу. Садам Хусеин још увек није био ухваћен и постојала је опасност од омасовљења герилског отпора окупацији. Зато је рушење симбола старог режима оличеног у статуи Садама Хусеина у центру Багдада било оно што аналитичари медија са Џорџ Вашингтон универзитета називају „победничким кадром“,¹¹¹ кадром који на психолошки најснажнији могући начин свима поручује: „рат је завршен, Америка је победила и сваки даљи отпор је бесмислен“. И заиста, организовани отпор инвази-

¹⁰⁵ Извор на: https://en.wikipedia.org/wiki/Kadhem_Sharif

¹⁰⁶ Документарни филм „Control Room“, Al Jazeera, 2004, доступно на: <http://www.imdb.com/title/tt0391024/>

¹⁰⁷ Блог „The Discourse of Involuntary Servitude“, доступно на: http://involuntaryservant.blogspot.rs/2013_09_01_archive.html

¹⁰⁸ „Toppling the statue of Saddam Hussein“, Sourcewatch, доступно на: http://www.sourcewatch.org/index.php?title=Toppling_the_statue_of_Saddam_Hussein

¹⁰⁹ Извор на: https://en.wikipedia.org/wiki/Firdos_Square_statue_destruction

¹¹⁰ Блог „Musings on Iraq“, доступно на: <http://musingsoniraq.blogspot.rs/2011/10/what-happened-when-saddams-statue-came.html>

¹¹¹ Исто.

оним снагама престаје истог дана.¹¹² Што се америчке јавности тиче, статистике показују да је одмах након овог догађаја интересовање америчких медија за рат у Ираку драстично опало: Fox News је смањило извештаје из Ирака за 70%, CNN за 26%, ABC за 66%, NBC за 58%, а CBS за 39%.¹¹³ Истовремено је увереност просечног Американца да је рат завршен порасла са 28% (8. априла 2003) на 41% (15. априла 2003).¹¹⁴ Исти аналитичари су утврдили да је 9. априла 2003. Fox News у периоду од 11:00 h до 20 часова у просеку пуштао снимак рушења статуе на сваких 4.4 минута, а CNN у истом периоду на сваких 7.5 минута.¹¹⁵ Такође, догађај је интензивно поређен са рушењем Берлинског зида. У периоду од поднева до 20 часова Fox News и CNN су ову компарацију истицали у просеку на сваких пола сата.¹¹⁶

Феномен „*embedded reporting*“-а и „оружје масовне забаве“

У склопу информативне кампање која је пратила овај рат су масовно ангажовани тзв. „уграђени репортери“ (*embedded reporters*) који су, као интегрални делови ангажованих војних јединица „из прве руке“, уживо извештавали о ратним дејствима. У току инвазије на Ирак се у овој улози нашло око 600 репортера, што је више од броја репортера ангажованих на врхунцу рата у Вијетнаму.¹¹⁷ За Пентагон је њихово учешће било изразито корисно. Наиме, утврђено је да се уграђени репортери врло брзо психички и емотивно повезују са војницима које прате, па су мање склони критичком извештавању. Штавише, они важе за најпристрасније извештаче. Студија америчког министарства одбране је показала да је 90% њихових извештаја било позитивно или неутрално у односу на ток војних операција.¹¹⁸ Наравно, сви они су деловали по унапред утврђеним правилима, уз изразиту забрану извештавања на начин који би угрозио оперативни интегритет и безбедност ангажованог војног особља. Интересантно је да уграђених репортера није било са друге, односно ирачке стране. Разлог овоме није само у пристрасности западних медија, него и у објективно опаснијим условима којим би репортери били изложени уколико би се налазили међу ирачким јединицама. У аустралијском документарном филму „Операција убеђивања“¹¹⁹ је

¹¹² Хозмер, С., „Why the Iraqi Resistance to the Coalition Invasion Was So Weak“, Санта Моника: RAND Corporation, 2007, стр. 77.

¹¹³ Блог „Musings on Iraq“, доступно на: <http://musingsoniraq.blogspot.rs/2011/10/what-happened-when-saddams-statue-came.html>

¹¹⁴ Исто.

¹¹⁵ Исто.

¹¹⁶ Исто.

¹¹⁷ Документарни филм „Operation Persuasion“, Journeyman Pictures, 17. април 2003, доступно на: <https://www.journeyman.tv/film/1574/>

¹¹⁸ Милер, Д., „The domination effect“, The Guardian, 8. јануар 2004, доступно на: <https://www.theguardian.com/world/2004/jan/08/usa.iraqandthemedias>

¹¹⁹ Документарни филм „Operation Persuasion“, Journeyman Pictures, 17. април 2003, доступно на: - <https://www.journeyman.tv/film/1574/>

чак саопштено како је свим страним извештачима који су се налазили на територији Ирака пред почетак инвазије америчко министарство одбране упутило упозорење са листом од 45 могућих начина на који би могли бити повређени или убијени уколико остану у Ираку.

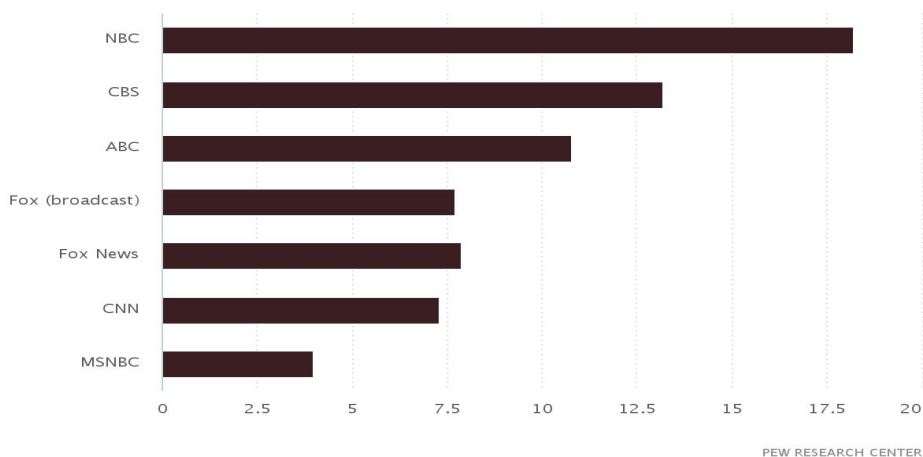
Више од било ког другог облика ратног извештавања, „embedded reporting“ је подложен манипулацијама. Сама чињеница да се извештач налази на „првој линији“ код просечног гледаоца ствара увереност у аутентичност свега презентованог. Суштински, уграђени репортери не остављају гледаоцима простора за размишљање, него са њима деле искуство рата као спектакл који је доступан на безбедан начин. Штавише, и то искуство рата је само индивидуализовани фрагмент целе кампање који је доступан поједином уграђеном репортеру у да- том тренутку, док стратешка слика збивања углавном остаје изван медијских извештаја. Војска тако добија јачање колективног идентитета заједнице кроз виртуелно формирање колективног искуства рата, а медији добијају високу гледаност. Ипак, како је барем површно давање стратешких информација јавности било неизбежно, Пентагон је у том циљу оформио медијски центар у Дохи (Катар), у коме су све веће светске медијске куће имале своје представнике. Име овог комплекса било је CENTCOM News Task и у њему је периодично тадашњи портпарол Пентагона бригадни генерал Винсент Брукс давао конференције за штампу у којим су представљане интерпретације ратних збивања из перспективе Пентагона.

У свему овоме, медији су били велики победници. Они су се нашли у „win-win“ ситуацији: медији су промовисали рат, а рат је промовисао медије. Статистике показују експлозију гледаности ТВ канала који су емитовали ратне извештаје из Ирака. У „жестоким борбама“ за гледаност Fox News је најбоље прошао. Овај канал је у просеку имао око 3.3 милиона гледалаца дневно у прве три недеље рата, што је скок гледаности од 300%.¹²⁰ CNN је био други по гледаности са 2.65 милиона гледалаца дневно и растом гледаности од 313%, док је MSNBC са 1.4 милиона гледалаца дневно имао скок гледаности од чак 350% (процентуално највећи успех)¹²¹. Статистике истраживачког центра Pew показују да је у првој ноћи агресије на Ирак на десетине милиона Американаца уживо посматрало рат преко канала кабловске телевизије (графикон 2).¹²² Само NBC је пратило готово 20 милиона гледалаца, а раније поменути програм CNN-а је пратило 7.5 милиона људи. Судећи по овим бројкама, Ирак је у то време постао „оружје масовне забаве“.

¹²⁰ Шиферс, С., „Who won the US media war?“, BBC, 18. април 2003, доступно на: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/2959833.stm>

¹²¹ Исто.

¹²² „Breaking News Viewership, First Night of Iraq War“, Pew Research Institute, 15. март 2004, доступно на: <http://www.journalism.org/numbers/breaking-news-viewership-first-night-of-iraq-war/>

(Извор: Pew Research Center)

„Проблематична“ Ал Џазира

Американци нису били једини који су поседовали мас-медије заинтересоване за дешавања у Ираку. Телевизијска кућа која се у то време тек пробијала до ранга глобално популарног медија била је катарска Ал Џазира. Представљајући страхоте рата из перспективе Ирачана, ова телевизија је брзо стекла симпатије муслиманског света, али и интересовање свих оних који су били скептични према једностраном наративу западних медија. Ал Џазира је свакодневно приказивала снимке разорених цивилних објеката у Ираку и интервјуисала ирачке цивиле који су у бомбардовању изгубили своју имовину и своје ближње. На тај начин су целом свету показивали да се иза хладне синтагме „коллатерална штета“ крије реална људска патња, која углавном остаје скривена од очију међународне јавности. Ово је повремено толико сметало америчком државном врху да су Доналд Рамсфелд и челници Пентагона у неколико наврата оптуживали Ал Џазире да фингира овакве снимке довођењем трећих лица да глуме жртве испред бомбардованих објеката. Рамсфелд је чак једном приликом ову телевизију назвао „мегафоном Ал Каиде и главним средством анти-америчке пропаганде“.¹²³ Али нико није могао назвати глумцима рањене жене и децу које је Ал Џазира снимала по ирачким болницама. Оно што је, поред снимака рањених и убијених ирачких цивила, можда још више сметало америчком војном врху били су снимци убијених и заробљених америчких војника.

Иако су у инвазионој фази коалиционе снаге претрпеле минималне губитке, жртава је на америчкој страни било, а посебно је одјекнула погибија 11 и заробљавање 6 америчких војника из састава 507. логистичке чете 3. батаљона за истурену подршку при 3. пешадијској дивизији код Насирије. Њихов конвој од 18 транспортних и теренских вози-

¹²³ „Al Jazeera and Arab Press Online“, PBS, 14. јануар 2005, доступно на: <http://www.pbs.org/now/politics/aljazeera2.html>

ла је грешком скренуо ка Насирији и упао у ирачку заседу. Истог дана је у том рејону погинуло 18 marinaца током операције преласка Еуфрата, а изгубљено је и нешто ратне технике. У овим борбама највише су страдале истурене и неборбене јединице, што ни у ком случају није представљало озбиљније осујећење ратних планова инвазионих снага, али је то било довољно да ирачке јединице у зони дејстава наведе на погрешан закључак да су успеле да одбију главни напад. Ирачка државна телевизија одмах је почела да слави одбрану Насирије уз снимке погинулих америчких војника, а посебно су били популарни интервјуи видно преплашених и збуњених америчких ратних заробљеника. Иследници су им пред камерама постављали питања попут: „Зашто сте из Канзаса дошли чак овамо да убијате наш народ“, док су се заробљени војници правдали како су само пратили наређења. Ал Џазира је ове снимке учинила глобално популарним, нарушавајући тако брижљиво стварану слику недодирљивости америчких војника. Као релативно миноран инцидент, страдање неколицине америчких војника код Насирије је добило диспропорционално велику пажњу јавности. У овом случају је до изражаја дошла још једна значајна карактеристика савременог ратног извештавања о којој у свом чланку о односу војске и медија у току оружаних сукоба говоре и Славољуб Ранђеловић и Ксенија Ђурић-Атанасиевски. Они пишу следеће: „Брзина преноса информација може значајно увећати важност релативно минорних инцидената и утицати на мишљење јавности пре него што политичко и војно руководство потпуно анализира чињенице. Резултат тога је да тактичке акције могу имати стратегијски утицај (курзив аутора)“.¹²⁴ Ради се о томе да просечан гледалац који на телевизији види погинулог или осакаћеног војника своје земље реагује емотивно и не размишља о томе да ли је слика коју види значајна за укупан ток ратних операција. Остављајући по страни несумњиво трагичну природу сваког изгубљеног људског живота, у контексту ратоводства појединачни губици и патње ангажованог људства подређени су стратегијским и тактичким циљевима, а свака операција у свом планирању обухвата и процену прихватљивих губитака. Тако трагичне сцене са којим се гледаоци телевизијских извештаја из ратних зона суочавају могу у суштини спадати у „прихватљиве губитке“. Проблем настаје када нека земља уђе у рат са слабо мотивисаним становништвом, а медији неограничено емитују потресне садржаје који додатно угрожавају психичку способност јавности да истраје у ратним напорима. Ово је посебно дошло до изражаја у току рата у Вијетнаму када су новинари практично без икаквих ограничења извештавали о страхотама овог рата, што је изузетно оснажило анти-ратни сентимент у САД, иако су америчке оружане снаге излазиле као победници из сваког појединачног окршаја са вијетконгом и војском Северног Вијетнама. Посебно разоран ефекат на америчко јавно мњење имали су снимци борби и жртава Тет офанзиве, иако су у њој америчке снаге постигле одлучну победу.

Након више недеља вербалних конфронтација између америчког министарства одбране и Ал Џазире, овај анимозитет је кулминирао директним нападом америчке авијације на људство и имовину дотичне телевизије. Ујутру 8. априла 2003. авион америчког ратног ваздухопловства типа А-10 Thunderbolt II отворио је ватру на зграду Ал Џазире у Багдаду, усмртивши том приликом новинара палестинског по-

¹²⁴ Ранђеловић, С., Ђурић-Атанасиевски, К., (2009): Однос војске с медијима у оружаним сукобима, Војно дело 2/2009 (стр. 51), УДК 355.1:659.3/4

рекла Тарека Ајуба и ранивши његовог ирачког колегу Зухаира Надима.¹²⁵ Ал Џазира је саопштила како је америчкој војсци предала тачне координате својих просторија у Багдаду, па напад грешком није био могућ. Званичници Пентагона су касније саопштили како је зграда гађана јер је из ње отворана ватра на америчке војнике, мада ову изјаву нису поткрепили било каквим доказом. Истог дана су амерички тенкови отворили ватру и на зграду телевизије Абу Даби, иако је на објекту био истакнут натпис „Абу Даби ТВ“.¹²⁶ Интересантно је да су англо-америчке снаге два дана након ових инцидената покренуле телевизијски канал на арапском језику под називом „Ка слободи“ (Нава ал-Хурија),¹²⁷ са намером да остваре директан утицај на ирачку медијску сцену у транзиционом периоду.

Закључак

Утицај који мас-медији са глобалним досегом могу имати на изградњу негативног имиџа, па и сатанизацију једне државе и њене владе је енорман. У информационој ери медијско разарање кредибилитета неке државе и њене владе се може конвертовати у физичко разарање те државе. Стога аутор сматра да је у оваквим случајевима исправно говорити о „медијској агресији“, и то не као метафори, већ као о новом, постмодерном облику вршења агресије против суверених држава. Пример Ирака није једини. Исти или сличан сценарио пратио је и војне интервенције против СРЈ и Либије, а примењује се и против Сирије, мада у том случају још увек нема директне војне интервенције против легалне сиријске владе (иако се њоме периодично прети из Вашингтона). Исти сценарио, у комбинацији са економским санкцијама примењује се и против Руске Федерације. Како Александар Дугин примењује, медији су „у постмодерни постали један од најмоћнијих самосталних геополитичких чинилаца и способни су да снажно утичу на историјске судбине читавих народа“¹²⁸. Разлог томе је тај што у постмодерни јавност не гради ставове применом концептуално-рационалистичког метода, него на основу упечатљивости лика, односно имиџа. Ово посебно важи за савремене, мултимедијалне генерације које најчешће мањају заинтересованости за темељно преиспитивање догађаја, посебно уколико се они одвијају у удаљеним крајевима „глобалног села“, него ставове граде као рефлексију сензације.

У раду је, поред анализе активности медија у изградњи негативног имиџа Ирака (и самим тим изградњи интервенционистичког дискурса против ове земље), анализирано и пропагандно-психолошко деловање медија у току физичке агресије против Ирака. Ради уклањања евентуалних недоумица око става који аутор текста заступа, потребно је истаћи да је диспарат у војној и свакој другој снази између САД и Ирака био толико велики у корист САД, да је већ сама та чињеница имала разарајући ефекат на борбени морал ирачких оружаних снага. Чак и уз максималну одлучност ирачке војске и

¹²⁵ Извор на: <https://cpj.org/killed/2003/tareq-ayyoub.php>

¹²⁶ Исто.

¹²⁷ „Bush, Blair Tell Iraqis Their ‘Nightmare’ Ends”, Arab News, 11. април 2003, доступно на: <http://www.arabnews.com/node/230555>

¹²⁸ Дугин, А., Основи геополитике I, Зрењанин: Екопрес, 2004, стр. 122.

спремност на жртве исход инвазије не би био доведен у питање. Стога наведене пропагандне активности медија у току ратних активности нису имале ни главну, ни пресудну улогу у колапсу ирачке одбране. Оне су биле само један сегмент свеобухватне америчке стратегије за деконструисање ирачке државе. Овде је том сегменту дат посебан значај управо из разлога што он до сада (барем у домаћој литератури) није детаљније разматран. У том смислу је, за концепт „медијске агресије“, далеко значајнија предратна медијска пропагандна кампања која је „крчила пут“ за рат.

Имајући у виду све наведено, став аутора је тај да је неопходно покренути ши року дипломатску иницијативу на нивоу органа УН како би се: 1) установила строжа правила одговорности медија за деловање у питањима осетљивим по међународне односе и 2) медијска агресија препознала као један од савремених облика агресије. Што се првог циља тиче, проблем који је потребно решити налази се у темељу функционисања савремених мас-медија. Наиме, медији у већини случајева не проверавају или површно проверавају веродостојност објављених информација из иностранства, него вест практично аутоматски деле ако се она већ појави на неколицини међусобно независних мас-медија. У пракси се често дешава да та „неколицина међусобно независних мас-медија“ суштински није независна, него има исте власнике и исте изворе информација. Тако је међународна јавност до сад више пута била обманута од стране медијских магната који су симулирали вишестраност извора. Зато би сасвим легитимно било да, сразмерно утицају који медији имају на друштва данашњице и међународне односе, буде дефинисана и њихова одговорност за дезинформисање са трагичним, па и катастрофалним последицама. Што се другог наведеног циља тиче, он је део ширег проблема не препознавања не војних облика агресије који су могући у савременом свету. У време када је (14. децембра 1974) усвојена Резолуција Генералне скупштине УН бр. 3314 (XXIX) у којој је дефинисана агресија (апстрактно у члану 1, уз појашњење појединачним примерима у члановима 2 и 3), није постојала довољно развијена свест о не војним облицима ратоводства, па самим тим ни о не војним облицима агресије. Тако је у дотичној дефиницији постојање агресије једино могуће уколико је употребљена војна сила. Сведоци смо да је у 21. веку рат у великој мери из војне прешао у не војне сфере, па се стабилност, суверенитет и целовитост једне државе могу угрозити деловањем у економској, финансијској, културној, сајбер, информативној и другим сферама. Стога је дефиниција агресије која обухвата једино војне облике угрожавања држава данас превазиђена и ваља је допунити. Наравно, остварење ових циљева неће бити нимало лако из разлога што постојеће праве празнине у међународно-правној дефиницији агресије, у циљу остварења својих интереса, обилато злоупотребљавају поједине светске силе.

Литература

- [1] Бремер, Ијан: Суперсила, CIRSD, Београд, 2015.
 [2] Дугин, Александар: Основи геополитике I, Екопрес, Зрењанин, 2004.
 [3] Kunczik, Michael, Zipfel, Astrid: Uvod u znanost o medijima i komunikologiju, Zaklada Friedrich Ebert, Zagreb, 2006.
 [4] Лорен, Ерик: Рат Бушових, Издавачка кућа Драганић, Београд, 2003.

- [5] Младеновић, Драган: Међународни аспекти сајбер ратовања, Медија центар „Одбрана“, Београд, 2012.
- [6] Ранђеловић, Славољуб, Ђурић-Атанасијевиќ, Ксенија: Однос војске и медија у оружаном сукобима, Војно дело, 2/2009
- [7] Hosmer, T. Stephen: Why the Iraqi Resistance to the Coalition Invasion Was So Weak, RAND Corporation, Santa Monica (CA), 2007.
- [8] Зускинд, Рон: 1% доктрине, Leo Commerce, Београд, 2007.
- [9] Фелдман, Л., „The impact of Bush linking 9/11 and Iraq“, The Christian Science Monitor, <http://www.csmonitor.com/2003/0314/p02s01-woiq.html>
- [10] Мур, Д.В., „Majority of Americans Favor Attacking Iraq to Oust Saddam Hussein, GALLUP, <http://www.gallup.com/poll/6658/majority-americans-favor-attacking-iraq-oust-saddam-hussein.aspx>
- [11] Казино, Д., „Ignorance, Partisanship Drive False Beliefs about Obama, Iraq“, Fairleigh Dickinson University's Public Mind Poll, <http://publicmind.fdu.edu/2015/false/>
- [12] Њупорт, Ф., „Americans Still Think Iraq Had Weapons of Mass Destruction before War“, GALLUP, <http://www.gallup.com/poll/8623/americans-still-think-iraq-had-weapons-mass-destruction-before-war.aspx>
- [13] Видео интервју са Веслијем Кларком, Democracy Now, <http://www.globalresearch.ca/we-re-going-to-take-out-7-countries-in-5-years-iraq-syria-lebanon-libya-somalia-sudan-iran/5166>
- [14] Вулси, Р.Џ., „Blood-Baath“, New Republic, <https://newrepublic.com/article/64418/blood-baath>
- [15] „Richard Perle: Farewell Dark Prince“, Time, <http://content.time.com/time/magazine/article/0,9171,963824,00.html>
- [16] „Open Letter to the President“, The Weekly Standard, <http://www.weeklystandard.com/open-letter-to-the-president/article/1401>
- [17] Бут, М., „Necons“, *Foreign Policy* бр. 140 (Јан. - Феб., 2004),
- [18] PNAC Statement of Principles, <http://www.rojasdatabank.info/pfpc/PNAC---statement%20of%20principles.pdf>
- [19] Каган, Р., Кристол, В., „The Right War“, The Weekly Standard, <http://www.weeklystandard.com/the-right-war/article/1410>
- [20] Каган Р., Кристол, В., „The Gathering Storm“, The Weekly Standard, <http://www.weeklystandard.com/the-gathering-storm/article/1689>
- [21] Каган Р., Кристол, В., „What to Do about Iraq“, The Weekly Standard, <http://www.weeklystandard.com/what-to-do-about-iraq/article/2064>
- [22] Интервју са Сабахом Ходадом, емисија „Frontline“ канал PBS, <https://www.youtube.com/watch?v=jgeDS0Y70yM>
- [23] Интервју са Сабахом Ходадом, „Frontline“, PBS, <http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/gunning/interviews/>
- [24] Хеџес, К., „Defectors Cite Iraqi Training for Terrorism“, The New York Times, <http://www.nytimes.com/2001/11/08/international/middleeast/08IRAQ.html>
- [25] Милер, Џ., „A NATION CHALLENGED: SECRET SITES; Iraqi Tells of Renovations at Sites for Chemical and Nuclear Arms“, <http://www.nytimes.com/2001/12/20/world/nation-challenged-secret-sites-iraqi-tells-renovations-sites-for-chemical.html?pagewanted=all>
- [26] Бемфорд, Џ., „The Man Who Sold the War“, Common Dreams, <http://www.commondreams.org/headlines05/1118-10.htm>
- [27] Поуз, Д., „Inside Saddam's Terror Regime“, Vanity Fair, бр. 498, <http://connection.ebscohost.com/c/articles/7353080/inside-saddams-terror-regime>

- [28] Кенеди, Х., „Defector: I Bought Iraq Nukes”, New York Daily News, <http://www.nydailynews.com/archives/news/defector-bought-iraq-nukes-article-1.475970>
- [29] „Time” од 13. маја 2002, <http://content.time.com/time/covers/asia/0,16641,20020513,00.html>
- [30] Милер, Џ., „Defectors Bolster U.S. Case Against Iraq, Officials Say”, The New York Times, <http://www.nytimes.com/2003/01/24/international/middleeast/24DEFE.html>
- [31] Iraqi National Congress, Source Watch, http://www.sourcewatch.org/index.php/Iraqi_National_Congress
- [32] Чулов, М., „Ahmed Chalabi: Iraqi exile whose reputation waned after return”, The Guardian, <https://www.theguardian.com/world/2015/nov/03/ahmed-chalabi-exile-reputation-waned-iraq>
- [33] Мејер, Џ., „The Manipulator”, The New Yorker, <http://www.newyorker.com/magazine/2004/06/07/the-manipulator>
- [34] Каран, Р., Кристол, В., „What to Do about Iraq”, The Weekly Standard, <http://www.weeklystandard.com/what-to-do-about-iraq/article/2064>
- [35] „Buying the War”, канал PBS, <http://www.pbs.org/moyers/journal/btw/watch.html>
- [36] Чулов, М., Пид, Х., „Defector admits to WMD lies that triggered Iraq war”, The Guardian, <https://www.theguardian.com/world/2011/feb/15/defector-admits-wmd-lies-iraq-war>
- [37] „Iraq war source’s name revealed”, BBC News, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/middleeast/7075501.stm>
- [38] Mobile Biological Weapons Facilities “Winnebagos of Death”, GlobalSecurity.org, <http://www.globalsecurity.org/wmd/world/iraq/bw-mobile.htm>
- [39] [https://en.wikipedia.org/wiki/Curveball_\(informant\)#Admission_of_fabrication](https://en.wikipedia.org/wiki/Curveball_(informant)#Admission_of_fabrication)
- [40] Associated Press, http://www.leadingtowar.com/PDFsources_claims_atta/2001_09_18_AP.pdf
- [41] „Bush Administration Claims vs. The Facts”, Leading to War, http://www.leadingtowar.com/claims_facts_atta.php
- [42] Транскрипт говора потпредседника САД Дика Чејнија у Нешвилу <https://www.theguardian.com/world/2002/aug/27/usa.iraq>
- [43] Курл, Џ., „Nuclear Agency Disavows Report on Iraq Nuclear Weapons”, Rense.com, <http://www.rense.com/general29/chagen.htm>
- [44] „Bush Administration Claims vs. The Facts”, Leading to War, http://www.leadingtowar.com/claims_facts_aluminum.php
- [45] Гордон, М.Р., Милер, Џ., „THREATS AND RESPONSES: THE IRAQIS; U.S. Says Hussein Intensifies Quest for A-bomb Parts”, The New York Times, 8. септембар 2002, доступно на: <http://www.nytimes.com/2002/09/08/world/threats-responses-iraqis-us-says-hussein-intensifies-quest-for-bomb-parts.html?pagewanted=all>
- [46] Извештај Изборног комитета за обавештајне послове Сената САД, група аутора, http://www.leadingtowar.com/PDFsources_claims_yellowcake/2002_10_01_INTELLIGENCE_ASS ESSMENT.pdf
- [47] „Bush Administration Claims vs. The Facts”, Leading to War, http://www.Leadingtowar.com/claims_facts_aluminum.php
- [48] Транскрипт обраћања Мухамеда ел Барадеија СБ УН од 7. марта 2003, http://www.leadingtowar.com/PDFsources_claims_aluminum/2003_03_07_CNN.pdf
- [49] Bush Administration Claims vs. The Facts”, Leading to War, http://www.leadingtowar.com/claims_factsyellowcake.php

[50] Извештај о предратној обавештајној процени америчке обавештајне заједнице о Ираку, GlobalSecurity.org, http://www.leadingtowar.com/PDFsources_claims_yellowcake/2002_02_26_INTELLIGENCE_ASSESSMENT.pdf

[51] Лејтем, Н., „DOOMSDAY PLOT: Saddam aims to give terrorists briefcase bio-bombs”, New York Post, <http://nypost.com/2002/09/16/doomsday-plot-saddam-aims-to-give-terrorists-briefcase-bio-bombs/>

[52] „Timeline – The 45-minute claim”, BBC, http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_politics/3466005.stm

[53] „Common Myths in Iraq Coverage”, FAIR, <http://fair.org/take-action/action-alerts/common-myths-in-iraq-coverage/>

[54] Винер, Т., „U.S. spied on Iraq under U.N. cover, officials now say”, International New York Times, 7. јануар 1999, доступно на: <http://www.nytimes.com/1999/01/07/world/us-spied-on-iraq-under-un-cover-officials-now-say.html>

[55] Документарни филм „Buying the War”, канал PBS, 2007, <http://www.pbs.org/moyers/journal/btw/watch.html>

[56] Курц, Х., „Media’s failure on Iraq still stings”, CNN, <http://edition.cnn.com/2013/03/11/opinion/kurtz-iraq-media-failure/>

[57] Рендал, С., Броугел, Т., „Amplifying Officials, Squelching Dissent”, FAIR, доступно на: <http://fair.org/extra/amplifying-officials-squelching-dissent/>

[58]

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/ffa/Iraq_War_Media_Sources_Opinion_Percentage.svg

[59]] Кап, С., „Misperceptions, The Media and the Iraq War”, The PIPA/Knowledge Networks Poll, http://www.pipa.org/OnlineReports/Iraq/IraqMedia_Oct03/IraqMedia_Oct03_rpt.pdf

[60] „How the Media Fueled the War in Iraq”, Truthout, <http://www.truth-out.org/opinion/item/15234-how-the-media-fueled-the-war-in-iraq>

[61] Резолуција СБ УН бр. 1441 од 8. новембра 2002, <http://www.un.org/Depts/unmovic/documents/1441.pdf>

[62] Транскрипт презентације државног секретара САД Колина Пауела пред СБ УН 5. фебруара 2003, <http://2001-2009.state.gov/secretary/former/powell/remarks/2003/17300.htm>

[63] Хојл, Џ., „An Old Trooper’s Smoking Gun”, The Washington Post, <https://www.washingtonpost.com/archive/opinions/2003/02/06/an-old-troopers-smoking-gun/b65acc86-7e35-4c71-acc5-3e435c9ec710/>

[64] Коен, Р., „A Winning Hand for Powell”, The Washington Post, <https://www.washingtonpost.com/archive/opinions/2003/02/06/a-winning-hand-for-powell/aa1e6dd9-dbf9-4b71-bb86-9c42a4a5a427/>

[65] „Irrefutable”, The Washington Post, <https://www.washingtonpost.com/archive/opinions/2003/02/06/irrefutable/e598b1be-a78a-4a42-8e1a-c336f7a217f4/>

[66] Вил, Џ.Ф., „Disregarding the Deniers”, The Washington Post, 6. фебруар 2003, доступно на: <https://www.washingtonpost.com/archive/opinions/2003/02/06/disregarding-the-deniers/4449fc5d-117e-421d-bc68-ad2b32f101f8/>

[67] Мек Гроури, М., „I’m Presuaded”, The Washington Post, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/articles/A32573-2003Feb5.html>

[68] Документарни филм „Buying the War”, канал PBS, 2007, <http://www.pbs.org/moyers/journal/btw/watch.html>

[69] Улман, Х., Вејд, Џ., „Shock & Awe: Achieving Rapid Dominance”, Washington DC: National Defense University, 1996, http://www.dodccrp.org/files/Ullman_Shock.pdf

[70] <http://www.oxfordreference.com/view/10.1093/oi/authority.20110803100502693>

[71] ТВ пренос канала CNN <https://www.youtube.com/watch?v=rqtqeDor2HA>

- [72] „Civil Uprising Reported in Basra”, CNN, <http://edition.cnn.com/2003/WORLD/meast/03/25/sprj.iqr.basra/>
- [73] „The Sun” <https://www.indybay.org/newsitems/2013/03/19/18733856.php>
- [74] Зукино, Д., „Army Stage-Managed Fall of Hussein Statue”, Los Angeles Times, 3. јул 2004, доступно на: <http://articles.latimes.com/2004/jul/03/nation/na-statue3>
- [75] Налог Брајана Плајша на „Zoominfo” мрежи, <http://www.zoominfo.com/p/Brian-Plesich/1030081303>
- [76] Документарни филм „Control Room”, Al Jazeera, <http://www.imdb.com/title/tt0391024/>
- [77] Блог „The Discourse of Involuntary Servitude”, http://involuntaryservant.blogspot.rs/2013_09_01_archive.html
- [78] „Toppling the statue of Saddam Hussein”, Sourcewatch, http://www.sourcewatch.org/index.php?title=Toppling_the_statue_of_Saddam_Hussein
- [79] Блог „Musings on Iraq”, доступно на: <http://musingsoniraq.blogspot.rs/2011/10/what-happened-when-saddams-statue-came.html>
- [80] Документарни филм „Operation Persuasion”, Journeyman Pictures, <https://www.journeyman.tv/film/1574/>
- [81] Милер, Д., „The domination effect”, The Guardian, <https://www.theguardian.com/world/2004/jan/08/usa.iraqandthemedia>
- [82] Документарни филм „Operation Persuasion”, Journeyman Pictures, <https://www.journeyman.tv/film/1574/>
- [83] Шиферс, С., „Who won the US media war?”, BBC, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/2959833.stm>
- [84] „Breaking News Viewership, First Night of Iraq War”, Pew Research Institute, 15. март 2004, доступно на: <http://www.journalism.org/numbers/breaking-news-viewership-first-night-of-iraq-war/>
- [85] „Al Jazeera and Arab Press Online”, PBS, <http://www.pbs.org/now/politics/aljazeera2.html>
- [86] <https://cpj.org/killed/2003/tareq-ayyoub.php>
- [87] „Bush, Blair Tell Iraqis Their ‘Nightmare’ Ends”, Arab News, <http://www.arabnews.com/node/230555>

BODLUV 2020 – ПУТ КА ИНТЕГРИСАНОЈ ПВО*

Marcel Amstutz, Christoph Schmon**

Ратно ваздухопловство данас обезбеђује ваздухопловну полицијску службу у оквиру заштите суверенитета ваздушног простора при смањеном ваздушном саобраћају и заштиту објеката и простора, а у крајњем случају и противваздухопловну одбрану. Сензори и ефектори ваздушне и земаљске компоненте ПВО се при том допуњују на најбољи могући начин. Средства противваздухопловне одбране ће наредних година достићи крај свог „животног века“. Са системом *BODLUV 2020* земаљски сензори и ефектори су оријентисани на будуће претње и интегрисани у радарски систем *FLORAKO*. На тај начин ће се концепт ПВО мењати – од не интегрисане ка интегрисаној ПВО. Са системом *BODLUV 2020* остварује се предуслов за битан пораст ефикасности и ефективности и повећање слободе деловања у ваздушном простору.

Овај текст је објављен у часопису швајцарске војске *Military Power Revue* бр. 1/2015, стр. 19-33, под насловом „*BODLUV 2020 – Auf dem Weg zur integrierten Luftverteidigung*“.

Кључне речи: *заштита суверенитета ВаП-а, противваздухопловна одбрана (ПВО), BODLUV 2020 (земаљска компонента ПВО), степен умрежености делова система BODLUV 2020, не интегрисана и интегрисана ПВО, M Flab, STINGER, RAPIER (TRIO)*

Увод

Заштита ваздушног простора (ВаП) суверени је задатак Швајцарске и од националног је значаја. Уређује се на савезном нивоу. Реализацију тог задатка савезна влада поверила је Ратном ваздухопловству (РВ) који је једина организација која располаже ваздухопловним ратним средствима и која би их, у крајњим случају, и употребила.

* Овај текст је објављен у часопису швајцарске војске *Military Power Revue* бр. 1/2015, стр. 19-33, под насловом „*BODLUV 2020 – Auf dem Weg zur integrierten Luftverteidigung*“. Са немачког језика текст је превео и за објављивање припремио мр Здравко Зељковић, пуковник у пензији.

** *Marcel Amstutz* (Марсел Амштуц), бригадир, командант Центра за обуку Flab 33, marcel.amstutz@vtg.admin.ch и *Christoph Schmon* (Криштоф Шмон), генералштабни пуковник, командант *BODLUV 2020* у Наставном центру Flab 33, christoph.schmon@vtg.admin.ch

У овом раду примењен је принцип „ЈУЧЕ–ДНАС–СУТРА“ и у том смислу осветљава последњих 50 година. Поред тога, представљене су и данашње могућности ПВО. Ипак, тежиште ће бити на будућим способностима ПВО уопште, нарочито на њеној земаљској компоненти и зато ће бити предложено неколико варијанти како би се то могло постићи.

Изведена анализа је показала недвосмислену потребу за новом концепцијом, односно да швајцарска ПВО стоји пред променом парадигме.

Земаљска компонента ПВО (Die bodengestützte Luftverteidigung – BODLUV) штити суверенитет ваздушног простора, а у случају потребе и ПВО (*Luftverteidigung* – LUV) комплементарно са ваздухопловним средствима (ваздушна компонента ПВО). Обе се морају допуњавати више него икада раније. То ће утицати на жељено повећање ефикасности и ефективности ПВО. BODLUV 2020 је назив пројекта за набавку: дела система краћег домета, дела система средњег домета и тактичког центра.

Анализа потреба

Дугорочне претње из ваздушног простора

У овом делу рада¹ представљен је актуелни угрожавајући потенцијал и назначене су будући трендови. Из тога су проистекле консеквенце за будуће системе ПВО. Израда комплетне дугорочне анализе претњи заправо није могућа пре него што идентификујемо противника, чије способности и намере треба да проценимо. Анализа претњи се ограничава на процену постојећих и будућих средстава ратне технике у односу на оба сценарија: заштита суверенитета ВаП-а (нпр. заштита конференција) и противваздухопловна одбрана (у случају одбране).

Заштита суверенитета ваздушног простора. У случају заштите суверенитета ваздушног простора угрожавајућа средства могу се разврстати у пет главних угрожавајућих класа: велики авиони, мали авиони, хеликоптери, мали дрoнови/модел авиона и RAM². Њихово уништавање поставља различите захтеве за одбрамбену анализу.

Велики авиони, које терориста могу употребити као оружје, на основу својих физичких својстава, морају бити уништени на већим даљинама и ефекторима са великом бојевом главом. Њихово неутралисање на краћим растојањима било би пожељно, али то није технички изводљиво.

Мали авиони и хеликоптери, било какво оружје или као платформа оружја могу се употребљавати за уништавање циљева на краћим растојањима.

*Мали дрoнови и модели авиона*³, који се користе као оружје, могу причинити знатне штете, тешко их је правовремено открити и неутралисати, па је зато њихово

¹ Ово поглавље је *прегледала* и за објављивање *одобрела* Обавештајна служба швајцарске Конфедерације (*Federführung des Nachrichtendienstes des Bundes – NDB*).

² RAM: Rocket, Artillery, Mortar. ракете, гранате и минобацачке (мерзерске) гранате.

³ За мале дрoнове и модели авиона, укупне масе до 30 кг, надлежна је полиција, а не ратно ваздухопловство и ПВО.

уништавање са BODLUV системом веома захтевно. Због тога се примењују алтернативне противмере, нпр. ометачи, земаљска контрола и држање у приправности копнених снага и средстава за интервенцију.

Напади са RAM, које би противник најчешће користио, били би појединачни пројектили. Свакако, они би имали релативно ограничени ефекат на циљ. Алармирање на пројектиле у долету („долазећи пројектили“) може бити обезбеђено сензорима, али њихово уништавање било би скупо и често повезано са колатералним штетама. Ипак, ова могућност би се у појединачним случајевима могла проверити. Такође, и овде постоји потреба за алтернативним противмерама – земаљска контрола и држање у приправности снага за интервенцију.

Противваздухопловна одбрана У сценарију противваздухопловне одбране могући противник би употребио неко од следећих средстава: борбене авионе са и без посаде са њиховим стандардним наоружањем, наоружане и ненаоружане UAV⁴, хеликоптере, крстареће ракете за уништавање циљева на земљи (LACM)⁵ и RAM.

Борбени авиони (Kampfflugzeuge-KFlz) са посадом или без посаде (UCAV)⁶ јесу, а и у будућности ће бити, најважније средство за вођење рата у ваздушном простору. Зато ПВО мора бити способна да ова борбена средства ефикасно уништава. То ће ПВО моћи само ако буде у стању да дејствује стално. У том случају непрекидно учешће BODLUV је осигурано. Тада ће борбени авиони (а у будућности и UCAV) моћи дејствовати у свим временским условима и свим висинским доменима уз садејство BODLUV-а који такође могу дејствовати у свим временским условима и свим висинским доменима. Непријатељски јуришни састави најчешће дејствују из тзв. „нападног пакета“ (Strike Packages) због чега долази до „презасићења способностима“ – способностима за вишеструко уништавање циља – што мора бити отклоњено. Због растућег значаја платформи са смањеном радарском одразном површином, BODLUV-у се морају ставити на располагање различити хоризонтално и вертикално умрежени сензори.

Растућа доступност прецизног оружја за дејства са већих даљина захтевају од BODLUV система способност уништавања пројектила у долету или платформе на минимално средњем даљинама и на средњим и великим висинама. Многе државе данас располажу прецизним оружјем домета до 20 km, посебно вишецевним бацачима, они су уобичајени. Све то говори да BODLUV систем мора сам са њима да се „успешно носи“, да поседује високу отпорност на засићење, односно способност да исти циљ не уништава више пута. Коначно, то је неопходно и због непријатељеве тактике „омекшавања“ противничке ПВО (SEAD)⁷. Да би се повећала способност једног система за преживљавање потребно је што више повећати мобилност и умреженост. Способности преживљавања може допринети одвајање сензора и ефектора! Стандардна опремљеност платформи системима самозаштите захтева од BODLUV-а високу отпорност на ометање. Ефикасност електронског вођења рата (Elektronische Kriegführung – EKF) – Klima⁸ може бити повећана кроз хоризонталну умреженост и већу расположивост различитих сензора.

⁴ Unmanned Aerial Vehicle (UAV) (беспилотне летелице), дронови.

⁵ Land Attac Cruise Missile (LACM) – крстареће ракете за уништавање циљева на земљи.

⁶ Unmanned Combat Aerial Vehicle (UCAV) (беспилотне борбене летелице).

⁷ Suppression of Enemy Air Defenses (SEAD). („омекшавање“ противничке ПВО).

⁸ Elektronische Kriegführung (EKF) (вођење електронског рата).

Беспилотне летелице (UAV), било да су наоружане или не, дејствују такође у укупном висинском спектру. Ако те летелице (*Fluggeräte*) треба да униште средства земаљске компоненте ПВО, онда и она морају дејствовати у свим висинским доменама.

Нисколетеће летелице (ваздухоплови), нпр. *хеликоптери* или крстареће ракете користе природне маске терена за своју заштиту. Они су често само на тренутак видљиви. BODLUV системи морају бити способни да нисколетеће циљеве открију и после краћег времена праћења употребе ефекторе. По правилу, они могу самостално да открију, прате и униште додељени им циљ. Зато је отпорност сензора на одразе од земаљских објеката или временских појава (*clutterresistant*)⁹ и способност ефектора за дејство по циљевима и када нема сталне оптичке видљивости NLOS¹⁰ предуслов.

Борбени хеликоптери могу уништавати циљеве вођеним пројектиlima, а делимично и рафалном паљбом на даљинама до 8 km. Осим тога, BODLUV систем мора бити способан да не врши „вишеструко уништавање циља“ и да их, с обзиром на њихово наоружање, уништава на адекватној даљини.

Крстареће ракете за неутралисање земаљских циљева (LACM) последњих година добијају све ширу примену, а у будућности ће имати још важнију улогу. LACM се лансирају се великог растојања, по правилу лете ниско, па рано упозорење једва да је могуће и зато веома мало значи. Према томе, BODLUV ће бити главно средство за борбу против LACM-а. Састав мора бити добро обучен, средства потпуно исправна и подешена, а време за борбено реаговање што је могуће краће. Ако су испуњени ови предуслови онда је адекватно деловање BODLUV-а осигурано.

Растућа доступност LACM-а довела је до тога да се оне не користе само за уништавање циљева високог приоритета. Због тога је посебна заштита објеката све ређа. Заштита објеката преко заштите простора битно је ефективнија и ефикаснија. С друге стране, мала радарска одразна површина LACM-а за откривање тих циљева и њихово праћење захтевају добру мрежу сензора.

У плотунима и серијској ватри (вишецевни бацачи ракета) најчешће би се користили RAM-ови. Један ефикасан одбрамбени систем мора бити способан за детекцију RAM-а, за уништавање више циљева (и њихових врста), а истовремено и отпорност од засићења циљевима. Употреба BODLUV у одбрани од RAM-а под овим условима свакако је могућа, али само у комбинацији са другим противмерама, нпр. ватром ПА артиљерије и/или ваздушним нападима. Способност за рано упозорења на RAM и припрема елемената за противдејства могу се обезбедити кроз умреженост других делова армије.

Одбрана од балистичког вођеног оружја није ствар BODLUV-а 2020, она је од ширег значаја и решење се мора тражити у међународној сарадњи.

⁹ *Clutter* су од радарских уређаја регистровани и приказани одрази (шумови), који су свакако непожељни (нпр. земаљски и временски – метеоролошки *Clutter*)

¹⁰ NLOS (Non-line-of sight) јесте способност једног система да се може успешно употребити за уништавање циља и када не постоји линија сталне оптичке видљивости са циљем (Sichtlinienverbindung).

Потреба заштите земље и људи

Становништво Швајцарске углавном живи на простору између Женева (Genf) и St Margrethen-a, у централном делу земље. Густина становништва у том делу земље је 450 становника на km^2 , а за целу земљу износи 194 становника на km^2 . Становништво, привреда и војска су упућени на „критичне инфраструктуре” које омогућавају основно снабдевање есенцијалним робама и услугама, као што су животне намирнице, енергија, рачунски центри, саобраћај или комуникације. „Критичне инфраструктуре” састоје се од мноштва елемената и објеката. Највећи део њих концентрисан је у градовима: Женева, Лозана, Берн, Базел и Цирих и на простору између Берна и Цириха.

Да би Швајцарска неометано функционисала, свакодневно се штити тачно 200 цивилних објеката од великог значаја.¹¹ Наравно, и армија је за извршавање својих задатака, мисија и пружање услуга упућена на мноштво објеката. Безбедност командне инфраструктуре, положаји сензора, објекти логистике, аеродроми и мобилизацијска инфраструктура и инфраструктура за припрему оперативног развоја имају одлучујући значај. Због облика Швајцарске и конфигурације терена и уског појаса њеног протезања, у близини граница налазе се многи објекти. То узрокује врло кратко време за реакцију и дејство. Зато је неопходно да се изабрани објекти могу штитити земаљским ефекторима од опасности из ваздушног простора.

Ратно ваздухопловство и ПВО мора бити у стању да противничку превласт у ваздушном простору, дефанзивним и офанзивним мерама ПВО бар ограничава и спречава временски и просторно и да настоји да постигне сопствену временску и просторну, бар ограничену превласт.

Противваздухопловна одбрана изводи се борбеним авионима и средствима земаљске компоненте ПВО. Средства ваздушне и земаљске компоненте ПВО се узајамно допуњују. Будући да се не може рачунати на непрекидну сопствену превласт у ВаП-у, односно да се перманентна заштита може постићи и одржавати, остали делови војске морају се сами штитити кроз децентрализацију, маскирање, обмањивање и јачање отпорности на дејства из ваздушног простора. То су пасивне мере ПВО.¹²

У крајњем, BODLUV мора поседовати способности да у свим ситуацијама уништава, како платформе, тако и оружја различитих домета и радијуса дејства.

Бројно стање ваздушне и земаљске компоненте ПВО

Систем ПВО Швајцарске састоји се од три дела: средње противавионске артиљерије (M Flab) и вођених ракетних система RAPIER и STINGER – колоквијално званих TRIO.

¹¹ Они су према критеријуму Савезне управе за заштиту становништва (Bundesamt für Bevölkerungsschutz-BABS) из 2014. године разврстани у две групе: десет објеката је од националног, а 190 од регионалног значаја.

¹² Погледати Концепт за дугорочно осигурање ваздушног простора (од 27. 8. 2014. године)

Табела 1 – Приказ бројног стања швајцарске ПВО у последњих 15 година. То је имало за последицу празнине у способностима, посебно на већим даљинама

	Модел војске (армије)					
	A61	A95	Progress	AXXI	ES 08/11	ES 08/11-FE
	пре 1995.	01.01.1995.	01.01.1999.	01.01.2004.	01.01.2009.	01.01.2012.
				3 ПА дивизиона	2 ПА дивизиона	3 ПА дивизиона
BL-64 (BLOODHOUND)	2 дивизиона	2 дивизиона				
ПА топови (35 mm)	18 батерија	15 батерија	10 батерија	5 батерија	3 батерије (+1 резервна)	24 ватрене јединице*
Моб. ПВО систем RAPIER	3 пука	3 пука	3 пука	2 пука	2 пука (+1 рез. дивиз.)	40 ватрених јединица*
ПА топови (20 mm)	18 батерија					
Лаки преносни ПВО систем STINGER		20 дивизиона	20 дивизиона	8 дивизиона	4 дивизиона (+2 резервна)	96 ватрених јединица*
УКУПНО	41 једин.	40 једин.	33 једин.	15 једин.	9 једин. (+ 4 рез.)	160 ватрених јединица*

* Активне ватрене јединице

Табела 2 – Преглед ангажовања средстава ПВО

Година	Повод	Заштита суверенитета при ограниченом ваздушном саобраћају	
		Прилог побољшању ситуације у ваздуху; Пасивне ваздушно полицијске мере	Дејство у ВаП; Активне ваздушно полицијске мере
2008.	Светски економски форум, Давос	ПАА јединица	–
	Европско фудбалско првенство 08	ПАА јединица	–
2009.	Светски економски форум, Давос	ПАА јединица	–
2010.	Светски економски форум, Давос	ПАА јединица	–
	Самит франкофоније, Монтре	Систем за узбуњивање ЛПРС Stinger	-
2011.	Светски економски форум, Давос	ПАА јед., систем за узбуњивање ЛПРС Stinger	Са ефектором ПАА*
2012.	Светски економски форум, Давос	ПАА јед., систем за узбуњивање ЛПРС Stinger	Са ефектором ПАА
2013.	Светски економски форум, Давос	ПАА јединица	Са ефектором ПАА
2014.	Светски економски форум, Давос	ПАА јединица	Са ефектором ПАА
	Конференција о Сирији, Монтре	ПАА јединица	
2015.	Конференција ОЕБС, Базел	ПАА јединица	Са ефектором ПАА
	Светски економски форум Давос	ПАА јединица	Са ефектором ПАА

* Број сензора и ефектора из разумљивих разлога није наведен

Преглед употребе средстава ПВО

M Flab

Од 1963. године у наоружању швајцарске војске налазе се противавионски топови калибра 35 mm са припадајућом опрема (уређаји за управљање ватром ПАА).

Различити програми повећања борбених способности нападних средстава из ваздушног простора током протеклих година условили су предузимање мера за повећање способности и прилагођавање новим претњама. Истовремено се бројно стање по ватреној јединици смањивало.¹³ Са постојеће 24 ватрене јединице организоване у три ПА дивизиона (Abt.), штите се одређени важни објекти од напада из ваздушног простора. Специфичност ПАА је у томе да РВ и ПВО, под ознаком „сензорска веза BODLUV 10“, има преко осам умрежених ватрених јединица ПАА. То техничко решење омогућава спајање података више сензора ПАА и централизовано управљање ватром.

Под управљањем ватром се, на основу локалне или опште слике стања у ВаП-у (LAP: *Local Air Picture* или RAP: *Recognized Air Picture*) подразумева процес – од анализе претњи, преко доделе циљева и отварања до прекида ватре. Велики део тог процеса одвија се на КМ ПВО (*Einsatzzentrale Luftverteidigung* – EZ LUV) и зове се централизовано руковођење ватром, насупрот аутономном управљању ватром (данас код ватрених јединица). За потпунију интеграцију „сензорске везе BODLUV 10“ у ПВО недостаје технички корак „укључивања“ података у радарски систем FLORAKO, што ће допринети стварању препознатљиве и за идентификацију квалитетније слике стања у ваздушном простору (*erkannten und identifizierten Luftlagebild* – RAP).

RAPIER

Програмом наоружавања и опремања војске за 1980. годину набављено је 60 ватрених јединица RAPIER за заштиту три механизоване дивизије (*Mech.Div.*)¹⁴ у свим временским условима. Свакој механизованој дивизији био је потчињен мобилни ПВО пук вођених ракета (*Mobile Fliegerabwehr Lenkwaffenabteilung* – Mob Flab Lwf Abt). Тадашња формација штаба, штабне батерије и батерија вођених ракета задржана је до данас.

Набавка тог система вођеног оружја, великим делом је условљена чињеницом да се оно по лиценци производи у Швајцарској. Тактичка гађања током претходних година извођена су, како у Hebridima, тако и на Криту. Године 2001. вођена ракета Mark 1 замењена је напреднијом вођеном ракетом Mark 2. Укупно дејство вођене ракете на циљ чини комбинација ударног таласа и кинетичке енергије челичних парчади бојеве главе. Вођена ракета Mark 2 је ефикаснија од ракете Mark 1, јер је способна да са високом вероватноћом уништава велике летелице. Поред тога, постоји могућност да се са ракетом Mark 2 уништавају и мали циљevi, као што су дрoнови, а делимично и крстарече ракете.

¹³ Под појмом „ватрена јединица“ подразумева се најмањи трупни састав са више оружја истог калибра, односно истог система који сасређеном ватром постиже довољан оружани ефекат.

¹⁴ У саопштењу за јавност је речено: „То је ПВО средство уведено у здружени састав на оперативном нивоу за извођење противудара“.

STINGER

Године 1989. одобрена је куповина 480 ватрених јединица лаког преносног појединачног противваздухопловног вођеног оружја STINGER, организованих у 20 лаких ПВО дивизиона. Лаки ПВО дивизиони који су се 90-их година састојали од две батерије вођених ракета и две батерије ПА топова (20 mm) ушли су у састав пешадијских и брдских дивизија, оклопних и територијалних бригада и три пука ВОЈИН. Каснијим увођењем термовизијских визира и система за узбуђивање STINGER (ALERT Radar) проширио се спектар способности лаких ПВО састава (L Lwf Flab.). Тактичка гађања са STINGER-ом и тактичка школска гађања¹⁵ ранијих година извођена су на Криту и Црном мору у турским територијалним водама.

Са батеријама ПА топова RAPIER пуковима и пуком вођених ракета BL-64 BLOODHOUND (*BLOODHOUND*) швајцарска војска је 90-их година располагала огромним ратним потенцијалом у земаљској компоненти ПВО. Противваздухопловна заштита у најнижим слојевима висина није била само вербално одвраћање него и стварност.

Реформа војске и програми штедње током последњих 20 година довели су до тога да се способност за системе ПВО већег домета, као допуна борбеним авионима, изгуби, а издржљивости TRIO вишеструко смањи.

Швајцарска војска може употребити још само девет ПВО дивизиона, и сви су (веома) кратког домета – (V) SHORAD¹⁶.

Употреба

У стручним круговима још има оних који се сећају да је прво ангажовање ПА топова калибра 20 mm било у обезбеђивању сусрета на врху председника САД и СССР-а, Регана и Горбачова, одржаног новембра 1985. године на аеродрому Genf-Cointrin. Употреба средстава ПВО последњих година стално се повећавала.

Допринос препознатљивој слици стања у ВаП-у давале су осматрачке групе (ВОСТ-ови) лаког вођеног оружја ПВО (L Lwf Flab) са системом ваздушног осматрања и јављања (ВОЈ) STINGER током одржавања Фудбалског првенства Европе (2010/2011) и самит Франкофоније у Montreux-у (2010). Ватрене јединице ПА топова „сензорском везом 10“ обезбеђивале су препознатљиву слику стања у ВаП-у (од 2008) на: Европском фудбалском шампионату (2008) на самиту Франкофоније (2010), конференцији о Сирији и министарској конференцији ОЕБС-а (2014). Од 2011. године знатно се повећала употреба ПВО сензора и ефектора – „средства последње милје“ – који су постали прави комплементарни део борбеним авионима.

Централизовано руковођене ПВО је у заштити суверенитета ваздушног простора при ограниченом ваздушном саобраћају постало неопходност. Тесна сарадња војног и професионалног кадра и ту је основа за успех.

¹⁵ Последња тактичка школска гађања изведена су у другој половини 2016. године.

¹⁶ (V) SHORAD: (Very) short range air defense. ПА топови (M Flab) и STINGER су ПВО системи веома кратког домета, RAPIER је систем кратког домета (SHORAD).

Дејство у ваздушном простору

Активностима у заштити суверенитета ваздушног простора при ограниченом ваздушном саобраћају и у противваздухопловној одбрани у садејству земаљских и ваздухопловних средстава ПВО и сарадњи са другим војним и цивилним партнерима могуће је постићи жељени циљ.

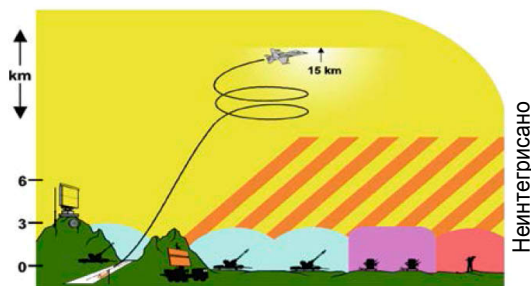
Борбени авиони су динамичан елемент у ваздушном простору. Они могу брзо да мењају тежиште и употребљиви су скоро свугде у ваздушном простору. Користе се, како у ваздушнополицијској служби, тако и у ПВО. Борбени авиони ипак имају ограничене могућности, бар када је издржљивост у питању. Земаљска компонента ПВО је издржљивија, али је и рањива, посебно на дејства прецизног далекометног оружја из ваздушног простора.¹⁷ Један део система не може се надокнадити другим, већ се увезани системи у борби допуњавају

Ватрене јединице M Flab (ПА топови), RAPIER и STINGER изводе борбена дејства углавном самостално. Официри, подофицири, а код STINGER-а војници, према претходно утврђеним поступцима и правилима, одлучују о употреби оружја.

Контрола ВаП-а, процена претњи, избор циља и отварање ватре врши се на КМ ватрених јединица. Из техничких разлога није могућа размена података о ситуацији у ВаП-у, нити координирана употреба ефектора. Степен дозволе отварања ватре и координација лета ваздухоплова – ФЕВЕКО¹⁸ једина је дефинисана централизована функција која се дистрибуира помоћу краткоталасног предајника SE-430.

Наведени аспекти потврђују да се употреба данашње ПВО врши углавном неинтегрисано. Швајцарска ПВО одликује се просторном и/или временском раздвојеношћу ваздушних и земаљских ефектора. Примена постојећег концепта је релативно једноставна, али и неефикасна.

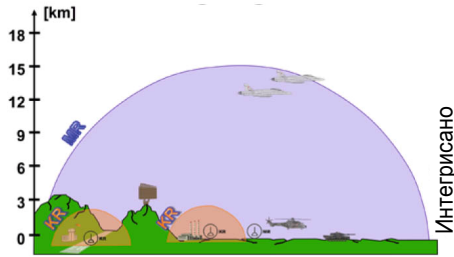
Потребе за додатном координацијом настају код активности састава ваздушног транспорта и ваздушног извиђања, посебно на аеродромима. На аеродрому надлежни ФЕВЕКО официр за координацију (FEVEKO Koordinationsoffizier-FKO) размешта ватрене јединице ситуационо унутар своје зоне у оперативни степен дозволе ватре (Feuererlaubnisgrad-FEG) „СЛОБОДНО”, односно „СТОП”.

Слика 1 – Противавионски топовски систем успешно дејствује до 3.000 метара висине. Изнад 3.000 метара одговорна је ваздушна компонента ПВО. Поред тога, сензори ПАА су одвојени од контроле ВаП-а и не дају никакав допринос стварању централне препознатљиве и идентификоване слике ситуације у ВаП-у

¹⁷ SEAD: Suppression of Enemy Air Defens („омекшавање” непријатељске ПВО), DEAD: Destruction of Enemy Air Defence (уништавање непријатељске ПВО).

¹⁸ ФЕВЕКО: Flab Feuer- und Fliegerbewegungskoordination (координација ватре и лета ваздухоплова).

Слика 2 – Сензори и ефектори ваздушне и земаљске компоненте ПВО дејствују у оквиру интегрисане ПВО у истом простору и времену. Централизовано руковођење ватром значи употребу најадекватнијег средства. Технички супротна позиција јесте аутономно руковођење ватром, како на тлу, тако и у ваздушном простору

Официр за координацију одговоран је за решавање тешког задатка – процене претње, без додатних сензора. Он мора (често у кратком времену) да одлучи да ли је заштита аеродрома (FEG LIBERO) или правовремено обезбеђење старта и слепања сопствених авиона (FEG STOP) приоритет.

Поглед преко границе

Када је у питању земаљска компонента ПВО (*ground based air defense* – GBAD) у Европи је веома видљива потреба за њиховом обновом. Широм Европе снаге земаљске компоненте ПВО су квантитативно знатно смањене. Изградња нових техничких способности у оквиру мировне дивиденде је „на дугачком штапу” и/или није реализована.

У истом периоду спектар претњи се знатно проширио. У међународном контексту области: „*low-small-slow*” (LSS), „*rocket, artillery, mortar*” (RAM), „*airbreathing targets*” (ABT) и „*ballistic missile defense*” (BDM) разликују се. То је разлог због којег се у неким европским државама говори о противваздухопловној и ракетној одбрани (*Air&Missile Defense*). Многи од постојећих система достигли су крај „животног века” или су непосредно пред њим. Инвестиције у BODLUV системе, који покривају претње из периода хладног рата, на многим местима су квалификоване као погрешне инвестиције. За новим способностима ће се тек трагати.

Познато је да је већина система оружја у Европи умрежена, независно од тога да ли се налазе у КоВ, РВ и ПВО или РМ. Овај принцип је важан и за многе системе из бивше совјетске производње сензора, ефектора и командних места, а посредством Link 11В увезани су у националну ПВО архитектуру. У овој области Швајцарска очигледно заостаје иза других.

Само мали број држава у домену противваздухопловне и противракетне одбране (*Air&Missile Defense*) може себи приуштити „пун спектар способности” (*full spectrum capability*). Већина других држава решење ће тражити у мултилатералној или билатералној сарадњи и тежити подели задатка. Скандинавске земље су постигле велике успехе и одмакле другим државама. Промотери билатералне сарадње у обуци и практич-

ном ангажовању су немачки и холандски састави система PATRIOT.¹⁹ Позивајући се на НАТО и државне програме Партнерство за мир, Немачка тежи руководећим позицијама. Прва радионица одржана је средином марта 2015. године у Husum-у.²⁰

Из мноштва ОС које у свом наоружању имају MANPADS.²¹ најбоље резултате постигла је Финска. Ради постизања способности за пасивно вођење противваздухопловног оружја, земље ван војних савеза набављају нови STINGER, приоритетно за уништавање борбених хеликоптера.

У Немачкој размишљају да са мањим бројем *Ozeloten* (STINGER уграђен на лако оклопно борбено возило-Wiesel 2) продуже њихов рок употребе на период знатно после 2020. године. Са тзв. „NBbs иницијативама“²² треба стећи додатне способности са новим системима оружја, прилагођене претњама са малих и најмањих даљина. Овде се ради о заштити конкретних објеката и снага у покрету, посебно од дејства непријатељских LSS и RAM и одбрани од пројектила у долету.

Било би рационално да Швајцарска задржи способности пасивне ПВО у најнижим слојевима ваздушног простора. Са ПВО системима без зрачећих сензора²³ противнику ће у најмању руку бити отежано коришћење нижих слојева атмосфере. Ипак, треба имати у виду да на STINGER од набавке нису предузимане техничке мере на продужењу ресурса или побољшању борбених карактеристика. „Најмлађа“ вођена оружја су ускладиштена већ 20 година и према међународним стандардима убрајају се у старе системе.

Формацијско стање – потреба за системима BODLUV и LUV

За савремену ПВО је веома важно да тактички подаци ваздушне и земаљске компоненте ПВО дођу до умрежених сензора и ефектора. Тако ће се створити предуслови да се средства ПВО у истом простору и времену могу рационалније користити, а тиме ће се њихова ефикасност и ефективност подићи на виши ниво. То је најважнији корак ка интегрисаној ПВО (*Integrated Air Defense*). На тај начин ће бити омогућена промена концепта дејству у ВаП-у – од сепарације ка интеграцији.

Интеграцијом свих сензора и ефектора живавост ПВО система ће се повећати, пошто испадање из рада појединачног сензора или ефектора мање утиче на укупан учинак система. Да би сопствени ефектор могао бити употребљен, у окружењу у којем противник располаже већим способностима, активни радарски сензори земаљске компоненте извиђају дубину његове територије и са дистанце их неутралишу. ВО-DLUV ефектори морају имати и користити и оптоелектронске сензоре (EO/IR).

¹⁹ На пример, НАТО операција „Active Fence Turkey“ (активна ограда Турске) на јужној граници Турске са Сиријом.

²⁰ Швајцарска је била заступљена са неколико официра из команде (Kdo) BODLUV 2020 L Vb Flab 33.

²¹ MANPADS: Man Portable Air Defense System (појединачно преносно ПВО вођено оружје – ЛППС).

²² Блиска заштита и заштита од непријатељевог дејства са веома мале удаљености.

²³ Радарски сензори система ПВО зраче електромагнетну енергију, па су за противника видљиви. Исто важи и за предајнике везе и података (информација). BODLUV систем са не зрачећим сензорима је тежи за откривање, па тако и способнији за преживљавање, али истовремено имају и ограничен ефекат деловања.

При утицају трећег фактора (кинетички или сајбер простор) систем треба поуздано и адекватно да реагује на грешку и неочекиване догађаје. Грешка у појединачном систему може само делимично умањити функционалност укупног система, углавном кроз смањење квалитета или обима функције (*graceful degradation*).

Мале просторне размере Швајцарске, при претњама из ваздушног простора, између веома кратко време за процену и одлуку, централизовану фазу планирања, висок степен аутоматизације и децентрализовану реализацију. Фаза планирања и руковођења одвијају се упоредо.

Потреба занављања BODLUV-а

На потребу за занављањем, а тиме и повећањем способности BODLUV-а, у Швајцарској је годинама указивано. Следећа четири аспекта означена су као главни критеријуми:

- недовољан домет у хоризонталној и вертикалној равни Циљеви на земљи се из ВаП-а уништавају на све већим даљинама. Домети елемената TRIO износе неколико километара и зато су недовољни;

- недовољна способност за борбу против модерних угрожавајућих класа оружја.²⁴ Постојећи делови ПВО система TRIO немају довољне способности за успешна дејства против модерних класа оружја. Способности се морају побољшати и проширити;

- недовољна умреженост. Сензори и ефектори нису по(у)везани у архитектуру ПВО. То узрокује велике празнине у ефикасности и ефективности. RAPIER, STINGER²⁵ и не умрежене ПАА ватрене јединице се зато у ПВО могу само децентрализовано користити;

- крај „животног века”. Свим елементима TRIO ће у наредних 5 до 10 година истећи ресурс. Трошкови експлоатације временом расту, а поједини резервни делови се више не производе. То не изненађује код концепата старих од 30 до 40 година, па из техничког и економског угла занављање чини нужним.

И код нових генерација BODLUV-а остају три важне карактеристике ПВО, које су данас поседује TRIO:

- непрекидност. BODLUV је једино средство за дејства у ВаП-у, које може непрекидно да штити земљу (објекте и простор) и људе (становништво и формације). Комплементарна дејства ваздушне и земаљске компоненте система ПВО омогућавају динамику борбеним авионима у изражавању (преношењу) тежишта, али која је у последње време довела до нарушавања непрекидности. BODLUV затвара те празнине способношћу за дејства у свим временским условима – 24 сата дневно. Али, треба и признати да је тиме постао и рањивији. Противник може извијати BODLUV радарске сензоре, па то и чини;

- дефанзивност. BODLUV је одбрамбено средство које служи за заштиту и одбрану и неће бити употребљено за напад?! Војнички посматрано, то је сасвим једнострано тумачење, али које из угла једне неутралне државе, као што је Швајцарска, може представљати важан аргумент;

²⁴ Велики авиони, мали летећи објекти, борбени авиони, хеликоптери, крстареће ракете за дејство по циљевима на земљи, прецизна муниција (PGM, ASM, SOW), ракете, артиљеријске и минобацачке гранате (RAM).

²⁵ Са продужењем ресурса ПА топова (M Flab NUV) сва три дивизиона су по(у)везана на сензорску веру BODLUV 10. РВ и ПВО има на располагању 8 умрежених ватрених јединица. Продужење ресурса M Flab NUV је било садржано у додатном плану наоружавања (RP 2015).

– војска. Увођење новог BODLUV система у оперативну употребу реализоваће се после преобуке постојећих ПВО састава. То ће се одвијати, с једне стране, на постојећој инфраструктури и на добро обученим специјалистима. С друге стране, делови старог система TRIO могу бити правовремено повучени из употребе без нежељених празнина у способностима.

BODLUV 2020

Поступак

У „Мастер плану 07” од 29. 5. 2007. године, у домену ПВО идентификоване су две празнине у способностима:

– „Недостају способности у земаљској компоненти ПВО након стављања ван употребе ПАА за мање даљине, односно највероватнију употребу”.

– „Недостаје способност BODLUV-а за дејство на даљинама између 5 и 20 километара”.

GLP BODLUV NG

У пролеће 2008. године РВ и ПВО је тадашњем одбору за планирање ОС (*Streitkräfteplanungsausschuss* – SKPLA) предложио основни документ „BODLUV следеће генерације”, који одобрава извршно планирање у домену доктрине, целина за развој, организацију, обуку, материјалне и људске ресурсе. То је био сигнал за старт главног тима састављеног од представника за доктрину РВ и ПВО, штаба РВ и ПВО, наставног центра ПВО (LVb Flab 33), ГШ (des A Stabes), ar W+T²⁶ и SND²⁷, који су се врло интензивно бавили формулацијом питања за будући BODLUV.

Сврха „Основног документа о земаљској компоненти ПВО следеће генерације” (*Grundlagenpapier Bodengestützte Luftverteidigung Nächste Generation* – GLP BODLUV NG) био је да се формацијска способност идентификује и поставе основе за даљи развој BODLUV NG.

У основном документу (GLP) слика претње „ВАЗДУХ” била је израђена и описана тако да се и данас структурно, а великим делом и садржински, може и даље користити.

Формацијске способности биле су детаљно описане у тада важећим оперативним способностима: „Дејства у ваздушном простору”, „ISTAR”²⁸ и „Заштита сопствених снага”.

²⁶ Armassuisse Wissenschaft+Technologie mit Hauptsitz in Thun (Швајцарска армија: Наука и технологија са седиштем у Тун-у).

²⁷ SND: Strategischer Nachrichtendienst; heute Nachrichtendienst des Bundes (NBD) – (Стратегијска обавештајна служба, данас Обавештајна служба Савеза).

²⁸ ISTAR: Intelligence, Surveillance, Target Acquisition, Reconnaissance

Формацијске способности јесу („IST“) садашње способности TRIO које се пореде и које ће послужити за израду варијанти архитектуре, које су оријентисане на задатке војске: „Подршка цивилним властима“ и „Одбрана“. Те формацијске способности биле су важна основа за следеће документе: „Концепт употребе“ и „Војни захтеви“.

Концепт употребе заснован на способностима

„Основни документ земаљске компоненте ПВО следеће генерације“ (GLP BO-DLUV NG) дефинисао је седам угрожавајућих класа²⁹ које служе као основа за представљање четири различите варијанте употребе у Концепту заснованом на способностима.

Заштите суверенитета у ВаП-у, допринос BODLUV сензора у стварању препознатљиве и за идентификацију квалитетне слике ситуације у ВаП-у, детаљно су описани, исто као и употреба ефектора у заштити појединих објеката и заштити група објеката и простора. Четврта варијанта је посвећена ПВО. Класификација фактора: производ, квалитет, квантитет, време и издржљивост (*Produkt, Qualität, Quantität, Zeit und Durchhaltefähigkeit* – PQQZD) још тада је дала прве сугестије за теме, као што су доктрина, снага, простор, време, без прејудуцирања системске одлуке.

Тај документ, заједно са „Војним захтевима“ и „Референтним сценаријима“, одобрио је НГШ (*Chef der Armee*) швајцарске војске јула 2013. године.

Промена концепта ПВО

BODLUV 2020 ће довести до промене концепта ПВО. Део система средњег домета ће у вертикалној равни омогућити да земаљска и ваздушна средства ПВО могу деловати у исто време и у истом простору. Потпуна интеграција BODLUV у ПВО заснована је на препознатљивој и за идентификацију квалитетној слици ситуације у ВаП-у.

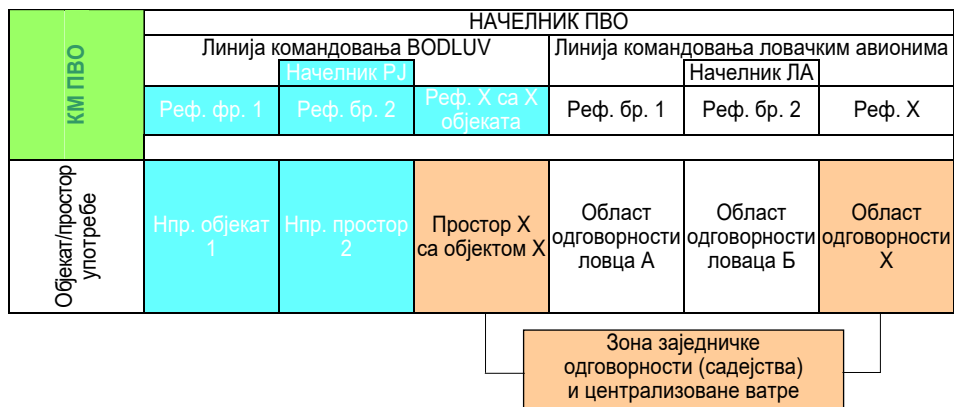
Сензори BODLUV, поред својих, примају и *Plots/Tracks* податке других сензора у RALUS³⁰. Официр за идентификацију (IDO) у случају разлика у коначном одлучује о идентитету и израђује препознатљиву и идентификовану слику стања у ВаП-у. Ова препознатљива и идентификована слика стања у ВаП-у основа је за заједничко дејство компоненти ПВО. Свакако, она ће током заштите суверенитета ВаП-а бити на располагању, како КМ ПВО, тако и борбеним авионима и BODLUV. Само препознатљива и идентификована слика стања у ВаП-у омогућава свим учесницима недвосмислени приступ траговима лета (*Tracks*). Почетак новог идентификационог процеса на нижим нивоима не би имало за последицу само временску задршку већ би, вероватно, водио ка дивергентној идентификацији са фаталним последицама. У пројекту BODLUV 2020 у овом смислу је употреба „заједничких порука – обавеште-

²⁹ Велики авиони; мали летећи објекти; борбени авиони; хеликоптери; Land Atac Cruise Missiles; прецизна муниција (PGM, ASM, SOW); ракете, артиљеријске и минобачачке гранате (RAM)

³⁰ RALUS: Radar Luftlage System (подсистем за траг радарског система FLORAKO)

ња” (*J-Messages*) дефинисана. F/A-18 HORNET и FLORAKO³¹, па већ данас комуницирају у овом формату података. Поуздано се зна колико интеграција BODLUV доприноси смањењу ризика на минимум (минимизирању ризика).

Табела 3 – Приказ поделе задатака и садејства на КМ ПВО и руковођења употребом ваздушне и земаљске компоненте ПВО

Концепција система BODLUV 2020

Као вертикално и хоризонтално умрежен укупан систем сензора и ефектора, BODLUV 2020 треба да чини земаљску компоненту „интегрисане ПВО”. Тада ће се земаљским и ваздушним средства ПВО командовати централизовано по јединственим стандардима и комплементарно употребљавати. У свим задацима војске сензори BODLUV треба да дају пун допринос, да буду „при руци” за израду препозна- тљиве и идентификоване слике стања у ВаП-у.

Идентификацију и категоризацију летећих објеката обезбеђују активни (примарни и секундарни радари) и пасивни (оптоелектронски) сензори.

У заштити кључних објеката, просторија, јединица и становништва, ефектори BODLUV-а треба да располажу способностима за успешно уништавање, поред ваздухоплова и вођеног оружја (ракета) ваздух–земља, крстарећих ракета и вертикално испаљених (лансираних) пројектила (нпр. артиљеријске и минобацачке гранате и невођене ракете).

У ПВО то треба да се реализује у двостепеном концепту. Прво, треба уништавати платформу са оружјем на средњим даљинама, како на великим, тако и на малим висинама ваздушног простора. У случају да то не буде могуће, онда у другом степену употребљено оружје на краћим даљинама мора бити неутралисано.

Самозаштиту треба обезбедити кроз мобилност, примену пасивних опто-електронских сензора, деградацију и умрежавање.

³¹ FLORAKO: швајцарски радарски систем за контролу војног и цивилног ваздушног саобраћаја. То је акроним од „Florida Radarersatz Radarflugsystem Kommunikationssystem”. У почетној фази пројекта значајно је скраћеницу од FLORES RALUS KOMSYS, насталу од назива пројекта дела система.

Средњи домет и тактички центар

BODLUV „средњег домета“, у садејству са ваздушном компонентом ПВО, моћи ће уништавати противника на даљинама до 35 km.³²

Чињеница је да су данас противнички борбени авиони наоружани прецизним оружјима, а у будућности још прецизнијим, да их користе са већих висина и даљина, а да се при томе веома мало експонирају. Због тога BODLUV у борби против платформи има лошу полазну позицију. Предност противничких борбених авиона са великом релативном брзином над физичким недостацима BODLUV са „нула“ висине и „нула“ брзине је очигледна. Системи BODLUV захтевају енормно много енергије како би то надокнадили.

Али, испалјени пројектили, пре или касније, пашће на објекат. Даље, то значи да BODLUV ефектори, посебно у ПВО, морају уништити тешко оружје, пошто неутралисање платформи (ваздухоплова) није увек могуће.

Неопходна функционалност у употреби BODLUV ефектора на ротирајућим радним местима на КМ ПВО обједињена је у вишем појму „Тактички центар“. Начелник за противракетну одбрану (*Chief Surface to Air Missile – CSAM*), аналогно начелнику за ловце пресретаче (*Interception Director – CIND*), консултује начелника ПВО (*den Chief Air Defence – CAD*) и сноси пуну одговорност за употребу средстава земаљске компоненте ПВО. Начелнику за противракетну одбрану (*CSAM*) потчињени су официри (референти „правца“ простора и објеката) (*Surface to Air Missile Officers – SAMOs*), одговорни за употребу BODLUV средстава у заштити простора и објеката. На слици 5 приказана је аналогија руковођења земаљском и ваздушном компонентом средстава ПВО, како на КМ ПВО, тако и на КМ нижег нивоа.

Устаљен израз у војскама западних земаља за зону садејства земаљских и ваздушних средстава ПВО је зона заједничке одговорности (*Joint Engagement Zone – JEZ*). То није опште правило, пошто се BODLUV састави формацијски, поред РВ и ПВО, налазе у КоВ и у Ратној морнарици. У Швајцарској се мора наћи другачија синтагма, с обзиром на то да су ваздушна и земаљска средства ПВО обједињена у РВ и ПВО.

Кратки домет

Део система ПВО кратког домета користиће се за заштиту цивилних и војних објеката. Они морају бити способни да као „средство последње миље“ уништавају „долетајуће“ пројектиле и муницију (нпр. ракете, артиљеријске и минобацачке гранате, прецизну муницију и пројектиле оружја за дејства са дистанце), посебно оних са малом радарском одразном површином и великим брзинама лета.

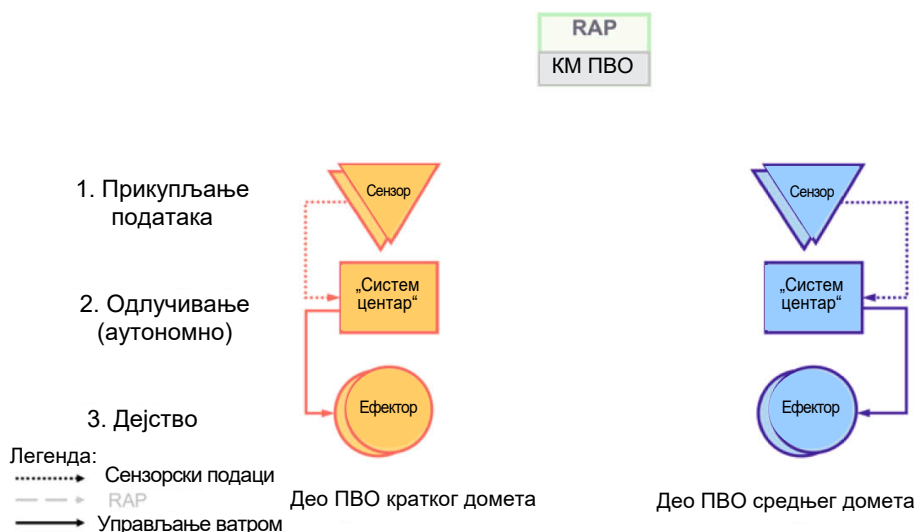
Умрежавање/градирање

Код умреженог руковођења операцијом повећавају се предности система оружја и на најмању меру своде његови недостаци. У постизању веће ефикасности и ефективности постоје три степена умрежености.

³² Односно противничке ваздухоплове.

I степен умрежености

У првом степену умрежености сензори шаљу податке „систем-центру“ (*Systemzentrum – SZ*). То је упоредиво са уређајем за управљањем ватром (командним рачунаром) (*Feuerleitgerät – Flt Gt*) ПАО уз ограничење да у уређају за управљање ватром не долази до мешања података са више сензора. У „систем центру“ створиће се локална слика ситуације у ваздушном простору (*lokales Luftlagebild*) и идентификовати траг летелица. На локалној слици засниваће се и анализа претњи, избор циља, отварање и прекид ватре. Умрежени ефектори дејствују адекватно.

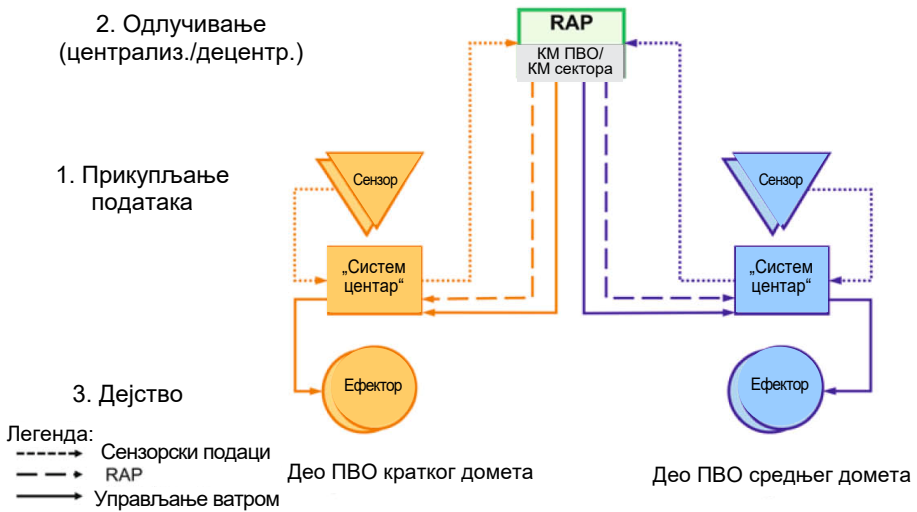
Слика 3 – Приказ I степена умрежености

У првом степену умрежености сензори не доприносе стварању препознатљиве и идентификоване слике стања у ВаП-у. Не постоји веза између КМ ПВО и „систем центра“. Линија командовања у смислу интегрисања ПВО не постоји. Недостаје одлука на борбено-техничком нивоу због ограничења које намеће Правило употребе (*Einsatzregeln – RoE*). Опасност од дејства више ефектора по истом циљу са различитих ватрених положаја постоји, па отуда и негативан утицај на ефикасност квантитативно јако ограничених средстава. Употреба земаљске и ваздушне компоненте ПВО одвија се просторно и/или временски одвојено.

II степен умрежености

Сензори BODLUV шаљу електронски обрађене податке (*Plot*) о циљу или податке о трагу летелице „систем-центру“. Подаци ће се у „систем-центру“ спојити и створити слику стања у ВаП-у. Затим се подаци о трагу шаљу у систем за кон-

тролу ВаП-а и уређај за командовање FLORAKO и у RALUS-у (подсистем FLO-RAKO) спајају се са подацима других сензора у *Multiradar-tracker* и даље по оцени официра за идентификацију доставља као препознатљиву и идентификовану слику стања у ваздуху како КМ ПВО (EZ LUV) тако и „систем центрима” ефектора (SZ – нпр. КМ рд). Одлука о даљим активностима, које се заснивају на јасној, односно недвосмисленој слици ситуације у ВаП-у, биће донета на КМ ПВО и реализована преко BODLUV-ог „тактичког центра” (нпр. КМ корпуса) и од односног „систем центра” (рачунара – КМ рд). Одлуку о прекиду ватре доноси надлежни старешина „систем-центра” (КМ рд). Јасноћа означавања трага (*tracking*) и линија командовања са једног места омогућавају заједничка и, пре свега, истовремена ваздушна и земаљска дејства у зони ПВО. Други степен умрежености дозвољава употребу система BODLUV, али само са сензорима сопственог система. Сензорски подаци РС кратког домета стоје на располагању „систем-центру” средњег домета само смештени (уклопљени) у препознатљиву и идентификовану слику ВаП-а.

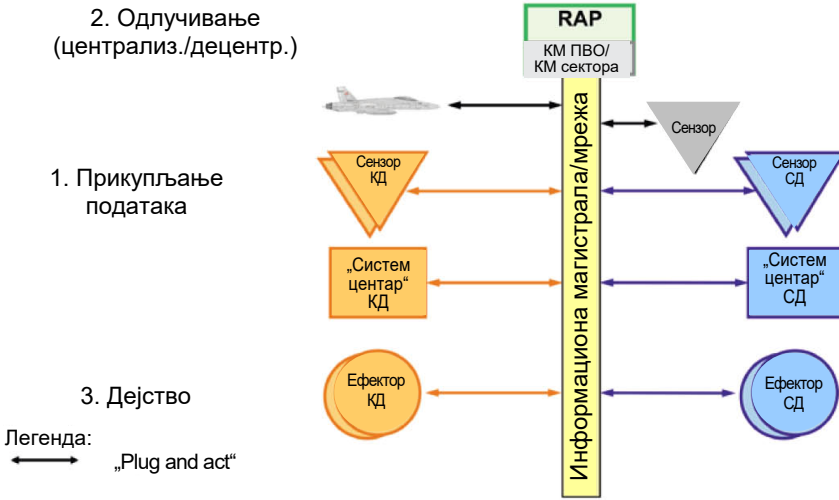
Слика 4 – Принципијелна шема – умреженост II степена

Временска задршка (успоравање) јасне и идентификоване слике стања у ВаП-у не дозвољава на томе засновану употребу BODLUV ефектора. У РВ и ПВО ће видљивост слике споља (*offboard*) бити заједно приказана са сопственим сензорима – унутар (*onboard*). Тада ће бити јасно са којом јасноћом (видљивошћу) (*onboard* или *offboard*) ће се траг пратити.

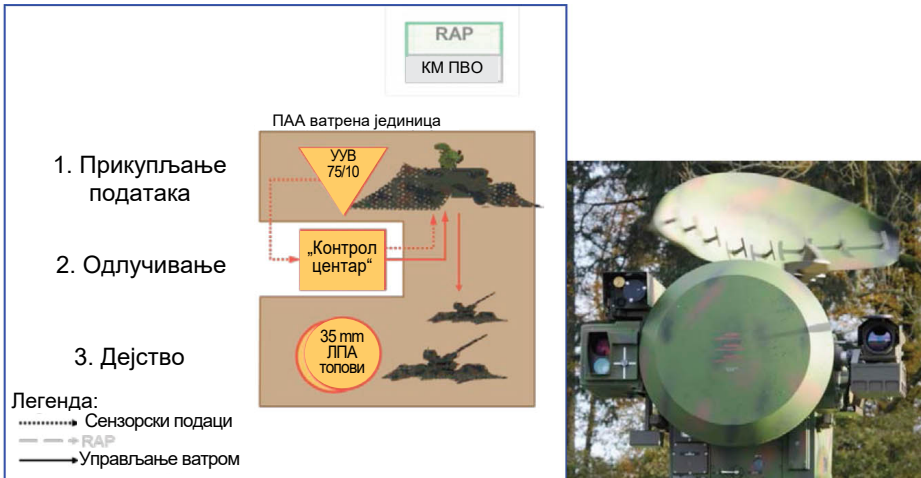
То спајање слика (података) која се код F/A 18 HORNET практикује годинама одлази на коришћење и у „систем-центар”.

III степен умрежености (визија)

Са трећим степеном умрежености целокупан систем ПВО био би успешнији. Не само да би слобода деловања могла бити већа него и живавост ПВО система. Сви сензори шаљу своје податке у мрежу. Ефектори узимају неопходне податке захтеваног квалитета, независно од ког сензора изворно потичу.

Слика 5 – Принципијелна шема – умреженост III степена

Слика 6 – Принципијелна шема сензорске везе BODLUV 10

Овај степен умержености омогућава тзв. трећу групу циљања („*third party targeting*”). На пример, циљ буде озрачен радарским сензором из ваздушног простора, а земаљски ефектор лансира вођену ракету на противника. Пилоту противничког ваздухоплова на дисплеју ће се показати да га прати ваздушни сензор и он ће предузети „одговарајуће” мере. Али, насупрот његовом очекивању, на њега ће бити лансирана вођена ракета са земље (маскирање и обмањивање). Ту се јасно види предност ПВО оних који владају трећом групом циљања „*third party targeting*”. Већ данас је технички могуће да швајцарски F/A 18 HORNET примени овај поступак.

Сви расположиви уређаји за управљање ватром (командни рачунари – Flt Gt 75/10) достављају своје сензорске податке „контролном центру” (*Control Center – CC*). Контролни центар, који може функционисати независно од локације (по правилу је на КМ ПВО), сензорске податке ће фузионисати са више уређаја за управљање ватром (командни рачунари – Flt Gt 75/10). Обједињена локална слика ваздушне ситуације (*local air picture – LAP*) не улази у „препознатљиву слику ваздушне ситуације” (*RAP*) и не садржи њене идентификације, па ће се преносити на све умрежене уређаје за управљање ватром (Flt Gt 75/10).

На КМ ПВО официр за електронску идентификацију (*Ei Of*) BODLUV, на екранима „контролног центра” упоређује RAP и LAP и случају противничког ваздухоплова од команданта ПВО (*Chef Air Defense – CAD*) добија дозволу за отварање ватре. Официр за електронску идентификацију BODLUV, кликом миша отвара ватру из топова калибра 35 mm. Постојећа сензорска веза BODLUV 10 у одређеној мери представља решење техничког проблема првог степена умрежености.

Недостаци овог техничког решења огледају се у следећем:

Официр за електронску идентификацију на КМ ПВО стоји испред два екрана на којима се налазе две различите слике ситуације у ВаП-у. Једнозначна идентификација није обезбеђена и у себи крије изванредан степен несигурност или чак опасност да буде двосмислена.

Представљени „точак среће” („*Drehstuhlösung*” – „*руски рулет*”) код квантитивног пораста претњи брзо би ударио у границе изводљивости (опасност од прептерећења или чак од превеликих очекивања).

Умрежено оперативно руковођење неспорно повећава ефикасност и ефективност и слободу деловања у вођењу борбе. Али, шта радити ако се високи захтеви за комуникацијом података не могу обезбедити или су повремено у прекиду, или су из техничких разлога „испали” из употребе или уопште не функционишу као последица противничких сајбер дејстава.

Због тога сензори и ефектори BODLUV-а морају бити у стању да при „испадању” из функције комуникационе мреже и без умрежености могу употребити своје ватрене јединице. То је већ аутономно управљање ватром и одговара данашњој доктрини употребе вођених пројектила (ракета) ПВО. То смањује ефикасност и ефективност, јер аутономно командовање ватром води назад у сепаратну ПВО.

Слика 7 – Временско ешалонирање продужења ресурса ПАА (2015), увођења BODLUV 2020 средњег домета и тактичког центра (2027) и BODLUV 2020 кратког домета у каснијем периоду

Увођење система BODLUV 2020

Са стеченим сазнањима из пред евалуационе фазе (до 25. „корака” швајцарског плана наоружавања) надзорни орган пројекта је у јесен 2014. године одлучио да почне са реализацијом постепене набавке система BODLUV 2020. Набавка дела система средњег домета и тактички центар реализоваће се Програмом наоружавања (RP 17) у 2017. години. Евалуација и набавка дела система кратког домета уследиће у каснијем периоду. Овако „ешалониран” поступак омогућава реализацију укупног пројекта BODLUV 2020. С једне стране, оперативна корист од средњег домета на супрот кратком домету очигледно је знатно већа, али пројектном тиму недостају неопходни финансијски ресурси за упоредно увођење средњег и кратког домета. С друге стране, очекивани технички развој система кратког домета³³ мора бити у складу са швајцарским потребама.

Стављањем ван употребе дела ПАА (M Flab) средином 2016. године нису се створиле нежељене празнине у способностима у заштити објеката и у другим видовима ангажовања, јер се време коришћења другог дела ПАА продужило до 2025. године. Са додатним Програмом наоружавања 2015 конфедерални парламент је усвојио предлог за материјално проширење (доградњу) сензорске везе BODLUV 10. Она поједностављује основну и специјалистичку обуку, повећава оперативну флексибилност и снижава трошкове одржавања и снабдевања.

У децембру 2014. године надзорни орган пројекта поднео је министру одбране, заштите становништва и спорта (*Ministerium für Verteidigung, Bevölkerungsschutz und Sport – VBS*) ужу листу фирми, произвођача средстава за ПВО средњег домета. Фирме *Diehl BGT Defence GmbH&CO (Deutschland)*, *MBDA UK Ltd (Grossbritannien)* и *Rafael Advanced Defence Systems Ltd (Israel)* припадају најужем кругу кандидата. На захтев немачког Bundeswehrg-а фирма *Diehl Defence* развила је ПВО систем земља–ваздух *Iris – T SL*. Ракета се лансира вертикално и опремљена је само навођеном ИС бојевом главом. Као тзв. „удвојено летеће тело” (*Zweitflugkörper*) *Iris – T SL* ће у блиској будућности бити уведен у наоружање немачког РВ и ПВО као систем ПВО тактичког значаја (*Taktische Luftverteidigungssystem – TLVS*). Политичка одлука о укупној архитектури TLVS донета је у лето 2015. године.

³³ На пример, у области ласерске технологије.

Common Anti-Air Modular Missile Extended Range (CAMM-ER) јесте британски производ који је развила фирма MBDA. Почетком 2015. године фирма MBDA је саопштила да су британске ОС набавиле CAMM вођено оружје као замену за застареле RAPIER ватрене јединице. Вођена ракета располаже активном само навођеном радарском главом. Она се лансира „хладно” – пнеуматски („*cold launch*”), скоро вертикално пре него што се активира маршевски мотор.

Израелска фирма RAFAEL развила је систем вођених ракета земља–ваздух SPYDER-MR повећаног домета. Лансер омогућава модуларну конфигурацију бојеве главе ракете PYTON 5 (IC) и Derby (активни радар), што битно повећава оперативну слободу деловања ПВО.

Засновано на директивама Савезне владе за политику наоружавања, најприхватљивије фирме из безбедносно релевантних технолошких и индустријских база (*Sicherheitsrelevante Technologie und Industriebasis* – STIB) Швајцарске биће изабране у посебном процесу који ће водити генерални консултант за извршење набавке.

Крајем фебруара 2015. године уследиле су јавне понуде фирмама *Rheinmetal Air Defence* (Zürick), RUAG (Bern) и *Thales Suisse SA* (Zürich). Те фирме би, као под извођачи, производили сензорску технику, Тактички центар, везу и ефекторе и биле у редовном дијалогу са интегрисаним пројектним тимом (*Integrierten Projektteam* – IPT). Прихватање понуда, израда техничке документације, правни и други послови обављени су током 2016. године. Тек половином 2017. године конфедералном парламенту ће се поднети документ за набавку дела ПВО система средњег домета и тактичког центра.

Праћење технолошког развоја

Конфликти из недавне прошлости³⁴ показују да ОС морају савладати изазове у материјалном смислу, с обзиром на дуг процес набавке и брзе промене претњи. Са друге стране, расположива средства укупног одбрамбеног систем могу се са добро обученим и уважбаним јединицама правовремено употребити уз довољан ниво издржљивости.

У наредном периоду може се очекивати развојни скок ласерске технологије, посебно код BODLUV система. Његове могућности, даљи развој и ризике данас још увек није могуће проценити. Евалуација дела система кратког домета моћи ће се обавити вероватно тек за неколико година (најмање за три), како топовског (ПА), тако и система вођених пројектила (ракета) и ласерског система.

Закључак

Пре тридесет година симетрична претња била је оправдање за употребу ПВО у случају одбране. У новембру 1985. године ПАА јединица обезбеђивала је сусрет Реган–Горбачов на аеродрому Genf-Cointrin. Последњих година употреба ПВО се

³⁴ Погледати и допуну Документације 52.015 d под насловом „Конфликти најновије генерације” од 1. 1.2015. године.

повећавала, а 2014. године је чак три пута употребљена у својој типичној функцији. Актуелни конфликти говоре да ће заштита критичне инфраструктуре у трећој димензији и на копну за оружане снаге постати главна способност, која ће у одговарајућој мери у свим ситуацијама и у кратком року моћи бити захтевана.

У наоружању ОС Швајцарске налазе се три подсистема ПВО (TRIO): M Flab, Rapier и Stinger. У оквиру ограничених техничких могућности, њихове борбене карактеристике су побољшаване током претходних година и деценија. Ипак, TRIO данас може успешно да се „носи” са мањим делом широког спектра претњи из ваздушног простора.

До истека ресурса делова система TRIO (између 2020. и 2025. године) војска мора са следећом генерацијом ПВО (BODLUV 2020) да организује себе и своје основне структуре за наредних 30 година, као предуслов за стварање интегрисане ПВО. Само тада ће моћи у свим ситуацијама успешно штитити земљу (важне објекте и просторије) и гљуде (формације и становништво) и комплементарно са борбеним авионима бранити ваздушни простор.

Реализација концепта BODLUV 2020 одвијаће се постепено и за њега су створени неопходни предуслови: захтев за набавку дела система средњег домета (СД) и тактички центар (ТЦ) „ушли” су у План наоружавања за 2017. годину (RP 17). Набавка дела система кратког домета следи почетком наредне деценије, а за премошћавање тог периода Планом наоружавања за 2015. годину одобрена су и реализована додатна средства за продужење ресурса ПАА (M Flab NUV).

САВРЕМЕНО СХВАТАЊЕ
НАЦИОНАЛНЕ БЕЗБЕДНОСТИ

Гаврило Остојић*
Генералштаб Војске Србије, ВЗ „Мома Станојловић“
Драган Митровић**
Генералштаб Војске Србије, ЗОК

Крај Хладног рата и нестанак опасности од Совјетског Савеза и сама његова дезинтеграција, донела је нове дилеме око појма безбедности. Безбедносне студије у Европи и САД померио је са бриге за опстанак државе (тзв. „тврда безбедност“) на бригу за економско благостање и просперитет (тзв. „мека безбедност“). Актуелизацији „меког“ приступа безбедности посебно је допринела асиметричне претње безбедности као што су тероризам и организовани криминал, односно процес секуритизације социјалне нестабилности, економских проблема, проблема у вези с миграцијама, угрожавањем животне средине, епидемијама заразних болести и другим појавама и процесима који у традиционалном концепту „тврде“ безбедности нису препознани као безбедносни процеси и појаве.

Основни предмет рада јесте покушај да приближи савремено схватање националне безбедности односно схватање „меке безбедности“ и то кроз: теорију класичног реализма и неореализма, алтернативни приступи безбедности, конструктивистичке студије и либералне и неолибералне теорије.

Кључне речи: *национална безбедност, држава, људска безбедност, национални интереси*

Увод

Незауостављиви и трајни процес преобликовања безбедности одразио се на промене замисли и концепта безбедности. Држава више није главни предмет интересовања изучавања науке о безбедности. Њено место преузеле су транснационалне и међународне организације, нације, националне мањине, разне професионалне и маргинализоване групе и као најбројнији чиниоци безбедности - појединци. Сразмерно повећању броја референтних објеката безбедности, повећава се и интересовање за културу безбедности. Проширењем списка референтних објеката безбедности, значење појма култура безбедности постаје све сложеније. Више

* gavrilo.ostojic@vzms.vipvo.rs

** dragan.mitrovic@zok.rs

није главно питање културе безбедности како образовати и васпитати једну нацију у области безбедности, већ како то урадити са сваким појединцем понаособ.

Крај „Хладног рата“¹ донео је нове дилеме око појма безбедности. Нестанак опасности од Совјетског Савеза, безбедносне студије у Европи и САД помериле су бригу са опстанка државе на бригу о просперитету и економском благодњању. Актуелизацији тзв. „меког“ приступа безбедности посебно су допринеле асиметричне претње безбедности као што су тероризам и организовани криминал, процес секуритизације социјалне нестабилности, економских проблема, проблема у вези с миграцијама, угрожавање животне средине, епидемијама заразних болести и другим појавама и процесима који у традиционалном концепту „тврде“ безбедности нису препознавани као безбедносни процеси и појаве.

Од настанка студија безбедности након Другог светског рата па све до осамдесетих година прошлог века, појам безбедности био је готово синоним за слободу од војних претњи националној безбедности. Стратешки мислиоци бавили су се превасходно анализом војних способности и политика своје и других држава у циљу повећања националне безбедности. Војни сектор безбедности представља историјско полазиште студија безбедности и окосницу тзв. стратешких студија. Први концепти и теорије које су развиле академске студије безбедности попут на пример одвраћања, безбедносне дилеме или међусобно загарантованог уништења тичали су се искључиво употребе војне силе и анализе војних претњи. Током трајања гвоздене завесе² нуклеарни сукоб суперсила представљао је претњу која је у други план остављала све остале војне, а поготово не војне изазове безбедности. Завршетком Хладног рата ова претња је драстично умањена, а у први план су доспеле друге војне претње попут грађанског рата, пролиферације оружја за масовно уништење као и не војне претње безбедности.

Када говоримо о сектору војне безбедности мислимо пре свега на динамику између политичких јединица (углавном држава), у којој постоји претња употребе или употреба војне силе. У овом сектору безбедности доминантни су односи војне моћи између ових јединица. Главни објекат у сектору војне безбедности јесте територијални интегритет и суверенитет државе. Претње по овај референтни објекат могу долазити од стране других држава или од стране недржавних актера. Постоје и многи други референтни објекти чија секуритизација може довести до претње или употребе војне силе. Они примарно припадају другим секторима, попут на пример политичког (организациона стабилност политичког поретка) или нивоима на пример међународни либерални економски поредак чија секуритизација може довести до милитаризације односно употребе војне силе. У сектору војне безбедности држава је кључни секуритизујући актер.

¹ Хладни рат – период развоја међународних односа после Другог светског рата. Означава крајњу заоштреност у односима између великих сила. У његовој основи стајали су супротстављени односи између Сједињених Америчких Држава и Совјетског Савеза, као и успостављање социјалистичког поретка у Источној Европи. Стално је постојала опасност од избијања новог рата светских размера. То је спровођење политике са „позиције силе“ од стране великих држава, ради остваривања политичких циљева, а да ипак не дође до општег ратног сукоба. Карактеришу га обострано неповерење, сумњичавост и неспоразуми.

² Гвоздена завеса или Блоковска подела је израз који је популаризовао Винстон Черчил мислећи на границу која је симболично, идеолошки и физички поделила Европу на два одвојена дела од краја Другог светског рата до краја Хладног рата (од 1945. до 1990. године).

Држава настоји да развојем система безбедности обезбеди своју целовитост. Систем националне безбедности има елементе који су претежно окренути решавању унутрашњих безбедносних проблема (полиција, службе безбедности, организације за деловање у ванредним ситуацијама, приватна безбедност, правосудни систем и др.) и елементе који су претежно окренути „према споља“, као што су оружане снаге (војска) и обавештајне службе, које су поред унутрашњих правних норми подвргнуте и међународним нормама. Са општим нормама међународног права морају бити усклађене и унутрашње правне норме којима држава регулише своју безбедност. Држава мора да одговори и билатералним и мултилатералним међународним уговорима које је прихватила у вези са безбедношћу. Све то указује на снажну одређеност система националне безбедности сваке земље међународним обавезама које су прихваћене од надлежних државних органа. Може се закључити да систем националне безбедности представља подсистем ширих друштвених система, на чијим начелима се заснива. Систем националне безбедности представља изузетно сложен систем сачињен од низа подсистема и елемената, који су функционално повезани.³

Савремена схватања националне безбедности

Питање места и улоге безбедности је једно од најважнијих питања опстанка и развоја државе. Систем безбедности као целовита и јединствена делатност сваког конкретног друштва укључује скуп чинилаца и њихових акција у миру, ванредним приликама у рату. Сви чиниоци безбедности међусобно су повезани на основу јединствених начела политичког система и правног поретка земље. Безбедност је у концептуалном смислу, толико спорна, посебно у савременом друштву да није ни приближно могуће пронаћи споразум око њеног значења.

Теорије класичног реализма и неореализма

У теорији класичног реализма Едвард Кар (Edward Carr) предвиђа јачање егоизма националне државе, пораст међународних сукоба и све мању прилагодљивост међународног права реалности међународних односа. У теорији реализма Кар заузима следеће ставове⁴:

– либерални рационалисти прошлог века су у својим анализама односа разматрали тадашња претежно хомогена друштва, са слободном трговином, што их је довело до идеалистичког и утопистичког закључка о постојању „природне хармоније интереса“;

– каснији развој, са одбацивањем начела слободног трговања, изоштравао је конфликте интереса, који су решавани само преговорима, што је умањило значај моралних норми у решавању спорова;

³ Душко Томић „Систем националне безбедности“. Пирот: Пи-пресс, 88-94, 2012.

⁴ Carr Edward „The twenty years' crisis: 1919-1939“. London: Macmillan & CO. LTD. 1946.
<http://libarch.nmu.org.ua/bitstream/handle/GenofondUA/19042/e8a4b1dc123b132adcd935bf27f42f5c.pdf?sequence=1> (преузето: 23.11.2015.)

- унутрашњи социјални мотиви, незапосленост и расподела дохотка, постају значајнији од максимизације профита, производње и дохотка;
- та тенденција приоритета се преноси и у спољну политику, где све мање добит, а све више “сила” постаје кључни приоритет;
- економска сарадња је све више предмет безбедносних консидација;
- социјално-економски циљеви нације могу да се остварују само ако се утиче на политике других држава;
- конфликти међу државама могу да се измирују само жртвама интереса међу преговарачима;
- утопистички је замислити поредак заснован на “коалицији” где свака држава покушава да одбрани и потврди свој интерес;
- национални интерес се не поклапа са моралом и “сила” креира морал за заштиту свог интереса;
- питања “силе” су неизразива категоријама морала, мада између сила и морала постоји присутна веза;
- држава води рачуна и о моралу, јер политика заснована само на сили може да изазове само револт других држава;
- сила има примат над моралом;
- да би се створио међународни поредак, издржљив на конфликте, потребно је да једна јединица режима буде знатно “јача” од других јединица (тј. држава) и има превласт која обезбеђује да се у конфликтима не мора узимати страна.

На теорију Кара, надовезује се и позната теорија Ханса. Моргентауа (Hans Morgenthau) реалистичког и структуралистичког опредељења. Он заступа гледиште да национални интерес представља аутономну категорију, која није битније условљена ни домаћим, ни међународним установама⁵:

- појам националног интереса садржи два елемента, један “логички” неопходан и статичан, и други “варијабилан”, зависан од околности;
- у свету, нације се такмиче за располагање што већом “силом” и ту се јављају сукоби, а спољне политике држава се позивају на “опстанак” као неопходан чинилац националног интереса;
- нације чине све да заштите физички, политички и културни идентитет од угрожавања;
- елементи идентитета чине ентитет назван нација и, стога, интерес нације поставља приоритете и усмерава спољну политику;
- док је међународна заједница организована као заједница националних држава, национални интерес је “последња реч” спољне политике, а нека виша међународна организација тај интерес не може заштитити, јер политика те организације нема могућности да заштити чак ни физички државни опстанак, а нације нису спремне да плате било коју цену за своју независност;
- варијабилни елемент националног интереса може имати мањи или већи утицај на спољну политику, зависно од политичких интереса унутар државе, који су под утицајем интересних група, државних и недржавних установа, а посебно ту и “секторских интереса” и политичких партија;

⁵ Hans Joachim Morgenthau „In Defense of the National Interest: A Critical Examination of American Foreign Policy Hardcover“. University Press of America, 1951.

– легитимност националног интереса се може довести у питање “узурпирањем” тог интереса који, по нивоу, могу имати субнационални, ваннационални и супранационални вид;

– национални интерес може бити узурпиран наднационалним интересом који, код међународних организација нема јак утицај, а повремена поклапања политике државе са политиком међународне организације не представља повиновање државе, већ “случајно подударање”;

– потребно је успоставити поредак вредности националног интереса и средстава за њихово извршење, која су оскудна, а при успостављању приоритета варијабилни елементи имају често карактеристику да субјекти настоје да их прикажу као мање или више “неопходне елементе”;

– концепт националног интереса не подразумева нити природно усклађену мирну међународну заједницу, нити неизбежност рата, који се минимизује добром дипломатијом.

Класичну теорију реализма, међутим, убрзо замењује неореализам, уоквирен пре свега у делу Кенета Волца (Kenneth Waltz). Он заузима следеће ставове⁶:

– да би се избегли пропусти “редукционистичких” теорија потребно је применити системски прилаз;

– међународни политички систем треба одвојено разматрати од економског и социјалног, али економске чиниоце треба узимати у обзир код утврђивања “способности” (односно силе) системских јединица, које су (овде) државе;

– потребно је утврдити заједнички чинилац који повезује јединице у целину система;

– основна компонента која прожима јединице је “Принцип поретка” који је део системске структуре;

– поред Принципа поретка, јединице нису једине компоненте, већ пре свега расподела “способности” представља посебну компоненту система;

– структура система садржи:

а) принцип поретка, који првенствено одређује уређење власти и организацију држава (јединица);

б) јединице система (као суверене државе);

ц) дистрибуција способности међу државама;

– разматрање треба да посебно третира “променљиве” јединице, али и променљиве системе;

– да би се добило системско разматрање, потребно је утврдити, апстраховањем конкретних односа јединица, како су ове јединице “аранжиране”;

– међународни систем је анархичан (нецентрализован), где се данас јединице система налазе у извесној могућој координацији;

– основно својство јединица су њене функције и задаци, а ове јединице данас имају исте функционалне задатке, али неједнаке способности за њихово извршавање, тако да је системски релевантна само “способност” државе.

⁶ Waltz Kenneth „*Theory of International Politics*“. New York: Random House, 64-76, 1979. <https://www.press.umich.edu/pdf/9780472099818-ch1.pdf> (преузето: 23.12.2015.)

Међународни политички системи се разликују по расподели способности. Способност је индивидуална, а расподела способности је системска карактеристика. Тако имамо системе са мање или више великих сила. Најстабилнији политички међународни систем, је систем са минималним бројем великих сила, а то су две велике силе.

Неореализам напушта ослањање на људску природу. Своје поимање темељи на главним карактеристикама међународне политике у односу на структуру међународног политичког система.⁷ Неореализам полази од следећих претпоставки:

- државе су главни актери у међународној политици;
- државе опстају у структуралној ситуацији међународне анархије, која креира систем самоиспомоћи различит од политике карактеристичне за функционисање унутрашњег простора државе;
- међународна анархија је главни фактор обликовања понашања држава;
- аутохтони фактори ретко кад утичу на спољно понашање држава;
- недржавни (или суб-државни) актери располажу са лимитираном важношћу у светској политици, па чак и тамо где могу да делују - то чине по правилима потпуно програмираним од стране држава;
- стање међународне анархије кажњава државе које се не брину о својим виталним интересима;
- државе располажу са војном силом ради заштите својих виталних интереса;
- државе гравитирају да се понашају као инструментално рационални и ексклузивно јединствени актери;
- државе су преокупирани са опстанком, моћи и безбедношћу;
- државе коегзистирају у сталној „безбедносној дилеми“, па је доста тешко пронаћи прави баланс између дефанзивних способности и анулирања офанзивних претњи супарника;
- државе, будући да су несигурне по питању аспирација других држава, резервисани су у међународној сарадњи - чак и онда када постоји заједнички интереси;
- међународне институције утичу на кооперацију сасвим маргинално, њихов статус није аутономан и устројене су за потенцијалне конфликти, јер их државе формирају саобразно властитим интересима.

Држава је безбедна ако је опасност насилног нарушавања суштинских вредности државе присутна у оној мери у којој је она способна да одбрани те вредности уз прихватљиве жртве односно по разумној цени и у одсуству непријатељских претњи употребе насиља зарад нарушавања кључних вредности државе. Докле год је међународни систем анархичан, неореалисти су скептични по питању могућности да једна држава у дужем временском периоду не буде суочена са претњама. Због сталног присуства већег или мањег нивоа претњи, безбедност државе почива на могућности да на њих благовремено и ефикасно реагује. Пошто није могуће предвидети намере друге државе и да се те намере, уколико су и познате, могу брзо и радикално променити, неореалисти верују да је планирање безбедности доста компликовано и везано са многобројним потешкоћама. Процена намера потенцијалних ривала мора бити утемељена на анализи најгорег исхода, а виши степен аналитичког поверења мора бити усмерен ка идентификовању материјалних капацитета.

⁷ Исто као 8.

Кључни моменат у систему самоиспомоћи је одмеравање и/или уравнотежење способности (моћи). Моћна држава која има слабог противника ће своју супериорност и злоупотребити: уцењиваће га, а можда и покорити. Једнаке државне способности условљавају умереност проистеклу на очекивању великих жртава (или цене) агресије. Тако конципирани модел међународне политике условио је ригидно перципирање међународне безбедности. Детерминанта тог положаја је дистрибуција моћи унутар самог система, који се најшире може поделити на униполарну (хегемонистичку), биполарну или мултиполарну системску варијанту. Иако идентификују исте безбедносне проблеме, начин реаговања офанзивних и дефанзивних неореалиста је сасвим различит.

Офанзивни неореалисти директно повезују моћ и безбедност. Ради јачања стабилности, држава мора да максимализује своју релативну снагу и постане супериорна у односу на своје противнике. Држава која располаже са више моћи, статусно ужива већу безбедност. Иако су офанзивни неореалисти скептични су по питању државне кооперације, они је не одбацују у потпуности. Баланс моћи често продукује кооперацију у облику привремених алијанси. Све државе имају агресивне интенције, али немају све државе капацитете да се понашају у складу са таквим интенцијама.⁸

Дефанзивни неореализам не успоставља директно пропорционалну везу између максимализовања моћи и безбедности (максимализовање моћи под извесним околностима може чак и да значајно штети државама). Државе се бране против претњи и теже минимализовању потенцијалних губитака и заостајања. Експанзионистички покушаји су излишни из угла државне безбедности и могу се завршити са врло неповољним консеквенцијама. Држава треба да одабере најрационалније понашање и избегава претње другима. Наоружавање једне државе, чак и кад је обележено само одбрамбеним аспирацијама, може заплашити друге државе, које то могу доживети као претњу по властиту безбедност и предузети реципрочне мере у третману властите војне силе. Овај офанзивно-дефанзивни баланс је критични фактор у одређивању безбедносне дилеме. Дефанзивни неореалисти пре верују да постоји државна међузависност у реализацији безбедности, него да се она може остварити унилатерарно. Агресивно понашање у међународном систему резултује контра коалицијама које спречавају хегемонистичке циљеве. Време после завршетка Хладног рата огледа се у бројним покушајима усмереним ка модификовању неореалистичке матрице међународне политике. Неокласични реализам са офанзивним неореализмом дели претпоставку да државе на међународну неизвесност реагују потрагом за што већом количином моћи и утицаја. Неокласични реализам уводи две интервенишуће варијабле: перцепцију опасности доносиоца одлука и капацитете државе за мобилисање националних ресурса. Дефанзивни неореализам, употребљава једну од ових варијабли (перцепцију опасности). Дефанзивни неореализам често превиђа факторе који указују на обликовање перцепције опасности под утицајем релативне материјалне моћи државе.

⁸ Michae E. Brown, Sean M. Lynn-Jones and Steven E. Miller „*The Perils of Anarchy: Contemporary Realism and International Security*“. MIT Press, Cambridge, 332-376, 1995. <https://www.amazon.com/Perils-Anarchy-Contemporary-International-Security/dp/0262522020> (преузето: 26.02.2016.)

Либералне и неолибералне теорије

Од Вестфалског уговора⁹ из 1648. године и схватања држава као доминантних представника у међународном систему, постоји значење безбедности као приоритетне обавезе држава. Вестфалски модел представља концепт теоријских приступа међународним односима укључујући неореализам и неолиберални институционализам за које он представља емпиријску правилност. У неореализму, вредности у међународном систему представљају Вестфалске државе, схваћене као национални чиниоци који делују у анархијским околностима и труде се да повећају сопствено благостање и безбедност. Вестфалски модел је претпоставка неолибералног институционализма. Чиниоци Вестфалске државе су уједињени рационални аутономни ентитети који теже да максимално повећају своју сврсисходност, поред ограничења која произлазе из анархијског интернационалног окружења.

Према Џону Локу (John Locke)¹⁰ човек је разумно биће и слобода је неодвојива од среће. Циљ политике је тражење среће која се одређује кроз категорије мира, хармоније и сигурности. Природно право је једино легитимно, могуће и схватљиво право. У либералном духу, Лок види сврху природног права у функцији очувања и оправдања принципа личне слободе. Природно стање је стање релативног мира, а друштвени уговор који успоставља државу, може бити предмет опозива. Закона и полиције нема у природном стању, већ су они производ грађанског друштва. На међународном плану Џ. Лок помиње федералну власт и могућност разумног међународног права, чија је сврха очување међудржавног мира и опште безбедности.

Шарл Монтескје (Charles-Louis de Secondat, baron de La Brède et de Montesquieu)¹¹ продубљује Локову либералну теорију. Пре друштвеног права и закона постоје природна права, као њихов предуслов. Из природе владавине произилазе закони и они зависе од облика власти. Слобода је остварење законитости, а закон је по својој природи продукт разума. Слобода је немогућа ако се две или чак три основне власти нађу у истим рукама где су основне власти: законодавна, извршна и судска. Мир и безбедност подразумева да су три вида власти у равнотежи. Управна власт мора да буде ограничена, да би се осигурала законитост и мир. Није значајно само коме власт припада, већ у којој мери се власт користи. Да би се сачувала слобода личности, њена независност и друштвени мир, потребне су институције које се базирају на сили јавног мњења и подели власти на што широј основи. Поред принци-

⁹ Вестфалски мир представља серију споразума, којима је завршен Тридесетогодишњи рат. Потписан је 24. октобра 1648. године између цара Фердинанда III, немачких кнежева, представника Холандије, Француске и Шведске. Вестфалски споразум садржи 4 основна принципа: принцип суверенитета нација-држава и фундаментално право самоопредељења; принцип правне једнакости међу нацијама-државама; принцип обавезујућих међународних уговора међу државама, везујућих уговора; принцип немешања једне државе у унутрашња питања друге државе. Тим уговором створена је база модерног међународног система независних нација-држава. Два најважнија нова принципа су били принцип суверенитета и принцип једнакости нација.

¹⁰ John Locke „*Two Treatises of Government*”, London: A New Edition, Corrected, 1823.
<http://socserv.mcmaster.ca/~econ/ugcm/3ll3/locke/government.pdf> (нпезето: 23.01.2016)

¹¹ Charles de Secondat Baron de Montesquieu „*The Spirit of Laws*”, Batoche Books, Kitchener, 2001.
<http://socserv2.socsci.mcmaster.ca/econ/ugcm/3ll3/montesquieu/spiritoflaws.pdf>. (нпезето: 23.01.2016.)

па поделе власти уводи се принцип равнотеже, ограничења и контроле власти, што је основа су савременог конституционализма. Неолиберални елемент је потреба за што мањом количином коришћења власти. Друштво не може бити демократско са јаким установама где је власт концентрисана. Са друге стране, ограничење власти је услов легитимитета и мира.

У даљем развоју теорије о безбедности имају све наглашенији међународни аспект. Полазећи од идеје рационалне државе, Имануел Кант (Immanuel Kant) заступа став да се међународна безбедност може очувати кроз друштво или савез држава, над којима би била наддржавна власт тј. држава народа.¹² Само републикански (демократски) облик власти омогућује мир међу народима. Одавде произилази позната теорија неолиберала да демократије не воде ратове. Посебно је битна улога слободе штампе и јавног мњења, које имају ослонац у разумној природи човека. Сличну теорију либералног облика налазимо код Јохана Фихтеа (Johann Fichte). Државе, засноване друштвеним уговором, коегзистирају међусобно признајући једна другу. Фихте се залаже за федерацију држава које су суверене и не морају ако неће ући у такву наддржавну уговорну творевину. Проширењем ове федерација на целу планету успоставиће се вечни мир, који ће бити заснован на праву сагласном разуму. Стална војска и судство ове наддржавне федерације који би били гарант очувања међународне правде и мира. За даљи развој теорија међународне безбедности значајно је К. Марксово схватање о могућности наоружаног народа и одумирању класичне државе и В. И. Лењиново схватање порекла рата услед противречности развоја међународне привреде. Капитал и његова неједнака концентрација по В. И. Лењину доводе до законите потребе да савремене цикличне привреде теже очувању својих империјалистичких интереса кроз вођење ратова.

Либерални институционализам настао у ери окончања хладног рата, представља теоријски правац истраживања и промишљања новог, проширеног и продуљеног концепта безбедности, при чему се прихватају многе од темељних поставки заговорника реализма.¹³ Либерални институционалисти указују на значај међународне сарадње, посебно оне која се испољава кроз њене мултилатералне облике и институционално удруживање, као најделотворенијих начина за превазилажење насилних сукоба у односима између држава. Одређени значај придају тзв. недржавним субјектима у које се убраја читав спектар невладиних организација, па се чак и појединци сматрају субјектима међународних односа. Доношење одлука у таквим организацијама, посебно утицај на њихово доношење, један је од видова меке моћи у међународним односима. То, заједно са привлачношћу културних добара, идеологије, начина размишљања и живота, чини „привлачност укупног цивилизацијског обрасца“.¹⁴

¹² Andrew Hurrell „Kant and the Kantian paradigm in international relations“, Review of International Studies. Vol. 16, Issue 3, 183-205. 1990.
<https://www.cambridge.org/core/search?q=Kant+and+the+Kantian+paradigm+in+international+relations>
(преузето: 24.01.2016.)

¹³ Андреја Савић и Иван Машуловић „Системи националне безбједности“. Бар: ФПМ, стр. 20, 2010.

¹⁴ Драган Симић „Наука о безбедности – савремени приступи безбједности“. Београд: Службени лист, 37, 2002.

Седамдесетих година двадесетог века долази до поновног оживљавања либералних теорија. Џозеф Нај (Joseph Nye) разликује три врсте либерализма:

- економски,
- друштвени, и
- политички, у оквиру кога се издвајају институције и демократија.¹⁵

У економском неолиберализму, државе дефинишу своје интересе на такав начин да се рат сматра неважним за њих. Рат противречи економском развоју. Државе свој положај могу да промене пре путем развоја него путем освајања. „Трговина можда не може да спречи рат, али уводи неке нове навике у погледу пружања нових могућности што може довести до стварања друштвене структуре која је мање склона рату“.¹⁶ У друштвеној сфери долази до многих личних контаката који смањују ризик од сукоба и промовишу узајамно разумевање. Супротно наведеном, неореалисти истачу да је и уочи Првог светског рата, дошло до многих контаката међу синдикалистима, банкарима, политичарима, али то није могло да спречи избијање рата. Либерални институционалисти одговарају тврдњом да се слика света данас умногоме разликује од оне из 1914. године. Систему односа међу државама уочи Првог светског рата недостајале су адекватне институције које би обезбедиле оквир у који би се каналисала сва очекивања људи. Стање мира значи већу склоност ка миру и развијање мирољубивих очекивања код људи услед смањења анархичности. Институције смањују анархију, повећавају ред у међународним односима и стабилизују очекивања на четири начина:

- обезбеђују смисао континуитета (даљи раст постојеће институције),
- стварају се могућности за реципроцитет (ни једна трансакција не ствара забринутост због могућности адекватног балансирања),
- обезбеђују адекватан проток информација, и
- обезбеђују начине за разрешавање сукоба.

У другу групу теорија у међународној безбедности спадају плуралне неолибералистичке (институционалистичке) и неофункционалистичке (организационе /кооперативне) теорије. Основни недостаци класичног и каснијег реализма за Ричарда Ешлија (Richard Ashley) су следећи:

- реалистички аргументи/концепти су превише неодређени, “клизави” и неподобни операционим формулацијама и превише су зависни од сензибилитета истраживача појава;
- реализам недовољно одваја субјективне и објективне аспекте политике, при чему субјективне перцепције занемарује, а код неореализма ово се врши и кроз давање приоритета систему;
- реализам се слабо ослања на друштвену теорију, укључујући и социологију и економију;
- реализам запада у слабост аутономности “политичке сфере” и безбедности, не респектујући економске процесе и не решавајући “политичко-економске” проблеме;
- структуралисти су увек супротстављени феноменалистичким и еволуционистичким знањима, док “свест” субјективитета код структуралиста изазива сумњу;

¹⁵ Joseph Nye „*Understanding International Conflicts*“. New York: Longman, Second Edition, 27-49, 1997.

¹⁶ Исто као 17.

– структурализам интерпретира све са становишта “тотализујућег”, друштвеног и не занима се за конкретну праксу по себи, свдећи је на услове одговорне за битност праксе или постајање праксе битном;

– структуре правилима, по реализму, не регулишу понашање, већ га омогућавају, док јединице (државе) немају идентитет независан од целине; структуралисти врше “апсолутно” раздвајање статичког и динамичког и, евентуално, указују на њихову зависност, где је таква зависност “једносмерна”;

– државни центризам је заблуда неореализма, јер не уважава транснационалну “класу” односа и идеолошки се лимитира на аспекте којима се све своди на државне интересе; односно држава претходи међународном систему, где се ова дефинише као јединица, а потом се одређује структура;

– неореализам има недостатке утилитаризма и позитивизма, који објашњавају акцију на инструменталистички начин.¹⁷

Међу неолибералима укључује се и дијалектички теоретичар Роберт Кокс (Robert Cox) који се сматра и модерним неомарксистом. Његов приступ је недетерминистички марксизам, који се огледа у следећем:

– основа промене у систему је код неореализма неадекватно објашњена, а посебно улога државе и других субјеката;

– у новије време постоји феномен интернационализовања државе, од значаја је конкуренција бирократија/управа и слабљење државе на међународном плану као последице транснационалних мрежа активности;

– за разлику од конфликта у неореализму, који је константан, дијалектички материјализам види у конфликту процес континуираног развоја људске природе и социјалних образаца који мењају правила односа тј. у поређењу са неореализмом где је конфликт последица структуре, дијалектика види конфликт као извор промене;

– неореализам недовољно добро увиђа „вертикалну” димензију моћи, који се дијалектички илуструје односом доминације метрополе над периферијом, где данас имамо измењену улогу државе и интернационализацију која је у вези са производним односима;

– историјски материјализам узима у обзир комплексност односа државе и друштва (њихове релације) и проширује виђење односа цивилног друштва и државе. Марксизам уочава утицај и однос економских структурних ограничења и „етичко-политичке” структуре на деловање државе;

– материјализам проучава производни процес као кључни елемент у анализи историјских форми комплекса друштво/држава, а посебно је, с овим у вези, битна и улога производних „снага” која се мора довести у везу са „државном” силом.¹⁸

Из ових изложених идеја видимо теоријску корелацију са плуралистичким концептима комплексних циљева и мотива акције, као и основе развоја функционализма. Даљи развој теорије међузависности (комплексних мрежа сарадње) допунио је наведена неолиберална схватања.

¹⁷ Richard K. Ashley „*The poverty of Neorealism*“. International Organization, Vol. 38, No. 2. 225-286, 1984. <https://ic.ucsc.edu/~rlipsch/Pol272/Ashley.pdf> (преузето: 20.01.2016.)

¹⁸ Robert W. Cox „*Social Forces, States and World Order u: Neorealism and its Critics*“. Millennium - Journal of International Studies, 1996. https://www.uni-erfurt.de/fileadmin/public-docs/Internationale_Beziehungen/cox.pdf (преузето: 20.01.2016.)

Конструктивистичке студије

Конструктивистичке студије безбедности, сагледавају безбедност као нешто што није дато „од споља“, већ као нешто што је обликовано и (или) преобликовано путем међусобног људског разумевања. Може се говорити о два приступа у оквиру конструктивистичког проучавања безбедности. Прво, државни актери истичу да се безбедност пре може достићи преко заједнице него преко моћи. Заједница претходи претњи и она не може бити створена истом. Безбедност је нешто што може бити конструисано. Друго, је претпоставка да су национални безбедносни интереси дефинисани од стране актера који респондирају аутентичним културним факторима. Ово не значи да моћ, конвенционално одређена као укупност материјалних капацитета, представља нешто маргинално за анализу националне безбедности, већ да повезаност државе и других актера са моћи и безбедности, помаже да схватимо и објаснимо њихово понашање.¹⁹

Безбедност је идентификована са културним и цивилизацијским принципима, док је претња (или опасност) дефинисана као одсуство тих начела. Нови концепт безбедности није више искључиво окренут држави, већ је повезан и са схватањем индивидуалних права. Конструктивистички приступ не оповргава релевантност утицаја моћи и интереса на акције и реакције држава, већ констатује да се значајна политичка моћ може експлоатисати из извора који нису војне природе. Тежишну позицију и даље има држава, што имплицира да се културолошко теоретско исходиште конструктивистичке безбедности често користи само као допуна реалистичким теоријама.²⁰

Алтернативни приступи безбедности

Концептуално средиште феминистичког разматрања међународних односа представља тврдња да су по консеквенцама, идентитетима и субјектима које конституишу, међународни односи ултимативно полно профилисани и структурирани. Проблематичност феминистичког приступа безбедности огледа се у методолошки неоснованом позивању на општу женску перспективу априорно применљиву на све жене и у периферности теоретске селекције аспеката међународне безбедности којим се бави.

Поборници пост-структурализма негирају могућност заснивања било каквог чврстог знања које би преовлађивало у расправама о безбедности, због одсуства емпиријски проверљивих хипотеза и тврдњи. За традиционални приступ безбедности, стране које се налазе у сукобу нису актери са различитом вредносном структуром, већ располажу са суштински различитим идентитетима, што резулту-

¹⁹ Peter J. Katzenstein „Introduction: Alternative Perspectives on National Security“. New York: Columbia University Press, 1-32, 1996. <http://www.fb03.uni-frankfurt.de/45503391/Introduction-from-Katzenstein-1996---The-Culture-of-National-Security.pdf> (пребузето: 23.01.2016.)

²⁰ Michael C. Desch „Culture Clash: Assessing the Importance of Ideas in Security Studies“. International Security, 23(1), 141-170, 1998. <http://n.ereserve.fiu.edu/010009216-1.pdf> (пребузето: 23.12.2015.)

је различитим погледима на свет. Може се понудити схватање претњи: изнутра-споља, ми-други и домаће-страно (ове моралне зоне су условљене како етичким границама идентитета тако и територијалним границама држава). Из овога угла безбедност је први и најважнији перформативни дискурс за успостављање одређеног политичког поретка.²¹

Концепт људске безбедности се развио из Програма за развој Уједињених Нација (United Nations Development Program - UNDP) донетог 1994. године.²² UNDP је предложио измештање фокуса са нуклеарне безбедности на људску безбедност. Завршетак Хладног рата је указао да су многи конфликти лоцирани унутар држава (не на нивоу конфронтације међу државама) питања о апокалиптичној пропаст светла, замењена питањима о небезбедности производњи у свакодневном, обичном животу (на пример да ли ће породице имати шта да једу, да ли ће се сачувати посао, да ли су градови безбедни по питању криминала, да ли ће доћи до тортуре од стране репресивне државе, да ли ће се избећи насиље по религијској, етничкој или полној основи и сл.).

Људска безбедност престала је бити усредсређена на наоружање. Њена базична брига постали су људски живот и достојанство. Указано је на седам области људске безбедности: економску, прехранбену, здравствену, еколошку, личну, политичку и безбедност заједнице. Главне претње људској безбедности су: неконтролисани раст популације, диспропорција у економским могућностима, миграциони притисци, еколошко назадовање, трговина дрогом и међународни тероризам. UNDP је 1997. године, редефинисао концепт људске безбедности одвајањем доходног сиромаштва и људског сиромаштва: доходно сиромаштво подразумева дневни приход од 1 амерички долар или мање, док људско сиромаштво указује на факторе какви су животни век и неписменост.²³ Академски третман људске безбедности повезао је изучавање конфликта и безбедности са економским развојем. Људска безбедност није само донела преусмеравање концентрисаности са државе на индивидуално, већ и преусмеравање са индивидуалног на индивидуалне потребе. Људска безбедност обухвата са једне стране базичне материјалне потребе (храну, образовање, здравствену заштиту итд.) и са друге стране, постигнућа људског дигнитета, која инкорпорирају личну аутономију,²⁴ контролу над властитим животом и неометану партиципацију у животу заједнице.

²¹ David Campbell „*Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity*“. Manchester: Manchester University Press, 253, 1992. https://books.google.rs/books?id=q_A2HJA0jmgC&pg=PA17&hl=sr&source=gbs_toc_r&cad=3#v=onepage&q&f=false (преузето: 23.01.2016.)

²² United Nations Development Program „*Human Development Report 1994*“. New York, Oxford University Press, 1994. http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/255/hdr_1994_en_complete_nostats.pdf (преузето: 23.01.2016.)

²³ United Nations Development Program „*Human Development Report 1997*“. Oxford University Press, New York, 1997. http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/258/hdr_1997_en_complete_nostats.pdf (преузето: 23.01.2016.)

²⁴ Thomas Caroline „*Global Governance, Development and Human Security: The Challenge of Poverty and Inequality*“. London: Pluto Press, 2000. http://www.lcs-tcs.com/PDFs/35_1/08-Book%20Reviews.pdf (преузето: 27.01.2016.)

Безбедносна агенда Копенхашке школе, за разлику од ексклузивне традиционалне оријентисаности на војну безбедност, поред државе као референтног објекта њених анализа, обухвата четири сектора: политички, економски, друштвени и енвајронменталистички.²⁵ Идеја друштвене (социјеталне) безбедности је послужила као најефикаснији начин за целовито разумевање безбедносних задатака у постхладноратовској Европи.²⁶ За следбенике ове школе ултимативни критеријум државне безбедности је сувереност, док за друштвену безбедност то представља идентитет. Да би се потпуно разумела таква термилошка коњункција уведен је и појам секуритизације.²⁷ Дефиниција и мерила секуритизације се изражавају преко интерсубјективног установљења неке егзистенцијалне претње са потенцираношћу (релевантношћу) довољном да има супстанцијалне политичке ефекте. Студије секуритизације циљају на то да се са повећаном прецизношћу разуме: ко секуритизује, по ком питању (претњи), кога (референтни објекти), зашто, са којим резултатима и под којим условима. Припадници Копенхашке школе искористили су овај образац секуритизације за секторски и више регионални (а мање државни) фокус на безбедност.

Присуство безбедности не значи одсуство небезбедности. Небезбедност је ситуација где постоји претња али нема одбране против ње, а безбедност је ситуација са претњом где постоји одбрана од исте. Безбедност и небезбедност су упућени на каузалну везу претња-одбрана. Повећање безбедности не значи увек смањивање небезбедности. Једини начин да се избегне такав однос јесте прелазак на ниво а-безбедности, где нешто уопште није разматрано преко питања о безбедном или небезбедном и где перцепција егзистенцијалне претње уопште није присутна.²⁸ Друштво и идентитет се третирају као објективне реалности које се налазе пре споља ради откривања и анализирања, него у стању обликовања и преобликовања од стране променљивих друштвених сила. Идентитет се посматра као нешто реално што егзистира за било које друштво.

Проучавање безбедности у Велшкој школи безбедности, своје утемељење налази у ономе што се одређује као критичка теорија. Разумевање безбедности повезано са појмовима моћи и поретка не успева да било кога учини сигурним. Стално оснаживање „безбедносне дилеме“ чини да сигурност једног актера аутоматски значи несигурност другог. Рат и претња ратом могу се сматрати једном формом те принуде (поред сиромаштва, политичке репресије, слабог образовања и др.). Еманципација и безбедност су лице и наличје једног истог проблема, еманципација, а не ред и поредак, генерише истинску безбедност: теоретски посматрано, еманципација је безбедност.²⁹

²⁵ Buzan Barry „*People, States and Fear*“. Brighton: Harvester Wheatsheaf, 1983.

²⁶ Buzan Barry, Morten Kelstrup, Pierre Lemaitre and Elzbieta Tromer, Ole Waever „*The European Security Order Recast: Scenarios for the Post-Cold War Era*“. London: Pinter, 1990.

²⁷ Waever Ole „*Securitization and Desecuritization*“, in: Lipschutz Ronnine „*On Security*“. New York: Columbia University Press, 46-86, 1995. https://s3.amazonaws.com/s3.libraryofsocialscience.com/pdf/Lipschutz--On_Security-3--Waever-Securitization.pdf (преузето: 23.01.2016.)

²⁸ Waever Ole „*Concepts of Security*“. Copenhagen: Copenhagen Institute for Political Science, 227, 1997.

²⁹ Ken Booth „*Security and Emancipation*“. Review of International Studies, 17 (4), 313-326, Cambridge University Press, 1991. <https://www.cambridge.org/core/journals/review-of-international-studies/article/div-classtitlesecurity-and-emancipationa-hreffn01-ref-typefnadiv/7E14C05AF6C58871908F9D48D2F7D973> (преузето: 17.02.2016.)

Париска школа безбедности, указује како се унутрашња и спољна безбедност стапају док се њени спроводиоци надмећу за сукцесивно детериторијализоване задатке полиције, војске и царине. Ствара се нова представа о претњама кроз стално потенцирање проблема са имиграцијом, организованим криминалом и терором. Овај приступ, полази од формулисања области безбедности, идентификовања актера и дефинисања њихових активности. То је омогућило да се одржи корак са савременим друштвом које карактерише све већи степен професионализације и техничке рационалности, где је специфична социјална позиција привилегована функционисањем у сфери безбедности.

Алтернативни погледи на безбедност деле две одлике: прво - проширују концепт безбедности тако да укључује већи број питања у односу на традиционалну шему фокусираности на војну димензију феномена и друго - продубљују концепт тако да се више односе на референтни објект него на саму државу. Све расправе повезане са феноменом безбедности могу се класификовати у четири групе:

- проширење на доле указује на кретање од нација преко група, ка појединцима;
- проширење на горе указује на кретање од нације ка биосфери;
- хоризонтално проширење обухвата проблеме који се крећу од војске и преносе на политичку, економску, друштвену, еколошку и људску безбедност и
- политичка одговорност за одржавање безбедности је постала потпуно дифузна и подразумева: државе, међународне организације, регионалну или локалну управу, невладине организације, јавно мњење и медије масовне комуникације (интернет, новине, радио и телевизија) и апстрактне природне или тржишне силе.

Овај приступ у први план ставља питање о корисности концепта безбедности. Постоје мишљења која тврде како је појму ускраћена било каква аналитичка вредност, с обзиром на то да више нема подручје суштинског значења, те да је кохерентност у изучавању безбедности екстремно еродирала.³⁰ Са друге стране, постоје мишљења која таква теоретска и методолошка проширења у изучавању безбедности држе за нужност, зато што симултано омогућују сужавања у ономе што се заиста тиче безбедности. Вишеслојно разумевање социјалних фактора оних сила које креирају политичку лојалност, пораст претњи и одговарајуће колективне одговоре на њих, отвара и простор за де-секуритизацију: прогресивно измештање безбедносних питања у зону институција и праксе која је удаљена од „голе снаге“, насиља и класичне „безбедносне дилеме“.³¹

Закључак

Крај Хладног рата и дезинтеграција СССР, утицале су да безбедносне студије у Европи и САД, све више промовишу - „меку безбедност“. Актуелизацији „меког“ приступа безбедности посебно је допринела асиметричне претње безбедности као што су тероризам и организовани криминал, односно процес секуритизације социјалне

³⁰ Baldwin A. David „*The Concept of Security*“. *Review of International Studies*, 23(1) 5-26, 1997. [http://www.princeton.edu/~dbaldwin/selected%20articles/Baldwin%20\(1997\)%20The%20Concept%20of%20Security.pdf](http://www.princeton.edu/~dbaldwin/selected%20articles/Baldwin%20(1997)%20The%20Concept%20of%20Security.pdf) (преузето: 23.01.2016.)

³¹ Keith Krause and Michael C. Williams „*Broadening the Agenda of Security Studies: Politics and Methods*“. *Mershon International Studies Review*, 40(2), 229-254, 1996. <https://www.moodle.stoa.usp.br/mod/resource/view.php?id=48581> (преузето: 23.02.2016.)

нестабилности, економских проблема, проблема у вези с миграцијама, угрожавање животне средине, епидемије заразних болести и другим појавама и процесима који у традиционалном концепту „тврде“ безбедности нису препознавани као безбедносни процеси и појаве. На овај начин, ново-савремено схватање „мека безбедност“ на велика врата улази у безбедносне науке, што потврђује и чињеница да се све већи примат даје бризи за просперитет и економско благостање државе, над војним претњама по националну безбедност.

Литература

- [1] Душко Томић „Систем националне безбедности“. Пирот: Пи-пресс, 88-94, 2012.
- [2] Carr Edward „*The twenty years' crisis: 1919-1939*“. London: Macmillan & CO. LTD. 1946. <http://libarch.nmu.org.ua/bitstream/handle/GenofondUA/19042/e8a4b1dc123b132adcd935bf27f42f5c.pdf?sequence=1> (преузето: 23.11.2015)
- [3] Hans Joachim Morgenthau „*In Defense of the National Interest: A Critical Examination of American Foreign Policy Hardcover*“. University Press of America, 1951.
- [4] Waltz Kenneth „*Theory of International Politics*“. New York: Random House, 64-76, 1979. <https://www.press.umich.edu/pdf/9780472099818-ch1.pdf> (преузето: 23.12.2015)
- [5] Michae E. Brown, Sean M. Lynn-Jones and Steven E. Miller „*The Perils of Anarchy: Contemporary Realism and International Security*“. MIT Press, Cambridge, 332-376, 1995. <https://www.amazon.com/Perils-Anarchy-Contemporary-International-Security/dp/0262522020> (преузето: 26.02.2016)
- [6] John Locke „*Two Treatises of Government*“, London: A New Edition, Corrected, 1823. <http://socserv.mcmaster.ca/~econ/ugcm/3ll3/locke/government.pdf> (преузето: 23.01.2016)
- [7] Charles de Secondat Baron de Montesquieu „*The Spirit od Laws*“, Batoche Books, Kitchener, 2001. <http://socserv2.socsci.mcmaster.ca/econ/ugcm/3ll3/montesquieu/spiritoflaws.pdf> (преузето: 23.01.2016)
- [8] Andrew Hurrell „*Kant and the Kantian paradigm in international relations*“, Review of International Studies. Vol. 16, Issue 3, 183-205. 1990. <https://www.cambridge.org/core/search?q=Kant+and+the+Kantian+paradigm+in+international+relations> (преузето: 24.01.2016)
- [9] Андреја Савић и Иван Машуловић „Системи националне безбједности“. Бар: ФПМ, стр. 20, 2010.
- [10] Драган Симић „*Наука о безбедности – савремени приступи безбједности*“. Београд: Службени лист, 37, 2002.
- [11] Joseph Nye „*Understanding International Conflicts*“. New York: Longman, Second Edition, 27-49, 1997.
- [12] Richard K. Ashley „*The poverty of Neorealism*“. International Organization, Vol. 38, No. 2. 225-286, 1984. <https://ic.ucsc.edu/~rripsch/Pol272/Ashley.pdf> (преузето: 20.01.2016)
- [13] Robert W. Cox „*Social Forces, States and World Order u: Neorealism and its Critics*“. Millennium - Journal of International Studies, 1996. https://www.uni-erfurt.de/fileadmin/public-docs/Internationale_Beziehungen/cox.pdf (преузето: 20.01.2016)
- [14] Peter J. Katzenstein „*Introduction: Alternative Perspectives on National Security*“. New York: Columbia University Press, 1-32, 1996. <http://www.fb03.uni-frankfurt.de/45503391/Introduction-from-Katzenstein-1996---The-Culture-of-National-Security.pdf> (преузето: 23.01.2016)

[15] Michael C. Desch „*Culture Clash: Assessing the Importance of Ideas in Security Studies*“. *International Security*, 23(1), 141-170, 1998. <http://n.ereserve.fiu.edu/010009216-1.pdf> (преузето: 23.12.2015)

[16] David Campbell „*Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity*“. Manchester: Manchester University Press, 253, 1992. https://books.google.rs/books?id=q_A2HJA0jmgC&pg=PA17&hl=sr&source=gbs_toc_r&cad=3#v=onepage&q&f=false (преузето: 23.01.2016)

[17] United Nations Development Program „*Human Development Report 1994*“. New York, Oxford University Press, 1994. http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/255/hdr_1994_en_complete_nostats.pdf (преузето: 23.01.2016)

[18] United Nations Development Program „*Human Development Report 1997*“. Oxford University Press, New York, 1997. http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/258/hdr_1997_en_complete_nostats.pdf (преузето: 23.01.2016)

[19] Thomas Caroline „*Global Governance, Development and Human Security: The Challenge of Poverty and Inequality*“. London: Pluto Press, 2000. http://www.lcs-tcs.com/PDFs/35_1/08-Book%20Reviews.pdf (преузето: 27.01.2016)

[20] Buzan Barry „*People, States and Fear*“. Brighton: Harvester Wheatsheaf, 1983.

[21] Buzan Barry, Morten Kelstrup, Pierre Lemaitre and Elzbieta Tromer, Ole Waever „*The European Security Order Recast: Scenarios for the Post-Cold War Era*“. London: Pinter, 1990.

[22] Waever Ole „*Securitization and Desecuritization*“, in: Lipschutz Ronnine „*On Security*“. New York: Columbia University Press, 46-86, 1995. https://s3.amazonaws.com/s3.libraryofsocialscience.com/pdf/Lipschutz--On_Security-3--Waever-Securitization.pdf (преузето: 23.01.2016)

[23] Waever Ole „*Concepts of Security*“. Copenhagen: Copenhagen Institute for Political Science, 227, 1997.

[24] Ken Booth „*Security and Emancipation*“. *Review of International Studies*, 17 (4), 313-326, Cambridge University Press, 1991. <https://www.cambridge.org/core/journals/review-of-international-studies/article/div-classtitlesecurity-and-emancipationa-hreffn01-ref-typefnadiv/7E14C05AF6C58871908F9D48D2F7D973> (преузето: 17.02.2016)

[25] Baldwin A. David „*The Concept of Security*“. *Review of International Studies*, 23(1) 5-26, 1997. [http://www.princeton.edu/~dbaldwin/selected%20articles/Baldwin%20\(1997\)%20The%20Concept%20of%20Security.pdf](http://www.princeton.edu/~dbaldwin/selected%20articles/Baldwin%20(1997)%20The%20Concept%20of%20Security.pdf) (преузето: 23.01.2016)

[26] Keith Krause and Michael C. Williams „*Broadening the Agenda of Security Studies: Politics and Methods*“. *Mershon International Studies Review*, 40(2), 229-254, 1996. <https://www.moodle.stoa.usp.br/mod/resource/view.php?id=48581> (преузето: 23.02.2016)

НАЈВАЖНИЈИ БЕЗБЕДНОСНО ОГРАНИЧАВАЈУЋИ СПОРАЗУМИ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Горан М. Вукадиновић и Шнајдербек Бојан
Ратно Ваздухопловство и ПВО, 204. ваздухопловна бригада

Република Србија и њено целокупно друштво је у последњих двадесет и пет година преживела један изразито буран историјски период. Период крвавог грађанског рата, распада јединствене државе, економског колапса и многобројних негативних друштвених промена. Ипак, то је такође био и период скорих демократских промена, повратка Републике Србије на међународну сцену и што је најважније, период у коме су започете друштвене и политичке реформе. Данас, Република Србије једноставно мора да се безбедносно стабилизује.

Тачна оцена садржаја, квалитета и домета реформе сектора безбедности у Републици Србији је могућа тек по разрешењу више теоријских, методолошких и хијерархијских проблема. Основни методолошки проблем јесте недостатак поступака и инструмената за поуздано мерење домета реформе сектора безбедности. Секундарни методолошки проблем је начин утврђивања временске тачке која представља почетак реформе сектора безбедности у Републици Србији.

У теоријском смислу је потребно одговорити на комплексно питање условљености домета и садржаја реформе сектора безбедности у Републици Србији и последица грађанског рата на простору бивше СФРЈ.

Ипак, без обзира на сва наведена теоријска и методолошка ограничења, укупан домет реформе сектора безбедности је ограничен многобројним безбедносно-ограничавајућим споразумима које је Република Србија потписивала од 1995. године до данас. Тек потписом општег оквирног споразума за мир у Босни и Херцеговини, Република Србија (СРЈ) као гарант његовог спровођења бива први пут безбедносно условљена односом безбедносних капацитета држава региона, потписница истог споразума.

Предмет овог истраживања је искључиво утицај садржаја шест „највећих“ односно безбедносно најважнијих споразума које је Република Србија потписала у последњих двадесет година. То су: Општи оквирни споразум за мир у Босни и Херцеговини – „Дејтонски мировни споразум“, „Кумановски споразум“, „СОФА“ споразум, Споразум о уништењу и забрани постојећег наоружања, „Бечки документ“ и Програм „Партнерство за мир“.

Кључне речи: *Држава, безбедност, споразум, документ, стратегија, ограничење, реформа*

Увод

Данас када кажемо да је свет постао „глобално село“, када информацији треба мање од секунде да пређе с једне стране планете на другу, када су економије држава међусобно испреплетане и повезане, потребна су одређена правила да би све то усагласила. Државе своје међусобне односе уређују билатералним или мултилатералним уговорима, не би ли кодификовали и уредили правила понашања. Државе, као основни чиниоци међународног система, међусобно склапају споразуме које би смањиле могућност безбедносне дилеме¹ и допринеле економском просперитету уопште. Треба нагласити да је свака држава потписница великог броја међудржавних уговора, споразума и других међудржавних докумената. Шта смо то ми потписали, а односи се на целокупан систем безбедности, војску, наоружање и одбрамбене капацитете наше државе, јесте оно што ћемо покушати да прикажемо у овом истраживању. Која су наша ограничења у броју војника, авиона, тешког и сваког другог наоружања? Шта нам је дозвољено, шта смемо, а шта не смемо да урадимо, су питања на која треба, овим истраживањем, да дамо прецизан одговор.

Ширењем на исток, НАТО и ЕУ данас јесу кључни безбедносни чиниоци укупне стабилности Западног Балкана, а Република Србије се јасно политички одредила према свим процесима безбедносне сарадње и интеграције. Става смо да полазне основе укупног процеса реформе сектора безбедности у Републици Србији треба прво тражити у одредбама потписаних споразума са НАТО и ЕУ, односно појединачним држава чланица (САД, Немачка, Велика Британија, Француска и др.) а који се тичу ограничавања безбедносних капацитета или репродуктивности, односно пружања услуга у безбедносној сарадњи. Република Србија и државе чији је она правни наследник су потписале велики број документа, тј. међународних споразума који и данас важе. Нека од њих су имала одређени рок важности, али су, с друге стране, имала несagleдиве последице на безбедносну политику Републике Србије.²

Најважнији међународни документи, споразуми, који се односе на војна и одбрамбена питања које је Република Србија потписала су: Општи оквирни споразум за мир у Босни и Херцеговини – „Дејтонски мировни споразум“,³ „Кумановски спора-

¹ „Схватање да је рат константно историјско обележје међународне политике и да је мало вероватно да ће нестати, засновано је на уверењу да су државе суочене са оним што се назива безбедносна дилема, од које не могу да побегну. Идеју безбедносне дилеме је први пут јасно артикулисао *John Hertz* 1950. године. То је било, као што је рекао „темељно уверење по коме напори држава да увећају сопствену безбедност, независно од њихових намера воде увећању несигурности осталих, јер све предузете мере објашњавају као одбрамбене док мере других доживљавају као потенцијалну претњу“ по сопствену безбедност”, *John Baylis, International and Global Security*, у: *The Globalization of World Politics*, second edition, *John Baylis & Steve Smith (eds)*, Oxford University Press, UK, 2001, страна 257.

² Прим. аут.: „Дејтонски споразум“ и „Кумановски споразум“ су два споразума којим се одређивала ситуација након завршетка оружаних сукоба и спречавала могућност нове трке у наоружању и поновног избијања сукоба, док је Отавски споразум трајан споразум о забрани коришћења и производње противпешадијских мина и односи се на све земље потписнице.

³ Прим. аут.: Општи оквирни споразум за мир у Босни и Херцеговини потписан у ваздухопловној-војној бази САД, Рајт-Петерсон у Дејтону, држава Охајо.

зум“,⁴ Споразум о статусу снага – „СОФА“,⁵ Споразум о уништењу и забрани постојећег наоружања, „Бечки документ“ и приступање „Партнерству за мир“ (*Partnership for Peace – PfP*).⁶ Ово су споразуми који битније уређују и усмеравају развој одбрамбених капацитета наше државе. Ови споразуми уређују односе између држава потписница, прописују бројно стање наоружања и опреме, норме којих се потписнице требају придржавати, систем контроле војних капацитета и међународну цивилну и војну сарадњу. Наведени споразуми су искључиво један шири оквир укупне безбедносне оријентације Републике Србије која се практично доказује кроз низ нижих аката којима се регулишу сва остала питања од значаја за спровођење овог, рекли бисмо, системског оквира.

Кључна разматрања

Општи оквирни споразум за мир у Босни и Херцеговини – „Дејтонски мировни споразум“

Споразум који хронолошки представља почетак успостављања безбедносне „сарадње“ између Републике Србије, тада Савезне Републике Југославије, и међународне заједнице јесте Дејтонски мировни споразум⁷ који је парафиран 21. новембра 1995. године, након тронедељних преговора у америчкој војној бази Рајт – Петерсон у држави Охајо. Споразум је коначно потписан 14. децембра исте године у Паризу од стране представника Савезне Републике Југославије (СРЈ), Републике Хрватске и Републике Босне и Херцеговине.⁸ Овим споразумом је стављена тачка на сукобе у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији (бар се тако чинило до избијања косовске кризе 1998–1999. године), међународно је призната држава Босна и Херцеговина и извршено разграничење између два дела ентитета која је чине, Републике српске и Федерације БиХ. Потребно је нагласити да је „Дејтонским мировним споразумом“ извршена груба повреда међународног права у односу на дотадашње схватање појма самоопредељења и права на сецесију. Показало се да је концепт самоо-

⁴ Прим. аут.: Војно-технички споразум између Међународних безбедносних снага (“КФОР”) и влада Савезне Републике Југославије и Републике Србије.

⁵ Прим. аут.: Споразум између Владе Републике Србије и Владе Сједињених Америчких Држава о заштити статуса и приступу и коришћењу војне инфраструктуре у Републици Србији потписан 7. септембра 2006. године, потврђен 29. маја 2009. године и објављен у „Службеном Гласнику РС“ 42/09. На тој седници Владе су прихваћена још два споразума са САД: „Споразум СЦГ о сарадњи у области спречавања ширења оружја за масовно уништење и унапређивању одбрамбених и војних односа-потврђивање раније закљученог Споразума са државном заједницом СЦГ“ и „Споразум о снабдевању и узајамним услугама (УСА/СРБ/01) између Министарстава одбране“.

⁶ Прим. аут.: Република Србија позвана је да приступи Програму „Партнерство за мир“ на НАТО самиту у Риги 29. новембра 2006. године, заједно са Босном и Херцеговином и Црном Гором. У складу са овим позивом и одлуком Владе Републике Србије, председник Републике Србије Борис Тадић потписао је Оквирни документ 14. децембра 2006. године у Бриселу, чиме је Србија и формално постала учесница Програма „Партнерство за мир“. http://www.mod.gov.rs/sadrzaj.php?id_sadrzaja=4358_15/06/2014, Последња посета: 18. 04. 2015. године.

⁷ Дејтонски мировни споразум, Интернет, <http://www.state.gov/p/eur/rls/or/dayton/index.htm>, Последња посета: 18. 04. 2015. године.

⁸ Славољуб Б. Шушић, Златоје Терзић: *Од Бриона до Дејтона, хронологија кризе на простору Југославије*, Војноиздавачки завод, Београд, 2003. године, страна 499.

предељења бившег америчког председника *Thomas Woodrow Wilsona* (Вудро Вилсона) са почетка 20. века ипак одговарао искључивом историјском тренутку и да неће бити примењен на примеру распада СФРЈ. Потписом „Дејтонског мировног споразума“ признат је и распад СФРЈ по административним границама држава чланица што је био увод и у склапање „Споразума о нормализацији односа Републике Хрватске и Савезне Републике Југославије“, 1996. године који укључује и узајамно признање.

„Дејтонски мировни споразум“ се састоји из више делова и чине га:

1. Општи оквирни споразум за мир у Босни и Херцеговини,
2. Једанаест анекса и
3. Два апендикса.

Први анекс је подељен на два дела, а у оквиру осталих анекса има више специјалних додатака.⁹ Овим споразумом су се поред гаранција за територијални интегритет Републике БиХ, државе потписнице такође обавезале да ограниче своје оружане снаге, војне вежбе и количину оружја и оруђа које поседују. Све то у циљу повећања узајамног поверења и смањења ризика од конфликта.¹⁰ СРЈ се обавезала да ће 30 дана након потписивања Анекса поднети извештај о свом наоружању, количини тенкова, артиљеријског оруђа, оклопних борбених возила, борбених авиона и борбених хеликоптера.¹¹

У наредних 180 дана ће се завршити преговори о бројчаним ограничењима наоружања. Уколико се, ипак, потписнице споразума не договоре у предвиђеном року, употребиће се ограничења на основу пропорција 5:2:2. Пропорција је однос наоружања између СРЈ – 5, Република Хрватска – 2 и Република Босна и Херцеговина – 2.

Према споразуму Савезна Република Југославија је могла да има, задржи, 75% свог тренутног наоружања, док ће за преостале две потписнице то бити по 30% од бројног стања СРЈ.¹² Дакле, суштина самог споразума је и смањење укупних балканских војних ефектива, демилитаризација и „гурање“ у колективне системе безбедности. Оно што Дејтонским споразумом није прецизирано, а одређено је накнадним „Споразумом о подрегионалној контроли наоружања“, је тачан број појединих борбених средстава. Савезна Република Југославија је прихватила да шеснаест (16) месеци након 1. јула 1996. године тј. најкасније до 01. новембра 1997. године, мора да сведе своје наоружање на следећи максимум:

1. Борбених тенкова	1.025,
2. Оклопних борбених возила	850,
3. Артиљеријских оруђа	3.750,
4. Борбених авиона	155 и
5. Јуришних хеликоптера	53. ¹³

⁹ Славољуб Б. Шушић, Златоје Терзић: „Од Бриона до Дејтона, хронологија кризе на простору Југославије“, Војно-издавачки завод, Београд, 2003. године, страна 134.

¹⁰ Анекс 1-Б Дејтонског Споразума, Споразум о стабилизацији Региона, наведено из: Славољуб Б. Шушић, Златоје Терзић: „Од Бриона до Дејтона, хронологија кризе на простору Југославије“, Војно-издавачки завод, Београд, 2003. године, страна 529-532.

¹¹ Анекс 1-Б, Члан 4, Тачка 2б.

¹² Анекс 1-Б, Члан 4, Тачка 3.

¹³ ЧЛАН IV одељак I ограничења наоружања Споразума о подрегионалној контроли наоружања/Споразум из Фиренце 1996, Последња посета: 17. 06. 2014. године, http://www.oscebih.org/documents/osce_bih_doc_1999073011120616ser.pdf,

Вишкови наоружања које стране потписнице буду поседовале, могу бити извезени (али само 25% вишкова), расходовани и уништени. У случају Савезне Републике Југославије само 5% средстава које је тада поседовала је могло бити извезено.¹⁴ Део пешадијских борбених возила се могао пребацити из војске у полицију, али опет уз ограничење да број тих возила у МУП СРЈ не прелази 152, док су цифре за Републику Хрватску и Републику БиХ, укупно 76 пешадијских борбених возила по држави.¹⁵

Узимајући у обзир претпоставку да у оквиру МУП СРЈ није било нити једно борбено возило пешадије и да је извезен максимално дозвољен број средстава, Савезна Република Југославија је у том случају требала уништити следеће количине наоружања:

1. Борбених тенкова	325,
2. Оклопних борбених возила	269,
3. Артиљеријских оруђа	1.188,
4. Борбених авиона	49 и
5. Јуришних хеликоптера	17. ¹⁶

Земље потписнице су се обавезале да се неће повући из спровођења овог споразума четрдесет и два (42) месеца након потписивања, а након тога „страна ће имати право да се повуче из Споразума ако утврди да су ванредни догађаји који су у вези с предметом овог Споразума угрозили њене интересе“.¹⁷ Из изнетог се види да СРЈ није могла да се повуче из Споразума пре 14. децембра 1999. године чак и ако њени интереси буду угрожени.¹⁸ То нас, обзиром да знамо даљи след догађаја, тера да се запитамо да ли је напад и рат против СРЈ од марта до јуна 1999. године био већ на уму посредника у овом Споразуму.

Све да је неко из тадашње власти и желео да набави ново наоружање и да се припреми за сукоб који се одиграо крајем прошлог миленијума на тлу Републике Србије, није могао то учинити, а да не прекрши Дејтонски споразум и изазове моменталне последице које би пратиле тај акт. Свака набавка нових борбених система, како за СРЈ тако и за БиХ и Хрватску, је била онемогућена овим споразумом, а Република

¹⁴ ЧЛАН VI, тачка 1, Споразума о подрегионалној контроли наоружања/Споразум из Фиренце 1996, Последња посета: 17. 06. 2014. године, http://www.oscebih.org/documents/osce_bih_doc_1999073011120616ser.pdf,

¹⁵ ЧЛАН XI тачка 1, Споразума о подрегионалној контроли наоружања/Споразум из Фиренце 1996, Последња посета: 17. 06. 2014. године, http://www.oscebih.org/documents/osce_bih_doc_1999073011120616ser.pdf

¹⁶ Прим.аут.: Број средстава која се требају уништити је добијен тако што је Споразумом о подрегионалној контроли наоружања/Споразум из Фиренце 1996, ЧЛАНOM IV одељка I о ограничењу наоружања одређен максималан број средстава који СРЈ може да поседује након споразума. Тај број је износио 75% од тренутно поседованог наоружања. Од преосталих 25%, претпоставимо да је СРЈ извезла максимално дозвољену количину која, као што је наведено у тексту, износи 5%, долазимо до количине од 20% тада расположивих средстава, која требају да буду уништена. Овај број додатно умањујемо за број боребених возила пешадије која су се могла пребацити у МУП и добијамо податке наведене у тексту.

¹⁷ ЧЛАН XII тачка 2, Споразума о подрегионалној контроли наоружања/Споразум из Фиренце 1996, Последња посета: 17. 06. 2014. године, http://www.oscebih.org/documents/osce_bih_doc_1999073011120616ser.pdf

¹⁸ Прим.аут.: НАТО агресија, 24. март 1999. – 10. јун 1999. године.

Србија, као држава сукцесор Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, односно правни следбеник СРЈ и Државне заједнице Србија и Црна Гора (СЦГ), је ратификовала овај међународни споразум и придржава га се и данас.¹⁹

Србија, Црна Гора, Хрватска и Босна и Херцеговина су 4. децембра 2014. године потписале измену Дејтонског споразума. Измењен је Члан IV Анекса 1-Б Дејтонског споразума, тј. део који се односи на ОЕБС као одговорну организацију за спровођење овог дела споразума. Државе потписнице су постале гарант спровођења контроле наоружања и одржавање споразума је прешло у њихову надлежност након 18 година од потписивања.²⁰

Војно-технички споразум између Међународних безбедносних снага („КФОР“) и влада Савезне Републике Југославије и Републике Србије – „Кумановски споразум“

Кумановски споразум или Војно-технички споразум (ВТС) у Куманову је последњи у низу споразума који је потписала СР Југославија, а са њом и Република Србија, у ратовима за распарчавање СФРЈ. Сам споразум, између осталог, ставља печат на крај бомбардовања СРЈ од стране НАТО пакта 1999. године. У земљи, од стране владајуће политичке елите, овај споразум је проглашен за симбол победе на агресором јер је из њега Савет безбедности Уједињених Нација донео резолуцију S/RES/1244 (1999) за коју се, погрешно, сматрало да представља чврст гарант међународне заједнице о неповредивости и очувању суверенитета СРЈ.

Нажалост, показаће време, да Уједињене Нације и Савет безбедности једноставно нису у могућности да гарантују спровођење сопствених одлука и донетих резолуција, посебно додатка 2, Резолуције S/RES/1244 (1999) и да чине само инструмент у рукама глобалних носиоца политичке и војне моћи.

Споразум је потписан 9. јуна 1999. године и представља потврђивање документа *Martija Ahtisaarija* (Мартија Ахтисарија), који је одобрила Скупштина Републике Србије, ванредном седницом, 3. јуна 1999. године, као документа који условљава окончање НАТО бомбардовања Републике Србије.²¹

Овим споразумом је предвиђено доношење Резолуције Савета безбедности Уједињених Нација, која је донета сутрадан под ознаком УН 1244.²² Споразумом је прописано време повлачења снага СРЈ и ограничења минималне удаљености

¹⁹ Званични сај Министарства спољних послова Републике Србије, „Контрола наоружања, непролиферација оружја за масовно уништење, извозна контрола и друге активности“, Последња посета: 17. 06. 2014. године,

<http://www.mfa.gov.rs/sr/index.php/spoljna-politika/sbp/kontrola-naoruzanja?lang=cyr>,

²⁰ *Bosnia and Herzegovina, Croatia, Montenegro and Serbia take ownership of regional arms control, Dayton Peace Agreement Article IV Annex 1/B: Mission accomplished*, Последња посета: 20. 02. 2015. године, <http://www.osce.org/cio/129436>

²¹ *Military Technical Agreement*, Последња посета: 17. 06. 2014. године, <http://www.nato.int/kosovo/docu/a990609a.htm>

²² Ибид, *Article I: General Obligations*.

од административне линије Косова и Метохије. И то 25 километара за ПВО снаге и авијацију и најмање 5 километара за копнене снаге Војске Југославије. У споразуму се нигде, дословце, не наводи обавеза поштовања одредби Споразума из Рамбујеа као ни Глава VII Повеље УН по којој распоређене снаге могу по свом нахођењу без посебне одлуке СБ УН употребити силу за наметање мира, што се уједно сматра успехом преговора. Оно што суштински разликује „Војно-технички споразум“ од „Споразума из Рамбујеа“ јесте да се размештај међународних цивилних и војних снага изврши под надзором Уједињених Нација, а не НАТО пакта. Овде је извршен један правни маневар међународне заједнице јер је све одлуке и потезе од значаја за будућност јужне српске покрајине, ипак, повлачио НАТО, преко Здружене савезничке Команде за операције из Напуља. Колико год да су снаге КФОР састављене од НАТО снага и земаља савезница, правно гледано, оне представљају безбедносне, мировне снаге распоређене под окриљем и мандатом Уједињених Нација.

У Војно-техничком споразуму се не прописује присуство међународних снага на целој територији Савезне Републике Југославије, већ се само ограничава на територију Косова и Метохије. Ипак, последња тачка споразума каже да ће се стране „чим буде могуће договорити о Споразуму о статусу снага (СОФА)“.²³ Одредбама овом споразума снаге НАТО ипак нису улазиле на територију Савезне Републике Југославије већ само кроз границу Косова и Метохије из Албаније и БЈР Македоније, тако да можемо рећи да НАТО снаге нису крочиле на друге делове територије Савезне Републике Југославије осим Косова и Метохије. Као правни наставак Војно-техничког споразума подразумева се резолуција Савета безбедности УН S/RES/1244 (1999) од 10. јуна 1999. године. У самом споразуму је предвиђено да ће Савет безбедности УН донети резолуцију којом ће се донети решење политичке кризе на Косову.²⁴ Као и у Војно-техничком споразуму, у резолуцији 1244 се не спомињу НАТО снаге, али се зато каже да ће снаге размештене под окриљем УН имати задатак да делују на начин утврђен на основу Поглавља VII Повеље УН. Кроз Резолуцију S/RES/1244 (1999) се стриктно каже да ће се у одређивању будућег статуса Косова и Метохије узимати у обзир споразум из Рамбујеа те је Савезна Република Југославија претрпела 78 дана тешког бомбардовања да би се процес решавања питања Косова наставио истим током као и пре бомбардовања. Разматрајући претходне споразуме које је Република Србија потписала или није пристала да потпише, у свима видимо да је један од циљева споразума војно присуство на територији Републике Србије. Оно што нисмо дали након 78 дана бомбардовања, потписали смо 8 година касније.²⁵ Безбедносно је важно издвојити да се на територији јужне српске покрајине, према подацима Здружене савезничке Команде за операције тренутно налази нешто мање од 5.000 војника (слика број 1) НАТО савеза, распоређених у две борбене групе нивоа батаљона (Исток и Запад).

²³ Ибид., Anex B, Point 3.

²⁴ „Military Technical Agreement“, Article 1, Point 1.

²⁵ Прим. аут.: Тадашњи Председник Републике Србије Борис Тадић је 07. септембра 2007. године у Вашингтону потписао „Споразум о заштити статуса и приступу и коришћењу војне инфраструктуре у Републици Србији“.

	Albania	14		Lithuania	1
	Armenia	36		Luxembourg	23
	Austria	388		Morocco	173
	Bulgaria	11		Netherlands	7
	Canada	5		Norway	3
	Croatia	38		Poland	216
	Czech Republic	8		Portugal	184
	Denmark	35		Romania	67
	Estonia	2		Slovenia	314
	Finland	23		Sweden	21
	France	319		Switzerland	202
	Germany	681		Turkey	362
	Greece	119		United Kingdom	1
	Hungary	203		United States	665
	Ireland	13		Ukraine	163
	Italy	585		Total	4,882

Слика број 1 – Број ангажованих војника НАТО савеза у мисији на Косову и Метохију

„СОФА“ споразум

Споразуми „SOFA“²⁶ (У даљем тексту: „СОФА“) су се, изворно, потписивали између организације УН и земље на чијој територији су распоређене снаге ОУН. Данас, Сједињене Америчке Државе (САД) као инструмент своје спољне и безбедносне политике користе ову билатералну врсту уговора да би обезбедиле војно присуство у жељеним регионима и појединачним државама. САД и држава потписница се саглашавају о присуству војника САД и другог повезаног особља, у складу са обостраним интересима. За разлику од ОУН, присуство војника САД је искључиво ради „одбране сопствених интереса“. Потписивање оваквих споразума представља потписивање споразума о „отвореним границама“ за државу домаћина, пошто се слаже да оружане снаге друге земље потписнице уговора имају право боравка и транзита кроз територију домаћина. Уговором се још детаљно одређују права и јурисдикција над припадницима оружаних снага друге земље на територији домаћина. Задатак овог споразума је да дефинише питања о:

1. Статусу националних контингента,
2. Слободи кретања унутар зоне операције,
3. Коришћењу објеката и инфраструктуре,
4. Коришћењу комуникација и радио спектра и
5. Привилегије и имунитет припадника.

²⁶ Прим. аут.: „The Status of Forces Agreement – SOFA“,

Најбитнији део овог уговора, који се тиче статуса америчких војника на територији Републике Србије, односи се на кривичну надлежност над војницима, и то је део Споразума у којем се одступило од уобичајене праксе САД при закључивању споразума о статусу снага. Најважније питање сваког „СОФА“ јесте расподела кривичне надлежности између државе која шаље трупе и државе домаћина, и управо у вези с тим је начињена разлика између одредаба споразума са Републиком Србијом и већине осталих „СОФА“ споразума које су САД закључиле са другим државама, укључујући и једини такав мултилатерални споразум (НАТО „СОФА“).

Широко распрострањено мишљење је да је први „СОФА“ споразум који је Република Србија потписала са НАТО савезом онај из 2005. године, „Споразум о копненим линијама комуникације снага НАТО преко територије СЦГ“, који је потписао тадашњи министар иностраних послова Републике Србије и Црне Горе Вук Драшковић са генералним секретаром НАТО Јап де Хоп Шефером.²⁷ Пре овог оспораваног споразума, јануара 2005. године, Република Србија је потписала споразум о проласку трупа ЕУФОР кроз територију Републике Србије у случају немира на Косову и Метохији и потреби за брзим појачањем снага КФОР. Дозвољен је пролазак снагама ЕУФОР, само зато јер се званично не зову НАТО снаге. Пар месеци касније, две руте за пролазак трупа кроз Републику Србију из Босне и Херцеговине су обухваћене и проширене „Споразумом о транзитну снага НАТО“ из јула исте године, који је у новембру 2005. године верификовала и Савезна скупштина.²⁸

Ипак, први „СОФА“ споразум датира десет година пре, „чувано“ Драшковићевог потписивања. Он се налази у Допуни Б Анексу 1-А Дејтонског споразума и односи се на појединачне споразуме земаља потписница о статусу НАТО и његовог особља приликом транзита и боравка на територији потписница. Овим Споразумом Влада Савезне Републике Југославије је омогућила неометан транзит НАТО снага копном, морем и ваздухом, уз одобрење. Под „неометаним“ се подразумева да „НАТО неће бити обавезан да подноси инвентар или другу уобичајену царинску документацију о особљу, опреми и залихама које улазе, излазе или су у транзитну кроз територију СРЈ ради подршке спровођењу Операције“, затим, „НАТО-у ће бити дозвољено да користи аеродроме, путеве и луке без плаћања царина, путарине, такси и сличних трошкова“.²⁹ Особље НАТО ће бити изузето од правне јурисдикције

²⁷ У споразумима које је потписала и верификовала Скупштина Републике Србије се не може пронаћи овај споразум, да ли зато јер се односио на државну заједницу СЦГ или зато што су наредни споразуми потписани с НАТО свеобухватнији од овог те га поништавају, Званични сајт НАТО, Последња посета: 09. 12. 2014. године, <http://www.nato.int/docu/update/2005/07-july/e0718a.htm>, На сајту Центра за мир на Балкану постоји податак да је Скупштина СЦГ ратификовала овај споразум 68 за и 33 против, The Centre for Peace in the Balkans, Последња посета: 09. 12. 2014. године, <http://www.balkanpeace.org/index.php?index=article&articleid=12486>. О потписивању и верификацији овог споразума постоји и много новинских чланака.

²⁸ „Трупе НАТО-а могу кроз Србију“, Политика, 15. 03. 2007. године, Последња посета: 12. 02. 2015. године, <http://www.politika.rs/rubrike/Politika/t22364.lt.html>,

²⁹ „Споразум Савезне Републике Југославије и Северноатлантског савеза (НАТО) о транзитну у вези са операцијама предвиђеним мировним планом“, тачка 4. наведено из: Славољуб Б. Шушић, Златоје Терзић: „Од Бриона до Дејтона, хронологија кризе на простору Југославије“, Војно-издавачки завод, Београд, 2003. године, страна 527.

СРЈ, имаће имунитет од хапшења и задржавања у притвору и биће одговорно искључиво свом националном правном елементу у случају кривичних или дисциплинских престапа на територији СРЈ.³⁰

Следећи споразум овог типа је предвиђен као анекс Војно-техничког споразума из Куманова, али се ово односило само на територију Косова и Метохије. После Драшковићевог споразума, наредни је потписао тадашњи председник Републике Србије Борис Тадић, 07. септембра 2007. године у Вашингтону. Потписан је „Споразум о заштити статуса и приступу и коришћењу војне инфраструктуре у Републици Србији“, који одређује права и обавезе војног особља Сједињених Америчких држава у Србији.³¹ У Споразуму о заштити статуса и приступу и коришћењу војне инфраструктуре у Србији одступило се од уобичајене праксе у погледу одредби о расподели кривичне надлежности. Према том споразуму, статус особља САД (које чине припадници оружаних снага и цивилно особље Министарства одбране САД) еквивалентан је статусу административног и техничког особља Амбасаде САД,³² у складу с Бечком конвенцијом о дипломатским односима од 18. априла 1961. године. На основу одредби Бечке конвенције, административно и техничко особље ужива исте привилегије и имунитет као и дипломатски агент. Имуитет од грађанског и управног судства државе домаћина не важи једино када је реч о поступцима учињеним изван вршења службене дужности.

Према томе, кривичну надлежност над припадницима војних трупа САД које пролазе или привремено бораве на територији Републике Србије, као и над цивилним лицима чије је присуство неопходно ради обављања активности предвиђених споразумом, имају, потпуно и искључиво – Сједињене Америчке Државе.³³

Не треба заборавити да је Република Србија ушла у рат са 18 држава НАТО савеза 24. марта 1999. године зато што је 23. фебруара српска делегација одбила да потпише понуђени споразум из Рамбујеа. У споразуму се, поред дела да се „након три године, утврде механизми за коначно решење за Косово на основу воље народа“,³⁴ захтева неометано присуство НАТО снага на целој територији СРЈ. „СОФА“ споразум који је Председник Републике Србије потписао у Вашингтону са Сједињеним Америчким Државама 2007. године се битније не разликује од Додатка Б предлога споразума из Рамбујеа, који представља „СОФА“ споразум између Републике Србије и САД.³⁵

³⁰ Тачка 10 и 11 СОФА споразума са НАТО, страна 528.

³¹ „Закон о потврђивању споразума између Владе Републике Србије и Владе Сједињених Америчких Држава о заштити статуса и приступу и коришћењу војне инфраструктуре у Републици Србији“, Међународни уговори, Службени гласник РС, бр. 42/2009.

³² Члан 6 СОФА споразума.

³³ Јелена Н. Стојишић Дабетић, „Споразуми о статусу снага – нови облик међународне сарадње Србије“, Војно дело 2012. године, vol. 64, бр. 1, страна 155.

³⁴ *Kosovo: Interim Agreement (Rambouillet Agreement)*: Point 3, Article I: Amendment and Comprehensive - Assessment under Chapter 8: Amendment, Comprehensive Assessment, and Final Clauses, Последња посета: 06. 02. 2015. године, <http://smsjm.vse.cz/wp-content/uploads/2008/10/sp30.pdf>

³⁵ *Kosovo: Interim Agreement (Rambouillet Agreement)*: Appendix B: Status of Multi-National Military Implementation Force.

Споразуми о уништењу и забрани постојећег наоружања

Након споразума који су ограничили Републику Србију у војном погледу уз наметање реципроцитета, односа у наоружању са државама региона („Дејтонски споразум“) државно руководство је потписало и неколико споразума, у последњих десетак година, који се односе на уништавање постојећег наоружања и оружаних система из периода бивше СФРЈ. Углавном се ради о уништењу лако преносних ручних ракетних противавионских система типа „Стрела 2М“ и уништење постојећих залиха противпешадијских мина. На уништењу су нарочито инсистирале земље западне Европе и Сједињене Америчке Државе.³⁶

Република Србија је потписница међународне „Конвенције о забрани употребе, производње, складиштења и трансфера противпешадијских мина“,³⁷ те је разумљив разлог уништавања противпешадијских мина, али ниједна међународна конвенција је не обавезује нити присиљава да уништи своје залихе противавионских лаких преносних ракетних система (ЛПРС) типа „Стрела 2М“. Влада Републике Србије и Црне Горе је 2004. године одлучила да уништи 1.200 ЛПРС „Стрела 2М“, уз подстрек и финансијску подршку Амбасаде САД у Републици Србији. Амбасадор Сједињених Америчких Држава у Републици Србији је истакао да „оружје које је данас уништено, у складу са одлуком војске СЦГ, представља нешто што није потребно и што данас нема никакву сврху“, те је додао да је „ова врста оружја врло корисна терористима, тако да је у интересу обе државе да оно буде уништено или онеспособљено, да би се уверили да такво оружје неће стићи у руке терориста“.³⁸ Неке од држава региона су одлучиле да ураде слично, али ипак, с друге стране, потпуно другачије. Мађарска војска је такође уништила своје залихе лаких преносних ракетних система из доба Варшавског уговора, али на један много суптилнији, достојанственији начин. Употребила их је за обуку својих припадника против-ваздухопловне одбране (ПВО) на полигонима у Пољској. Све ракете су „уништене“ тако што су испале приликом обуке припадника ПВО у периоду од пар година. Додајемо и то да је Мађарска убрзо након тога купила француски ПВО систем „МИСТРАЛ“, који је сличних карактеристика као ЛПРС „Стрела 2М“. Дакле, Мађари су постојећа сувишна средства употребили за обуку својих припадника који ће радити на системима „МИСТРАЛ“ и на тај начин подигли ниво њихове борбене оспособљености.

Не заборавимо агресију на Савезну Републику Југославију и борбу са НАТО авијацијом која је имала апсолутну превласт у ваздушном простору и неометано вршила ударе широм територије Републике Србије. Једина одбрана у случају потпуне превласти у ваздушном простору су противавионски и противракетни системи. ЛПРС се нису најбоље показали за дејства по високолетећим циљевима, али

³⁶ Прим. аут.: Изјава тадашњег заменика министра одбране Вукашина Мараша дата поводом уништења ових средстава. Извор Б92 од петка 23. 01. 2004. године. Последња посета: 09. 01. 2015. године, http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2004&mm=01&dd=23&nav_category

³⁷ „Споразум из Отаве, Конвенција о забрани употребе противпешадијских мина“, до сада су га потписале 162 земље, док се међу онима које нису налазе САД, Русија и Кина. *UN treaty collection*, Последња посета: 9. 01. 2015. године, https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVI-5&chapter=26&lang=en

³⁸ „Уништено 1.200 ракета „Стрела 2М“, Политика, 24. 01. 2004. године.

су зато употребљавана за дејства по беспилотним летелицама, крстарећим ракетама и јуришним авионима на малим висинама у подршци копненој операцији.

Како би испоштовала Споразум из Отаве, „Конвенција о забрани употребе противпешадијских мина“, Република Србија је уништила 1,4 милиона противпешадијских мина, а задржала само 5.000 које ће, у складу са споразумом, користити у сврхе обуке.³⁹ На основу наведене конвенције у свету је укупно уништено више од 48 милиона ових мина.⁴⁰ Поводом потписивања ове конвенције се водила и још увек води полемика у међународној јавности, пошто мине представљају у потпуности дефанзивно оружје и самим својим постојањем постају фактор одвраћања од напада. Одрцање од употребе ове врсте оружја има своју хуману страну у погледу сакаћења и страдања цивила након завршених борбених дејстава и сукоба, док са војне стране, земља која их се одрекла остаје без значајног фактора одвраћања агресије (при томе врло јефтиног) на своју територију.

Развијеније земље поседују крстареће ракете које, за разлику од мина, представљају изразито офанзивно оружје првог удара, а не постоји конвенција за њихову забрану. Русија, Кина и САД, поред још неких земаља које су регионалне силе, нису потписале конвенцију из Отаве о уништењу противпешадијских мина. Разлог који су САД навеле за одбијање потписивања конвенције је употреба минских поља у појасу разграничења на тридесет и осмој (38) паралели између Северне и Јужне Кореје.⁴¹ Ова минска поља су значајан фактор одвраћања од агресије, а без употребе живе силе, те их се стога, како наводе амерички званичници, не могу одрећи.

Потребно је нагласити да поред већ извршеног уништења противпешадијских мина, Конвенција из Отаве забрањује уједно и производњу и развијање производних капацитета наменске индустрије за производњу мина.⁴²

„Бечки документ“

Последње потписани „Бечки документ“ је из 2011. године (БД 11) а који се заснива на споразумима који су му претходили:

1. Завршни акт из Хелсинкија (*Helsinki Final Act*) из 1975. године,
2. Документ Стокхолмске конференције (*Document of the Stockholm Conference*) из 1986. године,
3. Хелсиншки документ (*Helsinki Document*) из 1992. године и
4. Бечки документи (*Vienna Documents*) из 1990. године, 1992. године, 1994. године и 1999. године.

³⁹ „Војска уништила милион и по мина“, 27. септембар 2007. године, сајт Студио Б, Последња посета: 20. 06. 2014. године, http://www.studiorb.rs/info/vest_stampaj.php?id=11160

⁴⁰ *Landmine Monitor 2014, International Campaign to Ban Landmines – Cluster Munition Coalition (ICBL-CMC), 2014*, страна 1.

⁴¹ *Landmine Monitor 2014*, страна 1.

⁴² Члан 1, Тачка 1, „Споразума из Отаве, Конвенције о забрани употребе, складиштења, производњи, размени противпешадијских мина и њиховом уништењу“. Последња посета: 6. 02. 2015. године <http://www.icbl.org/media/604037/treatyenglish.pdf>

„Бечки документ“ заједно са „Споразумом о отвореном небу“ (*Open Skies*) и „Уговором о конвенционалним оружаним снагама у Европи“ (*Conventional Arms Control in Europe – CFE*) представља систем међусобно обавезујућих уговора о контроли конвенционалног наоружања у Европи. Споразуми су резултат договора између 57 чланица Европске организације за безбедност и сарадњу (ОЕБС), а чији је и Србија члан.

Република Србија и данас врши размену података о поседовању пет категорија наоружања утврђених и дефинисаних „Уговором о конвенционалним оружаним снагама у Европи“ (CFE). Поред тога Савезна Република Југославија је прихватила и потписала „Документ о преговорима о мерама ОЕБС за изградњу поверења и безбедности“, усвојеног још 1994. године у Бечу.⁴³ Сваке године, на основу Дејтонског споразума, државе потписнице иду у међусобне посете ради контроле броја и врсте наоружања. Потписивањем документа за изградњу поверења из 1994. године, чланице су се обавезале да до краја године доставе осталим чланицама организацијско формацијску структуру својих оружаних снага, тактичко-техничке карактеристике борбених система на употреби, планирано активирање јединица и вежбе за период од годину дана. По овом Документу свака чланица може једном у пет година да најави посету главној ваздухопловној бази друге државе чланице и да се увери у бројно стање, процес извођења обуке и редовне дневне активности на/у аеродрому/бази.⁴⁴ Овај споразум је унапређен „Бечким Документом“ из 1999. године и коначно оним из 2011. године, којим су се државе чланице ОЕБС-а сагласиле на међусобну размену војних информација о буџету, снази, формацији и локацији војних јединица. Међусобне инспекције и размена података су један од видова повећања транспарентности конвенционалних снага земаља потписница.⁴⁵

Од једанаест поглавља, колико садржи БД 11, сва поглавља осим другог се одnose искључиво на оружане снаге. Поред већ горе наведених обавеза, држава потписница мора бар 42 дана унапред да најави вежбу у којој ће бити прекорачење ангажованог броја у бар од једној од следећих категорија: 9.000 људи, 250 тенкова, 500 оклопних транспортера или 250 артиљеријских оруђа. Такође мора да позове и дозволи учешће представницима свих чланица ОЕБС на маневре у којима ће бити ангажовано више од 13.000 људи, 300 тенкова, 500 оклопних транспортера или 250 артиљеријских оруђа. Размена информација о политици одбране, буџету, набавци и годишњем финансијском плану представља другу тачку споразума и односи се на цивилне структуре власти, односно Владу. Ипак приступ неким осетљивим областима или одбрамбеним положајима може бити одбијен.⁴⁶ Потписивањем „Бечког документа“ Република Србија се уврстила у Европску породицу којој је циљ транспарентност оружаних снага и сузбијање вртоглаве трке у производњи и куповини наоружања. Такође, систем уговора омогућава да се на време открије свако веће премештање и концентрација оружаних снага, те је стратегијско изненађење, овим споразумом, буквално онемогућено.

⁴³ Анекс 1-Б, Члан 2х, Тачка 26 Дејтонског Споразума.

⁴⁴ *Vienna Document 1994. of the Negotiations on Confidence- and Security-Building Measures*, Последња посета: 17. 06. 2014. године, <http://www.osce.org/fsc/41270?download=true>

⁴⁵ *Vienna Document 1999. of the Negotiations on Confidence- and Security-Building Measures*, Последња посета: 06. 02. 2015. године, <https://www.osce.org/fsc/86597?download=true>

⁴⁶ *Vienna Document 2011 on confidence- and security-building measures, 30 November 2011*, Последња посета: 06. 02. 2015. године, <https://www.osce.org/fsc/86597?download=true>

Програм „Партнерство за мир“

Програм „Партнерство за мир“ је почео да се спроводи 1994. године, а основни циљ су му изградња међусобног поверења, изградња и очување демократских вредности у друштву као и очување људских права и слобода у Евро-Атлантском региону. Овај програм се заснива на сарадњи и заједничком деловању система одбрана држава и није јасно обавезујућег карактера у међународно-правном смислу. Велики број земаља Европе, укључујући и Русију, се налази у програму Партнерство за мир (ПзМ). Република Србија је једна од последњих која се придружила остатку Европе који се већ налазио у ПзМ или НАТО-у. Тадашњи председник Републике Србије Борис Тадић је 14. децембра 2006. године потписао Оквирни документ који садржи основне принципе ПзМ.⁴⁷ Презентациони документ, у коме се наводе циљеви и видови сарадње које Република Србија жели да постигне са осталим чланицама Партнерства или НАТО, је предат 5. септембра 2007. године. У овом документу се наводи да Република Србија жели да развије све облике сарадње које нуди ПзМ и да жели да изради *IPAP* – „*Individual Partnership Action Plan*“ али се у документу не предвиђа учешће Србије у „*Membership Action Plan*“ – *MAP*.⁴⁸ Партнерство за мир се углавном односи на сарадњу одбрамбених сектора и прихватање заједничких вредности и организације оружаних снага ради што веће компатибилности. Кроз безбедносни сектор државе граде разумевање и боље односе да би се на крају прихватиле и заједничке (безбедносне) вредности.

IPAP – „*Individual Partnership Action Plan*“ је Србија закључила 15. јануара 2015. године. У документу се наводи да су српски крајњи циљ евроинтеграције, и да ће Република Србија наставити и даље да развија добре односе са својим суседима и међународним организацијама – УН, ОЕБС и Саветом Европе. Економске и обрамбене реформе се наводе као средство којим ће се Република Србија приближити европским стандардима и самим тим омогућити лакше евро-интеграције. Завршава се са планом оснивања потребних агенција за заштиту и контролу поверљивих информација.⁴⁹ Овај документ није правно обавезујући, али може говорити у ком правцу се крећу тежње српске спољне и безбедносне политике.

Закључак

Успешна реформа сектора безбедности представља како у теоријском тако и у практичном смислу један од најзахтевнијих, мултидисциплинарних концепата савремене науке о безбедности. Ако знамо да у практичном погледу, реформа сектора безбедности све више обележава једну од кључних области јавне политике по-

⁴⁷ *Učešće Republike Srbije u programu Partnerstvo za mir (PzM)*, Сајт Министарства спољних послова Р. Србије, Последња посета: 26. 02. 2015. године, <http://www.mfa.gov.rs/en/foreign-policy/security-issues/partnership-for-peace-programme>.

⁴⁸ Прим. аут.: *MAP* се односи на земље које желе да постану чланице НАТО.

⁴⁹ *INDIVIDUAL PARTNERSHIP ACTION PLAN (IPAP) the Republic of Serbia and the North Atlantic Treaty Organization (NATO)*, Belgrade, December 2014.

себно у постконфликтним и постауторитарним друштвима учача се важност и значај ове и овакве реформе у нашем друштву. Ипак, реформа сектора безбедности у Републици Србији има бројна ограничења у виду потписаних међународних споразума, међународних докумената и конвенција.

Као најважније, издвојили смо укупно шест безбедносно-ограничавајућих докумената у процесу реформе сектора безбедности у Републици Србији. Сваки акт појединачно регулише одређени сегмент укупне безбедности Републике Србије и ограничава домет реформе сектора безбедности или чини оквир у коме се та реформа уопште може извршити.

Стављањем потписа на „Дејтонски споразум“ Република Србија је у потпуности ограничила бројно стање најважнијих борбених система: тенкова, оклопних борбених возила, артиљеријских оруђа, борбених авиона и јуришних хеликоптера. Слаба је утеха што је бројно стање борбене технике, данас, врло далеко од дозвољеног броја борбених система те се реформом може предвидети набавка нових или ремонт постојећих борбених система. Иако је у време потписивања „Дејтонског споразума“ ограничење броја авиона на 155 или борбених хеликоптера на 53 изгледало као лош спољно-политички и безбедносни потез, верујемо, да за многе у РВ и ПВО и Војсци Србије у целини, данас, изгледа нестварно и циљ који ће дуги низ година остати недостижан.

„Кумановским споразумом“ је пре свега извршено планско повлачење Војске Југославије са територије јужне српске покрајине, Косова и Метохије и извршен први корак ка доношењу Резолуције Савета безбедности, S/RES/1244 (1999), која је требала да обезбеди и гарантује, пре свега, територијалну целовитост Савезне Републике Југославије. У безбедносном смислу, „Кумановским споразумом“ са Резолуцијом Савета безбедности S/RES/1244 (1999) створен је правни оквир за присуство око 5.000 војника међународних снага, пре свега НАТО савеза уз подршку снага Косовског заштитног корпуса⁵⁰ (формирање КБС-а, правно гледано, није у складу с Резолуцијом СБ 1244). Идентификацијом српских (националних) интереса и изазова, ризика и претњи безбедности Републике Србије, противправна једнострано проглашена независност Косова и Метохије је „Стратегијом националне безбедности Републике Србије“ идентификована као највећа претња по безбедност Републике Србије. Ток, циљ и домет реформе сектора безбедности треба усмеравати према и у односу на највећу безбедносну претњу.⁵¹

⁵⁰ Прим. аут.: према Закону је КБС професионална снага са капацитетима који су на почетку ограничени на укупно 2.500 активних и 800 резервних припадника.

⁵¹ Стратегија националне безбедности Републике Србије: „Противправно једнострано проглашена независност Косова представља највећу претњу безбедности Републике Србије. Наметање једностраног решења супротно Повељи УН и међународном праву доприноси да тај простор постане дуготрајни фактор нестабилности у региону. Поштовање људских и мањинских права и спровођење демократских стандарда, нарочито у погледу безбедности и заштите српског и другог неалбанског становништва, одрживог повратка прогнаних и интерно расељених лица и децентрализације Косова и Метохије, не остварује се у складу са прокламованим циљевима међународне заједнице. Неповољан развој стања безбедности и примена „Свеобухватног предлога за решење статуса Косова“ (Ахтисаријева план), који није прихваћен у Савету безбедности Уједињених нација, може да изазове ескалацију насиља на Косову и Метохији и постане извор ризика и претњи безбедности Републике Србије и дестабилизације региона. Томе доприноси и формирање паравојних, тзв. Косовских безбедносних снага које представљају озбиљну претњу постојећем режиму регионалне контроле наоружања и угрожавају равнотежу у региону“, Београд, октобра 2009. године.

Потписивањем „СОФА“ споразума омогућено је неометан транзит НАТО трупа преко територије Републике Србије. Под „неометаним“ се подразумева да „НАТО није обавезан да подноси инвентар или другу уобичајену царинску документацију о особљу, опреми и залихама које улазе, излазе или су у транзиту кроз територију Републике Србије уз могућност да НАТО-у може бити дозвољено да користи аеродроме, путеве, луке затим комуникације и радио спектар без плаћања царина, путарине, такси и сличних трошкова.⁵² Из укупног споразума издвајамо да ће особље НАТО бити изузето од правне јурисдикције Републике Србије и да има имунитет од хапшења и задржавања у притвору тј. да је одговорно искључиво свом националном правном елементу у случају кривичних или дисциплинских преступа на територији Републике Србије. Да ли се овде ради о уобичајеној пракси, губитку суверенитета или једноставно о безбедносној обавези у измењеним регионалним и светским околностима, ми нећемо судити.

Прихватањем „Конвенције о забрани употребе, производње, складиштења и трансфера противпешадијских мина“ неминовно ће доћи до промена појединих елемената тактике вођења оружане борбе, пре свега појединих елемената обезбеђења борбених дејстава. Смањењем броја и забраном употребе противпешадијских мина је готово немогуће извршити, на пример, адекватно запречавање предњег краја одбране или праваца напредовања непријатеља. Доводи се у питање и запречавање аеродрома, десантних просторија и других за одбрану важних објеката на јефтин и врло ефикасан начин. Уништавање „вишкова“ противавионских лаких преносних ракетних система (ЛПРС) типа „Стрела 2М“ није била обавеза преузета неким јавним међународним споразумом те остаје питање зашто је то уништавање уопште и извршено почетком 2004. године.⁵³

Применом система споразума „Бечког документа“ врло једноставно се омогућава државама потписницама да знају за свако веће премештање и концентрацију оружаних снага друге земље што уједно стратегијско изненађење чини немогућим. Потребно је напоменути да се „Бечки документ“ не примењује на Косовски заштитни корпус и међународне снаге распоређене на територији Косова и Метохије.

Сви наведени документи су, рекли би, само увод, стварање неопходних предуслова за потпис, примену и имплементацију програма „Партнерство за мир“. Како је прокламованом војном неутралношћу овај програм врхунац безбедносне сарадње Републике Србије са НАТО савезом, свакако је најважнији и најутицајнији од свих наведених споразума.

Како се програм „Партнерство за мир“ углавном односи на сарадњу одбрамбених, безбедносних сектора уз прихватање заједничких вредности и начина организације оружаних снага, а ради што је могуће веће компатибилности, јасна су безбедносна усмерења реформе сектора безбедности. Када се овако јасно постави хијерархијски низ безбедносно-обавезујућих докумената Републике Србије, чини се, да је домет реформе сектора безбедности прецизно лимитиран односно да је крајњи циљ ипак прецизно одређен већ преузетим обавезама кроз међународне споразуме.

⁵² „Споразум Савезне Републике Југославије и Северноатлантског савеза (НАТО) о транзиту у вези са операцијама предвиђеним мировним планом“, тачка 4. наведено из: Славољуб Б. Шушић, Златоје Терзић: „Од Бриона до Дејтона, хронологија кризе на простору Југославије“, Војно-издавачки завод, Београд, 2003. године, страна 527.

⁵³ Прим. аут.: Министар одбране од 17. марта 2003. године до 16. априла 2004. године је био Борис Тадић.

Сагледавањем контекста потписаних споразума са ове временске дистанце стиче се утисак о континуираном раду на ограничавању српске војне силе, оперативних и функционалних способности Војске у целини. Уколико Република Србија нема утицај на бројно стање, распоред и количину наоружања на својој територији, територији Косова и Метохије уз јасна ограничења својих одбрамбених (војних) капацитета поставља се питање очувања суверености, независности и територијалне целовитости Републике Србије у целини.

Литература

[1] Славољуб Б. Шушић, Златоје Терзић, „Од Бриона до Дејтона, хронологија кризе на простору Југославије“, Војноиздавачки завод, Београд, 2003.

[2] Јелена Н. Стојшић Дабетић, „Споразуми о статусу снага – нови облик међународне сарадње Србије“, *Војно дело*, 2012. године, vol. 64, бр. 1.

[3] Др Милан Скакун, „Балкан и велике силе“, друго издање, КТЗР Арион, Земун, 1986.

[4] Никос Д. А. Арвантис, „Балкански чвор“, Анда инфо, Београд, 2002.

[5] Проф. др Симић Предраг, „Пут у Рамбује: Косовска криза 1995–2000“, НЕА Београд, 2000.

[6] Проф. др Симић Предраг, „Тито и НАТО“, компанија „Новости“, 2008.

[7] Џон Миршејмер, „Трагедија политике великих сила“, Удружење за студије САД у Србији, Београд 2009.

[8] „Војно-технички споразум између Међународних безбедносних снага („КФОР“) и влада Савезне Републике Југославије и Републике Србије“, изворно.

[9] Стратегија националне безбедности Републике Србије.

[10] „Општи оквирни споразум за мир у Босни и Херцеговини“, Дејтонски мировни споразум“, изворно.

[11] „Војно-технички споразум између Међународних безбедносних снага („КФОР“) и влада Савезне Републике Југославије и Републике Србије“ – „Кумановски споразум“, изворно.

[12] „Закон о потврђивању споразума између Владе Републике Србије и Владе Сједињених Америчких Држава о заштити статуса и приступу и коришћењу војне инфраструктуре у Републици Србији“, изворно.

[13] „Споразум СЦГ о сарадњи у области спречавања ширења оружја за масовно уништење и унапређивању одбрамбених и војних односа“, изворно.

[14] „Споразум из Отаве, Конвенција о забрани употребе, складиштења, производњи, размени против-пешадијских мина и њиховом уништењу“, изворно.

[15] „Споразум о снабдевању и узајамним услугама (УСА/СРБ/01) између Министарстава одбране и САД“, изворно.

[16] IPAP – „Individual Partnership Action Plan“, изворно.

ОТКРИВАЊЕ И ОБЕЗБЕЂЕЊЕ ДОКАЗА У КРИМИНАЛИСТИЧКОЈ ОБРАДИ КРИВИЧНИХ ДЕЛА ПРИВРЕДНОГ КРИМИНАЛИТЕТА

Станмир Ђукић
Министарство унутрашњих послова Републике Србије

У раду је обрађен појам и предмет криминалистичке методике, као научној дисциплини криминалистике као науке. Дефинисан је појам привредног криминалитета, а посебно је апострофиран проблем кривичних дела привредног криминалитета у привреди, као један од најопаснијих и најштетнијих облика те негативне друштвене појаве. Такође, обрађене су карактеристике привредног криминалитета, као и класификација појавних облика привредног криминалитета. Анализирани су *класични појавни облици* и криминалне делатности по секторима привредног пословања, који се јављају у свим периодима развоја нашег друштва, који су константни, са малим модификацијама у начину извршења и прикривања, и *савремени појавни облици привредног криминалитета* који су резултат нових тенденција у друштвеним, политичким и економским односима. Осим тога, обрађено је откривање кривичних дела привредног криминалитета и обезбеђење доказа, кроз оперативну делатност полиције која се спроводи у преткривичном поступку, и то кроз две основне фазе: *криминалистичку контролу и криминалистичку обраду*. Такође, изложена је и анализирана методика откривања и доказивања типичних деликата привредног криминалитета, односно кривичних дела са основним карактеристикама и начином извршења, и дат је и кратак осврт на законодавни оквир и активности и резултате које је полиција постигла у сузбијању и спречавању ових појава.

Кључне речи: *криминалистика, криминалистичка методика, кривично дело, криминалитет, привредни криминалитет, привреда, обезбеђење доказа, откривање кривичних дела, криминалистичка обрада, орган унутрашњих послова (полиција)*

Увод

Криминалистика је научна дисциплина оријентисана ка пракси, чија традиционална подела на тактику, технику, методiku и оперативу има, пре свега, дидактички, односно педагошки значај.

Имајући у виду да је задатак криминалистике као науке и као практичне делатности првенствено, сузбијање и спречавање криминалитета, криминалистичка методика на специфичан начин и својим методама, доприноси овом задатку, посебно у истраживању и проучавању специфичности одређене врсте кривичних дела, у погледу њиховог појединачног откривања, разјашњавања и доказивања, као и откривање извршилаца.

Када је у питању привредни криминалитет, можемо рећи да он заузима значајно место у структури укупног криминалитета, како по броју кривичних дела, тако и по структури, динамици, појавним облицима, материјалним и другим последицама. Повећана друштвена опасност привредног криминалитета везана је за новије време, које карактерише буран привредни развој и успостављање бројних привредних веза на целокупном међународном плану. Материјалне и друге последице привредног криминалитета изазивају све снажнију друштвену реакцију, као и све чешћу међународну сарадњу на његовом спречавању и сузбијању. Због својих специфичности, којима се јасно диференцира од осталих криминалних појава, већ дужи период представља предмет интересовања криминологије, криминалне политике и кривичног права, како на домаћем, тако и на међународном плану. Проучавање привредног криминалитета, као друштвене и уже криминолошке појаве, повезане са многим сегментима друштвеног живота, данас добија на актуелности, имајући у виду суштинске и бурне промене у социјалном, економском и политичком бићу друштва.

Према томе, прилаз овом проблему мора бити комплексан, уз максимално коришћење дијалектичког метода, као најопштијег метода природних и друштвених наука. То значи да се привредни криминалитет мора проучавати са аспекта свих научних дисциплина у чије подручје спадају поједине његове битне карактеристике. Ово захтева интердисциплинарни, економски, правни, криминолошки, социолошки, психолошки приступ овом проблему. Исто важи и за проучавање и истраживање појединих елемената, односно деликата који спадају у привредни криминалитет.

У научној и стручној литератури, знатно мања пажња, посвећена је оним аспектима привредног криминалитета који се односе на његово сузбијање, тј. практично поступање различитих органа и субјеката на откривању, разјашњавању и посебно доказивању деликтних понашања, која се сматрају привредним криминалитетом.

Такође, нарочиту пажњу изазивају појаве организованог вршења кривичних дела привредног криминалитета, које најчешће добијају све карактеристике професионалног и организованог криминалитета, уз напомену да је ефикасност органа откривања и гоњења у обрнутој сразмери са степеном организованости и бројем лица која учествују у извршењу кривичних дела. На то указује и пракса полицијских и правосудних органа, као и статистички и други подаци о откривеним кривичним делима привредног криминалитета, који нам јасно стављају до знања да поједини, а истовремено и најопаснији облици овог криминалитета остају ван домања организоване друштвене реакције, односно не спречавају се и не кажњавају, па самим тим, временом, фактички постају легалан начин понашања у привредним и економским односима и друштвеним процесима.

Осим тога, потребно је истаћи да приликом откривања и доказивања већине кривичних дела привредног криминалитета, органима који се баве овом проблематиком, стоје на путу бројне тешкоће, које произилазе како од објективне ситу-

ације у организацији и функционисању привредног живота, тако и од слабости у стратегији државе, као и у организацији самих тих органа. Треба напоменути и то да у криминалистичкој обради већине кривичних дела привредног криминалитета основни проблем представља фаза обезбеђења доказа. Постојећа литература која се бавила материјом сузбијања и спречавања привредног криминалитета, кретала се у оквирима општих разматрања и глобалних сагледавања ове проблематике.

Појам и предмет криминалистичке методике

Приликом дефинисања појма криминалистичке методике неопходно је поћи од чињенице да се ради о научној дисциплини криминалистике као науке „која проучава, проналази и усавршава научне и на практичном искуству засноване методе и средства која су најпогоднија да се открије и разјасни кривично дело, открије и приведе кривичној санкцији учинилац, осигурају и фиксирају сви докази ради утврђивања објективне истине, као и да се спречи извршење будућих планираних и непланираних кривичних дела“¹ и „у практичном погледу, криминалистика је сложена, информативна стратегија, која обухвата научне и на искуству засноване методе и средства за откривање, прикупљање, обрађивање, оцењивање и коришћење криминалистички релевантних информација, у циљу откривања, расветљавања и спречавања кривичних дела“.² С обзиром на то да из овога произилази да је задатак криминалистике као науке и као практичне делатности првенствено, сузбијање и спречавање криминалитета, криминалистичка методика на специфичан начин и особеним методама, доприноси овом задатку.

У литератури, могу се срести различити покушаји дефинисања криминалистичке методике, које можемо свести на скоро јединствено становиште, да се ради о научној дисциплини која представља посебан део криминалистичке тактике и која проналази, проучава и усавршава специфичне научне и искуствене методе за откривање, разјашњавање и доказивање одређене врсте кривичних дела. На основу изнетог, „криминалистичка методика проучава посебности (специфичности) појединих група и појединачних кривичних дела у погледу њихових узрока и услова, начина и средстава извршења, појавних облика, тактике и технике извршилаца, те на основу тога проналази и примењује специфичне методе и средства за њихово појединачно откривање, разјашњавање и доказивање, те откривање извршилаца. При томе, криминалистичка методика користи криминалистичко-тактичке и криминалистичко-техничке методе и средства, прилагођавајући их на поједина кривична дела, али изграђујући при томе своје сопствене методе, који се заснивају на специфичностима сваког типа кривичног дела“³ (Матијевић, М., Марковић, М., 2013:326).

¹ Водинелић, В., Криминалистика, Београд, "Просвета", (1972), стр. 3.

² Алексић, Ж., Миловановић, З., Криминалистика, Београд, Правни факултет Универзитета у Београду, (1991), стр. 1.

³ Бошковић, М., Бановић, Б., Криминалистичка методика, Београд, Виша школа унутрашњих послова, (1995), стр. 5.

Актуелна пракса упућује нас на чињеницу да се савремени облици криминалне делатности прилагођавају објективним условима, а савремена научна и техничка достигнућа користе се у функцији усавршавања појавних облика и начина извршења кривичних дела. Сходно томе, и методи супротстављања оваквом криминалиту морају се мењати и прилагођавати, проналазити нови и усавршавати већ познати, те конкретизовати по појединим кривичним делима. У том светлу треба сагледати потребу за актуелношћу криминалистичке методике и као практичне делатности, али и као научне криминалистичке дисциплине.

Криминалистичка тактика, као општа криминалистичка дисциплина, утврђује општа правила и радне методе типичне за откривање, истраживање, разјашњавање и доказивање свих врста кривичних дела без разлике, дакле, опште и заједничке, док криминалистичка методика, као посебна криминалистичка дисциплина и посебан део криминалистичке тактике, конкретизује ова правила и радне методе на поједина кривична дела. Методика истражује и проучава посебности (специфичности), оно што је важеће само за откривање, истраживање и разјашњавање одређене врсте кривичног дела (паљевине или крађе, фалсификата новца или исправе, незаконитог лова или диверзије и саботаже, убиства итд). Тако, на пример, криминалистичка тактика утврђује општа криминалистичка правила за предузимање појединих криминалистичких мера и радњи (увиђај уопште, претресање уопште, праћење, заседа и сл.), док криминалистичка методика прилагођава ова правила специфичностима појединих кривичних дела.

Овакав међусобни однос појединих криминалистичких дисциплина наводи нас на закључак да криминалистичка методика синтетизује криминалистичко-тактичке и криминалистичко-техничке методе, а у циљу откривања, разјашњавања и доказивања појединачних кривичних дела, при чему овако синтетизовани и прилагођени специфичностима појединих кривичних дела, ови методи постају својеврсни методи криминалистичке методике.

Предмет криминалистичке методике чини изучавање појавних облика и начина извршења појединих кривичних дела, с једне стране, и праксе органа откривања и гоњења у спречавању и откривању тих кривичних дела, с друге стране. Практика органа откривања и гоњења, а нарочито полиције, представља основу за утврђивање и усавршавање одређених правила поступања у конкретним ситуацијама извршених кривичних дела. Уопштавањем ове праксе, уз примену научних метода, долази се до правила чија је примена дала успешне резултате, али се истовремено одбацују они начини и методи рада који нису резултирали успехом у откривању и доказивању кривичних дела. На тај начин, криминалистичка методика изграђује се и као научна дисциплина, али и као практична делатност за сузбијање и спречавање појединих кривичних дела, што и јесте њен основни задатак (Матијевић, М., Марковић, М., 2013:327).

Дефинисање појма привредног криминалитета

У домаћој и страниј теорији и пракси чињени су многи покушаји дефинисања појма привредног криминалитета, али до јединствене, опште усвојене дефиниције није се дошло. Различитост дефиниција појма привредног криминалитета потиче

од чињенице да су оне формиране у различитим временским периодима, са различитих полазних позиција и у различите сврхе.

Привредни криминалитет је феномен за који постоје различите дефиниције, у зависности од критеријума класификације преступништва и научно методолошког приступа. Нека схватања полазе од *кривичноправних одредби дела уперених против привреде*, а друга од *објекта кривичноправне заштите*, тј. од *дела усмерених према злоупотребама и другим видовима противправности у вези са организацијом и функционисањем привредних система и финансијског пословања*. Овим су обухваћена само дела која представљају кривичноправну радњу и појављују се као фактор деликвентности унутар привредне организације и система. Несумњиво да различити приступи овом појму и појави највећим делом проистичу из различитости политичких и економских система у свету. Друга страна проблема настаје зато што се под привредним криминалитетом подразумевају различите врсте кривичних дела, како она против привреде, тако и она против службене дужности а делом и кривична дела против имовине. Међутим, и у домаћој литератури сусрећемо се са тим проблемом и различитим приступима од теоријских, законодавних стручних до других дефиниција (Ђукић, С., 2016:153). На основу тога, можемо рећи да „*врста деликвенције и типологија криминалних појава условљена повредама прописа у привредном и финансијском пословању*“ назива се привредним криминалитетом (Бошковић, М., Марковић, М., 2015:209).

Међутим, знатно већи број теоретичара заступао је схватање да у привредни криминалитет, осим кривичних дела против привреде (Глава XXII КЗ РС), спадају и кривична дела против здравља људи (Глава XXIII КЗ РС), као и поједина кривична дела против службене дужности (Глава XXXIII КЗ РС). Очигледно је да је код ових схватања доминантан формални критеријум, односно начин на који су инкриминисани као кривична дела (Ђукић, С., 2016:154).

Криминолошке и социолошке дисциплине привредни криминалитет дефинишу нешто шире, укључујући у тај појам, поред кривичних дела, и привредне преступе и прекршаје у функционисању система, као и дела уперена ка материјалним добрима, тзв. спољним угрожавањима, дакле и ка свим другим облицима имовинских деликата. Тако су се формирала два основна приступа у дефинисању привредног криминалитета: ужи и шири. У *ширем смислу*, привредним криминалитетом сматра се противправно понашање које надлежни државни органи (суд или неки други орган) квалификује као казнени деликт у за то утврђеном поступку. То подразумева деликвенцију физичких и правних лица у области финансијско-правног пословања (кривична дела, привредни преступи и прекршаји). У *ужи појам* привредног криминалитета подразумева само *кривичноправне привредне и финансијске деликте*, а искључује привредне преступе и прекршаје, чак и неке облике имовинских деликата (Ђукић, С., 2016:154).

Осим тога, „привредни криминалитет чине сва деликтна понашања (чињења или нечињења) која настају у економским односима и у вези са тим односима, од стране правних, као и физичких лица, која, као субјекти тих односа, располажу одговарајућим овлашћењима према имовини на којој се ти односи заснивају, а којим се деликтним понашањима непосредно наноси штета тој имовини и повређују или угрожавају привредни односи“.⁴ Оваква дефиниција представља прилог даљим на-

⁴ Петрић, Б., О привредном криминалу, Београд, ЈРККП бр. 4/82, стр. 479.

порима ка изналажењу опште прихватљивог схватања о појму привредног криминалитета, што би био само почетни корак ка предузимању даљих, општих и координираних, како теоријских, тако још више практичних активности на сузбијању друштвено опасне и комплексне криминалне појаве.

Карактеристике привредног криминалитета

Привредни криминалитет, са становишта његовог сузбијања, има неколико основних карактеристика, то су: *прикривеност*, *динамичност* (променљивост појавних облика), *специјализација и професионализација извршилаца*, *специфичност доказивања и доказних средстава и специјализација у сузбијању привредног криминалитета* (Матијевић, М., Марковић, М., 2013:392).

– **Прикривеност** је таква карактеристика криминалитета која се може испољити као прикривеност и кривичног дела и извршиоца, или само прикривеност извршиоца, док је дело познато. Код привредног криминалитета ради се о томе да је по извршењу кривичног дела непознато и дело и извршилац. То је карактеристика у вези са постојањем јаким мотива да се не сазна за кривично дело, нити за учиниоца тог дела, односно да се прикрије злоупотреба овлашћења и прибављање личне користи или користи за другога таквом злоупотребом овлашћења, а што је у вези са постојањем свести да се врши недозвољена радња коју друштво санкционише као кривично дело. У вези са прикривеношћу треба истаћи да откривањем дела, открива се и извршилац, с обзиром на то да је место извршења дела привредног криминалитета радно место, и да је за свако радно место везано једно лице. Прикривеност привредног криминалитета је прва значајна карактеристика која означава да је у овој области присутна изузетно висока тзв. „тамна бројка криминалитета“,⁵ која се испољава у виду „тамне бројке“, а која посебно долази до изражаја у реалном сагледавању стања и кретања овог вида криминалитета. Исказани статистички подаци о стању и кретању овог криминалитета не показују стварно стање извршених кривичних дела привредног криминалитета, већ само број евидентираних кривичних дела као резултат активности надлежних органа на њиховом откривању. „Тамну бројку“ привредног криминалитета увек треба узимати у обзир, било приликом оперативне делатности на плану његовог сузбијања, или статистичког сагледавања и анализе стања и кретања привредног криминалитета у одређеном периоду (Бошковић, М., 2005:285). Разлози прикривености су многобројни, од тога да их извршавају професионални деликвенти способни да не оставе видљиве трагове дела, постојање групног интереса у ланцу извршења дела, променљивост облика и функција робе од сировине до готовог производа, његовог израза у новцу или другим вредностима. Свест о томе да је повређен неки шири, а не лични интерес, те чињеница да кривична дела чине личности „од ауторитета“ чини битним осујећеност

⁵ Кривична дела против привреде и кривична дела против друштвене својине, како се у кривичноправном смислу могу третирати привредни деликти у нашем законодавству чине око 25% укупног криминалитета. Од поменутог броја, око 15.000 годишње процесуираних (оптужених) лица, 30% чине шумске крађе, а око 25% дела недозвољене трговине – тзв. шверца.

пријављивања таквих деликата од стране оних који их уочавају односно институционалног реаговања оних чија је реакција службена дужност.⁶

– **Динамичност** привредног криминалитета, тј. променљивост појавних облика у којима се испољава (ради се о динамичној појави), значи да промене оних фактора и околности који омогућавају и олакшавају вршење кривичних дела и који утиче на сам начин извршења појединих дела, доводе и до промена појавних облика, тј. до настајања нових, модификације постојећих и нестајања превазиђених појавних облика. Ти фактори могу бити разноврсни, а њихова промена врши се из разлога промене прописа, промене услова пословања, стања на тржишту, утицаја државе (стимулације појединих привредних грана и делатности) и слично.

– **Прилагодљивост новим условима** је обележје привредног криминалитета чији се појавни облици веома брзо прилагођавају датим друштвеним (политичким и економским) условима, односно његова прилагодљивост условима извршења кривичних дела, а она је зависна од облика својине, положаја привредног субјекта, начина пословања, видова државне и тржишне регулације, инвестиционе политике, кредитних услова и услова плаћања. Сви ти фактори, како унутрашњи тако и спољашњи, многоструко су променљиви не само по времену, него и у простору, што доводи до промена услова пословања који или сужавају или поспешују привредну активност а самим тим и потребу прилагођавања деликтних радњи.

– **Специјализација и професионализација извршилаца** дела привредног криминалитета произилази из чињенице да је привредни криминалитет условљен факторима који константно постоје и који проузрокују понављање истих појавних облика од стране више извршилаца, при чему се то врши у серијама. Серијске нападе истог облика врше различита лица који раде на истоврсном радном месту. То даље проузрокује специфичну професионализацију извршилаца, који под истим или сличним условима годинама понављају криминални напад, усавршавају облик напада и прилагођавају промени појединих услова, те им криминал постаје основни извор прихода. Томе можемо додати и повезивање лица у вршењу криминалне делатности, чиме се јављају и елементи организованости привредног криминалитета.

– **О специфичности методике доказивања** овде треба истаћи да, пошто сваки пословни догађај у привредном пословању прати одговарајућа документација и пошто привредни субјекти имају законску обавезу вођења књиговодства, основни доказ код разјашњавања и доказивања ових кривичних дела је та документација (која се ради прикривања кривичних дела фалсификује или уништава и оштећује), и пословне књиге привредних субјеката. У циљу ефикасне криминалистичке обраде привредног криминалитета, неопходно је ове доказе благовремено обезбедити и привремено одузети, те на тај начин спречити њихово уништење или оштећење.

Све до сада изнето указује на чињеницу да је привредни криминалитет како по обиму и структури, тако и по друштвеној опасности, таквог карактера да у његовом спречавању и сузбијању могу учествовати само стручно оспособљени и специјализовани кадрови за поједине секторе привредног пословања (спољна трговина, фи-

⁶ На непотпуност података о привредном криминалитету указује и следећа чињеница. Док су интерна и екстерна ревизија одиграле кључну улогу у откривању привредног криминала у 42% компанија на тржишту централне и источне Европе, више од четвртине свих превара откривено је сасвим случајно. То значи да су регистровани случајеви процентуално мали у односу на њихову стварну распрострањеност.

нансије, туризам, банкарско пословање и сл.), и то не само полиције, већ и других органа откривања и гоњења (инспекције, завод за обрачун и плаћања, финансијска полиција, тужилаштво, суд). Осим тога, и организација ових органа, а посебно полиције, мора бити прилагођена уској специјализацији и професионализацији у сузбијању привредног криминалитета (Ђукић, С., 2016:159).

Класификација појавних облика привредног криминалитета

Појавни облик представља читав сплет фактора који посредно или непосредно утичу на то да се криминални напад манифестује у одређеном обиму и са одређеном садржином. Као фактори који се анализирају код било којег појавног облика узимају се: 1) сам начин извршења дела; 2) нападнути објект кривичног дела; 3) врста и индивидуалност средстава извршења; 4) место извршења, и 5) време извршења.⁷

Док је код класичног криминалитета учинилац релативно слободан у избору фактора који формирају појавни облик, код привредног криминалитета он делује у специфичним, рестриктивнијим, условима. Радијус његовог кретања сужен је на одређено подручје, одређену област, објект, радно место на којем ради, односно функцију коју врши у привредном субјекту. То је оквир који можемо назвати местом извршења кривичног дела привредног криминалитета. С обзиром на такав положај, учинилац је принуђен да средства и могућности за извршење кривичног дела тражи и изналази у оквиру тако дефинисаног места извршења. У поменутом оквиру настаје однос човека према имовини, као основи привредног односа, чије угрожавање или повреда представља последицу кривичних дела привредног криминалитета. Са друге стране, поменути оквир (радно место, функција) утиче на остале елементе криминалног напада (трагови које напад оставља, методи прикривања), па сходно томе и методе откривања, доказивања и превенције криминалног напада.

Као критеријум класификације и дескрипције појавних облика често се у литератури узима врста привредне (друштвене) делатности (привредна грана, сектор пословања, радно место) у којој се криминални напад манифестује. Класификација по овом критеријуму долази до изражаја и у практичном раду на сузбијању привредног криминалитета, а испољава се код нас у формирању посебних организационих јединица криминалистичке полиције, а у свету и формирањем разноврсних агенција, чији су припадници специјализовани за сузбијање облика привредног криминалитета управо у појединим врстама привредне делатности (нпр. код нас одсек за сузбијање деликата у производњи, унутрашњој трговини, спољној трговини, самосталним делатностима, банкама, друштвеним делатностима и слично).

Има много области у којима се јављају привредни деликти: од производње, складишно-магацинског пословања, унутрашње робне размене, спољнотрговинског промета, благајничког пословања до књиговодства (Ђукић, С., 2016:161). Имајући ово у виду определили смо се да, са једне стране, анализирамо појавне облике који се јављају у свим периодима развоја нашег друштва, дакле, који су константни,

⁷ Водинелић, В., Криминалистика, Београд, (1984), стр. 201.

са малим модификацијама у начину извршења и прикривања, без обзира на промене прописа и мера економске политике, и са друге стране, актуелне појавне облике, који су резултат нових тенденција у друштвеним, политичким и економским односима. Прве можемо назвати класичним, а друге савременим појавним облицима.

Класични појавни облици привредног криминалитета

Приликом утврђивања и анализе доминантних појавних облика базирали смо се на емпиријски материјал у виду предмета по окончаним криминалистичким обрадама, стручних упутстава, извештаја и статистичких података органа унутрашњих послова, као основних субјеката сузбијања привредног криминалитета, и доступну научну и стручну литературу која се бави поменутом проблематиком.

Такође, определили смо се да класичне појавне облике изложимо у најкраћем по појединим секторима привредног пословања, у којима они доминирају, што не значи да се поједини облици не јављају и у другим секторима, али у знатно мањем броју. Осим тога, немамо претензију да изложимо све, већ само доминантне појавне облике, чиме ћемо избећи претерану дескрипцију и задржати се у оквирима теме.

С тим у вези, у кратким цртама навешћемо класичне појавне облике привредног криминалитета по секторима привредног пословања, и то:

I Облици криминалитета у производњи

II Облици криминалитета у унутрашњој трговини

1. криминалитета код трансфера технологије и опреме
4. Облици Облици криминалитета код куповине робе
2. Облици криминалитета код продаје робе
3. Облици криминалитета у трговинским радњама

III Облици криминалитета у спољнотрговинском промету

1. Облици криминалитета у области извоза робе
 - а) Нетачно пријављивање и декласирисање робе
 - б) Остали облици криминалитета код извоза робе
2. Облици криминалитета у области увоза робе
3. Облици криминалитета у девизном пословању

Савремени појавни облици привредног криминалитета

За разлику од земаља развијене тржишне економије где се успешност неког привредног субјекта или појединца који се бави привредном делатношћу мери, између осталог, и по висини плаћеног пореза, а пословна способност и кредибилитет и кроз време улагања и стицања капитала, на нашим просторима је супротно. Критеријум за успешност је способност изнајавења начина за избегавање пореских обавеза и стицања богатства „преко ноћи“. У таквим условима пореска евазија постаје уобичајена и свакодневна појава. Економска теорија познаје две врсте евазије: законску (дозвољену) и незакониту (нелегалну).

Законска евазија јавља се у два облика: 1) коришћење законом уређених пореских подстицаја (олакшице и ослобођења) и на други начин коришћењем недоречености, непрецизности и контрадикторности норми пореског законодавства; 2) други облик законите евазије карактеристичан је за последње две деценије, као последица честе измене пореских прописа услед нестабилног привредног амбијента, а све то наилазило је на погодно тле у веома ниском пореском моралу пореских обвезника. Законито избегавање пореза, дакле, обухватило би правне и фактичке радње пореског дужника којима се избегава плаћање пореза у потпуности или делимично, без повреде закона.

Незаконита евазија испољава се у облику пореске дефраудације (пореска утаја) и контрабанде (кријумчарење). У најопштијем смислу пореска дефраудација карактеристична је за непосредне порезе а остварује се вођењем двоструких пословних књига – званичних, у којима се не приказују настале пословне промене и остварени приходи и незваничних, које се воде за сопствене потребе, и у којима се исказује реално стање. Контрабанда је карактеристична за царине, акцизе и сличне дажбине и јавља се у случају уношења у земљу робе без плаћања поменутих дажбина.

С тим у вези, навешћемо савремене појавне облике привредног криминалитета по секторима привредног пословања, које нећемо посебно образлагати, и то:

I Облици криминалитета у области фискалних обавеза

1. Облици криминалитета у области пореза на промет
2. Облици криминалитета у области исплате зарада
3. Облици криминалитета у области финансирања јавних расхода

II Неки облици криминалитета у пословању банака

III Облици криминалитета у области својинске трансформације

1. Фактори и технике приватизације као извори криминалне делатности
2. Технике приватизације
3. Облици криминалитета у поступку приватизације у нашој земљи

IV Компјутерски криминалитет

1. Појам компјутерског криминалитета
2. Карактеристике компјутерског криминалитета
3. Појавни облици компјутерског криминалитета

V Прање новца

1. Појам прања новца
2. Појавни облици прања новца
 - а) Улога готовине у шемама за прање новца
 - б) Електронски трансфери и други облици безготовинског плаћања
 - ц) Улога off-shore финансијских центара и прање новца
 - д) Трустови, остале не корпорацијске групације и прање новца
 - е) Улога адвоката, бележника, рачуновођа, ревизора и осталих професионалаца у прању новца
 - ф) Мрежно банкарство и коцкање на Интернету
 - г) Прање новца везано за тероризам (Бановић, Б., 2002:90).

Откривање кривичних дела привредног криминалитета и обезбеђење доказа

Под откривањем кривичних дела привредног криминалитета, у ширем смислу, подразумева се ситуација у којој је почетно сазнање (прва информација) за извршено кривично дело добијено од стране одређеног субјекта, који је до њега дошао непосредним или посредним путем, или ситуација у којој органи унутрашњих послова (полиција), својом непосредном делатношћу, уз коришћење средстава и метода рада за које су овлашћени, утврђују индиције или обезбеђују доказе, који указују на сумњу да је извршено одређено кривично дело привредног криминалитета.

Актуелна светска пракса у откривању кривичних дела привредног криминалитета иде за тим да се све већи број субјеката сматра „субјектима пред кривичног поступка“, дакле субјектима који доприносе откривању кривичних дела и обезбеђењу доказа. Тако, дешава се да садржину кривичне пријаве, нарочито доказе, креира и обезбеђује више субјеката равноправно, а да се као онај ко је дело открио евидентира подносилац кривичне пријаве, најчешће, орган унутрашњих послова (криминалистичка полиција).

Откривање кривичних дела привредног криминалитета, и још више њихово доказивање, све више је резултат заједничког и координираног рада различитих друштвених и државних органа, организација и субјеката, при чему, свако у оквиру својих надлежности и примењујући овлашћења којима располаже, доприносе том циљу.

Савремени привредни криминалитет, са свим обиљем форми у којима се манифестује, тежи ка све већој организованости, интернационализацији и успостављању контроле над легалним привредним и нарочито финансијским пословањем, при чему се полако брише граница између законитог и незаконитог пословања, између класичног и привредног криминалитета. Главни протагонисти су исти, само што своје методе мењају и прилагођавају друштвеном, економском, политичком и законском амбијенту у коме делују. У таквом криминалном окружењу класични методи откривања и доказивања кривичних дела привредног криминалитета морају бити модификовани, а неки од њих елиминисани као застарели и неадекватни, те замењени савременим и ефикаснијим.

Најтежи облици привредног криминалитета, посебно оног који се врши и манифестује кроз међународне финансијске токове, не могу се откривати, нити доказивати унутар једне јурисдикције. У том смислу на међународном нивоу успоставља се унификован законодавни систем који, са једне стране регулише ову материју, а са друге, санкционише поједине видове финансијског криминала. На такав законски основ ослањају се пракса и савремени методи у супротстављању овим видовима криминалитета, али и организациони облици органа откривања и гоњења, као и неопходна међународна полицијска и друга сарадња у откривању и доказивању кривичних дела привредног криминалитета.

Оперативна делатност полиције спроводи се у преткривичном поступку и то самоиницијативно или по захтеву јавног тужиоца, с циљем откривања кривичних дела, њихових учинилаца, обезбеђења доказа и прикупљања осталих обавештења од значаја за покретање кривичног поступка, али и у циљу спречавања вршења кри-

вичних дела. „Ова делатност представља систем не процесних криминалистичких метода и средстава, које полиција примењује у циљу спречавања и откривања кривичних дела, прикупљања података о личности учиниоца, месту где се налази и његовим везама, као и у циљу утврђивања и обезбеђивања предмета који су потенцијални носиоци доказних информација“.⁸ Пред кривични поступак у којем се одвија разноврсна оперативна делатност полиције, можемо поделити на две основне фазе: криминалистичку контролу и криминалистичку обраду.

Криминалистичка контрола представља систем оперативно тактичких и оперативно техничких мера и радњи које предузимају органи унутрашњих послова и који има за циљ да се ови органи упознају и буду у току са разним друштвено штетним појавама, криминогеним факторима у интересантним срединама и да имају увид у кретање одређене категорије лица.⁹ Ова контрола најефикасније се спроводи применом одговарајућих оперативно тактичких и техничких радњи и мера. Основ за криминалистичку контролу је постојање опште сумње да би се у одређеној средини, на одређеном месту или од стране одређене категорије лица могла вршити кривична дела. Ту је, дакле, реч о општој а не о конкретној индицији.¹⁰

Криминалистичка обрада представља скуп планираних и систематски предузетих криминалистичко-тактичких и криминалистичко-техничких радњи и мера и истражних радњи, с циљем откривања и утврђивања кривичног дела и учиниоца, његовог проналажења и привођења, и обезбеђења доказа. Значи, криминалистичка обрада мора се спроводити плански, што свакако подразумева благовремено доношење плана рада, који је потребно стално ажурирати и допуњавати, у зависности од нових чињеница и података добијених током реализације саме обраде, односно од конкретне криминалистичко-тактичке ситуације.¹¹

Проф. Водинелић¹² криминалистичку обраду дефинише као систем свих оперативно-тактичких мера усмерених на то да се открије и утврди одређено кривично дело, открије и утврди одређени учинилац кривичног дела и приведе кривичном прогону. Водинелићево схватање је уже, јер код криминалистичке обраде подразумева само предузимање оперативно тактичких мера, са чиме се не можемо сложити, с обзиром да се током криминалистичке обраде, применом и истражних радњи, обезбеђују докази који треба да доведу до довољног степена сумње, да би се иницирало покретање кривичног поступка. Без предузимања истражних радњи то се не може постићи, већ се остаје само на нивоу индиција или основа сумње. Поједини аутори управо истичу овај аспект криминалистичке обраде, а наиме „За разлику од криминалистичке контроле, која има искључиво оперативни карактер, у криминалистичкој обради су присутни и истражни елементи“.¹³ Међутим, Водинелић у даљем току свог текста наглашава да „криминалистичку обраду, паралелну претходном

⁸ Алексић, Ж., Миловановић, З., Криминалистика, Београд, Правни факултет Универзитета у Београду, (1991), стр. 27.

⁹ Види Водинелић, В., Криминалистика-откривање и доказивање, Скопље, (1985), стр. 52.

¹⁰ Водинелић, В., Криминалистика, Београд, (1984), стр. 54.

¹¹ Види више Бошковић, М., Неки теоријски и практични аспекти оперативног рада, 2. део, Безбедност 3/2000, стр. 279-281.

¹² Водинелић, В., Криминалистика, оп. цит., стр. 54.

¹³ Алексић, Ж., Миловановић, З., Криминалистика, Београд, (1991), стр. 159.

поступку карактерише комбиновање оперативно-тактичких мера са истражним радњама“,¹⁴ што се у потпуности слаже са нашим мишљењем.

Главна разлика између криминалистичке контроле и криминалистичке обраде је у облику и садржају сумње. Криминалистичка обрада, у ствари, је виша и сложенија фаза криминалистичке делатности полиције у преткривичном поступку, којој углавном претходи криминалистичка контрола, мада до криминалистичке обраде може доћи и без ове претходне фазе пред кривичног поступка. Док је код криминалистичке контроле присутна општа сумња,¹⁵ која настаје у процесу мишљења и резултат је противречности између незнања, односно недовољног познавања одређене појаве и новосазнатих чињеница, код криминалистичке обраде постоје одређени основи сумње, тј. индиције у односу на конкретно лице као учиниоца одређеног кривичног дела, или у односу на кривично дело чији је учинилац непознат.¹⁶ Криминалистичка обрада, дакле, најчешће, произилази из контроле, затим прераста у истрагу, али се, према потреби, наставља и за време судског поступка, издржавања казне, па евентуално, чак и после пуштања на слободу осуђеног лица.¹⁷

„Криминалистичка обрада, као планирана и усмерена оперативна делатност, полази од одређеног кривичног догађаја или више догађаја, са циљем да криминалистички утврди, путем прикупљања чињеница и података, које имају значај доказних информација, да ли постоји однос између осумњиченог и кривичног догађаја, односно да утврди да ли је одређена, претпостављена каузалност оправдана“.¹⁸ Дакле, криминалистичка обрада усмерена је ка криминалном догађају, као појединачној појави и циљ јој је да утврди постојање конкретног кривичног дела и његовог учиниоца. Тренутак преласка из ниже у вишу фазу оперативне делатности, из криминалистичке контроле у криминалистичку обраду, веома је тешко одредити, из простог разлога што су оне само условно, теоретски, одвојене, а практично и у организационом смислу представљају целину (Бановић, Б., 2002:205).

Типична деликти привредног криминалитета су: фалсификовање новца, пореска утаја, кријумчарење, прање новца, проузроковање стечаја, недозвољена трговина, проневера, примање мита, давање мита, фалсификовање исправе и слично (Ђукић, С., 2016:163). У наредном делу рада, о сваком од ових наведених кривичних дела, изложићемо у најкраћем, методику откривања и доказивања, са основним карактеристикама и начином извршења.

Фалсификовање новца

Новац је мерило вредности и опште средство размене. Због своје функције, новац има изузетан значај за привреду и привредну политику уопште, па стога подлеже посебном јавноправном, односно финансијском режиму.¹⁹ Новац је, као плате-

¹⁴ Водинелић, В., Криминалистика, Београд, (1984), стр. 54.

¹⁵ О томе види Алексић, Ж., Миловановић, З., Криминалистика, оп. цит. стр. 37.

¹⁶ Види Бошковић, М., Материјални докази у криминалистичкој обради, Београд, (1990), стр. 12.

¹⁷ Водинелић, В., оп. цит. стр. 55.

¹⁸ Кривокапић, В., Жарковић, М., Криминалистика – Тактика, Београд, (1999), стр. 69.

¹⁹ Стојановић, З., Перић, О., Кривично право, посебни део, Београд, Правна књига, (2006), стр. 191.

жно средство које омогућава размену добара, одувек био предмет посебног интересовања са становишта разних облика криминалних напада, тим пре што се на такав начин обезбеђује знатна противправна имовинска корист. Слободно се може рећи да се новац фалсификује откад постоји. Новац је објекат напада код кривичног дела фалсификовања новца. Кривичноправни појам новца одређен је у члану 112. став 23. Кривичног законика Републике Србије. Према овој одредби, новац је метални и папирни новац или новац израђен од неког другог материјала који је на основу закона у оптицају у Србији или иностраној држави.

У нашој земљи, фалсификовање новца је инкриминисано. Кривичним закоником (члан 223.) који предвиђа неколико радњи извршења алтернативно датих, односно подразумева неколико кривичних дела која у функционалном смислу представљају целину. Ово кривично дело чини онај ко направи лажни или преиначи прави новац у намери да га стави у оптицај, ко лажни или преиначени прави новац стави у оптицај, ко прибави лажни новац у намери његовог стављања у оптицај као правог, ко стави у оптицај лажни новац који је примио као прави и ко не пријави стављање лажног новца у оптицај. Основни мотив учинилаца је користољубље, али не треба искључити ни политичке мотиве. Најчешће се ради о професионалном начину извршења и организацији целокупног деликта, где сваки учесник има свој део посла и за то је плаћен. Прављење лажног новца значи израду потпуно нове папирне или металне новчанице. Метални новац данас се знатно мање фалсификује од папирног, што је и разумљиво, с обзиром на његову мању номиналну вредност.

Израда фалсификата папирног новца много је чешћа и познате су различите технике фалсификовања, од најпримитивнијих до савремених техника дубоке штампе. Међутим, треба нагласити да је фалсификаторима највећи проблем прибављање квалитетног папира, с обзиром да се до оригиналног папира за новчанице тешко може доћи, а свака земља посебно је заштитила свој папир за израду новчанице. Осим заштите папира, у току саме израде новчаница уграђује се одговарајућа заштита у виду водотиска, свилених кончића, планшета, сигурносних металних нити, флуоросцентних материја и луминисцентних знакова, као и други облици заштите.²⁰ Прављење лажног папирног новца врши се преиначењем из мање у већу вредност код појединих врста новчаница (нпр. US долар), прецртавањем и машинским путем. Преиначење је најпростији вид фалсификата који се врши у малом обиму, при чему се користи незнање ко новчаницу прима како она изгледа. За ово су погодне новчанице које имају исте димензије у различитим апоенима. Претходно се врши радирање или белјење оригиналне новчанице.²¹

Примитивнији видови фалсификата су и коришћење фотографске технике, као и обично фотокопирање. Фалсификовање машинским путем је друштвено најопаснији вид овог деликта. Врши се уз коришћење штампарске технике, у великим количинама и на организован начин. Лица која израђују фалсификован новац најчешће су фотографи, сликари, цинкографи, литографи, гравери, и друге штампарске струке. Растурање лажног новца посебна је фаза у извршењу овог кривичног дела. Растурање новца, по правилу, не организује исто лице које је организовало његову

²⁰ Бошковић, М., Бановић, Б., оп. цит., стр. 197.

²¹ Алексић, Ж., Криминалистика, Београд, Привредна штампа, (1990), стр. 338.

израду. Новац се најчешће ставља у оптицај куповином предмета мање вредности, плаћањем одређених услуга, куповином већих количина злата, дроге и оружја, заменом за домаћу или страну валуту, тражењем да се новац уситни.

Откривање и доказивање кривичног дела

Обично се први податак да се у оптицају појавио фалсификовани новац добија пријавом грађана или организација и предузећа, која су утврдила да су у свом пословању примила фалсификовани новац, као што су банке, поште, мењачнице, трговинске радње, угоститељски објекти. За појаву фалсификованих новчаница може се сазнати и непосредном активношћу полиције и то личним запажањима, праћењем, осматрањем, откупом, примени оперативно-тактичких средстава, претресањем и другим мерама и радњама. Прва мера по сазнању за постојање фалсификоване новчанице је њено одузимање и визуелни преглед у циљу утврђивања да ли се ради о фалсификату, и којој врсти и типу фалсификата се ради. Ради доказивања, новчаница ће бити подвргнута вештачењу, које врши Завод за израду новчаница.

Основни циљ оперативне делатности је откривање лица која су организовала и израдила фалсификовани новац, као места фалсификовања, те спречавање да фалсификовани новац у већем обиму буде пуштен у оптицај. Међутим, није увек могуће остварити све ове циљеве, па се, најчешће, иде на пресецање даљег растурања лажног новца и хватање лица која поседују већу количину оваквог новца намењену растурању. Откривање организатора је, евентуално, могуће уз пуну међународну сарадњу преко Интерпола, који има задатак централизације података и координирање међународних акција за сузбијање фалсификованог новца. Интерпол поседује најобимнију и најквалитетнију банку података о досадашњим фалсификаторима, као и о лицима која се баве овом врстом криминалне делатности. Једна од најважнијих радњи за обезбеђење доказа код овог кривичног дела јесте претресање. Организација претресања зависиће од процене да ли се ради о растурачу или фалсификатору, да ли се претреса објект у коме је лажни новац израђен или само чуван (Матијевић, М., Марковић, М., 2013:396).

Недозвољена трговина

Недозвољена трговина је деликт привредног криминалитета који се састоји у неовлашћеном бављењу трговином или трговином забрањеном робом.²² Кривично дело недозвољене трговине инкриминисано је КЗ РС (члан 243.) који предвиђа да ово кривично дело чини лице које, без овлашћења за трговину, набави робу или друге предмете у већој вредности у сврху продаје, или се неовлашћено и у већем обиму бави трговином или посредовањем у трговини или заступањем организација у унутрашњем или спољнотрговинском промету робе и услуга.

²² Жарковић, М., Бановић, Б., Криминалистика, Београд, Виша школа унутрашњих послова, (1999), стр. 63, 264.

Основна карактеристика овог кривичног дела је да се јавља у више облика који су променљиви и прилагођавају се стању на тржишту и понуди и тражњи одређених роба. Предмет недозвољене трговине може да буде разна роба, али је то углавном она за којом на тржишту постоји тражња или која се нуди по нижим ценама од цена у легалној продаји. Која роба ће бити обухваћена недозвољеном трговином, често зависи и од економске ситуације у земљи, тј. од понуде и тражње на тржишту. У области недозвољене трговине, највише је присутна она роба која доноси највећу зараду. То су најчешће: разна техничка роба (мобилни телефони, телевизори, компјутери, камере, фото-апарати итд.), грађевински материјал, делови за возила, текстилни и прехранбени производи, спортска опрема, алкохол, цигарете, нафта и нафтни деривати и разна друга роба широке потрошње. Поред робе широке потрошње, која се као предмет недозвољене трговине јавља увек када је нема довољно на тржишту, предмет овог кривичног дела су оружје, муниција, злато и златни предмети, дрога и наркотици, као стратешке сировине и материјали, а у последње време и нуклеарне материје.

Недозвољена роба је деликт међународног карактера кога, по правилу, врше професионални деликвенти повезани често са иностранством. Недозвољена роба врши се на ширем подручју земље, организовано и често је повезана са кријумчарењем. Осим професионалних извршилаца недозвољеном трговином баве се и радници на привременом раду у иностранству, занатлије (јувелири, златари, ауто-механичари, трговци и сл.), лица на пословима међународне шпедиције, међународног превоза робе и путника у сувоземном, железничком, ваздухопловном и воденом саобраћају.²³

Откривање и доказивање

Основни начини сазнања о извршеном кривичном делу недозвољене трговине су: делатност тржишне и других инспекција, делатност царинских органа, делатност финансијске полиције, пријава предузећа и установа, пријава грађана, сазнање преко средстава јавног информисања, јавним поговарањем, путем анонимних и псеудонимних пријава.²⁴ Оперативни рад на сузбијању и спречавању недозвољене трговине мора бити организован и систематичан уз сарадњу са другим органима контроле, а нарочито царинским органима на плану сузбијања кријумчарења и инспекцијским органима, на плану сузбијања недозвољене трговине. Од истражних радњи, најчешће се примењују претресање лица и објеката (просторија) као и слободног простора, увиђај и вештачење. Роба намењена недозвољеној трговини привремено се одузима.

Кријумчарење

Кријумчарење је кривично дело против привреде и састоји се у уношењу или изношењу робе домаћег или страног порекла, ван царинског надзора преко границе. Најчешће је роба која се кријумчари намењена недозвољеној трговини. За постојање

²³ Попадић, В., Сузбијање кријумчарења, Београд, (1989), стр. 56.

²⁴ Жарковић, М., Бановић, Б., оп. цит., стр. 264-266.

кријумчарења карактеристично је то да се ради о роби подложној царинском надзору, да се она преноси преко царинске линије избегавајући мере царинског надзора или ко избегавајући мере царинског надзора пренесе робу преко граничне линије наоружан, у групи или уз употребу силе или претње (члан 230. КЗ РС). Потребно је да се та роба преноси преко граничне линије без царинског надзора, независно од тога да ли се то чини организовано или су то појединачни случајеви, није битно ни колико се то пута чини, нити колика је количина и вредност робе у питању.

Кријумчарење је илегално преношење робе веће вредности преко државне границе и то на организован начин и у виду занимања појединаца или организованих група професионалних учинилаца кривичних дела. Кријумчарење се састоји у уношењу и у изношењу робе домаћег или страног порекла, ван царинске контроле преко државне границе.²⁵ Најчешће су у пракси регистровани случајеви кријумчарења робе која је намењена недозвољеној трговини. Осим професионалних извршилаца, ради недозвољене трговине робу кријумчаре и радници на привременом раду у иностранству, занатлије (јувелири, златари, ауто-механичари, трговци и сл.), лица која су запослена у међународној шпедицији, међународног превоза робе и путника у сувоземном, железничком, ваздухопловном и воденом саобраћају. Као предмет кријумчарења, најчешће се у криминалистичкој пракси срећу роба широке потрошње, новац, драгоцености, моторна возила, културна добра, оружје и муниција и дрога.

Ради успешног организовања оперативног рада на сузбијању кријумчарења, неопходно је познавати и организациону структуру, путеве и канале кријумчарења и начине складиштења и растурање кријумчарене робе. Организациона шема састоји се од кријумчарског центра, који организује и финансира ову делатност, кријумчарског пункта, који се налази на једном или више места у земљи и којим руководи једно лице које организује прихват робе, њену дистрибуцију, организује мрежу препродаваца и посредника и на крају мреже препродаваца, који непосредно врше препродају робе.²⁶ Путеве и канали кријумчарења брижљиво се одабирају и прилагођавају свакој промени околности. Веома често, у пракси постоје и алтернативни путеви и канали, у случају да дође до појачане активности органа откривања и гоњења на већ устаљеним правцима и каналима. За пренос кријумчарене робе преко државне границе користе се сва превозна средства. Тако се кријумчарена роба транспортује са осталом робом која иде преко границе легално и уз потребну пратећу документацију, а често се користе и конструкционе шупљине или се праве посебни „бункери“ за сакривање робе.

Откривање и доказивање

Оперативни рад на спречавању и сузбијању кријумчарења робе, мора бити организован тако да се оствари пуна међусобна сарадња полиције са другим органима контроле на граници, посебно царинском службом и инспекцијским органима који су присутни на граници. Имајући у виду начине и кријумчарења робе, треба обра-

²⁵ Алексић, Ж., Миловановић, З., Криминалистика, Сремска Каменица, СШУП, (19916), стр. 115-122.

²⁶ Ђошић, М., Криминалистичка обрада кривичних дела недозвољене трговине, Београд, Стручна библиотека СЈБ, (1970).

тити пажњу и на одређене индиције, односно индикаторе кријумчарења, када је у питању понашање лица која се овим баве, тако и за одређене манифестације до којих се може доћи увидом у путне исправе, документацију која прати робу, саму робу и превозно средство²⁷ (Матијевић, М., Марковић, М., 2013:402).

Како је кријумчарена роба најчешће намењена недозвољеној трговини, до сазнања у вези са овим кривичним делом може се доћи пријавом грађана којима се ова роба нуди на продају или им се продаје. Осим тога, инспекцијске службе које прате и контролишу промет роба и услуга могу се појавити као извор сазнања. Полиција својим непосредним свакодневним активностима кроз позорничку и патролну делатност, осматрањем, контролом саобраћаја, прегледом и контролом путника и пртљага, може доћи до значајних информација. До сазнања може се доћи и путем медија, на основу јавних поговарања, путем анонимних и псеудонимних пријава. Невладине организације могу да буду значајан извор сазнања за кријумчарење. Од истражних радњи најчешће се примењују претресање лица и објеката (простоорија) као и слободног простора, увиђај и вештачење. Кријумчарена роба привремено се одузима.

Проневера

Проневера је кривично дело против службене дужности. Ово кривично дело, према законској формулацији, чини лице које, у намери да себи или другом прибави противправну имовинску корист, присвоји новац, хартије од вредности или друге покретне ствари које су му поверене у служби или на раду у државном органу, предузећу, установи или другом субјекту или радњи.

Анализирајући откривена кривична дела проневере, може се закључити да је сектор трговине најугроженији овим кривичним делом и да су по висини прибављене користи овде уочени најопаснији и најорганизованији појавни облици. Осим тога, индустрија и грађевинарство бележе висок број откривених проневера, а веома су присутни и угоститељство и туризам. Ово кривично дело присутно је и у областима друштвених делатности као што су: образовање, наука, култура, информисање, здравствена и социјална заштита. Слободно се може рећи да се проневера јавља у свим областима привредног и друштвеног живота. Што се тиче радних места угрожених проневером, то су радна места пословођа трговинских и угоститељских радњи, радници у трговини, индустрији и угоститељству, магационери, благајници, као и радници на пословима рачуноводства и књиговодства, који углавном врше прикривање овог кривичног дела кроз пословне књиге и темељну документацију.

Главни мотив извршења овог кривичног дела јесте користољубље. У многим случајевима, учиниоци видно манифестују боље материјално стање, што представља индицију у односу на извршено кривично дело проневере и његовог учиниоца. Сам начин извршења проневере можемо посматрати у неколико фаза: радња присвајања, радња прикривања, радња изношења присвојених предмета из објекта у коме је учинилац запослен, транспорт и продаја присвојених предмета (код нату-

²⁷ Шипрага, Ј., Алексић, Ж., Криминалистика - методика, Београд, ВШУП, (1986), стр. 136.

ралног облика имовине) и дејство кривичног дела на извршиоца. У оваквој структури начина извршења, најинтересантнија фаза је радња прикривања проневере. Прикривање се врши после извршеног присвајања, а понекад и пре и то када учинилац очекује мањак као последицу своје криминалне делатности. Најчешћи начини прикривања састоје се у испостављању фалсификоване документације која се односи на пријем (улаз) и испоруку (излаз) робе или новца којим ради учинилац. (Матијевић, М., Марковић, М., 2013:405).

Откривање и доказивање

До почетног сазнања да је извршено кривично дело проневере може се доћи пријавом оштећеног предузећа, органа или организације, пријавом грађана, анонимном или псеудонимном пријавом, средствима јавног информисања, активношћу полиције и применом оперативно-техничких средстава и метода.

У циљу разјашњавања проневере мора се поћи од трагова које је проневера оставила. У пракси најчешће се догађа да је утврђен мањак имовине и то редовним или изненадним инвентарисањем или ревизијом пословања. У том случају, неопходно је разјаснити узрок насталог мањка, с обзиром на то да мањак може наступити и услед других околности, а не само услед присвајања поверене имовине. Мањак може бити установљен услед несређених и не ажурних евиденција и пословних књига, нестручног и несавесног рада лица која су га утврдила, природног смањења (калирања) природног облика имовине, растура, лома, више силе, присвајања од стране других лица, неовлашћеног послуживања од стране лица коме је имовина поверена, несавесног рада при смештају, чувању и манипулацији повереном имовином. Тек када се елиминишу све ове верзије о узроку насталог мањка, може се закључити да је мањак резултат противправног присвајања поверене имовине, дакле проневере.

Ако се као почетни траг појави фиктивна или фалсификована документација, неопходно је извршити увид у документацију и пословне књиге, привремено одузимање такве документације, књиговодствено или неко друго вештачење спорних докумената (рукописа, цифара, писаће машине којом је документ израђен, печата и штампбиља, трагова радирања, хемијског брисања, преправљања, дописивања и сл.).

Током криминалистичке обраде, веома је важна сарадња полиције са другим државним органима, који имају одређена овлашћења по питању контроле финансијског пословања фирми, установа, предузећа и других организација (финансијска полиција, девизна инспекција, тржишна инспекција итд.).

Примање и давање мита

Кривична дела примање и давање мита, као елементи корупције, спадају у групу кривичних дела против службене дужности. У криминолошком смислу, спадају у област организованог криминалитета у групи корумптивних кривичних дела (корупција). Ради се, дакле, о два кривична дела, која су међусобно повезана, јер једно без другог не постоји, те ће овде бити заједнички анализирана. Кривично дело примања

мита назива се пасивним подмиђивањем, а кривично дело давања мита активним подмиђивањем. Кривично дело примање мита може се, према законској формулацији, појавити у три основна облика, док кривично дело давање мита (активно подмиђивање) може се појавити у два основна облика (О овоме више: Ђукић, С., 2016:209).

Треба истаћи да је основна карактеристика кривичних дела примање и давање мита обострана заинтересованост и даваоца и примаоца мита, да њихова делатност остане неоткривена, и најчешће се одвијају „у четири ока“. То диктира и врло разноврсне и бројне појавне облике овог кривичног дела, од оних класичних, добро познатих, до савремених и врло перфидних начина који, по правилу, не остављају никакве трагове, чак су и покривени одговарајућом, формално исправном документацијом. Пошто је овде у питању посебан облик злоупотребе службеног положаја, често је кривично дело примања мита, са једне стране, праћено извршењем кривичног дела злоупотребе службеног положаја са друге стране.

Мито се даје и прима у разноврсним ситуацијама и за остваривање различитих циљева. Сматра је да је област промета роба и услуга, како унутрашњег, тако и спољнотрговинског, изузетно угрожена корупцијом. Осим тога, мито се даје да би се нпр. издејствовало добијање кредита, да би се наплатила штета од осигуравајућег друштва, иако није било никакве штете, да би се добила грађевинска дозвола, локација за изградњу или легализовала изградња бесправног објекта, да би се добила возачка дозвола, да се положи испити или добије диплома о завршеном школовању, да се добије лекарско уверење, инвалидска пензија, боловање, да се заснује радни однос, избегне нека законска обавеза (плаћање пореза, одслужење војног рока и сл.) и у бројним другим случајевима остваривања одређених права и избегавања одређених обавеза.²⁸

Савремени облици примања и давања мита се на перфидан и веома вешт начин прикривају и приказују као легални пословни догађаји. Ови облици корупције прикривају се: фиктивним уговором о делу, путним рачунима, фиктивним заснивањем радног односа, давањем нереално високих провизија, издавањем гарантних писама, ангажовањем одређених лица у својству стручних сарадника, саветника и консултаната, исплатом ауторских хонорара на нешто што није урађено, фиктивним трошковима репрезентације и рекламе, којима се прикрива суштина утрошених средстава за корупцију, вршењем разних услуга ономе ко добија мито, уз симболичну накнаду, плаћањем трошкова путовања, летовања, одмора и сл., при чему остају трагови у виду документације која покрива пословни догађај, али она је суштински неисправна тако да се мора продрети у суштину пословног догађаја да би се корупција и доказала.²⁹

Откривање и доказивање дела

Активност полиције на сузбијању корупције мора се заснивати на познавању корумптивних зона, појавних облика и начина прикривања, те на основу тога извршењом криминалистичкој прогнози кретања ових деликата и сектора у којима ће се ја-

²⁸ Алексић, Ж., Криминалистика, Београд, (1983), стр. 319-321.

²⁹ Петровић, А., Основи криминологије привредног криминалитета, Београд, Виша школа унутрашњих послова, (1988), стр. 151-154.

вљати.³⁰ Зато је неопходно да полиција изграђује добре и квалитетне мреже оперативних позиција у најугроженијим зонама корупције и секторима пословања.

Иначе, основни извори сазнања за ова кривична дела су: пријаве грађана, пријаве лица која раде заједно са примаоцем мита, пријаве лица од којих се мито тражи, анонимне и псеудонимне пријаве, јавна поговарања, медији и невладине организације. До почетног сазнања о вршењу ових кривичних дела полиција може доћи непосредним оперативним радом, кроз оперативну контролу, кроз рад на разјашњавању других кривичних дела (нпр. злоупотреба службеног положаја, закључење штетног уговора, фалсификовање службене исправе и слично).

Што се тиче материјалних доказа, најчешће се у савременим условима користи фалсификована документација, којом је подмићивање легализовано, предмет мита (новац, други поклони), као и други материјални докази, према околностима конкретне случаја. Основни материјални доказ је фалсификована документација. За доказивање фалсификата, може се ангажовати и вештак одговарајуће струке. У циљу прикупљања материјалних доказа, морају се предузети одређене оперативнотактичке и истражне мере и радње. Од оперативнотактичких, предузимају се најчешће прикупљање обавештења, праћење, увид у документацију, провера и то уз коришћење одговарајућих оперативнотехничких средстава и метода, у циљу документовања предузетих радњи, што може послужити као оперативна информација (индиција), помоћу које се могу обезбедити докази, предузимањем истражних радњи. Од истражних радњи, најчешће се предузимају претресање, одузимање предмета (мита и документација), увиђај, препознавање и вештачење. На крају треба нешто рећи и о једном методу доказивања, који се у пракси често користи, а то је хватање на делу (*in flagranti*). Најчешће се ради о случајевима да лице од кога је мито захтевано пријави ово полицији, који даље службено поступају (О овоме више: Ђукић, С., 2016:220).

Фалсификовање исправе

Основни облик кривичног дела фалсификовање исправе (члан 355. КЗ РС) састоји се у прављењу лажне исправе или преиначењу праве у намери да се она употреби као права или у употреби оваквих исправа као правих или у њиховом набављању ради употребе. Радња код основног облика алтернативно је одређена и може се састојати у једној од наведених делатности: прављењу лажне исправе, преиначењу праве, употреби лажне или преиначене исправе и набављању таквих исправа ради употребе. За постојање кривичног дела, довољно је да је учињена било која радња. Тежи облик овог кривичног дела предвиђен је ако је фалсификовање, у горе наведеном смислу, учињено у погледу јавне исправе, тестамена, менице, чека, јавне или службене књиге или друге књиге која се мора водити на основу закона. Објект овог кривичног дела је исправа, којом се у смислу члана 112. став 26. КЗ РС сматра сваки предмет који је подобан или одређен да служи као доказ какве чињенице која има значај за правне односе, као и рачунарски податак.

³⁰ Жарковић, М., Бановић, Б., Криминалистика, Београд, Виша школа унутрашњих послова, (1999), стр. 271.

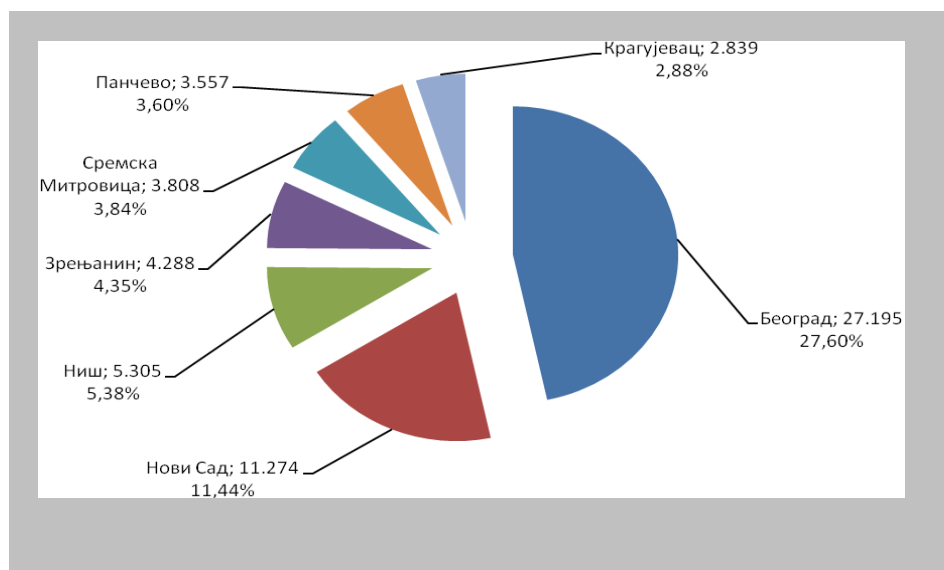
Мотиви са којима се поступа у вршењу овог кривичног дела могу бити различити и зависе од врсте исправе и њене намене у правном саобраћају. Исправа може бити фалсификована ради стицања неке користи или права у разним областима друштвеног живота (запослење, упис у школу-факултет, стицање пензије, стицања или проширења права из социјалног, здравственог или пензијског осигурања, добијање разних дозвола, промена идентитета, стицања држављанства итд.). Фалсификовање исправе може се употребити и ради наношења другоме штете, односно избегавања сопствених обавеза према другим физичким или правним лицима или према држави (Ђукић, С., 2016:165).

Начин сазнања, разјашњавање и доказивање

Начин сазнања да је учињен фалсификат исправе зависи од: врсте исправе која је фалсификована, њене намене, мотива и намере извршиоца кривичног дела, као и од облика кривичног дела. Ако се ради о прављењу лажне или преиначењу праве исправе која још није употребљена, за њу се може сазнати пријавом грађана, псеудонимним или анонимним пријавама и оперативном делатношћу полиције, те радом на разјашњавању других кривичних дела. Ако је фалсификована исправа употребљена, осим поменутих начина сазнања, у обзир долазе и: пријаве државних органа, предузећа, установа, организација и других правних лица којима су те исправе поднесене ради доказивања одређених правно релевантних чињеница, јавно поговарање и увид у одређену документацију. Посебан значај за разјашњавање и доказивање овог кривичног дела има истражна радња вештачење.

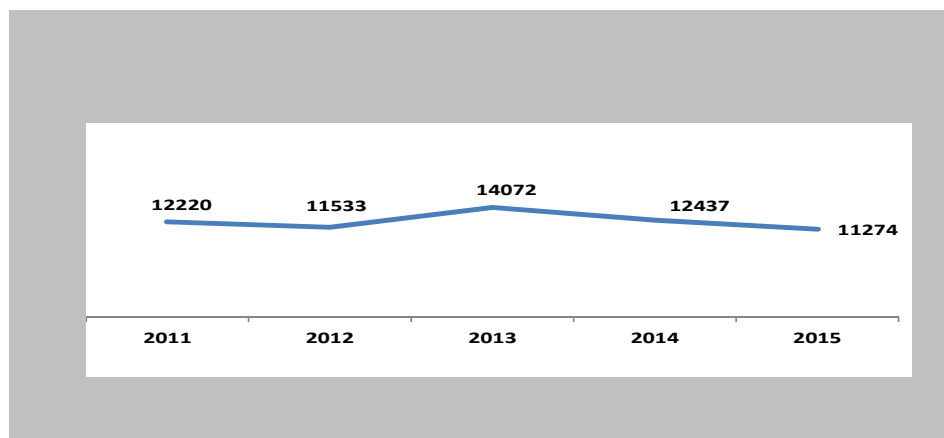
Анализа укупног броја откривених кривичних дела привредног криминалитета на подручју Полицијске управе у Новом Саду

Према статистичким подацима и по подацима МУП-а Републике Србије, на подручју Полицијске управе у Новом Саду, као друге по величини Полицијске управе у Републици Србији, у току 2015. године, евидентирано је укупно око 11.274 кривичних дела, из свих области криминала, што чини око 11,44% свих дела евидентираних у Републици Србији, тако да се та безбедносна проблематика, по сложености, сврстава на друго место, одмах иза Београда, на чијем подручју је извршено око 27,60% свих кривичних дела у Републици Србији.

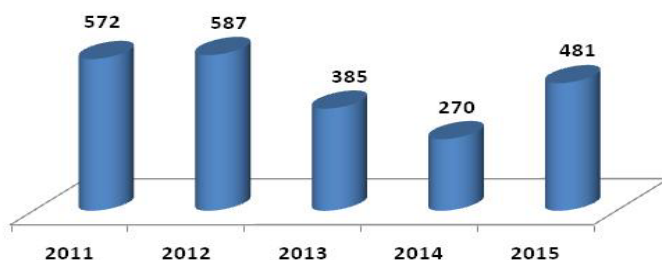
Слика 1 – Укупан број кривичних дела по Полицијским управама у 2015. години
(Извор: аутор)

Анализирајући укупан број кривичних дела у 2015. години, на подручју Полицијске управе у Новом Саду, као и тренд кретања укупног броја кривичних дела у протеклих пет година, дајемо графички преглед на следећој слици.

Слика 2 – Укупан број кривичних дела за период од 2011. до 2015. године
(Извор: аутор)

Анализом откривених кривичних дела у области привредног криминалитета, у току 2015. године, уочљиво је да је полиција открила укупно 481 кривично дело, односно више за 211 дела или око 78% у односу на 2014. годину. Посматрајући укупну структуру свих регистрованих кривичних дела, на нивоу Полицијске управе у Новом Саду, дела из области привредног криминалитета чине 4,3%.

Слика 3 – Укупан број кривичних дела привредног криминалитета за период од 2011. до 2015. године (Извор: аутор)

Међутим, у анализираном периоду, односно у току 2015. године, полиција је поднела 202 кривичне пријаве, којима су обухваћена 393 кривична дела, од тога 302 кривична дела привредног криминалитета, 3 дела високо технолошког криминалитета и 88 кривичних дела која по номенклатури припадају општем криминалитету. Структура кривичних дела из области високо технолошког криминалитета за која је полиција поднела пријаве је следећа: 2 дела фалсификовање и злоупотреба платних картица и једно кривично дело неовлашћена употреба туђег пословног имена и друге посебне ознаке робе или услуга. Структура кривичних дела из области општег криминалитета за која је полиција поднела пријаве изгледа овако: 41 дело фалсификовање исправе; 36 дела превара; 4 дела злоупотреба поверења; 2 кривична дела тешка дела против опште сигурности; по једно кривично дело удруживање ради вршења кривичних дела, непрописно и неправилно извођење грађевинских радова, недозвољена производња, држање, ношење и промет оружја и експлозивних материја, тешка крађа и утаја.

Због откривених кривичних дела из области привредног криминалитета поднето је 246 кривичних пријава, против 285 лица. Мера задржавање у службеним просторијама до 48 часова одређена је за 22 лица, док је једном лицу одређена мера полицијског хапшења. Материјална штета причињена откривеним кривичним делима износи 4.746.519.363,00 динара, док је остварена противправна имовинска корист 4.726.960.259,00 динара.

У структури кривичних дела привредног криминалитета извршених на подручју Полицијске управе Нови Сад, у току 2015. године, највише је кривичних дела: злоупотреба положаја одговорног лица – 109; превара у привредном пословању – 66; навођење на оверавање неистинитог садржаја – 46; фалсификовање службене исправе – 35; злоупотреба овлашћења у привреди – 33; злоупотреба службеног положаја – 28; неовлашћено организовање игара на срећу – 25; проневера – 19; недозвољена трговина – 17; фалсификовање хартија од вредности – 15; издавање чека и коришћење платних картица без покрића – 14; по 8 дела неосновано исказивање износа за повраћај пореза и порески кредит из ЗПППА и недозвољен промет акцизних производа из

ЗПППА; недозвољено складиштење робе из ЗПППА – 7; фалсификовање новца – 6; по 5 дела пореска утаја и кривично дело из чл. 57 Закона о девизном пословању; по 4 дела превара у осигурању, оштећење повериоца и недозвољена производња; по 3 дела грађење без грађевинске дозволе, злоупотреба у вези са јавном набавком, обмањивање купаца, неовлашћено бављење одређеном делатношћу и примање мита; несавестан рад у служби – 2 и по једно кривично дело злоупотреба права из социјалног осигурања, кријумчарење, прибављање, набављање и давање другом средстава за извршење кривичних дела против безбедности рачунарских података, послуга, давање мита и кривично дело из чл. 78. Закона о регистрацији привредних субјеката.

Слика 4 – Упоредни приказ најзаступљенијих кривичних дела привредног криминалитета (Извор: аутор)

Такође, у анализираном периоду, односно у току 2015. године, извршена су 64 кривична дела из области високотехнолошког криминалитета, и то: 54 дела фалсификовање и злоупотреба платних картица, 4 дела приказивање, прибављање и поседовање порнографског материјала и искоришћавање малолетног лица за порнографију, по 2 дела неовлашћени приступ заштићеном рачунару, рачунарској мрежи и електронској обради података и неовлашћено искоришћавање ауторског дела или предмета сродног права и по једно кривично дело рачунарска превара и неовлашћена употреба туђег пословног имена и друге посебне ознаке робе или услуга. Осим тога, извршено је и 65 кривичних дела из области еколошког криминалитета, од којих су: 50 дела шумска крађа, 9 дела убијање и злостављање животиња, 4 дела незаконит риболов и 2 дела незаконит лов.

Закључак

Савремена борба против криминалитета захтева познавање криминалистике. Међу научним дисциплинама чија знања налазе примену у практичној борби против криминалитета, једно од најзначајнијих места припада криминалистици. Реч је о научној дисциплини која проналази, усавршава и примењује научне и на практичном искуству засноване методе и средства, чија примена омогућава успешно спречавање, откривање и расветљавање кривичних дела, проналажење и лишење слободе њихових учинилаца, и откривање, фиксирање и тумачење доказа. Криминалистика је научна дисциплина оријентисана ка пракси, чија је традиционална подела на тактику, технику, методику и оперативу. Практична криминалистичка делатност искључује могућност парцијалног прила-

за у спречавању, откривању и расветљавању кривичних дела и откривању њихових учинилаца са становишта било које гране криминалистике. Значај криминалистике огледа се и у томе што у структури савременог криминалитета све више места заузимају кривична дела организованог криминалитета (укључујући и дела савременог привредног криминалитета), који има транснационални карактер. Због тешких последица у облику економских и политичких ефеката, ова појава представља међународни проблем.

Међусобни однос појединих криминалистичких дисциплина наводи нас на закључак да *криминалистичка методика* синтетизује криминалистичко-тактичке и криминалистичко-техничке методе, у циљу откривања, разјашњавања и доказивања појединачних кривичних дела. С тим у вези, предмет криминалистичке методике чини изучавање појавних облика и начина извршења појединих кривичних дела, с једне стране, и праксе органа откривања и гоњења у спречавању и откривању тих кривичних дела, с друге стране.

У области привреде последице су највидљивије и најтеже, а огледају се не само кроз имовинску корист за извршиоце кривичних дела, с једне, и штету (имовинску или не имовинску или комбиновану) коју трпе физичка и правна лица, с друге стране. По друштво су много опасније економске последице у привреди које се одражавају кроз угрожавање тржишне економије (оне могућавање привредног развоја друштва и уништавање привреде), смањење бруто домаћег производа, умањење спремности на инвестиције, повећање задужености земље, пораст сиромаштва грађана итд.

Можемо закључити да, савремени привредни криминалитет, са свим обиљем форми у којима се манифестује, тежи ка све већој организованости, специјализацији и професионализацији извршилаца, интернационализацији и успостављању контроле над легалним привредним и нарочито финансијским пословањем, при чему се полако брише граница између законитог и незаконитог пословања, између класичног и привредног криминалитета. Главни протагонисти су исти, само што своје методе мењају и прилагођавају друштвеном, економском, политичком и законском амбијенту у коме делују. То подразумева, да класични методи откривања и доказивања кривичних дела привредног криминалитета морају бити модификовани и замењени савременим и ефикаснијим.

Такође, све до сада изнето указује на чињеницу да је привредни криминалитет како по обиму и структури, тако и по друштвеној опасности, посебно најтежи облици који се врше и манифестују кроз међународне финансијске токове, таквог карактера да у његовом спречавању и сузбијању могу учествовати само стручно оспособљени и специјализовани кадрови за поједине секторе привредног пословања, и то не само полиције, већ и других органа откривања и гоњења, као и неопходна међународна полицијска и друга сарадња. С тим у вези, организација ових органа, а посебно полиције, мора бити прилагођена уској специјализацији и професионализацији у сузбијању привредног криминалитета, уз квалитетну криминалистичку обраду.

Литература

[1] Андра Петровић, *Основи криминологије привредног криминалитета* (Београд: Виша школа унутрашњих послова, 1988).

[2] Божидар Бановић, *Обезбеђење доказа у криминалистичкој обради кривичних дела привредног криминалитета* (Београд: Виша школа унутрашњих послова, 2002).

[3] Владимир Водинелић, *Криминалистика* (Београд: Просвета, 1972).

- [4] Владимир Водинелић, *Криминалистика* (Београд: Савремена администрација, 1984).
- [5] Владимир Водинелић, *Криминалистика, откривање и доказивање, 1. том* (Скопље: Факултет безбедности и ДСЗ, 1984).
- [6] Владимир Водинелић, *Криминалистика, откривање и доказивање, 2. том* (Скопље: Факултет безбедности и ДСЗ, 1985).
- [7] Видо Попадић, *Сузбијање кријумчарења* (Београд: Економика, 1989).
- [8] Владимир Кривокапић и Милан Жарковић, *Криминалистика Тактика* (Београд: Виша школа унутрашњих послова, 1999).
- [9] Живојин Алексић, *Криминалистика* (Београд: Привредна штампа, 1983).
- [10] Живојин Алексић, *Криминалистика* (Београд: Привредна штампа, 1990).
- [11] Живојин Алексић и Зоран Миловановић, *Криминалистика* (Београд: Правни факултет Универзитета у Београду, 1991).
- [12] Живојин Алексић и Зоран Миловановић, *Криминалистика* (Сремска Каменица: СШУП, 19916).
- [13] Живојин Алексић и Зоран Миловановић, *Криминалистика* (Београд: Партенон, 1994).
- [14] Живојин Алексић и Милан Шукулић, *Криминалистика* (Београд: Правни факултет Универзитета у Београду, 2011).
- [15] Зоран Стојановић и Обрад Перић, *Кривично право, посебни део* (Београд: Правна књига, 2006).
- [16] Зоран Ђокић и др., *Јавна безбедност и проблем сиве економије* (Београд: Виша школа унутрашњих послова, 2008).
- [17] Јован Шипрага и Живојин Алексић, *Криминалистика - методика* (Београд: Виша школа унутрашњих послова, 1986).
- [18] Кривични законик Републике Србије („Сл. гласник РС“, бр. 85/05, 88/05-испр., 107/05-испр., 72/09, 111/09 и 121/12).
- [19] Миодраг Ђошић, *Криминалистичка обрада кривичних дела недозвољене трговине* (Београд: Стручна библиотека СЈБ, 1970).
- [20] Мићо Бошковић, *Материјални докази у криминалистичкој обради* (Београд: Виша школа унутрашњих послова, 1990).
- [21] Мићо Бошковић и Божидар Бановић, *Криминалистичка методика* (Београд: Виша школа унутрашњих послова, 1995).
- [22] Милан Жарковић и Божидар Бановић, *Криминалистика* (Београд: Виша школа унутрашњих послова, 1999).
- [23] Мићо Бошковић, „Неки теоријски и практични аспекти оперативног рада“, 2. део, *Безбедност*, година излажења 52, број 3, (2000): страна 279–281.
- [24] Мићо Бошковић, *Криминалистичка методика* (Београд: Полицијска академија, 2005).
- [25] Миле Матијевић и Милош Марковић, *Криминалистика* (Нови Сад: Правни факултет за привреду и правосуђе, 2013).
- [26] Мило Бошковић и Милош Марковић, *Криминологија – са елементима виктимологије* (Нови Сад: Правни факултет за привреду и правосуђе, 2015).
- [27] С. Ђукић, „Узроци, појавни облици и економске последице корупције у Србији“ – *компаративна анализа код развијених земаља и земаља у транзицији*, (докторска дисертација, Универзитет EDUCONS, Факултет пословне економије, 2015).
- [28] Станимир Ђукић, *Анализа кривичних дела привредног криминалитета и деликти корупције у привреди, Војно дело*, година излажења 67, број 5, (2016).
- [19] Станимир Ђукић, *Корупција у Србији – теоријска и емпиријска анализа* (Нови Сад: Правни факултет за привреду и правосуђе, 2016).

БОРБА ПРОТИВ ТРАНСНАЦИОНАЛНОГ КРИМИНАЛА: СУЗБИЈАЊЕ ПРАЊА НОВЦА, ПОРЕСКА ЕВАЗИЈА И РЕГУЛИСАЊЕ БИТКОИНА У СРБИЈИ

Зоран Ђорђевић*
Министарство одбране Републике Србије
Ивана Б. Љутић**
Универзитет Унион, Београдска банкарска академија
Драган Ж. Ђурђевић***
Академија за националну безбедност
Ђуро Јованић
Министарство одбране Републике Србије

У фокусу истраживања покренутих овим радом је сагледавање правне и са њом повезане укупне законске регулативе у борби против прања новца, утаје пореза и Битцоин-а у Србији, у оквиру националне стратегије за борбу против транснационалног организованог криминала. Национално регулисање ове три новонастајуће кључне тачке логично није усклађено са овим новонасталим питањима која су истовремено повезана и делују у синергији, што чини борбу против транснационалног организованог криминала али и тероризма све тежом и неизвеснијом, уколико се не реагује благовремено. Анализа повратних механизма и негативних ефеката синергије ова три феномена у сфери транснационалног криминала (прање новца, пореска евазија, експанзија скоро непознатог Битцоин-а), прелиминарно указује да је потребно значајно увођење нове регулативе у овој области у оквиру процеса реформе правног система у Србији и трансформације ка стабилним правним институцијама на основу концепта људских слобода и владавине закона. Наше истраживање указује на потенцијалне стратешке али и оперативне правце креирања и континуираног развоја ефикасног спречавања активности транснационалног организованог криминала у Србији управо у областима и могућностима за раст транснационалног криминала које се ствара експанзијом Битцоин-а као правог „модус вивенди“ и „модус операнди“ инструмента за прање новца и утају пореза високог обима и ризика по националну,

* Зоран Ђорђевић, мастер економских наука, је министар одбране Републике Србије.

** Др Ивана Б. Љутић је доцент Београдске банкарске академије – Факултет за банкарство, осигурање и финансије, ivana.ljutic@bba.edu.rs

*** Др Драган Ж. Ђурђевић је професор Академије за националну безбедност.

регионалну и глобалну безбедност. Рад износи значајне аргументе у прилог потребе креирања интегралног правног уређења регулисања борбе усмерене за сузбијање прања новца, утаје пореза и Битцоин-а.

Кључне речи: *транснационални организовани криминал, претња националној и међународној безбедности, стратегија сузбијања, прање новца, пореска евазија, Битцоин, Србија*

Увод

Транснационални организовани криминал, прање новца и пореска евазија су феномени од растућег значаја како на међународном, тако и на националном плану у различитим областима правне науке и законодавства. Уколико у разматрање уврстимо корупцију, али и „нове“ валуте попут биткоина као иновативне мреже за плаћања на глобалном плану и „нове врсте новца“, борба против транснационалног организованог криминала постаје све тежа. Транснационални организовани криминал (у даљем тексту: ТОК), пре свега, представља претњу националној и међународној безбедности. Нјегове тешке последице сагледавају се у различитим аспектима друштва попут јавне безбедности, јавног здравља, демократских институција, економске стабилности и др., широм света. Са једне стране, криминалне мреже се шире, али и успешно мењају њихове активности. Са друге стране, расте притисак на државе да на овакве феномене одговоре на једнообразан начин кроз међународне конвенције, споразуме, смернице итд.

Сагледавање значаја транснационалног организованог криминала као глобалног проблема се може спознати кроз призму стратегија које се њему супротстављају, посебно у Сједињеним Америчким Државама (САД) и Европској унији (ЕУ).¹ У случају прања новца, одузимање прихода од криминала, стечених по основу таквих активности постаје главна стратегија законског сузбијања. Тако у случају ТОК, земље доносе одређена законска решења, чиме се одобравају додатна овлашћења полицији у домену истраге, али и строже затворске казне, што олакшава одузимање прихода од криминала. Поједини аутори, чак, сматрају да земље које не располажу одговарајућим законским овлашћењима крше међународне споразуме, те да су у конфликту са снагама сузбијања прања новца и изложени ризику негативних санкција због другачијег начина размишљања од савремене међународне заједнице (ометање страних глобалних инвестиција и трговине).² Иако је ово преуско схватање, стратегије државе које се односе на сузбијање транснационалног организованог криминала, односно прања новца, пореске евазије и биткоина, као и пратећа законска решења значајна су у остваривању слобода, једнакости, људских права, имовинске сигурности, владавине права, демократије и др. Такође, државе теже да спрече скривање прихода и пореску евазију, све у циљу прикупљања средстава за

¹ B. De Ruyver, G. Vermeulen, T. Vander Beken, *Strategies of the EU and the US in Combating Transnational Organized Crime*, Maklu-Publishers, Antwerp, 2002.

² M. E. Beare, „Critical Reflections on Transnational Organized Crime, Money Laundering, and Corruption“, *University of Toronto Press*, Toronto, 2003., 12.

јавне потребе, али сузбијања доминације „неконтролисаних личних интереса“, као последице незаконитих токова новца.³

У нашем правном систему питање транснационалног организованог криминала, односно једног од његових главних облика попут прања новца постаје актуелно тек последњих година усвајањем Закона о спречавању прања новца и финансирања тероризма,⁴ а посебно усвајањем нове Националне стратегије за борбу против прања новца и финансирања тероризма⁵ на самом крају 2014. године. Одредбе које се односе на сузбијање прања новца у Србији прилагођавају се и усаглашавају са међународним законодавством и стандардима у овој области, те посебно са правилима и стандардима ЕУ која се већ дуже примењују у земљама-чланицама.

Транснационални организовани криминал, прање новца, пореска евазија и биткоин

Према дефиницији датој у Стратегији борбе против транснационалног организованог криминала Националног савета за безбедност САД, ТОК се одређује као „самоодрживо удружење појединаца, које послује транснационално у циљу прибављања моћи, утицаја, новчане и/или комерцијалне добити, у целини или делимично на незаконит начин. Таква удружења штите њихове незаконите активности кроз корупцију и/или насиље, или кроз транснационалну организациону структуру и експлоатацију транснационалних трговинских или комуникационих механизма“.⁶ Конвенција Уједињених нација за борбу против транснационалног организованог криминала објашњава појам транснационалности кривичног дела. Тако ова Конвенција подразумева следеће: „кривично дело је по природи транснационално ако је: а) учињено у више држава; б) учињено у једној држави, али је већи део према, планирања, руковођења или контроле обављен у некој другој држави; ц) учињено у једној држави, али је у њега укључена група за организовани криминал која се бави криминалним активностима у више држава; или д) учињено у једној држави, али су битне последице наступиле у некој другој држави“.⁷ Такође, Конвенција даје и дефиницију групе за организовани криминал: „организована група од три или више лица, која постоји у извесном временском периоду и која делује споразумно у циљу чињења једног или више тежких злочина или кривичних дела утврђених у складу са овом конвенцијом, ради задобијања, посредно или непосредно, финансијске или друге материјалне користи“.⁸

³ Д. Ђурђевић, М. Стевановић, „Проблеми са којима се суочава ИТ сектор у борби против прања новца у Србији“, ед. бу З. Чекеревач, *ФБИМ Трансактионс*, 3(1), дои:10.12709/фбим, Међународна научно стручна конференција: *Борба против превара и корупције 2014*, Београд, 11–12. децембар 2014, 174–187.

⁴ Закон о спречавању прања новца и финансирања тероризма, („Сл. гласник РС“, бр. 20/2009, 72/2009 и 91/2010).

⁵ Национална стратегија за борбу против прања новца и финансирања тероризма, http://www.apml.gov.rs/REPOSITORY/1226_nacionalna-strategija-nova-sajt-060115.doc 15.10.2015.

⁶ Strategy to Combat Transnational Organized Crime, National Security Council, 2010, USA, <https://www.whitehouse.gov/administration/eop/nsc/transnational-crime/definition> 06.09.2015.

⁷ Закон о потврђивању Конвенције Уједињених нација против транснационалног организованог криминала и допунских протокола, („Сл. лист СРЈ - Међународни уговори“, бр. 6/2001), чл.3, ст. 2.

⁸ Закон о потврђивању Конвенције Уједињених нација против транснационалног организованог криминала и допунских протокола, чл. 2.

Злочини ТОК су широког спектра и варирају, а механизам деловања им је изузетно заверенички. Тако ТОК у своје активности укључује прање новца, трговину људима, дрогом, оружјем, крађу интелектуалне својине, кибер криминал, утају пореза, корупцију, промет енергентима, пропратне услуге посредника (адвокати, рачуновође, банкари, брокери), итд.

Имајући у виду претходно наведене видове ТОК, посебно прање новца и пореску евазију, биткоин као „нова“ виртуелна валута требало би да добије свој пун значај у области регулативе сузбијања прања новца, али и пореске регулативе као њихов нови аспект. Из тих разлога, анализа регулисања биткоина, прања новца и пореске евазије јесу тема овог рада, кроз интегрални приступ, посматрано у ширем контексту ургентних потреба иновирања националне стратегије у области транснационалног организованог криминала.

Експанзија информационе технологије, интернета и електронског пословања креира и нове могућности коришћења електронског новца и платног промета, те прање новца у моделу коришћења виртуелног новца добија ново значење. Кибер прање новца представља потенцијалну претњу и омогућава криминалцима куповину и продају добара, без физичке интеракције.⁹ Поред претходног, јављају се и озбиљне пореско правне импликације захваљујући новим шемама прања новца – коришћење електронског новца. Иако, биткоин не отклања порез *априори*, анонимност таквих трансакција омогућава да се плаћање пореза избегне, а пореске управе остају без трага о приходима трансакција чији је предмет нпр. имовина, страна валута, финансијски инструмент и др. Зато и расте интересовање за биткоином, и то не само од стране шпекуланата, већ, пре свега, регулатора, банкарских институција и пореских власти. Но, и даље остаје отворено питање ко и како ће регулисати биткоин?

Биткоин (*eng.* BtC) је виртуелна валута, која се појавила 2009. године и заузела примат међу виртуелним валутама на међународном нивоу. Ималац биткоина поседује пар кључева (јавни и тајни), који су смештени у рачунару власника („виртуелни новчаник“), где губитак кључева доводи до губитка новца.¹⁰ За разлику од конвенционалних валута, емитовање биткоина не зависи од одлука влада, централних банака и вредности других валута. На тај начин може бити заштићен од монетарног удара и финансијских инструмената, који би могли утицати на његову вредност. Ограничење максималног броја биткоина сведено је на 21 милион, што у сваком случају ограничава његову неконтролисану емисију и иде у прилог његове стабилности.¹¹

До биткоина се може доћи на два начина: продаја, тј. пружањем услуга електронским путем – наплата биткоином и „рударењем“ – веома сложена и специфична рачунарска операција.

⁹ D. Adeoyé Leslie, *Legal principles for Combatting Cyberlaundering*, Law, Governance and Technology Series 19, Springer International Publishing Switzerland, 2014, 55–69.

¹⁰ Д. Ђурђевић, „Прање новца: Пластични и виртуелни новац“, Зборник радова, *Шеста конференција BISEC (Business Information SECURITY)* Beograd, 2014, 14.

¹¹ *Ibid.*

Биткоин је децентрализована виртуелна валута, са којом се, трансакције између корисника одвијају под псеудонимом, директно између корисника у мрежи, попут размене готовог новца између два странца, без треће стране као посредника.¹² Купац и продавац ступају у контакт (енг. „peer to peer“ мрежа), док су им идентитети криптовањани, без размене личних информација између. Како се трансакције одвијају у peer-to-peer инфраструктури, биткоин има врло висок степен заштите од хаковања или губитка централне базе података. Одлика анонимности и могућност коришћења у dark net окружењу, као и злоупотреба у прању новца, утицала је на стварање генерално негативне слике на систем формирања виртуелних валута, док поједини стручњаци ову врсту платног промета виде искључиво као платформу за криминалне активности.

Прање новца и пореска евазија¹³ су феномени који су иманентни биткоину, те представљају нове претње на глобалном нивоу. Тако, према схватању појединих аутора, биткоин као облик кибер прања новца, постаје специфична врста „пореског раја“¹⁴, где владе почињу да воде битку као у случају „offshore пореске евазије“.¹⁵ Такође, указује се и на могуће коришћење биткоина за криминалне радње, попут прања новца, где лица укључена у такве активности увек траже нове начине да сакрију порекло и дестинацију њихових средстава (прихода).¹⁶

Тако, транснационални организовани криминал поприма облике пословања транснационалних компанија (ТНК), чије се негативне стране пословања управо и огледају у различитим врстама преварних радњи, прања новца, финансирања недозвољених активности и др.¹⁷ Зато су значајне регулативе о рачуноводству, ревизији, сузбијању прања новца, пореско и инвестиционо законодавство, регулативе финансијских тржишта, као и у правној контроли ТНК.¹⁸ Ово се посебно односи на Србију, јер у таквим ситуацијама увек прети опасност од економских дисторзија, које могу бити опасне за привреду.

¹² D. Brayans, „Bitcoin and Money Laundering: Mining for an Effective Solution“, *Indiana Law Journal*, Vol. 89:441, 2014, 443.

¹³ Избегавање плаћања пореза - пореска евазија може бити: законита-допуштена, која представља повреду закона, и незаконита пореска евазија, где долази до повреде закона. Законита пореска евазија даље може бити: а) допуштена, легитимна и б) неприхватљива (попут трансферних цена којима се делимично или у потпуности избегава плаћање пореза). В. Дејан Поповић, *Наука о порезима и пореско право*, ЦОЛПИ, Будимпешта и Савремена администрација, Београд, 1997, 450–460. Трансакције са биткоином, тешко се могу сврстати у закониту пореску евазију, чак и када се такве валуте користе у легитимне сврхе.

¹⁴ У традиционалном смислу „порески рај“ се дефинише као земља са умереним нивоом опорезивања и/или са либералним пореским подстицајима у односу на предузимање таквих пословних активности, као што су извоз или инвестирање. V. L. Reis, R. de Paula Lico Júnior, *Dictionary of Financial and Business Terms*, Lico Reis - Consultorai & Linguas, http://www.ebooksengine.com/uploads/finance1/Dictionary_of_financial_and_business_terms.pdf, 16.08.2015. У случају „биткоиновог пореског раја“, типичне карактеристике пореског раја се губе, сто даље изискује другачије механизме решавања од стране националних влада, односно пореских управа.

¹⁵ O. Y. Marian, Are Cryptocurrencies 'Super' Tax Havens?, 112 *Michigan Law Review First Impressions* 38, 2013, <http://ssrn.com/abstract=2305863>, 39, 21.11.2015.

¹⁶ C. Martin Christopher, "Hack-a-Mole: Why Prosecuting Digital Currency Exchanges Won't Stop Online Money Laundering", *Lewis & Clark Law Review*, Vol. 18:1, 2014, <http://ssrn.com/abstract=2312787>, 10, 21.11.2015.

¹⁷ L. I. Shelley, „Transnational Organized Crime: The New Authoritarianism“, u: *The Illicit Global Economy and State Power*, ed.by Richard H. Friman-Peter Andreas, Rowman&Littlefield Publishers, Inc., Oxford, 1999, 26.

¹⁸ И. Љутић, „Међународно право, транснационалне компаније и „нова“ Lex mercatoria“, *Зборник радова са научне конференције*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2014, 70–71.

Стратегија националне безбедности, борба против прања новца и биткоин у Србији

Креирање стратегија на националном нивоу имају за циљ да успоставе ефикасан систем борбе против организованог криминала уз препоруке конкретних решења, као и решеност за испуњење међународних обавеза. Но, поред адекватних стратегија неопходно је и усвајање свих потребних законских прописа у различитим областима, али и њихово делотворно спровођење. Такође, изградња правних институција, економски прогрес, добро управљање на државном нивоу, као и међународна, тј. билатерална сарадња са земљама у региону нису мање значајни елементи у стварању одговарајућег окружења у борби против ТОК.

Стратегија Националне безбедности Републике Србије

Стратегија националне безбедности Републике Србије¹⁹ (у даљем тексту: СНБ), представља један од најважнијих стратешких докумената, који служи као основ за израду других стратегијских докумената у свим областима друштвеног живота и функционисања државе у утврђивању политика безбедности Републике Србије. ТОК има своје место у СНБ у смислу обраћања пажње на њега као савременог изазова, ризика и претњи безбедности, али се његов значај и супротстављање истом, спроводи кроз јачање мултилатералних форума безбедности и колективног система међународне безбедности у спровођењу Заједничке спољне и безбедносне политике ЕУ. У делу СНБ који се односи на политику унутрашње безбедности у делокруг рада државним органима и институцијама Републике Србије додељена је борба против високо технолошког криминала и прања новца.²⁰ СНБ се не бави проблемом виртуалних валута²¹ и изазовима који проистичу њиховим коришћењем, као ни последичном пореском евазијом на директан начин, већ кроз постојеће облике високо технолошког криминала и прања новца.²²

Борба против прања новца у Републици Србији

Званичним почетком борбе против прања новца у Србији може се сматрати доношење првог Закона о спречавању прања новца 2001. године.²³ Након тога, 2005. године нови законски текст у овој области проширио је број обвезника. Сваки наредни законски акт

¹⁹ Стратегија националне безбедности Републике Србије, 2009, Министарство одбране РС, http://www.mod.gov.rs/multimedia/file/staticki_sadržaj/dokumenta/strategije/Strategija%20nacionalne%20bezbednosti%20Republike%20Srbije.pdf, 18.10.2015.

²⁰ *Ibid.*, стр. 24.

²¹ Поред термина виртуелна валута у употреби су синоними: дигитална валута и крипто валута. Најистакнутији представник ових валута је биткоин, који се често поистовећује са побројаним појмовима.

²² Према Грубачу појава организованог криминала у Србији је новијег датума, а свест о томе и његовој опасности формирала се споро. Након тога, усвојени су одговарајући прописи, како наглашава аутор. Но, и у законодавној и у судској пракси јављају се неадекватна решења. В. М. Грубач, „Организовани криминал у Србији“, *Зборник радова Правног факултета у Сплиту*, год. 46, 4/2009, стр. 701; 706.

²³ Закона о спречавању прања новца, („Службени лист СРЈ“, број 53/01).

знатно је усавршавао национални систем у овој области. Тако је почетком 2009. године усвојен Закон о спречавању прања новца и финансирања тероризма, који представља нове напоре у овој области са нагласком на усаглашавање домаћег с међународним законодавством и стандардима из ове области, а пре свега с прописима и стандардима ЕУ.

Усвајањем Националне стратегије за борбу против прања новца и финансирања тероризма, Влада Републике Србије је даље унапредила своје активности са циљем да се на основу анализе законодавног, институционалног и оперативног оквира борбе против прања новца и финансирања тероризма дају препоруке за унапређење система спречавања прања новца и финансирања тероризма.²⁴ Сагласно претходном, репресивни законодавни оквир је предвидео кривично дело прања новца и санкционишао га чланом 231. Кривичног законика.²⁵

Такође, од изузетног значаја у области регулативе прања новца су и подзаконски акти, као и мишљења Управе за спречавање прања новца о примени меродавног закона и прописа донетих на основу закона.²⁶ Тако, на пример наводимо сарадњу између Управе за спречавање прања новца, пореске управе, Народне банке Србије, пословних банака и других учесника, чији је резултат креирање листе индикатора за препознавање сумњивих трансакција, односно нових препорука за њихово пријављивање.²⁷

Народна банка Србије у области спречавања прања новца, поред улоге регулаторног тела има и улогу супервизора. Регулаторна улога се огледа у изради закона и подзаконских аката, где је један од циљева смањивање могућности прања новца кроз финансијске институције чије пословање контролише Народна банка Србије (у даљем тексту НБС).²⁸ Улога НБС као супервизора дефинисана је чланом 82. Закона о спречавању прања новца и финансирања тероризма. Ради успешнијег деловања, спречавања прања новца и финансирања тероризма, НБС је сарадњу са Управом за спречавање прања новца (финансијска обавештајна јединица Републике Србије), верификовала потписивањем Споразума о сарадњи у области спречавања прања новца и финансирања тероризма.

Како би обезбедила транспарентност у раду банкарског сектора у Србији, омогућила бољи увид у његову стабилност, структуру и финансијски положај, као и приказивање резултата рада централне банке на побољшању контроле банака, НБС посредством Сектора за контролу пословања банака, тромесечно објављује анализе и извештаје за банкарски сектор.²⁹ Увођењем упитника за праћење рада банака у области прања новца и сумњивих активности покренут је процес континуираног надзора, од 2006. године, његово редовно сагледавање применом свих доступних, релевантних метода за обраду и пласман, како би ови резултати били показатељ успешности борбе против прања новца и финансирања тероризма.³⁰ Упитник се сачињава два пута годишње, уз његову перманентну дораду и унапређивање.

²⁴ Д. Ђурђевић, „Улога форензичке ревизије у спречавању прања новца у Србији“, *Зборник радова: злоупотреба информационих технологија* (ЦД-РОМ), Регионално научно стручно саветовање ZITEN14, Београд, 2014, 55.

²⁵ Кривични законик, („Сл. гласник РС“, бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 и 108/2014).

²⁶ Закон о спречавању прања новца и финансирања тероризма, члан 65. став 1. тачка 4.

²⁷ В. Управа за спречавање прања новца, <http://www.apml.gov.rs/cyr/1129/novost>, 16.09.2015.

²⁸ http://www.nbs.rs/internet/latinica/55/55_7/55_7_3/index.html, 16.09.2015.

²⁹ http://www.nbs.rs/internet/latinica/55/55_4/index.html, 16.09.2015.

³⁰ Упитник о активностима банака из области управљања ризиком од прања новца и финансирања тероризма, http://www.nbs.rs/internet/latinica/55/55_4/index.html, 16.09.2015.

Детаљном анализом одговора из упитника, за период оцењивања, менаџмент НБС је дошао до следећих података: успостављена је координација и сарадња са овлашћеним лицима у свим организационим јединицама банака на територији Републике Србије; све банке су донеле и усвојиле унутрашње акте из области управљања ризиком од прања новца и финансирања тероризма, израдиле анализу у складу са Одлуком о смерницама за процену ризика од прања новца и финансирања тероризма³¹, коју је донела НБС; све банке су имале исти, негативан, одговор на питање из Упитника да ли су имале захтеве за отварање анонимних рачуна, штедних књижица на шифру или доносиоца и др. ради прикривања идентитета странке; све банке поседују информациони систем који препознаје међусобно повезане готовинске трансакције истог клијента чија је укупна вредност једнака или прелази износ „законског прага“ (од 15.000 евра).³²

Биткоин у Србији

Улазак биткоина као „виртуелне монете“ за одређене трансакције у Србији је спор, али успешан и сигуран. Иако правни оквир, односно његова регулатива не постоји као таква, ова дигитална валута може се заменити за доларе или евре на појединим местима.³³ Но, остаје отворено питање да лице као учесник трансакције са биткоином чини прекршај или кривично дело?

Закон о Народној банци Србије као новчану јединицу Републике Србије одређује динар.³⁴ Према Закону о платном промету Републике Србије, послови платног промета обављају се у динарима, те је динар означен као новчана јединица Републике Србије.³⁵ Закон о девизном пословању, такође, дефинише плаћање, наплаћивање и пренос између резидената и између резидената и не резидената у Србији, те његово обављање у динарима, уз поједине изузетке у девизама, прецизно одређене Законом.³⁶ Имајући у виду претходно наведене одредбе наведених закона, НБС издала је упозорење да биткоин не представља законско средство плаћања у Србији, већ нерегулисани дигитални новац који не издаје централна банка.³⁷ Из тог разлога, како се даље наводи у упозорењу, његови корисници не уживају правну заштиту, односно заштиту од ризика, чему могу бити изложени када обављају трговину (пропадање новца и др.). Како биткоин није законско средство плаћања, тако не може ни бити предмет трансакција од стране банака и овлашћених мењача у Србији.

³¹ Одлука о смерницама за процену ризика од прања новца и финансирања тероризма, („Службени гласник РС“, бр. 46/2009 и 104/2009).

³² Анализа одговора банака на достављени упитник о активностима банке из области управљања ризиком од прања новца и финансирања тероризма за период април-септембар 2013. године, објављена је 06. децембра 2013. године у Београду, http://www.nbs.rs/export/sites/default/internet/latinica/55/55_7/analiza_spn_II_13.pdf, стр. 7. 16.09.2015.

³³ Д. Ђурђевић, „Пластични и виртуелни новац“, 2014, 15.

³⁴ Закон о Народној банци Србије, („Сл. гласник РС“, бр. 72/2003, 55/2004, 85/2005 - др. закон, 44/2010, 76/2012, 106/2012, 14/2015 и 40/2015 - одлука УС), члан 53.

³⁵ Закону о платном промету, („Сл. лист СРЈ“, бр. 3/2002 и 5/2003 и „Сл. гласник РС“, бр. 43/2004, 62/2006, 111/2009 - др. закон и 31/2011), члан 1. и 2.

³⁶ Закон о девизном пословању, („Сл. гласник РС“, бр. 62/2006, 31/2011 и 119/2012), члан 34.

³⁷ NBS, <http://www.nbs.rs/internet/latinica/scripts/showContent.html?id=7605&konzervacija=yes>, 16.09.2015.

На исти начин као у упозорењу НБС, у документу Европске агенције за банкарство, као независног тела ЕУ за надзор над банкарским сектором, дефинисано је следеће: корисници биткоина не уживају правну заштиту; изложени су различитим врстама ризица; такве активности се могу повезати са криминалним активностима попут прања новца, као и да учествовање у таквим трансакцијама може имати пореске импликације.³⁸ Такође, Европска централна банка у посебном документу наглашава да биткоин не испуњава критеријуме да би се одредио као електронски новац, те се директиве ЕУ које се односе на електронски новац и платне услуге³⁹ на њега не примењују.⁴⁰

Сагледајмо сада ситуацију везано за биткоин у другим земљама, осим Србије и земаља-чланица ЕУ. У САД, пореска администрација биткоин не сматра монетом, већ средством плаћања које може бити опорезовано, без законске вредности, али се може користити за куповину робе или услуга, односно као инвестиција.⁴¹ У Јапану биткоин није валута, већ је одређен као „роба“, те се одређене трансакције тим средством опорезују, док Русија коришћење биткоина од стране руских држављана и компанија као друге валуте сматра недопустивом.⁴²

Потреба за интегралним приступом правном регулисању сузбијања прања новца, пореске евазије и биткоина у контексту иновираних стратегија борбе против транснационалног криминала

Изражена нестабилност савременог света у економском, политичком и друштвеном погледу, уз униполарни светски поредак који је потиснуо блоковске традиционалне поделе и хладни, рат али га није елиминисао, донела је нове изазове. Један од свакако највећих изазова је прање новца. Огроман напредак у развоју информацио-них технологија, интернет, е-пословање, релативно јефтине информатички ресурси (лакоћа набавке и коришћења персоналног рачунара од стране појединца, закуп и услуге интернет провајдинга), као и остваривање дугогодишњег сна „куповина из фотеље“ преко мреже, уз поседовање платне картице за плаћање електронским нов-

³⁸ European Banking Authority (EBA), Warning to consumers on virtual currencies, EBA/WRG/2013/01, 2013, <https://www.eba.europa.eu/documents/10180/598344/EBA+Warning+on+Virtual+Currencies.pdf>, 18.09.2015.

³⁹ Electronic Money Directive 2009/110/EC, (Direktiva o elektronskom novcu), *Official Journal L* 267 of 16 September 2009; Payment Services Directive 2007/64/EC (Direktiva o platnim uslugama), *Official Journal L* 319 of 13 November 2007, <http://eur-lex.europa.eu>, 18.09.2015.

⁴⁰ European Central Bank, Virtual Currency Schemes, 2012, <https://www.eba.europa.eu/documents/10180/598344/EBA+Warning+on+Virtual+Currencies.pdf>, 43. 18.09.2015.

⁴¹ K. Singh, „The New Wild West: Preventing Money Laundering in the Bitcoin Network“, *Northwestern Journal of Technology and Intellectual Property*, Volume 13 | Issue 1, Article 2, https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&ved=0CCYQFjABahUKewiOm7nolsDHAhWlQBoKHeTcBRw&url=http%3A%2F%2Fscholarlycommons.law.northwestern.edu%2Fcgi%2Fviewcontent.cgi%3Farticle%3D1229%26context%3Dnjtip&ei=FT_aVc48ilFp5LmX4AE&usq=AFQjCNGi12gacqwpHjW3C7liWZuLaBUJKQ&sig=2ZHdeHhGpPGV8wflLo50taSg&cad=rja, 47. 19.09.2015.

⁴² D. Đurđević, „Plastični i virtuelni novac“, 2014, 15.

цем,⁴³ створили су и предуслове да се у главама појединаца створи идеја за злоупотребу истих. Појава виртуелних монета је од стране шире друштвене заједнице третирана као једна од техничких иновација, са предзнаком ризично, непоуздано. Но, тај предзнак ризично и непоуздано је вероватно краткотрајан. Међутим, морамо нагласити да је исти пут прошао и пластични - картични новац, касније прихваћен и „увучен“ у правно-регулаторни оквир. Један од аргумената који је, у прво време, привукао залуђенике за технологију, интернет и инвеститоре авантуристе је тај, што ове монете не контролишу централне банке које, опет, контролишу владе. Светским моћницима не одговара коришћење паралелних, виртуелних валута, јер оне омогућавају заобилажење глобалних правила, избегавање пореза и др. Иза виртуелних монета не стоје централне банке, њихову вредност утврђује мноштво рачунара, а поседују и природну заштиту од инфлације и преваре у одређеном смислу.

Велики број земља и њихове пореске власти боре се с проблемом регулативе новонасталог виртуелног тржишта, док неке са високом дозом реалности виде употребу биткоиона као могућност за избегавање пореза, прање новца, финансирање тероризма, и могућности да је само машта ограничење за валуту, која у секунди може прећи са једног, на други крај света, без контроле треће стране и мониторинга.

Висока покривеност рачунарским мрежама на глобалном нивоу и распрострањеност информacionих технологија, без обзира на материјални статус појединаца, организација и/или држава, ствара јаку инфраструктуру за прекогранични промет знања, услуга и новца за правна и физичка лица. Повољни технички предуслови за вршење кибер криминала и кибер прања новца представљају потенцијалну претњу.⁴⁴ Претходно дефинисано окружење, постаје саставни елемент транснационалног организованог криминала. Уочавајући опасност од надоласећих активности транснационалног криминала, велики број земаља је у својим националним стратегијама заузео одлучан став у том правцу. Надамо се да ће то учинити и Србија, пре него што званично приступи ЕУ, пре развоја криминалне активности и судске праксе.

Сврха овог рада је појашњење, у одређеној мери, виртуелних валута, односно биткоиона као феномена који може послужити као медиј за криминалне активности попут прања новца, али и као један од начина избегавања плаћања пореза у савременом пословању. Претходно дефинисана употреба биткоиона у незаконите сврхе од стране „виртуелних друштава“, условљена је технолошким развојем, као и повећаном употребом интернета. Међутим, динамика развоја права, односно развоја правне регулативе, не прати динамику технолошког развоја паралелно у потпуности. Но, важно је да, ипак, држи корак и да не заостаје у већој мери. Из тог, али и из других разлога, правни оквир биткоиона остаје и даље нејасан, са много отворених питања. Такву праксу је неопходно променити. Овај рад нема претензију да пружи одговоре на питања регулативе сузбијања прања новца, нити борбе против

⁴³ Financial Action Task Force (FATF), Report: *Money Laundering Using New Payment Methods*, FATF/OECD, Paris, October 2010.

⁴⁴ В. Д. Ђурђевић, „Прање новца и злоупотреба информacionих технологија“, *Зборник радова* (ЦД-РОМ), саветовање: Злоупотребе информacionих технологија ZITEN, 2004.

пореске евазије, већ само да укаже на нове појаве које захтевају интегрисан приступ. Такође, овај рад покушава да анализира три наведена феномена (прање новца, пореска евазија, биткоин) на структурни начин. Зато је ова анализа и усмерена на промену националног система, али међународног који је омогућио прање новца и корупцију. Србији је неопходна боља регулатива која се односи на сузбијање прања новца, као и савремени модели сузбијања пореске евазије, која настаје захваљујући новим феноменима попут биткоина.

Виртуелне валутне шеме попут биткоина служе одређеним корисницима за размену добара и услуга које нуде. На тај начин употреба биткоина отвара нова питања у различитим областима правне науке и законодавства, попут тога да ли га треба регулисати, ко и како? Биткоин је нерегулисана валута, коју издају и најчешће контролишу, управо они који су је и развили.⁴⁵ Такође, релевантан је и у одређеним областима финансијског система, где интерес показују централне банке, попут оног који је исказала НБС.

Пословни разлози коришћења виртуелних валутних шема, односно биткоина су многоструки: различите финансијске олакшице, креирање високих прихода за власнике, контролисање таквог креирања, алокације фондова, флексибилност у пословању и пословној стратегији, итд. Многе велике светске компаније попут *Microsoft*, *Suptex*, али и нпр. агенције за некретнине у Аустралији, Универзитета са Кипра и др. прихватају употребу биткоина. Зато скрећемо пажњу на значај компанијске и финансијске регулативе у сузбијању прања новца и пореске евазије. У том смислу, неопходно је регистровати праве власнике компанија. Механизми компанијске регулативе су различити од примене института утврђивања стварног акционара, до многобројних захтева који се односе на транспарентно пословање. Тако законодавство од утврђује обавезу обавештавања комисије за хартије од вредности о стицању одређеног процента капитал учешћа, док надлежни порески органи могу применити тест „стварног управљања и контроле“, у циљу утврђивања резидентства.⁴⁶ Такође, националне власти широм света разматрају регистровање власника виртуелних валутних шема као финансијских институција, што може допринети смањењу прања новца и коришћења таквих шема за финансирање тероризма и других криминалних активности у оквиру ТОК.

Према раширеном схватању у литератури коришћење биткоина у сврхе прања новца прати и смањење пореске обавезе и одговорности, јер је пореска евазија последица својства „анонимности“ биткоина.⁴⁷ Пореска регулатива и законодавство биткоина, као и смернице које дефинишу његов порески третман су од изузетне важности, како биткоин не би постао „омиљени“ порески рај за пореске обвезнике. Такође, важна је и регулатива банкарског сектора, као и размена информација између пореских управа и пословних банака. Регулативу биткоина у склопу законодавства о сузбијању прања новца треба да прати и „нова“ пореска регулатива, јер биткоин ме-

⁴⁵ European Central Bank, *Virtual Currency Schemes*, 5.

⁴⁶ И. Љутић, *Правна контрола транснационалних компанија*, докторска дисертација, Правни факултет Универзитета у Нишу, 2013, 41; 249–250.

⁴⁷ S. Gruber, „Trust, Identity, and Disclosure: Are Bitcoin Exchanges the Next Virtual Havens for Money Laundering and Tax Evasion?“, *Quinnipiac Law Review*, Vol. 32:1, 2013, 194; N. Mirjanich, „Digital Money: Bitcoin's Financial and Tax Future Despite Regulatory Uncertainty“, *DePaul Law Review*, Volume 64, Article 5, 2014, 222.

ња средства борбе против пореске евазије,⁴⁸ како се не везује за својство суверености јурисдикција (независност трансакција биткоином). Зато порески споразуми имају мањи значај, док размена података, обавештења и информација између пореских јурисдикција може много помоћи. То је управо оно решење које предлагемо за нашу земљу у борби против транснационалног организованог криминала. Конкретна решења и инструменти пореске политике нису предмет анализе овог рада.

Закључак

Србија интензивно трага за новим законским решењима везано за спречавање прања новца и финансирање тероризма. Нови законски предлози, односно нацрти измена и допуна објављени су у јуну месецу 2015. године.⁴⁹ Циљ националних стратегија и законских решења је да се у потпуности заштити финансијски систем и привреда државе од опасности попут прања новца и др, где пореска управа представља и те како значајан фактор у тој борби. На тај начин додатно се ојачава интегритет финансијског сектора, али и доприноси безбедности и сигурности земље.

Чак, и када биткоин постане предмет законских одредби, остаје отворено питање мере усаглашености са захтевима различитих предметних правних регулатива његових власника/корисника, због тежег лоцирања таквих трансакција. Као и у случају ТНК, где се компанија-мајка штити корпоративним велом помоћу њених компанија ћерки за своје активности,⁵⁰ тако је за кориснике биткоина управо интернет та фасада – „интернет вео“ за кибер прање новца и избегавање плаћања пореза.⁵¹ Надамо се да ће законодавства, како на међународном нивоу, тако и на националном деловати превентивно, те ће успети да стану на пут и прању новца и пореској евазији путем биткоина.

Литература

[1] B. De Ruyver, G. Vermeulen, T. Vander Beken, *Strategies of the EU and the US in Combating Transnational Organized Crime*, Maklu-Publishers, Antwerp, 2002.

[2] M. E. Beare, *Critical Reflections on Transnational Organized Crime, Money Laundering, and Corruption*, University of Toronto Press, Toronto, 2003.

[3] Д. Ђурђевић, М. Стевановић, „Проблеми са којима се суочава ИТ сектор у борби против прања новца у Србији“, ed. by Z. Sekerevac, *FBIM Transactions*, 3(1), doi:10.12709/fbim, Међународна научно стручна конференција: *Борба против превара и корупције 2014*, Београд, 11–12. децембар 2014.

⁴⁸ О борби против пореске евазије традиционалним средствима пореског законодавства везано за транснационалне компаније, односно *offshore* компаније, у контексту сличности појединих елемената са транснационалним организованим криминалом, В. И. Б. Љутић, 2013, 272–279.

⁴⁹ Управа за спречавање прања новца, <http://www.apml.gov.rs/srp1335/novost/html>, 20.09.2015.

⁵⁰ I. Ljutić, „Primena instituta „probijanja pravne ličnosti“ kod transnacionalnih kompanija“, *Pravni život - Pravo i moral*, Udruženje pravnika Srbije, Beograd, Broj 11/2012, Godina LXI, Knjiga 557, TOM III, 181–197.

⁵¹ S. Gruber, 205.

[4] Закон о спречавању прања новца и финансирања тероризма, „Сл. гласник РС“, бр. 20/2009, 72/2009 и 91/2010.

[5] Национална стратегија за борбу против прања новца и финансирања тероризма, http://www.apml.gov.rs/REPOSITORY/1226_nacionalna-strategija-nova-sajt-060115.doc 15.10.2015.

[6] Стратеги то Цомбат Транснационал Организад Цриме, Национал Сецуриту Цоунцил, 2010, УСА, <https://www.whitehouse.gov/administration/eop/nsc/transnational-crime/definition> 06.09.2015.

[7] Закон о потврђивању Конвенције Уједињених нација против транснационалног организованог криминала и допунских протокола, „Сл. лист СРЈ – Међународни уговори“, бр. 6/2001.

[8] D. Adeoyé Leslie, *Legal principles for Combatting Cyberlaundering*, Law, Governance and Technology Series 19, Springer International Publishing Switzerland, 2014.

[9] Д. Ђурђевић, „Прање новца: Пластични и виртуелни новац“, Зборник радова, *Шеста конференција BISEC (Business Information SECURITY)* Београд, 2014.

[10] D. Brayans, „Bitcoin and Money Laundering: Mining for an Effective Solution“, *Indiana Law Journal*, Vol. 89:441, 2014.

[11] Дејан Поповић, *Наука о порезима и пореско право*, ЦОЛПИ, Будимпешта и Савремена администрација, Београд, 1997.

[12] V. L. Reis, R. de Paula Lico Júnior, *Dictionary of Financial and Business Terms*, Lico Reis - Consultorai & Linguas, http://www.ebooksengine.com/uploads/finance1/Dictionary_of_financial_and_business_terms.pdf, 16.08.2015.

[13] O. Y. Marian, Are Cryptocurrencies 'Super' Tax Havens?, *112 Michigan Law Review First Impressions* 38, 2013, <http://ssrn.com/abstract=2305863>, 39, 21.11.2015.

[14] C. Martin Christopher, "Whack-a-Mole: Why Prosecuting Digital Currency Exchanges Won't Stop Online Money Laundering", *Lewis & Clark Law Review*, Vol. 18:1, 2014, <http://ssrn.com/abstract=2312787>, 10, 21.11.2015.

[15] L. I. Shelley, „Transnational Organized Crime: The New Authoritarianism“, u: *The Illicit Global Economy and State Power*, ed.by Richard H. Friman-Peter Andreas, Rowman&Littlefield Publishers, Inc., Oxford, 1999.

[16] И. Љутић, „Међународно право, транснационалне компаније и „нова“ *Lex mercatoria*“, Зборник радова са научне конференције, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2014.

[17] Стратегија националне безбедности Републике Србије, 2009, Министарство одбране РС, http://www.mod.gov.rs/multimedia/file/staticki_sadržaj/dokumenta/strategije/Strategija%20nacionalne%20bezbednosti%20Republike%20Srbije.pdf, 18.10.2015.

[18] В. М. Грубач, „Организовани криминал у Србији“, Зборник радова Правног факултета у Сплиту, Вол. 46, 4/2009

[19] Закона о спречавању прања новца, „Службени лист СРЈ“, број 53/01.

[20] Д. Ђурђевић, „Улога форензичке ревизије у спречавању прања новца у Србији“, Зборник радова: злоупотреба информационих технологија (CD-ROM), Регионално научно стручно саветовање ЗИТЕН14, Београд, 2014.

[21] Кривични законик, „Сл. гласник РС“, бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 и 108/2014.

[22] Управа за спречавање прања новца, <http://www.apml.gov.rs/cyr1129/novost>, 16.09.2015.

[23] http://www.nbs.rs/internet/latinica/55/55_7/55_7_3/index.html, 16.09.2015.

- [24] http://www.nbs.rs/internet/latinica/55/55_4/index.html, 16.09.2015.
- [25] Упитник о активностима банака из области управљања ризиком од прања новца и финансирања тероризма, http://www.nbs.rs/internet/latinica/55/55_4/index.html, 16.09.2015.
- [26] Анализа одговора банака на достављени упитник о активностима банке из области управљања ризиком од прања новца и финансирања тероризма за период април-септембар 2013. године, објављена је 06. децембра 2013. године у Београду, http://www.nbs.rs/export/sites/default/internet/latinica/55/55_7/analiza_spn_II_13.pdf, стр. 7. 16.09.2015.
- [27] Закон о Народној банци Србије, „Сл. гласник РС“, бр. 72/2003, 55/2004, 85/2005 - др. закон, 44/2010, 76/2012, 106/2012, 14/2015 и 40/2015 - одлука УС
- [28] Закону о платном промету, „Сл. лист СРЈ“, бр. 3/2002 и 5/2003 и „Сл. гласник РС“, бр. 43/2004, 62/2006, 111/2009 - др. закон и 31/2011
- [29] Закон о девизном пословању, „Сл. гласник РС“, бр. 62/2006, 31/2011 и 119/2012, НБС, <http://www.nbs.rs/internet/latinica/scripts/showContent.html?id=7605&konverzija=yes>, 16.09.2015.
- [30] European Banking Authority (EBA), Warning to consumers on virtual currencies, EBA/WRG/2013/01, 2013. <https://www.eba.europa.eu/documents/10180/598344/EBA+Warning+on+Virtual+Currencies.pdf>, 18.09.2015.
- [31] Electronic Money Directive 2009/110/EC, (Direktiva o elektronskom novcu), *Official Journal L 267 of 16 September 2009*; Payment Services Directive 2007/64/EC (Direktiva o platnim uslugama), *Official Journal L 319 of 13 November 2007*, <http://eur-lex.europa.eu>, 18.09.2015.
- [32] European Central Bank, Virtual Currency Schemes, 2012, <https://www.eba.europa.eu/documents/10180/598344/EBA+Warning+on+Virtual+Currencies.pdf>, 43. 18.09.2015.
- [33] K. Singh, „The New Wild West: Preventing Money Laundering in the Bitcoin Network“, *Northwestern Journal of Technology and Intellectual Property*, Volume 13 | Issue 1, Article 2, https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&ved=0CCYQFjABahUKewiOm7nolsDHAhWlQBoKHeTcBRw&url=http%3A%2F%2Fscholarlycommons.law.northwestern.edu%2Fcgi%2Fviewcontent.cgi%3Farticle%3D1229%26context%3Dnjtip&ei=FT_aVc48ilFp5LmX4AE&usq=AFQjCNGi12gacqwpHjW3C7liWZuLaBUJKQ&sig2=ZHdeHhGpPGV8wflLo50taSg&cad=rja, 47. 19.09.2015.
- [34] Financial Action Task Force (FATF), Report: *Money Laundering Using New Payment Methods*, FATF/OECD, Paris, October 2010.
- [35] В. Д. Ђурђевић, „Прање новца и злоупотреба информационих технологија“, *Зборник радова (ЦД-РОМ)*, саветовање: Злоупотребе информационих технологија ЗИТЕН, 2004.
- [36] И. Љутић, *Правна контрола транснационалних компанија*, докторска дисертација, Правни факултет Универзитета у Нишу, 2013.
- [37] S. Gruber, „Trust, Identity, and Disclosure: Are Bitcoin Exchanges the Next Virtual Havens for Money Laundering and Tax Evasion?“, *Quinnipiac Law Review*, Vol. 32:1, 2013.
- [38] N. Mirjanich, „Digital Money: Bitcoin’s Financial and Tax Future Despite Regulatory Uncertainty“, *DePaul Law Review*, Volume 64, Article 5, 2014.
- [39] Управа за спречавање прања новца, <http://www.apml.gov.rs/srp1335/novost/html>, 20.09.2015.
- [40] И. Љутић, „Примена института „пробијања правне личности“ код транснационалних компанија“, *Правни живот - Право и морал*, Удружење правника Србије, Београд, Број 11/2012, Година LXI, Књига 557, ТОМ III

Безбедност исхране и квалитета живота

Научни саветник др *Неђељко* Јокић,
проф. др *Бранко* Тешановић

Верижни ланац, ПОЉОПРИВРЕДА – ИНДУСТРИЈСКО-ЗАНАТСКА ПРЕРАДА – БЕЗБЕДНОСТ ХРАНЕ И ИСХРАНЕ чине темељ квалитета живота и дуговечности. правилна исхрана и видови самопомоћи су међузависни и програмираном применом ефикаснији, помажу здрављу и лечењу. живимо у времену комерцијализације живота и повећаног сукоба са природом. свет је на прагу катаклизме, јер прете моћници нуклеарним ратом. богати се преједају и бацају храну, а сиромашни гладују – на ивици смрти ...

Кључне речи: храна, исхрана, самопомоћ, хемизација, токсикологија, уранијум, загађеност, квалитет, економија, природа, политика, безбедност

Општа разматрања

Храна је данас један од највећих светских проблема. Главни узроци, који овај проблем заостравају и продубљују, недопустиво неравномерна расподела производње и потрошње хране у разним регионима света, земљама и међу појединим групама становништва.

Сви објективни научници и политичари прихватају, поред осталог и чињеницу да проблем недовољне и неправилне исхране у својој суштини има социјално-економске и политичке карактеристике. То је једна од многих последица савременог, „демократског“ колонијализма над малим и неразвијеним земљама (економска заосталост, неразвијена индустрија, технологија, саобраћај, пољопривреда и др.) Све то утиче на многе друге проблеме који карактеришу савремене политичке и економске односе, у смислу отпора да се изгради бољи и хуманији економски поредак, омета да се огромни потенцијали савремене науке и технике користе у тим земљама за производњу хране и ликвидацију глади.

У многим развијеним економским и војним силама, коришћење нових метода у производњи хране условљава продубљивање неједнакости, односно разарање ситних газдинстава и повећање неједнакости. Осим тога, владе тих земаља, ради стимулисања извоза и одржавања цена, редовно троше знатна средства за уништавање хране и плаћање премије да се земља не обрађује.

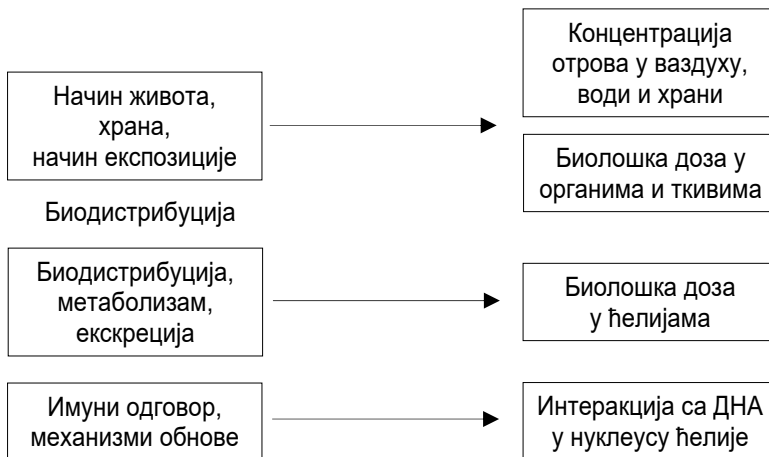
Данас се на хиљаде тона хране баца, док милиони потхрањених бедника на нашој планети (и у нашој Србији има гладних, а и оних који храну бацају; имамо народне кухиње и јавне вапаје „један оброк много наде“) издише од глади.

Опасан проблем времена, у којем живимо, свакако је хемизација земљишта и фауне и флоре у целини. Огледа се у прекомерности и постепеног тровања, а ради неморалне комерцијализације живота по сваку цену.

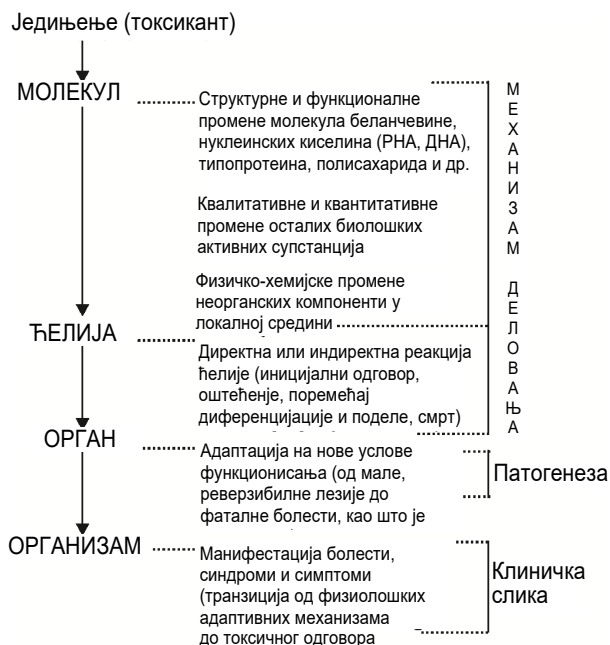
Разматрањем токсиколошке исправности хране академик В. Војводић констатовао је, да је у свету идентификовано од 9.000.000 природних и вештачких једињења, а од тога на срећу око 3000 су носиоци више од 95% свих тровања штетни.

Савремено друштво и његова цивилизација скоро у потпуности зависе од употребе великог броја једињења, посебно оних који се користе у индустрији, пољопривреди и медицини.

Релативно упрошћени шематски прикази свакако ће допринети лакшем разумевању ових процеса.

Delovanje hemijskih jedinjenja u organizmu

Токсикологија објашњава путеве и механизме помоћу којих хемијска једињења изазивају оштећења у организму (од молекула и ћелије до интегралног организма), између осталог истакао је академик Владимир Војводић.

*Повећањем знања, повећавају се и сумње,
у таквим ломовима, нарочито ако су они прејаки или
ако се понављају, појединац почиње да доживљава
кризе, осећања подмукло исцрпљују општу снагу*

*Проф. др Ацо Јовчић
неуропсихијатар*

Социјално-здравствени и производно-економски прегледи на исхрану

Наука XX-тог века, захваљујући високом нивоу организованости и економској моћи, остварила је грандиозни развој рационалног ангажујући и трошећи човекову централну енергију. На несхваћени развој науке и увећавању материјалног богатства, делују међусобно по принципу позитивне повратне енергије. Открића нових извора енергије, аутоматике, роботике, увођење моћних компјутеризованих система у комплетне радне операције, данас можемо констатовати, да су научна открића у областима хране и исхране и медицине битно променила дуговечност и квали-

тет живота на нашој планети. Ипак др. Јовичић каже: Упркос епохалним научним открићима, упркос фундаменталном проширењу хоризонта знања, човек данашњице не живи са повећаним степеном извесности утврђених чињеница. Напротив, остварује се библијска порука која гласи „Ко умножава знање умножава муку“.

Наредне деценије, а нарочито прва половина овог века, доносе многе неизвесности у вези са исхраном.

Каква је будућност исхране везане за еколошке проблеме, перманентно загађивање и сиромашење ораница? Како заштитити храну од контаминације и избећи претерану употребу пестицида, антибиотика, средстава за умирење, хормона, природних и вештачких и других штетних чинилаца (а у нашој земљи и несагледивих последица агресије – бомбардовање муницијом са осиромашеним уранијумом). Супротно научним и искуственим поставкама, „научна фантастика“ нам већ дуже нуди за исхрану у будућности протеинске пилуле уместо правих природних намирница, које би смо користили и штете од тога имали?

Треба имати у виду да се начин исхране не може битије мењати, јер људске квржице за укус, непце и стомак нису одређене за еволуционо одумирање. Треба подстицати нове изворе добијања намирница, али увек из природе, где укус и прихватање од потрошача не смеју изгубити свој значај. У прилог тога, ево новијих важних саопштења, о храни и исхрани за космичка истраживања. Достављање хране на међународну космичку станицу – Астронаутима недостаје сир – Млади сир с орасима, свежи парадајз, јабуке, лимун и црни лук биће достављени посади Међународне космичке станице теретњак „Прогрес м1-11“, који ће полетети са космодрома Бајконур, јавила је агенција РИА Новости. „Космичка посада – Александар Калери и Мајкл Фоел – тражили су да им пошаљемо што више укусног сира, јер га воле“ изјавио је шеф одељења за исхрану Института за медицинско биолошке проблеме Александар Агјурев, Додајући да „они обично поштују жеље космонаута“.

У оквиру тако бројних ограничења, програмирању и планирању правилне исхране предстоје обимни задаци. Преструктурирање учешћа група намирница у дневној исхрани биће деликатан посао. Неминовно је да многе нове намирнице заузимају своје место на трпези у будућности. Неки стручњаци прогнозирају да ће у скорој будућности људи јести мање шницли и печења, мање кременадли и других специјалитета од меса топлокрвних животиња. Вероватно ће доћи и до промене конзумирања живинских производа. Можда ће се смањити или остати на истом нивоу потрошња сира, путера, млека и јаја, а порасте потрошња поврћа, воћа и њихових производа, производа од жита и риба.

Екологима, организаторима, прехранбеним технолозима, биохемичарима и другим стручњацима предстоје обимна истраживања у области гајења поврћа, жита, стоке, риба, дивље флоре и фауне, као и борба за генетско уравнотежење живота у свету.

Индустријска прерада намирница, кулинарство и постојеће навике сигурно ће бити подложни променама.

Наступа у народу издвајање: почињу се у његовој средини јављати зеленаши и изелице, већ трговац све више и више жели почаст, тежи да се понаша као образован, док у ствари, нема нимало образовања, а ради тога гнусно занемарује старинске обичаје, па се чак стиди вере отаца својих.

Ф. М. Достојевски

Зеленаши и изелице, друштвена невоља

Комерцијализација живота не познаје хуманост. Већ је створен ужасан свет у којем се све потчињава новцу – профит. Академик Владимир Стипетић, са Загребачког универзитета, је књигом „Пријети ли глад – свјетска прехранбена и југословенска криза и југословенска аграрна политика, 1975. године“, узбуркао јавност. Данас, нажалост морамо поставити питање: „Прети ли смрт од хране коју једемо?“ Може ли се зауставити тренд производње смртоносне хране која је узрок многих тешких болести, а шта нас још чека, услед стварања профита по сваку цену, то само можемо да наслутимо.

Научна истраживања и лабораторијски налази, деценијама указују, а нарочито пред крај прошлог века, на опасност од исхране и това стоке крупног и ситног зуба, па и живине и рибе у рибњацама.

Да ли се већ данашња исхрана може назвати: „Специјални рат човека (због профита) против себе“. Ако се настави и интензивира неразуман тренд угрожавања фауне и флоре, загађење воде и природе у целини, што све пролази кроз чудесну људску „Фабрику“ – стомак хоће ли, можда, до краја овог века смртоносна храна заменити оружану силу и међусобне сукобе људског рода уопште? Хоће ли функционисати „хуманитарна помоћ“, али ко коме и како помаже? Можда смо некад одмахивали тези из једног апокрифног¹ писма: „Бедан је човечији живот када га лагани поветарац прожима незајахљива пожуа за новцем. Нека да Бог да се сви лекари без изузетка сложе да лече ову болест, која је гора од сваког лудила. Није доста што је ова болест већ нашла толико зла, него је још људи славе као да би она била нека усрећитељица ...“

Данас смо стигли до апсурда. Дошло је време да се не плашимо глади колико се плашимо од погубних болести које може да проузрокује нефункционална храна. До тога доводи новац и само новац – профит по сваку цену. У вези с тим да ли техничко-технолошки развој и наука уопште које човек ствара за своје добро, ради само за јуче и данас, да би сутра довели у питање опстанак живота на нашој планети.

Да ли су постављена питања умесна? Могу ли се поставити виталнија питања о угрожавању квалитета живљења и опстанку живота на овој уплашеној планети коју једино човек као свесно биће угрожава?

Сваког дана у медијима може се запазити: Упозорење научника, стручњака и научних институција – црвено месо изазива рак; нови лек против рака; сида неизлечива; бактерије отпорне на антибиотике; жлездани органи животиња не препоручују се за исхрану; супстанца лектин из жита угрожава здравље; месо, млеко, јаја и производи њихове прераде угрожавају здравље. Ако их не једемо – не уносимо у организам потребне пуновредне беланчевине. Хемија угрожава све пољопривредне културе. Генетски модификованим организмима доносе се нове болести и проузрокује дегенерација итд.

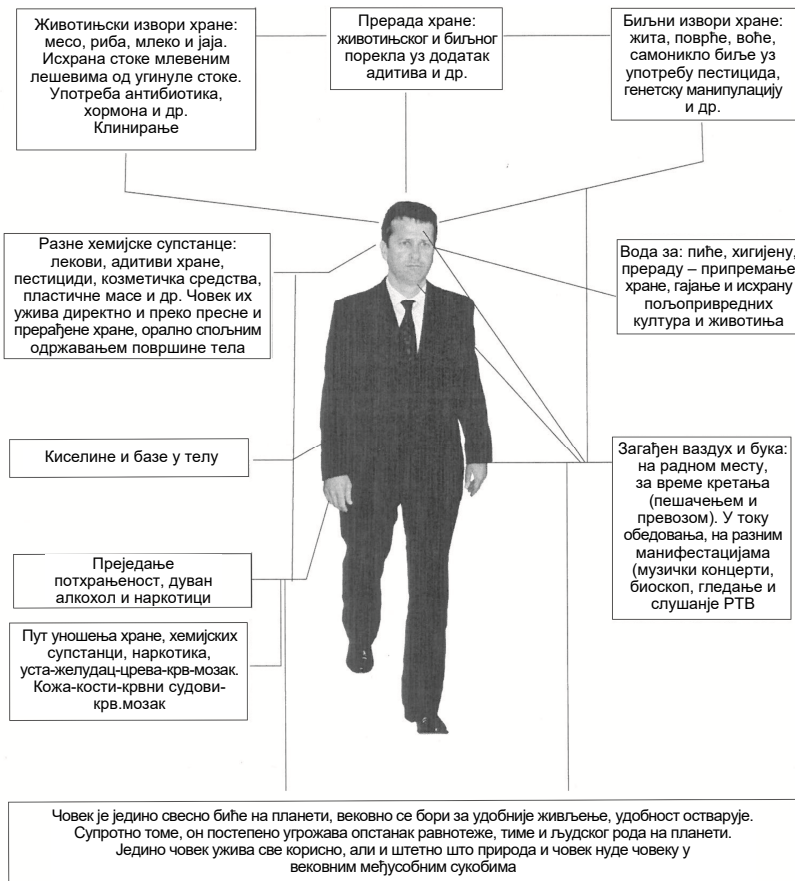
Историја констатује: персијски цар Дарије позвао је Грке у посету и питао их – да ли би појели своје родитеље кад умру. Грци су се згрозили и није постојала цена за коју би урадили тако нешто гнусно. Потом је позвао Индијце из племена Халитија, који су имали обичај када њихови родитељи умру, њихова тела поједу. Њима је

¹ Апокриф (грчки – apokrypos од apo = prefix у рећима грчког порекла = удаљаване, одвајање krypto = sakri-vanje) једна од књига с библијским мотивима које нису ушле у званично прихваћену Библију, јер их не признаје вера, стари ни нови завет; апокрифан – непознатог порекла, сумњив, неаутичан, подметнут.

Дарије понудио небројено злата, само да дозволе да се њихови родитељи, када умру, спале или закопају – сахране. Халити су се на то згрозили и побегли. То је било време обичаја, религије, културе, незнања, заблуда тог древног времена.

У данашње време савремене цивилизације, неслућених техничко-технолошких достигнућа, културе, одбачених лоших обичаја и сл. вратили смо се у Даријево време. Истина то се ради стоци коју људи негују – тове; биљним културама, води – извору живота које после прераде или пресне човек једе и пије. Телад, јунад, јагањце, овце, рибу, живину, људи – хране прерађеним лешевима њихових родитеља, затим једу и пију њихово месо, млеко, јаја и производе њихове прераде. Купујемо воду за пиће (па пијемо мртву воду), јер су површинске и подземне живе воде скоро у целисти загађене на целој планети. Да ли ћемо, колико сутра, куповати ваздух?

Човек и природа

Ф. М. Достојевски, моли људе: Браћо не бојте се грехова људских, волите човека и у греховима његовим, јер је то слика божанске љубави на земљи. Волите све божије створове и цените и свако зрно песка, сваки листић, сваку травку божију волите. Волите животиње, волите биље, волите сваку ствар. Будеш ли волео сваку ствар – и тајну ћеш божију разумети у стварима. Схватиш ли једном, ти ћеш је после неуморно упознавати све даље и све више, свакодневно. И заволећеш, најзад, сав свет ванцелом васионском љубављу. Животиње волите: њима је Бог дао клицу мисли и непомућену радост. Немојте им је реметити, не мучите их, не одузимајте им радост, не противите се мисли божијој. Човече не уноси се над животињама! Оне су безгрешне, а ти са својом величином, само прљаш земљу својом појавом на њој, траг свој гнојни остављаш после себе – авај скоро сваки од нас.

Криза здравствене безбедности хране угрожава здравље и економску моћ

Данас је све више чинилаца који упућују на разлоге да нам прети мученичка смрт од хране коју једемо. У времену од 1951. године до данас, масовно, често неконтролисана и недозирана примена хемијских средстава за заштиту биља, у мноштво је осиромашило плодност земљишта са хранљивим и заштитним супстанцама. Земљиште постаје кисело, а пољопривредни производи (гајене и самоникле биљке, а због тога и стока крупног и ситног зуба и дивљач јер се храни биљем) небезбедни. Услед тога, човек постаје најугроженији јер једе храну биљног и животињског порекла. Добре намере у примени хемизације у пољопривреди и исхрани, угрожава комерцијализација и профит.

Тражимо спас у органски произведеној храни, природним минералним водама, дали ћемо га наћи? Требају ли неке радикално организоване мере за заштиту природе на планети? Могу ли се те мере спроводити, ако има решења у оваквој подели света на богате и сиромашне, на различите економске и војне силе и лобије који владају у државама и међу државама у чијим је рукама власт, борба за престиж и профит?

Генетски модификована храна у сталном је тренду повећања и освајању необухваћених простора широм планете. Плагирање прехранбених производа, на светском нивоу се увећава и већ данас има 60% учешћа у неким земљама. Услед тога, изгледа да наука, а посебно медицинска наука улажу крајње напоре у борби за одржавање здравља и лечењу болесних и појаве нових неизлечивих болести. Прискачу у помоћ и разне не профитне хумане асоцијације.

Диоксин у јајима, меламин у млеку, ешерихија у поврћу, млевено месо третирано амонијаком, прионска болест од млека и млечних производа и меса и производа од меса („луде краве“). Инцидент на тржишту ракије шљивовице и лозоваче (повучена са тржишта 2011. г.) опасне због повећаног садржаја метанола; пестициди у поврћу и воћу (2012. г.) према упозорењу неких држава у нашој регији – обухваћени и увозни производи, веома су опасни и угрожавају здравље човека. У корама за питу, пронађен је недозвољен адитив НАТАМИЦИН Е235. Актуелан је сада и АФЛАТОКСИН (спергелиус фла (вус) токсин (лат. *toxicus* од грч. *toksikos*) који садржи токсине –

отровно, канцерогено једињење из гљиве (*aspergillus flavus*) канцероген у млеку садржан у недозвољеној или горњој граници од прописане. Узнемирене су све популације наше регије. Загађена је и риба уловљена у неким рекама и морима.

И други показатељи, указују на могућу обимнију и ширу лепезу опасности које могу да се појављују, хоће ли наука и непрофитабилне и хумане асоцијације успевати да укроте опасности, које првенствено доносе профит, лобисти и незнање.

Истраживања на изради јеловника за пут на Марс

Стручњаци за исхрану космонаута у САД (НАСА), за први лет на Марс који треба да се обави за 18 година, имају специфичан задатак да обезбеде исхрану, посади шест космонаута. Полазне основе су:

- време путовања до Марса траје око шест месеци и тамо треба да остану око једну годину и шест месеци;

- дотур хране у току путовања и боравка на Марсу није могућа;

- потребно је да се обезбеди храна – специфичне намирнице за три године;

- Марс је другачији због удаљености од наше планете;

- потребно је да се изради свемирски ПЛАН ИСХРАНЕ, који садржи динамику плана менија (јеловника по обедима), нормирана јела по количинама намирница и биохемијском саставу и на основу тога план утрешка, извора обезбеђења намирница за дневне потребе, месечно, тромесечно, годишње и за три године.

Тим који ради на стварању овог специфичног плана исхране – јеловника, до сада је програмирано око 100 вегетаријанских рецептура за припремање јела, јер је намирнице анималног порекла, немогуће сачувати у исправном стању.

Једна од могућности коју стручњаци разматрају, јесте да астронаути имају малу стаклену башту на Марсу, у којој би гајили шаргарепу или паприку. Предвиђају да би воће и поврће расло у води обогаћеној минералима уместо у земљишту. Овим могућностима космонаути би могли припремити и комбиновати јела од свежих намирница са планираним намирницама – јелима која су понели са наше планете. Друга могућност јесте да се храна, као сада, за посаду свемирске станице, што би захтевало да трајност употребе такве хране буде пет година, уместо садашње две године. Научници сада истражују могућност да се остваре ове варијанте поједи-начно и комбиновано.

Маја Купер члан тима за исхрану на Марсу рекла је да би било идеално да се два начина комбинују па да имају свежу и унапред припремљену храну, додајући могућност да један астронаут у мисији буде посвећен искључиво припреми хране.

Сада се на стварању ПЛАНА ИСХРАНЕ троши милион долара годишње.

Интересантно – ново – да ли је живот настао у утроби земље?

Др Роберт Хајзен, професор Универзитета „Џорџ Мејсон“ и руководилац пројекта „Угљеник на Земљи“ са тимом од 50 истраживача, истражују угљеник (царбонем-Ц) један од основа живота (свугде се налази од нафте до дијаманата).

Професор Р. Хајзен истиче: „**Врло је могуће да дубоко испод земље на више од 10 до 20 км дубине постоји микроскопска биосфера**“.

Микроби су пронађени у стенама извађеним бушењем на дубини 6 км испод земље у басену Сонглијао у Кини. Сићушни црви су откривени у стенама јужноафричког рудника на дубини од 1,3 км.

Међу једноћелијским микробима, пронађеним дубоко у земљи су бактерије, потребна им је вода и хранљиве супстанце, без кисеоника. Археа-организми могу да живе на једињењима као што су амонијак (сол амонијачно једињење азота – нитрогениум – Н и водоника – хидрогениум – Х (НХ₃) или сумпор (сулфур – С).

Способност микроба да преживе скоро безгранично у стенама, указује да је камење са Марса, планете која је имала течну воду пре Земље, можда посејало семе живота на нашој планети. Могуће је да је и најмања ћелија на Земљи пореклом са Марса. Научници су у подземљу пронашли вирусе, за разлику од оних на површини Земље, убацују своје гене у микробе без агресивне тежње за размножавање и други важни резултати досадашњег истраживања (истраживање се наставља).

Овај 21 век, доноси многе неизвесности у вези са функционалном храном и исхраном. Људи на планети ће бити много више. Процењује се да ће се већ 2030. године, на нашој планети повећати и бити око 4 до 5 милијарди људи више него сада, па се и за то треба правовремено припремити.

Људско тело може се заштитити од обољења ако се на време прилагоди променама околине. А болести се морају предупредити правилном исхраном, одмором и чувањем спокојства, ума и душе. Јер, лечити болест кад се појави, то је: „као ковање мача кад је битка већ почела“ или „копање бунара кад вас жеђ већ мучи“.

*Кинески жути цар ХУАНГ-ЛИ
(2697 г. пре нове ере)*

Избалансирана исхрана и видови самопомоћи – темељ квалитетног живљења

У решавању нагомиланих проблема производње хране и исхране, планирање и програмирање производње хране, правилна исхрана и видови самопомоћи имају огроман значај за здравље и психофизичку способност. Избалансирана исхрана и психофизичке активности здравих и болесних чине моћно средство у сузбијању обољења и благотворну помоћ лечењу и смањењу смртности. Наша отаџбина нашла се у посебно тешкој ситуацији, које су нам нанеле санкције, а нарочито бомбардовање НАТО оружјем са муницијом осиромашеним уранијумом. Разрушени су нам материјални, кадровски и комплетни базични ресурси.

Унапређење пољопривредне производње зависи од усклађености производње, прераде, обраде, чувања, промета и потрошње намирница. Стога је неопходна усклађеност на линији пољопривредна производња – индустријско-занатска прерада – колективна и породична исхрана.

Верижним ланцем, упрошћено шематски се приказује, ради лакшег разумевања ових процеса.

Опти модел процеса развоја хране и исхране

Није довољно да се оптимално остварује еколошка пољопривредна производња, технолошка прерада намирница, набавка квалитетних прехранбених производа, него и да намирнице буду правилно складиштене, правилно кулинарски припремљена и сервирана јела. То захтева људски организам, здравствена и квалитативна безбедност, превенција за здравље и лечење.

Испитивања пет најчешће примењиваних система исхране дала су следеће резултате: систем свеже добио је највећу оцену. На другом месту је систем свеже хране преко релејних кухиња (кетеринг систем), треће и четврто место хлађена и дубоко смрзнута храна, а пето место на тој лествици заузима стерилисана и дехидрисана храна. Стога систем свеже хране са по 150–200 г пресног поврћа и воћа треба да буде основица правила, а остало као допунски извор дневне исхране.

Човек није само оно што мисли и чини, човек је увек помало и оно што једе.

Дж. Осокава

Како обезбедити ефикасности у превенцији и помоћи у лечењу?

Изучавајући ову сложу проблематику, која функционише свакодневно и целодневно данас и убудуће, треба имати на уму, став проф. др Аце Јовичића – да је наука произвела средства која непосредно уништавају животну средину и сам живот. Наука је омогућила производњу средстава са модерним потенцијалом разарања, који може уништити живот на земљи.

Међу услове спољашње средине, који перманентно делују на људски организам, исхрани припада највећи удео. Међутим храна се принципијелно разликује од свих других чинилаца, јер се трансформише са спољашњег у унутрашњи чинилац. При томе се њени елементи преобразују у енергију физиолошких функција структурне елементе људског организма.

Ова два сложена непомирљива фактора условљавају да наука стално ради на ублажавању угрожавања неопходне безбедносно здраве и квалитетно исправне хране и постепеног уништавања живота на земљи. С друге стране разни квази стручњаци дају разне препоруке у дијететици и видовима самопомоћи, „чиме се одржава здравље и лече сва могућа обољења“. Данас је најтеже решити опасан развој производње и пласмана хемијски контаминираних хране, коју пропагандом верификују неки научници и компаније, улажући своју савест ради новца и профита по сваку цену.

Данас живимо у времену када је дијетална исхрана системски јединствена за здраве и болесне. Неопходно је да се темељи на унифицираном моделу планирања и програмирања у природним и хигијенским нормативима намирницама по наменским циклусима јеловника. Исхрана и разни видови самопомоћи су међузависни у превенцији и лечењу.

Неки полазни елементи у Шеми указују на сложено проблематику о исхрани – самопомоћи данас и у будућности.

ДИЈЕТЕТИКА (грч. дијететикос – наука о правилној исхрани). Једна је од најранијих специјалности у Кини. Од тада датирају и намирнице ЈАНГ и ЈИН, зависно од облика, боје и садржаја воде. Намирнице ЈАНГ – месо, риба, јаја; а ЈИН – црвени купус, смоква, плави патлиџан. Први дијететичари, појавили су се за време династије Чен, више векова пре н. е. Почетком нове ере постојало је једно дело о разним начинима исхране са богатим садржајем витамина. Таоисти су сматрали да је начин исхране изузетно важан чинилац здравља. У 18. веку Чен-Вен-Чонг препоручивао је да се обезбеђују топла јела (од намирница богатих витаминима) у одређено време, да влада умереност у јелу (да исхрана не буде ни сувише обилна ни сувише лака) итд. Ху Се Хуел је у другом веку нове ере, у књизи „О дијететици“, указао да „болести теаренције“ (теаренција – лат. царере – недостатак, оскудевање) могу да се излече одређеним начином исхране.

Стара медицина у Грчкој није постала самостално нити независно од других народа. Из Индије, долином Тигра и Еуфрата, преко Вавилона и Египта, дошла је медицина у Грчку. Стара медицина тог доба признавала је четири елемента (као Ајурведа од пре 5000 година): ваздух, ватру, воду и земљу и четири сока: крв, слуз и две врсте жучи – жуту и црну.

Нарочита пажња посвећена је дијети која се састојала из млека и млечних производа за акутне болести.

Стари Египћани су у дијететици били велики мајстори. Дијететика као наука одувек је значила, а и данас значи, високи степен терапије. О том говори проф. др Ханс Муцх у својој књизи „Хипократес дер Гроссе“. „Много је и много требало да се код нас у Европи уведе дијететика и да јој се да заслужено место у терапији“. Па ипак и у наше време, истиче Муцх, колико болесника оду свега једном свом лекару, који им не препише никакве лекове него их лечи: дијетом, сунчањем, ваздухом, разумним вођењем живљења итд.

Источњачка медицина је привукла пажњу шире јавности нарочито у другој половини 20-ог века у складу са порастом интересовања за алтернативне видове лечења и самопомоћи. (Из Кине је лансирана акупунктура, која је Европи позната више од 300 г.). Од тада интерес за источњачке видове медицине и самопомоћи је стално јачала и данас јача.

САМОПОМОЋ, једноставна домаћа реч. Садржи много активности, указује, да је свака активност међузависна са осталима и да се једино узајамном ритмичком применом, човек са високим степеном поузданости може себи помоћи: у превенцији, против тегоба и болести; у случају обољења, са медицинским мерама излечити се и повратити своје здравље, успорити старење; обезбедити квалитет живота, дуговечност и духовност.

Самопомоћ је важан чинилац личног задовољства, јер помажући себи, помаже здрављу, квалитету живота, економској моћи и духовности своје породице, а тиме доприноси и општем добру човека.

Значај исхране уопште, а дијеталне и самопомоћи у свакодневном животу, није потребно посебно истицати. Међутим, сваки допринос у решавању ових сложених проблема заслужује пажњу и подршку.

Дугогодишња истраживања и оперативна решавања у раду на унапређивању система исхране и самопомоћи важном фактору за превенцију и лечење, обрађено је и припремљено за штампу, са становишта глобалних питања важних за све популације здравих и болесних.

Социјално-здравствено и производно-економско стање данас сутра: наука упозорава; криза здравствене безбедности и квалитета угрожава здравље; човек и природа; микробиологија и генетски инжењеринг; последице бомбардовања муницијом са осиромашеним уранијумом; зоне загађености; чиниоци физиологије исхране; систем органа за варење и чишћење – одржавање организма; техничко-технолошки процеси производње хране данас-сутра; групе и подгрупе намирница (благодворност, мања делотворност и/или штетност), хлеб вечно незаменљив; микробиолошки проблеми и тровања; међузависност хране и медикамената; најчешће тегобе и обољења; видови самопомоћи; исхрана и видови помоћи старих особа; образовање и самообразовање; кључне препоруке здравим и болесним, и др.

Планирање и програмирање исхране и видова самопомоћи: мисли умних људи; пирамида медитеранске исхране; међузависност, недовољна исхрана, преобилна исхрана; препоруке поуке; медицинске препоруке помоћи да здрави одржавају здравље, а болесни да своје здравље поврате; стандардне дијете за здраве и болесне у превенцији и лечењу (31 врста наменских дијета – основни подаци, намена, карактеристике, натурални и хигијенски нормативи јела – јеловника ...).

Посебне опитне дијете (8 врста наменских дијета, исти садржај као за стандардне дијете) укупно 39 врста дијета за здраве и болесне.

Нацрти неопходних програма истраживања за отклањање сумњи, недостатака и унапређивање исхране у целини, видова самопомоћи и здравствене културе: појмовник, мерне јединице, лабораторијске анализе, ублажавање патњи биолошки неизбежних у старости и друго важно за корисника препорука које исхрана и видови самопомоћи и помоћи у превенцији, лечењу и квалитету живота.

Закључак

На темељу дугогодишњих истраживања и оперативних решавања, сложена проблематика дограђиваног система исхране после завршетка другог светског рата, заснива се у основи, на следећим чињеницама:

1. У периоду од 1945. до 1990. године, а на основу поставки после Првог светског рата, структура исхране различитих популација друштва, варира је и имала релативне падове и стагнације, што је првенствено, било условљено економским могућностима и организационом структуром наше земље.

2. Од 1990. године услед разградње Југославије, грађанског рата, и санкција Србији, затим бомбардовања НАТО снага са муницијом осиромашеним уранијумом, дошло је до несагледивих последица – разорена структура друштва, стварање богатих и сиромашних.

3. Ланац пољопривреда – индустријско-занатска прерада – колективна и породична исхрана суочен је са мноштвом проблема. Тако разрушени сложени витални животни систем отвара неморал, пљачку, корупцију, халапљивост богаћења, разједињену неспособну власт, масовно сиромаштво и друге невоље. С друге стране, у специфично смо објективним и субјективним тешкоћама и озбиљном застојку виталне гране привреде – хране и исхране за опште добро човека.

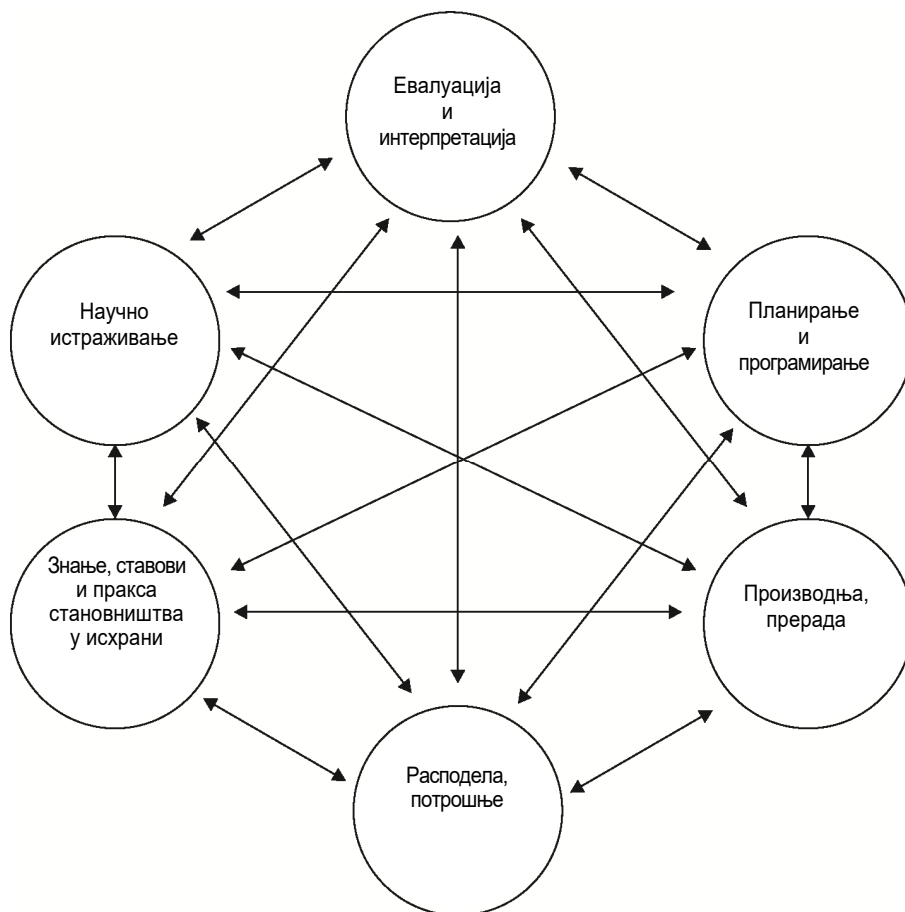
4. Могућности оптимизације организацији научно-образовних, производно-услужних радних система, као и оживљавања породичног квалитета живота, након вишегодишњих патњи од 2015. године постепено се побољшава.

5. Наука, држава и предузетништво само удружено могу решавати – ублажавати нагомилане проблеме, на принципима хуманости, праведности, рационализације, економичности и разрађене програме дугорочног развоја свих ресурса друштва.

6. Техничко-технолошки развој налаже да имамо **Институт за организацију и економику исхране са инжењерингом – Кулинарска академија**. О овој потреби водиле су се расправе 1987. и 2007. године. Сада је насушна потреба за овом научно-оперативном дисциплином.

Шематски приказ развоја хране и исхране, може допринети лакшем разумевању процеса рада у пољопривреди – прерађивачко-занатским и услужним делатностима.

Општи модел рационалне организације исхране становништва на макросоцијалном и економском нивоу

За успех су потребни упорност, оптимизам и храброст, али и висок ниво организованости државе, науке и радних система.

Литература

- [1] Ватманхелић Ф. Ваше тело вапи за водом (Your body's manierees for water) Хемо кхуанеуе, Београд, 2003.
- [2] Вунчић Д. и сар. Примена ХАССАП (хазард Аналулис контрол Фозус) концепта у контроли намирница животињског порекла, Зборник радова, IX Саветованје ветеринара Србије, Златибор, 1996.
- [3] ГЕНАДИЙ Малахов, Целительной силиь очищене организма (чишћенје организма, ЈГП Прометеј – Махмут Шехић, Београд, 2002.
- [4] Гинтер Е, Живети без болести, М. Маринковић, Београд, 1986.
- [5] Грујић П. Наука о исхрани човјека, Технолошки факултет, Ванја Лука, 2000.
- [6] Далат Р. Енциклопедие дес поинтс гъуи гuezиссент ласанте су боут дес доигтс (Енциклопедија тачака које лече у врховима прстију), Елителион Жоувенице, 1996.
- [7] Делабос А. Лепо мршавите на местима где вам одговара (Минур ен брауте ла оу воус воулез). Институт де Реехерхе Еуропеен сур ла нутритион, Парис, едитион, 2009.
- [8] Јовичић А. Смисао живота путеви беспућа добротинства, Мегатрент универзитет, Београд, 2006.
- [9] Јокић Н. Исхрана активан чинилац социјално-економске и политичке активности у свету, Земље у развоју у борби за храну, Међународни пољопривредни сајам, Нови Сад, 1988.
- [10] Јокић Н., Правилна исхрана и припреманје хране, ВИЗ и Ј.П. Просвета а.д. Београд, 1998.
- [11] Јокић Н., Породична исхрана и здравље, НИЦ „Војска“, Београд, 2003.
- [12] Јокић Н., Калорије у свакодневном животу, Завод за уџбенике, Београд, 2007.
- [13] Петрић Ј., Јокић Н. Примена модела и метода операционих истраживања у планирању и програмирању исхране, Војно дело 4/1986.
- [14] Савић Ј., Петровић Д., Са пуним желуцем на пут кроз векове, Храна и исхрана 1–4/1996.
- [15] Стуфел Р., Цохат Е Цорпс Хумаин (гъудско тело), Оцтаво, Парис, 2010. г.
- [16] Тешановић В., Митровић П., Исхрана у ванредним околностима, аутори, Београд, 2005.
- [17] Тешановић В., Новаковић С., техника, технологија и организација производње хране, МО, ВА, Београд, 2005.
- [18] Фландрин Ј.С.С., Монтанази М., Хисторие де л'алимеритатион (Историја исхране) Имприме ен Фраме/Фајард, 1997.
- [19] П.Р. Гвески, Рат и исхрана (предавање одржано на 27. међународном конгресу војне медицине и фармације), Интерслаке, Н. Швајцарска, 1988.
- [20] Фран Подбрежник, Живан Протић, Припрема привреде за рат, „Светлост“, Београд, 1940.

УСКЛАЂИВАЊЕ МОТИВА И ЦИЉЕВА БИТНИХ СУБЈЕКТА ПЛАНИРАЊА РАЗВОЈА СИСТЕМА ОДБРАНЕ

Влада М. Митић
Министарство одбране Републике Србије,
Сектор за политику одбране, Управа за стратегијско планирање*
Срђан М. Благојевић** и Ранко Л. Лојић***
Универзитет одбране у Београду, Војна академија

Планирањем развоја система одбране обезбеђује се да систем одбране, односно Војска у ужем смислу, поседује потребне способности за заштиту националних интереса од актуелних и будућих безбедносних изазова, ризика и претњи. Пресудан утицај на резултате планирања развоја Војске има усклађивање мотива и циљева битних субјеката. Субјекти који највише утичу на планирање развоја су нација, односно грађани, репрезентативна политичка партија и субјекти унутар Војске (војни руководиоци и запослени). Дугогодишња неусклађеност мотива и циљева наведених субјеката, као и примена лошег модела усклађивања, довели су до континуираног смањења буџета одбране, што је утицало на мотивацију запослених и довело до тога да велики број припадника Министарства одбране и Војске Србије прекине радни однос. Крајњи ефекти огледају се у паду оперативних способности Војске Србије.

Кључне речи: *мотиви и циљеви, субјекти планирања развоја, усклађивање мотива и циљева, ефекти усклађивања мотива и циљева, мотивисање*

Увод

Планирањем развоја система одбране у ширем смислу, односно Министарства одбране и Војске Србије у ужем смислу, обезбеђује се да систем одбране поседује способности потребне за супротстављање актуелним и будућим безбедносним изазовима, ризицима и претњама. Развој Министарства одбране и Војске Србије у највећој мери зависи од додељеног буџета одбране. Како је буџет одбране један од најважнијих инструмената којим репрезентативна политика изра-

* vlada.mitic@mod.gov.rs

** srdjan.blagojevic@mod.gov.rs

*** ranko.lojic@mod.gov.rs

жава своје приоритете, важно је извршити усклађивање циљева и мотива политичких и војних субјеката. Такође, на приоритете репрезентативне политике у највећој мери утичу потребе и мотиви грађана, али и политички лидери који утичу и на обликовање јавног мњења, нарочито по питању безбедности.

При планирању развоја битно је ускладити различите, међусобно условљене и често супротстављене мотиве и циљеве различитих субјеката. Субјекти чији мотиви и циљеви највише утичу на планирање развоја су политички субјекти, друштво, односно нација и субјекти унутар система одбране, односно Министарства одбране и Војске Србије. За планирање развоја постоје различити модели, а један од њих, који се примењује у планирању развоја система одбране Републике Србије, приказан је у књизи Стратегијско планирање одбране (Ковач/Стојковић 2009). Модел планирања развоја који се примењује у Републици Србији заснован је на способностима и у складу је са трендовима који се примењују у свету. Недостаци модела су што је по питању усклађивања циљева и мотива једносмеран, те се своди на анализу политичких смерница ради усмеравања опција за достизање потребних способности. Такође, имплементирани модел не разматра могућност примене различитих метода и техника ради повећања перцепције грађана о субјективном осећају безбедности и значаја система одбране.

Када се разматра усклађивање мотива и циљева битних субјеката планирања развоја Министарства одбране, највећи значај има усклађивање мотива и циљева политичких субјеката и војних субјеката, јер се њиховим усклађивањем утиче и на усклађеност мотива и циљева унутар система одбране, као и на усклађеност са мотивима и циљевима друштва, односно нације. У литератури постоји више различитих модела усклађивања мотива и интереса политичких и војних субјеката. Једна од могућих класификација модела усклађивања мотива и циљева политичких и војних субјеката јесте (Благојевић, Гвозденовић/Анђелковић 2016): усклађивање на основу усаглашавања (договорно, споразумно), усклађивање на основу наредбе и усклађивање применом моћи и насиља.

Узимајући у обзир различите моделе усклађивања циљева и мотива битних субјеката планирања развоја, а нарочито политичких и војних субјеката, као и анализу буџета Министарства одбране и Војске Србије, може се приметити да је претежно примењиван модел на основу наредбе. Овакво усклађивање довело је до континуираног смањивања буџета одбране, те умањења удела из буџета који је намењен за персоналне трошкове. Смањивање персоналних трошкова битно је утицало на мотиве свих запослених у Министарству одбране и Војсци Србије. Незадовољење мотива запослених, као и лоша конкурентност Министарства одбране и Војске Србије на тржишту рада, довели су до тога да велики број професионалних припадника прекине радни однос, чиме је нарушен степен попуне.

Крајњи ефекти нарушеног степена попуне јесу нарушена мотивација и повећано напрезање запослених у Министарству одбране и Војсци Србије, те умањење способности војске за извршење додељених мисија и задатака.

Појам мотива и циљева

Мотив представља основни емотивни подстрек, унутрашњи подстицај за нечију активност, делатност, поступак и сл., главни подстицајни разлог, побуда, повод (Вујановић, и други 2007, 732). У психологији се мотиви дефинишу као унутрашњи чиниоци

(органиски и психолошки) који покрећу активност, усмеравају је и њоме управљају, ради остварења одређених циљева (Рот 2004, 260). Мотиви се могу дефинисати и као поједини унутрашњи чиниоци који покрећу и усмеравају активности и понашања у правцу достизања циљева и имају одређени садржај, трајање и снагу (Дунђеровић 2004, 109).

У литератури постоји више подела мотива, а по једној мотиви се деле на биолошке, социјалне и персоналне (Рот 2004, 263-282). Биолошки мотиви су они који почивају на телесним потребама, било да су урођени (нпр. глади и жеђи, матерински, сексуални, за излучивањем итд.) или стечени (нпр. потреба за цигаретом). Социјални мотиви су они за чије је остварење неопходан контакт са другим људима и њихово присуство и који су заједнички већем броју људи (нпр. мотив за друштвом, самопотврђивање, агресивност итд.). Персонални мотиви су они који почивају на психолошким потребама и, пре свега, усмерени су на развој и интересе властите личности (нпр. сигурност, стицање имовине итд.).

За менаџмент је важна и подела на спољашње и унутрашње мотиве, зависно од тога одакле долази активност која је подстиче. Унутрашњи мотиви су они код којих су покретачи, односно активности које их покрећу у нама самима, односно у нашем организму и личности, а задовољавају се самом активношћу која их покреће (Дунђеровић 2004, 111). Спољашњи мотиви су екстерно подстакнути и не задовољавају се толико самим ангажовањем колико резултатима и наградом која се постиже (Дунђеровић 2004, 111). Такође, важно је напоменути да мотиви могу бити часни и нечасни (Лојић 2011, 375).

Извор мотива су потребе (Рот 2004, 260), а за њихово разумевање важно је напоменути и теорију потреба, коју је развио Абрахам Маслов. Под потребама се подразумева недостатак нечега, који може бити органиски (нпр. недостатак одређених хранљивих материја) или психолошки (јасна и свесна жеља за одређеним објектима или ситуацијама) (Рот 2004, 260). Теорија потреба даје хијерархију мотива са пет нивоа, где се задовољавањем нижих мотива стварају услови за појављивање виших мотива. Нивои мотива по Маслову су: 1. егзистенцијални (потребе за водом, храном, одећом, сексом); 2. потребе за сигурношћу (физичка и економска); 3. потребе за припадањем (да будемо у друштву других и да нас други воле); 4. потребе за угледом и статусом (да нас други поштују и уважавају); 5. потребе за самоостварањем (да актуелизујемо своје потенцијале, да можемо преузети одговорност, имати могућност развоја итд.) (Дунђеровић 2004, 114, Павловић 2007, 46). За разлику од потреба, које свесно или несвесно не морају бити препознате или доживљене, мотиви морају бити препознати и доживљени, али морају и покренути на остварење неког циља како би се задовољили (Рот 2004, 260).

Може се закључити да је за мотиве важно да се задовољавају, а незадовољење, односно спречавање и осујећење задовољења мотива назива се фрустрација (Рот 2004, 289), што доводи до депресије, апатије и незадовољства. (Лојић 2011, 375).

Циљ представља место, тачку, границу до које се жели стићи, односно доћи. Циљ је оно чему се тежи, оно што усмерава нечије деловање, нечију делатност, сврха (Вујановић, и други 2007, 1491). У психологији су циљеви објекти или ситуације за које се очекује да ћемо задовољити одређену доживљену потребу (Рот 2004, 261). Однос између мотива и циљева је двосмеран. Циљеви и интереси се постижу и остварују одређеним активностима човека чији су покретач мотиви. Такође, мотиви се покрећу и усмеравају помоћу циљева и доприносе њиховом остваривању, а циљеви стварају, одржавају и јачају мотиве (Лојић 2011, 375).

Мотиви и циљеви битних субјеката планирања развоја

У процесу планирања развоја система одбране у ширем смислу, односно Војске у ужем смислу, разматрају се субјекти који најзначајније утичу на планирање развоја. То су:

- друштво, односно нација,
- субјекти у Војсци и
- политички субјекти.

Задовољење одређених и специфичних мотива и остваривање циљева друштва, односно нације, основа су за формулисање мисије и задатака војске, а тиме и основа за планирање развоја. Нација је заједница људи са заједничким пореклом и припадношћу, који живе на одређеној територији, повезани економским односима, језиком, културом и приближно истом или сличном традицијом (Раденовић 1999, 348). Као заједница људи нација има оређене мотиве и циљеве који су настали консензусом појединачних мотива свих њених припадника. Мотиви и циљеви нације зависе од културе, традиције, историјских прилика, утицаја међународног окружења, економских односа унутрашњих и спољашњих субјеката и других фактора. У литератури, као и у пракси, уместо појма мотиви и циљеви нације најчешће се користе појмови националне вредности и национални интереси.

Интерес је оно што нечему иде у прилог, у рачун, корист, добит државе, а може бити и лични. Такође, интерес је пажња према ономе што одговара нечијим потребама, настојања, занимање, заинтересованост, интересовање (Вујановић, и други 2007, 476). Интереси су објекти и садржаји на које појединац или друштво обраћају пажњу и њима се бави у мислима (Рот 2004, 283). Интереси су повезани са вредностима, где оне представљају општеприхваћене друштвене ставове на основу којих се цени да ли је нешто добро или не. Вредности усмеравају појединачне мотиве, тако да их чине функцијом целовитог мотивационог система. Често су вредности изражене као правила, прописи, императиви, заповести и забране које друштво прописује (Ковач/Стојковић 2009, 191). Важно је уочити однос између вредности и мотива. Често се вредности могу изједначити са мотивима, ако су мотиви заједнички за одређену нацију, општеприхваћени и друштвено „прописани” и ако се покрећу и усмеравају помоћу циљева, односно ако је циљ нације стварање, одржавање и јачање одређеног мотива. У наведеном случају, за националне вредности може се рећи да су национални мотиви. У савременој литератури појам интерес се изједначио са мотивационим фактором (Ковач / Стојковић 2009, 192), односно представља активност којом се побуђују, усмеравају или задовољавају мотиви. Моће се закључити да је национални интерес део националног циља који покреће и усмерава мотиве појединаца у одређеној нацији, а са друге стране доводи до очувања и достижања националних вредности.

Националне вредности и интереси најчешће су садржани у уставима држава, као и у појединим стратегијама. Ради сагледавања различитих националних вредности и интереса извршена је анализа садржаја стратегија националних безбедности и стратегија одбране различитих држава (прилог 1 и прилог 2). Анализом националних вредности (прилог 1) може се приметити да су најзаступљеније оне везане

за људска права, грађанске слободе, владавину права, демократију, безбедност и стабилност државе, просперитет и економски развој, тржишну економију, животни стандард грађана, толеранцију и једнаке могућности и друге. Такође, могу се уочити и неке специфичне вредности у појединим државама, као што је национални идентитет и патриотизам, и то код држава код којих су ове вредности процесом глобализације нарушене, као и вредности везане за очување глобалног светског поретка, које су заступљене код држава хегемона.

Узимајући у обзир да су вредности повезане са мотивима, па чак у појединим случајевима и изједначене, анализом вредности може се закључити и о мотивима одређене нације. Најважнији мотиви нације, када је у питању систем одбране, односно војска су безбедност на свим нивоима, и то: индивидуална безбедност сваког грађана, безбедност државе и нације и безбедност у регионалним и глобалним оквирима.

Када су у питању национални интереси (прилог 2), којима се достижу и штите националне вредности, најраспрострањенији су следећи: заштита суверенитета; заштита независности; заштита територијалног интегритета; унапређење међународног окружења, стабилности и мира; економски развој, просперитет и животни стандард; заштита владавине права и светског поретка; заштита живота грађана и други. За војску су најважнији национални интереси, а тиме и њени циљеви: заштита суверенитета, независности и територијалног интегритета, унапређење, односно учешће у унапређењу стабилности и мира у међународном и регионалном окружењу, као и заштита живота грађана.

Мотиви и циљеви субјеката у систему одбране, односно у војсци, односе се на све субјекте који урављају или извршавају функцију одбране државе. Када се говори о војсци може се рећи да је то, у односу на функцију коју обавља у друштву, специфична војна организација. Организација је друштвена јединица или друштвена активност скупа људи и средстава, која се трајно организује, непрестано одвија и усмерава или реорганизује, ради обављања извесне (специјализоване) функције и улога, како би остварила своје циљеве (Раденовић 1999, 257). С тим у вези, функције војне организације су онај скуп послова који се односе на припреме за одбрану и одбрану државе у складу са законом, док се циљеви система одбране односе на заштиту националних интереса.

Мотиви и циљеви субјеката у Војсци могу се класификовати на:

- опште мотиве и циљеве војничке професије,
- мотиве и циљеве војних руководилаца и
- мотиве и циљеве запослених у војсци.

Општи мотиви и циљеви војничке професије могу се сагледати анализом дужности војничке професије. Дужност војничке професије је јачање безбедности државе, што захтева сарадњу, организацију и дисциплину, а тиме и наглашавање значаја групе у односу на појединца због обезбеђења служења друштву, као и природе средстава која се употребљавају у вршењу дужности (Гађиновић 2014, 136). Када су у питању интерни фактори који утичу на мотиве запослених у систему одбране, могу се издвојити карактеристике организације, као и карактеристике послова који се обављају (Лојић 2011, 29-31). Војна организација афирмише највише националне вредносне ставове као што су патриотизам, слобода и одбрана државе, пожртвованост, човекољубље и други. Величина система одбране и подељеност

на већи број јединица доводи и до вредности везаних за кохезију, као и поистовећивања циљева јединице са личним мотивима. Природа послова у систему одбране намеће захтеве за већом мобилношћу, професионализмом, одговорношћу људских ресурса, као и спремност запослених да се идентификују са циљевима система одбране (Лојић 2011, 32).

Да би војник извршио дужност која се односи на јачање безбедности државе потребно је да: посматра државу као основну јединицу политичке организације; наглашава трајну природу претњи безбедности државе и трајну могућност рата; наглашава величину непосредних претњи безбедности; залаже се за одржавање јаких, разноликих и спремних војних снага (Хантингтон 2004, 72). Иако се војник залаже за јаке војне снаге, не може се рећи да жели рат. Напротив, јаким војним снагама обезбеђује се мир и безбедност државе, те се може рећи да војник упозорава друштво на претње, и обавештава о начину заштите од претњи.

Може се закључити да је циљ војничке професије јачање безбедности државе, док се мотиви војничке професије односе на јаке способности војске, јак војни колектив, патриотизам, пожртвованост, човекољубље итд.

Мотиви и циљеви војних руководилаца, поред општих циљева и мотива војничке професије, обухватају и одређене специфичне циљеве и мотиве. Војни руководиоци управљају војском и њеним деловима и усаглашавају војне циљеве са циљевима политичких руководилаца. Када је у питању однос војне професије и политике, војничка професија не разматра пожељност или непожељност политичких циљева, већ води рачуна о војним средствима којима се остварују политички циљеви (Гафиновић 2014, 138). Војни руководилац мора бити политички неутралан, те не сме дозволити да на професионалну стручност, као и војничко просуђивање, утиче политика, јер је суштина војне професије служба друштву и држави (Гафиновић 2014, 139). Војничка послушност се на овај начин огледа у прихватању војничких и политичких циљева, али не сме да се сведе на слепо послушност и да занемари и своју основну улогу, а то је упозоравање на претње и захтевање јачих војних снага. Може се закључити да се основни циљеви војних руководилаца односе на извршење мисија система одбране, као и на економске циљеве. Извршење мисија система одбране обезбеђује се поседовањем одговарајућих способности, а економски на снижавање трошкова. Поред наведених циљева, војни руководиоци имају и социјалне циљеве. Социјални циљеви односе се на саме запослене и оријентисани су на задовољење потреба запослених, постизање већег стандарда запослених и слично (Павловић 2007, 130). Када су у питању мотиви војних руководилаца, поред општих мотива који су везани за војничку професију, могу се издвојити и мотиви који се односе на зараду, као и каријерно напредовање (Лојић 2011, 369), односно задржавање на одређеном високом положају у хијерархији војне организације. Када се говори о мотивима војних руководилаца, треба поменути и напредовање на вертикалној лествици друштвене стратификације (Ђорђевић 2006, 113).

Мотиви и циљеви запослених могу се сагледати кроз унутрашње и спољашње мотиве (Дунђеровић 2004, 111). Циљ запослених, нарочито због карактеристика војничке професије ка поистовећивању личних мотива и циљева јединице, односно војске у целини, односи се на безбедност државе. У контексту развоја војске, циљ који се односи на безбедност државе своди се на развој војних способности. Уну-

трашњи мотиви су у непосредној вези са мотивима и циљевима војничке професије, а задовољавају се спровођењем активности које имају везе са циљем војничке професије. Унутрашњи мотиви, специфични за војску, на пример су: учешће на вежби, одбрана државе, потврђивање способности јединице и личне способности и слично. Са друге стране, спољашњи мотиви се не задовољавају самим учешћем на активностима, већ зависе од спољашњег признања и награде. Ова група мотива може се сагледати кроз Масловљеву пирамиду потреба, а односи се на егзистенцијалне потребе, потребе за економском сигурношћу, бољи статус и углед у друштву, физичку сигурност, боље услове живота и рада, могућност каријерног напредовања и усавршавања и слично.

Када су у питању *политички циљеви и мотиви*, за усаглашавање мотива и циљева битних субјеката развоја система одбране најважнији су мотиви репрезентативне (владајуће) политичке партије. Политичка партија може се дефинисати као добровољна, нарочито политичка организација која се бави организовањем политичког живота у чијем је средишту, као основни циљ, освајање државне власти (и њено што дуже задржавање), ради заштите и остварења одређених класних, групних, општих, заједничких и других интереса друштва – омеђан оквиром једне одређене програмске идеолошке концепције (Раденовић 1999, 326). Како је репрезентативна политичка партија већ на власти, њен основни циљ је што дуже задржавање на власти.

Политички мотиви могу се класификовати као (Doherty 2015, 367): политички самоинтереси, жеља за служењем јавном добру и приоритети властите политике. За потпуно сагледавање мотива и циљева политичке елите битно је сагледати и како друштво види политику, односно шта од ње очекује.

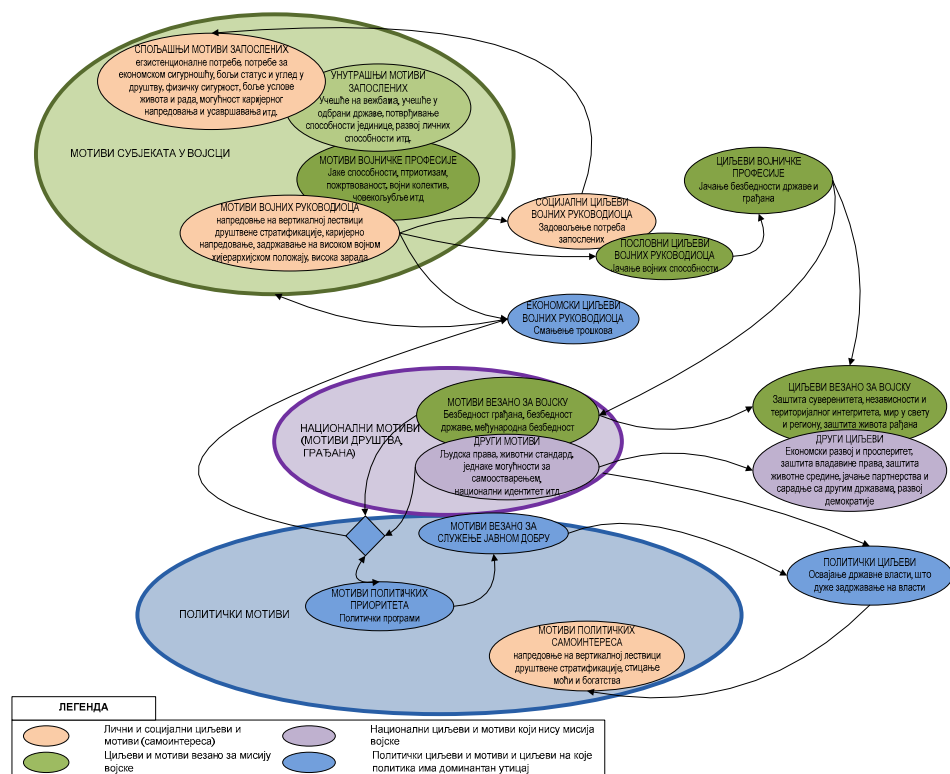
Грађани, а тиме и друштво, као централни мотив репрезентативне политике виде прву групу мотива који су везани за политичке самоинтересе, који имају најлошију интерпретацију. Како су људи склони да кажњавају неуспехе других људи, нарочито ако су ти неуспеси продукт себичног понашања (Doherty 2015, 371), обично се мотиви који спадају у групу политичких самоинтереса не прокламују, односно прикривени су. Када су у питању политички самоинтереси, неопходно је поменути појам стратум и стратификација. Стратификација подразумева институционални облик друштвеног диференцирања појединаца и друштвених група распоређених у мање или више чврсте издиференциране социјалне слојеве – стратуме, према неком од друштвено одређених критеријума (Раденовић 1999, 286). У савременом друштву постоје различити критеријуми диференцирања и то према припадности одређеном слоју на основу занимања, висине дохотка, степена квалификације, образовања итд. (Раденовић 1999, 296). Ангажовање у политичком животу један је од начина вертикалне покретљивости на лествици друштвене стратификације (Ђорђевић 2006, 113), те је и најважнији политички мотив из групе политичких самоинтереса. Напредовање на лествици друштвене стратификације се, у крајњем, односи на могућност стицања и демонстрирања моћи (Лојић 2011, 105), који су један од најважнијих покретачких мотива у политици.

Група мотива који се односе на служење јавном добру увек има позитивну интерпретацију од стране грађана, као и приоритет у вредновању. Од репрезентативне политике грађани очекују рад у јавном интересу на првом месту, док се мање вред-

нује сам начин остваривања интереса. На пример, уколико грађанима није остварен задовољавајући животни стандард, без обзира на то како се репрезентативни политичари понашају, подршка грађана ће опадати.

Под приоритетима властите политике подразумева се посвећеност властитом политичком програму, понашање политичара и начин остваривања политичких циљева. Када су у питању мотиви из групе политичких приоритета, грађани често не оцењују политичке програме, већ личне особине политичких лидера, односно њихов политички стил (Павлићевић 2013, 213). На интерпретацију политичких приоритета од стране грађана, у највећој мери утичу друштвени ставови и идентитет, историјски и временски период, као и сами политички ставови грађана као гласача. Тако, у зависности од политичких ставова грађана, из групе политичких приоритета, поједини мотиви могу имати добру интерпретацију, а поједини лошу (Doherty 2015, 368).

Може се закључити да су мотиви и циљеве битних субјеката планирања развоја војске међузависни. Њихова међусобна повезаност, као и условљеност, приказана је на слици 1.

Слика 1– Међусобна повезаност мотива и циљева битних субјеката развоја система одбране

Мотиви субјеката у војсци доводе до јачања војних способности, а тиме и до задовољења националних мотива који се односе на безбедност државе и самих грађана. Јаким војним способностима војска штити територију, независност и суверенитет државе, животе грађана и доприноси миру и стабилности у свету и региону. Како би војни руководиоци остварили своје личне мотиве, највећу пажњу посвећују усаглашавању са политичким мотивима и циљевима, што се првенствено одражава на њихове економске циљеве, односно смањење трошкова одбране.

Грађани посматрају политику не само кроз задовољење мотива безбедности, већ и кроз све остале мотиве, а највише мотиве политике који се односе не служење јавном добру. Приоритет појединих мотива код грађана зависиће од конкретних историјских, економских, технолошких, образовних, социјалних, демографских, културолошких и других услова, који се временом мењају. Не задовољавање националних мотива доводи до опадања популарности и поверења у репрезентативну политичку партију, те она тиме не остварује свој основни циљ.

Како би репрезентативна политичка партија остварила свој циљ, а тиме и задовољила мотиве политичког самоинтереса, своје мотиве политичких приоритета, односно политичке програме, прилагођава конкретним захтевима грађана. На тај начин мотиви политичких приоритета прилагођавају се мотивима који се односе на служење јавном добру. Уколико су захтеви грађана усмерени на већу безбедност државе, мерама у области повећања буџета одбране јачаће се војска, а уколико репрезентативна политика такве мере не предузме, опадаће јој популарност, а вероватно ће државну власт освојити политичка партија која у својим мотивима политичких приоритета има јачање система безбедности и одбране, јер су њени мотиви који се односе не служење јавном добру приближнији мотивима грађана. Са друге стране, уколико грађани имају потребу за задовољењем других мотива, који нису у мисијама војске, ради задовољења политичког циља репрезентативна политичка партија усмериће фокус ка другим националним мотивима. Најважнији инструмент политике за утврђивање економских и друштвених приоритета у оквирима ограничених средстава која су на располагању држави за јавно трошење јесте буџет (Ковач/Стојковић 2009, 457). Мотиви политичких приоритета у чијем фокусу није безбедност већ други национални мотиви доводи до смањења буџета одбране.

Смањење трошкова одбране утиче на све мотиве војних субјеката, а тиме и на достизање циљева војне организације који се односе на развој способности војске, те јачање безбедности државе. Тако је смањење трошкова одбране често у супротности са социјалним циљем, којима се задовољавају лични мотиви запослених (веће зараде, бољи статус итд.), али и мотиви војничке професије (учешће на вежбама и другим активностима од значаја за војничку професију). И поред тога, војни руководиоци морају увек тежити ка задовољењу циља који се односи на јачање војних способности, јер само тако се остварује циљ војне организације који се односи на безбедност државе. С тим у вези, војним руководиоцима иде у прилог задовољење потреба запослених, као и већи буџет одбране.

Модел усклађивања мотива и циљева битних субјеката планирања развоја војске

Процес усклађивања политичких и одбрамбених циљева представља превазилажење разлика у ставовима и делањима оних субјеката друштва који уједно представљају носиоце функције одбране (Благојевић, Гвозденовић/Анђелковић 2016, 141). Тиме се ствара предуслов за развој способности које су неопходне како би држава могла да одговори актуелним и будућим безбедносним изазовима, ризицима и претњама, те заштитила своју територију, независност, суверенитет и грађане. Такође, обезбеђује се и усклађивање развоја војске са укупним развојем друштва.

Усклађивање се постиже кроз (Благојевић, Гвозденовић/Анђелковић 2016, 141): спорење, доказивање, негације и сл. Као и сваки процес, усклађивање садржи одређене фазе. То су:

- фаза обавештавања и објашњавања,
- фаза сагласности око плана извршења,
- фаза извршења и
- фаза друштвених ефеката извршења.

Узимајући у обзир субјекте у планирању развоја војске (субјекте у војсци, репрезентативне политичке субјекте и друштво, односно нацију), усклађивање мотива и интереса битних субјеката разматраће се као: усклађивање између војних субјеката и друштва, односно нације; усклађивање између војних и политичких субјеката; и усклађивање између субјеката унутар војске.

Усклађивање мотива и циљева између друштва и војних субјеката у највећој мери постиже се самим развојем војске и извршењем мисија и задатака. На тај начин се задовољавају основни мотиви грађана који се односе на безбедност. Узимајући у обзир да су мотиви и циљеви субјеката у војсци безбедност државе, нације и грађана, као и да је у војној организацији присутан висок степен поистовећивања личних мотива са циљевима војске као организације, може се закључити да је део мотива и циљева који се односе на безбедност исти код субјеката у војсци и друштва. За усклађивање ових мотива највећи значај имају национални мотиви којима грађани дају приоритет, односно они које грађани доживљавају као највећу потребу. У вези с тим, на приоритет безбедности код грађана утиче објективно поимање безбедности, односно реално присуство или одсуство претње, као и субјективна перцепција угрожености грађана и државе и значаја система одбране и војске. На субјективну перцепцију, осим објективних околности, могу утицати и култура и историјска традиција, временски и друштвени контекст, изјаве домаћих политичких лидера, информације добијене посредством средстава јавног информисања и друго (Hartl 2006, 15-17). Може се приметити да репрезентативна политичка партија, нарочито ако се узме у обзир и степен контроле медија од стране репрезентативне политичке партије, има велику улогу на субјективну перцепцију безбедности од стране грађана, а тиме и на додељивање приоритета мотивима безбедности и развоја одбране и војске. На основу наведеног може се закључити да највећу улогу у усклађивању мотива и циљева војске и друштва имају политички субјекти, те ће се кроз усклађивање са политичким субјектима, као и усклађивањем мотива и циљева унутар војске, обезбедити и усклађеност са мотивима и циљевима грађана.

Када је у питању *усклађивање мотива и циљева репрезентативних политичких субјеката и субјеката у војсци*, највише утиче стил политичког руковођења. Политички стил може се дефинисати као стални начин делања појединца, колективитета или институције у политици који је јединствен или довољно различит од уобичајеног како би се могао при сваком понављању препознати као исти (Павлићевић 2013, 215). Политички стил чине обележја испољена у делању политичких актера која одређују механизми грађења њихове политичке моћи, поступци грађења легитимитета, референтни идеолошки систем, њихов политички језик, политичка симболика коју претежно практикују у политичком делању, елементи и обележја њихове не вербалне комуникације и елементи политичке културе, тј. начин испољавања патриотизма (Павлићевић 2013, 217).

У литератури се наводи неколико политичких стилова у Републици Србији (Павлићевић 2013, 226-232): ауторитарни¹, републикански², реалистички³, популистички⁴, конформистички⁵ и револуционарни⁶. У контексту политичког стила, на усклађивање мотива и циљева највише утиче тоталитет узајамних односа политичких лидера и њихових потчињених. Тоталитет ових односа може бити демократски, ауторитарни и индолентни (Павлићевић 2013, 218).

Узимајући у обзир политичке стилове, а нарочито тоталитет узајамних односа политичких лидера и војних руководилаца, у литератури се могу наћи следећи модели усаглашавања мотива и циљева политичких субјеката и војске (Благојевић, Гвозденовић/Анђелковић 2016, 143-144): усклађивање на бази усаглашавања (договорно, споразумно), усклађивање на бази наредбе и усклађивање применом моћи и насиља.

¹ Лидер непосредно решава проблеме и користи сва средства за постизање циља. Гради култ вође и ствара атмосферу лажног оптимизма и среће. Нема дугорочну стратегију. Склон је медијским манипулацијама, посвећује велику пажњу својим наступима, служи се методама уцене, претњи, „шпијуноманије“, вређа и понижава неистомислљенике и лицемеран је према њима. Доминантан је у односу на сараднике и потчињене, и ауторитативно намеће своју вољу. Гради легитимитет на слепом патриотизму.

² Лидер захтева уједначеност јавне политике са јавним интересом. Има добре реторичке способности, лепе манире у комуникацији и креира пријатељску атмосферу. Велику пажњу поклања презентацији. Свој рад заснива на консензусу, знању и моралним квалитетима. Карактеристичне особине су му уобразиљеност и колебљивост.

³ Лидер је доследан у остваривању принципа моћи. Рационално процењује снаге за постизање политичког успеха. Сагледава политику искључиво кроз интересе, предности и користи. Све потчињава достизању и очувању моћи и власти (правда, морал, традиција, сарадња, сродство, верност итд.). Контролише окружење и влада изазивајући страх.

⁴ Популистички стил заснива се на мобилизацији и учвршћивању позиције лидера. Карактеришу га позивање на сентименте, колективна надања и страхове. Наглашавају се морална становишта, носталгија за прошлошћу, поистовећивање са идеализованом верзијом свог народа и изолационистичка нота у патриотизму.

⁵ Лидер одаје утисак опортунисте, несигурне и непринципијалне личности. Некритички прихвата вредности и ставове. Неспреман је за предузимање слободе самосталног и независног деловања. Тешко прихвата новине и у потрази је за сигурношћу и извесношћу. Политички је активан само када има најмање отпора. Неубедљив је у комуникацији и некреативан. Погодан је медијима за манипулације, али је изузетан манипулатор.

⁶ Лидер истиче полет, самопоуздање и смелост. У комуникацији исказује надменост, сујету и искључивост. Заснива се на нужности промена и новог. Независна је и слободна личност која критички мисли. Брзо се прилагођава, а у остваривању циљева не бира средства. Не уважава чињенице и околности, као ни опомене. Политички је искључив, а стварност посматра само кроз револуционарне циљеве. Склон је пропитивању и преиспитивању патриотизма и окренут ка модернизму и отвореном свету.

1. Усклађивање на бази усаглашавања (договорно, споразумно) представља договорни или споразумни тип усклађивања политичких и војних циљева. У процесу усклађивања, посебно почетном, јавља се усаглашавање као веома битан део целокупног процеса. То уједно представља и најефикаснији начин усклађивања, самим тим што је проистекао као производ усаглашених ставова политичких и војних лидера о најважнијим питањима по систем одбране. Предмет усаглашавања су: циљеви, ставови, полазишта и визија. Није увек лако постићи сагласност око важних државних питања, јер се често дешава да су различите тачке гледишта оних који доносе политичке одлуке и оних који те одлуке треба да изврше.

2. Усклађивање на бази наредбе је тип усклађивања који настаје као производ неуспеле фазе усаглашавања. Многобројне разлике у полазиштима између политичких и војних лидера касније се могу пренети и на неслагања до којих долази приликом доношења важних државних одлука у вези са системом одбране. Војним лидерима у том случају преостају две могућности: прва се огледа у томе да се повинују и изврше наредбу, иако је не сматрају исправном, а друга да одбију да је изврше, чиме ризикују да буду смењени са дужности коју обављају и тиме изгубе део друштвене моћи којом располажу.

3. Усклађивање применом моћи и насиља је тип усклађивања који политички лидери примењују онда када претходна два наведена не дају жељене ефекте. У случају да војни лидери не изврше наредбу политички лидери најчешће, користећи своју моћ, уз примену силе или насиља, намећу решење и, у већини случајева, смењују непослушно војно руководство (или војника). Међутим, у пракси су постојали бројни случајеви где су војни руководиоци, услед изражавања свог неслагања са политичком одлуком, одбили даљу послушност. Имајући у виду да располажу великом моћи коју, услед неадекватне цивилне контроле, могу да усмере против политичких лидера, односно актуелне власти, то може бити један од узрока настајања државног удара, пуча, преврата или револуције.

Када се узму у обзир наведени модели усаглашавања мотива и циљева политичких и војних лидера на највишим функцијама у систему одбране, постизање сагласности око важних одлука које се тичу система одбране може се сматрати најпожељнијом могућом варијантом. Крајњи производ усклађивања, када је у питању развој система одбране, огледа се у додељивању и расподели финансијских средстава за финансирање система одбране, односно војске.

Усклађивање мотива и циљева између субјеката унутар војске своди се на систем мотивације и награђивања. Мотивација се може описати кроз процес јављања потребе – активирања организма – доживљаја потребе – замишљања циља којим се потреба може задовољити (Рот 2004, 261). У литератури постоји више различитих, али суштински веома сличних дефиниција појма мотивација. У психологији је термин мотивација повезан са појмом подстицај, где се под подстицајем подразумевају такви објекти и ситуације који изазивају јављање мотива, подстичу да се мотиви актуализирају, да оживе (Рот 2004, 261). Неки аутори дефинишу мотивацију као укупност процеса који покрећу и одржавају одређене активности и понашања у правцу постизања циља (Дунђеровић 2004, 109). Најсвеобухватнија дефиниција мотивације која се односи на управљање људским ресурсима у систему одбране могла би бити: „Мотивација је процес свесног покретања и усмеравања понашања и активности човека ка постизању и остварењу одређених циљева и интереса” (Лојих 2011, 375).

У литератури у којој се разматра област управљања људским ресурсима често се уз појам мотивација помиње и појам награђивање. Основна улога награђивања јесте да се ускладе индивидуални интереси запослених и стратегијски циљеви организације кроз привлачење и задржавање способних људи, охрабривање и подстицање запослених да развију своје способности и знања, мотивацију запослених и креирање културе у којој је запосленима стало до успеха организације у којој раде (Лојић 2011, 374).

Систем награђивања и мотивације обухвата све награде које организација додељује запосленима, а могу бити материјалне и нематеријалне (Лојић 2011, 376). Материјалне награде односе се на зараде, плате, накнаде и друга примања и доприносе који се могу исплатити запосленима. Материјалне награде изискују финансијска средства, а самим тим и повећање трошкова Министарства одбране и Војске Србије. Један од најважнијих екстерних фактора који утичу на мотивацију и награђивање људских ресурса у војсци јесте активност државе. Иако се усклађивање мотива између субјеката унутар војске врши на релацији војни руководиоци – запослени, највећи утицај ипак има држава, односно репрезентативна политичка партија. На задовољење мотива запослених држава највише утиче доношењем закона и прописа, чиме се стварају повољни услови рада и запослења (Лојић 2011, 32).

У Министарству одбране и Војсци Србије материјалне награде су регулисане Законом о војсци (Министарство одбране Републике Србије 2015, 50-56), као и Правилником о платама професионалних припадника Војске Србије (Министарство одбране Републике Србије 2016). Наведена законска решења и прописи којима је регулисано награђивање у Министарству одбране и Војсци Србије немају довољно специфичности, нити конкурентности на тржишту рада, а нарочито за поједине флексибилне специјалности, као што су информатичари, наставници и професори на универзитету одбране, медицински радници, економисти, инжењери телекомуникација, инжењери саобраћаја, машински инжењери, пилоти и слично. Осим доношења закона и прописа, на мотивацију запослених у Министарству одбране и Војсци Србије, а нарочито на материјално награђивање, држава утиче и утврђивањем и распоређивањем буџета одбране.

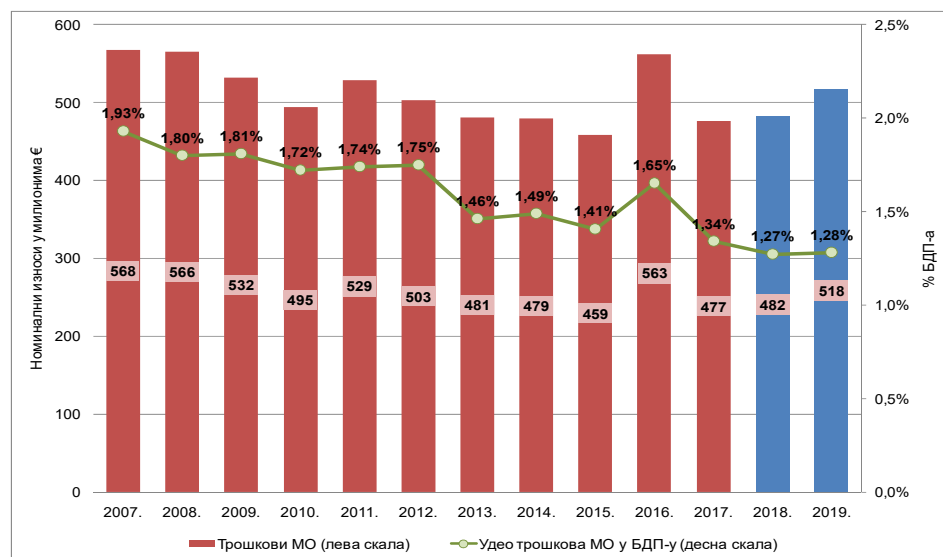
Нематеријалне награде не изискују материјална средства, а у пракси се односе на (Лојић 2011, 388): адекватно дизајнирање посла, демонстрирање пожељног стила руковођења, партиципацију запослених у одлучивању, управљање помоћу циљева, флексибилне облике радног времена и друге нематеријалне награде. Узимајући у обзир да се војна организација заснива на прописаној субординацији, као и ригидном поштовању закона, прописа и правила, многи облици нематеријалног награђивања нису применљиви, те не дају очекиване резултате. Такође, нематеријално награђивање не може дати добре резултате или ће ти резултати бити врло ограничени, ако се занемари материјално награђивање. Може се закључити да најбоље резултате у мотивисању запослених дају материјалне награде.

Професионални официрски и подофицирски кор, а и професионални војнички састав државе, инструмент је државе који треба да обезбеди послушност мобилисаних грађана, али и да дâ лични пример пожртвованости и испољеног патриотизма у одбрани државе, те су мотиви, а и сами механизми мотивације, другачији код професионалног састава и грађана војних обвезника (Гађиновић 2014). Зато је за мотивисање професионалних припадника војске потребно изнаћи нове и савременије модалитете мотивације и награђивања ради повећања њиховог статуса и угледа у друштву.

Ефекти усклађивања мотива и циљева битних субјеката планирања развоја војске

Ефекти усклађивања политичких и одбрамбених циљева су вишеструки и могу се степеновати од највишег до најнижег, сразмерно оствареном циљу. Највиши ефекти усклађености се, свакако, потврђују у пракси, односно ако су усвојени циљеви након предвиђеног периода одговорили актуелним и потенцијалним оквирима угрожавања од потенцијалних намера (Благојевић, Гвозденовић/Анђелковић 2016, 146).

Дугогодишње одсуство претњи, као и утицај различитих фактора⁷ на субјективну перцепцију безбедности и одбране код грађана, резултирало је да се безбедносни мотиви код грађана доживљавају са нижим приоритетом у односу на друге мотиве. С тим у вези, репрезентативне политичке партије, како би се што дуже задржале на власти, а тиме оствариле свој примарни политички циљ, прилагођавале су и своје политичке приоритете приоритетима друштва. Примена наредбодавног модела усклађивања политичких и војних циљева, као и недовољно залагање војних руководилаца за јачањем војних способности, највеће ефекте је испољило на буџет одбране (слика 2).

Слика 1 – Трендови буџета одбране Републике Србије⁸

⁷ Укључујући и политичке субјекте, а нарочито репрезентативне политичке партије

⁸ Извор: за податке од 2007. до 2017. године – Министарство одбране Републике Србије, Сектор за буџет и финансије 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, за пројекцију буџета за 2018. и 2019. годину – Министарство финансија Републике Србије 2016.

Са графикана се види да трендови буџета одбране Републике Србије указују на делимично континуирано смањење, са повременим периодима повећања и стагнације. Нарочито је изражено континуирано опадање буџета одбране у периоду од 2007. до 2015. године. Ово смањење буџета одбране, поред последица везаних за наоружање и војну опрему и инфраструктуру, ипак је имало највеће последице по мотиве запослених у Министарству одбране и Војсци Србије.

Незадовољење мотива запослених довело је до опадања радне успешности код професионалних припадника Министарства одбране и Војске Србије, као и до масовног прекидања радних односа, што је нарочито био изражено у 2016. години, пре свега код професионалних војника, као и код официра одређених специјалности (нпр. информатичке, телекомуникационе, саобраћајне итд.). Према неким изворима, у току 2016. године радни однос у Министарству одбране и Војсци Србије прекинуло је око 1.000 професионалних припадника (Војни синдикат Србије 2017).

Иакав развој догађаја резултирао је смањеном попуњеношћу јединица, падом морала и радне успешности, као и повећаном радном оптерећеношћу професионалних припадника Министарства одбране и Војске Србије. Крајњи ефекти усаглашавања мотива и циљева битних субјеката развоја система одбране огледају се у опадању способности Војске Србије, што доводи у питање и могућност извршења свих додељених мисија и задатака.

Ипак, са графикана се може видети да се од 2016. године очекује благо повећање буџета одбране, што даје простор за развој и имплементацију савременијих и ефективнијих механизма мотивације и награђивања запослених у Министарству одбране и Војсци Србије. Зато, део повећаног буџета одбране треба преусмерити и у персоналне сврхе, а не само на пројекте набавке наоружања и војне опреме и инфраструктурне изградње.

Закључак

Разумевање суштине мотива представља основу за управљање људским ресурсима. Мотиви су унутрашњи чиниоци који покрећу активност ради остварења одређених циљева. Циљеви су објекти или ситуације за које се очекује да ћемо задовољити одређену доживљену потребу. Они се постижу и остварују одређеним активностима човека чији су покретач мотиви, који се покрећу и усмеравају помоћу циљева и доприносе њиховом остваривању. Циљеви стварају, одржавају и јачају мотиве. За менаџмент одбране је најважније да у процесу планирања развоја усклади мотиве различитих субјеката са одбрамбеним циљевима. Најважнији субјекти који утичу на планирање развоја су друштво у целини, политички субјекти и субјекти унутар система одбране, односно војске и сви имају своје мотиве и циљеве.

У контексту безбедности, а нарочито развоја система одбране, најзначајнији национални циљеви односе се на заштиту суверенитета, независности и територијалног интегритета, учешће у унапређењу међународног окружења, стабилности и мира, као и заштиту живота грађана. Са друге стране, најзначајнији национални моти-

ви, а тиме и мотиви грађана неке државе, који се односе на безбедност и одбрану су: индивидуална безбедност сваког грађана, безбедност државе и нације и безбедност у регионалним и глобалним оквирима.

Код субјеката унутар војске могу се разликовати општи мотиви и циљеви војничке професије, као и мотиви и циљеви војних руководилаца и запослених (професионалних припадника војске). Циљ војничке професије, односно општи циљ субјекта унутар војске, јесте јачање безбедности државе, док се мотиви војничке професије односе на јаке способности војске, јак војни колектив, патриотизам, пожртвованост, човекољубље и друге. Мотиви војних руководилаца, поред општих мотива који су везани за војничку професију, обухватају и мотиве у вези са напредовањем на вертикалној лествици друштвене стратификације, које је последица каријерног напредовања, односно задржавања на одређеном високом положају у хијерархији војне организације. Поред општих мотива војничке професије, мотиви запослених у војсци најчешће су у вези са мисијом војске. То су: учешће на вежбама, одбрана државе, потврђивање способности јединице и личне способности и слично, као и група мотива који се односе на личне потребе, као што су егзистенцијалне потребе, потребе за економском сигурношћу, бољи статус и углед у друштву, физичка сигурност, бољи услови живота и рада, могућност каријерног напредовања и усавршавања и слично.

За усаглашавање одбрамбених и политичких циљева, а у контексту развоја војске, најважнији су мотиви и циљеви репрезентативне политичке партије. Основни политички циљ је освајање државне власти и њено што дуже задржавање. У политичке мотиве спадају: мотиви политичког самоинтереса, од којих су најважнији мотиви вертикалног напредовања на лествици друштвене стратификације, стицања и демонстрирања моћи; мотиви служења јавном добру; мотиви властитих политичких приоритета, који дају приоритет задовољењу појединих националних мотива.

Мотиви и циљеви битних субјеката планирања развоја су међусобно повезани и условљени. Грађани посматрају политику не само кроз задовољење мотива који се односе на безбедност, већ и кроз све остале мотиве, а највише кроз мотиве политике који се односе на служење јавном добру. Како би репрезентативна политичка партија остварила свој основни циљ, своје политичке приоритете прилагођава конкретним захтевима грађана. Уколико су захтеви грађана усмерени на већу безбедност државе, мерама у области повећања буџета одбране јачаће се војска. Такође, уколико грађанима није приоритет задовољење мотива везаних за безбедност и одбрану, репрезентативна политичка партија усмериће фокус ка другим националним мотивима. Уколико у фокусу политичких приоритета није безбедност већ други национални мотиви долази до смањења трошкова одбране, што утиче на све мотиве војних субјеката, а тиме и на достизање циљева војне организације који се односе на развој способности војске и јачање безбедности државе.

Како су мотиви и циљеви битних субјеката који утичу на развој система одбране међусобно повезани, али често и супротстављени, њихово усклађивање често је пресудно за развој способности система одбране, те јачање безбедности државе. Усклађивањем се постиже превазилажење разлике у ставовима и делањима

претежно војних и политичких субјеката. Процес усклађивања са друштвом своди се на повећање перцепције грађана о значају безбедности и система одбране, односно на субјективно поимање безбедности, нарочито у условима објективног одсуства претњи. На субјективну перцепцију грађана, поред других фактора, у највећој мери утиче и репрезентативна политичка партија својим изјавама и ставовима.

На усклађивање мотива и циљева репрезентативних политичких субјеката и субјеката у војсци највише утиче стил политичког руковођења, односно однос политичких руководилаца према потчињенима, односно војним руководиоцима. Досадашња пракса у Републици Србији показала је да се модел усклађивања политичких и војних субјеката најчешће примењивао на основу наредбе, као и путем моћи и насиља. Узимајући у обзир објективно одсуство претње, као и утицаје различитих фактора на субјективну перцепцију грађана о безбедности и значају система одбране, приоритет који се односио на безбедност грађана годинама је опадао. Тиме су и приоритети репрезентативне политичке партије били ван сектора безбедности, што је резултирало и доделом и расподелом буџета одбране, који је до 2016. године имао тренд континуираног опадања.

Како би остварили своје личне мотиве, војни руководиоци највећу пажњу посвећују усаглашавању са политичким мотивима и циљевима, што се првенствено одражава на њихове економске циљеве, те прихватање смањења буџета одбране. Усклађивање мотива и циљева између субјеката унутар војске своди се на систем мотивације и награђивања, који у највећој мери зависи од закона и прописа, као и од одобреног буџета одбране. Законска решења и прописи који ма је регулисано награђивање у Министарству одбране и Војсци Србије немају довољно флексибилности, нити конкурентности на тржишту рада, а ригидност у хијерархијској субординацији и примени закона и прописа умањује могућност примене различитих облика нематеријалног награђивања. Са друге стране, континуирано смањење буџета одбране умањује опредељене износе за персоналне трошкове, те додатно негативно утиче на систем мотивације и награђивања запослених у Министарству одбране и Војсци Србије. Крајњи ефекат усаглашавања битних субјеката планирања развоја огледа се у повећаном броју припадника који су прекинули радни однос у Министарству одбране и Војсци Србије, те, у крајњем, и у умањењу способности Војске Србије као централног дела система одбране.

Прилог 1 – Преглед националних вредности по државама

Ред. бр.	Националне вредности	Аустрија	Аустралија	Албанија	Велика Британија	Чешка	Црна Гора	Естонија	Европска унија	Канада	Мађарска	Монголија	Немачка	Нови Зеланд	Пољска	Румунија	Русија	САД	Словенија	Шпанија	СУМА	
1	Заштита грађана		x		x	x				x								x			x	6
2	Животни стандард грађана																	x			x	2
3	Промоција грађанске слободе	x		x	x	x	x	x		x	x	x			x	x			x			12
4	Људска права и достојанство	x	x	x	x	x	x	x		x	x	x	x		x	x		x	x			15
5	Имовинска права			x	x	x	x									x						5
6	Равноправност и једнакост грађана	x	x		x	x	x									x		x				6
7	Толеранција различитих вера, култура, народа...	x			x					x						x						5
8	Изградња различитости				x					x												2
9	Превенција екстремизма и тероризма				x			x		x								x				4
10	Владавина права	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x		x	x	x		16
11	Демократија	x		x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x		x	x	x		13
12	Безбедност и стабилност државе	x		x	x	x	x	x	x									x			x	10
13	Слобода и независност државе																					2
14	Суверенитет и територијални интегритет		x	x		x				x	x	x										5
15	Отворена и транспарентна влада				x																	1
16	Стабилан међународни поредак				x														x			2
17	Међународна сарадња и дијалог			x		x																4
18	Превенција конфликта			x		x													x			3
19	Мир у свету и мирно окружење	x	x				x															4
20	Једнакост држава														x							1

Ред. бр.	Националне вредности	Аустрија	Аустралија	Албанија	Велика Британија	Чешка	Црна Гора	Естонија	Европска унија	Канада	Мађарска	Монголија	Немачка	Нови Зеланд	Пољска	Румунија	Русија	САД	Словенија	Шпанија	СУМА	
21	Правда																					1
22	Слободно коришћење простора																					1
23	Енергетска безбедност							x														2
24	Глобални (економски) поредак	x							x													3
25	Просперитет			x	x	x		x	x													8
26	Економски развој и независност					x		x														4
27	Тржишна економија и слободно тржиште	x				x																4
28	Очување ресурса	x		x																		1
29	Наука, технологија и иновације																					1
30	Борба против екстремног сиромаштва																					1
31	Здрава животна средина						x															3
32	Глобално здравље																					1
33	Хуманизам																x					1
34	Поштовање породице																x					1
35	Поштовање религиозних традиција																x					1
36	Патриотизам																x					2
37	Национални идентитет	x																				4
38	Политички плурализам	x		x																		3
39	Солдарност																					1
40	Социјална стабилност и социјална правда	x					x															3
41	Отвореност																					1

Прилог 2 – Преглед националних интереса по државама

Ред. бр.	Интереси	Аустрија	Аустралија	Албанија	Чешка	Црна Гора	Естонија	Европска унија	Хрватска	Канада	Мађарска	Монголија	Немачка	Нови Зеланд	Полска	Румунија	Русија	САД	Словачка	Словенија	СУМА	
1	Заштита суверенитета	(Federal Chancellery of the Republic of Austria, 2013)	(The Department of the Prime Minister and Cabinet 2013)	(Government of the Republic of Albania 2004)	(Ministry of Foreign Affairs of the Czech Republic 2015)	(Skopština Sme Gore 2008)	(Government of Estonia 2010)	(European Commission 2016)	(Ministarstvo odbrane Republike Hrvatske 2010)	(Canada, Privy Council Office 2004)	(Ministry of Foreign Affairs of Hungary 2012)	(Parliament of Mongolia 2010)	(Federal Ministry of Defence 2016)	(New Zealand Government 2010)	(President of the Republic of Poland 2014)	(The Supreme Council for National Defense 2007)	(Russian Federation Government 2015)	(US Military Chairman 2015)	(Government of the Slovak Republic 2013)	(Republic of Slovenia Ministry of Defence 2010)	x	15
2	Обезбеђење слободе	x			x	x	x		x		x	x	x	x		x	x	x	x	x	2	
3	Заштита независности			x	x	x	x		x			x				x	x	x			10	
4	Заштита територијалног интегритета	x		x	x	x	x		x		x	x	x	x		x	x	x			16	
5	Заштита живота грађана	x	x	x	x	x			x	x	x	x	x				x				9	
6	Заштита имовине		x	x		x			x	x							x				6	
7	Заштита уставних вредности (поредак)			x			x														4	
8	Унапређење међународног окружења, стабилности и мира		x		x	x		x	x	x	x							x			10	
9	Економски развој, просперитет и животни стандард	x		x	x	x	x	x			x	x	x	x	x	x	x				13	
10	Интеграције у НАТО и ЕУ					x															1	
11	Јачање партнерства са НАТО и ЕУ	x			x				x		x		x			x					6	
12	Решавање социјалних проблема, социјална правда и социјални развој	x							x	x	x				x						4	
13	Заштита животне средине и здравља	x			x	x			x			x			x						7	
14	Заштита (поштовање) људских и мањинских права	x		x	x	x	x														6	
15	Заштита владавине права и светског поретка	x	x		x	x	x		x				x	x	x			x			10	
16	Енергетска стабилност и заштита ресурса	x			x								x								3	
17	Спречавање локалних и регионалних сукоба	x			x																2	

Ред. бр.	Интереси	Аустрија	Аустралија	Албанија	Чешка	Црна Гора	Естонија	Европска унија	Хрватска	Канада	Мађарска	Монголија	Немачка	Нови Зеланд	Пољска	Румунија	Русија	САД	Словачка	Словенија	СУМА
18	Јачање улоге УН, ОЕБС				x																1
19	Сарадња са другим државама (суседима, партнерима и сл.)	x			x	x					x			x						x	7
20	Заштита сајбер безбедности				x										x						2
21	Смањење криминала				x																1
22	Научни и технолошки развој				x	x										x					3
23	Повећање ефикасности институција власти и сарадња са цивилним друштвом				x	x											x				2
24	Развој цивилног друштва и толеранције				x																1
25	Јачање свести грађана и цивилног друштва о безбедности				x										x						2
26	Развој одбрамбених способности и капацитета	x				x									x					x	5
27	Развој и чување демократије	x			x	x			x								x				7
28	Јачање транспарентности				x	x					x										2
29	Очување културног и историјског идентитета и културни развој				x	x					x					x					5
30	Привредни развој																				2
31	Заштита добробити дијаспоре																				1
32	Модернизација образовања																				1
33	Обезбеђење стабилног демографског развоја																				1

Литература

- [1] Canada. Privy Council Office. *Securing an Open Society: Canada's National Security Policy*. Ottawa, 2004.
- [2] Doherty, David. „Perceived Motives in the Political Arena.“ *American Politics Research*, 2015: 363-393.
- [3] European Commission. *A Global Strategy for the European Union's Foreign And Security Policy*. Brussels, 2016.
- [4] Federal Chancellery of the Republic of Austria,. *Austrian Security Strategy*. Vienna, 2013.
- [5] Federal Ministry of Defence. *White paper on German Security Policy and the future of the Bundeswehr*. Berlin: Federal Ministry of Defence, 2016.
- [6] Gobierno De Espana. *The national Security Strategy*. Madrid: Departamento De Seguridad Nacional, 2013.
- [7] Government of Estonia. *National Security Concept of Estonija*. Tallinn, 2010.
- [8] Government of the Republic of Albania. *The National Security Strategy of The Republic of Albania*. Tirana, 2004.
- [9] Government of the Slovak Republic. *The White paper on Defence of the Slovak Republic*. Bratislava: Ministry of Defence of the Slovak Republic, 2013.
- [10] Hartl, Jan. „Значај јавног мњења у креирању безбедносне и одбрамбене политике.“ У *Јавност и војска*, аутор Мирослав Хаџић / Милорад Тимотић, 11-22. Београд: Центар за цивилно-војне односе, 2006.
- [11] Ministarstvo odbrane Republike Hrvatske. *Strategija nacionalne sigurnosti Republike Hrvatske- NACR*. Zagreb, 2010.
- [12] Ministry of Foreign Affairs of Hungary. *Hungary's National Security Strategy*. Budapest, 2012.
- [13] Ministry of Foreign Affairs of the Czech Republic. *Security Strategy of the Czech Republic*. Prague, 2015.
- [14] New Zealand Government. *Defence White Paper 2010*. Wellington: Ministry of Defence, 2010.
- [15] Parliament of Mongolia. *National Security Concept of Mongolia*. Ulaanbaatar, 2010.
- [16] President of the Republic of Poland. *National Security Strategy of the Republic of Poland*. Warsaw: National Security Bureau, 2014.
- [17] Republic of Slovenia Ministry of Defence. *Resolution on the National Security Strategy of the Republic of Slovenia*. Ljubljana: Collegiom Graphicum, 2010.
- [18] Russian Federation Government. *Russian National Security Strategy*. Moscow, 2015.
- [19] Seal of the President of the United State of America . *National Security Strategy*. Washington, 2015.
- [20] Skupština Crne Gore. *Strategija nacionalne bjezbjednosti*. Podgorica: Sluzbeni List Crne Gore, 2008.
- [21] The Department of the Prime Minister and Cabinet. *Australia's National Security Strategy*. Canberra: Commonwealth of Australia, 2013.
- [22] The Supreme Council for National Defense. *The National Security Strategy of Romania*. Bucharest, 2007.
- [23] United Kingdom Government. *National Security Strategy and Strategic Defence and Security Review 2015*. London: Crown, 2015.

- [24] US Military Chairman. *The National Military Strategy of the United States of America*. Washington, 2015.
- [25] Благојевић, Срђан, Иван Гвозденовић, / Слободан Анђелковић. „Значај усклађивања политичких и одбрамбених циљева за безбедност државе.“ *Војно дело*, јул-август 2016: 138-150.
- [26] Војни синдикат Србије. *Пријем кадра ипак мањи од одлива кадра*. 26 јануар 2017. <http://www.vojnisindikatsrbije.rs/index.php/1505-2017-01-26-17-14-03> (последњи приступ март 2, 2017).
- [27] Вујановић, Милица, и други. *Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007.
- [28] Гађиновић, Радослав. „Друштвена улога војске у изградњи безбедности државе.“ *Војно дело*, Фебруар 2014: 129-144.
- [29] Дунђеровић, Ратко. *Основи психологије менаџмента*. Нови Сад: Факултет за менаџмент (LitoStudio), 2004.
- [30] Ђорђевић, Живорад. *Социологија*. Нови Сад: "СЕКОМ"- books d.o.o., 2006.
- [31] Ковач, Митар, / Дејан Стојковић. *Стратегијско планирање одбране*. Београд: Војноиздавачки завод, 2009.
- [32] Лојић, Ранко. *Организационо понашање*. Београд: Медија центар "Одбрана", 2011.
- [33] Лојић, Ранко. *Управљање људским ресурсима у систему одбране*. Београд: Медија центар "Одбрана", 2011.
- [34] Министарство одбране Републике Србије. *Закон о војсци*. Београд: Службени војни лист, 2015.
- [35] Министарство одбране Републике Србије. *Правилник о платама професионалних припадника Војске Србије*. Том. 28/11, 18/13-9р, 15/14, 28/14, 31/15, 38/15, 24/16 и 31/16. Београд: Службени војни лист, 2016.
- [36] Министарство одбране Републике Србије/ Сектор за буџет и финансије. *Решење о финансирању Министарства одбране Републике Србије*. Београд, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017.
- [37] Министарство финансија Републике Србије. *Фискална стратегија за 2017. годину са пројекцијама за 2018. и 2019. годину*. Београд, 2016.
- [38] Павлићевић, Предраг. „Модел истраживања стила политичких лидера у Србији на прелазу миленијума.“ *Филозофија и друштво*, 2013: 211-238.
- [39] Павловић, Новица. *Основи организације*. Нови Сад: Alfa Graf NS, 2007.
- [40] Раденовић, Предраг. *Општа социологија*. Београд: ТОРУ и Војна штампарија, 1999.
- [41] Рот, Никола. *Општа психологија*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2004.
- [42] Хантингтон, Самјуел. *Војник и држава*. Београд: Центар за студије Југоисточне Европе, Факултет политичких наука, 2004.

СПЕЦИФИЧНИ ЗАХТЕВИ КОЈИ БИТНО УТИЧУ НА РАЗВОЈ ВОЈНЕ УНИФОРМЕ

Србољуб Николић
Универзитет одбране у Београду, Војна академија
Љубомир Дуловић
Војска Србије, Управа за планирање и развој
Петар Прошић
Универзитет одбране у Београду, Војна академија

У раду је приказан значај униформе у вршењу борбених дејстава, као и захтеви које она треба да задовољи. Рад је заснован на студијама о униформи, извештајима сертифицираних институција које су вршиле опитовања униформи, на основу претходних анализа и практичних искустава припадника Војске Србије и Министарства одбране Републике Србије.

Приказани су утицаји одеће на корисника током извршавања борбених задатака, односно захтеви који се постављају у конструкцији униформе, а који прате савремене услове и тактике ратовања.

Кључне речи: *униформа, развој, климатски и физиолошки фактори, борбена дејства, савремено ратовање*

Увод

Кроз различите историјске периоде у свим добро организованим војскама тежило се униформисаности војника и старешина. Основни разлог првобитног увођења униформе је једнообразно и комплетно ношење одеће. Данас се униформа налази у функцији бољег и ефикаснијег извршавања борбених задатака, а захтеви који се постављају у процесу развоја униформе се непрекидно унапређују.

Студије о војним униформама у свим војскама су тајне. Међутим, основни принципи су познати и свака војска тежи да конструише што бољу униформу за своје припаднике. Принципи се заснивају на практичним искуствима припадника, односно на борбеним дејствима и вежбама, историјским и детаљним географским студијама поднебља државе, али и на основу намена јединица за чије потребе се униформа израђује. Одговори на бројне захтеве јесу конструкциона решења која се морају спровести на адекватан начин, тако да буду у апсолутном међусобном складу.

Захтеви који утичу на развој војне униформе

Одећа се развијала упоредо са развојем људске цивилизације. Према свом изгледу и материјалу представља важно обележје једног народа, простора и културе. Определујућу улогу у њеном развоју имали су бројни фактори којима су људи били

изложени, попут: климатских промена, карактера и места живота, традиције и религије, развоја текстилних материјала, а касније и развоја метода испитивања материјала, могућности обликовања и развоја технологија. Основна замисao о томе како треба да изгледа одећа потекла је управо од потребе да се заштити од наведених фактора. Међутим, фактор који је у највећој мери допринео њеном развоју јесте захтев корисника, односно особе која носи одређен одевни предмет. Било је потребно обезбедити да човек буде у могућности да лови, да брже хода и трчи, да обавља напорне физичке послове, као и да се на адекватан начин супротстави свом непријатељу, који му угрожава егзистенцију, али и да га у одређеној мери заштити од његовог оружја. Управо фактор заштите од непријатеља и пружања одређене предности кориснику над непријатељем представљао је основу за развој војне униформе¹ [1].

Слика 1 – Униформа римских легионара на југу и северним провинцијама

Одвек су се пред војну одећу постављали специфични захтеви, који су се у много чему разликовали од општих захтева грађанске одеће. Развој војне науке, усавршавање технологија и технике, као и тактика јединица, подразумевао је све масовније коришћење најмодернијег наоружања и војне опреме, тако и војне униформе, чији захтеви за развој постају све опширнији, сложенији и специфичнији.

¹ Пшеничном А.: Демонстрација нове опреме пешадије "Ратник" у оквиру пројекта "Боец XXI", Москва, Русија, 2014.

Потенцијали које Република Србија има у области текстилне индустрије, као и научни потенцијали које поседује, а који треба да се баве унапређењем развоја војне униформе, угрожени су или се налазе у процесу стагнације, како због недовољног разумевања, тако и због слабе економске моћи и недовољно расположивих капацитета. Међутим, управо у војним круговима, који су једини легални корисници војне одеће, постоји ентузијазам за покретање развоја, о чему сведоче бојне анализе и истраживања, које теже да одрже континуитет у једном круцијалном сегменту, како за војну организацију, тако и посредно за државу у целини.

Иако је развој војне униформе у већини земаља света окарактерисан као војна тајна, постоје основна начела развоја војне униформе која су универзална, а то су² [2]:

- да изазива што мање физичко оптерећење,
- да се може подвргнути импрегнацији против воде и ветра, бактерија и паразита,
- да штити од кише, снега и ветра, прегревања лети и превеликог хлађења зими,
- да штити кожу тела од повреда и прљавштине,
- да не изазива сензибилизацију организма, нити реакције на боје,
- а не изазива различите импрегнације на месту повреде коже и
- да крој одговара облику тела, те да кориснику обезбеди максималну заштиту.

Највећи део активности испитивања обавља се у лабораторијама Сектора за материјале и заштиту Војнотехничког института, док се део активности планира у сарадњи са домаћим произвођачима текстила, коже и обуће који располажу погодним за примарну производњу полуготових и готових индустријских производа, акредитованим институтима за испитивање текстила, коже и обуће, факултетима који су акредитовани за предметну област, као и са Институтом за хигијену на Војномедицинској академији и Техничким опитним центром.

За реализацију појединих развојних активности на реализацији задатка предвиђа се сарадња са начелно домаћим кооперантима по моделу услуга које би се реализовале према програму Војнотехничког института и укључила би обликовање и конструкцију тканина, плетенина и других репроматеријала. Развојне активности укључују моделовање и израду експерименталних, пробних и прототипских узорака или прототипских партија и одређена специфична испитивања која се не могу извршити у Војнотехничком институту. Међутим, због недостатка кадра, услова за испитивање или потребних хемикалија за лабораторијске анализе материјала, одређени сегменти испитивања ослањају се и усмерени су анкетама и непосредним тестирањем одређених производа у јединицама и установама. Тестирања се врше плански и систематски, укључујући све категорије корисника, како би се испитале карактеристике производа у ситуацијама за које је намењено. Такође, неопходно је имати решења у припреми, односно резервне опције за поједина конструкцијска решења, како би се избегао губитак времена и ресурса. Наша моделовања и конструкције у корак прате савремене трендове и начине налажења решења.

Основни захтеви квалитета који се односе на нову униформу Војске Србије и осталу личну опрему војника су: да мора одговарати савременим захтевима у погледу облика, кроја, функционалности, прописаних захтева за маскирност и да мо-

² <http://worlddefensereview.blogspot.com/2012/10/russia-tests-future-soldier-uniform.html> 03.01.2017

же адекватно штитити тело од спољашњих утицаја.³ Естетски изглед често мора уступити место значајнијим специфичностима намене и употребе униформе, као што су: облик, боја, тежина, врста материјала, заштитна својства и друге, а све ради обезбеђења могућности кориснику да, уз ношење униформе, изврши додељене задатке.

Утицај борбених дејстава на развој униформе

Проучавањем услова терена, његове структуре и географских облика рељефа, временских услова одређеног простора, као и потреба људи могу се утврдити најбитнији захтеви за развој кроз планирање и конструисање униформи које ће у потпуности подржавати тактику јединица, односно Војске у целини, те омогућити лакше и квалитетније извршење задатака у оквиру дефинисаних мисија.

Борбена дејства су општи израз за разноврсне борбене радње, активности и делатности које у рату предузимају појединци, групе и јединице ради остваривања одређених борбених циљева⁴[4]. Борбеним дејствима се најнепосредније испољава оружана борба као основни садржај рата и основно средство којим се непријатељу наносе губици. Слаба борбена способност утиче на остваривање циљева борбе. На карактер борбених дејстава својим значајем се истичу: простор на којем се изводе; материјално-техничка опремљеност; време у којем се изводе и вештина употребе снага и средства. Сви ови чиниоци су међусобно тесно повезани и свој ће утицај испољити сходно конкретним условима у којима се борбена дејства изводе.

Карактеристике савремених борбених дејстава условљене су новим квалитативним и квантитативним променама савременог оружја и утицајем свих сфера материјалних и друштвених делатности. Снажан развој ратне технике учинио је дубоке промене у погледу могућности и начина припремања, организовања и извођења борбених дејстава.

Примена модерних борбених средстава учинила је да борбена дејства постану динамичнија, бржа и сложенија, што се изражава честим променама ситуације, великим степеном неизвесности и изненађења, брзим трошењем борбених ресурса, сложеним командовањем и позадинским обезбеђењем, повећаним психофизичким напорима и сл⁵ [5]. Околност да ће различитост услова представљати објективност налаже потребу да се јединице прилагођавају позитивном и негативном утицају различитих услова и примењују одговарајуће поступке и мере како би што боље искористиле предности и умањиле негативан утицај одређених услова. Војна одећа, поред наоружања, мора бити ослонац за корисника, тако што ће испунити све његове захтеве у виду поузданости, удобности, издржљивости и практичности.

³ Стандард одбране, нацрт СОРС 8791/10, Тканина за кошуљу војничку маскирну М-10, Технички захтеви, 2010.

⁴ Косановић Ж.: Основи физиологије и хигијене одевања, Војнотехничка академија, Београд, 2000.

⁵ „Тактика, борбена дејства тактичких јединица КоВ ЈНА и територијалне одбране“, Београд, 1981. страна 15-16.

Утицај борбених дејства ноћу на развој војне униформе

Борбена дејства ноћу, а нарочито нападна борбена дејства, сматрана су непожељним и несврхисходним, па су и примењивана само у изузетним случајевима и најчешће стицајем околности, са мањим јединицама. Ноћ се користи за постизање изненађења, смањење губитака од надмоћнијег непријатеља и за учвршћивање успеха постигнутог дању.

Међутим, у модерном времену, борбена дејства ноћу имаће све већи значај, јер ће се развојем технике и технологије вођење дејства продужити. Применом инфрацрвене и радарске технике, као и других средстава за осветљење бојишта, умањују се разлике у погледу услова за извођење ноћних и дневних дејстава. Тиме су створени услови за одржавање континуитета борбених дејстава, повећање темпа напада, повећање ефикасности ватре и широко примену маневра снага.

Вођење дејстава ноћу представља један од најтежих облика дејстава, па су због тога захтеви за развој војне униформе компликованији. Наиме, у дејствима ноћу смањене су способности човека да се сналази у мраку тако добро као у дневним условима. Стога униформа мора да пружи одређени комфор, максималну функционалност и мобилност. Такође, мора да обезбеди маскирност, како би се јединице и њихово кретање што мање учавали, али и таква физичка својства униформе која не производе нежељене звукове. Нежељени звукови могу бити и производ недовољне опрезности, али и недовољне прилагодљивости и подешености војне униформе и опреме. Ноћ ће, пре свега, и даље бити савезник слабије наоружаним и технички опремљеним јединицама, под условом да су добро обучене за ноћна дејства.

Утицај борбених дејства зими на развој војне униформе

Зима се појављује као временски фактор на различитим подручјима и испољава се различито у дужини трајања и по свом карактеру. На извођење борбених дејстава тактичких јединица зими највећи утицај имају⁶ [6]:

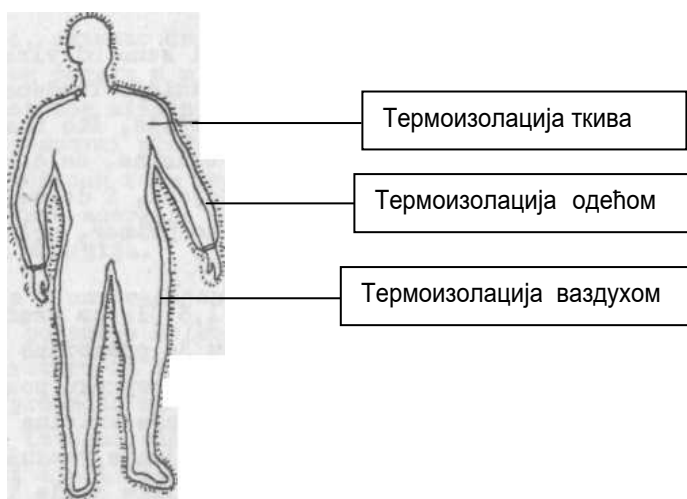
- снежни покривач,
- ниске температуре,
- јак ветар и
- дужина ноћи.

Услови у зимском периоду захтевају да војничка униформа поседује својства која ће спречити одвођење топлоте тела и пробијање влаге до тела.

Посебно су осетљиви делови тела који су удаљенији од срца, јер хладноћа смањује проток крви приликом сужавања крвних судова, што доводи до непријатног осећаја у организму. Међутим, најбитније је одржати веће површине трупа угрејане, због одржавања функција унутрашњих органа. Дијапазон комфорне средине зависи од низа фактора: узраста, пола, здравственог стања, физичке активности, навика, начина одевања, аклиматизације и годишњег доба. Кожа и поткожно масно ткиво су топлотни изолатори тела. На длановима шака, табанима стопала, уснама, носу и уш-

⁶ <http://worlddefensereview.blogspot.com/2012/10/russia-tests-future-soldier-uniform.html> 29.12.2016.

ним шкољкама налазе се директне артеријско-венске анастомозе, односно велике директне крвне комуникације између артерија и венских плексуса. Ове артеријско-венске анастомозе налазимо у оним подручјима тела која су најчешће изложена хлађењу, док је симпатична вазоконстрикција⁷ много слабија у рукама, ногама, трупцу и образима, те је нарочито важно да се ови предели зими заштите одећом.

Слика 2 – Различити облици термоизолације

Кожа учествује у терморегулацији и поуздан је индикатор субјективног осећаја корисника за одређену температуру ваздуха. Човек се најудобније осећа при температури ваздуха од 18°C до 19°C, док осећај хладноће зависи од производње топлоте у телу, топлотне заштите у функцији војне одеће, влажности и брзине кретања ваздуха. Поуздани индикатори да је наступило хлађење тела је појава црвенила, праћена болом у том пределу, који се јавља када температура падне на 15°C, а ако падне на 10°C јавља се облик анестезије, односно утрнуће. Смрзавање је последица излагања делова тела интензивној хладноћи; кожа се због своје структуре смрзава на -5°C до -10°C⁸ [7].

Неодевена особа која се не креће неће преживети излагање температури од -12°C више од 6 часова, температури од -23°C више од 4 часа, температури -40°C више од 90 минута и температури од -56°C око 25 минута. Треба нагласити да физичка активност продужава наведене границе преживљавања. У хладној води се тело још брже хлади. Човек не може преживети дужу изложеност од 2 до 5 часова у води температуре 15°C, а у води температуре од 5°C не може ниједан час.

Снежни покривач захтева посебне мере маскирања, јер при сунчаним данима отежано је прикривено дејство. Због различитих шара и боја униформе потребно је обезбедити додатну маскирност, која се може постићи и комплетима војне униформе и опреме са зимском шаром. Маскирност се са физичког становишта посматра као мера заштите људског организма у целини, као фактор који утиче на мањи или

⁷ вазоконстрикција, смањивање волумена крвних судова, изазвано стезањем

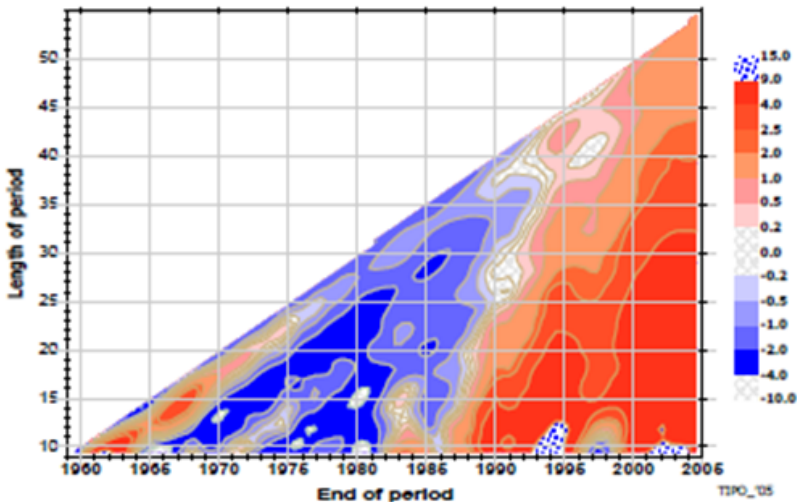
⁸ Интендантски институт JNA: Студија о одевању војника старешина JNA у рату и миру Сарајево, 1969.

већи степен апсорпције Сунчеве светлости или као један од чинилаца у размени топлоте између човека и спољашње средине. Видљивост у зимским условима, а нарочито ноћу са снегом већа је од оне где нема снежног прекривача, док је утицај зиме у погледу температуре ноћу израженији. Такође, према истраживањима⁹ [8] доказано је да је морал војника у зимском периоду знатно умањен, и да неадекватност опреме и униформе знатно утиче на борбену способност војника.

Продукција топлоте више зависи од физиолошких него од спољашњих физичких фактора, док одавање топлоте нарочито зависи од физичких фактора спољне средине. Физиолошки фактори углавном регулишу предавање топлоте од унутрашњих слојева према кожи, а затим физички фактори преузимају своју улогу у зони пододећне микро климе између коже и околне средине. Општи топлотни градијент разликује: физиолошки градијент, који делује од температуре језгра до температуре коже и физички градијент, који делује од спољне средине до коже. Одавање топлоте од језгра у спољну средину врши се кроз три етапе:

- кретање топлоте од језгра до површине коже,
- кретање топлоте од површине коже кроз одећу и
- кретање топлоте од површине одеће у спољну средину.

Термоизолациона својства одеће условљена су постојањем инертног ваздуха у одећи. Када ветар продре у одећу, постојећи миран ваздух престаје да буде инертан, па се термоизолациона својства одеће знатно снижавају. Предупређивање утицаја ветра може се постићи конструисањем мањих отвора у пределу врата, рукава и чукљева. Такође, постојање ветрозаштитног слоја одеће, као и адекватних технолошких решења у виду импрегнација, преплетаја, кроја и материјала војне одеће смањује негативан утицај ветра. Са падом спољне температуре утицај ветра је снажнији, тако да је осећај хладноће већи на температури од -18°C при јаком ветру, него на -25°C без ветра.

Слика 3 – Клизни тренд годишње температуре ваздуха $^{\circ}\text{C}/100$ год. за Србију у периоду 1961–2006.

⁹ Jasper Ryberg, „Ethics and Military Research - On the Moral Responsibility of Scientists”, стр. 5-

Пракса је показала да влажна одећа у знатној мери губи способност заштите организма од хладноће. Њен утицај на губитак телесне топлоте постаје значајан онда када вода истисне инертни ваздух у тканини, односно када кожа дође у непосредни додир са влажном средином. Импрегнација војне униформе на воду умногоме помаже у заштити и одржавању телесне топлоте. Међутим, карактеристика хигроскопности мора подржати и захтев да уз тежи физички рад корисника тело емитује одређену топлоту која је пропраћена воденом паром, па је захтев да војна одећа пропусти водену пару од коже тела до спољашње средине од великог значаја. У супротном би се створила капљичаста влага испод слојева униформе, која би временом учинила да унутрашњи слојеви униформе овлаже и да се тако површина тела хлади, што може довести до претераног губљења драгоцене топлоте, чим те активности престану. Општим разматрањима је утврђено да је потребно организму одузети 0,58 Kcal топлоте како би се 1 cm³ зноја претворио у водену пару. Ако се водена пара која се испарава са површине коже кондензује у неком слоју одеће, а затим се даље шири према површини одеће где ће поново испарити није могуће рећи да је сва топлота утрошена на испаравање течности која је доспела из организма.

Утицај борбених дејстава на планинском земљишту на развој војне униформе

Планинско земљиште испољава утицај на извођење борбених дејстава кроз низ општих карактеристика. Са аспекта војне униформе значајно је јер га карактерише оштра клима са великим дневним разликама у температури, које се могу испољавати и у веома кратким временским размацима. У највећем делу године планинске пределе Републике Србије карактеришу обилне падавине, а температурне разлике између дана и ноћи имају велика одступања, посебно у зимском периоду. Магле, облачност и киша су честе појаве, па отпорност на влагу и својства тканина војне униформе да се брзо суше су крајње неопходни.

Као доминантно растиње на планинском земљишту шуме утичу на извођење борбених дејстава својим пространством и положајем, висином и густином дрвећа и одликују се слабом комуникативношћу и проходношћу ван путева. Поред тога, влажне су и често магловите. Кретање јединица на путевима знатно је теже, спорије и напорније него на маневарском земљишту. Слаба комуникација је уобичајена, што значи да увек постоји могућност да одређене јединице имају проблем са снабдевањем униформама, па је потребно да оне буду издржљиве и прилагодљиве најразличитијим условима на земљишту¹⁰ [9] [4].

Прегледност у шуми је врло слаба и ограничена, нарочито уз адекватну маскирну војну одећу и опрему, утиче на осматрање и извиђање, сналажење у простору, али и разликовање непријатеља од вегетације и сабораца. У шуми су звуци додатно појачани, нарочито зими, па делови одеће морају бити адекватно подешени и причвршћени како не би ометали извршење задатака и одавали положај. Такође, они штите корисника од физичких и здравствених повреда, али и од НХБ дејстава.

¹⁰ Правило батаљон, КОВ, Београд, 1981.

Функционалност војне одеће представља један од најзначајнијих и врло наглашених захтева. Подразумева оптималан облик и крој појединих делова комплекта у целини и адекватан распоред опреме у складу са борбеним активностима војника. Одећа и остала опрема морају бити прилагођени корисницима због лакшег кретања, брзог скидања и облачења, санитарних интервенција и сличних активности¹¹[4], пре свега борбених код војника појединачно. Распоред комплекта на телу треба да буде такав да захтева минималну потрошњу енергије, поштујући остале захтеве које мора удовољити комплет ратне униформе.¹²

Утицај борбених дејстава у насељеним местима на развој војне униформе

Насељена места због својих карактеристика различито утичу на употребу јединица и ток борбених дејстава. Урбано ратиште карактерише присуство цивилног становништва, и различите могућности исхода у виду употребе оружја од стране цивила и различитих локација на којима се може десити борбено дејство. Потешкоћа је много, како из тактичког угла, који утиче на технику, тако и из непосредног угла утицаја технике. Развијање камуфлажне шаре је у овом случају захтеван и значајан поступак, јер се разликује од шумских и пешчаних шара. Да би се добила одговарајућа палета боја, која би се користила у конструисању војне одеће, било је потребно анализирати боје и материјал којим би се униформа лакше уклопила са бојама које се налазе на земљишту у насељеним местима. Такође, боја, односно шара, може се комбиновати са пешчаном или шумском шаром, чиме се постиже вишеструка маскирност.

Борбена дејства у урбаним срединама захтевају да војна униформа омогућава максималну покретљивост корисника уз минимално визуелно разликовање од средине, што је готово немогуће због различитих боја која се јављају. Ситуације у којима се војник може наћи на урбаном терену захтевају да комбинација војне одеће и опреме, коју корисник поседује, буде складна и да се додатно прилагођава средини. Постизањем складности са окружењем обезбеђује се да се не угрожава извршење задатака, као ни безбедност корисника.

Због искуства и присутности НАТО војника на великом броју најразличитијих терена треба се помно посветити проучавању студије и развоја њихове униформе и опреме.

Отпорност на хабање и прашину, вегетацију и влагу мора бити задовољено, а постиже се употребом адекватних материјала, добијених најчешће комбинацијом синтетичких и природних влакана. При конструисању одеће, као и при избору основног материјала обезбеђена је реална и објективно могућа заштита од физичких повреда изазваних руковањем оружјем и другим непогодностима које карактеришу одређени животни и борбени амбијент који обухватају ограничен простор, непогодно тло, растиње и др. Овај вид заштите превасходно је постигнут дебљином тканина и бројем слојева комплекта одеће.

¹¹ Жељко Косановић, 2000. Основи физиологије и хигијене одевања, Војнотехничка академија, Београд, страна 63.

¹² Интендантска управа, 1991. "Претходна анализа", Савезни секретаријат за народну одбрану, страна 16.

У погледу заштите од ватреног оружја делимична заштита појединих делова тела, првенствено је обезбеђена употребом шлема и заштитног прслука. С обзиром на то да је овај вид заштите врло актуелан, непрекидно се истражују материјали који ће успешно штитити од пушчаних зрна и парчади граната. Заштита од НХБ б/д је ограничена, а одећом се за сада може обезбедити само минимална заштита од:

- посредног дејства радиоактивне прашине,
- бојних отрова,
- дејства пламена и опекотина првог степена.

Заштита од НХБ дејстава постиже се избором одговарајућег типа тканине и преплетаја, импрегнацијом и израдом специјалних делова одеће. Поред тога, заштита се базира на вишеслојности комплета. Најбоље борбено одело у борбеним дејствима овог карактера је заштитно одело, јер се носи преко борбене униформе и ефикасно штити од бројних отрова, горућих напалм смеша, механичких и радијационих дејстава. Применом ових мера постиже се делимична заштита од повреда при руковању средствима рада и вођења оружане борбе и делимична заштита од могућих механичких повреда проузрокована околином, прашином и другим механичким нечистоћама¹³ [10].

Утицај услова повишене температуре на развој војне униформе

Анализе метеоролошких података из периода од 1951. до 2000. године указују на то да годишња температура последњих година и деценија задржава континуирани раст. Организам човека непрекидно претвара један облик енергије у друге облике енергије, углавном у механички рад и топлоту. У термостабилном стању продукција и одавање топлоте су уравнотежени. Температура човечијег тела у унутрашњости износи просечно 37°C, док остали делови тела, попут омотача, показују колебања, зависно од температуре средине.

Терморегулацију организма делимо на хемијску и физичку. Хемијска се заснива на повећању или смањењу метаболичких процеса, а физичка на одавању топлоте путем радијације, кондукције, конвекције и евапорације. Који ће механизам терморегулације преовладати зависи од интензитета рада, начина одевања и услова средине, односно: температуре, кретања ваздуха и топлотног зрачења. Код ниских температура спољне средине долази до укључивања хемијске терморегулације, а код виших физичке.

Ако се тело изложи врућини, систем вазоконструктора се инактивира и настаје максимална вазодилатација шака, стопала, усана, носа и ушних шкољки. Истовремено се активира систем вазодилататора, па настаје вазодилатација и у осталим деловима тела, те тако цео организам суделује у елиминисању топлоте. Знојење лагано расте до температуре окружења од 28°C, а ако спољна температура и даље настави да расте знојење се нагло повећава. Када спољна температура расте, одавање топлоте кондукцијом, конвекцијом и радијацијом се смањује. А када спољна температура пређе изнад температуре коже, долази до примања топлоте из околне средине и она се сумира са топлотом коју организам продуцира [4].

¹³ Интендантска управа, 1991. „Претходна анализа“, Савезни секретаријат за народну одбрану, страна 17.

Ако неодевен човек седи у просторији чија је температура 28 до 32°C и без струјања ваздуха налазиће се у термичкој равнотежи, јер је топлота која се створи у телу једнака топлоти која се предаје средини. Исту термичку равнотежу постиже и лако одевен човек при температури од 18 до 22°C и тада се осећа комфортно, јер се температура ваздуха испод одеће креће од око 32 до 33°C. Температура коже расте или опада при промени температуре ваздуха, и то при промени температуре за 2°C у оквиру варијација спољње температуре до 30°C, а промена за 1°C настаје при промени температуре ваздуха за 4°C.

Халден¹⁴ [11] је 1905. године открио горњу границу температуре коју човек може да поднесе без повећања унутрашње температуре тела. За лако одевене особе ова граница износи 26°C влажног термометра, при одсуству кретања ваздуха, а при кретању ваздуха од 1 m/s износи 34,3°C.

Табела 1 – *Heuman* и *Reichenbach* износе следеће односе између температуре чела и субјективног осећаја [11]

Температура чела [°C]	Субјективни осећај
28,0	осећај зиме
28,0 – 29,0	осећај хладноће
29,0 – 30,0	осећај свежине
30,0 – 31,5	осећај угодности
31,5 – 32,5	топло
32,5 – 33,5	врло топло
33,5	врло вруће

Човек може да се прилагоди повишеној телесној температури, али није позната могућност прилагођавања нижој телесној температури, што не значи да су сви људи једнако отпорни на хладноћу. Отпорност зависи од дебљине поткожног масног ткива, физичке снаге, старости, здравственог стања, физичког стања и одеће. Човек може знатно дуже да издржи на хладном ваздуху него у води исте температуре. Најнижа - температура ваздуха коју човек може издржати зависи од трајања експозиције. Зависно од интензитета рада повећава се или одржава на истом нивоу. Зависно од интензитета рада и температуре средине постоји и велики распон утрошка енергије. Као пример могу се навести најчешће радње војника (табела 2).

Табела 2 – *Одређивање укупне изолације која се захтева за трајни комфор при различитим активностима (без Сунчеве радијације) као функције температуре средине*

Врста радње	Утрошак кCal		
	на 1 kg тел. масе/min	на 70 kg тел. масе/min	на 1 m ² површине тела/min
Спори ход брзине 70 m/min	0,0405	2,835	96,0
Марш брзине 100,5 m/min	0,0713	4,993	169,3
Трчање брзином 150 m/min	0,1583	11,081	375,6
Пузање са опремом	0,1162	8,134	275,7
Стројева обука са пушком	0,0787	5,509	186,7
Теренска вежба	0,1278	8,946	303,2
Копање ровова	0,1443	10,101	342,4

¹⁴ Soldier modernisation, Programmes at a glance: december 2012, 12.02.2017.

Физиолошко-хигијенски захтеви за развој војне униформе

Сазнања о физиологији и хигијени, као и њиховом здруженом деловању на пољу одевања, односно у области израде одевних предмета развијала су се споро. Тек потпомогнутим знањем на пољу понашања људског организма под екстремним утицајима спољне средине у којој се војник налази, утврђују се одређене законитости које у знатној мери усмеравају област одевања. Знања се морају примењивати током целог процеса производње униформе, због тежње да се не наруше утврђени критеријуми настали из медицинских студија.

Основна и најважнија улога одеће је смањење губитка телесне топлоте и обезбеђење оптималних услова за одржавање телесне температуре на константном нивоу. Захваљујући одећи, између коже и првог слоја одеће, као и између појединих слојева одеће, ствара се вештачка микро клима, која се знатно разликује од климе спољне средине. Војна одећа мора да испуњава и следеће хигијенске захтеве [3]:

- да изазива што мање физичко оптерећење,
- да се може подврћи импрегнацијама против ветра и воде, бактерија и паразита,
- да не изазива сензибилизацију организма, нити реакције на боје и разне импрегнације на месту повреде коже,
- да штити од кише, снега, ветра, као и од прегревања лети и хлађења зими,
- да штити кожу тела од прљања и повреда и
- да крој одговара облику тела и да војнику обезбеђује максималну слободу покрета и радњи.

Војну униформу сачињава велики број разноврсних предмета и средстава којима се задовољавају одређене специфичне војне потребе. Тактички и други захтеви везани за борбена дејства су све оштрији, што намеће потребу да се траже нова решења, при чему се у новије време наилази на све сложеније проблеме. Припадници војске се често више часова, па и дана, налазе на отвореном простору, при чему су изложени свим временским утицајима, па њиховој одећи треба посветити посебну пажњу.

Физичке особености војне одеће су: порозност,¹⁵ пермеабилност,¹⁶ савитљивост, крој, подесност, дебљина, број слојева, врста ткања и тежина. Ове карактеристике одеће одређују удобност и радну способност човека, као и низ других значајних фактора у превенцији повреда и обољења. Од наведених физичких особености зависи задржавање или пролаз топлоте и водене паре, смањење утицаја Сунчевог зрачења, конвекције и ветра. Одећа чини баријеру између тела и спољне средине и штити човека од неповољних утицаја спољне средине: ниских температура, прекомерног зрачења топлоте, кише, снега, ветра и осталих метеоролошких утицаја. Осим тога, она штити од прашина, других нечистоћа, микроорганизама, уједа инсеката, гмизаваца и других животиња.

Значајан проблем војничког личног борбеног одела јесу његове физиолошко-хигијенске карактеристике појединих делова опреме која, поред спољне одеће, укључује и чарапе, прслуке и доње рубље.

¹⁵ Неименована мера која се односи на испуњеност материјала, односно величину простора без садржаја чврстих честица.

¹⁶ Способност ка селективном пропуштању одређених честица, молекула и материја.

Истраживања указују и на то да без система за расхлађивање војник који носи заштитни прслук масе 7 до 8 кг има ограничено време за ефективан рад од 100 до 120 минута због прегревања организма током интензивног физичког рада. Када војник користи комплетну индивидуалну борбену опрему, укључујући и наоружање, у истим условима могуће је да функционише од 75 до 80 минута. Трајање истог физичког рада, без личних заштитних прслука, у просеку износи 160 до 170 минута.

Основни захтеви за војничко рубље су следећи: добра ваздушна пропустљивост; висока хигроскопност;¹⁷ мала топлотна проводљивост; ниска специфична тежина; глаткоћа и еластичност; трајност у ношењу и удобност. Потребно је избегавати тесан доњи веш, јер отежава кретање. Оковратник кошуље треба да буде довољно широк, као и разреди рукава у пазуху. Спољна одећа се обично састоји од блузе, панталона, горњег предмета одеће за заштиту од хладноће и падавина.

Основни захтеви за блузу су: да не отежава дисање и циркулацију, да не ограничава слободу покрета, да је лака, да се лако скида и облачи, да има што мање копчи и дугмади, да допушта облачење џемпера испод ње, односно пододела у хладно годишње доба и да омогућава да се у њој удобно спава.

Панталоне треба да буду довољно широке у појасу и препонама, бедрима и коленима, како не би отежавале кретање и како би се испод њих могло носити зимско војничко рубље и панталоне војничког пододела. Поред тога, потребно је да буду топле.

Горња одећа за заштиту од хладноће треба да се израђују од комбинације различитих наменских тканина, као и плетенина у постави, како би се омогућила мала топлотна проводљивост, добра испарљивост и спречило продирање хладног ваздуха споља, односно код огртача заштита од атмосферских падавина. Крој ових одевних предмета треба да омогући војнику слободу покрета и дејство оружјем.

Основу за израду ове одеће представљају подаци о антропометријским мерама тела. То је значајно за усавршавање одеће и опреме, пошто се лична опрема носи заједно са одећом, те се мора посматрати у целини. Конструкција хигијенски исправне одеће и утврђивање потребног броја величина и њиховог међусобног процентуалног односа врше се на основу правилног избора антропометријских мерења, избора репрезентативног узорка, при чему је суштина правилна статистичка обрада и правилно коришћење добијених резултата мерења, узимајући у обзир све специфичности коришћења личне интендантске војне опреме у Војсци Србије. Такође, испитивање и процена модела врши се са опремом у екстремним условима средине. Приликом оваквог испитивања неки недостаци се одмах уочавају, а други након дуже употребе.

Закључак

Одувек је војна одећа морала задовољити специфичне захтеве, који су се по много чему разликовали од општих захтева који су се односили на грађанску одећу. Развој војне науке, усавршавање тактике јединица и све масовнија употреба НВО, постављају све опширније и специфичније захтеве које војна униформа треба да задовољи.

¹⁷ Способност привлачења влаге из ваздуха и, услед тога, бубрење.

Намена војне униформе јесте да пружи што бољу заштиту од хладноће, сувишне топлоте, падавина, осматрања противника и лаких повреда. Развој ратне технике подстакао је развој опреме, затим и одеће која је одговор на све јаче наоружање, а ослања се на повећање функционалности и комфора корисника.

Модернизација и унапређивање војне униформе треба да одговори на савремене захтеве, при чему је потребно знати какав лични комплет интендантске војне опреме треба да поседују припадници Војске Србије и у чему би се огледало његово даље усавршавање и мењање. У којој мери ће одећа одговорити постављеним захтевима и пружити разноврсну заштиту тела зависи од врсте тканина, сировина, преплетаја, кроја, дебљине и густине тканина, броја слојева, врсте и комбинације боја, обраде на водоодбојност и запаљивост, а потребно је и да делимично штити од лаких повреда тела. Тактички захтеви постају све заступљенији и доминантнији, јер се директно односе на безбедност корисника, али и на његову ефикасност на терену.

Литература

[1] Пшеничном А.: Демонстрација нове опреме пешадије „Ратник“ у оквиру пројекта „Боец XXI“ , Москва, Русија, 2014.

[2] <http://worlddefensereview.blogspot.com/2012/10/russia-tests-future-soldier-uniform.html>
03.01.2017.

[3] Стандард одбране, нацрт СОРС 8791/10 , Тканина за кошуљу војничку маскирну М-10, Технички захтеви, 2010.

[4] Косановић Ж.: Основи физиологије и хигијене одевања, Војнотехничка академија, Београд, 2000.

[5] Правило „Тактика, борбена дејства тактичких јединица КоВ ЈНА и територијалне одбране“ 1981.

[6] <http://worlddefensereview.blogspot.com/2012/10/russia-tests-future-soldier-uniform.html>
29.12.2016.

[7] Интендантски институт ЈНА: Студија о одевању војника старешина ЈНА у рату и миру, Сарајево, 1969.

[8] Jasper Ryberg „Ethics and Military Research - On the Moral Responsibility of Scientists“
12.02.2017.

[9] Правило батаљон, КОВ, Београд, 1981.

[10] Интендантска управа: Претходна анализа, Савезни секретаријат за народну одбрану, 1991.

[11] Soldier modernisation, Programmes at a glance: december 2012. 12.02.2017.

ТЕОРИЈСКИ И ПРАКТИЧНИ АСПЕКТИ ОПЕРАТИВНОГ ОКРУЖЕЊА У ПЛАНИРАЊУ ОПЕРАЦИЈА

Јадранко Јукић, Радован Бабић, Зоран Лунић и Саша Величковић
Универзитет одбране у Београду,
Војна академија, Катедра оператике

Оперативно окружење има осам димензија. Свака од њих утиче на начин на који се комбинују, креирају секвенце и изводе војне операције. Команданти треба да мењају и усклађују организацију снага, при- мењују различите капацитете и подржавају различите мисије, а све са циљем да се изборе са комплексним окружењем.

Операције се планирају, припремају и изводе у сложеним условима и под утицајем различитих околности и фактора. Скуп услова у којима се употребљавају снаге у операцији на основу одлука команданта, и утичу на њен коначни исход, представљају оперативно окружење.

Успех у операцији зависи од успешности у једновременом интегрисању свих инструмената националне моћи у мултидимензионалној сфери оперативног окружења. Стога, оперативно окружење има физичку, војну, временску, политичку, социјалну, економску, технолошку и информациону димензију. Због своје непрекидне унутрашње динамике и међусобне интеракције, степен утицаја наведених димензија је различит и временски променљив с обзиром на пројекцију, одрживост и укупност резултата употребљених снага. Схватање оперативног окружења је од пресудног значаја за исход операције.

Димензије оперативног окружења, разматрају се у Доктрини операција Војске Србије, Доктрини КоВ и Упутству за оперативно планирање и рад команди у Војсци Србије, у осталим доктринарним документима нису детаљније разматрана. У наведеним документима постоје извесне разлике у дефинисању садржаја, које су предмет даљег разматрања у овом саопштењу.

Кључне речи: *Планирање операција, оперативно окружење, оперативни оквир, димензија оперативног окружења*

Увод

Могућност настанка оружаног конфликта између две државе остаје озбиљан изазов. Упркос великим напорима многих, диспаратет у домену богатства, техно-логије и информација креира нестабилне услове у тим нацијама. Поред тога, утицај не државних фактора и транснационалних ентитета има растуће регионалне

и светске импликације. Државе, недржавни чиниоци и транснационални ентитети такмиче се у дипломатским, информационам, војним и економским аренама стратегијског окружења. Ретко су само две стране укључене у модеран конфликт.

Вишеструке претње националним интересима Републике Србије и даље постоје. Неке од њих су директне, а манифестују се нпр. кроз покушај једностраног отцепљења АП Косово и Метохија; остале су посредне – као што је заостајање у технолошком развоју. Овакве ситуације могу да угрозе виталне интересе Републике Србије, или регионалну стабилност. Поред тога безбедност Републике Србије могу да угрозе активности које се односе на тероризам, илегалну препродају дрога, незаконито ширење наоружања и међународни организован криминал. Поред тога, екстремизам, етничке несугласице, религијски конфликти и природне катастрофе доприносе настанку великих миграција избеглица. То даље угрожава окружење и стабилност у региону. Све заједно, овакве претње могу неповољно да утичу на интересе Републике Србије и резултирају војним ангажовањем.

Потенцијалне претње варирају од строго конвенционалних па до адаптивних, асиметричних снага структурираних за локалну и регионалну употребу. Непријатељ ће настојати да открије и употреби технологију која ће бити барем корак испред технологије са којом располаже Република Србија.

Непријатељ ће развијати ратну доктрину која узима у обзир снагу Републике Србије и њене рањиве тачке. Он ће настојати да спречи оперативни развој ВС и контролише карактер и темпо њихових активности, а све то кроз извођење асиметричних операција и употребу елемената моћи у свим димензијама оперативног окружења. Користиће притом конвенционално и неконвенционално наоружање за уништење воље нације и њене могућности да се бори у рату.

Непријатељ ће настојати да уобличи услове који ће њему одговарати. Покушаће да промени карактер конфликта или употреби капацитете за које сматра да ће се Војска Србије тешко изборити.

Динамика промена изазова, ризика и претњи безбедности захтева разумевање оперативног окружења у свим његовим димензијама.

Савремено оперативно окружење

Оперативно окружење садржи политичку, економску, војну, физичку, социјалну информациону, технолошку и временску димензију. Због своје непрекидне унутрашње динамике и међусобних веза, степен утицаја наведених димензија на сопствене, непријатељеве и остале снаге је различит и временски променљив. Схватање оперативног окружења у току моделовања употребе снага омогућава се разумевањем његових димензија.

Схватање оперативног окружења је мисаони процес којим се успоставља разумевање услова у којима се употребљавају снаге Војске. Снаге Војске се употребљавају у оперативном окружењу у којем владају одређени услови и мењају се у току реализације мисије. Потпуним схватањем оперативног окружења, идентификују се могући начини решавања проблема и предвиђају потенцијални резултати ангажовања сопствених снага, непријатељевих снага и неутралних учесника [7, страна 19].

Разумевање оперативног окружења почива на разумевању контекста у ком се употребљавају снаге. Снаге се употребљавају у вишедимензионалном оперативном окружењу у којем владају одређени услови и који се мењају у току њихове употребе. Услове у оперативном окружењу дефинишу учесници, као и њихове међусобне везе. Сврха дефинисања оперативног окружења је његово разумевање пре, у току и након употребе снага. Потпуним разумевањем оперативног окружења идентификује се проблем који треба решити и предвиђају ефекти ангажовања сопствених, пријатељских и непријатељевих снага, као и неутралних учесника.

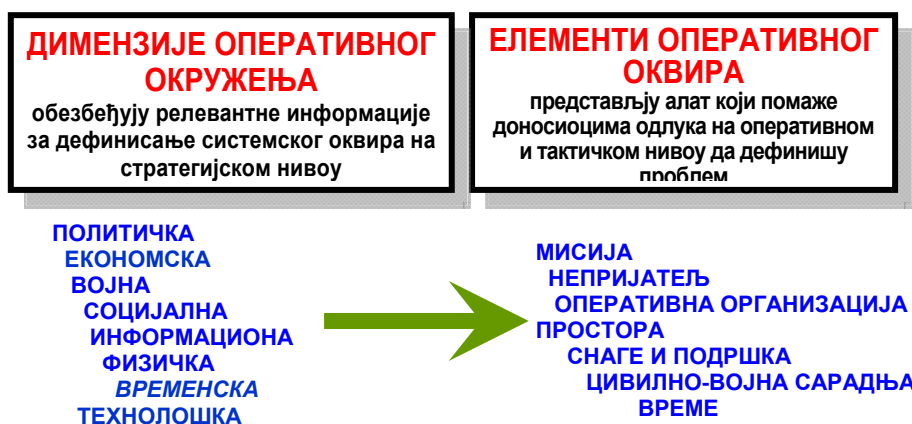
Оперативно окружење је скуп услова у којима се употребљавају снаге у операцији на основу одлука команданта. Има физичку, временску, политичку, социјалну, економску, технолошку, информациону и војну димензију [3, страна 15] и посматра се као систем састављен од великог броја међусобно зависних елемената у свим његовим димензијама. Описивање оперативног окружења врши се идентификацијом и анализом релевантних елемената и њихових међусобних веза који могу утицати на резултате ангажованих снага у конкретним операцијама.

У Доктрини операција Војске Србије и Упутству присутна је неусаглашеност у погледу придавања значаја појединим димензијама оперативног окружења. Наиме, у Доктрини операција су по значају истакнуте физичка и временска, а у Упутству политичка и економска димензија. Такође, оперативно окружење је потребно сагледавати као систем, са димензијама као елементима, а не као скуп услова у којим се сагледавају елементи димензије.

Сагледавајући услове у којима се изводе савремене операције неопходно је да се димензије оперативног окружења разматрају у ширем контексту. У савременим операцијама значајан утицај остварује димензија која није препозната у нашим доктринарним документима. Многи сматрају да је то психолошка димензија као важан израз свакодневице, и која је кроз извођење психолошких операција изражена у примени војне силе доминантних моћника на светској сцени. Психолошку димензију оперативног окружења неопходно је разматрати у контексту повећања борбене моћи, посебно када су координиране са тактичким и оперативним планирањем и ефикасно интегрисане у процес војног одлучивања.

У Упутству за обавештајну припрему бојишта [9], у прилогу бр 2 „Окружење“ по ред терена, саобраћаја, телекомуникација, политике, економије, социјалне ситуације разматра се и психологија као: а) стање оперативног окружења и кроз б) утицај на извођење дејстава непријатеља в) утицај на извођење дејстава сопствених снага и г) утицај на извођење дејстава уопште.

Имајући у виду комплексност савремених оружаних сукоба, чињеницу да Стратегија националне безбедности Републике Србије препознаје сајбер ратовање као реалну претњу безбедности Републике Србије, иако се у разматрањима сајбер простора исти представља као „посебан аспект физичке, технолошке, информационе и војне димензије оперативног окружења“[8], потребно је и сајбер простор узети у разматрање као димензију оперативног окружења.

Слика 1 – Оперативно окружење и оперативни оквир [7, страна 21]

Елементи и везе у оквиру оперативног окружења формирају подсистеме које ради лакше анализе посматрамо као пријатељске, непријатељеве и неутралне [7, страна 22]. Учесници у оперативном окружењу се дефинишу као појединци и групе у оквиру различитих димензија оперативног окружења и могу бити: државе, регуларне оружане снаге, нерегуларне оружане снаге, терористичке групе, криминалне организације, цивилне организације националног и интернационалног карактера и слично.

Анализа димензија оперативног окружења

Анализа – разматрање оперативног окружења кроз процес оперативног планирања врши се и на стратегијском и оперативном тактичком нивоу планирања.

На стратегијском нивоу планирања не постоји фаза или подфаза у процесу оперативног планирања где се децидно анализира оперативном окружење или димензије оперативног окружења. Може се рећи да се оперативном окружење анализира у фази оријентације, у подфази анализа мисије, у кораку анализа фактора. Као фактори који су наведени да се анализирају су учесници (људски и материјални ресурси сопствених снага, непријатеља, савезника и неутралних), простор, време и информације. Кључни фактори се анализирају дедукцијом, што резултира закључцима који су релевантни за наставак процеса планирања. Може се закључити да се анализирају војна димензија, временска, просторна и информациона. С обзиром да су то кључни фактори то не искључује и анализу осталих димензија оперативног окружења.

На оперативном – тактичком нивоу анализа оперативног окружења врши се у фази оријентације у кораку 2 кроз обавештајну припрему бојишта [7, страна 71]. Обавештајна припрема бојишта (ОПБ) [9], је систематичан и непрекидан процес упоредних анализа претњи и борбеног окружења. Садржи процену свих димензија борбеног простора (окружења), процену непријатеља, те на основу интеграције свега тога одређивање вероватних варијанти употребе непријатеља.

У Упутству за обавештајну припрему бојишта кроз процес оперативног планирања у зависности од додељене мисије, узимају се у обзир све димензије оперативног окружења (физичка, војна, временска, политичка, социјална, економска, технолошка и информациона), с тежиштем на:

- копно, ваздушни простор и водену средину за које се врши општа војно географска процена (опште карактеристике стратегијских, оперативних и тактичких праваца);
- информационо окружење (електромагнетни спектар, кибернетски простор, телекомуникације, средства информисања, информатичка опремљеност и повезаност итд.);
- претњу, односно непријатељеве снаге и њихове способности (локација, покретљивост, општи капацитети и дomet/могућности оружја/оружја – у општим контурама).

Политичка димензија

Политичка димензија оперативног окружења се разматра у Упутству за оперативно планирање и рад команди у Војсци Србије [7], Доктрини операција Војске Србије [3] и Доктрини Копнене војске [2].

Политичка димензија оперативног окружења утиче на извођење операција кроз потребу прецизног одређења политичких циљева који се остварују војном операцијом. Прожима све нивое, од највишег политичког, преко стратегијског, оперативног до тактичког нивоа и подразумева употребу снага Копнене војске у сагласности са дефинисаним политичким циљевима. Политички ниво је одговоран за изградњу и дефинисање политичких циљева и оквира и додељивање ресурса. Стратегијски ниво одговоран је за изградњу релевантних снага, обезбеђење саветовања на политичком нивоу и координацију свих војних снага са снагама система одбране. Оперативни ниво делује као веза између политичког/стратегијског и тактичког нивоа и обликује политичке циљеве у реалне планове и операције. Тактички ниво је носилац конкретних задатака [2, страна 21].

Политичка димензија приказује расподелу одговорности и моћи на различитим нивоима политичког система. Односи између политичких вођа, партија и покрета и њихови односи са осталим димензијама оперативног окружења могу имати позитиван или негативан утицај на употребу снага Војске [7, страна 20].

Политички циљеви оружаног сукоба подређени су и одражавају националне интересе страна у сукобу. У савременим условима недељиве безбедности политичка димензија оперативног окружења битно утиче на извођење операција [3, страна 16].

Имајући у виду напред наведено долази се до закључка да се политичка димензија оперативног окружења разматра кроз њен утицај на извођење операција, али се нигде конкретно не објашњава шта је у њој садржано. Да ли је то свеукупни политички миље на националном, међународном и глобалном нивоу, или су то околности које су последица одређених политичких прилика.

Дакле, утицај политичке димензије треба посматрати и кроз одлучивање о рату и миру, затим кроз доношење разних законских, програмских и општих аката, као и кроз руковођење системом одбране, јер све то остварује посредан утицај и на само извођење операција.

Економска димензија

Економска димензија оперативног окружења се разматра у Упутству за оперативно планирање и рад команди у Војсци Србије [7], Доктрини операција Војске Србије [3] и Доктрини Копнене војске [2].

Економска димензија одређена је тренутно расположивим ресурсима зоне операције и зоне интересовања и одобреним степеном њихове експлоатације снагама Копнене војске у припреми и извођењу операције [2, страна 22].

Економска димензија приказује производњу, расподелу и коришћење потребних ресурса. Најважнији аспекти су: индустријска производња, трговина, финансијски систем, услуге и услови [7, страна 20].

Економска димензија одређена је тренутно расположивим свеукупним ресурсима супротстављених страна, њиховом одрживошћу и оптималним ангажовањем, као и одређивањем економских циљева војних операција [3, страна 17] .

Економску димензију поред већ наведеног одређују и економска моћ страна у сукобу, као и економска подршка међународне заједнице и разних финансијских организација. Ова димензија је најважнија у фази припреме за извођење операције.

Можемо закључити да када економска димензија испољава повољан утицај у оперативном окружењу, стварају се предуслови и за успостављање технолошке и информационе надмоћи, што је пресудно за остварење војних циљева операције.

Војна димензија

Војна димензија, као садржај оперативног окружења, разматра се у Доктрини операција Војске Србије [3], Доктрини КоВ [2] и Упутству за оперативно планирање и рад команди у Војсци Србије [7], у осталим доктринарним документима није детаљније разматрана као таква. У наведеним документима постоје извесне разлике у дефинисању садржаја војне димензије оперативног окружења што је и предмет даљих разматрања по овом питању.

Према Доктрини операција војна димензија оперативног окружења „обухвата пријатељске снаге, непријатељеве и неутралне снаге, које се, поред снага Војске Србије, налазе у оперативном окружењу и својим деловањем га мењају, остварујући утицај на извршење задатака. Разликују се по организацији, циљевима и начину испољавања утицаја. С обзиром на то, снаге у зони операције су регуларне и нерегуларне“ [3, страна 10].

Доктрина КоВ приликом дефинисања садржаја војне димензије оперативног окружења задржава делом одређења из Доктрине операција, али истовремено за поједине садржаје даје прецизнија одређења. Тако, пријатељске снаге подразумевају партнерске и савезничке снаге, а само непријатељеве снаге могу бити регуларне и нерегуларне. Поред тога прецизно се наводе и аспекти који су предмет разматрања: наоружање и војна опрема, бројна величина, доктринарна опредељења, степен обучености, организација, лидерство, историја и њихов однос са цивилним окружењем [2, страна 14].

Упутство за оперативно планирање и рад команди у Војсци Србије војну димензију, као садржај оперативног окружења, разматра у истом светлу као и Доктрина КоВ, као „способности свих оружаних снага у оперативном окружењу, које могу бити сопствене, пријатељске (партнерске и савезничке), неутралне и непријатељеве (регуларне и нерегуларне)“ [7, страна 20]. Препознати најважнији аспекти су исти као и у Доктрини КоВ са разликом да Упутство не препознаје лидерство као аспект али зато наводи кадрове, инфраструктуру и интероперабилност. [7, страна 20].

Наведене разлике у документима указују на неусклађеност у дефинисању садржаја војне димензије, а формирање оперативног модела захтева анализу и разумевање оперативног окружења, па тако и његове војне димензије.

Социјална димензија

Социјална димензија оперативног окружења се разматра у Упутству за оперативно планирање и рад команди у Војсци Србије [7], Доктрини операција Војске Србије [3] и Доктрини Копнене војске [2].

Социјална димензија оперативног окружења огледа се у области међународног хуманитарног права, у легитимности одабраних циљева, обезбеђењу подршке за остварење циљева операција, као и у управљању цивилно – војном сарадњом у зони операције. Употреба снага Копнене војске у операцијама почива на најважнијим принципима међународног хуманитарног права. То су:

- пропорционалност – указује на ограничено право избора средстава у извођењу дејстава. Очекивани губици живота, рањавање цивила и штета изазвана у дејствима морају да буду сразмерни војној користи која се остварује у дејствима;

- опрезност – подразумева да губици живота цивила, рањавање цивила и уништавање цивилне имовине морају бити сведени на најмању меру;

- разликовање – подразумева да се уоче и поштују разлике између цивила и бораца и цивилних и војних објеката;

- неизбежност – подразумева да само оне акције које имају војно оправдање могу бити предузете и не оправдава прекомерну употребу силе која је забрањена ради остварења циљева у оружаним сукобима и

- хуманост – подразумева усмереност на човека, при чему се сматра да су хумани третмани болесних и повређених обавеза свих војних снага.

Односи између снага Копнене војске и цивилних власти, невладиних и других националних и међународних организација и локалног становништва у зони извођења операција развијају се кроз цивилно – војну сарадњу. Она је саставни део војних операција, без обзира на врсту операција, мисију, задатке и начин организовања снага. Активности цивилно – војне сарадње усмерене су на стварање повољних оперативних услова, побољшање сигурности и безбедности сопствених и пријатељских снага и стварање и одржавање међусобног поверења са цивилним властима и становништвом. Локални цивилни капацитети у зони операција ангажују се ради помоћи снагама Копнене војске [2, страна 21].

Социјална димензија обухвата друштвене околности оперативног окружења, изражене кроз: број становника, националну и верску структуру, степен образовања,

животни стандард, односе између различитих етничких, религијских и културолошких група, обичајне норме и сл. [7, страна 20].

Социјална димензија оперативног окружења огледа се у јавном мњењу и његовом односу према војној операцији. Повољна социјална димензија остварује се поштовањем међународног хуманитарног права, легитимношћу одабраних циљева, обезбеђењем подршке за остварење циљева операција, као и цивилно – војном сарадњом у зони операције.

Медији и правилно управљање информацијама имају значајни утицај на обликовање савременог оперативног окружења [3, страна 16].

Можемо закључити да социјална димензија оперативног окружења као значајне чиниоце има јавно мњење и његов однос према операцији, али и капацитете цивилно – војне сарадње током припрема и извршења операције.

Информациона димензија

Информациона димензија оперативног окружења у доктринарним документима разматра се у Доктрини операција ВС [3], Доктрини КоВ [2] и Упутству за оперативно планирање и рад команди у ВС [7].

У *доктрини операција* истиче се да информациона димензија директно утиче на квалитет, поузданост и правовременост одлука у припреми и извршењу операција и односи се на систем командовања и инфраструктуру за његову подршку, који учесницима у операцији омогућавају да сагледавају окружење, оријентишу се, одлучују и дејствују.

У *доктрини КоВ*, информациона димензија оперативног окружења односи се на развој информационе технике, аутоматизације у подршци доношења одлука у реалном времену, унапређењу визуализације бојишта, брзом проналажењу, селекцији и одабиру циљева дејства у зони операције снага Копнене војске.

У *Упутству за оперативено планирања и рад Команди у ВС* стоји да та димензија оперативног окружења обухвата информационе токове у оперативном окружењу. Контролом и усмеравањем информација мења се и стање у свим димензијама оперативног окружења.

Анализом садржаја може се закључити да поменути ставови описују на шта утиче информациона димензија, на шта се односи, шта обухвата али ни у једном поменутом документу се не дефинише шта је информациона димензија оперативног окружења.

Доктрина операција упућује на то, да информациона димензија директно утиче на квалитет, поузданост и правовременост одлука у припреми и извршењу операција и односи се на систем командовања и инфраструктуру за његову подршку, који учесницима у операцији омогућавају да сагледавају окружење, оријентишу се, одлучују и дејствују. У тој области информације битне за мисаони процес чланова команди и визуализацију и одлучивање сакупљају се, обрађују, дистрибуирају, приказују и штите. Успех употребљених снага на свим нивоима зависи од степена остварене предности у том домену у односу на непријатеља. Информациона димензија обухвата појединце, организације и системе који прикупљају, обрађују, прослеђују или раде на информацијама.

Доктрина КоВ је конкретнија у дефинисању садржаја и сврхе информационе димензије кроз непрекидно снабдевање расположивим информацијама у реалном или скоро реалном времену омогућавајући снагама Копнене војске бољу процену ситуације и доношење сврсисходних одлука у краћем периоду. Укупна повезаност снага Копнене војске кроз способност искоришћења информационог простора оперативног окружења омогућава:

- умрежавање различитих снага у операцијама,
- заједничко коришћење информација и јединствено разумевање и познавање ситуације,
- одрживост и могућност адаптације снага и акција у променљивом оперативном окружењу,
- повећање ефикасности командовања и скраћивање потребног времена за доношење одлука,
- повећање укупне ефикасности у реализацији мисија и задатака.

Разматрајући међузависност садржаја димензија оперативног окружења може се закључити да све војне операције се одигравају унутар одређеног информационог окружења, које је увелико ван контроле војних снага. Информационо окружење је покретачка снага појединаца, организација и система који раде на прикупљању, приказу и сортирању података; осим тога, ту су и саме информације. Национални, интернационални и недржавни чиниоци користе то окружење за прикупљање, обраду и класификацију информација. Медији користе технологију у реалном времену како би утицали на јавно мњење, како у Републици Србији тако и у иностранству, и могу променити легитимитет војних операција.

Информациона превласт омогућава снагама да прве виде, схвате ситуацију брже и прецизније, и да брже делују од противника. На основу ефикасне синхронизације система командовања и контроле, информациона превласт представља оперативну предност која резултира преузимањем иницијативе. Ефикасан рад система командовања и контроле идентификује податке који су команданту неопходни, прикупљају их и достављају по потреби. Офанзивне информационе операције могу да деградирају вољу противника да пружа отпор и његову способност да се бори, док му се истовремено онемогућава да дође до података о снагама ВС. Дефанзивне информационе операције штите податке о властитим снагама и системима командовања и контроле. Информациона превласт значи да командант добија прецизне и правовремене податке који му омогућавају доношење правих одлука и брже деловање од противника. Рано задобијање информационе превласти утиче на све аспекте операција. На пример, размена прецизних и актуелних информација између снага за упад и пратећих снага за подршку креира услове за брз прелаз са распоређивања на употребу снага. Размена информација о промени ситуације у реалном времену, између свих елемената снага у контакту, олакшава синхронизацију и подстиче потчињене јединице да преузму иницијативу.

Развој информационих система, значајно присуство у информационом окружењу је изазов за државу. Овде је директно присутна међузависност технолошке и информационе димензије. У свери информационе димензије изазов за Војску Србије је развој командно – информационих система и њихово увођење у оперативну употребу. До тада, неопходно је праћење стања у развоју информационих технологија и разумевање њихових стварних и потенцијалних могућности.

Физичка димензија

Физичка димензија оперативног окружења у доктринарним документима разматра се у Доктрини операција ВС [3], Доктрини КоВ [2] и Упутству за оперативно планирање и рад команди у ВС [7].

У доктрини операција стоји да физичка димензија оперативног окружења одређује услове у којима се планира, припрема и изводи операција која је у вези са простором и учесницима у операцијама.

У доктрини КоВ стоји да физичка димензија оперативног окружења обухвата математичко – географске, физичко – географске и друштвено – географске карактеристике геопростора у којем се припремају и изводе операције Копнене војске.

У Упутству за оперативно планирања и рад Команди у ВС стоји да физичка димензија оперативног окружења обухвата величину простора, рељеф, хидрографију, број и величину насељених места, степен урбанизације и развијеност комуникацијске мреже.

Анализом садржаја може се закључити да поменути ставови описују сврху физичке димензије и шта физичка димензија обухвата али ниједним поменутиим документом се не дефинише шта је физичка димензија оперативног окружења.

Доктрина операција упућује да се савремене операције изводе у широком распону просторних услова. Услови физичког простора у којем командант може директно испољити утицај ангажовањем снага у операцији, или је од интереса и посредног утицаја на извршење операције, одређени су карактеристикама терена, времена као метеоролошке појаве, простирања електромагнетних таласа у електромагнетном спектру и инфраструктуре. Оптималан развој оперативних способности поставља потребу развоја способности за дејство у сваком од претпостављених просторних услова, при чему у извођењу савремених операција све већи утицај има урбана средина. Физичку димензију оперативног окружења карактеришу квантитативна величина, распоред и способности сопствених снага, партнерских снага, као и снага савезника, локалног становништва, цивилних организација, појединца и других учесника који утичу на ток и коначни исход операције.

Доктрина КоВ је конкретнија. Битне карактеристике простора зоне операције Копнене војске су: физичко – географске карактеристике, димензије по фронту и дубини, хоризонтална и вертикална рашчлањеност рељефа, хидрографија у зони операције, број и величина насељених места и степен развијености комуникацијске мреже. Њихов међусобни утицај, развој и деловање чине основу за процену ситуације, одлучивање, планирање и обављање многих активности у припремама снага за употребу у операцијама. Војни значај простора огледа се у следећем:

- добрим познавањем географских појава, сталним изучавањем и праћењем њихових међусобних утицаја на извршење задатака Копнене војске, олакшано је доношење одлуке;

- добрим познавањем односа у простору и изналагањем најповољнијег односа између географских и војних чинилаца у функцији решавања задатака постиже се оптимална усклађеност постављеног циља, простора, времена и метода извршења задатка и

- добрим познавањем простора стиче се психолошка супериорност јединице, а смањује неодлучност, колебљивост и страх код појединца и јединице у целини.

Простор у којем се користе снаге Копнене војске је комплексан због своје географске и топографске разноврсности, бројних учесника, регуларних и нерегуларних снага, небораца и других заинтересованих страна које се у њему могу наћи. Снаге Копнене војске могу се суочити са многим изазовима у различитим облицима копненог окружења (планинско, урбано, шумско, мочварно) и због тога морају бити способне да се прилагоде захтевима простора. Може се закључити да копнене борбе и даље представљају најзначајнију карактеристику конфликта. Обично подразумевају уништавање или поражавање противника, или заузимање копнених зона тако да се умањи ефикасност противника и његова воља. Команданти планирају маневар како би заузели и задржали кључне терене. Они користе разне облике маневра, ватрена дејства и друге елементе борбене моћи како би поразили или уништили противника.

Физичка димензија сама за себе команданту и штабу ништа не значи. Кључан је њен утицај на планирање, припрему и извођење операције. Алат који систематично доводи штаб до закључака о утицају физичке димензије на операцију је Упутство за обавештајну припрему бојишта [9].

У Упутству за обавештајну припрему бојишта у кораку 1. процени оперативног окружења, у поткораку 1.а – дефинисање оперативног окружења, физичка димензија окружења добија свој конкретнији садржај и разматра се кроз зону операције, зону обавештајне одговорности и зону обавештајног интересовања.

Зона операције (ЗОп) је географски простор у којем је команданту додељена одговорност (овлашћење) да изводи војне операције. То је простор који утиче на извођење борбених дејстава и неборбених активности или се мења у односу на њих.

Зона обавештајне одговорности (ЗОБОд) је простор додељен јединици (команданту) у којем се ангажују обавештајни капацитети и остварује обавештајна одговорност.

Зона обавештајног интересовања (ЗОБИн) је простор који прелази границе одговорности, у којем фактори оружане борбе имају утицај на текуће или будуће операције.

Поткорак 1.б – опис утицаја оперативног окружења, обухвата дефинисање утицаја оперативног окружења на сопствене и непријатељеве снаге, односно на начин извршавања њихових операција. Овај поткорак команданту омогућава да сагледа, одабере и експлоатише физичку димензију, у комбинацији са осталим димензијама оперативног окружења, односно да у својим будућим варијантама употребе (ВУ) одреди терен погодан за реализацију борбених дејстава и неборбених активности.

У даљем, Упутство као алат, јасно и прецизно, води обавештајни орган у дефинисању закључака како физичко окружење утиче на сопствене и непријатељеве могућности.

Разумевање физичке димензије и њен однос са осталим димензијама оперативног окружења помаже команданту да синхронизује напоре кроз читаву операцију.

Временска димензија

Временска димензија је предмет разматрања у Доктрини операција Војске Србије [3], Доктрини КоВ [2] и Упутству за оперативно планирање и рад команди у Војсци Србије [7], док у осталим доктринарним документима није детаљније разматрана као таква. У наведеним документима постоје извесне разлике у дефинисању садржаја, односно чинилаца временске димензије.

Доктрина операција разматра временску димензију као садржај који „у интеракцији са осталим наведеним димензијама опредељује извођење операција у ограниченом и тачно одређеном трајању“ [3, страна 9].

Доктрина КоВ посматра временску димензију као и Доктрина операција, односно као садржај оперативног окружења који „опредељује извођење операције Копнене војске у ограниченом и тачно одређеном трајању“ [2, страна 14]. Међутим, у другом делу проширује садржај наводећи да се временска димензија може посматрати и „кроз метеоролошке услове у зони операције који утичу на употребу снага Копнене војске“, уз стављање нагласка на чињеницу да „дуготрајне операције захтевају прилагођавање снага Копнене Војске промени годишњих доба“ [2, страна 14].

Упутство за оперативно планирање и рад команди у Војсци Србије види временску димензију оперативног окружења као садржај који разматра климатске услове и трајање активности свих учесника [7, страна 21].

Анализом изнетих ставова о временској димензији у поменутиим документима може се закључити да се у ниједном од докумената временска димензија оперативног окружења не сагледава у потпуности, односно да нису узети у разматрање сви аспекти утицаја исте на планирање и извођење операција. И поред штурих и непрецизних објашњења у наведеним документима постоји, а за процес оперативног планирања можда и битније, прецизније одређење временске димензије у Упутству за оперативну припрему бојишта [9]. У Упутству се дефинише да се анализом утицаја времена одређује [9, страна 23]:

– како време, као метеоролошка појава, утиче на људство, наоружање, опрему и операцију (климатски услови и појаве, ветрови по висинама – правци и јачина, периодичност, облачност – по саставу и висинама, падавине, магла и сумаглица, влажност ваздуха, видљивост – хоризонтална и коса, ваздушни притисак, илуминација и други релевантни фактори), и

– како астрономско време (расположиво време, свитање, смркавање и др.) утиче на планирање и извођење операције.

Утицај временске димензије мора се посматрати у интеракцији са осталим димензијама оперативног окружења ради свеобухватног поимања комплексног оперативног окружења и обезбеђења остварења планираних циљева, односно достизања жељеног крајњег стања.

Технолошка димензија

Као и на примеру временске димензије, налазимо да је *технолошка димензија* предмет разматрања у Доктрини операција Војске Србије [3], Доктрини КоВ [2] и Упутству за оперативно планирање и рад команди у Војсци Србије [7], док у осталим доктринарним документима није детаљније разматрана као таква. У наведеним документима постоје извесне разлике у дефинисању садржаја, односно чинилаца технолошке димензије.

Доктрина операција уважава чињеницу да непрекидан и убрзан технолошки развој, у интеракцији са осталим димензијама, представља значајан фактор комплексности оперативног окружења, као и да тенденције у технолошкој димензији

испољвају посебан утицај на планирање, припрему и извођење савремених операција. Према Доктрини операција основни чиниоци технолошке димензије оперативног окружења су: „развој борбене и информационе технике, аутоматизација у подршци доношења одлука у реалном времену, унапређење визуелизације зона операција, селекција и одабир циљева и оптимално ангажовање ресурса у односу на утврђена жељена крајња стања“ [3, страна 10].

Доктрина КоВ, попут Доктрине операција, уважава чињеницу да тенденције у технолошкој димензији испољвају посебан утицај на планирање, припрему и извођење савремених операција, али наглашава потребу праћења развоја технолошке димензије како би се снаге Копнене војске опремале неопходним средствима наоружања и војне опреме (НВО), како се не би довеле у подређен положај. Када су у питању чиниоци технолошке димензије оперативног окружења Доктрина КоВ препознаје само један, односно износи да „основни чинилац технолошке димензије оперативног окружења јесте развој ратне технике кроз производњу нових и модификацију средстава наоружања и војне опреме, ради унапређења њихове ватрене, маневарске и заштитне моћи“ [2, страна 13].

Упутство за оперативно планирање и рад команди у Војсци Србије за технолошку димензију, као садржај оперативног окружења, каже да се „манифестује степеном технолошке развијености и привредних капацитета потребних за војне и цивилне сврхе“ [7, страна 21].

Након упоређивања изнетих виђења технолошке димензије оперативног окружења у наведеним документима може се закључити да неусклађеност није само термилошке природе већ свеукупног схватања утицаја исте на разумевање оперативног окружења и формирање оперативног модела.

Закључак

Оперативно окружење има физичку, војну, временску, политичку, социјалну, економску, технолошку и информациону димензију и посматра се као систем састављен од великог броја међусобно зависних елемената у свим његовим димензијама. Сагледавање оперативног окружења врши се идентификацијом и анализом релевантних елемената и њихових међусобних веза који могу утицати на резултате ангажованих снага у конкретним операцијама.

Димензије оперативног окружења, разматрају се у Доктрини операција Војске Србије [3], Доктрини КоВ [2] и Упутству за оперативно планирање и рад команди у Војсци Србије [7]. У осталим доктринарним документима нису детаљније разматрана. Приступ и дефинисање елемента оперативног окружења у свим наведеним документима је различит. Суштински проблем је што се документи баве описивањем а не дефинисањем проблема. Дефиниције елемената оперативног окружења нису јасне и прецизне већ описују стање, сврху, на шта утичу, шта обухватају, на шта се односе што би у наредним ажурирањима наведених докумената требало отклонити. У Доктрини операција Војске Србије и Упутству за оперативно планирање и рад команди у Војсци Србије присутна је неусаглашеност у погледу придавања значаја појединим димензијама оперативног окружења. Наиме, у Доктрини операција су по

значају истакнуте физичка и временска, а у Упутству политичка и економска димензија. Такође, оперативно окружење је потребно сагледавати као систем, са димензијама као елементима, а не као скуп услова у којим се сагледавају елементи димензије.

Схватање оперативног окружења је кључ којим се успоставља разумевање услова у којима се употребљавају снаге Војске. Снаге Војске се употребљавају у оперативном окружењу у којем владају одређени услови и мењају се у току реализације мисије. Суштина схватања оперативног окружења није сама себи сврха, већ се налази у утицају на сопствене снаге, на непријатеља и на извођење операција у свим његовим димензијама. Не постоји дефинисан шаблон шта треба разматрати и како треба разматрати појединце димензије оперативног окружења. Огромна је разлика у физичкој димензији на пример у ратовима на простору бивше Социјалистичке Федеративне Републике Југославије (СФРЈ) почев од 1991. године и у агресији на Савезну Републику Југославију (СРЈ) 1999. године где је физичка димензија поред гео простора земаља учесника агресије, била проширена на акваторију и космички простор.

Потпуним схватањем оперативног окружења, идентификују се могући начини решавања проблема и предвиђају потенцијални резултати ангажовања сопствених снага, непријатељевих снага и неутралних учесника.

Системски приступ разматрању оперативног окружења дефинисан је Упутством за оперативно планирање и рад команди у ВС [7]. На стратегијском нивоу планирања не постоји фаза или подфаза у процесу оперативног планирања где се децидно анализира оперативно окружење или димензије оперативног окружења. Може се рећи да се оперативно окружење анализира у фази оријентације, у подфази анализа мисије, у кораку анализа фактора. Као фактори који су наведени да се анализирају су учесници (људски и материјални ресурси сопствених снага, непријатеља, савезника и неутралних), простор време и информације. Кључни фактори се анализирају дедукцијом, што резултира закључцима који су релевантни за наставак процеса планирања.

На оперативно – тактичком нивоу анализа оперативног окружења врши се у фази оријентације у кораку 2 кроз обавештајну припрему бојишта. Обавештајна припрема бојишта (ОПБ) [9], је систематичан и непрекидан процес упоредних анализа претњи и борбеног окружења. Садржи процену свих димензија борбеног простора (окружења), процену непријатеља, те на основу интеграције свих процена, одређивање вероватних варијанти употребе непријатеља. Упутство за обавештајну припрему бојишта као алат, јасно и прецизно, води обавештајни орган у дефинисању закључака како физичко окружење утиче на сопствене и непријатељеве могућности.

Разумевање оперативног окружења није само себи сврха, већ је његова сврха да кроз разумевање утицаја на планирање и извођење операције помогне команданту да донесе оптималну одлуку за употребу јединица. На крају, може се закључити да крајњи циљ разумевања оперативног окружења јесте проналажење оних решења која ће нас довести до крајњег жељеног стања, да пронађемо механизме који нас фаворизују у односу на противника и механизме да се заштитимо од дејстава непријатеља.

Литература

- [1] Стратегија националне безбедности Републике Србије, Службени гласник РС, Београд, 2009.
- [2] Доктрина КоВ, Медија Центар „Одбрана“, Београд, 2012.
- [3] Доктрина операција Војске Србије, Медија центар „Одбрана“, Београд, 2012.
- [4] FM 3-0 *Operations*, TRADOC, The United States, 2008.
- [5] FM 5-0 *Operations Process* TRADOC, The United States, 2010.
- [6] Joint Publication JP 5-0 *Joint Operation Planning*, Department of Defense Washington D.C.: U.S. Government Printing Office, 2011.
- [7] Упутство за оперативно планирање и рад команди у Војсци Србије, Медија Центар „Одбрана“, Београд, 2015.
- [8] Славковић Раде, Кршљанин Дејан, *Утицај оперативног окружења на сајбер претње*, Војно дело, 5/2015.
- [9] Упутство за обавештајну припрему бојишта, Медија Центар „Одбрана“, Београд, 2015.

МОРАЛНИ РАЗВОЈ И МОРАЛНО ВАСПИТАЊЕ КАО АСПЕКТ ЦЕЛОВИТОГ РАЗВОЈА ЛИЧНОСТИ У ОДБРАНИ ЗЕМЉЕ

Мане Наранчић
Војска Србије, Копнена војска

Морални развој и морално васпитање представља веома важан фактор развоја и формирања личности. Превентивним деловањем у васпитању деце, а касније омладине и одраслих људи, свако друштво ствара корисне чланове на које може да се ослони и који ће представљати здраво језгро за настанак и развитак породице. Поштујући традиционалне вредности које намеће морал, социјална средина, породица као стуб друштва, свако друштво добија један нови квалитет који се ствара и доприноси да у будућности чланови заједнице преузму кључну улогу у његовом развоју и очувању. Сви чиниоци су међусобно битни и зависни, а резултат је видљив уколико свако на свом нивоу допринесе да се систем успешно развија и трансформише.

Кључне речи: *морал, моралне норме, морална свест, позитивна воља, морално васпитање, морални развој*

Увод

Држава са своје стране треба да подстиче позитивне вредности, да сагледава све могуће проблеме и тражи најбољи начин да их благовремено превазиђе. Према свим досадашњим проучавањима, теоретичари моралног развоја се слажу у једном, а то је, да најбоље резултате моралног васпитавања се добијају у раду са децом, где уз један примеран и крајње конструктиван метод може да се утиче на дељу психологију и најлакши је пут промене неког деструктивног понашања.

Кроз форму разговора користећи индуктивно-дедуктивну методу добија се веома добар резултат у моралном развоју и васпитању. При чему сваки васпитач добро смишљеним питањима треба да постигне појединца да пронађе одговор на сва постављена питања и да самостално изведе закључак.

Метод моралног васпитања имају одређене специфичности. У ранијим поделама издвајане су следеће методе: убеђивање, вежбање, подстицање и кажњавање. Оваква класификација, сматрају теоретичари да је подложна критици. У савременој литератури методе моралног васпитања су детаљно анализирани.

С правом се констатује да ниједну методу не треба апсолутизовати јер ниједна метода није најбољи пут која свима одговара. Зато приликом њихове примене треба водити рачуна о следећим захтевима: општем циљу и задацима; дидактичко-методичком циљу, природи, садржају материје; узрасним особеностима; времену предвиђеном за поучавање и учење.

Анализа историјских извора указује на чињеницу да се на питање шта је моралност различито одговара. Те разлике изнедриле су различите теорије: теорија социјалног учења, теорија когнитивног развоја и психоаналитичка теорија. Брижљиво су анализирани доприноси појединих аутора у схватањима моралног развоја: Барнеса, Шаленбергера, Дјуија, Пијажеа, Колеберга. Упоређивани су резултати истраживања и из тих анализа произилази да је морално васпитање деце и младих веома сложено и да зависи од низа фактора који се међусобно преплићу. Према ауторима, тако сложен феномен заснива се на четири основне компоненте: морална осетљивост, морално суђење, морална мотивација и морални карактер. Када је реч о психолошким основама моралног васпитања, поред интелигенције, значајне су и друге димензије и особине личности као што су ставови, уверења, визије, спремност на сарадњу, општа честитост, достојанство и част.

Историјски развој моралне идеје о васпитању

Сократ (469–99 г.п.н.е) – антички филозоф је сматрао да саговорника треба довести до сазнања о незнању ("Знам да ништа не знам") да би у даљем току разговора истакао значај истине и врлине као и висок значај сазнања и морала.

Платон (427–47 г.п.н.е) – антички филозоф је сматрао да је код сваког човека потребно развити индивидуалне способности и изградити моралне особине, као и да је подједнако важна строгост у васпитању како према мушкој деци тако и према женској деци.

Дао је класификацију периода у развоју човека:

- рођења до 3. године – васпитање се врши у породици,
- од 3. године до 6. године – васпитање се врши под надзором дадиља,
- од 7. године до 18. године – васпитање се врши у државним васпитним установама,
- од 18. године до 30. године – постају чиновници,
- од 30. године до 35. године – само најспособнији настављају школовање

Аристотел (384–22 г.п.н.е) – антички филозоф је сматрао да је по природи човек друштвено биће и да васпитање мора бити у надлежности државе, и држава као таква не може да опстане уколико не преузме овај веома важни задатак. Посебно се залагао за идеју хармонијског развоја и васпитања при чему је посебно истицао склад телесног, умног и моралног.

Дао је класификацију периода у развоју човека:

- од рођења до 7. године – васпитање се врши у породици.
- од 7. године до 14. године – васпитање се врши под школским надзором.
- од 14. године до 21. године – почиње зрело доба васпитања

Јан Амос Коменски (1592–670) – Чешки педагог и хуманист, носилац идеје педагогије новог доба је сматрао да васпитање треба да се прилагоди природи и могућности детета као и да буде у складу са спољном природом и да се заснива на природним законима.

Поставио је принципе у настави и то:

- принцип очигледности
- принцип поступности (од лакшег ка тежем, од ближег ка даљем, од једноставног ка сложеном, од познатог ка непознатом)
- принцип систематичности

Поставио је систем школства и то:

- од рођења до 6. године – материнска школа кроз васпитање у породици при чему је улога мајке најважнија
- од 7. године до 12. године – школа матерњег језика (основна или елементарна школа)
- од 13. године до 18. године – гимназија
- од 19. године до 24. године – академија

Џон Лок (1632–1704) – Енглески филозоф и емпириста је сматрао да је главни извор сазнања налази у искуству по којој развитак и формирање личности зависи искључиво од искуства. Истиче да је „дететова душа једна празна табла (*tabula rasa*), управо зато васпитање има велику моћ у формирању човека, као и да су сви људи које видимо, њих 9/10 оно што су, добри или лоши, захваљујући само свом васпитању“. У моралном васпитању истиче значај „Примера“ као најзначајнијег васпитног средства.

Жан Жак Русо (1712–1778) – Француски филозоф и емпириста је поставио своју концепцију према следећим критеријумима:

- васпитање детета треба ускладити према природи детета
- слободан развој и слободно васпитање
- индивидуални приступ
- залагање против физичког кажњавања
- истицање значаја умног васпитања
- троструко васпитање (природа, људи и ствари)
- дисциплина заснована на природној казни
- природа детета се разликује од природе одраслог човека

Јохан Хајнрих Песталоци (1746–1827) – Швајцарски хуманист сматрао је да је сваки човек по природи добар и да је снага васпитања у подстицању човекових снага. Васпитање се мора заснивати на развоју ума, срца и руку, па зато истиче значај развоја умног, моралног и физичког развоја код сваког човека. Поставио је принципе и то: очигледност, поступност, систематичност и приступачност.

Фридрих Адолф Дистервег (1790–1866) – Немачки теоретичар који је поставио три принципа:

- саморадња
 - прилагођавање природи
 - прилагођавање култури
- У развоју човека разликује три нивоа:
- ниво владања осећања
 - ниво памћења
 - ниво разума.

Морал, моралне норме, морално васпитање

Морал (лат. Мос, морис – обичај, владање, понашање) је друштвена појава и представља облик људске свести и практичног односа човека према свету, према другим људима и према самоме себи.

Морал – то су обичајне норме (правила понашања), којима се регулишу односи међу људима, према свету и према самој себи.

Морал је одређен друштвеним односима и обичајним нормама и мења се заједно са друштвеним променама.

У најширем смислу, функција морала је да регулише односе међу људима, како би се постигло опште добро за све људе, као и за све чланове друштва.

Према Канту, хуманистичка оријентација морала представља човека који поседује потпуну слободу у размишљању и понашању, из чега и проистиче слобода за све друге људе.

Морал заузима веома важну улогу у процењивању самог људског понашања и то као:

а) морално вредних (понашања која се захтевају, препоручују и одобравају)

б) морално не вредних (понашања која се не захтевају, не препоручују и не одобравају и забрањују се)

Морал се развијао у људском друштву и одређује га систем неписаних норми и као реч се употребљава:

а) вредносно-натуралном смислу приликом описа моралног понашања појединца, заједнице или друштвено – историјске епохе)

б) вредносном смислу приликом описа понашања који се означава као морално вредним као и морално неприхватљивог понашања.

Морал има три битне компоненте:

– интелектуалну

– емоционалну

– вољну

Морална свест (интелектуална компонента морала) се односи на сазнању о моралном и неморалном, познавању моралних норми и моралних принципа. За способност моралног суда, као и за само оцењивање потребно је *морално знање* које се стиче учењем и то посебно *учење увиђањем*.

Морална осећања (емоционална компонента морала) спадају у племенита осећања без којих сигурно не могу постати уверења који су покретачи моралне акције. Ова осећања зависе од *учења условљавањем* а након тога и од *учења по моделу*.

Позитивно усмерена воља (вољна компонента морала) је веома важна за претварање моралних сазнања и осећања у моралну активност појединца при чему је неопходна снажна и одговарајући усмерена воља.

Није само битно да ли људи препознају шта је морално и добро у друштву, већ и да знају шта треба да чине и како да се понашају.

Одлике јаке позитивне воље су: упорност, одлучност, доследност, дисциплинованост, савесност, толерантност.... То је спремност да се донесу одлуке у складу са моралним нормама и да се исте доследно спроведу. Оне искључиво зависе од учења условљавањем и од учења по моделу (емоционална компонента)

Развијена морална свест подразумева и све друге компоненте, складно изграђене и међусобно усклађене. Морална (племенита) осећања као и позитивно усмерена воља чине једну целину која сваком човеку даје одређени *морални лик*. Главне црте човековог моралног лика називају се *карактер*. Карактер даје одређени печат целокупном човековом понашању, а сама основа карактера представља *воља*.

Веома често је случај да нису све компоненте морала једнако развијене код свих људи подједнако. Та разлика је веома уочљива код људи који се разликују по годинама и нису генерацијски повезани. У теорији се доста често спомиње реч тзв. „*двојни морал*“. У овом случају таква особа једно мисли, друго говори а треће ради и представља једну лошу појаву у друштву. Најчешће се такве особе налазе у политици где они за своје поступке приликом изборне кампање обећавају „куле и градове“, а касније једноставно не испуњавају оно што су обећали народу и зашта је народ дао свој глас на изборима. За своје поступке не носе никакве санкције, и све је препуштено њима самима да одлуче како ће поступити у одређеним ситуацијама. У овом случају унутрашњи критеријум може бити *грижа савести*, а спољна манифестација да се испољи кроз одређени *презир* од стране народа.

Важно је напоменути да приликом стицања моралне свести као део вредносног система личности истакнемо значај интернализације одређених принципа понашања.

Према данашњем схватању прихваћено је схватање према коме се дете не рађа ни морално, ни неморално, већ као *иморално* где се дечје понашање не одређује моралним стандардима који важе за одрасле.

Свако друштво има свој различит морал и различито морално васпитање. Оно настоји да своје чланове морализује и обликује у складу са специфичностима и обележјима националних, верских и културних традиција као и са вредностима прихваћеног опште друштвеног морала. Друштво увек намеће позитивне друштвене норме који одређују шта је пожељно и друштвено прихватљиво понашање појединаца, док одбацује негативне друштвене норме које одређују шта је непожељно и забрањено.

Наше друштво захтева од савременог човека изграђивање личности у духу морала који је код нас доминантан.

Моралне норме су предмет проучавања филозофије, свих друштвених наука а посебно етике. Оне почивају на идеји моралних вредности. По правилу то су неписане норме, али могу бити изражене и у виду кодекса у савременим друштвима. Представљају пожељан оквир понашања и односа појединца према другима и заједници.

Моралне норме јесу одређени стандарди које друштвена заједница поставља да би одредила шта је правилно, а шта није у понашању својих чланова. По садржају поред моралних норми постоје и обичајне, религијске и позитивно-правне.

Обичајне норме су неписане норме који регулишу односе у традиционалним заједницама, мада имају утицаја и у савременим друштвима.

Религијске норме представљају важан регулатор друштвених односа између појединаца и заједнице у спровођењу својих верских принципа.

Позитивно правне норме су такве норме које иду уз конкретне санкције за непридржавање или њихово кршење уз изрицања прекршајних и кривичних санкција.

У области логике постоје два основна појма и то: *истинито и неистинито*,

У области естетике постоје два основна појма и то: *лепо и ружно*,

У области етике постоје два основна појма и то: *добро и зло*.

Под утицајем моралних норми људи формирају сопствене моралне принципе, који заједно представљају моралну свест. Под утицајем моралне свести вреднује се сопствено понашање и понашање других људи, као и сва збивања у друштвеној заједници.

Морално васпитање (према Баковљеву, 1997) представља „укупност интенционалних утицаја на морални развитак личности“.¹

¹ Баковљев, М.: *Основи педагогије*, Сомбор, Учитељски факултет (1997).

Морално васпитање (према Јовановићу, 1998) представља „посебно васпитно подручје као и компонента свестрано развијене личности”.²

Морално васпитање (према Јовановићу, 1998) представља „организован, плански, системски процес моралног формирања моралне личности”.³

Морално васпитање (према Грандићу, 2001) представља „друштвено васпитање као припрема појединца за заједнички живот у заједници”.⁴

Морално васпитање (према Круљ, Качапор, Кулић, 2001) представља „процес формирања моралних одлика човека, погледа на свет, људско друштво и човека, моралних осећања, позитивних својстава воље и карактера, навика моралног понашања и деловања у складу са прихваћеним нормама”.⁵

Морално васпитање (према Бранковић, Илић, 2003) представља „процес моралног формирања и моралног обликовања појединца у друштвену личност”.⁶ По њима морално васпитање обухвата:

- а) стицање моралних сазнања
- б) формирање моралних уверења
- в) формирање моралног понашања и деловања.

Морално васпитање (према Ђорђевићу, 1996) јер представља „припрема појединца за заједнички живот у оквиру друштвених група и заједница, а друштвено васпитање је увек и морално зато што представља припрему за поштовање тих и свих вредности у животу”.⁷

„Осећање моралне дужности као осећање обавезе да поступком по начелима добра је осећање дуга не само према спољашњем ауторитету који од мене такво поступање ишчекује или тражи (јавно мњење, неки мој узор или васпитач, нека институција или организација), већ првенствено осећање обавезе према себи самом као могућем носиоцу и представнику човечности, или према човечности која потенцијално постоји у нама”⁸ (Павићевић, 1974).

Пијажеова и Колбергова теорија моралног развоја

Према ранијим схватањима веровало се да је свако дете по самој природи добро или лоше, што је изискивало озбиљне последице по начину васпитања тог детета.

Према савременом схватању, дете, пре него што ће почети да се понаша на један моралан начин, потребно је да се упозна са моралом групе којој припада и то кроз поруке и савете који дају одрасли чланови групе.

² Јовановић, Б. *прир. Породично васпитање, изабрани текстови. Учитељски факултет у Јагодини, Јагодина (1998).*

³ *ibid.*

⁴ Грандић, Р.: *Основи педагогије, приручник*, Нови Сад, издање аутора (2001).

⁵ Круљ, Качапор, Кулић: *Педагогија*, Београд, Свет књиге (2001).

⁶ Бранковић, Д., Илић, М.: *Основи педагогије, друго, допунско издање*, Бања Лука, Comesgrafika (2003).

⁷ Ђорђевић, Ј.: *Морално васпитање – теорија и пракса*. Савез педагошких друштава Војводине, Нови Сад. (1996).

⁸ Павићевић, В.: *Основи етике*. Култура, Београд. (1974).

Према бихејвиористичком схватању моралност се стиче условљавањем.

Према психоаналитичком схватању моралност се стиче процесом идентификације детета са родитељима.

Према когнитивистичком схватању (Пијаже, Колберг) морална свест се не формира једноставним усвајањем родитељских принципа.

Пијаже сматра да се аутономна моралност постиже тек када попусти родитељски притисак на дете и када исто има све учесталије контакте са својим вршњацима. Колберг сматра да морални развој пролази кроз одређене моралне стадијуме.

Пијажеова и Колбергова теорија когнитивног развоја нису одвојене од теорија социјалног учења, већ се у некој мери и допуњују. Она не пориче значај и утицај социјалних агенаса и то пре свега утицај породице, предшколске установе, школе, вршњачких група, улице, као ни потребу различитих облика учења за формирање моралне свести.

Пијажеова теорија моралног развоја

Према овој теорији морални развој детета се посматра као саставни део ширег процеса интелектуалног развојка при чему се на сваком развојном ступњу детета усвајају одређене карактеристике и последице које наступају у току моралног понашања детета.

Морални реализам који је повезан са егоцентричним мишљењем се углавном манифестује кроз веровање у објективно схватање, да су моралне норме апсолутне и непромењене и да постоје независно од људи који су изједначени са природним законима.

Деца немају способност да на одређене појаве гледају из угла других људи, не схватајући да туђи мотиви и осећања могу бити различити од њихових сопствених. Морални развој детета карактерише постепено прихватање и потчињавање моралним нормама, али без уочавања сопствених могућности за њихово доношење.

Пијажеова теорија моралног развоја обухвата следеће ступњеве:

Хетерономне моралности

Аутономне моралности

1. Хетерономна моралност подразумева да дете има неограничено поверење да све што долази споља и што је неприкосновено, а родитељи кажу да уради и да је то морално, оно без поговора то и извршава. На овом ступњу развојка моралности, дете се потчињава вољи одраслих и није у стању да само уочава моралне принципе и да их примењује.

2. Аутономна моралност подразумева да на овом ступњу дете схвата да се нека правила могу мењати, да она нису вечна и непроменљива и да се у договору са родитељима могу изменити. Дете на овом ступњу моралног развоја постепено гради појам правде и узајамног односа као основа развоја аутономног морала. Код истог се јавља свест о потреби придржавања одређених правила понашања ради сарадње са другима. Дете сада прихвата оно што је у складу са прихваћеним моралним нормама. Прихватањем најопштијих моралних принципа и правила код детета се формира *савест*.

Савест се дефинише у способности за аутономно морално понашање, где свако одређује моралне циљеве и моралне самодисциплине. Одступањем од ових утврђених циљева и принципа код детета се ствара осећај „*гриже савести*” која опомиње и кажњава. Развој дечје моралности је у ствари процес њихове социјализације. То је најбољи пут усвајања свих моралних принципа и норми. Да ли ће дете да се понаша на друштвено прихватљив начин зависи пре свега од утицаја групе којој то дете припада, као и искуствима која стиче у групи. Преко одобравања или неодобравања дете се упознаје са очекивањима унутар групе као и међусобним односом између чланова групе. Уколико добија позитивне реакције у оквиру групе то за дете представља додатни мотив да такво понашање понавља и изнова учвршћује. Самим тим гради неизмерно поверење како према својим родитељима тако и према самом себи.

Процес социјализације је неодвојив сегмент од моралног развоја, при чему се деца постепено оспособљавају за самоконтролу и самодисциплину. На предшколском узрасту се ове особине нарочито испољавају кроз заједничку игру, и активности који се деци на недвосмислен начин и конкретним примерима тумаче потребе поштовања права и слободе других, као и сопствених потреба за остваривање свих права у моралном развоју детета.

Колбергова теорија моралног развоја

Према овој теорији морални развој детета се посматра највише кроз морално суђење, а не морално понашање.

Колбергова теорија моралног развоја детета обухвата следеће стадијуме:

1. преконвенционални (преморални) спадају: послушност, поштовање ауторитета, избегавање казне
2. конвенционални: где спадају брига за друге, добро понашање је оно које погудује другима (добар дечак, добра девојчица), испуњавање обавеза, поштовање реда и правила.
3. постконвенционални (аутономни) где спадају: свест о релативности норми и вредности, закони и норме могу се променити уколико не испуњавају друштвену намену, кршење правила није прихватљиво без обзира на санкције.

Колбергова теорија указује нам да је морални развој когнитивно усмерен, као и да сваки стадијум се разликује по моралном размишљању у односу на претходни стадијум. Што је стадијум већи то и размишљање постаје комплексније, садржајније и повезаније и појављују се квалитетније разлике у моралном суђењу.

По Колбергу ни један стадијум се не може прескочити у моралном развоју и готово је сигурно да сви стадијуми су заправо идентични у различитим културама.

Морални развој представља један дуг процес, који траје кроз читаво детињство, па чак и адолесценцију. Сам прелаз на више стадијуме је обележен одређеним карактеристикама као што су:

- Интенционалност
- Релативност
- Независност од санкција

1. Интенционалност подразумева да млада деца осуђују само учињено зло чије су последице видљиве, док старија деца узимају у обзир и намеру да се нешто учини и преко те намере вреднују и сам чин.

2. Рекативност подразумева да млада деца имају „црно-белу представу” о злу, старија почињу да увиђају релативност граница између њих и нису тако искључива у судовима.

3. Независност од санкција подразумева да млада деца виде зло у неком чину јер га прати санкција, старија деца их схватају и раздвајају да кршење правила није исправно без обзира да ли ће изазвати санкције.

Фактори и задаци моралног васпитања у одбрани земље

Фактори моралног васпитања у одбрани земље су: породица, предшколска установа, школа, друштвена средина, мас медији, књиге, слике, филмови и интернет.

Задаци моралног васпитања спадају⁹: (према Баковљеву, 1997):

Израђивање позитивне моралне свести

Неговање племенитих осећања

Развијање снажне и позитивно оријентисане воље и позитивног карактера.

Задаци моралног васпитања спадају¹⁰: (према Јовановићу, 1998):

Развијање позитивног односа према друштвеној заједници

Развијање моралног односа појединца према другом човеку

Развијање моралних особина, воље и карактера

Задаци моралног васпитања спадају¹¹: (према Грандићу, 2001):

1. Усвајање моралних знања

2. Развијање моралне воље

3. Формирање моралног лика

У теоријским и емпиријских истраживања веома важну улогу имају два значајна фактора моралног васпитања а то су: породица и школа. Породица као основну ћелију друштва дели судбину свог времена.

У том контексту луцидно је анализирати све тешкоће с којима се сусреће савремена породица, као и измењени оквири у којима деца расту и васпитавају се, при чему се свакако мења и сам положај мајке у економском и социјалном животу земље. Нагласак се ставља на улогу родитеља, а не само мајке, у васпитању деце. У емпиријским истраживањима анализирају се емпиријска истраживања вршена у различитим социјалним срединама која су обухватала различиту класну припадност, ниво образовања, градско и сеоско становиште и утицаје тих фактора на породични живот и васпитање деце. Теоретичари с правом постављају питања како ће се остваривати европске вредности ако се имају у виду велике економске, друштвене и културне прилике. Анализама је обухваћено друштвено-морално васпита-

⁹ Баковљев, М.: *Основи педагогије*, Сомбор, Учитељски факултет (1997)

¹⁰ Јовановић, Б.: *прир. Породично васпитање, изабрани текстови. Учитељски факултет у Јагодина, Јагодина.*(1998)

¹¹ Грандић, Р.: *Основи педагогије, приручник*, Нови Сад, издање аутора (2001)

ње и у земљама транзиције. Ти процеси довели су до смањења услова за свестра-ни развој личности. Лична успешност и лична промоција почела је да преовлађује над вредностима које имају друштвени значај.

Оправдана су указивања аутора на појаву лажних вредности, лажних идеала које ремете социјално-морално васпитање младих. Старе вредности не могу да функционишу, а нове нису јасно утврђене и дефинисане, што води до духовне дезоријентације. Настаје велико друштвено раслојавање, што збуњује родитеља и води до недоумица како васпитавати децу. С правом се истиче да се мало говори о тамним странама друштвено-економских промена. Када се ради о друштвено-моралном васпитању младих, очи су уперене у школу, и то из простог разлога што је школа у цивилизацијским променама увек била заинтересована за морално васпитање. Било би нереално очекивати да у нашем несигурном и неизвесном времену тражимо да школа преузме главну улогу и сву бригу за морално васпитање деце и младих. Потребан је интегративни приступ процесу моралног васпитања. То никако не значи да не треба указивати на слабости моралног васпитања које се спроводи унутар школа: апстрактност, дедуктивност, пасивност, ауторитарност, неадекватни избор садржаја итд. Сврха читавог процеса моралног васпитања није само у познавању морала, већ и у стварању одређених практичних искустава на основу којих ће се научити начела и вредности које су потребне за живот у заједници.

Принципи моралног васпитања

У основне принципе моралног васпитања спадају¹²: (према Баковљеву, 1997):

Принцип хуманости и позитивне оријентације

Свесне активности

Организованости

Васпитања у заједници

Вођења рачуна о узрасту и уважавање индивидуалних особина васпитаника

Јединствених захтева и деловања свих фактора и садржаја моралног васпитања.

Методe и средства моралног васпитања у одбрани земље

Оно што је највредније за методе и средства моралног васпитања, јесте став да ниједно објашњење или разговор, или колективни утицаји „не може се сматрати увек апсолутно корисним... Каткада ће оно бити корисно, а каткад и штетно“¹³ (Макаренко, 1948).

Сигурно је да су и у данашњим условима за морално васпитање непревазиђени његови захтеви, нпр.:

1. поштовање личности васпитаника,

2. деловање на појединца путем колектива, јер људска судбина није нешто изоловано од пута колектива и друштвених интереса,

¹² Баковљев, М.: *Основи педагогије*, Сомбор, Учитељски факултет (1997).

¹³ Макаренко, А.: *Изабрана педагошка дела*, Београд (1948).

3. педагошки оптимизам и развијање позитивних квалитета у личности васпитаника, посебно осећања дужности и части,

4. утицај и значење свесне дисциплине и др.

Методе моралног васпитања су проверени и ефикасни начини утицаја на морални развој и морално васпитање деце и младих. У ове методе спадају:

1. Методе уверавања
2. Методе навикавања
3. Методе подстицања
4. Методе спречавања

Методе уверавања се примењује за стицање моралних знања, моралних норми, система моралних вредности. Средства за овај метод су: савет, поука, пример, објашњење, критика и самокритика.

Методе навикавања се примењује да би се формирале навике моралног понашања. Средства за овај метод су: вежбање, навикавање, и контрола.

Методе подстицања се примењује у циљу спречавања колебљивости, малодушности као и негативног понашања. Средства за овај метод су: речи, примери, обећања, признање, похвала, награда као и такмичење.

Методе спречавања се примењује да би се спречило негативно понашање или кориговали морално неприхватљиви поступци. Средства за овај метод су: надзор, контрола, опомена, претња, забрана, захтев и казна.

Метода спречавања изазива неугодна осећања, јер васпитач апелује на осећање стида и изазива помисао на могуће будуће неугодности. У коришћењу разних средстава спречавања мора постојати одређена поступност. Није прихватљиво коришћење најтежих казни приликом првог прекршаја васпитаника.

Средства спречавања могу бити различита. Пре свега у процесу моралног васпитања деце и омладине потребно је служити се примедбама, приговорима и замеркама. У одређеним ситуацијама васпитанику је потребно ставити примедбу на његово понашање и поступак, понекад му је потребно приговорити па и замерити.

Погодно средство методе спречавања и присиљавања јесте тзв. *Замена мотива*. На пример, када мало дете хоће упаљач васпитач му може показати оловку и на тај начин га одвратити од упаљача. Овакве функције задовољавају ученике и чине их дисциплинованијим, јер су стављени у ситуацију да позивају остале другове на ред и дисциплину. На пример, васпитач може од ученика који се одвајају и изолују створити такмичарске екипе за утакмицу. Заједнички циљ зближава децу и омладину.

Надзор је најблаже средство методе спречавања и присиљавања. То је саставни део добре организације моралног васпитања деце и омладине. Свест о присутности одвраћа васпитаника од лоших поступака. Међутим, надзор не треба да буде непрекидан и наметљив, а поготово се не сме претворити у шпијунирање васпитаника. Васпитаник треба да се осећа слободним у свом интимном животу, слободним докле год живи и ради у складу са тежњама свога колектива и друштвене заједнице. Колективни надзор има већу вредност за морално васпитање младих.

Једно од средстава методе спречавања и присиљавања јесте и *примедба или усмена опомена*. Примедба и усмена опомена најчешће садрже позив да се дете поправи. Циљ опомене је да васпитаник исправи неку мању грешку у свом понашању и да се њоме делује не само на појединца него и на читав колектив. Понекад добар

васпитач може опоменути васпитаника својим погледом, благим додиром руке, својим држањем, знаком или нијансом свога гласа. Понекада је добром наставнику довољно да само погледа на одређен начин ученика па да то значи усмену опомену.

Опомена је позив на добро понашање, најчешће у оним моментима када васпитаник попусти. Њу је потребно истицати у кратком, а понекада и у одсечном тону. Међутим, лупање о сто, плескање рукама или лупање ногама о под није подесан начин опомињања ученика. Усмену опомену могу истицати наставници-васпитачи, другови, родитељи, колектив васпитаника, разредни старешина и директор школе. Она може бити упућена појединцу, групи и читавом колективу или разреду. Опомена може бити јавна, а може се изрећи и насамом.

У процесу моралног васпитања потребно је користити и *критику* као средство методе спречавања. Критику је потребно користити, пре свега, као средство индивидуалног контакта, помоћу кога ће васпитач у непосредном, искреном и отвореном разговору са васпитаником претрести поједина питања. Уколико овај вид критике није довео до жељених васпитних резултата васпитач може да организује јавну критику поступака појединих васпитаника, пред њиховим колективом. У коришћењу јавне критике пред колективом потребно је наћи меру, јер треба имати у виду да је критика ученика пред њиховим колективом најснажнија критика. У овом случају јавно мњење колектива има посебан значај.

Веома ефикасно средство у процесу примене методе спречавања и присиљавања јесте захтев. Вредност захтева васпитача је, пре свега у томе што побуђује васпитаника на делатност. Под захтевом се подразумева све што родитељи, васпитачи, наставници, школа и друштво траже од васпитаника у појединим васпитним и животним ситуацијама. Свако одступање од захтева доводи до раскорака у моралном васпитању младих. Приликом одређивања захтева у моралном васпитању потребно је поћи од узрасних особности васпитаника, њихових могућности, захтева конкретности и доследности.

У процесу моралног васпитања васпитач ће често доћи у ситуацију да поставља одређене захтеве појединцима, групама и колективима васпитаника. Приликом постављања захтева треба настојати да васпитаници увиде да је захтев наставника-васпитача захтев нашег друштва. Тада ће захтев имати шире значење и већу снагу. Зрелијој деци се све мање заповеда и забрањује, а све више саветује и препоручује. Уколико је морално васпитање успешније утолико ће васпитаници све више себи постављати захтеве. То је истовремено и знак увиђања потребе и нужности свесне дисциплине.

Захтев није молба али ни увреда личности васпитаника. У процесу моралног васпитања деце и омладине од одређених захтева се не сме одступити. Ту се, пре свега, мисли на захтеве у погледу односа васпитаника према раду, учењу, дисциплини, одговорности, односа према друштвеној имовини и односа према заједници. Успешном испуњавању захтева у многоме доприноси подстицање, мотивисање васпитаника, додељивање разних признања, оцењивање и контрола.

Забрана као средство методе спречавања и присиљавања, ускраћује васпитанику да учини нешто. Забрана је захтев у негираном облику. Њу је потребно безусловно извршити. Деци не треба забрањивати оно што је оправдано. Забрана појачава жељу васпитаника за оном што је забрањено, јер децу привлаче забрањене ствари. Због тога сваку забрану треба образложити како би васпитаници схватили њену оправданост. Честа употреба забрана изазива дечији пркос.

Забраном се може ускратити нешто што деци шкоди и нешто што им не шкоди, што им чини задовољство. Забрана је оправдана васпитна мера, пре свега, у свим случајевима када се ради о ускраћивању онога што деци шкоди. Треба настојати да се забрана што мање примењује и да увек буде педагошки оправдана. Забрана се изриче оштрим и строгим тоном, међутим, она не сме бити израз самовоље васпитача. У спровођењу забране васпитач мора бити доследан. Ако се забрани нешто што се објективно не може извршити, забрану у таквим случајевима треба повући.

Закључак

Морални развој и морално васпитање као аспект целовитог развоја личности је покушај обраде свестраније и целовитије уз примену историјског и компаративног одређења. Из овога јасно се види да компарација није само метод научног сазнања, већ је и то начин мишљења. Морал и моралне норме се јасно разликују и првенствено зависе од филозофије, културе и друштвено економског развоја сваке државе што нам говори о потреби диференцираног приступа друштвено моралном васпитању као и уважавању свих чинилаца које на њега утичу. То значи да се у теоријском погледу и практичној активности мора уважавати друштвена стварност као и унутрашњи развој и личне особине човека. Тешко је издвојити друштвени развој од моралног разлога. Посматрано са теоријског аспекта јавља се проблем разграничења између друштвеног и индивидуалног морала. У практичном смислу јавља се проблем како да спољашни друштвени захтеви постану субјективне норме понашања личности. Из моралног васпитања треба да произађе и морално понашање. Оно зависи од бројних спољашних противуречних фактора (економија, политика, идеологија, право, црква религија, традиција култура, родитељи) Последица таквих противуречности је и обезвређивање друштвених и моралних вредности. Треба истаћи да су знања о моралности заправо предуслов сваке моралне акције. Од знања се прелази на убеђење које усмерава вољу на сваку одређену акцију.

Битна карактеристика сваке моралне вредности јесте њихова променљивост. Оне искључиво зависе од социјалне средине и положаја појединца у тој средини. Вредностима се придружују и идеали и они прожимају све сфере индивидуалног и социјалног бића и представљају суштину сваког моралног система.

Морално васпитање треба остваривати путем одређених и промишљено изабраних садржаја. На основу изабраних садржаја остварују се морални принципи, циљеви и задаци. Најзначајнија подручја садржаја представљају: васпитање општих вредности, грађанско васпитање, патриотско васпитање, идејно-политичко васпитање. Компонента садржаја сагледава се у историјској перспективи и димензијама развојности.

Литература

[1] Баковљев, М. (1998): Основи педагогије, Сомбор, Учитељски факултет.

[2] Бранковић, Д., Илић, М. (2003): Основи педагогије, друго, допунско издање, Бања Лука, Comesgrafika.

- [3] Грандић, Р. (2001): Основи педагогије, приручник, Нови Сад, издање аутора.
- [4] Грандић, Р. (2004): Увод у педагогију, приручник, Нови Сад, издање аутора.
- [5] Круљ, Качапор, Кулић (2001): Педагогија, Београд, Свет књиге.
- [6] Педагошка енциклопедија (1989) редакција Шимлеша, П., Поткоњак, Н., том 1 и 2., Београд ZZUINS.
- [7] Трнавац, Н., Ђорђевић, Ј. (1992): Педагогија, Београд, Научна књига.
- [8] Nicolai Hartmann, Ethik, Walter de Gruyter & Co, Berlin und Leipzig, 1935.
- [9] Д. Ф. Томсон: Политичка етика и јавна служба, Службени гласник, Београд, 2007.
- [10] F. Jodl, Istorija etike, Veselin Masleša, Sarajevo, 1975.
- [11] Ј. Бабић: Морал и наше време, Службени гласник, Београд, 2005.
- [12] Р. Будон: Иморализам, ЦИД, Подгорица, 2007.
- [13] Артур Шопенхауер: Два основна проблема етике, СВЕТОВИ, Нови Сад, 2003.
- [14] Артур Либерт: Идеја моралног, Досије, Београд, 2006.
- [15] Nicolai Hartmann, Ethik, Walter de Gruyter & Co, Berlin und Leipzig, 1935.
- [16] Д. Ф. Томсон: Политичка етика и јавна служба, Службени гласник, Београд, 2007.
- [17] F. Jodl, Istorija etike, Veselin Masleša, Sarajevo, 1975.
- [18] Ј. Бабић: Морал и наше време, Службени гласник, Београд, 2005.
- [19] Р. Будон: Иморализам, ЦИД, Подгорица, 2007.
- [20] Valentin Zsifkovits, Politik ohne Moral, VERITAS-Verlag, Linz, 1989.
- [21] Н. Вучковић-Шаховић, Права детета у свету и Југославији, Београдски центар за људска права, Београд, 1997.
- [22] Н. Вучковић-Шаховић, Конвенција о правима детета, Југословенски центар за права детета, Београд, 1999.
- [23] Макаренко, А.: Изабрана педагошка дела, Београд, 1948.
- [24] Јовановић, Б. прир. Породично васпитање, изабрани текстови. Учитељски факултет у Јагодини, Јагодина, 1998.
- [25] Павићевић, В.: Основи етике. Култура, Београд, 1974.
- [26] Ђорђевић, Ј.: Морално васпитање – теорија и пракса. Савез педагошких друштава Војводине, Нови Сад, 1996.

ВАЗДУХОПЛОВНА ВАТРЕНА ПОДРШКА СНАГАМА КОПНЕНЕ ВОЈСКЕ У НАПАДНОЈ ОПЕРАЦИЈИ

Жељко М. Маринковић, Раде В. Славковић,
Божидар М. Цмиљановић
Универзитет одбране у Београду, Војна академија

Повећање домета и разорне моћи наоружања довели су до промене начина планирања и извођења операција. У почетном периоду сукоба тежи се постизању одлучујућих ефеката дејством из ваздушног простора по непријатељу, ради стварања услова за отпочињање операција копнених снага. Како би услови који се желе постићи били у складу са уложеним напорима, уз истовремено избегавање сопствених губитака, неопходно је усклађивање активности по циљу, месту и времену између ваздухопловних снага и јединица Копнене војске.

Кључне речи: *операције, ваздухопловна ватрена подршка, извођење операција*

Увод

Промена глобалне слике света довела је до промене физиономије оружаних сукоба. Број јединица и средстава није сегмент који нужно одређује питање победника већ степен технолошког напретка, борбених капацитета и могућности да се ти капацитети примене у разним облицима сукоба у свим временским условима. Основни постулат савремене операције је достизање жељеног крајњег стања уз рационално коришћење ресурса. Непрекидно се увећава домет, вероватноћа дејства, брзина реаговања и ефекат на циљу.

У односу на више деценијска, скоро непромењива гледишта на безбедносне ризике једног друштва и примену свеукупне војне моћи према тим ризицима, савремени изазови у последњем периоду радикално су се променили, а тиме и физиономија савременог ратовања. У савременом ратовању почетна дејства најчешће се реализују као дејства у ваздушном простору и из ваздушног простора уз максималну употребу капацитета РВ и ПВО. „Употребом ваздухопловних снага може се користити пројекција борбене моћи из ваздуха, интегришући могућности ваздухопловних снага у обликовању простора борбених дејстава по дубини, неутралисати или уништавати снаге и објекти непријатеља, обезбеђујући непосредну или посредну подршку копненим снагама.”¹ Основни циљ јесте да се прецизним дејствима на почетку сукоба постигне одређени степен предности пре почетка дејства коп-

¹ Доктрина В и ПВО (Београд: Медија центар „Одбрана”, 2012), 46.

нених и других снага. Поред дејстава, циљ је и прикупљање обавештајно-извиђачких података из ваздушног простора који се користе за стварање услова у наношењу прецизних и одлучујућих удара и стварање повољних услова за брзо решење сукоба, уз минимизирање колатералне штете и потпуну заштиту свог ваздушног простора и територије, у што краћем времену и са што мање сопствених губитака.

Успех у извођењу операција у великој мери ће зависити и од оствареног степена превласти у ваздушном простору. Усавршавањем система осматрања ваздушног простора и аутоматизације обраде и преношења података повећаће се ефикасност система за противваздухопловну одбрану. Интеграцијом свих подсистема за ту намену обезбедиће се поуздано откривање, праћење и дејство по свим претњама у ваздушном простору и из ваздушног простора. Посредно ће се допринети лакшем маневру и дејству копнених снага, у оквиру операција ваздухопловне ватрене подршке.

Савремено ратовање карактерише међузависност снага КоВ и РВ и ПВО, што захтева поуздан и разрађен систем садејства и непрекидан рад на унапређењу идентификације, како би се предузимањем различитих поступака елиминисала или знатно умањила могућност настајања непредвиђених ситуација. Даљи развој ових система биће један од кључних аспеката за успех ваздухопловне подршке снагама Копнене војске у нападној операцији.

Операције ваздухопловне ватрене подршке

Ваздухопловна ватрена подршка јединица КоВ „обухвата сва дејства борбене авијације и хеликоптера ватреним, ракетним и бомбардерским наоружањем по непријатељевим снагама, средствима и објектима на копну и мору, која се врше за потребе и по плану јединица КоВ у циљу ојачавања њихове ватрене моћи и потпомагања у извршавању основних задатака.“² Операције ваздухопловне ватрене подршке „усмерене су на онеспособљавање или уништење непријатељевих Копнених снага, као и објеката и капацитета који директно или индиректно утичу на способности његових снага за извођење операција.“³ Тежиште је на дејству по најважнијим елементима оперативног распореда непријатеља, као и објектима и капацитетима који директно или индиректно утичу на његову способност. Значај ватрене подршке произилази из могућности борбене авијације и наоружаних хеликоптера који снажним ватреним ударима усаглашеним по времену и простору са снагама КоВ-а изненадно дејствују по објектима непријатеља, стварајући могућност преношења тежишта дејства по дубини његове одбране.

Ваздухопловна ватрена подршка изводи се у условима повољног односа ваздухопловних снага, у ситуацији када се јединица налази на тежишту дејства или је носилац дејства против непријатељевих ваздушних десанта. „Најчешћи објекти дејства у ваздухопловној ватреној подршци су оклопне снаге непријатеља у покрету,

² Александар Тодоровић и др., *Тактика ратног ваздухопловства и противваздухопловне одбране и ратне морнарице*, (Београд: ВИЗ, 1980), 30.

³ *Доктрина В и ПВО* (Београд: Медија центар „Одбрана“, 2012), 45.

ваздушни десанти, артиљеријско-ракетне јединице на положајима и у покрету, важнија командна места и осетљива места на комуникацијама, прелази преко река и слично.”⁴

Да би дејства снага РВ и ПВО у ваздухопловној ватреној подршци снага Копнене војске била ефикасна потребно је да буду задовољени следећи захтеви:

- тежиште увек треба да буде на времену и објекту дејства;
- авијацијске и хеликоптерске јединице које пружају подршку треба да буду способне за брзо преношење тежишта ваздухопловне ватрене подршке у оквиру граница тактичког радијуса ваздухоплова;
- ваздухопловна дејства треба да се изводе изненадно, краткотрајно и снажним нападима;
- посаде борбених ваздухоплова треба да буду оспособљене за брзо проналажење објекта и прецизно дејство.

Основе ваздухопловне ватрене подршке у операцијама

Ваздухопловна ватрена подршка снагама КоВ одређена је карактеристикама борбене авијације и борбених хеликоптера за извођење снажних удара усаглашених по месту, времену и простору. Тежиште је на дејству по најважнијим елементима оперативног распореда непријатеља, снагама, објектима и капацитетима који имају директан или индиректан утицај на његову способност. Подршка је функција коју извршавају снаге једне или више компоненти, асистирајући снагама друге компоненте. Командант копнене компоненте упутиће детаљне захтеве за подршку подржавајућем команданту, који ће у складу са способностима и могућностима својих јединица тежити њиховом испуњењу. Обично се користе здружене или договорене коалиционе процедуре, али ако оне нису договорене подржавајуће снаге ће користити националну - видовску тактику и процедуре. У таквој ситуацији значајну улогу имају ваздухопловни органи за садејство.

Снаге авијације намењене за реализацију задатака ваздухопловне ватрене подршке, извиђања, ваздушног транспорта, борбеног трагања и спасавања у подршци снагама КоВ су:

- БА (борбена авијација),
- ИА (извиђачка авијација),
- ТрА (транспортна авијација),
- БоХе (борбени хеликоптери),
- ТрХе (вишенаменски транспортни хеликоптери).

У зависности од позиције објекта дејства у односу на подржаване снаге Копнене војске, циља и ефеката који се желе постићи, ваздухопловна ватрена подршка може бити:

- непосредна ваздухопловна ватрена подршка и
- изолација бојишта (посредна ваздухопловна ватрена подршка).

⁴ *Правило бригада Копнене војске, привремено* (Ниш: Команда КоВ, 2014), 39.

Непосредна ваздухопловна ватрена подршка

Непосредна ваздухопловна ватрена подршка обухвата дејства ударних снага авијације (борбене авијација и борбених хеликоптера) чији се ефекти непосредно одражавају на ток и исход борбених дејстава подржаваних јединица. Подразумева директна ватрена дејства ваздухопловних снага по копненим снагама непријатеља у непосредном додиру са нашим снагама. Обезбеђује копненим снагама концентрисање ватрене моћи, уз остваривање изненађења, а изводи се тежишно по објектима који су недоступни или неосетљиви на дејство копнених снага. „Подразумева високу координацију између копнених и ваздухопловних снага, ради усмеравања ватрених удара на објекте дејства и жељени ефекат у складу са захтевом копнених снага, те избегавања дејстава по сопственим снагама. Ефикасна непосредна ваздухопловна ватрена подршка захтева одговарајуће услове: превласт у ваздушном простору, неутралисање ПВО непријатеља, обележавање објекта дејства, ефикасно командовање, оспособљеност посада и органа за садејство, као и потпуно познавање ситуације у зони операције.”⁵

„Зависно од ситуације и расположивих обавештајних података о објектима дејства постоје различити начини извођења непосредне ваздухопловне ватрене подршке:

- *по плану*: унапред су планиране ваздухопловне снаге за одређено време или период за подршку копнених снага, одређени су објекти дејства и убојна средства;
- *по позиву*: обично је резултат неочекиване, хитне потребе за ваздухопловном ватреном подршком, што захтева преусмеравање или прераспodelу ваздухоплова са других задатака.”⁶

Врста ваздухопловне ватрене подршке зависиће од удаљености објекта дејства до сопствених снага. У зони извођења операције командант копнених снага одређиваће објекте дејства, време и захтеване ефекте. Како би дејства била успешна неопходно је здружено планирање кроз постојање одређених органа за координацију. Долет, брзина, флексибилност и способност концентрације даје ваздухопловним снагама могућност за постизање изненађења, шока и једновременог дејства. Употребом ваздухопловних снага обликује се простор борбених дејства по дубини, неутралише и уништава непријатељ дејствујући по објектима и обезбеђујући непосредну подршку копненим снагама из ваздушног простора.

Објекти дејства начелно могу бити:

- оклопне јединице,
- ваздухопловни десант тактичког значаја после искрцавања,
- хеликоптерски десант у свим фазама извођења и хеликоптери у свим условима,
- важнија командна места,
- вештачки објекти и осетљива места на комуникацијама.⁷

⁵ *Доктрина В и ПВО* (Београд: Медија центар „Одбрана”, 2012), 47.

⁶ *Доктрина В и ПВО* (Београд: Медија центар „Одбрана”, 2012), 46-47.

⁷ *Тактика авијације, скрипта* (Земуник: Ваздухопловна војна академија, 1989), 104.

Изолација бојишта

Изолација бојишта је „операција ваздухопловне ватрене подршке која се изводи ватреним дејством по објектима изван домета већине система наоружања копнених снага, на тактичкој или оперативној дубини, и може имати одлучујући утицај на ток и исход операције у целини.“⁸

Изолацијом бојишта постижу се „следећи циљеви:

- оштећење или уништење комуникација на тактичкој или оперативној дубини, чиме се спречава или отежава довођење свежих снага непријатеља и снабдевање непријатељевих снага које су у непосредном (борбеном) додиру,

- дезорганизација непријатељевих копнених снага и

- уништење непријатељевих снага.“⁹

За употребу ваздухопловних снага у изолацији бојишта „неопходно је обезбедити превласт у ваздушном простору, непрекидан притисак копнених снага на непријатеља, уз извођење непосредне ваздухопловне ватрене подршке копнених снага.“¹⁰ Изолација бојишта реализује се уништавањем комуникацијских линија, залиха ратног материјала и дејством на снаге непријатеља у позадини. Циљ изолације је ометање, неутралисање или успоравање непријатеља ради дезорганизације и уништавања његових снага пре него што оне буду употребљене.

Један од циљева изолације је спречавање непријатеља да овлада новим ресурсима кроз ограничавање и контролу кретања возила и робе са циљем онемогућавања логистичке подршке. Изолација ће бити успешна уколико непријатељ има изражену потребу за снабдевањем и мањак материјалних резерви, док ће, са друге стране, имати мање успеха против снага са великим залихама и снагама за герилско ратовање које немају велике захтеве по питању логистичке подршке. На успех изолације велики утицај имају временски и географски фактори, јер неповољни временски услови утичу на способност напада тако што спречавају и ометају не-сметан удар по објектима дејства. Избор објеката за изолацију искључиво је у рукама команданта копнених снага који у својој одлуци треба да дефинише приоритетне објекте дејства, захтеване ефекте и време.

Операције изолације бојишта могу бити претходно планиране и непланиране.

Претходно планирање односи се на фиксне и покретне објекте дејства који су унапред познати и када је током операције доступна детаљна обавештајна информација. Претходно планирање односи се на фиксне и покретне објекте дејства чије се кретање не очекује у интервалу између планирања и извршења.

Претходно непланирани задаци обухватају извиђања под наоружањем, при чему се одређује зона а не одређени објекат. Зона може бити дефинисана квадратом или мрежом или чак објектима попут река, путева и железничких пруга. За ове задатке одређује се приоритетна листа за дејства по оним објектима који ће проузроковати највећи степен дезорганизације.

⁸ Доктрина В и ПВО (Београд: Медија центар „Одбрана“, 2012), 46.

⁹ Доктрина В и ПВО, 47.

¹⁰ Доктрина В и ПВО, 47.

Постоји неизбежна временска разлика „између дејстава за изолацију бојишта и њихових ефеката који се могу осетити на фронту. Иако се ефекти изолације бојишта не могу видети одмах, стварање критичних тачака, на пример уништавањем мостова или истурених складишта, може одлучујуће утицати на уобличавање простора борбених дејстава. Шта више, ефекти изолације бојишта могу бити кумулативни и може постојати потреба да се ова дејства изводе дужи временски период.”¹¹ Команданти јединица треба да обрате посебну пажњу да спровођењем изолације не запоставе друга дејства.

Организација и извођење ваздухопловне ватрене подршке снагама Копнене војске у нападној операцији

Нападне операције су „врста борбених операција које се изводе ради наметања воље непријатељу употребом оружане силе. Нападне операције изводе снаге Копнене војске, Ваздухопловства и противваздухопловне одбране, специјалне снаге, територијалне или здружене снаге, применом различитих борбених и тактичких радњи на копну, води и у ваздушном простору, помоћу офанзивних борбених активности.”¹² Напад се припрема и изводи према додељеном задатку претпостављене команде или када командант јединице уочи погодну прилику за предузимање иницијативе, о чему треба да извести претпостављеног. Изводи се по јединственој замисли и једновременим ударима по свим елементима борбеног распореда непријатеља. При томе, комбинујући ватру са покретом, јединица која изводи напад упада у распоред непријатеља, поражава га (уништава и заробљава) и заузима критичне просторе (рејоне) и објекте. „Основни циљ нападне операције је поразити непријатеља разбијањем и уништавањем његових главних снага, средстава подршке и воље за борбом.”¹³ Нападна операција најчешће се одвија у садејству између различитих снага, што пред доносиоце одлука ставља обавезу строге координације између копнених и ваздухопловних снага, ради усмеравања ватрених удара на објекте дејства и жељени ефекат у складу са захтевом копнених снага, те избегавања дејстава по сопственим снагама.

„У току припреме нападне операције, главни циљ ваздухопловне подршке је:

- детаљним извиђањем из ваздуха открити систем одбране непријатеља, његово груписање, распоред резерви и осталих ватрених средстава,
- ефикасно заштитити сопствене снаге од извиђања и напада из ваздуха,
- ударима по комуникацијама и елементима система командовања отежати или спречити консолидацију система одбране и командовања непријатеља.”¹⁴

У току извођења операције тежиште је на непосредној заштити снага на правцу главног удара и одбијању противудара непријатеља уз интензивно извиђање. Ва-

¹¹ *Ваздухопловна доктрина Велике Британије*, (Лондон: Министарство одбране, 2009), 61.

¹² *Доктрина операција Војске Србије* (Београд: Медија центар „Одбрана”, 2012), 35.

¹³ *Правило бригаде Копнене војске, привремено* (Ниш: Команда КоВ, 2013), 75.

¹⁴ Никитовић С., *Ваздухопловство и ПВО у подршци операција КоВ*, (Београд: Стручни рад, 1980), 32.

жан сегмент подршке представља превозење ваздушних десанта, борбених група и материјално-техничких средстава, чиме се стварају услови за маневар главних снага и њихово снабдевање.

У нападној операцији снага Копнене војске снаге РВ и ПВО ангажују се у ватреној припреми напада на почетку или после првог удара, дејствујући по артиљерији на положајима, уништавајући поједине отпорне тачке и осетљива места на комуникацијама, центре телекомуникација и командна места. Успех ваздухопловне ватрене подршке зависиће од њене усклађености са ватреном припремом пешадијских, оклопних и артиљеријских јединица.

Ваздухопловна ватрена подршка коју јединице РВ и ПВО пружају снагама КоВ може бити подршка по плану и по позиву.

Ваздухопловна подршка по плану

Ваздухопловна подршка по плану представља планирана дејства при којима се јединицама унапред одређују сви елементи задатка. У овим дејствима процес организације и припреме за извршење задатка је целовит и поступан. „Авијација и борбени хеликоптери, ако подржавају напад, првенствено се ангажују за неутралисање непријатељеве артиљерије и резерви (нарочито оклопних јединица) по дубини, спречавању подилажења и противудара резерве, и дезорганизацију саобраћаја на путевима.”¹⁵ Задаци авијације предвиђени су планом летења са тачно прецизираним објектима дејства, дефинисаним циљем и начином дејства, тачно одређеним местом, временом и снагама. Подршка по плану даје најбоље резултате, јер су услови за дејство оптимални. Примењује се у извршавању задатака заштите, извиђања, посредне ватрене подршке и превозења, а ређе у случају непосредне ватрене подршке. За ова дејства могу се правовремено предузимати свестраније мере борбеног обезбеђења и садејства. Ангажовање јединица авијације у оквиру овог типа подршке треба да омогући најефикасније искоришћење маневарских особина ваздухоплова, уз максимално осматрање ваздушног простора и највећу вероватноћу правовременог проналажења објеката дејства.

Ваздухопловна подршка по позиву

Дејства по позиву „подразумевају такав начин извршавања задатка у којима јединице обавезно и унапред добију најмање два елемента одлуке: снаге и време приправности.”¹⁶ Елементи задатка се накнадно утврђују у току борбе. Реализују се позивањем јединица које се налазе у приправности на земљи. Приправност представља спремност јединица за извршење задатка са потребним временом од добијања наређења до полетања и извршења борбеног задатка. „Јединице могу бити у четири степена приправности.

- Приправност на ПСС (полетно-слетној стази),
- Приправност бр. 1,

¹⁵ *Правило бригаде Копнене војске, привремено* (Ниш: Команда КоВ, 2013), 105.

¹⁶ *Тактика авијације, скрипта* (Земуник: Ваздухопловна војна академија, 1989), 106.

- Приправност бр. 2 и
- Приправност бр. 3.¹⁷

Приправност на ПСС примењује се у ситуацијама када су јединице примиле задатак, извршиле све неопходне припреме и налазе се у хеликоптерима и авионима на ПСС. Ваздухоплови су потпуно припремљени, а механичари се налазе у њиховој близини. Време до почетка полетања је најкраће могуће и установљено је само временом покретања ваздухоплова.

Приправност 1 разликује се од приправности на ПСС једино по томе што се авиони уместо на ПСС налазе у разним врстама склоништа или растресито на откритим платформама.

Приправност 2 је стање у којем су јединице примиле припремно наређење и упознале се са својом улогом и предстојећим ангажовањем. Пилоти су прегледали ваздухоплове, а средства за командовање су спремна за рад. Време од сигнала за полетање до почетка полетања условљено је трајањем уласка посада у ваздухоплове и њиховим покретањем.

Приправност 3 је стање у којем је људство спремно за пријем задатка, ваздухоплови су припремљени за лет и размештени у заклоне, а посаде и ваздухопловно-технички састав налазе се на редовном занимању или одмору у рејону размештаја који одреди командант ескадриле.

При постављању задатка тежишно се одређује посада, тежишни објекат и циљ дејства. Како би подршка по позиву била успешна неопходна је висока обученост јединица за дејства, стално праћење и добро познавање ситуације у зони операције, као и добро познавање непријатељеве ПВО. Посаде ваздухоплова морају бити непрекидно информисане о ситуацији на бојишту и спремне на прилагођавање у случају промена добијеног задатка.

„Јединице авијације борбена дејства могу извршавати на више начина, које заједнички означавамо начинима борбених дејстава у које убрајамо:

- дејства у малим групама,
- сасређена дејства,
- ешелонирана дејства,
- слободан лов.¹⁸

Дејства у малим групама од 2 до 8 авиона најчешће се изводе и примењују, јер се на тај начин лакше постиже изненађење и прикривени лет коришћењем рељефа и метео услова, нарочито при нападу на покретне циљеве ради задржавања покрета или одржања активности и достигнутих ефеката у ранијим дејствима.

Сасређена дејства изводи више група по једном објекту једновремено или у кратким интервалима. Карактеришу их велика концентрација ватре у кратком интервалу, а примењују се на великим и важним објектима када је за кратко време неопходно остварити велики ефекат.

Ешелонирана дејства обухватају дејство једне или више група узастопно по истом објекту дејства у одређеним временским размацима.

Слободан лов реализују парови или мале групе по објектима који сами пронађу и одаберу циљ, а примењује се у ситуацији када се не располаже тачним подацима о објектима дејства.

¹⁷ *Тактика авијације, скрипта*, 146.

¹⁸ *Тактика авијације, скрипта*, 108.

Садејство

Садејство представља „усклађивање дејстава снага видова, родова, јединица, средстава или елемената борбеног (оперативног) распореда по циљу, месту, времену и начину дејства, ради извршења заједничког задатка.”¹⁹ Њиме се усклађују активности различитих елемената у операцији по циљу, месту, времену и снагама. Организацију садејства регулише претпостављена команда на основу плана и одлуке команданта.

У току припреме и извођења операција на командном месту Копнене војске налазе се ваздухопловни официри за везу из Команде РВ и ПВО ради ефикасног садејства између компоненте РВ и ПВО и копнене компоненте. Они предлажу командантима копнених снага употребу снага РВ и ПВО у подршци копнених снага и пружају помоћ у интеграцији и координацији операција РВ и ПВО са операцијама копнених снага.

„Непосредном разменом официра за садејство између компоненти обезбеђује се управљање информацијама у зони операције, постизања максималног јединства, ефикасна координација дејстава уз истовремено умањење међусобног ометања током операција.”²⁰ У зависности од значаја, врсте задатка и величине ангажованих снага садејство може бити: стратегијско, оперативно и тактичко. Садејство између авијације и јединица КоВ-а обухвата скуп мера авијације за подршку и јединице коју подржава ради успешне реализације задатака и реализације постављеног циља. Садејство практично представља функцију командовања, јер се разрађује на основу донете одлуке команданта и одлука потчињених јединица.

За командовање у ваздухопловној операцији подршке формирају се следећи органи:

- ваздухопловни официр за везу и
- ваздухопловни официр за навођење.

Ваздухопловни официр за везу (ВОВ) јесте орган за садејство команде КоВ и РВ и ПВО, и поставља се при команди јединице Копнене војске и обавља следеће задатке:

- информисе команданта јединице у коју је распоређен о ваздухопловној подршци,
- предлаже употребу авијације,
- позива групе за дејство,
- учествује у организацији садејства,
- усмерава рад ваздухопловног официра за навођење.

Ваздухопловни официр за навођење (ВОН) ваздухопловни је орган за извршно командовање и садејство који се, по потреби, распоређује у тактичке јединице КоВ, са задатком да јединицама авијације омогући брзо проналажење и ефикасно погађање објеката дејства и спречи дејство сопствене авијације по јединици коју подржава.

¹⁹ Појмовник функционалних доктрина и доктрина видова Војске Србије (Београд: Медија центар „Одбрана”, 2012), 48.

²⁰ Доктрина В и ПВО (Београд: Медија центар „Одбрана”, 2012), 82.

„Организација садејства се реализује кроз следеће фазе:

- доношење одлука команданта јединице коју авијација подржава и дефинисање задатака авијацији и сопственим јединицама,
- подношење предлога ваздухопловних органа садејства (ВОВ и ВОН) за употребу авијације и предлога садејствујућих јединица,
- планирање садејства и рад штабова видова на усаглашавању свих планова садејства,
- увежбавање садејства по картама, по могућности и на земљишту,
- утврђивање техника садејства у зонама дејства садејствујућих јединица (одређивање знакова распознавања, сигнала садејства, начин показивања и навођења, обележавања предњег краја, међусобно информисање и извештавање и друге мере и сигнали),
- увежбавање и организација рада на командним местима и
- праћење тока дејства и допунско усклађивање садејства.”²¹

Остварење садејства између јединица авијације и јединица КоВ, које оне подржавају, представља непосредно извршење заједничких тактичких задатака садејствујућих јединица према плану садејства и инструкцијама за садејство, којима се тачно прецизира усклађивање дејстава по простору, времену, објектима, начинима дејства и начинима напада.²² Успешно садејство зависиће од познавања задатака команданта јединице за чије потребе авијација врши дејство, сигурне и непрекидне везе између јединица, правовременог обавештавања о новонасталим ситуацијама у зони операције и сталне обуке за реализацију садејства.

Садејство се најдетаљније организује на тежишту извођења операција, између снага и јединица које делују са фронта и дубине оперативног борбеног распореда непријатеља и авијације која их подржава како би се постигли јединствени циљеви операције. Уколико садејство није добро организовано може доћи до дејства авијације по сопственим снагама, али и до дејства ПВО по авијацији. Како до таквих ситуација не би долазило предузимају се и спроводе техничке и тактичке мере садејства ради усклађивања, безбедности и ефикасног здруженог дејства.

„Мере и поступци у остварењу садејства између авијације и јединица КоВ обухватају:

- обавештавање јединица КоВ о ситуацији у ваздуху, а јединица авијације о ситуацији на земљи,
- примопредају података о ситуацији у ВаП у реалном времену,
- мере обезбеђења јединица КоВ у ватреној подршци,
- мере обезбеђења сопствене авијације при извршавању задатака у ваздухопловној подршци,
- мере обезбеђења при превозењу јединица, материјала и рањеника ваздухопловима,
- организацију везе и садејства.”²³

²¹ Александар Тодоровић и др., *Тактика ратног ваздухопловства и противваздухопловне одбране и ратне морнарице* (Београд: ВИЗ, 1980), 229.

²² Александар Тодоровић и др., *Тактика ратног ваздухопловства и противваздухопловне одбране и ратне морнарице*, (Београд: ВИЗ, 1980), 231.

²³ Александар Тодоровић и др., *Тактика ратног ваздухопловства и противваздухопловне одбране и ратне морнарице*, 232.

Обавештавање јединица КоВ о ситуацији у ваздушном простору и јединица авијације о ситуацији на земљи врши се преко службе ваздушног осматрања и јављања (ВОЈ) радио и радио-релејним везама.

Како би садејство било што *сигурније и безбедније* предузимају се одређене мере на обезбеђењу јединица КоВ-а у ваздухопловној ватреној подршци и „обухватају:

- одређивање зоне сигурности,
- обавештавање авиона или група у ваздуху о положају сопствених снага и обележавање предњег краја,
- показивање објекта авијацији,
- забрану дејства сопственој авијацији,
- навођење авиона или група на објекте напада са земље или из ваздуха.²⁴

Зона сигурности обухвата појас испред линије борбеног додира наших снага и снага непријатеља и обухвата дубину од 1 до 2 км и одређен је линијом сигурности. У овој зони је, у начелу, забрањено дејство по непријатељу, али се дејства могу изводити изузетно и уз обавезно навођење авиона на непријатељеве објекте, а посаде отварају ватру тек пошто сигурно препознају објекте.

Обавештавање сопствених снага авијације о „положају снага Копнене војске на земљи реализује ваздухопловни официр за везу у позиву авијације за дејство, а детаљније ваздухопловни официр за навођење када авиони стигну у близину рејона дејства.“²⁵ Обележавање предњег краја врши се када наша авијација делује по објектима непријатеља удаљеним од линије борбеног додира до 5 километара. Обележавање врше делови КоВ-а који се налазе на правцу налета, обележавањем формацијским средствима. Дању се обавља димним кутијама, сигналним платнима, ракетама разних боја, димом запаљених ватри, а ноћу батеријским лампама, ватрама, слепим фењери-ма итд. Захтев за обележавање упућује ваздухопловни официр за навођење преко команданата јединица. Уколико из било којих разлога ваздухопловни официр за навођење не може успешно да наводи авијацију, а посаде нису у могућности да саме уоче објекте дејства, показују им их пешадија, артиљерија, тенкови и минобацачи. Пешадија показује објекте дејства гађањем из митраљеза светлећим зрнима, а артиљерија, тенкови и минобацачи употребом димних мина. У савременим условима извођења борбених дејстава обележавање се врши и дефинисањем GPS координата објекта дејства.

Забрана за дејство сопственој авијацији спроводи се преко ваздухопловног официра за навођење радио-везом или на основу договорених сигнала у ситуацији када је очигледно да ће авијација испољити дејство по сопственим снагама. Навођење сопствених авиона најчешће се спроводи у непосредној ваздухопловној подршци уз помоћ јединица ваздушног осматрања и јављања и упутства ваздухопловних официра за везу и навођење.

Како би се спречила могућност дејства јединица ПВО по сопственој авијацији одређују се коридори и забрањене зоне лета, врши најава летова и идентификација авиона у ваздушном простору.

²⁴ Александар Тодоровић и др., *Тактика ратног ваздухопловства и противваздухопловне одбране и ратне морнарице*, 233.

²⁵ Александар Тодоровић и др., *Тактика ратног ваздухопловства и противваздухопловне одбране и ратне морнарице*, 234.

Мере обезбеђења при превозу јединица КоВ, рањеника, наоружања, убојних средстава, војне опреме, хране и др. захтева предузимање мера на припреми људства, маскирању, увежбавању у брзом утовару и истовару и обезбеђењу места за слетање.

Организација везе и садејства има за циљ скраћивање времена од добијања до извршења задатка. Захтев за дејство авијације упућује се преко ваздухопловних органа за садејство линијом командовања до Оперативног центра РВ и ПВО, а од њега јединици авијације која се ангажује. Приликом позивања авијације за дејство треба имати на уму временске норме за дејство – од доношења одлуке до извршења удара.

Поред оствареног садејства велики утицај на успех у реализацији ваздухопловне ватрене подршке представља анализа непријатељевих слабости и, у складу с њом, избор објеката за дејство који ће омогућити употребу снага на најефикаснији начин.

Објекти дејства

Објекат дејства је „ентитет или објекат на који се може извршити дејство. Може бити област, инсталација, јединица, опрема, способност, функција, појединац, група, систем или начин понашања, погодан за излагање дејству, којим би се помогла командантова идеја – замисао или достизање циља у одређеној операцији. Значај објекта дејства произилази из процене његовог односа према циљу операције.“²⁶

Идентификацијом кључних објеката дејства, затим проценом остварења жељених ефеката на објекте дејстава који су повезани са кључним, могуће је знатно усмерити и скратити ток извођења операције властитих снага. Њиховим правилним избором обезбеђује се директан утицај на центар гравитације²⁷ непријатеља, његово уништење или неутралисање, а самим тим и достизање крајњег жељеног стања властитих снага.

Објекти дејства се дефинишу на свим нивоима командовања и могу се поделити на стратегијске, оперативне и тактичке. Ова подела захтева да целокупна операција буде повезана од најнижег до највишег нивоа командовања кроз узрочно-последични ланац, почев од визије команданта до достизања крајњег жељеног стања. „Постоје четири категорије карактеристика које дефинишу објекте дејства: физичке, карактеристике повезане са окружењем, функционалне и когнитивне.“²⁸

Физичке карактеристике представљају обележја која се могу регистровати чулима и најчешће обухватају локацију, позицију, облик, величину и површину, структуру, степен утврђености итд.

Карактеристике повезане са окружењем „описују међусобни утицај објекта дејства и његове околине. У ову групу карактеристика спадају атмосферски услови, карактеристике терена, степен откривености, маскирања и противмера, физичке везе и зависне везе.“²⁹

²⁶ Упутство за оперативно планирање и рад команди у Војсци Србије, (Београд: ГШВС, 2013), 100.

²⁷ Центар гравитације – елемент моделовања употребе снага у операцијама који означава оне карактеристике, способности или изворе моћи из којих потиче слобода деловања, физичка снага или воља оружаних снага за борбом.

Доктрина операција Војске Србије, (Београд: Медија центар „Одбрана“, 2012), 87.

²⁸ Небојша Свјетлица, *Избор објеката дејства у операцијама ваздухопловне ватрене подршке* (Београд: завршни рад, 2015), 22.

²⁹ Небојша Свјетлица, *Избор објеката дејства у операцијама ваздухопловне ватрене подршке*, 22.

Функционалне карактеристике описују функцију коју објекат има у оквиру распореда непријатеља – како и на који начин делује и колики значај има за непријатеља.

Когнитивне карактеристике описују како објекат дејства размишља, на који начин и колико информација обрађује, како се понаша и шта га мотивише (уколико се ради о особи или групи).

Процес избора објеката дејства је у директној вези са планирањем операције и спроводи се кроз: одлучивање, откривање објеката дејства, дејства и процену ефеката дејства.³⁰

Одлучивање се реализује у фази планирања операције и почиње на крају фазе оријентације кроз смернице које даје командант за одређивање објекта дејства и ефеката које треба постићи. У складу са смерницама штаб формира тим који одређује објекте дејства за сваку фазу операције на основу које настаје листа објеката дејства са прецизно дефинисаним приоритетима. Тим за избор објеката дејства састоји се, начелно, од: специјалиста из Одељења за оперативне послове (руководилац тима), специјалиста из Одељења за обавештајно-извиђачке послове, официра специјалиста из састава команде, официра за везу из других компоненти, представника из тимова за избор објекта дејства из потчињених, претпотчињених и поддржаваних јединица.

Откривање објеката дејства реализују сви који су укључени у извођење операције у току припреме и самог извођења операције ради уочавања нових објеката ради њиховог уништења и неутралисања. Највећи утицај на избор објекта дејства имају обавештајни органи у јединицама Копнене војске који врше процену откривања и процену вероватноће уништења објеката дејства, уважавајући одредбе међународног хуманитарног права. По откривању објеката дејства израђује се листа која садржи основне податке о самом објекту, ефектима дејства који се желе постићи и податке о јединицама које су одговорне за уништење и процену дејства.

Процена ефеката на објекту дејства спроводи се непрекидно током операције, са циљем да се уочи потреба за понављањем дејства, прекидом или увођењем промене начина дејства.

„У ватреној подршци основни објекти дејства авијације су:

- средства за подршку,
- средства непријатељеве ПВО,
- оклопне јединице,
- ваздушни десанти по искрцавању,
- важнија командна и радарска места,
- објекти железничког, путног и речног саобраћаја и
- ватрени положаји ракетних јединица З-З и др.³¹

Од правилног избора објекта зависи успех ватрене подршке јединицама КоВ, а самим тим и реализација планиране операције.

³⁰ Упутство за оперативно планирање и рад команди у Војсци Србије, (Београд: ГШВС, 2013) 101.

³¹ Александар Тодоровић и др., *Тактика ратног ваздухопловства и противваздухопловне одбране и ратне морнарице*, (Београд: ВИЗ, 1980), 78.

Закључак

Нападна операција Копнене војске представља основни начин за остварење победе над непријатељем и достизање циља рата. Интервидовског је карактера и њен успех у великој мери зависи од усклађености снага КоВ и РВ и ПВО. Ангажовање снага за ваздухопловну подршку знатно поспешује реализацију нападне операције снага КоВ, било кроз изолацију бојишта или кроз непосредну ваздухопловну ватрену подршку. Ваздухопловна ватрена подршка, као један од елемената садејства, изводи се ради уништавања, неутралисања или задржавања непријатеља. Како би ефекти дејства били оптимални, неопходно је да планирање и командовање буду реални уз објективну процену дејства ефеката које авијација треба да оствари. Процена сопствених снага, снага непријатеља и реално сагледавање ситуације представља императив за све команданте јединица ради доношења правовремене и адекватне одлуке. Кроз изолацију бојишта иде се на уништење линија комуникације непријатеља, уништавање залиха ратног материјала и дејства на јединице у његовој позадини. Изолацијом бојишта омогућава се маневар и убрзава темпо напада и достизање циља нападне операције. Кључ успеха у операцији представља и избор адекватних објеката дејства у непосредној ватреној подршци.

Даља еволуција употребе РВ и ПВО прилагођаваће се све бржим променама употребе војне моћи у новим околностима и са новим оперативним захтевима. Имајући у виду да је све више присутна чињеница да се операције одвијају на бојишту које нема јасно дефинисану дубину и ширину, при чему је све израженија не линеарност, као и асиметрија између сукобљених снага, успех у наредним операцијама снага КоВ зависиће од степена искоришћења ваздухопловне моћи. Постојећи модели употребе РВ и ПВО све више ће се прилагођавати концепту планирања у односу на ефекте који се желе постићи. Данашњи и будући услови захтевају прецизно дејство по објектима на копну и води са што веће даљине, изван зоне дејства ПВО непријатеља, а да се при томе достигне жељени ефекат у што мањем броју напада.

То захтева да командант снага КоВ и командант јединице која је носилац ваздухопловне ватрене подршке добро познају потребе и могућности обе компоненте уз организацију садејства на свим нивоима командовања. Командант снага КоВ треба да дефинише прецизне и тачне задатке авијацији и сопственим снагама ради усклађивања дејства по простору, времену, објектима и начинима дејства. Успех у операцији зависиће од правовремене израде планова и инструкција за садејство, од одржавања непрекидне и сигурне везе и узајамног обавештавања о новонасталој ситуацији на земљи и у ваздушном простору. Без обзира на карактеристике и снаге јединица авијације, уколико се пред њих поставе реални и правовремени циљеви, уз објективну процену стања на бојишту, резултати ће бити значајни.

Литература

- [1] Air Force Doctrine Document 1. London: Secretary of the air force, 2003.
- [2] Air Force Doctrine Document 2. London: Secretary of the air force, 2007.
- [3] *Бој на копну (студија)*. Београд: ЦВВШ КОВ ЈНА, 1985.
- [4] *Ваздухопловна доктрина Велике Британије*. Лондон: Министарство одбране, 2009.

- [5] *Доктрина Војске Србије*. Београд: Медија центар „Одбрана”, 2010.
- [6] *Доктрина Копнене војске*. Београд: Медија центар „Одбрана”, 2012.
- [7] *Доктрина операција Војске Србије*. Београд: Медија центар „Одбрана”, 2012.
- [8] *Искусства и поуке из употребе и дејства ратних ваздухопловстава и против-ваздушне одбране у локалним ратовима*. Београд: ВИЗ, 1981.
- [9] Јелић, Миле, Александар Бјелић, Никола Гузина. „Избор објекта дејства у операцијама здружених снага”. *Нови гласник*, број 1-4/2011: 39-58.
- [10] Крејаковић, Д. *Ваздухопловна подршка борбених хеликоптера у нападној операцији бригаде КОВ*. Београд: Стручни рад.
- [11] Никитовић, С. „Ваздухопловство и ПВО у подршци операција КОВ”. Стручни рад, Београд, 2009.
- [12] *Привремено упутство за садејство РВ и ПВО са КОВ и РМ и ТО*. Београд: ГШ ЈНА, 1976.
- [13] *Појмовник функционалних доктрина и доктрина видова Војске Србије*. Београд: Медија центар „Одбрана”, 2012.
- [14] Тодоровић, Александар, Мухамед Церић, Томислав Бофлек. *Тактика ратног ваздухопловства и противваздухопловне одбране и ратне морнарице*. Београд: ВИЗ, 1980.
- [15] *Тактика авијације, скрипта*. Земуник: Ваздухопловна војна академија, 1989.
- [16] Софранић, Слободан. *Оператика јединица противваздухопловне одбране*. Београд: Војска, 1980.
- [17] Стојановић, Слободан. *Садејство*. Београд: ЦВШ ЈНА, 1980.
- [18] *Упутство за оперативно планирање и рад команди у Војсци Србије*. Београд: ГШВС, 2013.

ХИБРИДНЕ ПРЕТЊЕ БЕЗБЕДНОСТИ
РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Дејан С. Стојковић
Министарство одбране Републике Србије,
Сектор за политику одбране

Предмет истраживања овог рада јесу хибридне претње безбедности Републике Србије, а разматран је преко следећих елементарних садржаја: појам и карактеристике хибридних претњи, угроженост безбедности Републике Србије хибридним претњама и њено супротстављање хибридним претњама. Циљ истраживања био је да се утврди шта су хибридне претње, како оне утичу на безбедност Републике Србије, те који су начини и мере за супротстављање овим претњама. Резултати истраживања показали су да хибридне претње нису нови феномен, да је безбедност Републике Србије већ била угрожена деловањем хибридних претњи, као и да ће оне угрожавати њену безбедност и у будућности. Због тога је потребно успоставити ефективан и ефикасан систем безбедности и одбране који ће применом свеобухватног приступа бити способан да заштити безбедносне и одбрамбене интересе Републике Србије.

Кључне речи: *хибридне претње, хибридно ратовање, безбедност, одбрана, свеобухватни приступ*

Увод

Последњих десетак година у политичким, научним и стручним круговима, посебно западних земаља, вођене су бројне расправе о појмовима хибридне претње, хибридне операције и хибридно ратовање. Те расправе посебно су интензивирани након сукоба у Украјини и присаједињења Крима Руској Федерацији.

Расправе су у почетку превасходно биле усмерене ка дефинисању појмова и утврђивању карактеристика, а много мање ка проналажењу одговора како се државе могу супротставити хибридним претњама. Након почетних неслагања око тога шта су то хибридне претње и да ли је то нови или већ познати феномен, дошло се до уједначавања ставова и до успостављања начелне сагласности о појму и карактеристикама хибридних претњи.

Хибридне претње су као облик угрожавања безбедности препознате у стратегијским и доктринарним документима великог броја земаља. Многе државе предузеле су посебне мере за супротстављање том облику угрожавања безбедности.

Савремени услови створили су нове могућности и нове карактеристике хибридних претњи. У вези са тим, Република Србија треба да посвети потребну пажњу препознавању хибридних претњи и разради механизма и начина за супротстављање тим претњама.

Појам и карактеристике хибридних претњи

Ради дефинисања појма хибридна претња потребно је одредити његово номинално значење, те извршити анализу сазнања о том појму у доступној литератури. Сазнајна основа која је успостављена на такав начин омогућава одређивање садржаја појма.

Семантичка анализа појма „хибридне претње“

Синтагма хибридне претње припада групи именичких синтагми јер је њен главни конституент множина именице претња. Одређивање номиналног значења наведене синтагме подразумева утврђивање предметно-језичног значења речи хибридан и претња.

Реч хибридан је придев који је настао суфиксацијом тј. додавањем суфикса -ан именици хибрид. Та реч припада групи описних придева јер исказује особину именице уз коју стоји.

Реч хибридан води порекло од латинске речи хибрида и у речницима има више значења. У Речнику српског језика (2007) реч хибридан се одређује на следећи начин: 1. који је настао укрштањем, мелезни; 2. фиг. прелазан; разнородан, мешан. Према Лексикону страних речи и израза Милана Вујаковића (1980) реч хибридан значи мелезни, бастардни.

На сличан начин реч хибридан (енг. hybrid) дефинишу и савремени речници енглеског језика. У Оксфордском речнику (<http://www.oxfordlearnersdictionaries.com/>) термин хибридан такође има више значења, али је карактеристично оно према коме тај термин означава производ мешања две или више различитих ствари. У Лонгмановом речнику савременог енглеског језика (<http://www.ldoceonline.com/>) под термином хибридан подразумева се нешто што се састоји или настаје из мешавине две или више других ствари. У Меријам-Вебстеровом речнику (<http://www.merriam-webster.com/>) реч хибридан указује на хетерогено порекло или састав нечега, односно на нешто што има два различита типа компоненти које суштински обављају исту функцију.

У руском језику реч хибридан (рус. гибридный) има више значења. Та реч указује на везу са хибридом тј. са нечим што је настало укрштањем различитих облика, односно хибридан означава комбинацију различитих објеката, појава и слично (<http://www.vedu.ru/>).

Ларусов речник француског језика (<http://www.larousse.fr/>) наводи неколико значења за реч хибридан, која се углавном односе на укрштање биљака, односно животиња. Такође, наводи се да тај термин означава и нешто што се састоји из различитих елемената.

На основу изнетих значења може се закључити да је реч хибридан придев који описује именицу уз који стоји као нешто што је настало мешањем (укрштањем) две или више различитих ствари.

Према Речнику српског језика реч претња означава: 1. плашење, застрашивање; 2. потенцијална опасност. Војни лексикон (1981) претњу дефинише као врсту притисака са позиције силе, којим се супротна страна жели застрашити и

исцрпљивати, како би се присилила на одређење уступке. Може се остваривати употребом војне силе, економским санкцијама, политичким мерама и сл. Најчешће се комбинује са демонстрацијом војне силе и психолошко-пропагандним дејствима, а може бити и увод у оружану агресију.

Реч претња (енгл. threat) релативно детаљно објашњавају савремени речници енглеског језика. У Оксфордском речнику под термином претња подразумева се: 1. изјава о намери да се нанесе бол, повреда, оштећење и сл. некоме, као одмазда за нешто што је урадио или није урадио; 2. особа или ствар која може изазвати оштећење или опасност; 3. могућност невоље, опасности или пропасти. Лонгманов речник савременог енглеског језика термин претња дефинише као: 1. изјава да ће се неко повредити или да ће му се изазвати проблем уколико не чини шта се од њега захтева; 2. могућност да се догоди нешто веома лоше; 3. неко или нешто што се сматра могућом опасношћу. Меријам-Вебстеров, Кембриџев и други речници енглеског језика термин претња дефинишу на сличан начин.

Велики речник руског језика претњу (рус. угроза) одређује као намеру исказану у било ком облику да се изазове физичка, материјална или друга штета јавном или приватном интересу (<http://www.dict.t-mm.ru/>). Такође, реч претња означава и могућност, ризик да се учини нешто лоше, непријатно.

Ларусов речник француског језика термин претња (фр. menace) дефинише као; 1. говор или понашање којима се исказује намера да се неком науди, да се повреди, да се натера да делује против своје воље; 2. знак који наговештава нешто опасно, штетно; 3. дело које указује на нечију намеру да некога подрива.

На основу претходног може се закључити да термин претња има неколико карактеристичних значења. Најпре, под претњом се подразумева *изјава о намери да се некоме нанесе повреда, бол, оштећење или да му се изазове проблем*. Реч претња означава и могућу, потенцијалну опасност, а под тим термином подразумева се и *ентитет који може изазвати опасност или оштећење*.

Појединачним разматрањем значења речи хибридан и претња омогућено је номинално дефинисање значења синтагме хибридне претње, као прве фазе у одређивању појма који је означен том синтагмом. При томе, дефиниендум је синтагма хибридне претње, а дефиниенс су сви они изрази који су наведени као одговарајућа значења конституената те синтагме.

На основу извршене семантичке анализе појам хибридне претње може се дефинисати као могуће, потенцијалне опасности настале *мешањем (укрштањем) две или више различитих елемената*.

Појам „хибридне претње“ у литератури

Последњих година термин хибридне претње се у стручним круговима у области одбране и безбедности користи готово свакодневно. Међутим, иако је релативно често у употреби, значење тог појма још увек није прецизно и једнозначно одређено. За потпуно разумевање значења појма хибридна претња значајно је сагледати и сазнања о том појму у доступној литератури.

Интензивно коришћење термина хибридне претње и хибридно ратовање започело је у протеклој деценији приликом покушаја да се објасни стратегија Хезболаха током рата у Либану 2006. године.¹ Коришћење термина нарочито је интензивано након сукоба у Украјини и присаједињења Крима Руској Федерацији.

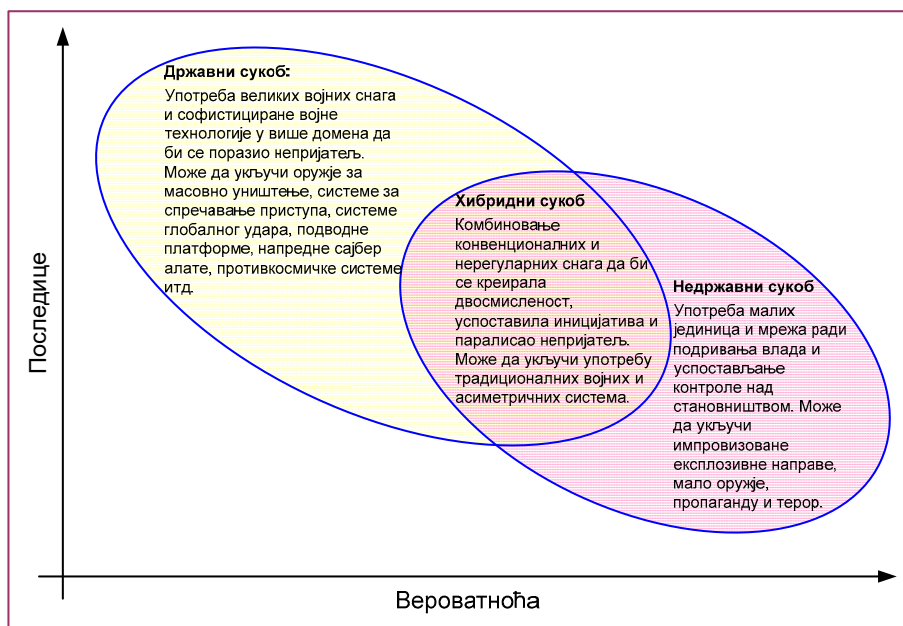
Веома важну улогу у успостављању теорије хибридних претњи и хибридног ратовања имао је Френк Хофман (Frank Hoffman). У једној од првих публикација која се бави проблематиком хибридног ратовања под називом Сукоби у 21. веку: успон хибридних ратова (Conflict in the 21st century: the rise of hybrid wars), Хофман истиче да хибридне претње обухватају пун опсег различитих начина ратовања укључујући конвенционалне способности, нерегуларне тактике и формације, терористичке активности са не селективним насиљем и криминал. Хибридне ратове могу водити државе, али и недржавни актери. Те мултимодалне активности могу да буду извршаване од стране посебних јединица или чак од стране једне јединице, али су оперативни и тактички усмерени и координирани у оквиру основног борбеног простора ради постизања синергијских ефеката у физичкој и психолошкој димензији сукоба. Ефекти се могу остваривати на свим нивоима рата (Hoffman, 2007, p. 28).

Након објављивања наведене Хофманове публикације у Сједињеним Америчким Државама о хибридним претњама и хибридном ратовању су писали бројни аутори, а ти термини су уведени и у званична документа. Тако Четворогодишњи преглед одбране (Quadrennial Defense Review) из 2010. године наводи да се термин хибридан користи како би указао на повећану сложеност рата, бројност и разноликост учесника, те на промењени карактер традиционалних сукоба (Department of Defense, 2010, p. 8). Ти сукоби, како се наводи у документу, могу да укључе државне или недржавне актере, које користе оперативне концепте и софистициране способности традиционално карактеристичне за државе.²

Стратегија националне безбедности Сједињених Америчких Држава из 2015. године не разматра хибридне претње (The White House, 2015). Национална војна стратегија Сједињених Америчких Држава из 2015. године такође не говори експлицитно о хибридним претњама, али разматра хибридне конфликте (Илустрација 1). У документу се наводи да се преклапањем државног и недржавног насиља ствара простор у сукобу у коме учесници обједињавају технике, способности и ресурсе како би остварили своје циљеве. Такви „хибридни“ сукоби могу да укључују војне снаге које прикривају свој национални идентитет, или екстремне насилне организације које поседују основне оружане способности. Хибридни сукоби такође могу да обухватају државне и недржавне учеснике који делују заједно ради остварења заједничких циљева, користећи широк спектар оружја. Хибридни сукоби служе како би се повећала двосмисленост, усложнило одлучивање и успорила координација ефективних одговора. Због тих предности агресора, вероватно је да ће се тај облик сукоба користити и у будућности (Joint Chiefs of Staff, 2015).

¹ Термин хибридни рат први је употребио Томас Мокатис (Thomas R. Mockaitis) у чланку Британске противпобуњеничке мере у пост-империјалној ери (British Counterinsurgency in the Post-Imperial Era). Чланак је објављен 1995. године (наведено у: Latawski, P., (2011). The Inherent Tensions in Military Doctrine, Royal Military Academy, Sandhurst, Occasional Papers, no. 5, p. 3. Доступно на: http://www.army.mod.uk/documents/general/RMAS_Occasional_Paper_5.pdf)

² Стратегија националне безбедности Сједињених Америчких Држава из 2010. године и Национална војна стратегија Сједињених Америчких Држава из 2011. године не разматрају хибридне претње.

Илустрација 1 – Континуум сукоба (Joint Chiefs of Staff, 2015, 4)

Поред стратегијских и планских докумената, хибридне претње разматрају и борбена правила Оружаних снага САД. Борбено правило FM 5-0 хибридне претње дефинише као динамичну комбинацију конвенционалних, нерегуларних, терористичких и криминалних способности прилагођених за супротстављање традиционалним предностима (Department of The Army, 2010, p. 3-4). Борбено правило FM 3-0 истиче да ће будуће оперативно окружење карактерисати хибридне претње. Хибридна претња је разноврсна и динамична комбинација регуларних снага, нерегуларних снага, криминалних елемената и других елемената обједињених ради остваривања узајамно корисних ефеката. Хибридне претње комбинују регуларне снаге, које делују у складу са међународним правом, војном традицијом и обичајима, и нерегуларне снаге које делују без ограничења по питању насиља или циљева. Те снаге могу да обухвате милиције, терористе, герилце и криминалце. Такве снаге користе могућност да примењују регуларну и нерегуларну тактику и оружје, као и да их наизменично користе. То омогућује хибридним претњама да искористе уочене слабости чинећи их посебно ефикасним (Department of The Army, 2011, p. 1-5).

Правило FM-3 наводи да у хибридним претњама могу да се користе медији, технологија и њихов положај у политичкој, војној и социјалној структури државе ради остваривања специфичних користи. Хибридне претње се креативно прилагођавају, комбинујући софистицирано оружје, командовање, сајбер активности и комбиновану тактику. Њихова тактика се често мења. Коришћењем побуњеника, криминалних група и сајбер активности, стварају се нестабилности и отежава ангажо-

вање противничких снага. Осим тога, хибридне претње користите глобалне мреже како би се утицало на перцепцију сукоба и обликовало глобално мишљење.

Хибридне претње су предмет разматрања и у Великој Британији. У публикацији Будући карактер сукоба (Future Character of Conflict) Центра за развој, концепте и доктрину Министарства одбране Уједињеног Краљевства хибридне претње дефинисане су као комбинација конвенционалних, нерегуларних и екстремних асиметричних претњи, у истом простору и времену.³ Екстремне асиметричне претње (high-end asymmetric threats) укључују хемијско, биолошко и нуклеарно оружје, али нису ограничене само на те врсте оружја (Development, Concepts and Doctrine Centre, 2009, p. 13). Стратегија националне безбедности и стратегијски преглед одбране и безбедности 2015 Уједињеног Краљевства не даје дефиницију хибридних претњи, али истиче да ће напори бити усмерени ка стварању услова за супротставање тим претњама (HM Government, 2015).

Француска Бела књига одбране и националне безбедности из 2013. године такође указује на значај хибридних претњи. У документу се наводи да француске оружане снаге морају да се прилагоде хибридним претњама. Недржавни актери у сукобу могу комбиновати асиметрична средства са државним ресурсима или способностима високе технологије. Те хибридне претње, које могу да смање технолошку предност развијених земаља, олакшане су растућом доступношћу јефтиних технологија и олакшаном трговином наоружањем и војном опремом као последицом глобализације. Снаге појединих држава, суочене са оперативном инфериорношћу, могу да прибегну асиметричним методама деловања, што доводи до хибридизације претње у конвенционалним сукобима. Методе деловања таквих противника могу да обухвате истовремено коришћење конвенционалних и неконвенционалних приступа (Ministry of Defence, 2013, p. 81-82).

Велику пажњу хибридним претњама поклања и Савезна Република Немачка. Бела књига безбедносне политике и будућности оружаних снага из 2016. године истиче да отворена, плуралистичка и демократска друштва нуде велики број потенцијалних мета и због тога су посебно подложна хибридним активностима. Хибридни напади могу бити усмерени ка свим областима друштва и да обухватају широк дијапазон активности, почев од сајбер напада и информационих операција (нпр. пропаганде), преко економских и финансијских притисака, до покушаја политичке дестабилизације. У хибридном рату могу да учествују државни и недржавни субјекти (The Federal Government, 2016, p. 39).

У публикацији Европског парламента Разумевање хибридних претњи (Understanding hybrid threats) истиче се да је термин хибридна претња метафора којом се жели истаћи сложеност и променљивост глобалног окружења. Тај термин, како се наводи, често се користи као синоним за хибридно ратовање, како би се указало на међусобно повезану природу изазова (нпр. етнички сукоби, тероризам, миграције, слабост институција), укљученост више различитих актера (редовне снаге, нерегу-

³ Наведена публикација је архивирана. Доступна је на: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/486301/20151210-Archived_DCDC_FCOC.pdf. Замењена је публикацијом Future Operating Environment 2035, али се у тој публикацији не говори о хибридним претњама.

ларне снаге, криминалне групе) и разноликост конвенционалних и неконвенционалних средства која се користе (нпр. војна, дипломатска, технолошка). Узимајући у обзир различите интензитете претње и намере укључених учесника могуће је направити разлику између хибридне претње, хибридног сукоба и хибридног рата.⁴ У наведеној публикацији хибридна претња је дефинисана као феномен који настаје као резултат конвергенције и међуповезаности различитих елемената који заједно формирају сложенију и мултидимензионалну претњу (Pawlak, 2015, p.1).

Европска комисија је априла 2016. године усвојила документ Заједнички оквир за сузбијање хибридних претњи – одговор Европске уније (European Commission, 2016, p. 2). У документу се наводи да се дефиниције хибридних претњи разликују и да треба да остану флексибилне како би се одговорило њиховој променљивој природи. Концепт хибридних претњи настоји да обухвати комбинацију присилне и субверзивне активности, те конвенционалних и неконвенционалних метода (тј. дипломатских, војних, економских, технолошких) које државни или недржавни субјекти могу употребљавати на координиран начин како би постигли специфичне циљеве, без службене објаве рата. Нагласак је обично на искоришћавању слабости противника и стварању нејасних ситуација како би се омели процеси одлучивања. Велике кампање дезинформисања јавности, у којима се користе друштвене мреже за контролу политичког деловања или радикализацију, регрутовање и усмеравање алтернативних учесника у конфликту, могу бити покретачи хибридних претњи.

Организација Северноатлантског уговора (НАТО) питању хибридних претњи придаје велики значај. Последњих година објављен је велики број докумената и истраживачких радова на ту тему. НАТО под хибридним претњама подразумева претње које производи противник који је способан да истовремено и на адаптиван начин користи конвенционална и неконвенционална средства. Тиме што не истиче државе као непријатеље дефиниција наглашава двосмисленост непријатеља, те симултани и комбиновани конвенционално-неконвенционални карактер саме претње. Термин хибридна претња обухвата широк спектар постојећих непријатељских ситуација и акција, као што су тероризам, миграције, пиратство, корупција, етнички сукоби и сл. Оно што је новина јесте прилагодљива и систематска употреба тих средстава појединачно или комбиновано (Miklaucis, 2011). Посебно се наглашава да хибридне претње нису искључиво средство асиметричних или недржавних актера, већ се могу применити од стране државних и недржавних актера (Aaranson, 2011, p.115).

У руској стручној литератури постоје бројне критике концепта хибридних претњи и хибридног ратовања. Аутори најчешће наводе да су то измишљени термини за чије увођење и коришћење не постоје објективни разлози. Тако, на пример, Пер-

⁴ У наведеној публикацији Европског парламента дате су дефиниције хибридног сукоба и хибридног ратовања. Тако је хибридни сукоб дефинисан као ситуација у којој се стране уздржавају од отворене употребе оружаних снага, већ се ослањају на комбинацију војног застрашивања, експлоатацију економских и политичких слабости, те дипломатска или технолошка средства ради остваривања циљева. Хибридни рат је ситуација у којој једна држава отворено употребљава оружане снаге против друге државе или недржавних субјеката, у комбинацији са другим средствима (нпр. економским, политичким, дипломатским).

шин (2015) сматра да је концепт хибридног ратовања/претње нестабилан и да није подложен детаљној класификацији, али да је теоријски атрактиван јер може да обухвати велики број значења. Першин истиче и да је Хофман, уводећи термин хибридно ратовање, покушао да направи компромис између конвенционалног и неконвенционалног ратовања.

Александар Владимиров, генерал-мајор у пензији, у свом раду „Хибридни ратови у општој теорији рата“ наводи да је рат као друштвени феномен непромењен, али да је реалност настанак нових врста ратова. Модерне ратове аутор назива дифузним ратовима, а хибридни ратови су њихова врста. Примена најновијих знања и технологија (нпр. информационалних) налази се у основи дифузних или хибридних ратова, али се у тим ратовима користе и архаичне и за модерно време неодогавајуће методе. У дифузним ратовима ништа није забрањено, у њима долази до сукоба основних моралних принципа. Владимиров хибридни рат дефинише као модерну верзију рата која се испољава као сукоб недржавних наоружаних група са државом или као инвазија на другу државу без званичног учешћа легалних оружаних снага државе (Владимиров, 2015).

Закључак о појму и карактеристикама хибридних претњи

Последњих година појам хибридне претње користи се врло често како би се објаснили различити облици сукоба, од сукоба у Украјини до борбе против тзв. Исламске државе. Иако је употреба честа, претходна анализа је показала да не постоји јединствена и универзално прихваћена дефиниција појма. Произвољна употреба термина још више усложњава његово разумевање.

Истраживање доступне литературе је показало да већина аутора сматра да хибридне претње и хибридно ратовање нису нови феномени, већ да постоје од давнина.⁵ Такође, бројни аутори се слажу да је већина ратова имала хибридни карактер. Масовна употреба наведених термина последњих година резултат је потребе и тежње да се на иновативан начин објасне оружани сукоби који угрожавају интересе западних земаља.

Дефинисању појма хибридне претње пратиле су бројне потешкоће како семантичке природе, тако и у вези примене одговарајућих правила дефинисања. Ипак, на основу извршене семантичке анализе синтагме хибридне претње, као и анализе доступне литературе у којима се на непосредан или посредан начин говори о значењу појма који је одређен том синтагмом, појам хибридне претње може се дефинисати на следећи начин: *хибридне претње јесу потенцијалне, сложене, мултидимензионалне опасности настале истовременим деловањем државних и/или недржавних субјеката који на адаптиван начин комбинују конвенционална и неконвенционална средства ради остварења заједничких циљева.*

⁵ Питер Менсур истиче да је хибридно ратовање саставни део ратовања од античког времена па до данашњих дана. Он као први пример хибридног ратовања наводи Пелопонески рат који се одиграо у петом веку пре нове ере. Аутор наводи и седам других примера хибридног ратовања (Murga, W., Mansoor, P., (2012). *Hybrid Warfare: Fighting Complex Opponents from the Ancient World to the Present*. Cambridge University Press, Cambridge).

Иако хибридне претње и хибридно ратовање нису нови феномени, они ипак за-служују одговарајућу пажњу теоретичара и практичара одбране и безбедности. Ра-злога за то је више, а један од најважнијих су нове могућности које пружају саврем-ене технологије, посебно информационо-комуникационе, у модерним умреженим друштвима.

Хибридне претње су специфичне претње, нови ентитети настали укрштањем више различитих елемента који заједно формирају сложеније и мултидимензионал-не форме. Хибридне претње имају специфичну природу и карактеристике различите од природе и карактеристика појединачних елемената од којих настају. Препознавање и разматрање хибридних претњи захтева висок ниво интердисциплинарних знања и искуства, као и примену специфичних алата и техника.

Из претходне дефиниције и анализе доступних сазнања произилазе следеће карактеристике хибридних претњи:

- испољавају се у целокупном спектру елемената моћи (политичком, економском, информационом, војном, правном, финансијском итд.);
- могу да буду усмерене ка свим областима друштва;
- њихови носиоци су различити државни (оружане снаге, обавештајно-безбедносне службе итд.) и недржавни (паравојне снаге, побуњеници, терористи, криминалне групе) субјекти;
- обухватају широк дијапазон активности, од сајбер напада и информационих операција, преко економских и финансијских притисака, до покушаја политичке дестабилизације и оружаних напада;
- користе се разнолика конвенционална и неконвенционална средства;
- нису ограничене на одређено бојиште или физичку територију;
- могу се испољавати отворено или прикривено.

Наведене карактеристике указују на сву сложеност хибридних претњи. Наиме, иако многи облици претњи садрже већи или мањи број наведених карактеристика, интеграција тих особина у оквиру хибридних претњи значајно повећава сложеност и могућу разноликост посматраног ентитета.

У том смислу хибридно ратовање није нови феномен. Комбинација употребе конвенционалне војне силе са дезинформисањем, актима терора, дестабилизације, исцрпљивања непријатељског становништва и сл. вековима је примењивана. Оно што је ново јесу техничка средства и нове техничке могућности које, захваљујући рапидном развоју технологије, стоје на располагању великом броју државних и недржавних актера.

Угроженост Републике Србије хибридним претњама

Република Србија се током читаве своје историје суочавала са различитим претњама које су више или мање угрожавале њене националне интересе. Те претње разликовале су се по својој природи и карактеру, у зависности од циљева непријатеља. На основу карактеристика претњи које су угрожавале безбедност Републике Србије може се закључити да су многе од њих биле хибридног карактера.

Иако се у западној литератури хибридне претње и хибридно ратовање почињу учестало користити након тзв. другог либанског рата који се догодио 2006. године, агресија на Савезну Републику Југославију (СРЈ) 1999. године, и све оно што је претходило агресији, представља пример савременог хибридног ратовања, осмишљеног и спроведеног од стране НАТО и његових чланица.

НАТО је приликом агресије на Републику Србију употребио све елементе моћи. На Савезну Републику Југославију вршени су огромни политичко-правни притисци, а земља је током дугог низа година економски и финансијски исцрпљивана путем санкција. Против Савезне Републике Југославије вођен је прави информациони рат, са тежиштем на пропаганди. Посебан вид притисака представљали су војни притисци који су у припреми агресије спровођени груписањем снага у Јадранском мору и земљама у окружењу.

Притисци су били усмерени ка свим областима друштва, а посебан аспект представљали су притисци на становништво. Грађанима СРЈ била је ограничена слобода кретања увођењем строгих визних режима а на њих су, применом различитих метода, вршени и дуготрајни психолошки притисци. Деловање обавештајних служби било је интензивно.

Савезна Република Југославија била је угрожена деловањем међународних организација (пре свега НАТО-а), појединачних држава и различитих недржавних субјеката. У борби против Савезне Републике Југославије употребљаване су оружане снаге, обавештајно-безбедносне службе и друге званичне структуре. Такође, на територији СРЈ покренуте су бројне терористичке и криминалне активности које су резултирале оружаном побуном на територији Аутономне Покрајине Косово и Метохија.

Након бројних напора за политичком дестабилизацијом земље у последњој фази отпочела је оружана агресија. Оружани сукоб био је дисиметричног и асиметричног карактера имајући у виду надмоћ снага агресора, односно деловање шиптарских терористичко-побуњеничких снага.

У агресији на СРЈ коришћена су конвенционална и неконвенционална средства. Гађани су бројни цивилни циљеви ради остваривања политичких и војних циљева. Коришћење муниције са осиромашеним уранијумом нанело је дугорочне штете по животну средину и здравље становништва. Такође, коришћење тероризма за остваривање различитих политичких циљева представља посебан аспект неконвенционалног деловања против Савезне Републике Југославије. Примена такозваних „графитних бомби“ била је усмерена ка онеспособљавању електро-енергетског система, чиме је вршен директан притисак на становништво.

Дејства против СРЈ нису била ограничена на одређен физички простор, већ су спровођена у свим димензијама оперативног окружења. Многе мере спровођене су отворено, а бројне и прикривено, посебно оне које се односе на деловање обавештајно-безбедносних служби.

На основу наведеног може се закључити да је агресија на Савезну Републику Југославију имала карактеристике савремене хибридне претње, односно хибридног ратовања. Такође, сличне карактеристике имали су и други оружани сукоби вођени у том периоду и након тога.

Савремени стратегијски контекст Републике Србије карактерише повезаност и међузависност држава и народа која је настала као резултат брзог продора тржишно оријентисане економије и технолошких иновација, те постојања изазова, ризика и претњи безбедности који превазилазе државне границе, а чије су главне одлике непредвидивост, сложеност, неконвенционалност и асиметрија.⁶ Једна од важних манифестација стратегијског контекста је и геостратешко позиционирање Републике Србије у средишту укрштања више важних праваца што условљава њену повећану осетљивост на различите облике угрожавања. Такође, за разлику од држава из окружења, које своју безбедност остварују или теже да остваре у оквиру НАТО, Република Србија као војно неутрална држава у односу на војне савезе настоји самостално да изграђује одбрамбене способности и капацитете.

Специфичност стратегијског контекста Републике Србије чине и аспирације и интереси великих сила на западном Балкану који могу остварити значајан утицај. Посебан аспект стратегијског контекста чини и енергетска безбедност и чињеница да ће енергија и њена доступност утицати на развој целокупног друштва. Коначно, на Републику Србију могу утицати и бројна нерешена питања са суседним државама, од граничних и међународно правних, до хуманитарних и социјалних питања. Наравно, наведеном скупу кључних појава које обликују стратегијски контекст Републике Србије могуће је додати и низ других појава.

Имајући у виду стање у стратегијском окружењу Републике Србије за очекивати је да ће и у будућности претње безбедности имати хибридни карактер. Непријатељ ће користити све елементе моћи, ради остваривања властитих циљева. Ради изнуђивања уступака, тј. ради остваривања властитих циљева, непријатељ ће спроводити различита политичка, економска и друга условљавања и притиске. Будуће претње биће усмерене ка свим областима друштва, а њихови носиоци биће различити институционални (државни) и недржавни субјекти. Непријатељске активности обухватиће широк дијапазон активности, од сајбер напада, преко политичких, економских и других притисака, до покушаја политичке дестабилизације и оружаних напада. Директна оружана агресија је мало вероватна, али се не може искључити. Уместо директне агресије вероватно би се против Републике Србије употребљавале терористичке и криминалне групе.

Супротстављање Републике Србије хибридним претњама

Имајући у виду да ће претње безбедности Републике Србије извесно имати хибридни карактер, потребно је правовремено предузети одговарајуће мере ради супротстављања таквим претњама. Мере за супротстављање хибридним претњама треба да буду саставни део планирања одбране.

⁶ Стратегијски контекст Републике Србије представља скуп манифестних облика појединачног, кумулативног и/или хибридног деловања чинилаца стратегијског окружења на Републику Србију (Стојковић, Радовић, 2016)

Непријатељ ће против Републике Србије употребљавати све елементе моћи, од политичке и економске, па до војне. У вези са тим, од велике важности је поседовање одговарајућег система за рано упозорење који ће бити способан за правовремено препознавање претњи. Рано откривање претње без експлицитних манифестних облика треба да омогући правовремену припрему одговора на претњу, односно умањење последица њеног испољавања.

Хибридне претње биће усмерене ка свим областима друштва. Ради ефикасног супротстављања таквим претњама неопходна је правовремена припрема целокупног друштва. Имајући у виду постојеће стање, потребна је доградња нормативног и стратегијско-доктринарног оквира како би се обезбедио јединствен и интегрални приступ свих субјекта безбедности и одбране. Такође, неопходно је и развијање свести свих друштвених субјеката о неопходности спровођења континуираних и детаљних припрема за одбрану.

Носиоци хибридних претњи безбедности Републике Србије биће различити државни (оружане снаге, обавештајно-безбедносне службе итд.) и недржавни (паравојне снаге, побуњеници, терористи, криминалне групе) актери. Сви они треба да буду правовремено идентификовани и анализирани како би се створили услови за онемогућавање односно умањење ефеката њиховог дејства. За супротстављање Републике Србије деловању различитих државних и недржавних структура непријатеља потребно је правовремено успоставити одговарајуће нормативне претпоставке.

Хибридне претње обухватиће широк дијапазон непријатељских активности, од дејстава у сајбер простору, преко информационих операција, политичких и економских притисака, до оружаних напада. Поуздан одговор на хибридне претње не може се заснивати искључиво на употреби војних и других безбедносних снага, јер циљеви непријатељског напада могу да буду усмерени ка било ком делу друштва. У том смислу, одбрана од хибридне претње треба да буде заснована на заједничком деловању свих друштвених субјеката, укључујући и представнике цивилног друштва и приватног сектора.

Употреба различитих конвенционалних и неконвенционалних средстава биће карактеристика хибридних претњи безбедности Републике Србије. То захтева да систем безбедности и систем одбране поседују широк спектар способности који ће омогућити адекватан одговор на различите аспекте претњи. Употреба и конвенционалних и неконвенционалних средстава од стране непријатеља представљаће својеврсне изазове. Са једне стране, непријатељ ће применом неконвенционалних средстава покушати да наметне и искористи предности асиметричних сукоба. Са друге стране, сукоби са употребом конвенционалних средстава вероватно ће бити дисиметричног карактера при чему ће предност изразито бити на страни непријатеља.

Непријатељ ће вероватно примењивати комбинацију отвореног и прикривеног деловања. Снажан обавештајно-безбедносни систем треба да обезбеди правовремено откривање непријатељских активности и предузимање одговарајућих превентивних и реактивних мера.

Имајући у виду карактеристике хибридних претњи, ради адекватне припреме и одговора Републике Србије на такве претње неопходна је примена тзв. свеобухватног приступа безбедности. Свеобухватни приступ подразумева интегрално ангажовање свих субјеката друштва, од државних институција, преко невладиних

организација и привредних друштава, до грађана. Постулат тог приступа је да се безбедност друштва не заснива искључиво на снази традиционалних безбедносних субјеката као што су војска, полиција и службе безбедности, већ да сви кључни делови друштва треба да буду укључени у процес планирања и имплементације безбедности.

Свеобухватни приступ безбедности захтева снажно политичко лидерство. Оно треба да обједини и усмери напоре свих аспеката друштва ка јединственом циљу. На тај начин стварају се услови за остваривање синергијског деловања свих субјеката одбране.

Ради обезбеђивања успешне сарадње између различитих делова друштва у супротстављању хибридним претњама безбедности Републике Србије неопходан је заједнички приступ безбедности и одбрани исказан у форми усаглашеног и општеприхваћеног концепта безбедности. Основни концепт безбедности треба да буде садржан у Стратегији националне безбедности Републике Србије, као највишем стратегијском документу у области безбедности и одбране.

Постојање одговарајућих административних структура је од велике важности за супротстављање хибридним претњама. Савет за националну безбедност има веома важну улогу у усмеравању и координирању деловања свих субјеката безбедности, али је његов састав и надлежности у наредном периоду потребно доградити.

Ради потпуне примене свеобухватног приступа неопходно је заједничко разумевање ситуације од стране свих субјеката безбедности. За то је потребна активна и поуздана обавештајна подршка високог квалитета. Планирању хибридне одбране треба да претходи сагледавање мотива и политичких циљева који покрећу и усмеравају акције непријатеља.

Такође, ради успешног супротстављања хибридним претњама важно је и препознавање могућих циљева хибридних операција непријатеља. Вероватни циљеви непријатеља биће усмерени ка виталним функцијама друштва, тј. ка кључним слабостима унутар тих функција. Процена претње треба да садржи идентификацију слабости унутар виталних функција, као и вероватне циљеве и начин дејства непријатеља.

Хибридне претње подразумевају интензивну употребу обавештајних структура од стране непријатеља. У вези са тим, неопходно је имати добру контраобавештајну заштиту, јер је то прва линија одбране од хибридног претње. Службе безбедности треба да буду у стању да спрече приступ до најважнијих информација и спрече обавештајне структуре непријатеља да успешно обаве своје задатке.

Заштита критичне информационо-комуникационе инфраструктуре је од посебне важности, имајући у виду њену осетљивост и значај за функционисање Републике Србије. Такође, потребно је предузети мере за спречавање ширења дезинформација и злоупотребу друштвених мрежа, како би се спречио њихов утицај на становништво, али и доносиоце одлука. Улога медија је посебно важна и потребно је створити услове за њихов позитиван допринос одбрани земље.

Међународна сарадња може да оствари позитиван допринос одбрани од хибридних претњи. Обезбеђивањем директне политичке, економске и војне подршке стварају се услови за надокнађивање недостајући способности. Из тог разлога важно је развијати пријатељске и партнерске односе са другим државама и међународним организацијама.

Снажна Војска Србије кључни је фактор безбедности Републике Србије. Способност Војске Србије да непријатељу ефикасно одговори и нанесе му респектабилне губитке у широком спектру операција представља снажан фактор одвраћања. У том смислу, развоју оперативних и функционалних способности Војске Србије за извршење додељених мисија и задатака треба посветити посебну пажњу.

Закључак

Последњих година појам хибридне претње користи се готово свакодневно. Иако је употреба термина учестала, истраживање је показало да не постоји јединствена и општеприхваћена дефиниција појма. Такође, иако неки аутори хибридне претње називају новим феноменом, истраживања показују да се ради о другачијој манифестацији појава које постоје од давнина.

На основу семантичке анализе, те анализе значења појма у литератури, може се закључити да хибридне претње представљају потенцијалне сложене мултидимензионалне опасности настале истовременим деловањем државних и/или недржавних субјеката који на адаптиван начин комбинују конвенционална и неконвенционална средства ради остварења заједничких циљева.

Република Србија је током своје историје била угрожена хибридним претњама. Агресија на Савезну Републику Југославију представља пример савремене хибридне претње, односно хибридног ратовања.

Евентуално будуће угрожавање безбедности Републике Србије веровано ће имати хибридни карактер. Непријатељ ће користити све елементе моћи и спроводити различита политичка, економска и друга условљавања и притиске, ради остваривања властитих циљева. Будуће претње биће усмерене ка свим областима друштва, а њихови носиоци биће различити институционални (државни) и/или недржавни субјекти. Непријатељске активности обухватиће широк дијапазон активности, од сајбер напада, преко политичких, економских и других притисака, до покушаја политичке дестабилизације и оружаних напада.

Одбрану Републике Србије од хибридних претњи потребно је заснивати на примени свеобухватног приступа безбедности који подразумева интегрално ангажовање свих субјеката друштва. На тај начин обезбеђује се јединствен мултидимензионални приступ у заштити безбедности Републике Србије.

Литература

[1] Aaronson, M. et al. (2011). *NATO Countering the Hybrid Threat*, Institute for National Strategic Studies. Доступно на: http://cco.ndu.edu/Portals/96/Documents/prism/prism_2-4/Prism_111-124_Aaronson-Diessen.pdf. Приступ: 12. септембар 2016.

[2] Abbott, K., (2016). *Understanding and Countering Hybrid Warfare: Next Steps for the North Atlantic Treaty Organization*, University of Ottawa. Доступно на: <https://www.ruor.uottawa.ca/bitstream/10393/34813/1/ABBOTT,%20Kathleen%2020161.pdf>. Приступ: 16. јул 2016.

[3] Cederberg, A., Eronen P., (2015). *How can Societies be Defended against Hybrid Threats?*, Geneva Centre for Security Policy – GCSP. Доступно на: www.gcsp.ch/download/4612/106908. Приступ: 23. јун 2016.

- [4] Department of Defense, (2010). *Quadrennial Defense Review*. Доступно на: http://www.defense.gov/Portals/1/features/defenseReviews/QDR/QDR_as_of_29JAN10_1600.pdf. Приступ: 16. септембар 2016.
- [5] Development, Concepts and Doctrine Centre, (2009). *Future Character of Conflict*. Доступно на: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/486301/20151210-Archived_DCDC_FCOC.pdf. Приступ: 13. септембар 2016.
- [6] *Dictionnaire Larousse français*. Доступно на: <http://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/> Приступ: 13. септембар 2016. godine
- [7] *European Commission, (2016). Joint Framework on countering hybrid threats a European Union response, Brussels*. Доступно на: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52016JC0018>. Приступ: 20 септембар 2016.
- [8] Giles, K., (2016). *Russia's 'New' Tools for Confronting the West Continuity and Innovation in Moscow's Exercise of Power*, The Royal Institute of International Affairs, London. Доступно на: <https://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/publications/research/2016-03-21-russias-new-tools-giles.pdf>. Приступ: 22. август 2016.
- [9] Department of the Army, (2011). *Field Manual (FM) 3-0, Operations*. Washington. Доступно на: <https://fas.org/irp/doddir/army/fm3-0.pdf>. Приступ: 20. август 2016.
- [10] Department of the Army, (2010). *Field Manual (FM) 5-0, The Operations Process*. Washington. Доступно на: <https://fas.org/irp/doddir/army/fm5-0.pdf>. Приступ: 15. јун 2016.
- [11] Hoffman, F., G., (2007). *Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars*, Potomac Institute for Policy Studies. Доступно на: <http://www.potomac institute.org/images/stories/publications/>. Приступ: 20. мај 2016.
- [12] HM Government, (2015). *National Security Strategy and Strategic Defence and Security Review 2015: a secure and prosperous United Kingdom*, London. Доступно на: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/478933/52309_Cm_9161_NSS_SD_Review_web_only.pdf. Приступ: 15. септембар 2016.
- [13] Joint Chiefs of Staff, (2015). *The National Military Strategy of the United States of America*, Washington, D.C., Доступно на: http://www.jcs.mil/Portals/36/Documents/Publications/2015_National_Military_Strategy.pdf.
- [14] *Longman Dictionary of Contemporary English*. Доступно на: <http://www.ldoceonline.com/>. Приступ: 12. мај 2016.
- [15] *Merriam-Webster's Online Dictionary*. Доступно на: <http://www.merriam-webster.com/>. Приступ: 12. мај 2016.
- [16] Kofman, M., Rojansky, M., (2015). *A Closer Look at Russia's 'Hybrid War'*, Kennan Cable, no. 7. Доступно на: <http://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/7-KENNAN%20CABLE-ROJANSKY%20KOFMAN.pdf>. Приступ: 23. јун 2016.
- [17] Miklaucic, M., (2011). *NATO countering the hybrid threat*, Allied Command Transformation. Доступно на: <http://www.act.nato.int/nato-countering-the-hybrid-threat>. Приступ: 14. септембар 2016.
- [18] Ministry of Defence, (2013). *French White Paper on Defence and National Security 2013*. Доступно на: www.defense.gouv.fr. Приступ: 12. август 2016.
- [19] *Oxford Online Dictionary*. Доступно на: <http://www.oxfordlearnersdictionaries.com/>. Приступ: 12. мај 2016.
- [20] Pawlak, P., (2015). *Understanding hybrid threats*, European Parliamentary Research Service, Доступно на: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2015/564355/EPRS_ATA\(2015\)564355_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2015/564355/EPRS_ATA(2015)564355_EN.pdf). Приступ: 2. септембар 2016.

[21] The Federal Government, (2016). *White Paper on German Security Policy and the Future of the Bundeswehr*. Доступно на: <https://www.bmvg.de/portal/a/bmvg/en>. Приступ: 20. септембар 2016.

[22] The White House, (2015). *National Security Strategy*, Washington, D.C., Доступно на: https://www.whitehouse.gov/sites/default/files/docs/2015_national_security_strategy.pdf Приступ: 15. мај 2016.

[23] *Vojni leksikon*, (1981). Vojnoizdavački zavod, Beograd.

[24] *Большой словарь русского языка*. Доступно на: <http://www.dict.t-mm.ru/>. Приступ: 13. септембар 2016.

[25] Владимир, А., (2015). *Гибридные войны в Общей теории войны*, Военный университет МО РФ, Москва. Доступно на: http://www.kadet.ru/lichno/vlad_v/Gibridn_voiny_VUMORF_28.012015.pdf. Приступ: 14. август 2016.

[26] Вујаклија, М., (1980). *Лексикон страних речи и израза*, Просвета, Београд.

[27] Першин, Ю. Ю., (2015). *Гибридная война как интеллектуальная провокация*, Философия. Политология. Культурология, Том 1 (67). № 1, стр. 80–88. Доступно на: <http://sn-philcultpol.cfuv.ru/wp-content/uploads/2016/01/010-pershin.pdf>. Приступ: 12. март 2016.

[28] *Речник српског језика*, (2007). Матица српска, Нови Сад.

[29] Стојковић, Д., Радовић, Б., (2016). *Утицај стратегијског окружења на развој система одбране Републике Србије*, pp. 105-117, Научни скуп „Србија и стратегијска раскршћа“, Београд, 30. септембар 2016.

[30] *Толковый словарь русского языка*. Доступно на: <http://www.vedu.ru/>. Приступ: 13. септембар 2016.

НЕОГРАНИЧЕНИ РАТ – КИНЕСКА ПЕРЦЕПЦИЈА САВРЕМЕНОГ РАТОВАЊА

Небојша Николић*
Министарство одбране Републике Србије,
Институт за стратегијска истраживања

Крај двадесетог и почетак двадесет првог века препознатљив је по великим променама и великој динамици тих промена у различитим областима људског делања. Једна од тих је област одбране и безбедности. Још једном је на испиту веродостојности класични критички став да се војске обично припремају за прошли рад. Основна порука овог става је да поимање садашњости и предвиђање будућности јесте последица до сада преживљеног искуства и познатог корпуса знања. Ова упозоравајућа истина је наравно позната истраживачима у области одбране и безбедности и као таква је покретачка снага за стицање увида у физиономију савремених ратова и сукоба. Један од првих корака на том путу је веродостојна идентификација релевантних фактора. Опсервације и анализе физиономије савремених сукоба упућују на сагледавање битних разлика у односу на до сада познато поимање феномена рата и сукоба уопште. Управо због обиља и специфичности нових фактора и појавних облика савремених сукоба, истраживачи су склони увођењу нових термина којима би се означила та нова реалност. У раду је приказано једно кинеско виђење специфичности савременог ратовања познато као концепт неограниченог рата. Анализа концепта неограниченог рата указује на велике сличности са концептом хибридног ратовања који је нешто новијег датума. Посебна вредност концепта неограниченог рата и интересантност истог из аспекта истраживача и стручњака у нашој земљи, огледа се у специфичности временског периода његове појаве.

Кључне речи: *неограничени рат, неконвенционални рат, хибридни ратовање, специјални рат, безбедност, одлучивање*

Увод

Народна република Кина је по многим елементима један од неспорних геополитичких, економских и финансијских центара савременог света. Њен значај и утицајност је посебно дошао до изражаја у текућој деценији, када постајемо сведоци њеног интензивног економског успона. Кина постаје све отворенија, активнија

* пуковник др Небојша Николић, nebojsa.nikolic11@mod.gov.rs

и успешнија у разним доменима па и у војном погледу. Модерна Кина и поред промена и различитости унутрашњег уређења кроз историју, поштује своје цивилизацијске темеље развијане хиљадама година. Насупрот огромном потенцијалу снаге и ресурса, Кина стабилно негује своју специфичну позицију на међународној сцени у дужем временском периоду, која би се могла илустровати речима „доброћудни цин“. Кина не жели хегемонију¹ нити експанзију, не жели да примењује политику силе, али исто тако не жели такав однос према њој самој. Кина жели стабилност међународног поретка. Кина даје предност мирном разрешењу сукоба, неспоразума и различитих погледа на суверенитет и по цену дугог временског чекања (добар пример за то је мирна реинтеграција Хонг Конга након вековног чекања).

Кинески приступ проблематици националне безбедности у контексту међународних односа које је сажето исказао кинески генерал² приликом посете једном војном институту у САД пре двадесет година, није се суштински променио до данас. О томе сведоче и ставови исказани у најновијој Белој књизи³ о националној безбедности и одбрани где су на самом почетку јасно исказани ставови о основној идеји националне одбране: „Кина ће непогрешиво следити пут мирољубивог развоја, независне спољне политике мира и политику националне одбране која је у основи дефанзивна, противиће се политици хегемоније и политици силе у свим облицима, а сама никада неће тежити хегемонији или експанзији“.

Проучавање физиономије савременог ратовања и сукоба је сталан изазов за истраживаче у војној области. Деценије на прелому миленијума обилују показатељима бројних промена у карактеру савремених оружаних сукоба. Промене на бојном пољу узроковане су великим променама у свим другим области развоја човечанства. При томе, промене у различитим областима се међусобно преплићу и утичу једна на другу. Промене у међународним односима, глобализација економије и трговине, револуционарни напредак у информационо-комуникационим технологијама и друго, довели су до трансформација социјалних поредака, норми и вредности, као и до промена у начинима и средствима остварења циљева друштвених група, организација и држава. Оружани сукоби и начин вођења рата нису могли остати непромењени у контексту свеукупних промена.

У циљу именована и означавања сукоба који немају карактер конвенционалног рата користе се различити термини. У циљу веродостојног појмовног одређења и препознатљивости, а зависно од аспекта посматрања и преференција, дају се различита имена савременим формама оружаних сукоба. Хибридно ратовање је један од тих термина. Међутим, постоје и други термини.

У фебруару 1999. године у кинеским војно-стручним круговима појавило се дело под називом „Неограничени рат“, са ауторским потписом два кинеска пуковника: Лианг Киа и Ксиангсуи Ванга. Као основне мотиви за промовисање концепта неограниченог рата наведени су оружани сукоби, терористички напади и велики финансијски и берзански ломови који су се догодили у различитим деловима света у последњој декади двадесетог века. Догађаји и активности који мање или више личе на рат инду-

¹ Jijun Li, "Traditional Military Thinking and the Defensive Strategy of China", 1997.

² Jijun Li, "Traditional Military Thinking and the Defensive Strategy of China", 1997.

³ MoD, China, "White paper 2014", званични сајт Министарства одбране НР Кине, 2014.

кују потребу за одговарајућим термином који би их ближе описао. У том циљу појављује се више термина – кандидата: полу-рат, квази-рат, под-рат, итд. Кинески аутори при томе истичу и битне нове моменте, догађаје и постигнућа у различитим областима (развој Интернета, нових мултинационалних информационих компанија као што је Мајкрософт, биотехнолошка достигнућа, велика финансијска криза у Југоисточној Азији, европска интеракција, уздизање САД као доминантне силе), као и сукоби на простору Блиског Истока, бившег Совјетског Савеза и бивше Југославије.

У делу ових кинеских аутора, посебно место и важност додељена је Првом заливском рату, што потврђује и симболика датума појаве овог рада: фебруар 1999. године. Наиме, у фебруару 1991. године завршен је Први заливски рат у коме је коалиција окупљена око САД извојевала брилијантну победу над Ирачким снагама које су у претходном периоду окупирале суседни Кувајт.

Мотив концепта неограниченог рата

Први заливски рат, или рат за ослобођење Кувајта између УН коалиције окупљене око САД са једне стране и Ирака са друге стране, вођен је од 2. августа 1990. године до 28. фебруара 1991. године. Рат је имао две главне фазе. У првом периоду реализован је скуп војно-логистичких операција оријентисаних ка заштити Саудијске Арабије и стварању услова за ослобођење Кувајта. Ова фаза позната је под именом „Пустински штит“ (од 2. августа 1990. године до 17. јануара 1991. године) и њен резултат било је распоређивање близу милион војника из неколико арапских земаља и дела западних држава на челу са САД које су дале око 70% људства. Друга фаза под називом „Пустинска олуја“ започела је 17. јануара 1991. године и трајала је до 28. фебруара 1991. године, а подразумевала је реализацију борбених операција са циљем ослобађања Кувајта од Ирачке војске.

Резултати са бојишта најбоље илуструју специфичности савремених оружаних сукоба и различитост у односу на ратовање у претходном периоду. Несумњива победа остварена је за 42 дана оружаних операција. Око 90 посто времена сукоба испуњавале су ваздухопловне операције, а свега десет посто времена је утрошено за копнене операције у завршној фази. Коалиционе снаге имале су мање од 400 жртава и око 1.000 рањених, док су процене за Ирачку страну крећу од 20.000 до 35.000 мртвих, више од 75.000 рањених војника и око 85.000 заробљених. Интересантни су подаци за војне жртве САД где је однос борбених и неборбених губитака био готово изједначен (по 50% смртних случајева у оквиру укупних губитака од око 300 војника). Изразита асиметрија резултата војних операција евидентна је и у другим ефектима (на пример: амерички губици у тенковима су били 31 наспрам 3.700 уништених ирачких тенкова), док је бројчани однос снага релативно уравнотежен (око 950.000 војника коалиције против 650.000 ирачких војника). Класична пропорција нападач – бранилац сугерише однос снага 3:1 у корист нападача, а у овом рату остварени укупни однос снага био је око 1,5:1. Дакле, нападач је био готово дупло слабији него што традиционална војна мисао сугерише, али је успео да оствари невероватно ефективан резултат. Основни разлог за то била је технолошка супериорност оружаних снага САД које су чиниле језгро коалиције.

Свеобухватне припреме за ослобођење Кувајта почеле су одмах по извршеној агресији почетком августа. Интензивне дипломатске активности почеле су само дан после извршене агресије и Савет безбедности УН донео је Резолуцију број 660 од 3. августа 1990. године којом се осуђује агресија и захтева повлачење. Неколико месеци касније, 29. новембра 1990. године Савет безбедности УН донео је Резолуцију број 678 којом се од Ирака тражи повлачење најкасније до 15. јануара 1991. године при чему се дозвољава употреба оружане силе уколико то не буде извршено. Готово паралелно са дипломатијом, већ у августу 1991. године почињу војно-логистичке припреме за транспорт, пријем и распоред трупа САД и других земаља у Саудијској Арабији. Наравно, томе је претходила политичка одлука да ће САД бранити свог савезника у региону односно Саудијску Арабију, као и успешна дипломатска активност пре свега у Организацији уједињених нација, чиме су легитимисане војне припреме и каснија војна интервенција.

У најширем смислу, у коалицији за ослобођење Кувајта било је скоро 50 држава од којих је 38 дало конкретан допринос, а 31 држава је имала одређене војне капацитете распоређене на војишту, у укупној јачини (без САД) преко 200.000 људи, више од 60 бродова, 750 авиона и 1.200 тенкова. Коалиција је била врло хетерогена, сачињена од земаља са различитих континената и са различитим режимима. У коалицији је био већи број арапских и исламских земаља, од којих су неке учествовале са значајним ресурсима. Свакако је предњачила Саудијска Арабија као потенцијално најугроженија од евентуалне ирачке претње, која је обезбедила најбројнији војнички контингент одмах иза САД. Треба истаћи да су се оружане снаге САД распоређене у С. Арабији веома сензитивно опходиле према земљи – домаћину и обичајима и поретку који тамо и данас владају (однос са локалним становништвом, одевање, обраћање, норме понашања, итд.). Значајни ниво ангажовања пружили су и Египат (4. по бројности контингента), Сирија и Мароко (6. и 7. по бројности), Оман, Пакистан, УАЕ, Катар, Бангладеш и наравно Кувајт са избегличком владом. Поред традиционалних савезника САД, у коалицији су биле и неке источноевропске земље у којима је промењен режим у блиској прошлости (након пада берлинског зида 1989), као што су: Пољска (поморски болнички ресурси), Чехословачка (више десетина тешких тегљача за превоз тенкова, и јединица за радиолошко-хемијску деконтаминацију) и Мађарска. Формирањем широке коалиције земаља из целог света као и сарадњом са ОУН, може се рећи да је убедљиво добијен дипломатски рат.

Савремена војно-технолошка решења и њихова напредна примена, као и успешне дипломатске и медијске активности, уз остварене импресивне ефекте на бојном пољу, допринеле су да Први заливски рат буде перципиран као прекретница у модерном ратовању и поимању сукоба у условима који владају у савременом свету. Ратови и сукоби деведесетих година двадесетог века који су следили након Првог заливског рата употпунили су слику о специфичностима и разноликости арсенала савременог ратовања на прелому два миленијума. Непосредно након појаве овог дела (фебруар 1999), уследила је НАТО агресија против СРЈ (СРЈ – Савезна Република Југославија, март 1999) где су потврђени многи ставови кинеских аутора. Расту популарности концепта Неограниченог рата, нарочито у Кини, свакако је допринело и НАТО бомбардовање кинеске амбасаде у Београду 7. маја 1999. године током рата НА-

ТО-а против СРЈ. Како велике силе врло пажљиво прате једна другу по аспектима разних дешавања, тако је и концепт Неограниченог рата постао познат⁴ у САД уз релативно брзо појављивање превода овог дела на енглески језик и његово укључивање као препоручене литературе у престижним војним школама САД.

Неограничени рат(ови) – класификација

У овом делу⁵ кинески аутори је наводе чак 24 могућа облика Неограниченог ратовања. Овај бројни скуп је додатно разврстан у три подкатегорије са аспекта карактера, нивоа и обима ангажовања или неангажовања војних снага и ресурса у њиховој реализацији. У следећој табели (Табела 1) дата је ова класификација према доступном извору.

Табела 1 – Појавни облици Неограниченог ратовања

	ВОЈНИ	ТРАНС ВОЈНИ	НЕ ВОЈНИ
1	Нуклеарни	Дипломатски	Финансијски
2	Конвенционални	Мрежни	Трговачки
3	Биохемијски	Обавештајни	Ресурсни
4	Еколошки	Психолошки	Рат преко Економске помоћи
5	Свемирски	Тактички	Рат прописима
6	Електронски	Шверцерски – Кријумчарски	Санкције
7	Герилски	Рат дрога	Медијски рат
8	Терористички	Виртуелни (заstraшивачки)	Идеолошки рат

Избор врста које ће се применити је зависан од конкретног случаја и процене кључних доносилаца одлука. За илустрацију, аутори наводе неколико реалних примера из последњих деценија. Као један од конкретних примера комбиновања више врста ратовања према изложеној класификацији, наведен је и случај НАТО агресије на СРЈ, у коме је по виђењу аутора примењено следеће⁶:

- Виртуелни (заstraшивачки) рат са коришћењем силе.
- Дипломатски рат (стварање алијансе против СРЈ и изолација СРЈ).
- Рат прописима.

Међутим, у овом добро познатом случају који је нарочито близак истраживачима са простора ондашње СРЈ, била је евидентна примена и читавог низа других врста ратовања из класификације коју су дали поменути кинески аутори, према следећем:

- Медијски рат (фабриковање вести, блокада информација, пристрасно извештавање, спиновање и друго, све до физичког уништења медијских кућа у СРЈ).
- Идеолошки рат (демонизација СРЈ и српског народа; демонизација друштвеног уређења, државног руководства и оружаних снага; извртање историјских чињеница, итд).

⁴ Pomfret John, China Ponders New Rules of "Unrestricted War", The Washington Post, August 8, 1999.

⁵ Liang Qiao, Xiangsui, Unrestricted Warfare, PLA Literature and Arts Publishing House, February 1999.

⁶ Liang Qiao, Xiangsui Wang, Unrestricted Warfare, 1999, end of Chapter 5.

– Рат санкцијама (увођење низа санкција различитих врста и нивоа: економске, дипломатске, трговачке, саобраћајне, културне, спортске, итд).

– Психолошки рат (најразличитије мере и активности различитих нивоа и врста тежишно усмерене на ширење корупције и на томе засновано губљење кредибилитета и умањене спремности за одбрану).

– Герилски рат (организовање, развој, обука, опремање, убацивање на територију, логистичка, обавештајна и борбена подршка герилских терористичких група на територији СРЈ).

– Терористички рат (терор против становништва у распону од застрашивања, крађа и уништавања имовине до премлађивања, отмица, вађења органа и убијања људи тежишно српске националности, као и извођење субверзивних и терористичких активности против полиције, војске и других државних органа).

– Конвенционални рат (отворена употреба оружане силе, углавном дејствима ваздухопловних снага, тежишно бомбардовање са већих висина и ван домета браниоца).

– Прикривени еколошки и био-хемијски рат (изазивање еколошких катастрофа путем уништавања хемијских, нафтних и других постројења на територији нападнуте земље; коришћење радиоактивне муниције).

– Обавештајни рат. Током читавог кризног периода распадања бивше државе СФРЈ било је очигледно присуство и интензиван утицај више страних обавештајних служби. Неке од њих оствариле су изузетно прецизан увид у стање на терену и дале веома тачну прогнозу⁷ развоја догађаја у непосредној будућности од две године. Да то није био случајно погађање будућности већ плод квалитетног и дугорочног обавештајног рада, потврђује један други извештај⁸ који је чак двадесет година старији, али даје веома тачну и непристрасну слику о ситуацији у ондашњој држави и њеним суштинским и структурним проблемима.

Обавештајни рат је на неки начин специфичнији од других врста и на неки начин има централну позицију јер његови носиоци могу бити у ситуацији да осмишљавају, опредељују и координирају и остале врсте ратовања из наведене класификације Ова врста рата обухвата широки спектар активности и мера које планирају и изводе обавештајне службе против земље – објекта напада. Може се рећи да Обавештајни рат није нови феномен јер већ дуго постоји као и традиционалне обавештајне службе. Међутим, готово револуционарне промене у различитим областима током деценија на прелому миленијума, а пре свега у области информационо-комуникационих технологија, као и нови снажни социолошки трендови који су омогућени свеprisутношћу мобилних комуникација и све-доступношћу информационих садржаја, често и у реалном времену, дали су снажан замах и нове могућности за различите активности Обавештајног рата. Наиме, обавештајним радом чак и само у домену јавно доступних информација и путем друштвених мрежа, може се оформити веома добра слика релевантних структурних елемената од значаја за безбедност и одбрану земље. У литератури⁹ се могу наћи документовани примери демонстрационих вежби о томе како се могу искористити јавно доступни подаци у

⁷ CIA, "Yugoslavia transformed", CIA intelligence report NIE 15-90, 1990.

⁸ CIA, "Yugoslavia: The Outworn Structure", CIA intelligence report RSS No. 0048/70, 1970.

⁹ Van Haaster Jelle, Roorda Mark, "The impact of Hybrid Warfare on Traditional Operational Rationale", 2016.

циљу готово потпуне идентификације људства, опреме и локације појединих војних јединица и ресурса значајних за безбедност.

Посебно интересантна је формулација Финансијског рата као једног од појавних облика Неограниченог рата и неколико конкретних осврта на неке од познатих финансијских кућа и предузетника¹⁰ на светским финансијским берзама (које виде као највероватније узрочнике финансијских ломова¹¹ на берзама у Азији деведесетих година). Значај и потенцијал Финансијског ратовања („финансијски рат постаје хипер стратегијско оружје“) ови аутори пореде са снагом застрашивања нуклеарним оружјем, при чему истичу разлику по којој се финансијске спекулације заиста и примењују и узрокују велике штетне ефекте код државе или групе држава које су објекат напада, за разлику од нуклеарног оружја где се обично остане на нивоу претњи. Банкарски и берзански ломови, варијације светских валута и успон и пропаст концепта финансијских „деривата“ и других „креативних“ досетки виспレンих и неетичких банкара и непоштених шпекуланата,¹² као и последични догађаји који су уследили у свету последњих десетак година након почетка велике економске кризе у 21. веку, као и драстичне осцилације цена кључних сировина и енергената на светском тржишту, потврдили су исправност промовисања значаја Финансијског рата и упозорења на његове разорне могућности. Поред снажног утицаја на економију земље, финансијске кризе имају и директни утицај на безбедносни контекст,¹³ као на пример смањење буџета за одбрану. Међутим, финансијско ратовање може се схватити и као изазов на који се одговара унапређењем сопствених могућности, као што је учинила Кина где су покренуте финансијске реформе¹⁴ непосредно по избијању азијске економске кризе 1997. године.

Трговачки рат. Један од кључних аспеката процеса глобализације јесте трговинска размена. Производња, размена и транспорт материјалних добара и услуга у има тренд глобализације. Велике компаније имају интернационални карактер, на једном континенту се развија производ, на другом се производи од материјала увезеног са трећег континента, уз енергенте потекле са четвртог континента, да би се финални производ продао на петом континенту. У тако глобализованим условима савременог живота, сваки поремећај у ланцу производње, транспорта и дистрибуције има потенцијал и за стварање жељених ефеката на пољу безбедности и одбране. У делу кинеских аутора, могућности трговинског рата илустроване су неким од трговачких мера које предузимају САД и тиме, поред утицаја на сопствено тржиште, делују и на економије других земаља. По њима,¹⁵ то су следеће мере: примена домаћег законодавства на међународној сцени; арбитарно подизање и спуштање тарифних баријера; селективно увођење казних мера; забрана извоза критичних технологија и материјала; примена механизма најповлашћеније нације; итд.

Поред мноштва појавних облика Неограниченог ратовања, истакнуте су и могућности и потреба њихове комбиноване примене.

¹⁰ Liang Qiao, Xiangsui Wang, *Unrestricted Warfare*, 1999, Chapter 2.

¹¹ Moe Espen, "An Interpretation of the Asian Financial Crisis", 2004.

¹² Cheeseman Graeme, "Asian-Pacific security discourse in the wake of the Asian economic crisis", 1999.

¹³ Ibid.

¹⁴ Wang Hongying, "The Asian financial crisis and financial reforms in China", 1999.

¹⁵ Liang Qiao, Xiangsui Wang, *Unrestricted Warfare*, 1999, Chapter 2

Принципи неограниченог ратовања

Кинески аутори су предложили следеће опште принципе које треба следити у планирању и реализацији било које форме Неограниченог ратовања:

– Свеобухватност. Принцип свеобухватности је основи концепта и идеје Неограниченог рата, који се односи на свеобухватно праћење и сагледавање ситуације, анализу свих опција и избор метода и средстава у остваривању циљева без ограничења.

– Усклађеност (синхронизација). Принцип синхронизације говори да се различите активности из различитих домена проводе усклађено једне са другим и у односу на временски фактор.

– Ограничени циљеви. Принцип ограничених циљева сугерише да исти морају бити објективно изабрани или формулисани тако да су реално оствариви са расположивим средствима и у расположивом времену и условима. Другим речима, принцип сугерише ограничавање превеликих амбиција у једном кораку и препоручује да расположива средства и начини реализације надмашују постављене циљеве.

– Неограничене мере. Принцип неограничених мера значи да се могу изабрати било које мере и поступци да би се постављени циљеви реализовали.

– Асиметрија. Принцип асиметрије у овом контексту, сугерише супротстављање противнику на такав начин да се траже и искоришћавају његове слабости при чему се избегава надметање са противником у оним аспектима у којима је он изразито супериоран.

– Минимална потрошња (цена, утрошак, улагање). Принцип минималне потрошње говори о томе да се за реализацију постављених циљева ангажују адекватне снаге и средства и ништа више од тога, односно, ово се може схватити као принцип економије снага или тежња ка што већој ефикасности.

– Више димензиона координација. Принцип више димензионалне координације указује на потребу за координацијом и сарадњом између различитих субјеката и на различитим нивоима, а све у сврху постизања постављених циљева. Иако није нов, аутори истичу његову важност и растућу актуелност у савременом ратовању које постаје присутно у различитим доменима. Такође, они истичу да се више димензиона координација може разматрати и спроводити тек када су јасно формулисани и постављени циљеви које треба постићи.

– Прилагођавање и контрола. Овај принцип упућује на потребу непрекидног праћења ситуације и предузимање корективних мера сагласно насталим променама. Полази се од претпоставке да је ратовање динамичког карактера са обиљем стохастичких садржаја, те је праћење ситуације и прилагођавање променама нужност.

Хибридни рат и неограничени рат

Ако би смо желели да пронађемо везу између концепата Неограниченог и Хибридног¹⁶ ратовања, једна од могућих најсажетијих релација између ова два концепта огледа се у следећем ставу кинеских аутора¹⁷:

¹⁶ Mattis James, Hoffman Frank, "Future Warfare: The rise of Hybrid Wars", Proceedings US Naval Institute, 2005.

¹⁷ Liang Qiao, Xiangsui Wang, Unrestricted Warfare, 1999, beginning of Chapter 7.

– “He who wants to win today's wars, or those of tomorrow, to have victory firmly in his grasp, must “combine” all resources of war which he has at his disposal and use them as means to prosecute the war.”

У слободном преводу: „Онај ко жели победу у данашњим ратовима и ратовима сутрашњице, мора да комбинује све ресурсе који су му на располагању и да их искористи у рату“. Киао и Ванг су посветили читаво поглавље у свом делу (поглавље седам: „Десет хиљада метода комбинованих као једна: Комбинације које надмашују границе“) феномену „комбиновања“ расположивих снага, средстава и метода у ратним напорима. При томе се сугерише да принцип комбиновања није нов и да се користио кроз дугу историју ратовања.

У прилог принципу комбиновања, Киао и Ванг користе и термин „коктел“¹⁸ под којим подразумевају разноврсност и примену не војних средстава и метода поред саме војне силе. Ширу елаборацију „коктел“ концепта дају у петом поглављу под именом „Нова методологија ратних игара“, где наводе и примере из далеке историје у којима су даровите војсковође (Александар Велики, кинески краљ Ву из времена династије Шанг, период око 1.120 година пре нове ере) побеђивале и са битно мањим снагама бројчано јаче противнике управо креирањем и применом инвентивних концепата комбиновања расположивих снага и ефикасног искоришћења њихових могућности. На пример, комбиновањем само два елемента: флексибилности и брзине коњице са стабилношћу пешадијских линија, уз пажљиво праћење развоја ситуације на бојишту и избор правих момената за поједине акције, при чему су исте (акције) сврсисходно осмишљене и синхронизоване, као и уз стварање компаративних предности на основу искоришћења карактеристика земљишта, временских услова и других фактора, бројчано слабије снаге биле су у могућности да извојевају победу и над много јачим противником. У време Наполеона, уводи се и трећа главна променљива величина у једначину за постизање победе на бојном пољу. Како истичу Киао и Ванг, „нико као Наполеон није тако потпуно разумео значај и могућности комбиновања артиљеријске ватре и покретљивости коњице“¹⁹ за ефективно и ефикасно остваривање победничких циљева на бојном пољу, што је резултирало у практичној непобедивости Наполеонове војске у готово две деценије. Таквих случајева било је још доста у историји што и кинески аутори потврђују кроз неколико примера.

Интересанто је да су у тексту ове књиге²⁰ нашли заједничко место у истој реченици, термини попут: „Светски трговински центар“, „експлозија“ и “бин Ладен,, односно, то је следећа реченица:

„Whether it be the intrusions of hackers, a major explosion at the World Trade Center, or a bombing attack by bin Laden, all of these greatly exceed the frequency band widths understood by the American military. ... This is because they have never taken into consideration and have even refused to consider means that are contrary to tradition and to select measures of operation other than military means“.

¹⁸ Liang Qiao, Xiangsui Wang, Unrestricted Warfare, 1999, end of Chapter 2.

¹⁹ Liang Qiao, Xiangsui Wang, Unrestricted Warfare, 1999, middle of Chapter 5.

²⁰ Liang Qiao, Xiangsui Wang, Unrestricted Warfare, 1999, Chapter 5.

Претходни навод као и читаво дело, постали су веома актуелни и чак предмет спекулација о завери након што се сличан догађај заиста и догодио око две и по године касније него што се ова књига појавила. Међутим, књига обилује и другим готово „пророчким“ елементима, као што је велика економска криза, финансијска мешетарења, сломови берзи, валутни крахови, итд. Такође, сви такви ставови су производ логичке анализе и промишљања изван устаљених образаца. Концепт Хибридног ратовања, који је стекао популарност знатно касније и коначно другачије је именован, ипак иде у прилог више стручној (а не „пророчкој“) заснованости ставова о Неограниченом ратовању изнетих у књизи кинеских аутора.

Закључак

Објективно опажање реалности и системска анализа физиономије савремених сукоба упућују на сагледавање битних разлика у односу на до сада познато поимање феномена рата и сукоба уопште. Кинески војни експерти и аутори концепта Неограниченог рата, пуковници Киао и Ванг, управо су тим путем уочили промене које су са собом донели мањи и већи оружани сукоби у последњој деценији двадесетог века широм света. Уз одлично познавање историје ратовања и објективну и аналитичку перцепцију реалности, као и праћење савремене војне мисли која је већ у то време лансирала синтагму револуције у војним пословима, уочили су одређене законитости и принципе савремених оружаних сукоба и промовисали један свеобухватни концепт назвавши га Неограничени рат. Неке од њихових авангардних идеја о великом потенцијалу деструкције у савременим сукобима, потврђене су врло брзо у наредном периоду и годинама које су уследиле, што је допринело озбиљнијем и ширем проучавању њихових идеја и опсервација о Неограниченом ратовању.

Једно од главних полазишта у развоју концепта Неограниченог рата био је Први заливски рат, који је донео мноштво промена у односу на раније периоде, у многим аспектима. Нови оружни системи високе прецизности и напредних карактеристика, били су примењени на инвентиван начин који је омогућио ефикасно искоришћење расположивих могућности уз ефективне резултате на бојном пољу. Остварени однос снага и однос губитака страна у сукобу потврдио је да се нешто ново дефинитивно дешава у физиономији савремених сукоба. Успешност и иновативност нису биле ограничене само на поље војне технологије, напротив. Успешна дипломатска активност у кратком времену створила је широку коалицију од више десетина земаља директно и индиректно ангажованих. Све активности биле су потпуно медијски подржана што је омогућило придобијање сопственог и међународног јавног мњења. Дипломатски, медијски, финансијски, трговачки, регулаторни, терористички и други аспекти савремених сукоба, или облици Неограниченог ратовања, дошли су до пуног изражаја у низу сукоба који су уследили након Првог заливског рата, као и након појаве концепта Неограниченог ратовања.

Анализа концепта неограниченог рата указује на велике сличности са концептом хибридног ратовања који је нешто новијег датума. Посебна вредност концепта неограниченог рата и интересантност истог из аспекта истраживача и стручњака у

нашој земљи, огледа се у специфичности временског периода његове појаве непосредно пред интервенцију НАТО-а против СРЈ. За будућа истраживања са аспекта војних потреба посебно је значајна конкретизација места и улоге војних снага, као и сагледавање нових специфичних претњи и ризика за исте, као и за систем одбране и безбедности у целини.

Литература

[1] Cheeseman Graeme, "Asian-Pacific security discourse in the wake of the Asian economic crisis", *The Pacific Review*, 12(3), 333-356, 1999.

[2] CIA, "Yugoslavia: The Outworn Structure", CIA intelligence report RSS No. 0048/70, 20 November 1970. (доступно на: <https://www.cia.gov/library/readingroom/document/intelligence-report-yugoslavia-outworn-structure-20-november-1970>).

[3] CIA, "Yugoslavia transformed", CIA intelligence report NIE 15-90, 18 October 1990. (доступно на: <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/1990-10-01.pdf>).

[4] DoD USA, „Conduct of the Persian Gulf War“, Final report to Congress, 1992.

[5] Jagello 2000, "Hybrid Warfare: A New Phenomenon in Europe's Security Environment", Research paper by Jagello 2000 for NATO Information Centre in Prague in cooperation with Faculty of Social Studies, Masaryk University, Brno, and European Commission Representation in the Czech Republic, Praha-Ostrava 2015.

[6] Jijun Li, "Traditional Military Thinking and the Defensive Strategy of China", an address at the US War College, August 29, 1997.

[7] Liang Qiao, Xiangsui Wang, *Unrestricted Warfare*, PLA Literature and Arts Publishing House, February 1999, Beijing (превод на енглески, доступно на: <http://www.c4i.org/unrestricted.pdf>, приступ дана 18.априла 2017.)

[8] Mattis, James, Hoffman Frank, "Future Warfare: The rise of Hybrid Wars", *Proceedings Magazine*, US Naval Institute, 132/11/1233, November 2005.

[9] Ministry of Defence, "Global Strategic Trends – Out to 2045", Development, Concepts and Doctrine Centre (DCDC), Joint Forces Command, Shrivenham, Wiltshire, United Kingdom, 2015.

[10] MoD, China, "White paper 2014", званични сајт Министарства одбране Народне Републике Кине: http://eng.mod.gov.cn/publications/2016-07/13/content_4768294.htm приступ дана 27.априла 2017.

[11] Moe Espen, "An Interpretation of the Asian Financial Crisis: Innovation Systems and Economic Performance in a Period of Transition", *Asian Affairs An American Review*, 30(4), 227-248, 2004.

[12] Pomfret John, China Ponders New Rules of "Unrestricted War", *The Washington Post*, August 8, 1999.

[13] Van Haaster Jelle, Roorda Mark, "The impact of Hybrid Warfare on Traditional Operational Rationale", *Militaire Spectator*, 185(4), 175-185, 2016.

[14] Wang Hongying, "The Asian financial crisis and financial reforms in China", *The Pacific Review*, 12(4) 537-556, 1999.

[15] Wither, James, "Making Sense of Hybrid Warfare", *Connections: The Quarterly Journal*, 15(2), 73-87, 2016.

ЕКОНОМСКИ И ЕНЕРГЕТСКИ АСПЕКТИ ХИБРИДНОГ УГРОЖАВАЊА НАЦИОНАЛНЕ БЕЗБЕДНОСТИ*

Мирослав Митровић**

Министарство одбране Републике Србије,
Институт за стратегијска истраживања

Хибридно ратовање као не сасвим нов, али у савременој пракси интензивно примењиван концепт, своје тумачење исходује у различитости динамике сукоба, нелинерности токова интереса, више нивоа субјеката и носиоца, неоружаном и неконвенционалном карактеру и тежњи ка отклону од класичне, „Клаузовицке“ теорије ратовања. Разноликост форми и облика сукоба, који имају циљеве идентификованим са ратним, доприноси да појаве које воде ка доминацији и смањењу општих и одбрамбених капацитета противника, карактеришемо као форму хибридног ратовања. Отуд и дилеме које се покрећу око сталне борбе за економске и енергетске изворе. Са становишта субјеката који учествују у овој борби интереса, постављају се питања, да ли изражена тежња за доминацијом у економији и енергетици представља форму хибридног ратовања и у ком моменту економски и енергетски интереси надилазе принципе отвореног тржишта и прерастају у хибридно угрожавање националне безбедности. Посебно становиште наведених питања, истиче се у вези са малим и недовољно развијеним државама, које се налазе у специфичним регионима и које имају комплексне спољнополитичке релације, као што је Република Србија.

Кључне речи: *хибридно ратовање, економска безбедност, енергетска безбедност*

Хибридно ратовање или свеобухватни сукоб ниског интензитета?

Хибридно ратовање није нов појам, већ представља рафинирану форму Хисконске тежње да се противник ослаби и постигне стратегијска предност, преовлађујуће неоружаним средствима. Такође, може се рећи да се савремени сукоби идентификују као израсле форме четврте, па чак и, „ратови пете генерације“.¹

* Рад је део научно-истраживачког пројекта Института за стратегијска истраживања, „Хибридно ратовање – искуства и перспективе“.

** Др Мирослав Митровић, miroslav.mitrovic@mod.gov.rs

¹ Мирослав Митровић, Хибридно ратовање и асиметричне безбедносне претње, Београд: Војно дело, 5/2017.

Ипак, светска научна и стручна јавност радovima у наведеној области, наставља да пружа допринос даљој анализи и идентификацији хибридног рата, његовој детерминације као актуелне и надрасле форме сукоба. Према, Лианг и Ћанксуи, Кинеским ауторима, савременици последње декаде двадесет првог века, јасно могу разлучити почетак нове ере у природи ратовања, једноставним праћењем геополитичких дешавања као што је распад СССР, сукоби Босни и Херцеговини, Косову, резултати на пољу генетског инжињеринга и клонирања, Интернет експанзијом, финансијским краховима берзи, појавом нових валута попут евра, униполаризацијом света, нарастућом глађу за доминацијом САД, кризом енергената њиховом потражњом, итд. Према овим ауторима, у савременом ратовању не постоји ограничење у погледу средства, било да су она оружана или неоружана, па ни у погледу форми ангажовања снага, које могу бити националне, наднационалне, мултинационалне, али и невладине, као ни ограничења у вези са нападима према физичким или другим формама испољавања националног суверенитета (територија, акваторија, ресурси, трговина, финансије, информације, медији, убеђења, култура, технологија, оружане снаге, политички систем) који не могу бити објекта деловања „рата без граница“, односно, хибридног ратовања.²

Према Маринову,³ у актуелном тренутку, геоекономски и геополитички трендови и дешавања су лишена националних карактеристика, потопљена су у глобализам и осликавају формалну визију потреба наднационалних институција, тачније њихових најмоћнијих чланова. При томе, наведени наступ се идентификује са примењеном „континенталном стратегијом анаконде“,⁴ при чему је изражена тенденција успостављања што ближег контакта са потенцијалним противником, али без уласка у оружане сукобе. Маринов сматра да су информациони, сајбер напади и коришћење Интернет пространства, полигони за тоталну идеолошку обраду светског, регионалног и националног јавног мњења, као и за спровођење специфичних политичких технологија у форми „обојених“ и „нежних“ револуција и револуционарних преврата. Маринов закључује да је у току геоекономски рат, који је у директној вези са наведеним управљаним, ненасилним револуционарним покретима.⁵

Према наведеном, закључујемо да савремени свет представља полигон хибридних сукоба, који се исказују кроз широки синергијски варијетет неконвенционалних борбених и неборбених операција. Лепеза активности које подразумевају

² Qiao Liang, Wang Xiangsui, *Unrestricted Warfare*, Beijing: PLA Literature and Arts Publishing House, 1999.

³ Георги Маринов, *Формирањето се евроазијско геоекономско пространство*, Геополитика, Софија, 2015, с121–132.

⁴ Према плану генерала Винфилда Скота у раним операцијама Грађанског рата у САД, основно деловање на сламању отпора побуњеника Конфедерације се заснивало на окруживању и економској изолацији а не на конкетним борбеним операцијама и оружаним сукобима, при чему се овакав наступ уобличен у форми документа, називао „План Анаконда“. Видети: Stephen W. Sears, George B. McClellan: the young Napoleon, New York, Houghton Mifflin Harcourt Publishing Company, 1988.

⁵ Маринов сматра да САД воде широки фронт „хибридних ратова“, којима је за циљ формирање што вежег броја малих, националних, лако управљивих држава, и као пример наводи разлагање Југославије на мале, етничке међусобно завађене државе. Такође, на етничкој основи, идентификује и стварање нове државе „Косово“ и покушај организирања унутрашњег суверенитета држава на новом принципу, насилном демократизацијом, као у примеру Авганистана, Ирака, Либије итд. Видети: Георги Маринов, *Формирањето се евроазијско геоекономско пространство*, Геополитика, Софија, 2015, стр. 121–132.

хибридно ратовање у себи садржи комбинацију примене нелегалних борбених операција, спонзорство, организацију и спровођење политичких протеста, економске мере, које су пропраћене снажним информативним кампањама. Све наведене и друге активности које имају за сврху дестабилизацију државе или промену власти у њој, организују се и спроводе са сврхом постизања стратегијских интереса великих сила или издвојених центра моћи (корпорација, интересних група) са циљем успостављања стања нарушавања баланса моћи у међународним односима и остваривања сопствених интереса, претежно неборбеним средствима.⁶

Поред тога, општа карактеристика хибридних ратова, јесте губитак јасне разлике између војника и цивила, као и организованог насиља, терора и рата. Практично, хибридно ратовање, представља форму испољавања стратегијске иницијативе. При томе, за очекивати је да свака велика сила има за потребу да примењује концепт остваривања сопствених стратегијских интереса, по могућству са што мањим ангажовањем оружаних капацитета, а ради очувања или постизања доминације у веома променљивој и динамичној геополитичкој средини.

Савремени рат, дакле, превазилази теоретска исходишта спознаје рата као сукоба, при чему се главна различитост, па и хибридност, налази се не само у областима у којима се сукоби остварују, већ у померању њиховог тежишта са форми оружане борбе на неоружана дејстава. И поред тога што је недвосмислено да се рат одувек спроводи са ослонцем на свим формама и облицима наносења губитака противнику, са циљем остваривања предности и испуњења сопствених интереса, карактеристике савремених сукоба значајно истичу коришћење неоружаних средстава. Такође, области деловања су широке и обухватају све сфере живота, па тиме се савремени, хибридни рат може назвати и општи или апсолутни.

Узимајући у обзир да су неке од основних форми хибридног ратовања представљене као сепаратистички и сецесионистички покрети, „обојене револуције“, институционализоване форме екстремизма, различите форме санкција, политички и медијски притисци, деловање у сајбер сфери, сажето можемо сагледати области испољавања хибридних дејстава у следећим областима и начинима деловања:⁷

– *Специјалне и психолошке операције*, које представљају оружани, конвенционално-неконвенционални облик ангажовања снага и средства државе.

– *Економско, енергетски и политички притисци*, представљају деловања променљивог времена трајања и варијабилног односа интензитета примене и постигнутих ефеката.

– *Информације, медији, Интернет и његове платформе*, област деловања коју карактерише варијабилни интензитет, повезаност са осталим областима хибридног деловања, заснованост на Интернет технологијама, отворености информатичког друштва, слабо развијене свести о могућим злоупотребама и недовољно развијеним мерама заштите.

⁶ Kofman Michael, Rojansky Matthew, „A Closer look at Russia's 'Hybrid War'“, *Kennan Cable*, Woodrow Wilson International Center for Scholars, No. 7, April 2015, p. 3.

⁷ Мирослав Митровић, Хибридно ратовање и асиметричне безбедносне претње, Београд, Војно дело, 5/2017.

– *Јавна дипломатија*, област деловања у којој се примењују тактике и инструменти ниског интензитета, дугорочне оријентације усмереног дејства на најшире сфере друштвеног живота, у директној је вези са појмом меке моћи, „*soft power*“, заснованој на неопипљивим и индиректним утицајима какви су култура, друштвене вредности и идеологија.⁸

Повезаност глобализације политичке економије са хибридном ратовањем

Савремени међународни односи су у многоме условљени актуелним развојем међународне политичке економије. Наиме, може се рећи да је међународна политичка економија савремену актуелизацију добила током седамдесетих година прошлог века, када су одређене теме и односи из домена који се могу окарактерисати као економки, различитим утицајима, попримили нарастајуће карактеристике политичких односа, тачније, међународна економија је интензивном политизацијом, постала поприште међународне политике.⁹ Надаље, може се закључити да је глобализација довела до раздвајања појмова међународне и светске економије. Наиме, међународна економија представља институционални приступ, где су актери државе или међународне организације, док светска економија представља интересну корелацију недржавних (наддржавних) субјеката, тачније корпорација, чиме се премошћава утицај националне државе и међународна контрола (*cross border*).¹⁰ Светска економија се развија на рачун територијалне фрагментације међународне економије. На овај начин се омогућава креирање повољних услова за оплодотворење капитала, експлоатацијом повољнијег амбијента у „новоосвојеним“ територијама, деловима међународне економије (повољна цена радне снаге, фискална политика, политичка стабилност, либерализован увоз или извоз у треће регије). Имајући у виду овај аспект, подразумева се да је глобализација неминовно вођена мултинационалним корпорацијама и банкама и подређена њиховим интересима.¹¹ Маринов¹² сматра да је директан показатељ широке дисфункције међународног поретка и постојања актуелног и општег хибридног сукоба ниског интензитета, управо деловање транснационалних корпорација. При томе, сматра да је њихов утицај најснажнији у домену нестајања националног идентитета, поседовању огромних економских и финансијских потенцијала, истицању сопствених интересних трајекторија, који нису увек у поклапању са националним интересима. Надаље, транснационални капитал, има тенденцију сталног развоја и ширења. Према томе, сукоби који имају развијену, хибридну форму, могу се идентификовати и са интересима транснационалног капитала, који се међусобно су-

⁸ Види: Nye, Joseph, S., Jr., „The misleading metaphor of decline,“ *The Atlantic Monthly*, March 1990.

⁹ Jonh Ravenhill, *Global Political economy*, 2008, Oxford, Oxford University Press.

¹⁰ Види: Robert. W. Cox, „Perspektive of Globalization“ in ed. Mittelman, J. H., *Globalization-critical reflections*, London, Lynne Rienner Publisher. inc. 1996, pp 22–23.

¹¹ Катарина Штрбац, Мирослав Митровић, *Интердисциплинарни приступ наукама безбедности и одбране*, Политичка ревија, 3/2012.

¹² Георги Маринов, 2015, стр. 121–132.

кобљава на одређеним просторима, било да тражи место за свој даљи развој или заштиту својих монополистичких интереса, ширењем ближе границе утицаја према супротстављеном интересу конкуренције. Поред борбе за простор који подразумева различите ресурсе, развијена је борба и за контролу транзитних подручја и коридора за транспорт свих врста ресурса. Он надаље сматра да, превентивно хибридно деловање, представља акт великих сила и ангажованих субјеката транснационалног капитала у слабљењу малих и нестабилних подручја, како би лакше постали дефакто, а одлукама наднационалних институција, и дејуре, полигон за остваривање интереса.

Нарастајућа глобализација, са свим својим позитивним и негативним ефектима,¹³ неформално је наметнула, а од популације и елита добровољно усвојене императивне модернизације, као апсолутне референце националног успеха. При томе, успех је идентификовано са критеријумима „остварености“ нације у савременим међународним односима, који се могу анализирати кроз економске, културне и политичке критеријуме промена које је поставио Ларнер:¹⁴

- тежња ка само-одрживом економком расту,
- значајан удео учешћа грађана у управљању политиком,
- друштвена дифузија секуларно-рационалних норматива,
- повећана унутрашња мобилност становништва и
- трансформација приступа „моделовања личности“ сваког појединца у друштву

према већем личном учешћу, односно „ангажованом“ појединцу са изграђеним емпатијским ставовима.

Према томе, динамична, глобализацијом условљена позиција државе у условима деловања различитих, веома моћних интересних субјеката, изискује свеобухватан приступ питањима од стратегијског националног интереса у свим сферама друштвеног живота.

Са становништва националне безбедности, изазови ризици и претње који се постављају пред савремено друштво, а који су у вези са аспектима економске безбедности, и заштитом економских информација, могу се поставити у најшири оквир следећих феномена:¹⁵

- глобализације,
- фрагментација, децентрализација и демократизација,
- промене у моделима управљања и власништва над капиталом и средствима

за рад,

- смањење опште могућности примене широких мера заштите тајности и
- нестајање граница између индустрија, приватног и јавног сектора, роба и услуга, држава, нове логике успостављања савеза и интересних коалиција.

Према Дејвису, прикупљање економских обавештајних података је кључни приоритет сваке државе и њене обавештајне заједнице, и то пре свега јер је економска моћ, а не војна, постала барометар моћи државе.¹⁶ Надаље, Таилард у свом раду

¹³ Катарина Штрбац, Мирослав Митровић, 2012.

¹⁴ Daniel Lerner (1968) 'Modernization: social aspects', in *The International Encyclopedia of the Social Sciences*, 10: 386–94 (New York: Macmillan and The Free Press).

¹⁵ Matt Davies, *International Political Economy and Mass Communication in Chile*, London, ed. *Evan H. Potter* Economic Intelligence & National Security, Carleton University Press, 1998, стр. 30.

¹⁶ Исто, стр. 23.

пружа широку основу повезаности економије и система одбране, тачније планирање употребе војних капацитета, на начин изоловања индивидуалних економских принципа примењених у војној науци. Ови принципи, се на даље посматрају у широком контексту свеобухватне војне стратегије, која подразумева ангажовање различитих економских инструмената, док се класична примена војске као оружане силе, у форми притиска, пројектује само када је то крајње неопходно.¹⁷

Наведено нас упућује на закључак да су концепти одбране и економије у савременим политичко економским односима надрасле глобализације, снажно условљени и међузависни, те да се угрожавањем економије једне државе, директно утиче на њену општу одбрамбену способност. При томе се економска деловања која нарушавају општу безбедност и интегритет државе, могу сврстати у домен хибридног рата. Да је ова логика основана, наводи нас и појава системског приступа питањима економске и енергетске безбедности код више држава и организација, посебно са гледишта политике и система одбране,¹⁸ односно да економска и енергетска безбедност, од средине деведесетих година прошлог века, значајно добијају на важности, посебно са политичког и војног аспекта.

Хибридно ратовање у форми нарушавања економских потенцијала државе, један је од веома ангажованих начина испољавања притисака у међународним односима. Било да се ради о економским санкцијама, које имају за циљ утицај на појединце, политичке или економске лидере, захватају одређени сектор или све сегменте економије једне државе, може се рећи да су економске санкције готово одувек биле инструмент притиска спољне политике.¹⁹

У начелу, међународне санкције су ненасилне радње које предузима појединачна држава или више њих, против других држава из политичких и економских разлога. Међународне санкције можемо поделити на три основне групе:²⁰

1. дипломатске санкције (састоје се од мера којима се ограничавају дипломатски односи између две или више земаља и углавном се свде на повлачење или протеривање амбасадора уз ограничавање контакта званичника тих земаља),

2. војне санкције (подразумевају мере које имају за циљ да онемогуће неприхватљиве војне акције одређене државе, а те мјере су ембарго на увоз војне опреме, затим коришћење оружаних снага како би се спровела блокада одређене државе и, као крајњу меру, војну интервенцију).

3. економске санкције (састоје се од мера које имају за циљ промену неприхватљиве политике коју спроводи одређена земља, а обухватају увођење казних царинских стопа на увоз робе, блокирање извоза робе у одређену земљу или потпуни прекид било ког облика трговине).

¹⁷ Michail Taillard, *Economics and modern warfare*, 2012, Palgrave Macmillan.

¹⁸ Види више у : Институт за стратегијска истраживања, *Стратегијско – безбедносни трендови у Југоисточној Европи до 2020. године*, Београд: Одбрана, 2015. стр. 72–112.

¹⁹ Ann Elliot, K. (2006), „Economic sanctions as a Foreign Policy Tool“, Peterson Institute for International Economics and Center for Global Development, Washington DC.

²⁰ Марко Маловић, Андреа Мичукић, Глоса о асиметрично негативном повратном ефекту увођења економских санкција Руској Федерацији од стране ЕУ, Научни скуп Економија и криза – треба ли нам нови одговор, Андрићград. Економски факултет, Источно Сарајево – Пале, 2014. , стр. 442.

Економски аспекти хибридног ратовања

Сажето, циљеви спровођења економских санкција се односе на тежњу ка промени политике једне државе, изазивањем поремећаја у привредном животу те земље, што има за циљ нарушавање њене политичке стабилности и промену режима и политике која је представљена као разлог увођења санкција. У актуелној пракси међународних односа, облик економских санкција који се најчешће примењује је увођења рестриктивних мера у трговини и свим другим сферама економског живота према одређеној држави. Као врста притиска за постизање циља, економске санкције су постојале још од античких времена, али њихова примена доживела је процват управо у периоду после хладног рата. Уочљиво је да су економске санкције веома прихваћен и популаран инструмент утицаја држава које предњаче у економској моћи. Као подршка наведеном, може се навести да је за око шездесет случајева примене санкција у периоду од 1945. до 1990, за преко две трећине, иницијатор и заговорник истрајавања на њиховим применама биле су управо САД.²¹

Посебно је уочљиво да се санкције уводе са позиција моћних држава, које имају аспирације да доминирају међународним односима. На основу тога, можемо закључити да су економске санкције у функцији остваривања доминантног положаја одређене државе или организације, испољене ради умањења општих способности, па и одбрамбених капацитета, државе која је циљ санкција. Ове активности утичу на опште карактеристике система одбране и безбедности државе која је мете санкција, и имају за циљ наношење што више посредних негативних ефеката, као што је опште незадовољство, губитак поверења у државно руководство, па све до мање или више насилне унутрашње промене власти. Овим се спољнополитичко деловање у сфери економије, сврстава корпус хибридног ратовања усмереног према једној држави. Посебно је уочљиво да се санкције као спољнополитичко средство, усавршавају током последње декаде двадесетог века, када доживљавају своју нарастајућу и све ширу примену.²² Поред тога, можемо закључити да глобализација, значајно доприноси условима за пројектовање санкција, управо због актуелне међузависности у економским односима. Практично, економска глобализација је покретач осталих форми планетарних феномена као што су, геополитика, геоекономија и геоенергетика. Такође, у актуелном тренутку уочљива је појава интересовања за остале ресурсе (глобални приступ управљању чистом водом, ваздухом и земљиштем, итд.). Међузависност и утицај набројаних феномена на све врсте и нивое националне безбедности даје за право да се ова питања посматрају кроз феномен геобезбедности.

Економско ратовање није нов појам и може се рећи да постоји од када постоји и сам рат. Савремено економско ратовање има форме санкција, ембарга, и других макроекономских политичких потеза које имају за циљ решавање конфликта интереса без коришћења оружаних снага.²³ У начелу, економске мере теже да угрозе:

²¹ Čarls, Kegli, V. Jr., Vitkof, Judžin R. *Svetska politika, trend i transformacija*, Centar za studije Jugoistočne Evrope, Fakultet političkih nauka, Diplomatska akademija, Beograd 2004, str. 741.

²² Aleksandra Joksimović, *Sankcije kao sredstvo u spoljnoj politici SAD posle Hladnog Rata*, Међународна политика, Vol. LVIII, br. 4, pp. 469–491, Oktobar 2006.

²³ Види: Michael Taillard, *Economics and modern warfare*, Palgrave MacMillan, 2012.

- Снабдевање – угрожавање доступности потребних количина општих и посебних ресурса;
- Трговину – ограничавање размене са сврхом прибављања потребних ресурса;
- Тржиште – манипулације потребама, потражњом и понудом са сврхом управљања стратешким интересима.

Наведене мере су усмерене нарушавање опште способности државе да реагује према спољним или унутрашњим формама нарушавања националне безбедности. Економски притисци, или економска борба, представља ангажовање економике, економских средства и науке у остваривању предности у области одбране и безбедности. Усмерени су како на остваривање унутрашњих ефеката и промена унутрашње политике, слабљења опште, па и одбрамбене моћи државе и наношења спољнополитичких последица.²⁴

Може се рећи, да силе покретачи санкција, имају за циљ да утичу на области економског живота нације, управо тамо где је она најрањивија и где се очекује најснажнији притисак на институције државе, као и највеће последице по систем одбране и безбедности. Међутим, осим режима санкција, један од хибридних начина утицаја на укупну одбрамбену способност државе, који је директна производ глобализације и политике „отворених тржишта“ је и преузимање контрола над кључним националним ресурсима од стране спољног економског ентитета, чиме држава губи суверенитет над својом енергетском, а тиме и економском безбедношћу. Испољени утицаји према националној економији, који се могу посматрати као хибридно угрожавање националне безбедности, дакле, могу се посматрати кроз системе санкција и губљења суверенитета над делом или већином кључних националних економских субјеката и ресурса.

Енергетска безбедност и хибридно ратовање

Актуелни трендови указују да се борба за енергенте не смирује, напротив, да ескалира и добија на интензитету и снази, тако да је оправдана констатација да је „некадашња трка у наоружању замењена трком за обезбеђивање потребних количина енергената, при чему енергетска безбедност превазилази интерес сваке државе понаособ“.²⁵

Енергетска безбедност је релативно нов појам, који се тумачи на различите начине, са становишта произвођача, потрошача и транзитних држава, при чему су нафта, гас и електрична енергија основни фактори и полазне основе безбедносне анализе. При томе, анализом наведених субјеката кроз призму безбедносних питања, долази се до тематског и појмовног одвајања од поља енергетике и проблеми се посматрају са становишта националне безбедности.

Према Јергину, са становишта енергетске безбедности, постоје три категорије држава:

- државе извозници енергената, чија је безбедност условљена континуитетом потражње на глобалном тржишту,

²⁴ Исто, стр 15.

²⁵ Институт за стратегијска истраживања, Стратегијско – безбедносни трендови у Југоисточној Европи до 2020. године, Београд: Одбрана, 2015. стр. 72.

– државе у развоју, условљене ценама енергената, чиме се утиче на безбедан развој и унапређење технологија и производних капацитета и

– државе зависне од увоза, за које енергетска безбедност има елементарно обезбеђивање енергената.

Енергетска безбедност је директно условљена са геополитиком једне државе и у себи обједињује њену расположиву енергију, економски раст и политичку моћ. Такође, енергетска безбедност сваке државе има за њу стратегијски значај, те је разумљиво да се као посебна тема налази у стратегијским документима готово свих држава света.²⁶

Хибридна утицаја енергетске безбедности на систем одбране државе је посебно уочљив са становишта међусобне зависности и интеракције енергетског и система одбране државе. Наиме, војни чинилац је препознат као једини фактор реаговања у условима исказаних претњи према енергетском систему, када политички, економски и дипломатски напори не постижу ефекте. Такође, војни капацитети омогућавају ефективну заштиту налазишта и транспортних коридора. На другу страну, енергетски безбедна држава има потребну економску стабилност и снажну привреду, што јој омогућава стабилан и ефикасан развој одбрамбених способности.

Комплексност анализе енергетске безбедности, условљена је ранијим закључком да у савременом свету, енергија не представља посебан, одвојен безбедносни проблем издвојене државе. Енергетска зависност и небезбедност као облик угрожавања националне безбедности, се као форма исказивања политичког става рефлектује са нивоа наднационалне институције, при чему директне негативне ефекте осећају државе чланице. Према Петракиеву²⁷ пример за наведено треба тражити у политичком ставу ЕУ према пројекту гасовода „Јужни ток“. Наиме, продубљивање конфликта између Брисела и Москве, узроковано кризом у Украјини и анексијом Крима од стране Руске Федерације, директно је утицало на заустављање пројекта гасовода „Јужни ток“. Надаље, овакав став је отворио и оживео мање или више реалне пројекте ТНАП и ТАП, који подразумевају снабдевање Европе гасом из Азербејџана, Туркестана или Ирана. Међутим, поред свих политичких одлука, анализе указују да наведени извори, њихова актуелна ангажованост према другим корисницима, пре свега Кини, сложена геополитичка ситуација у наведеном региону, санкције према Ирану, као и потребе унутрашњег тржишта и сложеност организације и инфраструктуре, не испуњавају реалне потребе пројектованог тржишта Европе, а који би био алтернатива Руским изворима. На тај начин, условљеност и повезаност геополитике, политике, економских интереса, као и појединачних интереса држава, утичу на енергетску безбедност, како читаве ЕУ, тако и свих држава чланица, па и оних које нису чланице, али се налазе у оквиру коридора заустављеног пројекта, попут Републике Србије. На тај начин, општа сложеност проблема доприноси успостављању „хибридног“ амбијента посматрања питања националне безбедности, посебно са становишта државе која је енергетски зависна.

Сложени геополитички односи и условљавања малих, држава које су енергетски зависне и економски слабе, пракса су деловања моћних међународних сила,

²⁶ Исто, стр. 76 - 80.

²⁷ Димчо Петракиев, Алтернативните гасови досатки за Европа: шансови и препятствия, Геополитика, Софија, 2015, стр. 190–120.

које на тај начин испуњавају сопствени интересе. У блиској историји, на примеру Србије, могуће је анализирати испреплетаност интереса великих сила и хибридно-сти деловања у остваривању својих интереса. Наиме, САД су, предводећи Албански сецесионистички покрет на Косову и Метохији, антиципирајући заједништво у подељеним интересима, оствариле своје економске и енергетске интересе, уз остваривање стратегијског присуства на правцу Јадран – Црно Море, и приближавање предњој зони интереса Русије у Црноморском региону. Поред тога, непосредним распоредом снага у бази „Боундстил“ на Косову и Метохији, остварено је дугорочно снажно војно присуство САД у региону Западног Балкана, које својом позицијом омогућава контролу и евентуално управљање могућим будућим кризама у трустном и нестабилном подручју Балкана. САД су на основи подршке националних циљева Албанаца, остварили своје економске и енергетске интересе. На другу страну, Албанци су, коришћењем постојећих легитимних могућности утицаја на спољну политику САД,²⁸ остварили подршку за своје националне циљеве, насилним отцепљењем дела територије Републике Србије, сагласни према економским и енергетским интересима компанија из САД. Као пример за наведено може послужити пример комбината „Трепча“. Непосредно после интервенције, августа 1999. г., Мисија Уједињених нација на Косову-УНМИК (*United Nations Mission in Kosovo – UNMIK*) преузима административну управу на Косовом, а Међународна кризна група (*International Crisis Group-ICG*), објављује извештаја о комплексу „Трепча“, уз инструкцију да УНМИК треба да преузме комбинат „Трепча“ по хитном поступку. После преузимања од стране представника УН, комбинат је предат на управљање компанији *Morrison Knudsen International*, која се касније припојила корпорацији *Raytheon Engineering and Construction*, једној од најјачих енергетских групација на свету, утицајној и лобистички активној организацији, која има и значајна улагања и пословне аранжмане са Владом САД у области одбране.²⁹

Руска Федерација, на другу страну, коришћењем инструмената меке моћи и јавне дипломатије, настоји да оствари своје интересе и обезбеди трајну контролну позицију у Србији, са циљем остваривања паритета наступа САД у Албанији, Црној Гори, делу Босне и Херцеговине, Хрватској и Македонији. Може се речи да је овакав наступ део ширег приступа, који можемо назвати и „енергетска офанзива“ Руске Федерације у Југоисточној Европи.³⁰ При томе, у свим државама Југоисточне Европе, па и Србији, доминантно су уочљиви економски интереси Русије. Наиме, интереси и утицај се у мери доступности сазнања, могу посматрати кроз деловање руских енергетских гиганта у Србији и региону. На пример, Руска национална компаније „Газпром“,³¹ која има директну контролу од стране највиших државних институција Русије, и реализује послове од стратегијског националног значаја, већински је власник компаније Нафтне

²⁸ Мирослав Митровић, Потенцијали утицаја интересних група на спољну политику САД – случај „Косово“, Зборник Матице српске за друштвене науке, бр. 161.

²⁹ Исто.

³⁰ Институт за стратегијска истраживања, Стратегијско – безбедносни трендови у Југоисточној Европи до 2020. године, Одбрана, Београд, 2015. стр. 101–109.

³¹ „Газпром“ је под директном управом кабинета предстаника Владимира Путина, има преко 300.000 запослених, обезбеђује 25% европске потрошње за гасом и представља 25% светских резерви гаса. Види: Зоран Петровић, Геополитика енергије, Институт за политичке студије, Београд, 2010.

индустрије Србије (НИС),³² док је Лукоил преузео све капацитете и инфраструктуру нафтне компаније „Беопетрол“.³³ Из наведеног наступа, наслућује се да амбијент пријатељских односа, истицање блискости два народа, и међународне политичке подршке, има у перспективи за резултат могуће губљење енергетског суверенитета.

Узимајући у обзир да је на територији „Косова“, ван експлоатационог домаћаја Републике Србије око 60% укупних националних резерви угља, и да Србија није власник гасно – нафтних националних капацитета, у најширем се може закључити да је енергетска безбедност у сфери потреба за фосилним изворима енергије нарушена, дугорочним хибридни деловањем различити фактора. Поред тога, актуелно стање у наведеној области је у контрадикторности са постављеним циљем у Стратегији националне безбедности Републике Србије, где се под енергетском безбедношћу „подразумева дивергентне правце снабдевања, стабилност испоруке и производње енергената, стварање неопходне аутономије и јачање регионалне позиције у снабдевању енергентима“.³⁴

Закључак

Сложеност савремених геополитичких односа њихов утицај на динамику креирања одговора националне безбедности на актуелне изазове, ризике и претње, карактерише хибридно, велика динамика и међузависност. Економки и енергетски аспекти безбедности посматрани кроз примењене форме испољавања утицаја са сврхом остваривања сопствених интереса, присутни су у савременим међународним односима. Може се рећи да представљају област деловања у којем одређене стране применом различитих инструмената, долазе до остваривања сопствених интереса и стратегијске предности, без коришћења оружаних средстава. Манипулацијом постојећим и изналагање и ескалација постојећих проблема, криза и сукоба у сфери која се ослања на економки и енергетски аспект, велике силе настоје да посредним, хибридни методама, остваре дугорочне стратегијске интересе. При томе примењују све расположиве методе условљавања и манипулације, чиме се мале, економки и енергетски слабе државе, посматрају као полигони за хибридна дејстава. Државе које су полигони или предмети хибридног деловања имају веома ограничене могућности и начине за ефикасан одговор, јер је узрок генерисан управо у самој суштини хибридног наступа. Наиме, развијена економија и енергетска независност су предуслови за ефикасан одговор, који подразумевају превентивно и дуготрајно деловање, стратегијске оријентације и периоде стабилности. Међутим, посматрањем актуелних конфликата за које можемо рећи да су примењене форме хибридног концепта сукоба, може се закључити да се примењују на просторима недовољно развијених, пост конфликтних региона, са значајно нарушеним системима демократског управљања државом, пост транзициона, осиромашена и по идентите-

³² Већински управљалки власнички пакет од 51% власничких акција, Нафтне индустрије Србије је продат 2008. г. Газпрому за 400 милиона евра. Формирано је ново мешовито предузеће, Србија гас, које је под контролом Руске стране. Интернет: www.energynews.rs/srbija-i-region/142-yugorosgaz-tajna-pririoda-poslovanja/; приступ- 28/02/2017.

³³ Руска нафтна компанија је купила Беопетрол 2003. године за 117 милиона евра.

³⁴ Стратегија безбедности Републике Србије, 2009., стр 21–22.

ту неизграђена друштва. Може се закључити, да у савременим условима, политичка економија има улогу подршке надраслим формама глобализације, генеришући својим постојањем оправдање за економку и енергетску доминацију, кроз форме примене постулата отворености глобалног тржишта.

Литература

- [1] Институт за стратегијска истраживања, Стратегијско – безбедносни трендови у Југоисточној Европи до 2020. године, Београд: Одбрана, 2015.
- [2] Маловић Марко, Мичукић Андреа, Глоса о асиметрично негативном повратном ефекту увођења економских санкција Руској Федерацији од стране ЕУ, Научни скуп Економија и криза – треба ли нам нови одговор, Андрићград. Економски факултет, Источно Сарајево – Пале, 2014.
- [3] Маринов Георги, Формирањето се евроазијско геоекономичко пространство, Геополитика, Софија, 2015.
- [4] Митровић Мирослав, Потенцијали утицаја интересних група на спољну политику САД – случај „Косово“, Зборник Матице српске за друштвене науке, бр. 161.
- [5] Митровић Мирослав, Хибридно ратовање и асиметричне безбедносне претње, Београд: Војно дело, 5/2017.
- [6] Петракиев Димчо, Алтернативните газови досадки за Европа: шансови и препјатства, Геополитика, Софија, 2015.
- [7] Стратегија безбедности Републике Србије, 2009.
- [8] Штрбац Катарина, Митровић Мирослав, Интердисциплинарни приступ наукама безбедности и одбране, Политичка ревија, 3/2012.
- [9] Ann Elliot, K., „Economic sanctions as a Foreign Policy Tool“, Peterson Institute for International Economics and Center for Global Development, Washington DC. 2006.
- [10] Cox Robert. W., „Perspektive of Globalization“ in ed. Mittelman, J. H., *Globalization-critical reflections*, London, Lynne Rienner Publisher. inc. 1996.
- [11] Davies Matt, International Political Economy and Mass Communication in Chile, London, ed. *Evan H. Potter* Economic Intelligence & National Security, Carleton University Press, 1998.
- [12] Enegy news – www.energynews.rs/srbija-i-region/142-yugorosgaz-tajna-priroda-poslovanja/: приступ- 28/02/2017.
- [13] Joksimović Aleksandra, Sankcije kao sredstvo u spoljnoj politici SAD posle Hladnog Rata, Међународна политка, Vol. LVIII, br. 4, pp. 469–491, Oktobar 2006.
- [14] Kegli Čarls, Vitkof, V. Jr., Judžin R. *Svetska politika, trend i transformacija*, Centar za studije Jugoistočne Evrope, Fakultet političkih nauka, Diplomatska akademija, Beograd 2004.
- [15] Kofman Michael, Rojansky Matthew „A Closer look at Russia's 'Hybrid War'“, *Kennan Cable*, Woodrow Wilson International Center for Scholars, No. 7, April 2015.
- [16] Lerner Daniel () 'Modernization: social aspects', in *The International Encyclopedia of the Social Sciences*, New York: Macmillan and The Free Press, 1968.
- [17] Nye, Joseph, S., Jr., „The misleading metaphor of decline,“ *The Atlantic Monthly*, March 1990.
- [18] Qiao Liang, Wang Xiangsui, *Unrestricted Warfare*, Beijing: PLA Literature and Arts Publishing House, 1999.
- [19] Ravenhill Jonh, *Global Political economy*, Oxford, Oxford University Press, 2008.
- [20] Sears Stephen, *George B. McClellan: the young Napoleon*, New York, Houghton Mifflin Harcourt Publishing Company, 1988.
- [21] Taillard Michael, *Economics and modern warfare*, Palgrave MacMillan, 2012.

НАСИЛНА ПРОМЕНА РЕЖИМА КАО САДРЖАЈ ХИБРИДНОГ РАТА

Милош Р. Миленковић*
Министарство одбране Републике Србије,
Институт за стратегијска истраживања

Рат је, с обзиром на свој деструктивни потенцијал, друштвено врло осетљиво и значајно питање, које је нарочито последњих година доживело своју трансформацију и дефиниционо проширење. У последње време све чешће је у употреби појам „хибридни рат“ који свакако превазилази досадашња сазнања о форми и садржају рата. Актуелност употребе термина „хибридни рат“ и његово још увек недо-вољно појмовно одређење, како у теорији, тако и у пракси, указује на потребу научног истраживања самог феномена, првенствено кроз начине његовог испољавања. Не улазећи детаљније у проблеме његовог дефинисања који су у научној јавности доста присутни, тежиште у овом раду биће на приказу познатих форми насилне промене режима, који могу представљати сегмент једне шире акције какав је хибридни рат. Посебно ће бити анализирани државни удар и пуч, револуција, преврат устанком као и војна интервенција с циљем преврата. Иако се све ове форме преврата могу посматрати посебно, оне се несумњиво могу сматрати и сегментом хибридног рата. Конкретан избор форме насилне промене режима и вероватноћа њихове реализације зависе од низа фактора, који се могу одредити на основу анализе њихових појединачних карактеристика.

Кључне речи: *државни удар, пуч, револуција, устанак, војна интервенција, хибридни рат*

Увод

Многе друштвене делатности су укупним цивилизацијским развојем човечанства доживеле промену, тако да данашње представе о њима могу бити и значајно различите од онога какве су некада биле. Већина их је услед научног, технолошког и информатичког развоја унапређена. Тако је своју трансформацију доживео и рат, али и други облици којима се угрожава безбедност појединаца и државе. Дуго се на рат гледало у складу са Клаузевицевим тројством, који је рат настојао да објасни кроз однос три основна елемента друштва: државе, војске и народа. Свима је добро познат његов став да „рат није ништа друго до државна политика продужена другим средствима“, али и његова дефиниција која гласи: „Рат је, дакле, акт силе, да противника принудимо

* milos.milenkovic@mod.gov.rs

на потчињавање нашој вољи.¹ Међутим, иако се у поимању рата доста тога променило, и даље је остало неспорно да се рат води зарад остваривања одређених интереса, односно, како то Клаузевиц каже, зарад потчињавања непријатеља „нашој вољи“.

Праву сензацију 1991. године изазвала је књига Мартина Ван Кревелда „Трансформација рата“, заснована на антитези Клаузевицевог тројства, којом је указао на нову физиономију ратова с краја XX и почетка XXI века.² Понуђени су помало неочекивани одговори на питања, почев од тога ко води рат, о чему се ради када је рат у питању, како се води рат, зарад чега се води рат, зашто се води рат, до предикције будућег рата. Такође, сасвим нову димензију у појмовном одређењу рата унео је и термин „хибридни рат“. Много је оних који сматрају да је то само нови појам за већ добро познате појаве.³ Последњих неколико година често се чују оптужбе Запада на рачун Истока, али и обрнуто, да је њихово деловање на међународном плану, посебно у кризним подручјима, ништа друго до примена хибридног рата у пракси. Оно што је неспорно јесте да је термин релативно нов и поприлично актуелан, јер је поред публицистике нашао своју употребу и у званичним државним документима, а постао је тема и многих научних радова.

Субверзивна делатност као садржај хибридног практиковања рата

Сведоци смо да се данас већина актуелних конфликта користи као доказ за међусобну оптужбу великих сила да су директан производ хибридног рата који спроводе. Етимолошки гледано, хибридни рат означава мешавину конвенционалног и неконвенционалног вођења рата. Иако не постоји јединствена дефиниција, хибридни рат би се могао дефинисати као оружани сукоб који се спроводи комбинацијом војних и не војних средстава, с циљем да се њиховим синергијским ефектом непријатељ примора да предузме кораке које иначе не би својевољно урадио.⁴ Често се инсистира на томе да најмање једна страна у таквом сукобу мора бити држава. Главну улогу у постизању циљева играју управо не војне операције, као што су психолошко-пропагандна дејства, економске санкције, криминалне активности, тероризам, субверзије и сл., док војне операције нападач спроводи у тајности, нерегуларним снагама, комбинујући симетричне и асиметричне методе деловања усмерене првенствено према политичким структурама, државним органима и локалној самоуправи, државној економији, моралу становништва, као и против оружаних снага противника.⁵ На основу тога, могло би се рећи да је хибридни рат заправо нови концепт вођења рата, пре него да је у питању нека нова врста рата.

¹ Карл Фон Клаузевиц, *О рату*, Геца Кон а.д, Београд, 1939, стр. 61 и 67.

² Martin Van Creveld, *The Transformation of War*, The Free Press, New York, 1991.

³ Види: Небојша Николић, „Стратејска раскршћа и хибридни рат – нови феномен или ново име за старе приступе конфликтима“, *Зборник радова Србија и стратгејска раскршћа*, Школа националне одбране, Институт за стратгејска истраживања и МЦ Одбрана, Београд, 2016, стр. 77-85.

⁴ Group of authors, *Hybrid warfare: A new phenomenon in Europe's security environment*, Updated and extended 2nd edition, Jagello 2000 for NATO Information Centre in Prague, Praha - Ostrava 2016, p. 10.

⁵ Исто, стр 10-11.

У хибридном рату је наглашена улога не војних средстава субверзивне природе, док се војна сила, ако се уопште и користи, користи прикривено или ограничено. Субверзивно деловање, које се често назива и превратничко, представља „сложени облик институционалног насиља“ које је усмерено на мењање прилика унутар државе према којој се делује.⁶ Може се рећи да је „стратешки циљ сваке субверзије *дестабилизација* одређеног друштвено-политичког система изнутра, путем суптилних пенетрационих и рушилачких техника у таквој мери да носилац субверзије може, у првом реду без војне интервенције, међународне осуде и уопште последица, а са релативно малим материјалним улагањем и незнатним људским губицима или без њих, реализовати своје стратешке, политичке, привредне и војне интересе према објекту субверзивне пенетрације, или, у мери да се услед слабљења одбрамбеног потенцијала објекта субверзије знатно може олакшати, како директна војна интервенција земље – носиоца субверзије, тако и превратничка политичка акција одређених политичких структура и снага унутар земље – објекта субверзије, чије политичке активности воде остваривању циљева истоветних са циљевима носилаца субверзивне активности.“⁷ Стога се може закључити да се темељ концепта хибридног ратовања налази у субверзији, која обухвата четири главне фазе: „(1) деморализација циљног друштва; (2) дестабилизација циљног друштва; (3) таложее кризе у циљном друштву и (4) преузимање контроле над циљним друштвом унутрашњим снагама које делују у сарадњи са нападачем.“⁸ Због свих својих карактеристика, односно слабости, примећује се да су слабе државе „омиљена мета хибридног рата“.⁹ Нефункционално државе и њених институција отвара простор за деловање многобројних недржавних актера који су под директним страним утицајем.

Анализирајући дефиниције хибридног ратовања, које спомињу субверзивно деловање као сложени и организовани облик институционалног насиља, закључује се да легитиман циљ хибридног рата може бити усмерен на насилну промену режима.¹⁰ Историја је показала да је оваква врста деловања, уз мање или веће учешће оружаних снага, била пракса у спољнополитичком деловању великих сила, нарочито САД. „Кроз двадесети и на самом почетку двадесет и првог века, Сједињене Државе су више пута користиле своју војну моћ, као и своје тајне службе, да би обориле владе које су одбијале да штите америчке интересе. Сваки пут, Америка је увијала своје интервенције у плашт реторике националне безбедности и ослобађања. У већини случајева, међутим, дејствовале су највише из економских разлога, нарочито да би успоставиле, потпомогле и одбраниле право Американаца да обављају послове широм света без икаквог мешања.“¹¹ Зато је важно видети који су све то

⁶ Субверзија води порекло од латинске речи *subvesio*, која значи преврат, разарање, рушење.

⁷ Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, Radnička štampa, Beograd, 1989, str.135.

⁸ Group of authors, *Hybrid warfare: A new phenomenon in Europe's security environment*, Updated and extended 2nd edition, Jagello 2000 for NATO Information Centre in Prague, Praha - Ostrava 2016, p. 13-14.

⁹ Mihai Marcel NEAG „A New Typology of War - The Hybrid War“, *Military Art and Science, Revista Academiei Fortelor Terestre*, 1 (81) 2016, p. 19.

¹⁰ О промени режима у контексту хибридног рата види: Andrew Korybko, *Hybrid Wars: The Indirect Adaptive Approach to Regime Change*, Peoples Friendship University of Russia, Moscow, 2015.

¹¹ Steven Kinzer, *Svrgavanje, pučevi, revolucije i invazije: Kako je Amerika menjala režime od Havaja do Iraka*, Knjiga komerc, Beograd, 2006, str. 9.

начини насилне промене режима и да ли они, иако су до сада посматрани као посебан политички феномен, могу бити један од сегмената хибридног рата.

Промена власти која није у складу са прописаном процедуром, односно Уставом и законом, као и општеприхваћеним нормама и изборним процедурама, сматра се превратом. Иако није нужно повезан с директним употребом физичког насиља, преврат се обично односи на неуставну, незакониту, па тако и насилну промену режима. Као могуће форме насилне промене режима могу се идентификовати: (1) државни удар и пуч; (2) револуција; (3) преврат устанком и (4) војна интервенција са циљем преврата. Узроци ових врста преврата могу се поделити на унутрашње и спољне. Унутрашњи фактори подразумевају постојање неке врсте друштвене кризе, независно да ли она доминантно има политички или економски карактер. Показало се, међутим, нарочито у последње време, да ти унутрашњи фактори нису довољни да би се реализовао неки од поменутих облика насилне промене режима. Важну, а понекад и одлучујућу улогу у њиховој припреми и реализацији играју страни интереси, али и способност, глобално гледано, најмоћнијих држава света, да их, кроз реализацију хибридног рата или самог једног његовог сегмента као што је насилна промена режима, остварују. Стратешки интереси великих сила се, између осталог, реализују тако што се на одређеном, геостратешки важном региону изазивају кризе, којима се различитим средствима и методама даље управља.¹² Примера који показују начин функционисања ове стратегије моћника, у којима су након изазваних криза мењани режими, има много.¹³ Зато је важно објаснити суштину и начине на које се реализује насилне промене власти, кроз сваки од његових облика појединачно.

Државни удар и пуч

Државни удар представља форму преврата у коме доминантну улогу играју националне оружане снаге и у којој власт преузимају лица која се већ налазе на одређеној лествици друштвене, политичке и/или војне моћи. Истој врсти преврата припада и пуч, који је само милитантнија форма државног удара, јер се реализује уз нарочито изражену улогу националне армије, тако да се све карактеристике државног удара у највећој мери односе и на пуч. Уколико лице или лица у самом врху државне власти противуствано проширују своја овлашћења и преузимају моћ која им законом не припада, тада говоримо о специфичној форми државног удара, о такозваном државном удару „одозго“. Успешном реализацијом државног удара не мења се дотадашње друштвено и државно уређење, већ само носиоци државних функција. Иако су главни носиоци унутрашње војне и политичке снаге, државни удари су најчешће подржани споља и представљају одраз геополитичких тежњи великих сила у датом региону. Показало се и да непосредни актери државног удара, кроз све фазе

¹² „Изазивање и управљање друштвеним кризама је један од суштинских метода спољнополитичке и војне стратегије САД-а, која је дуги низ година била позната као доктрина „специјалног рата“ (*Special Warfare*).“ Младен Бајагић, *Методика обавештајног рада*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2010, стр. 205.

¹³ Илустрације ради могу послужити примери деловања САД на глобалном, спољнополитичком плану. Види: Ноам Чомски, *Шта то (уствари) хоће Америка*, Чигоја штампа, Београд, 1999.

његове реализације, покушавају да обезбеде инострану подршку, почев од припреме и планирања, преко реализације саме акције, све до фазе консолидације, како би се лако дошло до брзог и несметаног признавања нове власти.

За државни удар се може рећи да „представља превасходно начин насилног превратничког преузимања власти кога одликује висок степен организованости, релативно малог броја актера – извршилаца као својеврсне елите, искључење маса из акције или изолованост од њих, те најчешће, друштвено уски циљеви који се обично свode на измену политичке гарнитуре на врху.“¹⁴ С правног становишта, државни удар као акт насилног преузимања власти и уопште примену насиља у виду „мењања постојећег стања и евентуалног преузимања власти, сви правни системи света квалификују као кривично дело, без обзира на позадину и мотиве сукоба.“¹⁵ Јасно је да превратници који силом желе да преузму власт и државни органи који се њима супротстављају такође силом, нису у једнаком правном положају. Кривичним делом се најчешће сматра не само позивање на насилну промену уставног уређења, већ припремање дела против уставног уређења и безбедности, али и сам чин удруживања ради противуставне делатности.

У једној студији која анализира педесетак држава, уочено је да постоји одређена међузависност између доходне неједнакости с једне и стабилности политичког система државе с друге стране. Закључено је да је у државама са екстремно неравноправном дистрибуцијом прихода „дошло до краха демократије (најчешће услед пуча), док се крах демократије догодио тек у 30% оних са осредњом доходном неједнакошћу.“¹⁶ Ова студија указује и на то да је степен економског развоја, који многи стручњаци узимају као узрок политичке нестабилности који може довести до насилне смене власти, ипак мање значајан од неједнаке расподеле економских добара, односно великог економског раслојавања друштва. Иако, када је у питању анализа узрока државног удара, економске прилике никако не треба занемаривати, ипак је нужно да преврат мора да има и своју политичку позадину. „Не постоји никакав политички неутралан државни удар, као што не постоји политички неутрална револуција, пронунциаменто и пуч. Сви су они идеолошки и политички уобличени.“¹⁷

У радовима западних аутора могу се срести и релативно нови термини „демократски државни удар“ или „демократски пуч“, који се односе на преврате реализоване у државама са аутократским режимима. Резултат ове врсте преврата поред промене носилаца врховне државне власти подразумева и промену аутократског начина владавине у демократски. То се првенствено односи на државне ударе и пучеве реализоване након завршетка Хладног рата, чији су резултати у погледу демократизације друштва другачији од ранијих.¹⁸ Иако тај ниво демократије није у складу са мерилима држава Западне Европе и Северне Америке, они ипак представљају одређени

¹⁴ Dragan Simeunović, *Državni udar ili revolucija*, Simtrade, Beograd, 1991, str. 55.

¹⁵ Смиља Аврамов, *Међународно јавно право*, Академија за дипломатију и безбедност, Београд, 2011, стр. 648.

¹⁶ Edward N. Muller, „Democracy, Economic Development and Income Inequality“, *American Sociological Review*, Vol. 53, No. 1 (February, 1988), str. 66.

¹⁷ Марек Банкович, „Государственный переворот, пронунсиаменто, путч: теоретический анализ“, *Вестник ВГУ, серия: История. Политология. Социология*, 2/2008, стр. 8.

¹⁸ Nikolay Marinov and Hein Goemans, „Cous and Democracy“, *British Journal of Political Science*, Cambridge University Press, 2013, str. 22.

квалитативни скок у односу на пређашње стање демократије и поштовања слобода и људских права. Тврди се да након насилног преузима власти, националне оружане снаге успостављају привремене органе који убрзо организују демократске и фер изборе, након њих власт предају новоизабраном лидеру и влади.¹⁹

Апсолутно нема дилеме да иза овакве „демократизације“ по правилу стоје стране обавештајне службе и невладине организације финансиране из иностранства, преко којих се остварују интереси најмоћнијих држава. „Борба за демократију и људска права добар су алиби за међународну заједницу и јавно мњење, државама које ангажовањем својих обавештајних служби и помагањем државних удара, себи обезбеђују остваривање стратешких интереса.“²⁰ Није новина да поред постојања унутрашње друштвене кризе, интерес страног фактора да се замене „непослушни“ режими, игра важну, понекад и одлучујућу, улогу у реализацији државног удара или пуча. Државни удари су били, али ће и даље остати један од начина вођења хибридног рата, којим се остварују политички, економски и војни интереси моћних држава.

Револуција

У политичкој теорији, али и у другим сферама друштвеног живота, термин револуција²¹ је изразито распрострањен, али се често, да ли као последица незнања или пак намере, погрешно користи. У покушају дефинисања овог политичког феномена, може се рећи да револуција представља „битну квалитативну промену, прелазак, скок из једног квалитета у други, нови, који настаје као резултат већ нагомиланих, постепених квантитативних промена.“²² У идеалном случају, „револуционарни чин претендује апсолутном рушењу постојећег поретка, како би га заменили новим – фундаментално различитим.“²³ У политичким наукама најчешће се говори о политичкој и социјалној револуцији, које се ипак не могу посматрати као два потпуно раздвојена феномена, из разлога што је политичка револуција садржана у социјалној револуцији. Из тога се закључује да је социјална револуција свеобухватнија од политичке, јер подразумева већи степен друштвених промена. Промена коју доноси револуција јесте „квалитативна промена и испољава се на видљив начин: политички, као промена облика владавине (република уместо монархије, демократија уместо аутократије) и социјално, као промена структуре друштва (најпре класа уместо сталежа, а затим свесна тежња укидању свих класа)“²⁴ Под социјалном револуцијом подразумева се

¹⁹ Ozan O. Varol, *The Democratic Coup d'Etat*, Harvard International Law Journal, Vol. 53, 2/2012, str. 295.

²⁰ Милош Миленковић, Вељко Благојевић, „Обавештајне службе као актери државног удара“, *Војно дело*, 5/2015, стр. 124.

²¹ Револуција води порекло од латинске речи *revolutio* што значи обртање, нагли преокрет у току и поретку ствари.

²² *Vojna Enciklopedija*, drugo izdanje, knjiga 8, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1974, str. 142.

²³ Погребњак А.А., *К метафизике социјалног взрива (краткиј опыт о револуцији)*, Революция и современность, Философский факультет СПбГУ, Санкт-Петербург, 2001, стр. 85.

²⁴ Љубомир Тадић, *Наука о политици*, Завод за издавање уџбеника и Службени гласник, Београд, 2007, стр. 153.

дакле та „велика квалитативна промена друштвене структуре у једној држави коју су изазвале масе, било директним насиљем или претњом употребе силе.“²⁵

Често се, у дефинисању револуције, наглашава да је револуција акт силе и да је без примене насиља немогуће замислити револуцију. Та примена силе нарочито је видљива у моментима „изненадне експлозије и ерупције“, када се револуција рађа, али у фази консолидације, када нови револуционарни поредак жели да се учврсти и рашчисти са свим „негативним појавама“ које су биле заступљене у старом режиму. Физичка сила се посебно испољава у „чину разарања старог политичког и правног поретка и у (готово неизбежном) терору као пратећој појави свих политичких револуција.“²⁶ Оправдање за примену насиља тражи се у „вишим циљевима“, односно „употреба револуционарног терора и насиља врши се у име високих идеала будуће среће и благостања човека, просперитета државе и људске заједнице“, а све зато „јер револуционари немају времена за дуго чекање“.²⁷

Не треба имати заблуду да је револуција независни производ воље појединаца или друштвених група, рецимо класа. Неопходно је да се за то створе и одређени друштвени услови који ће успети да мобилишу одређене друштвене слојеве на акцију. Како су марксисти говорили, револуције се „не могу вршити по наруџбини и произвољно“, већ су оне „свадје и у свако доба биле нужна посљедица прилика које су потпуно независне од воље и дјеловања појединих партија и читавих класа.“²⁸ Иако је можда претерано рећи „потпуно независне“ од воље и деловања појединаца и маса, ипак се можемо сложити да унутрашње друштвене околности пресудно утичу на такве догађаје. Утицај спољног фактора није занемарљив, али свакако није пресудан.

Оно што једну политичку револуцију одваја од државног удара јесте то што она није „метод освајања власти, већ *измена начина владавине*“, те као таква са собом доноси неку новину и прогрес.²⁹ Ако је у питању само насилна промена у врху власти, у којој власт остаје у рукама исте класе (политичке или друштвене групације) и која даље не производи никакве промене у политичком и економском уређењу земље, тада недвосмислено говоримо о државном удару, а не о револуцији. Револуцију такође треба разликовати и од других сложених облика политичког насиља као што су насилни протести, побуне, нереди или немири. Сви они подразумевају у мањој или већој мери учешће маса и насилно деловање, али је то још увек недовољно да би се могло говорити о револуцији. Тешко је могуће замислити да се некада велике и славне револуције могу поновити, јер као је то већ примећено: „Данас побуне, протести и други облици грађанске непослушности по свему замењују револуције. Али, само замењују.“³⁰

²⁵ Хмылев П.Н., *Социальная революция и современность*, Революция и современность, Философский факультет СПбГУ, Санкт-Петербург, 2001, стр. 170.

²⁶ Љубомир Тадић, *Наука о политици*, Завод за издавање уџбеника и Службени гласник, Београд, 2007, стр.150.

²⁷ Илија Кајтез, *Револуционарно насиље*, Факултет безбедности и Службени гласник, Београд, 2009, стр. 346.

²⁸ Friedrich Engels, *Principi komunizma*, Karl Marx i Friedrich Engels, Manifest Komunističke partije i drugi programski spisi, Svjetlost, Sarajevo, 1973, str. 72.

²⁹ Dragan Simeunović, *Državni udar ili revolucija*, Simtrade, Beograd, 1991, str. 21.

³⁰ Јован Марјановић, *Теорија политике – основи*, Универзитет у Београду, Београд, 1996, стр. 244.

Посебну врсту револуције представљају „обојене револуције“, које су познате и под другим називима попут „плишане револуције“, или због смањене улоге насиља у њима и „меке револуције“, па чак и „ненасилне револуције“. Наравно, немогуће је говорити о потпуном одсуству насиља у променама режима које се спроводи мимо уставне процедуре и закона, али насиље је неупоредиво мање у односу на класичне револуције, па је отуда разумљив префикс „меке“ или „ненасилне“ за ову врсту револуција. „Обојене револуције“ заправо представљају својеврстан хибрид државног удара и класичне револуције. Наиме, у њиховој реализацији врло важну улогу играју масе, као што је то случај у класичној, али разлику од ње она не доводи до значајнијих друштвено-економских промена или промена државног уређења. Промена коју „обојене револуције“ стварају углавном су фокусиране на промену највиших носилаца државних власти, што представља сличност са државним ударом.

Разматрајући револуцију у контексту хибридног рата, може се закључити да, од свих облика насилне промене режима, револуција има најмање шансе да буде део неке шире акције, какав је хибридни рат. Разлога за такав став је више, али је основно да сама револуција подразумева широку и структурну политичку, па и друштвену промену којом није могуће лако управљати споља. Поред тога, у поређењу са осталим облицима насилне смене власти, њена цена је засигурно најскупља. Такође је највећа и неизвесност њеног развоја, трајања, па и коначан резултат акције. Све су то довољни разлози да се планери и креатори хибридног рата, определиле за неке друге облике насилне промене режима, а не револуцију. Међутим, однос хибридног рата и „обојене револуције“ је апсолутно другачији. Због смањене улоге насиља, малог ризика, релативно ниске цене коштања, као и због значајне улоге маса којима се преко различитих покрета, невладиних организација или политичких партија финансираних из иностранства прилично лако може управљати, „обојене револуције“, за разлику од класичних револуција, постају први избор вођењу операције хибридног рата. Наравно, уколико постоје довољни унутрашњи политички и социјални разлози да до класичне револуције дође, то не значи да она, на неки начин, не би била подржана од стране глобалних геополитичких фактора, који у тој држави или региону имају своје интересе.

Преврат устанком

У свом ширем значењу устанак представља „облик социјалне и националне борбе чија су обележја масовност и отворено негирање одређеног стања.“³¹ У циљу ближег одређења, може се рећи да је устанак сложени облик неинституционализованог колективног насиља, кога одликује висок степен организације и далеко шире учешће маса него у социјалним нередима, немирима и оружаним побунама и представља опште и шире друштвено оружане супротстављање неке веће друштвене групе, обично класе или нације, постојећим сопственим или туђим властима на простору на коме заједно егзистирају.³² Да би насилни протести и бунтовништво маса прерасло у

³¹ Milorad Gočić i Dragan Vukobratović, *Politički leksikon*, Udruženje publicista Beograda, Beograd, 1979, str. 483.

³² Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, Radnička štampa, Beograd, 1989, str. 159.

оружани облик политичке борбе потребно је да се испуне одређени друштвени услови. С друге стране, као што ни свако бунтовништво не мора нужно да прерасте у оружани отпор, тако ни свака оружана борба не мора имати карактер устанка. Зато разни облици политичког насиља, попут оружане побуне, уколико не добију јасне елементе организованости и масовности, немају обележје устанка.

Међународно–правни положај устаника зависи од тога да ли је у питању оружани сукоб који има међународни карактер или је реч о унутрашњем сукобу. Тако, устанак подигнут у условима стране војне интервенције и окупације државе или дела територије представља оружани сукоб међународног карактера, на који се примењују сва правила међународног ратног права, док се устанак подигнут унутар једне земље, а против легално изабране власти, сматра унутрашњим сукобом, те се на њега та правила не примењују. Свака држава, насилни начин политичке борбе тежи да инкриминише и законима и инструментима силе којима располаже покушава да му се супротстави. Масовност и висок степен организованости, али и тајна или јавна подршка споља отежавају државним органима да се устанку супротставе на адекватан начин. Уколико устаници политички и војно успеју да остваре одређене успехе, утолико ће њихова позиција у односу на власт против које се боре бити повољнија, тако да их више неће третирати само као обичне криминалце, већ као озбиљне супарнике са којима треба и преговарати. „Зависно од тога које снаге предводе и који су циљеви, оружани устанак може бити устанак за национално и социјално ослобођење, или пак, контрареволуционарна побуна.“³³

Када је реч о устанку, треба нагласити да преврат устанком спада у најчешће начине насилне и нелегалне смене власти у историји.³⁴ Зарад дестабилизације одређеног режима, његове уцене или насилне смене, устанак се може користити као сегмент хибридног рата, који се реализује на одређеном простору и против одређених режима. Подршка побуњеничким снагама од стране оних који спроводе операцију хибридног рата може се огледати кроз политичку и финансијску помоћи. Политичка помоћ подразумева међународну подршку устаничким снагама најчешће кроз покушај да се они представе као „борци за слободу и демократију“ чиме им се даје већи политички значај и међународни легитимитет, док се финансијска помоћ првенствено односи на снабдевање наоружањем и другом војном опремом. Успехом устаника да насилно преузму власт у држави, њихови инострани ментори добијају нове „послушне“ владе преко којих остварују своје економске, војне и друге геополитичке интересе.

Војна интервенција с циљем преврата

Кроз различите временске периоде, војне интервенције су имале различите узроке и циљеве. Некада су то били врло уски интереси држава које је спроводе, а данас су разлози за интервенције више „хуманитарне“ природе, или се бар као такви представљају. Они критичнији говоре да се на том пољу ипак ништа није променило и да су и даље у игри исти они „уски интереси“, само сада увијени у форму

³³ Obren Đorđević, *Leksikon bezbednosti*, Privredapublik, Beograd, 1989, str. 334.

³⁴ Драган Симеуновић, *Теорија политике*, Удружење „Наука и друштво“, Београд, 2002, стр. 178.

залагања за неке „више циљеве“. Заиста је немогуће отргнути се утиску да се данас употреба силе у међународним односима све више користи на један перфидни начин, у коме праве намере и циљеви моћника остају скривени иза форме „хуманитарне интервенције“. Тако није искључено ни да се војна интервенција користи с циљем преврата, односно насилне промене режима у земљи у којој се интервенише. И тада, као и данас, однос моћи оних који интервенишу и оних над којима се интервенише, више је него јасан.

У покушају дефинисања војне интервенције може се рећи да „војне интервенције представљају сложени облик институционализованог насиља који обухвата различите форме мешања оружане силе једне или више земаља, или неке међународне организације, у унутрашње послове неке друге државе ради остваривања конкретних политичких, економских и војно-стратешких интереса.“³⁵ У ширем значењу, интервенција је много више од војне интервенције и подразумева различите врсте утицаја. Жељени утицај се тако остварују средствима принуде која се, према једној подели, могу градити на следећи начин: говори, утицај медијима, економска помоћ, упућивање војних саветника, подршка опозицији, блокада,³⁶ ограничена војна интервенција и на крају, као највиши степен принуде, инвазија.

Интервенција, заправо, представља један од облика политике силе која се односи на мешање у однос две или више држава, или у унутрашње послове једне државе, и то у оба случаја без сагласности државе, односно држава, због којих и у којима се интервенише. Интервенција се од других облика употребе силе, рецимо рата, разликује по циљу и стратегији. Интервенција је ограничена у односу на намере и средства. Тако је циљ интервенције ограничен на мењање или присилно одржавање датог политичког поретка, док се њена стратегија своди на спрегу силе и политике (или идеологије). Карактеристике је још и неједнакост субјекта у конфликту, односно знатна преома онога ко интервенише, али и брзина извођења операције, која је најчешће изненадна.³⁷

Позиција у којој се светски моћници налазе, омогућава им да своје интересе у одређеним регионима остварују једностраном и релативно кратком применом силе – војном интервенцијом, избегавајући на тај начин оружане сукобе ширих размера. Као што је већ и речено, као разлози за такав вид интервенције врло често се помињу борба за праведне идеје и хумане вредности, као што су заштита људских права, спречавање геноцида и насиља већих размера, затим борба против глобалног тероризма и сл. И ови, као и било који други разлози, могу доћи под морални суд чиме се њихова оправданост доводи у питање, јер како је говорио Џон Стјуарт Мил, један од најпознатијих представника либерализма, „Ићи у рат ради идеје, уколико је рат агресиван а не одбрамбен, једнако је злочиначки као и ратовање за територију или профит.“³⁸ Међутим, данас је доста оних који војне интервенције, чији су разлози неки од горе наведених, оправдавају, чак и до те мере да их сматрају и

³⁵ Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, Radnička štampa, Beograd, 1989, str. 166.

³⁶ Džozef S. Naj, *Kako razumeti međunarodne sukobe*, Stubovi kulture, Beograd, 2006, str. 208-210.

³⁷ Смиља Аврамов, *Међународно јавно право*, Академија за дипломатију и безбедност, Београд, 2011, стр. 653.

³⁸ Džon Stjuart Mil, „Nekoliko reči o intervenciji“, *Zbornik radova Humanitarne vojne intervencije*, Službeni glasnik, Beograd, 2008, str. 15.

као дужност, не само међународне заједнице, већ и своје државе, уколико међународна заједница није у стању да усагласи ставове око ње.³⁹

Да би ствар била потпуно јасна треба рећи да хуманитарна интервенција није предвиђена Повељом УН као један од изузетака од опште забране употребе силе, нити је призната међународним правом.⁴⁰ За разлику од међународног права, које је по питању војне интервенције поприлично одређено, морални ставови остају, чини се, све више подељени.⁴¹ Међународним правом свака војна интервенција се осуђује и истовремено наглашава право држава да сами бирају и уређују свој систем. Наиме, у Резолуцији Генералне скупштине УН 2131 (XX) од 21. децембра 1965. године у члану 1. пише: „Ниједна држава нема право да се меша, директно или индиректно, ни из каквог разлога, у унутрашње или спољне послове било које државе. Сходно томе, оружана интервенција и сви други облици мешања или покушаји претњи усмерени против челника те државе или против њених политичких, економских и културних елемената, осуђују се.“ Даље, у члану 5. исте резолуције каже се и да: „Свака држава има неотуђиво право да бира свој политички, економски, социјални и културни систем, без било каквог уплитања друге стране државе.“⁴² Овом се Резолуцијом недвосмислено свака интервенција с циљем преврата, поред унутрашњег права сваке државе, сматра нелегалном и са становишта међународног права.

Апсолутно је јасно да свака војна интервенција мора да проистекне из одлуке Уједињених нација. Нажалост, сведоци смо да је могуће да се кроз бирократску процедуру УН удружени интереси одређених моћника наметну као међународни, или другачије речено као многострани, иако то заиста нису. Након завршетка биполарне поделе света, када једна држава има знатно израженију војну моћ од других држава, једностране војне интервенције, које могу бити подржане и од појединих савезника, али свако без мандата УН, постају извесније. У склопу реализације хибридног рата, војна интервенција која има за циљ насилну промену режима, лако постаје реалност имајући у виду њену цену, ризик и ефекте који се релативно брзо постижу. Војне интервенције у Ираку и Либији, поред остварења краткорочног циља, насилне промене режима, створиле су проблем дугорочне дестабилизације читавог региона. Стварање и управљање кризма, такође се сматра сегментом хибридног рата, тако да су последице овакве врсте деловања страног фактора вишеструке.

³⁹ Овакво понашање је нарочито било очигледно у спољнополитичком деловању САД након пада Берлинског зида и преласка са биполарног на униполарни међународни поредак.

⁴⁰ Boris Krivokapić, *Međunarodno pravo – koreni, razvoj, perspektive*, Megatrend univerzitet, Beograd, 2006, str. 213.

⁴¹ Поједини аутори сматрају да право на интервенцију не може постојати ако то право не произилази из дужности да се интервенише. То би значило да „не може бити никаквог права независно од дужности, тј. ако то није истовремено дужност.“ У моралном смислу то би значило да се не може слободно одлучивати о ономе што је дужност, као што је то могуће када је у питању интерес. Jovan Babić, „Strana vojna intervencija: Između opravdane pomoći i nezakonitog nasilja“, *Zbornik radova Humanitarne vojne intervencije*, Službeni glasnik, Beograd, 2008, str. 262.

⁴² Resolution adopted by the General Assembly 2131 (XX). *Declaration on the Inadmissibility of Intervention in the Domestic Affairs of States and the Protection of Their Independence and Sovereignty*, <http://www.un-documents.net/a20r2131.htm>. Ставови о немешању у унутрашње ствари других држава инкорпорирани су и у резолуцији 2625 (XXV) Генералне скупштине од 24. новембра 1970. године, под називом „*Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations.*“

<http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/348/90/IMG/NR034890.pdf?OpenElement>.

Закључак

Хибридни рат, који по дефиницији подразумева традиционални и нетрадиционални, односно војни и не војни начин вођења рата, својим деловањем у сфери која није искључиво војна, представља заправо нови, проширени поглед на један тако важан друштвени феномен какав је рат. Због чињенице да у хибридном рату доминантну улогу представља њена не војна компонента, често се може чути критика да хибридни рат заправо и није рат, већ само специфична врста конфликта, односно сукоба. Употреба термина „хибридни рат“ правда се тиме што таква врста сукоба утиче на државу на највишем, стратегијском, нивоу, што се препознаје као директно угрожавање националне безбедности, и што као такво захтева њен одлучан, свеобухватан и систематичан одговор уз ангажовање свих капацитета којим једна држава располаже. Стога мора бити јасно да хибридни рат не представља рат у свом класичном значењу, већ више концепт угрожавања безбедности.

Имајући у виду широк спектар дејстава која се могу користити у операцији хибридног рата, сасвим сигурно је да ће не војним облицима у почетку бити дата предност у односу на опције које подразумевају директно ангажовање војних капацитета. Њихова разноврсност и флексибилност у примени, указују на потребу перманентног праћења и проучавања ове врсте деловања, како би држава развила способност раног препознавања и брзог проналажења адекватног одговора на не војну врсту хибридних претњи. Јасно је да су веће и богатије државе у томе у предности, па зато оне слабије морају да уложе већи напор и покажу институционалну спремност, која подразумева увезивање свих државних и друштвених капацитета, за праву и правовремену реакцију.

Овај рад је показао да облици насилне промене режима, иако су некада углавном извођени као независне акције, ван неке шире операције, могу да представљају сегмент хибридног рата. Поред тога што се насилна промена режима може посматрати као део хибридног рата, постоје тумачења која говоре да насилна промена режима представља последњу, завршну фазу хибридног рата. Такав став упућује на закључак да се насилном променом режима заправо остварује ближи циљ хибридног рата. Наиме, успешном реализацијом неке од форми преврата, који у овом случају мора бити инспирисан и подржан споља, доводе се нови, „послушни“ режими. Преко новоуспостављене власти, инспиратори и иницијатори преврата, који су уједно и носиоци хибридног рата, реализују своје шире циљеве који се огледају у остварењу политичких, економских и/или војних стратегијских интереса.

На основу карактеристика државе и друштва према којој је спроводи хибридни рат, њене историје, културе и традиције, њене економске и војне моћи, њене политичке стабилности и интегрисаности у неки шири, наднационални, политички или безбедносни систем, зависи за коју ће се форму насилне промене режима креатори хибридног рата определити. Поред ових критеријума, у обзир треба узети и цену коштања, обим ангажованих снага, брзину реализације, ризик од неуспеха, јавно мњење и сл. На основу свега тога, а разматрајући сваку од анализираних форми преврата, закључује се да се револуција налази на првом, али и последњем месту

као најлогичнији и највероватнији избор за насилну промену режима која се реализује као сегмент хибридног рата. Наиме због свих својих карактеристика „обојене револуције“ ће се највероватније наћи као први избор, за њом следе државни удар и пуч, затим преврат устанком, па војна интервенција⁴³ и на крају класична револуција као најмање вероватан избор за насилну промену режима у операцији вођења хибридног рата.

Литература

[1] Аврамов Смиља, *Међународно јавно право*, Академија за дипломатију и безбедност, Београд, 2011.

[2] Бајагић Младен, *Методика обавештајног рада*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2010.

[3] Банкович Марек, „Государственный переворот, пронунсиаменто, путч: теоретически анализ“, *Вестник ВГУ, серия: История. Политология. Социология*, 2/2008.

[4] Babić Jovan, „Strana vojna intervencija: Između opravdane pomoći i nezakonitog nasilja“, *Zbornik radova Humanitarne vojne intervencije*, Službeni glasnik, Beograd, 2008.

[5] Varol O Ozan, *The Democratic Coup d'Etat*, Harvard International Law Journal, Vol. 53, 2/2012.

[6] *Војна Енциклопедија*, друго издање, књига 8, Војноиздавачки завод, Београд, 1974.

[7] Gončić Milorad i Vukobratović Dragan, *Politički leksikon*, Udruženje publicista Beograda, Beograd, 1979.

[8] Group of authors, *Hybrid warfare: A new phenomenon in Europe's security environment*, Updated and extended 2nd edition, Jagello 2000 for NATO Information Centre in Prague, Praha - Ostrava 2016.

[9] *Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations*, <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/348/90/IMG/NR034890.pdf?OpenElement>.

[10] *Declaration on the Inadmissibility of Intervention in the Domestic Affairs of States and the Protection of Their Independence and Sovereignty*, <http://www.un-documents.net/a20r2131.htm>.

[11] Đorđević Obren, *Leksikon bezbednosti*, Privredapublik, Beograd, 1989.

[12] Engels Friedrich, *Principi komunizma*, u Karl Marx i Friedrich Engels, Manifest Komunističke partije i drugi programski spisi, Svjetlost, Sarajevo, 1973.

[13] Кајтез Илија, *Револуционарно насиље*, Факултет безбедности и Службени гласник, Београд, 2009.

[14] Клаузевиц Фон Карл, *О рату*, Геца Кон а.д, Београд, 1939.

[15] Kinzer Stiven, *Svrgavanje, pučevi, revolucije i invazije: Kako je Amerika menjala režime od Havaja do Iraka*, Knjiga komerc, Beograd, 2006.

[16] Korybko Andrew, *Hybrid Wars: The Indirect Adaptive Approach to Regime Change*, Peoples Friendship University of Russia, Moscow, 2015.

[17] Krivokapić Boris, *Međunarodno pravo – koreni, razvoj, perspektive*, Megatrend univerzitet, Beograd, 2006.

[18] Creveld Van Martin, *The Transformation of War*, The Free Press, New York, 1991.

⁴³ Војној интервенцији је опао значај након краја униполарног међународног поретка и почетка његове трансформације у мултиполарни.

- [19] Љубомир Тадић, *Наука о политици*, Завод за издавање уџбеника и Службени гласник, Београд, 2007.
- [20] Марјановић Јован, *Теорија политике – основи*, Универзитет у Београду, Београд, 1996.
- [21] Миленковић Милош, Благојевић Вељко, „Обавештајне службе као актери државног удара“, *Војно дело*, 5/2015.
- [22] Marinov Nikolay and Goemans Hein, „Cous and Democracy“, *British Journal of Political Science*, Cambridge University Press, 2013.
- [23] Mihai Marcel NEAG „A New Typology of War - The Hybrid War“, *Military Art and Science, Revista Academiei Fortelor Terestre*, 1 (81) 2016.
- [24] Mil Dzon Stjuart, „Nekoliko reči o intervenciji“, *Zbornik radova Humanitarne vojne intervencije*, Službeni glasnik, Beograd, 2008.
- [25] Muller N Edward, „Democracy, Economic Development and Income Inequality“, *American Sociological Review*, Vol. 53, No. 1, February, 1988.
- [26] Николић Небојша, „Стратегијска раскршћа и хибридни рат – нови феномен или ново име за старе приступе конфликтима“, *Зборник радова Србија и стратегијска раскршћа*, Школа националне одбране, Институт за стратегијска истраживања и МЦ Одбрана, Београд, 2016.
- [27] Naj S Dzozeff., *Kako razumeti međunarodne sukobe*, Stubovi kulture, Beograd, 2006.
- [28] Погребњак А.А., *К метафизике социјалног взрыва (краткий опыт о революции)*, Революция и современность, Философский факультет СПбГУ, Санкт-Петербург, 2001.
- [29] Симеуновић Драган, *Теорија политике*, Удружење „Наука и друштво“, Београд, 2002.
- [30] Simeunović Dragan, *Državni udar ili revolucija*, Simtrade, Beograd, 1991.
- [31] Simeunović Dragan, *Političko nasilje*, Radnička štampa, Beograd, 1989.
- [32] Хмылев П.Н., *Социальная революция и современность*, Революция и современность, Философский факультет СПбГУ, Санкт-Петербург, 2001.
- [33] Чомски Ноам, *Шта то (уствари) хоће Америка*, Чигоја штампа, Београд, 1999.

ФИНАНСИРАЊЕ НАЦИОНАЛНЕ ОДБРАНЕ И БЕЗБЕДНОСТИ – СРБИЈА И ЗЕМЉЕ ЕУ

Виолета М. Бабић*

Универзитет „Унион – Никола Тесла“ у Београду,
Факултет за пословне студије и право

Игор Лукић

Министарство одбране Републике Србије

Процес глобализације захвата скоро све аспекте међународних односа, а постојећи системи одбране и безбедности треба да одговоре на неизвесност, изненађења и непредвидиве ситуације. Крај хладног рата довео је до смањења оружаних снага и њиховог реструктурирања, као и до преласка квантитета у квалитет. Неопходан је реформски процес и знатна финансијска средства која држава треба да обезбеди. Без обзира на препоруке да државе за одбрану издвајају средства у износу од 2% бруто домаћег производа, економска криза, безбедносни ризици, претње и изазови јесу разлози што се у многим земљама бележи опадање издатака за одбрану и безбедност. Овакав тренд видљив је и у земљама чланицама ЕУ и НАТО. За националну одбрану и безбедност развијене земље издвајају више од земаља које су у процесу транзиције. Држава Србија је до 2012. године издвајала из буџета за одбрану 2,2% БДП-а, а тек 2013. године почиње пораст ових расхода до нивоа од 2,4% БДП-а, што је више од просека Европске уније и већине њених чланица.

Кључне речи: *одбрана, безбедност, трошкови, буџет*

Увод

Извршавање бројних задатака и функција државе налаже постојање одговарајућих материјалних средстава. Да би савремена држава могла да приступи подмиривању јавних расхода, потребно је да располаже одговарајућим јавним приходима. Чињеница је да се знатан део створеног друштвеног производа земље користи за подмиривање јавних расхода, односно служи остваривању искључиво општег интереса. Јавни – државни расходи показују повећање свог учешћа у друштвеном производу, и у јединицама трошкова по становнику, углавном у целини, али и у појединим својим деловима. То се посебно односи на издатке за војне, социјалне и здравствене програме, а крај прошлог и почетак овог века карактеришу високи јавни расходи за еколошке програме.

* violeta.babic@fppsp.edu.rs

Процес глобализације захвата скоро све аспекте међународних односа, а постојећи системи одбране и безбедности треба да одговоре на неизвесност, изненађења и непредвидиве ситуације. Крај хладног рата довео је до смањења оружаних снага и њиховог реструктурирања, као и до преласка квантитета у квалитет. Неопходан је реформски процес и знатна финансијска средства која држава треба да обезбеди.

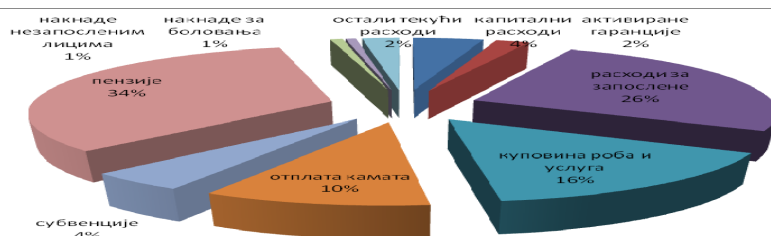
У раду ће бити анализирано финансирање националне безбедности и одбране у развијеним земљама Европске уније, а након тога у земљама централне и источне Европе, односно у земљама нашег најближег окружења. Јавни расходи за одбрану и безбедност приказани су у проценту БДП-а, у проценту од укупних јавних расхода и по глави становника, тако да се приказује њихово кретање у претходном десетогодишњем периоду. Након тога, биће анализирана буџетска средства која се троше за финансирање одбране и безбедности у Србији, јер је буџет основни извор финансирања. Такође, посматра се претходни десетогодишњи период и структура расхода, која није повољна, али се упоређују и буџети у претходне три године, чиме се показује тенденција рестриктивног финансирања одбране, што указује на чињеницу да средства намењена за потребе одбране и безбедности директно зависе од економског потенцијала и положаја привреде.

Оваква упоредна анализа финансирања расхода за одбрану и безбедност у развијеним земљама Европске уније, у земљама централне и источне Европе и Србији има за циљ да покаже где се налази Србија у односу на посматране земље и колико се пажње посвећује овој изузетно важној области.

У савременој финансијској теорији прво се разматрају јавни расходи, па тек онда јавни приходи, зато што су јавни расходи финансијска персонификација јавних потреба. У буџетима високоразвијених индустријских земаља прво се планирају трошкови државе, а затим јавни приходи за њихово покриће. [1]

Јавни расходи у непосредној су вези са јавним потребама, које проистичу из функција и задатака државе, утврђених уставом и законима земље. За њихово извршење држави су потребна новчана средства која представљају њен расход, а чија је висина и намена одређена државним буџетом. Јавни расходи подмирују се средствима прикупљеним наплатом пореза, доприноса, такси, царина и других јавних прихода за чије су плаћање обавезна физичка и правна лица.

Висина јавних расхода зависи од висине расположивих јавних прихода, па уколико се појави потреба за повећањем јавних расхода, одмах се јавља проблем истовременог повећања јавних прихода [2].

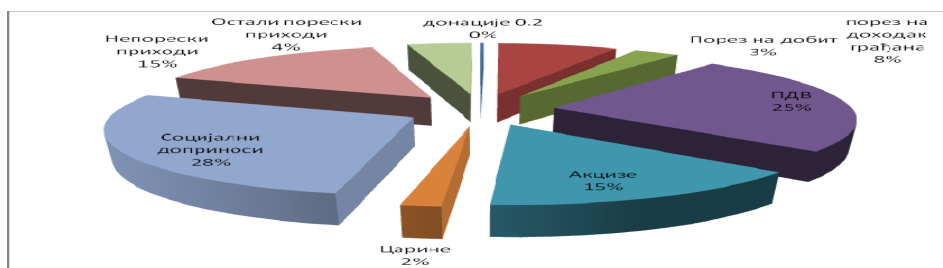

Графикон 1 – Структура консолидованих јавних расхода Републике Србије у 2016. години
(Извор: Министарство финансија Републике Србије, 2016. [3])

У структури консолидованих јавних расхода Републике Србије доминирају расходи за пензије и за запослене, док су накнаде незапосленима и за боловања занемарљиве, што је приказано на графикону 1.

Структура јавних прихода разликује се од земље до земље, у зависности од фактора економско-социјалне и политичке природе, али се у највећем броју земаља порез и појављују као основни и најважнији вид прихода. У савременим државама опорезивање се врши применом већег броја пореских облика (порески плурализам), тако да не постоји ниједна држава света у којој се примењује само један порески облик, тј. не постоји порески монизам. Три основна пореска облика су порез на доходак физичких лица, порез на доходак правних лица и порез на промет, тј. порез на додату вредност.

У структури јавних прихода Републике Србије доминирају социјални доприноси (доприноси за пензијско и инвалидско осигурање, доприноси за здравствено осигурање и доприноси за случај незапослености – 28% укупних прихода), приходи од пореза на додату вредност (25%) и акцизе (15%), док је учешће царина и пореза на добит знатно мање, што је приказано на графикону 2.

Графикон 2 – Структура консолидованих јавних прихода Републике Србије у 2016. (Извор: Министарство финансија Републике Србије, 2016. [3])

На финансирање програма јавних расхода отпада око 2/3 јавних прихода, а с обзиром на то да код сваког програма јавних расхода постоји велики број проблема, може се рећи да не постоји јединствена формула која се може применити на све програме. Основни програми јавних расхода су: здравство, образовање, одбрана, социјална политика и социјално осигурање.

Усвајање програма јавних расхода укључује велики број заинтересованих страна, које имају различите ставове, а програм који се усвоји представља компромис свих страна. Пожељно је да програми буду једноставни, јер је потребно да се објасне гласачима. Такође, формулација програма може да изазове политичке притиске и појаву корупције, која у многим земљама представља веома велики проблем.

Структуру јавних расхода савремених држава (функционална класификација јавних расхода) чине: 1) опште јавне услуге, 2) одбрана, 3) јавни ред и безбедност, 4) економски послови, 5) заштита животне средине, 6) послови становања и заједнице, 7) здравство, 8) рекреација, спорт, култура и вере, 9) образовање и 10) социјална заштита [4].

У ЕУ као целини, као и у скоро свим земљама, социјална заштита је најважнија функција државне потрошње. У 2014. години трошкови социјалне заштите у ЕУ-28 износе 19,5% БДП-а, што је непромењено у односу на претходну годину и у посматра-

ном периоду има тенденцију пораста. Следеће важне функције у погледу државне потрошње су здравље и опште јавне услуге, у износу од 7,2% и 6,7% БДП-а, образовање са 4,9% БДП-а и економски послови са 4,2% БДП-а. Преостале функције – одбрана (1,3% БДП-а), јавни ред и безбедност (1,8% БДП-а), заштита животне средине (0,8% БДП-а), становање и заједница (0,7% БДП-а) и рекреација, култура и религија (1,0% БДП-а) – заједно представљају 5,6% БДП-а ЕУ-28 у 2014. години.

Табела 1 – Структура јавних расхода ЕУ-28 по функционалној класификацији, у проценту БДП-а и у проценту укупних јавних расхода, у периоду 2006–2014. године

% БДП-а	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.
Опште јавне услуге	6,4	6,4	6,6	6,7	6,7	6,9	6,9	6,9	6,7
Одбрана	1,5	1,4	1,5	1,6	1,5	1,5	1,4	1,4	1,3
Јавни ред и безбедност	1,8	1,8	1,8	1,9	1,9	1,8	1,8	1,8	1,8
Економски послови	4,2	4,1	4,6	4,9	5,1	4,5	4,7	4,3	4,2
Заштита животне средине	0,8	0,8	0,8	0,9	0,9	0,8	0,8	0,8	0,8
Станоградња и комуналне услуге	0,9	0,9	0,9	1,0	0,8	0,7	0,7	0,7	0,7
Здравство	6,6	6,5	6,7	7,4	7,3	7,1	7,1	7,2	7,2
Рекреација, култура и религија	1,1	1,1	1,1	1,2	1,1	1,1	1,1	1,0	1,0
Образовање	5,0	4,9	5,0	5,3	5,3	5,1	5,0	5,0	4,9
Социјална заштита	17,5	17,2	17,6	19,5	19,4	19,1	19,4	19,5	19,5
Укупно	45,6	44,9	46,5	50,3	50,0	48,6	49,0	48,6	48,2
% укупних јавних расхода	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.
Опште јавне услуге	14,0	14,2	14,1	13,4	13,4	14,2	14,1	14,1	13,9
Одбрана	3,2	3,2	3,2	3,1	3,0	3,0	2,9	2,9	2,8
Јавни ред и безбедност	3,9	3,9	3,9	3,8	3,8	3,8	3,7	3,7	3,7
Економски послови	9,2	9,0	9,9	9,8	10,2	9,2	9,5	8,9	8,8
Заштита животне средине	1,7	1,7	1,7	1,8	1,7	1,7	1,7	1,7	1,7
Станоградња и комуналне услуге	1,9	1,9	1,9	1,9	1,7	1,5	1,5	1,4	1,4
Здравство	14,5	14,5	14,5	14,6	14,5	14,7	14,6	14,8	15,0
Рекреација, култура и религија	2,3	2,4	2,4	2,3	2,3	2,2	2,1	2,1	2,1
Образовање	11,0	10,9	10,7	10,5	10,5	10,5	10,3	10,2	10,2
Социјална заштита	38,3	38,2	37,8	38,7	38,8	39,3	39,6	40,2	40,4

(Извор: EUROSTAT, 2015. [5])

Што се тиче учешћа у укупним расходима, учешће социјалне заштите имало је најнижу тачку у 2008. години (37,8% од укупне потрошње), а након тога расте (38,7% укупних расхода у 2009. години и раст на 40,4% укупних расхода у 2014. години). Стални пораст бележе и расходи за здравство. Међутим, растуће учешће социјалне и здравствене заштите у последњих неколико година праћено је смањењем учешћа укупних расхода за образовање, стамбену и комуналну делатност, одбрану, економска питања, рекреацију, културу и религију, јавни ред и безбедност. Из табеле 1 видимо да учешће расхода за одбрану, како у укупним јавним расходима, тако и у проценту БДП-а има тенденцију опадања, а да порасту укупних јавних расхода значајније доприноси раст учешћа расхода социјалне и здравствене заштите.

Финансирање јавних расхода за одбрану и безбедност

Нестајање биполарне поделе света, на једној страни, и развој интеграционих процеса на другој страни, довели су до промена у међународним односима и стабилности. Разлике у економском развоју појединих држава и народа су све израженије, а ризици и претње безбедности све учесталији. Зато је уз обезбеђење неопходних финансијских средстава за финансирање националне одбране и безбедности, неопходна и ефикасна алокација постојећих ресурса, како би се за утрошени новац добила најбоља одбрана. Истовремено долази до снажног развоја информационих и комуникационих технологија и убрзања процеса глобализације, у свим аспектима међународних односа. Међутим, велике разлике у економском развоју појединих земаља доводе до појаве конфликта, напетости и нетрпељивости, а безбедносни ризици и неизвесности расту.

Национални интереси су и даље остали у средишту међудржавних односа. У први план избијају општеприхваћене цивилизацијске вредности, као што су демократски систем власти, поштовање људских права и слобода, прихватање тржишне привреде и поштовање међународно прихваћених обавеза и стандарда. Војна сила више није једино средство, већ један од инструмената у креирању међународне безбедности.

Раније изграђени системи заштите не представљају више адекватан одговор на тешко предвидиве ситуације и изненађења. Отуда глобална безбедносна слика бива све комплекснија, а сам појам безбедности добија нове димензије и стиче све већи значај у међународним односима. У свету неизвесности безбедност постаје нова вредност [6].

Концепт евроатлантске безбедности заснива се на сарадњи у области одбране, политике, економије и другим областима, јер безбедност данас није искључиво војна проблематика. Војска мора да буде динамична као и друштво у којем постоји, интернационално интегрисана као и свет у којем живимо. Трансатлантско партнерство представља најефикаснији инструмент за суочавање са савременим изазовима, јер има савремене војне и политичке компетенције и усмерено је на очување стабилности, превенцију и управљање кризама на ширем евроатлантском простору. Језгро овог партнерства чини Северноатлантски савез – НАТО. У процесу јачања одбрамбене архитектуре евроатлантског региона, значајно место заузимају и друге мултилатералне, политичке и безбедносне организације, попут ЕУ и ОЕБС-а. Њихова улога је значајна у превенцији, превладавању криза, успостављању пост-конфликтне и демократске консолидације нестабилних држава и региона [7].

После терористичког напада на Сједињене Америчке Државе, 11. септембра 2001. године, сви Американци су се сложили да држава треба да предузме мере како би спречила будуће нападе и обезбедила адекватну одбрану друштва. Каква треба да буде национална одбрана да би на адекватан начин испунила своје обавезе и да ли постоје друге робе и услуге са сличним карактеристикама и да ли би држава требало и њих да обезбеђује, као што обезбеђује понуду националне одбране? Национална одбрана је пример чистог јавног добра, које се дефинише на следећи начин [8]:

- када се једном обезбеди, додатни трошкови због тога што га још једна особа користи равни су нули – потрошња је неривална (неконкурентна),
- спречавање било кога да користи то добро је или веома скупо или немогуће – из потрошње нико не може да се искључи.

То значи да сваки појединац троши исту количину јавног добра, мада не нужно у жељеној количини.

Сходно значају, битно је утврдити „колико је довољно“ када су у питању расходи за одбрану. Војни расходи су, пре свега, паразитски и непроизводни. Они углавном одлазе на производњу роба и услуга које нису корисне, нити се даље употребљавају у процесу репродукције у привреди. Уколико се то нема у виду, војна индустрија се чини корисником, јер повећава материјална добра друштва, односно стопу раста. Међутим, јачање војноиндустријског комплекса вишеструко је штетно за развој производних елемената и грана у привреди. Развој војних расхода и милитаризација неизбежно воде високом темпу инфлације и огромном дефициту у државном буџету [9].

Расходи намењени одбрани (војни расходи) у великој мери су под утицајем укупних међународних односа и кретања у свету. Иначе, у највећем броју земаља ова врста расхода представља веома значајан део укупних јавних расхода. Постоје дилеме око оцене утицаја ових расхода на укупна привредна кретања. Има становишта да су војни расходи у појединим земљама (и периодима) били веома значајни за привредни развој, било директно (ангажовањем привредних капацитета, смањењем незапослености, развијањем инфраструктуре и сл.), било индиректно (преко посебних подстицаја развоју науке и технике и бржој имплементацији њихових достигнућа и сл.) [10].

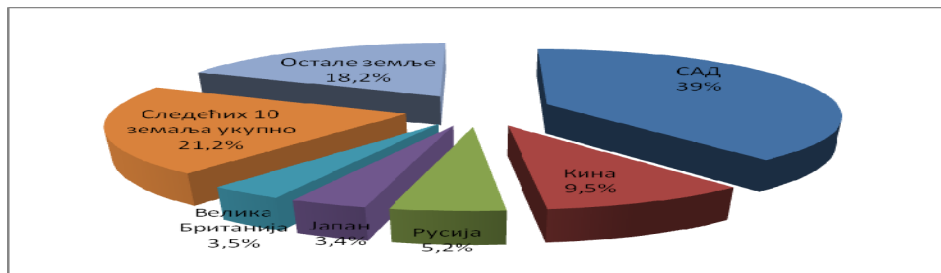
Финансирање одбране и безбедности у развијеним земљама

Крајем педесетих година САД су на расходе за одбрану издвајале 10% БДП-а, а ови трошкови су се по завршетку Вијетнамског рата смањили на испод 5% БДП-а. Ови расходи 1986. и 1987. године расту на 6,2% БДП-а, да би након распада СССР-а нагло опали, а 1998. године износили су мало више од 3% БДП-а. Смањење ових расхода довело је до смањења дефицита федералног буџета. Од укупних федералних расхода за истраживање и развој, на област одбране одлазило је 57%. [11]

Војни издаци представљају питање алокације ресурса – да земља добије најбољу одбрану за утрошени новац – и морају се планирати заједничким снагама војних експерата и економиста.

Крај хладног рата довео је до смањења оружаних снага, њиховог реструктурирања, смањења војних капацитета и затварања војних база, што је изазвало неза-

посленост и друге негативне економске последице. Идеја стварања демократски уређене и ефикасније Европе огледа се у остварењу јединствене економске политике, спољне политике и одбране. Таквом организацијом ЕУ била би створена озбиљна противтежа политичком утицају САД. За сада је интеграција најдаље отишла на пољу економије, али без јединственог одбрамбеног система и спољне политике нема парирања Сједињеним Државама.

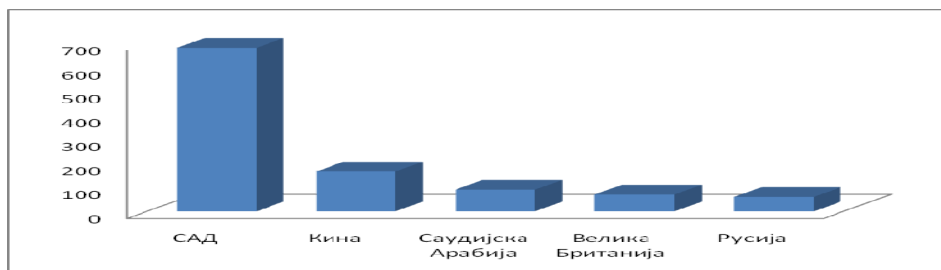

Графикон 3 – Расподела војних трошкова у 2012. години
(Извор: SIPRI, 2013. [12])

У свету се бележи повећање концентрације војне потрошње, односно мали број земаља троши највеће суме. Претходни графикон показује да 15 земаља са највећом потрошњом чини преко 81% од укупне потрошње. Од тога на САД отпада 39% светске потрошње, следи Кина са 9,5%, затим Русија (5,2 %), Велика Британија (3,5%) и Јапан (3,4%).

Шведски институт SIPRI објавио је списак 15 земаља са највећим војним буџетима. На првом месту је САД са 682 милијарде долара (4,4% БДП-а), следи Кина са 166 милијарди долара (2% БДП-а), на трећем месту је Русија са 90,7 милијарди долара (4,4% БДП-а). На четвртном месту је Велика Британија са 60,8 милијарди долара (2,5% БДП-а) и Јапан са 59,3 милијарди (1% БДП-а). На ових пет земаља отпада 60% светских војних расхода – 1,06 билиона долара. Национални обавештајни савет САД прогнозирао је да ће одбрамбени комплекс Кине до 2025. бити највећи у свету. Пекинг жели прекид стратешке доминације Запада у Азији и Азијско-пацифичком региону. [13]

По висини војних трошкова у 2015. години првих пет земаља су: САД, Кина, Саудијска Арабија, Велика Британија и Русија.

Графикон 4 – Првих пет земаља по висини војних трошкова у 2015. у млрд USD
(Извор: International Institute for Strategic Studies (2015) [14])

Најчешће се чује примедба да се недовољно улаже у озбиљну европску одбрамбену политику. Чињеница да земље ЕУ заједно потроше чак 70% од износа који САД издвајају за војне потребе говори о томе да цео концепт није у потпуности немогућ. Проблем је у расутиим ресурсима који настају захваљујући томе што свака земља посебно улаже у одбрану, па је то много скупље, а резултати слабији од оних које остварују САД. Потребно је извршити снажнију интеграцију у војним истраживањима. Остати на садашњем курсу није опција која гарантује успех. Главни изазов за европске лидере биће како да преиспитају војне трошкове у својим земљама. Владе земаља ЕУ треба да потроше 25% буџета за одбрану на истраживања нових наоружања, а тек 40% на персонал. Мање армије треба да подигну ниво својих специјализација, што би побољшало колективну безбедност. Европа треба да побољша војну индустрију тако што би омогућила много квалитетнију прекограничну тржишну утакмицу у области која је досад била потпуно заштићена националним интересима. [15]

Према истраживањима неких војних економиста, да би се победила глад у свету, незапосленост, болест и слично, требало би годишње утрошити четрдесет милијарди долара, што представља само 10% годишњих расхода за војне потребе САД. Занимљив је податак да сва средства прикупљена у последњих десет година за борбу против великих богиња нису довољна да се набави један стратешки бомбардер. [16]

У табели 2 приказани су укупни расходи за одбрану развијених земаља ЕУ, у проценту БДП-а и у проценту укупних јавних расхода, у периоду 2005–2014. године. Највећа издвајања бележе Грчка и Велика Британија (2,7 и 2,2% БДП-а, односно 5,4 и 4,9% укупних јавних расхода у 2014. години). Истовремено, Грчка је једина од посматраних земаља у којој ови расходи бележе пораст у 2014. у односу на 2010. годину. На нивоу ЕУ-28 ови расходи просечно износе 1,3% БДП-а и 2,8% укупних јавних расхода у 2014. години. Норвешка је за одбрану највише трошила по глави становника, и то 1.352 USD 2014. године.

Табела 2 – Укупни расходи за одбрану развијених земаља ЕУ, у проценту БДП-а, у проценту укупних јавних расхода и по глави становника, у периоду 2005–2014. године

Држава	У % БДП-а			У % укупних јавних расхода			Per capita 2014. (у USD)
	2005.	2010.	2014.	2005.	2010.	2014.	
Белгија	1,1	1,0	0,9	2,1	1,8	1,6	435
Данска	1,4	1,4	1,2	2,7	2,4	2,1	672
Француска	1,8	1,9	1,7	3,4	3,3	3,0	758
Немачка	1,0	1,1	1,0	2,2	2,3	2,3	524
Грчка	2,6	2,7	2,7	5,7	5,1	5,4	499
Италија	1,2	1,3	1,2	2,6	2,6	2,4	364
Луксембург	0,2	0,5	0,3	0,6	1,2	0,7	403
Холандија	1,2	1,3	1,1	2,9	2,7	2,4	579
Норвешка	1,5	1,5	1,4	3,5	3,3	3,2	1.352
Португалија	1,4	2,0	1,0	2,9	3,8	1,9	281
Шпанија	1,1	1,0	0,9	2,8	2,3	1,9	270
В. Британија	2,4	2,6	2,2	5,5	5,4	4,9	889
ЕУ-28 просек	1,5	1,5	1,3	3,2	3,0	2,8	-

(Извор: EUROSTAT (2015), NATO (2015) [17], [18])

Ови издаци су 2014. године били на нивоу од 1,1% БДП-а у Канади и 2,3% БДП-а у САД, односно 508 USD per capita у Канади и 1.917 USD у САД. [15]

Генерално гледано, показује се тенденција опадања учешћа расхода за одбрану у БДП-у и у укупним јавним расходима, у периоду од 2005. до 2014. године.

Табела 3 – Укупни расходи за одбрану развијених земаља по категоријама, у проценту укупних расхода за одбрану, у периоду 2010–2014. године, просечно

Држава	За особље	За инфраструктуру	За опрему	За друге намене
Белгија	77,0	4,8	3,5	16,8
Данска	51,0	1,2	11,0	36,8
Француска	48,8	2,7	24,7	24,4
Немачка	51,2	4,0	12,9	32,6
Грчка	73,1	0,9	8,2	13,6
Италија	75,7	1,3	11,2	11,3
Луксембург	50,2	8,1	22,6	17,8
Холандија	55,9	3,6	10,7	28,0
Норвешка	41,8	5,2	21,2	33,5
Португалија	77,6	0,1	8,4	10,2
Шпанија	64,1	1,0	13,5	18,5
В. Британија	38,4	1,8	20,2	35,6
САД	36,0	1,9	26,0	36,9
Канада	48,9	4,5	13,0	32,3

(Извор: NATO (2015), [18])

У претходној табели приказани су укупни расходи за одбрану развијених земаља по категоријама расхода. Највећи проценат расхода одлази на особље запослено у одбрамбеном систему земље, а ту највише издвајају Грчка, Италија, Белгија и Португалија (преко 70% свих расхода за одбрану). Након тога следе расходи за опрему и инфраструктуру.

Финансирање одбране и безбедности у земљама централне и источне Европе

Илузије да ће завршетком хладног рата војни буџети бити знатно смањени нестале су у првим годинама протекле деценије, а разлози за то били су реформске природе, што се посебно уочавало у источноевропским земљама. Професионализација војске, укидање регрутне обавезе, нови задаци и изазови, значили су прелазак квантитета у квалитет. То захтева значајна финансијска средства која држава мора да обезбеди, јер је реформски процес неопходан.

У структури транзиционих буџета посебно место заузимају средства намењена опремању и развоју ваздухопловних снага, које представљају веома скуп вид војске. Ставови да су ваздухопловне снаге непотребне нису се показали тачним. Улазак у међународне интервентне процесе, значи учешће у мировним операцијама широм света, а транспорт војника на одређену локацију и њихова логистичка подршка подразумевају употребу сопствене војне транспортне авијације или изнајмљивање транспортних авиона за такве операције.

Табела 4 – Укупни расходи за одбрану земаља у транзицији, у проценту БДП-а, у проценту укупних јавних расхода и по глави становника, у периоду 2005-2014. године

Држава	У % БДП-а			У % укупних јавних расхода			Per capita 2014. (у USD)
	2005.	2010.	2014.	2005.	2010.	2014.	
Бугарска	2,0	1,7	1,4	5,5	4,6	3,3	95
Чешка	1,5	1,0	0,7	3,6	2,3	1,7	194
Мађарска	1,3	1,2	0,6	2,6	2,4	1,2	122
Пољска	1,6	1,6	1,5	3,5	3,6	3,5	258
Румунија	2,7	1,4	0,8	8,2	3,7	2,4	123
Словачка	0,8	0,9	0,9	2,0	2,2	2,2	178
Словенија	1,3	1,5	0,9	2,9	3,0	1,7	228
Хрватска	1,4	1,5	1,5	3,0	3,1	3,0	191

(Извор: EUROSTAT (2015), NATO (2015) [17], [18])

У табели 4 приказани су укупни расходи за одбрану у земљама у транзицији, њихово процентуално учешће у БДП-у, у укупним јавним расходима, као и њихов износ по глави становника. Учешће у БДП-у креће се од 0,6%, колико издваја Мађарска, до 1,5%, колико се издваја у Пољској и Хрватској. Расходи за одбрану по глави становника најнижи су у Бугарској (само 95 USD), а највиши у Пољској – 258 USD по глави становника.

Мада су у модернизацији свог ваздухопловства Чешка, Мађарска, Бугарска, Румунија и Хрватска имале свака свој специфичан пут, ипак имају и заједничка карактеристике. Једно од најважнијих јесте чињеница да су наши суседи схватили да без модерног ваздухопловства нема напретка, па ни евроатлантских интеграција.[19]

Одлучујући фактор за модернизацију био је пре економске него политичке природе, о чему говори низ аранжмана на бази индустријске компензације и наплате старих дугова. У томе највећи терет носе влада, привредне коморе и економски субјекти, а не војне власти.

Табела 5 – Укупни расходи за одбрану земаља у транзицији, у проценту укупних расхода за одбрану, у периоду 2010–2014. године, просечно

Држава	За особље	За инфраструктуру	За опрему	За друге намене
Бугарска	66,8	1,0	1,0	25,5
Чешка	58,2	2,7	6,5	29,7
Мађарска	50,7	1,4	7,8	41,4
Пољска	56,2	4,9	18,8	24,2
Румунија	78,4	1,3	15,8	12,0
Словачка	67,5	0,8	11,1	19,2
Словенија	75,2	1,7	0,7	16,4
Хрватска	68,8	1,0	7,3	21,8

(Извор: NATO (2015) [18])

У структури расхода за одбрану у земљама транзиције, као и код развијених земаља, доминирају расходи за исплату особља и износе око 50% укупних расхода, а затим следе расходи за опрему и расходи за инфраструктуру.

На основу упоредне анализе финансирања расхода за одбрану и безбедност у земљама Европске уније, види се да ниво расхода за одбрану и безбедност зависи од достигнутог нивоа привредног развоја земље. Развијене земље издвајају значајнија средства за финансирање одбране и безбедности у односу на земље у транзицији, а структура средстава намењених за одбрану у транзиционим економијама је неповољна.

Финансирање одбране и безбедности у Србији

Република Србија своју политику одбране и безбедности усмерава ка укључивању у евроатлантске интеграције и у процес сарадње са другим међународним субјектима, ради изградње глобалне, регионалне и националне безбедности. Војска као најзначајнији део система одбране има важну улогу у заштити безбедносних и одбрамбених интереса и реализацији циљева и задатака политике одбране.

Из специфичности и карактеристика војне организације произилазе и специфичности финансирања у односу на финансирање других друштвених делатности. Специфичност финансирања одбране једне земље састоји се у следећем [20]:

- задаци одбране, а с тим у вези и реализација одређених активности одбране је неодложног карактера, тако да мора постојати перманентност њиховог финансирања и

- реализација утврђених циљева одбране у стратегијским и другим планским документима једне земље је непрениосивог карактера; у њима је јасно одређена улога свих чланица друштва, а нарочито система одбране.

Финансирање система одбране у највећој мери зависи од могућности државе да издвоји одређена средства из БДП-а за финансирање потреба одбране, али и од расположења политичких чинилаца у држави, као интерних фактора друштва. Финансирање система одбране једне државе зависи и од екстерних фактора, попут геополитичког амбијента, окружења и сл. Величина средстава намењених финансирању одбране такође зависи и од низа других фактора, као што је степен „угрожености” државе, као и од савремених схватања и тренда финансирања одбране у државама из окружења. Улога и место државе и њених органа и институција приликом финансирања система одбране карактерише се у компромисном решавању сукоба: постићи дефинисани циљ уз минимална финансијска улагања. Узрок несклада је у различитим могућностима раста потреба које захтева одбрамбена функција државе и њених ограничених материјалних и финансијских могућности. Међутим, влада сваке државе обавезна је да, с једне стране, разматра економску ситуацију земље, а, с друге стране, да омогући стабилан систем одбране, ефикасно користећи ограничене ресурсе. [20]

Финансирање одбране у Србији врши се на годишњем нивоу из буџета Републике Србије. Као допунски начин финансирања користе се средства из сопствених прихода и других прихода предвиђених Законом о буџету. Министарство одбране

за сваку буџетску годину израђује предлог финансијског плана одбране, водећи рачуна да тај план буде усклађен са плановима и програмима развоја и функционисања система одбране. Транспарентност у планирању и финансирању одбране остварује се кроз буџетску процедуру израде, доношења, извршавања, контроле и ревизије буџета. Министарство одбране одговорно је за буџетско рачуноводство сопствених трансакција и извештавање, према утврђеној методологији Министарства финансија. Такође, Министарство одбране подноси извештаје о војним издацима ОЕБС-у и другим специјализованим међународним организацијама на основу прихваћених међународних обавеза заснованих на ратификованим међународним конвенцијама. Контрола и ревизија врше се у свим фазама планирања и финансирања одбране, као интерна и екстерна. Интерну контролу и ревизију врше надлежни органи Министарства одбране, а екстерну контролу и ревизију реализују овлашћени органи Републике Србије. [21]

Основни извор за финансирање потреба одбране чине средства из буџета, неопходна за финансирање надлежности система одбране. Утврђује их Скупштина Србије, на предлог надлежних органа државе. Поред средстава из буџета државе, за финансирање одбране користе се и средства која се остваре у систему одбране.

Начелно, извори за финансирање система одбране деле се на изворе у мирнодопском периоду и изворе за финансирање рата. Део укупне вредности производње државе у текућем периоду, и то оног дела који се може издвојити за јавну потрошњу друштва, представља извор финансирања одбране у мирнодопском периоду. Изворе за финансирање рата представљају друштвени производ остварен у току рата, расположиво друштвено богатство, инострани зајмови, бесплатне помоћи и плен. [22]

Основни извори финансирања функционисања и развоја система одбране су: средства из буџета Републике Србије, средства сопствених прихода, нераспоређени вишак прихода из ранијих година, донације страних земаља и међународних организација, примања од продаје нефинансијске имовине, неутрошена средства донација из ранијих година и кредитно задуживање Републике Србије у иностранству. У складу са Меморандумом о буџету и економској и фискалној политици и Упутством за припрему буџета Републике Србије, Министарство одбране за сваку буџетску годину израђује предлог финансијског плана одбране, посебно водећи рачуна да тај план буде усклађен са плановима и програмима развоја и функционисања система одбране [21].

Економске могућности Србије за потребе одбране заснивају се на стабилном расту БДП-а и пропорционалном апсолутном расту трошкова одбране у границама од око 2,5 до 3,3% БДП-а, без учешћа трошкова за војне пензије, који ће гарантовати одржавање и развој способности одбране.

Обезбеђењем најмање 2% БДП-а за редовно функционисање и развој система одбране и планирањем посебних финансијских средстава у буџету Републике Србије за опремање Ваздухопловства и противваздухопловне одбране Војске Србије сложеним борбеним системима, као и обезбеђењем посебних средстава у буџету за учешће Војске Србије и других снага одбране у мултинационалним операцијама и другим активностима ван граница Републике Србије, стварају се услови за ревитализацију способности Војске Србије за извршавање мисија и задатака у одбрани земље.

Расходи одбране за период од 2004. до 2008. године приказани су у табели 6, из које видимо постепени пораст БДП-а и буџета одбране, али и опадање процента издвајања за одбрану из БДП-а, са 3,3% у 2004. години на 2,5% БДП-а у 2008. години.

Табела 6 – Расходи одбране за период 2004–2008. године, у милионима \$

Показатељ/година	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.
Бруто домаћи производ	23.697,0	26.684,0	29.221,0	31.786,0	33.750,0
Буџет одбране	782,0	774,0	730,0	795,0	844,0
% издвајања за одбрану из БДП-а	3,3	2,9	2,5	2,5	2,5

(Извор: Министарство одбране Републике Србије, 2010. [23])

Структура утрошка средстава у досадашњим буџетима одбране показује да се скоро 80% тих средстава користило за исплату личних примања припадника Министарства одбране и Војске Србије, као и за задатке редовне делатности, логистику, услуге и обуку. Преосталих 20% буџетских средстава користило се за изградњу, опремање и научноистраживачки рад, што је било недовољно за набавку сложенијих техничких система, односно за модернизацију Војске. Буџет одбране је додатно оптерећен средствима која се издвајају за кориснике војних пензија, војне осигуранике, као и трошковима за потребе лица која су служила војни рок у цивилној служби. Уравнотежењем структуре средстава намењених за одбрану треба да се постигне да удео за новчана примања људства износи 40%, за редовно издржавање 30% и за изградњу, опремање и научноистраживачки рад 30%. Таквом структуром расхода за одбрану обезбедиће се средства за обављање редовних задатака, али не и средства за финансирање реорганизације Војске.

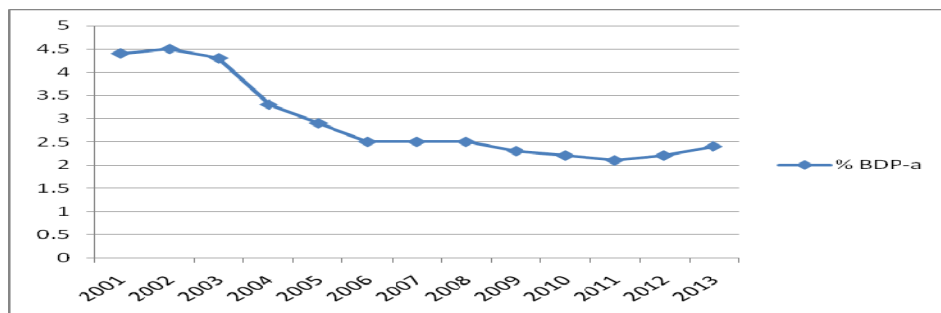
Табела 7 – Структура расхода одбране за период 2004–2008. године, у мил. \$

Расходи за одбрану по категоријама расхода/година	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.
Новчана примања људства	361,0	332,0	300,0	318,0	338,0
Редовно издржавање	266,0	263,0	248,0	270,0	287,0
Изградња	66,0	66,0	61,0	66,0	71,0
Опремање	86,0	109,0	118,0	134,0	141,0
Научноистраживачки рад	3,0	4,0	6,0	7,0	8,0

(Извор: Министарство одбране Републике Србије, 2010. [23])

У табели 7 приказана је структура расхода за одбрану по категоријама расхода. Највећи део средстава одлази на новчана примања особља, а знатно мање на опремање, изградњу и научноистраживачки рад.

Процентуално учешће издатака одбране у БДП-у последњих година је у границама око 2,4%. На графикону 5 приказано је процентуално учешће издатака одбране у периоду од 2001. до 2013. године, из којег се јасно види да је у периоду од 2001. до 2005. године проценат учешћа издатака одбране у БДП-у имао тренд негативног раста, док се након тога приближио предвиђањима Владе Републике Србије, на око 2,4% издатака буџета државе.

Графикон 5 – Учешће издатака за одбрану у проценту БДП-а, у периоду 2001–2013. године (Извор: Министарство одбране Републике Србије (2016), Министарство финансија, 2015. [24], [25])

До 2012. године издвајања из буџета за одбрану су на нивоу од 2,2% БДП-а, а тек 2013. године почиње пораст ових расхода и тада они износе 2,4% БДП-а. Од ових средстава највише се троши на финансирање министарства одбране, а знатно мање на инспекторат одбране и војнобезбедносне и војнообавештајне агенције, што је приказано у следећој табели.

Табела 8 – Расходи одбране за период 2010–2013. године и њихова структура

Расходи одбране/година		2010.	2011.	2012.	2013.
Бруто домаћи производ (БДП)		3.073.456.000	3.314.445.000	3.626.335.000	3.986.466.000
% издвајања за одбрану из БДП-а		2,2	2,1	2,2	2,4
Буџет одбране		68.000.000	73.000.000	73.217.076	76.853.842
Од тога за	Министарство одбране	67.737.127	72.738.583	72.953.360	76.582.099
	Инспекторат одбране	17.873	15.790	11.596	13.163
	Војнобезбедносне агенције	100.000	100.016	101.276	102.530
	Војнообавештајне агенције	145.000	145.611	150.844	156.050

(Извор: Министарство одбране Републике Србије, 2016. [24])

У структури трошкова за 2010. годину, без средстава за војне пензије, средства за персоналне трошкове учествују са 65%, за оперативне трошкове са 22,2% и инвестиције са 12,8%. Основно опредељење у пројектовању финансирања система одбране је сте да се обезбеди изградња потребних способности елемената система одбране уз што повољнију структуру трошкова. Нова структура трошкова треба да омогући већи удео у укупним трошковима дела који се односи на инвестиције и оперативне трошкове, уз истовремено смањење учешћа персоналних трошкова. Циљну структуру трошкова чине: персонални трошкови 50%, оперативни трошкови 30% и инвестициони трошкови 20% буџета одбране. Имајући у виду постојеће стање система одбране, као и садашњу структуру трошкова одбране, циљно стање достизаће се постепено. [23]

Трошкови одбране у свим земљама посматрају се кроз три дела. То су: (1) издаци за персонал, (2) издаци за оперативне трошкове и (3) инвестициони трошкови (опремање и инфраструктура). [26] Однос 40%:30%:30% је најбољи, али је повољан и однос 50%:30%:20%. Захватања из буџета од преко 50% за персонал смањају се преобимним, а испод 20% за опремање и инфраструктуру недовољни су.

„У 2011. години просечна структура трошкова одбране држава чланица НАТО-а била је: персонални трошкови – 58,9%; оперативни трошкови – 23,9% и инвестиције – 17,1%. Државе чланице НАТО-а у Европи имале су приближну структуру трошкова као и НАТО у целини. Од држава чланица НАТО-а најповољнију структуру трошкова имале су: Велика Британија (персонални трошкови – 35,7%; оперативни трошкови – 38,3% и инвестиције – 26,1%), Сједињене Америчке Државе (персонални трошкови – 41,4%; оперативни трошкови – 31,0% и инвестиције – 27,6%) и Норвешка (персонални трошкови – 43,4%; оперативни трошкови – 35,3% и инвестиције – 21,2%). Међу карактеристичним државама чланицама НАТО-а, најповољнију структуру трошкова одбране имала је Летонија (персонални трошкови – 51,3%; оперативни трошкови – 28,6% и инвестиције – 20,1%), а најнеповољнију Португал (персонални трошкови – 78,5%; оперативни трошкови – 11,2% и инвестиције – 10,2%)” [26]

Анализирајући укупна издвајања за одбрану у претходном периоду, произилази да су убудуће неопходна реално већа издвајања за систем одбране од досадашњих, преваходно за инвестиције (опрема, модернизација и инфраструктура), и то у драстично већем износу. Да ли би то била посебно издвојена средства за одбрану у буџету Републике Србије, задуживањем државе у иностранству или међудржавним „компензацијама” за систем одбране није од превеликог значаја, али је веома важно да се та средства обезбеде у што краћем периоду. Идеалан модел војног буџета, према расположивим подацима, има Норвешка која издваја за персоналне трошкове 40%, а за оперативне трошкове и инвестиције по 30% буџета одбране. Међународни стандард којем тежи и Министарство одбране Републике Србије јесте 50% за персоналне трошкове, 30% за оперативне, а 20% за инвестиције [20].

Потребе војне одбране финансирају се из буџета, па је војна одбрана преваходно буџетска организација. Буџетом се одобравају приходи и врши њихова квантификација. Али, војна одбрана обавља и делатности које имају економски карактер, нарочито у пословима који су везани за промет роба и услуга и при томе остварује војне приходе. Војне приходе остварује Војска Србије повременим обављањем услуга, извођењем радова, продајом ствари, издавањем под закуп или уступањем на привремено коришћење покретних и непокретних ствари и њихових имовинских права правним и физичким лицима уз одговарајући надокнаду.

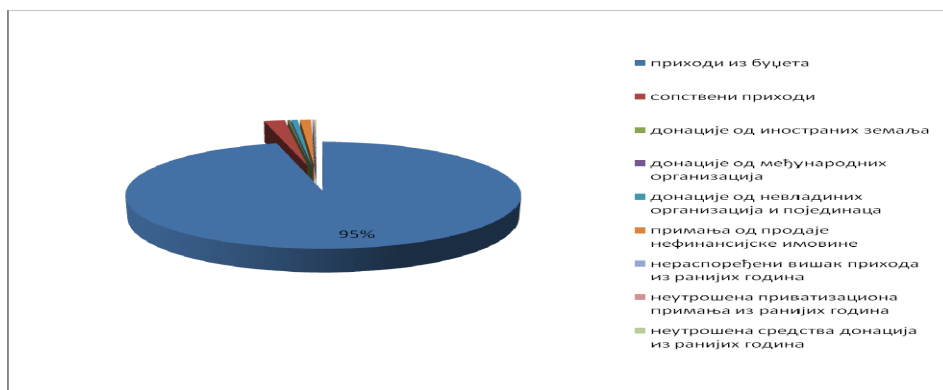
Војни приходи који су остварени од услуга, од уступљених ствари и права на коришћење и продаје представљају средства за буџет Републике и уједно су извор за финансирање војне одбране.

Буџетска средства и средства која остварује војна одбрана су укупна расположива средства за потребе војне одбране. Укупан износ средстава за потребе војне одбране зависи од остварених примања у буџету. Ако се током године примања смање, издаци из буџета, па самим тим и за војну одбрану, биће мањи. То значи да дознаке средстава војној одбрани у великој мери зависе и од остварених војних прихода.

Приходе које војна одбрана остварује могуће је класификовати на следеће: [24]:

- приходи настали при обављању делатности (продаја сопствених производа, од извршених услуга, од закупа покретних ствари, од закупа непокретности, неуtroшени приходи из претходне године);
- приходи из других наменских извора (приходи од поклона и помоћи);
- приходи од стамбеног фонда војне одбране (приходи од продаје станова, зграда, гаража, пословног простора у стамбеним зградама);
- приходи од продаје покретних и непокретних ствари (приходи од продаје и закупа војних непокретности и других објеката и војне опреме) и
- приходи од доприноса на плате и додатке запослених и социјални доприноси на терет послодавца за ПИО, здравствено осигурање и доприноси за незапосленост.

Иако ови приходи имају релативно мали финансијски значај, потребно их је интегрисати у систем јавних прихода, одредити Владине агенције које би биле одговорне за њихово остваривање и увећање, и обезбедити механизме за њихово ефикасно коришћење у условима тржишне привреде.

Графикон 6 – Приходи буџета одбране Србије
(Извор: Министарство одбране Републике Србије, 2016. [24])

Као што је приказано на графикону 6, за финансирање издатака одбране у највећем проценту користе се приходи из буџета, затим сопствени приходи и примања од продаје нефинансијске имовине. Остале категорије прихода крећу се у распону од 0 до 1% укупних средстава буџета.

Из табеле 9, која приказује расходе буџета Министарства одбране Републике Србије у периоду 2013–2015. године, види се да се највише троши за плате и додате запослених, али да у посматраном периоду издаци за ове намене имају тенденцију опадања, уз истовремени пораст учешћа издатака за опрему и машине.

Највећа потешкоћа у раду јесте рестриктивно финансирање, тако да Војска Србије, у складу са финансијским планом, планира и своје активности и одређује приоритете, али за активности које најдиректније утичу на способност војске има новца. Економска криза условљава планове опремања и модернизације наоружања и војне опреме, а 2015. и 2016. година су повољније по питању модернизације, у односу на претходне године.

Кључни ограничавајући фактор је економски потенцијал. Објективно, Србија је сиромашна земља и развој Војске је условљен развојем привреде. Војска је одредила приоритете у опремању новим наоружањем у складу са проценама степена угрожености и безбедности Србије и остварења своје три основе мисије (одбрана земље, испуњење међународних обавеза и учешће у мировним мисијама и помоћ грађанима у ванредним ситуацијама). Приоритет је модернизација ваздухопловства и противваздухопловне одбране, јер наоружање које Војска поседује није адекватно њеним циљевима. Савремено наоружање у ваздухопловству и противваздухопловној одбрани Војске Србије потребно је како би оружане снаге биле фактор одвраћања и како би Војска могла да контролише ваздушни простор Србије у миру. Такође, потребно је модернизовати и Копнену војску. Улагање у Војску је улагање у безбедност Србије и свих њених грађана. Више деценија Војска се није опремала савременим наоружањем и опремом и није пратила развој савременог наоружања. Потребне за улагањем су велике, а стање у којем се налази Војска озбиљно утиче на њене оперативне способности и остваривања уставне улоге.

Табела 9 – Буџет Министарства одбране Србије у периоду 2013–2015. у динарима

Назив расхода/ година	2013.	2014.	2015.
Плате и додаци запослених	26.007.901.000	25.290.863.000	23.159.471.000
Социјални доприноси на терет послод.	5.667.385.000	5.559.436.000	5.119.200.000
Накнаде у натури	2.484.000	4.720.000	7.466.000
Социјална давања запосленима	1.073.000.000	332.400.000	213.846.000
Накнаде за запослене	4.903.729.000	4.639.023.000	4.509.719.000
Награде, бонуси и др. за запослене	232.209.000	198.740.000	209.927.000
Стални трошкови	4.191.708.000	4.264.186.000	4.482.836.000
Трошкови путовања	1.012.294.000	1.101.663.000	1.079.594.000
Услуге по уговору	911.796.000	969.151.000	998.633.000
Специјализоване услуге	927.264.000	871.655.000	871.907.000
Текуће поправке и одржавања	2.222.094.000	2.985.805.000	3.382.501.000
Материјал	4.530.735.000	6.606.844.000	4.666.567.000
Дотације међ. организацијама	4.940.000	4.874.000	5.354.000
Трансфери орг. обав. соц. осиг.	524.220.000	481.805.000	468.252.000
Накнаде за соц. заш. из буџета	268.208.000	277.584.000	275.668.000
Порези, таксе и казне од др. нивоа власти	12.667.000	14.600.000	15.046.000
Накнада штете за повреде од стр. држ. орг.	1.217.304.000	827.000.000	719.036.000
Зграде и грађевински објекти	1.340.723.000	1.280.869.000	1.808.548.000
Машине и опрема	3.554.370.000	3.737.550.000	5.102.153.000
Нематеријална имовина	19.110.000	72.374.000	33.001.000
Набавка домаће фин. имовине	345.000.000	518.741.000	700.000.000
Укупно	58.982.905.000	60.368.647.000	57.964.159.000

(Извор: Министарство одбране Републике Србије, 2016. [24])

За финансирање потреба Војске у Србији се издваја преко 2% БДП-а. Без обзира на препоруке да војни трошкови буду на нивоу од 2% БДП-а, присутан је опадајући тренд ових трошкова у великом броју држава, а један од разлога је економска криза.

Закључак

Пошто је војна сила један од инструмената креирања међународне безбедности, неопходно је да држава обезбеди одређена средства и за ове намене. Расходи за одбрану и безбедност у САД износе 2,3% БДП-а, а од укупних расхода за истраживање и развој 57% одлази на истраживања у војне сврхе. Земље ЕУ заједно потроше 70% од износа који САД намене за војне потребе. Проблем је у расутиим ресурсима који настају због тога што свака земља посебно улаже у одбрану, па је то много скупље, а резултати слабији од оних које остварују САД. На расходе за одбрану и безбедност Белгија и Немачка троше по 1,0% БДП-а, Данска 1,2% БДП-а, Француска 1,7% БДП-а, а Велика Британија 2,2% БДП-а.

Неопходност реформи и модернизације система одбране и безбедности земаља у транзицији захтева знатна финансијска средства која држава мора да обезбеди. За потребе одбране и безбедности Мађарска троши 0,6% БДП-а, Чешка 0,7% БДП-а, Словенија 0,9% БДП-а, а Пољска и Хрватска по 1,5% БДП-а.

Трошкови одбране су у периоду 2006–2014. године у ЕУ опали са 1,5 на 1,3% БДП-а, односно са 3,2 на 2,8% укупних јавних расхода. Дакле, постоји тренд опадања ових трошкова, без обзира на препоруке да они буду на нивоу од 2% бруто домаћег производа.

Трошкови одбране Републике Србије исказани у проценту БДП-а износе око 2,0%, а од 2012. године бележе благи пораст, тако да су 2013. године износили 2,4% БДП-а, што је више од трошкова одбране суседних држава и великог броја земаља чланица НАТО-а.

Посматрајући структуру трошкова одбране по државама види се да је она веома различита и креће се од повољне структуре трошкова одбране у малом броју развијених држава, до великог броја држава са неповољном структуром трошкова, која представља кочницу развоја самог система одбране. Развијене земље света су у периоду 2010–2014. године на персонал трошиле од најнижих 36% укупних трошкова одбране у САД и 38,4% у Великој Британији до највиших 77% укупних трошкова одбране у Белгији, а остатак на инфраструктуру и опрему. У земљама у транзицији структура трошкова одбране је неповољнија него у развијеним земљама, јер се на персонал троши од најнижих 50,7% укупних трошкова одбране у Мађарској, до највиших 75,2% укупних трошкова одбране у Словенији. Структура трошкова одбране Републике Србије приближно је на нивоу просека суседних држава. Структура средстава намењених за одбрану је неповољна (65% укупних трошкова одбране за персонал 2010. године), а требало би да се постигне такав однос да део за новчана примања људства износи 40%, за редовно издржавање 30%, а за изградњу, опремање и научноистраживачки рад 30% расположивих средстава.

После 2000. године Србија није успела да створи адекватне институционалне и материјалне претпоставке за динамичан и одржив привредни развој. Економска бу-

дућност наше земље је прилично неизвесна. После пада БДП-а у 2012. и 2014. години јасно је да пут ка одрживом економском опоравку неће бити ни брз, ни лак. Привреда Србије има потенцијал да ојача на средњи рок, али ни ризици који јој прете (споља и изнутра) нису занемарљиви. Економске перспективе Србије зависе од трендова у глобалном, посебно европском окружењу, као и од способности, кредибилитета и истинске посвећености Владе спровођењу неопходних реформи и мера економске политике, које ће поспешити раст привреде на здравим и трајним основама. Република Србија је за потребе одбране издвајала и издвајаће новчана средства у складу са материјалним могућностима и безбедносном ситуацијом у региону, не нарушавајући макроекономску стабилност.

Финансирање система одбране директно зависи од економског положаја и развоја државе, али и од расположивог буџета. Зато се и логично намеће потреба највеће одговорности оних који су овлашћени да расположива буџетска средства у одређеном периоду употребе за најважније приоритете државе, као и потребу највише контроле располагања и употребе тих средстава. Финансирање система одбране Републике Србије, као директног корисника буџетских средстава, врши се у складу са процедурама које су регулисане законском и другом нормативно-правном регулативом државе.

Литература

- [1] Огњановић В., *Јавне финансије*, Војноиздавачки завод, Београд, 2004.
- [2] Јовановић М., Ђуровић-Тодоровић Ј., *Финансијска теорија и политика*, Економски факултет, Ниш, 2003.
- [3] Министарство финансија Републике Србије (2016), Билтен јавних финансија за март 2016, Београд (<http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/bilten%20javne%20finansije/2016/Bilten%20139%20SRB%202706.pdf>, приступ 10.09.2016.)
- [4] Министарство финансија Републике Србије (2016), Правилник о стандардном класификационом оквиру и контном плану за буџетски систем (<http://www.mfin.gov.rs/download/pdf/podzakonskiakti/pravilnici/Pravilnik%20o%20standardnom%20klasifikacionom%20okviru%20i%20kontnom%20planu%20za%20budzetski%20sistem.pdf>, приступ 28.10.2016.)
- [5] Сајт Eurostat Statistic Explained EUROSTAT (2015) (<http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/hui/submitViewTableAction.do> General government expenditure by function (COFOG), приступ 05.10.2016.)
- [6] Стојановић С. *Перспективе безбедности савременог света*, Војно дело 4/2008., Београд, 2008. стр. 9-32.
- [7] Министарство одбране Републике Србије (2009), Стратегија националне безбедности Републике Србије (http://www.mod.gov.rs/multimedia/file/staticki_sadrzaj/dokumenta/strategije/Strategija%20nacionaIne%20bezbednosti%20Republike%20Srbije.pdf, приступ 12.10.2016.)
- [8] Розен С. Х., Гајер Т. *Јавне финансије*, ЦИД Економског факултета у Београду, 2009.
- [9] Комазец С., Ристић Ж. *Монетарне и јавне финансије – Менаџмент монетарне и јавне економије*, Виша пословна школа Београд, 2000.
- [10] Раичевић Б. *Јавне финансије, ЦИД Економског факултета у Београду*, 2005.

- [11] Стиглиц Е. Џ. *Економија јавног сектора*, Економски факултет, Београд, 2004.
- [12] Сајт SIPRI (2013) (<https://www.sipri.org/yearbook/2013/03>, приступ 15.09.2016.)
- [13] Сајт ФАКТИ (2012) (<http://fakti.org/oruzje/udeo-sad-u-planetarnim-vojnim-rashodima-ispod-40-odsto-prvi-put-od-raspada-sssr>, приступ 22.10.2016.)
- [14] Сајт IISS (2015), International Institute for Strategic Studies (11.02.2015) *The Military Balance 2015* (<https://www.iiss.org/>, приступ 15.09.2016.)
- [15] Сајт НАТО (2015) (http://www.nato.int/nato_static/assets/pdf/pdf_publications/20120116_nato-trans-ser.pdf, приступ 16.10.2016)
- [16] Спалевић Ж., Бјелајац Ж., Димитријевић Д. *Трговина оружјем као глобални међународни проблем*, МП 2, 2013., стр. 139–159.
- [17] Сајт Eurostat *Statistic Explained EUROSTAT* (2015) (http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/images/6/61/Evolution_of_total_general_government_expenditure%2C_EU-28%2C_20062014%2C_%25_of_GDP_and_%25_of_total_expenditure_new.png, приступ 02.10.2016.)
- [18] Сајт НАТО (2015) (http://www.nato.int/nato_static_f12014/assets/pdf/pdf_2016_01/20160129_160128-pr-2016_11-eng.pdf, приступ 17.11.2016.)
- [19] Диковић Љ. *У војску вреди улагати*, Одбрана 254, од 15.04.2016., Београд (http://www.vs.rs/index.php?news_article=c81a82b0-02e6-11e6-b66b-001a649ddcfe, приступ 11.10.2016.)
- [20] Кнежевић М. *Финансирање расхода система одбране Републике Србије*, Војна теорија и пракса, Нови гласник 1/2013, стр.83-100.
- [21] Министарство одбране Републике Србије (2009), Стратегија одбране Републике Србије (http://www.mod.gov.rs/multimedia/file/staticki_sadržaj/dokumenta/strategije/Strategija%20odbrane%20Republike%20Srbije.pdf, приступ 17.11.2016.)
- [22] Чубра Н. *Економика општенародне одбране*, Војноиздавачки завод, Београд, 1979.
- [23] Министарство одбране Републике Србије (2010), Бела књига одбране (http://www.mod.gov.rs/multimedia/file/staticki_sadržaj/dokumenta/strategije/Bela_Knjiga-Srpski.pdf, приступ, 18.10.2016.)
- [24] Министарство одбране Републике Србије (2016 б), Информатор за 2015 годину (http://www.mod.gov.rs/multimedia/file/staticki_sadržaj/informator/2015/novembar/pregled_rasporedjenih_i_utrosenih_sredstava_cir.pdf, приступ 25.11.2016.)
- [25] Министарство финансија Републике Србије (2010), Меморандуму о економској и фискалној политици за 2011. са пројекцијама за 2012. и 2013. Годину (http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/dokumenti/Revidirani%20memorandum%20o%20budzetu%20i%20ekonomskoj%20i%20fiskalnoj%20politici%20za%202011_%20godinu%20sa%20projekcija%20za%202012_%20i%202013_%20godinu.pdf, приступ 20.10.2016.)
- [26] Форца Б. *Каква нам војска треба?*, Војно дело 5/2015., Београд, стр. 231-250. (http://www.odbrana.mod.gov.rs/odbrana-stari/vojni_casopisi/arhiva/VD_5-2015/67-2015-5-14-Forca.pdf, приступ 18.11.2016.)

УТИЦАЈ ВРСТЕ ОДБРАМБЕНИХ ОПЕРАЦИЈА КОВ-А НА ОРГАНИЗАЦИЈУ ИСХРАНЕ ПРИПАДНИКА ВОЈСКЕ СРБИЈЕ И ОС САД

Владимир Т. Катанчевић
Министарство одбране Републике Србије,
Кабинет министра одбране
Раде Славковић
Универзитет одбране у Београду, Војна академија
Славиша Арсић
Универзитет одбране у Београду, Војна академија

Ратни потенцијал државе умногоме зависи од способности адекватног коришћења економских, привредних и индустријских извора и резерви. Усмеравање наведених ресурса на право место, у правој количини и у право време је суштина ефикасне логистичке подршке свих врста операција. Комплексност пружања логистичке подршке расла је упоредно са комплексношћу операција, као и са непредвидивошћу услова у којима се оне изводе. Утицај техничко-технолошког развоја, осавремењавање наоружања и војне опреме и велика динамика промена у спољашњем окружењу створили су потребу брзе употребе оружаних снага и наметнуле проблем стварања услова за правовремено и непрекидно снабдевање јединица материјалним средствима и њихову одрживост.

Нивои и врсте операција оружаних снага утичу на стварање претпоставки за пружање логистичке подршке, па самим тим и исхране људства ангажованог приликом њиховог извођења. Исхрана треба да буде прилагођена борбеним условима, па поједине врсте операција намећу мању или већу сложеност и динамику приликом реализације задатака логистичких функција опште логистике и снабдевања.

Кључне речи: *одбрамбена операција Копнене војске, логистичка подршка, артикли хране, исхрана*

Увод

Ратна искуства, почевши од освајања Александра Македонског до сукоба савременог доба, уче да је логистика важан и неодвојив део ратовања. Вероватно најстарији извор овог појма потиче из грчког језика и речи *logisticos*, који се односи на неког који је вешт или искусан у рачунању. У војсци Луја XVI постојао је

официр назван „*maréchal de logis*” који у данашњој терминологији одговара логистичком официру надлежном за управљање камповима и организовање маршева и конака.¹ Након завршетка француске револуције, ова дужност престаје да постоји, али термин *logistique* остаје у употреби.

Индустријска револуција, технолошки развој и њихов утицај на повећање ватрене моћи и мобилности војне силе наметнула је потребу, поготово великим војним системима, за увођење логистичког типа организације. Термине логистика и логистичка подршка у званичну употребу први пут је увео НАТО 1949. године, у смислу пружања материјалне, кадровске и здравствене подршке оружаним снагама. Термин логистика се раширио изузетно брзо и обухватио не војне секторе. Компаније које су примењивале овај концепт успевале су да савладају економске тешкоће много брже од својих конкурената, рационализацијом пословања. Због великог обима појма логистика, њено универзално дефинисање је изузетно тешко. Међутим, њен циљ, у војном смислу, јасан је: да подржи ратне напоре и обезбеди снаге које воде рат потребним средствима и материјалом.

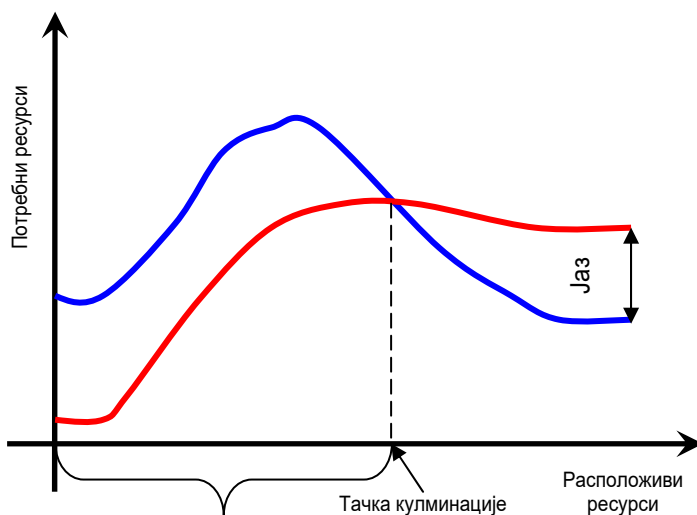
Основе логистичке подршке операција оружаних снага

Логистика представља процес којим се расположиви извори претварају у средства неопходна за подршку снага у сукобу и подразумева планирање и обезбеђење добара и делатности на националном или/и међународном нивоу, ради задовољења цивилних, војних или других потреба, док логистичка подршка представља операционализацију теорије и праксе логистике у организацији свих нивоа и елемената одређеног система. Како је то прецизирано Доктрином логистике Војске Србије „организација система логистичке подршке у Војсци успостављена је од стратегијског до тактичког нивоа кроз управне и извршне органе.”²

Већина логистичких процеса треба да се одвија у континуираним и периодичним временским интервалима, без обзира на непланиране догађаје у зони операције, који ће неминовно утицати на њихову реализацију. Претпостављајући да је, квалитативно гледано, стандард средстава и опреме који су предмет логистичких потреба уравнотежен и проверен пре извођења операције, као и да је транспорт тих средстава до крајњих корисника обезбеђен, логистичке процесе можемо посматрати кроз две димензије: квантитативну и временску. Квантитативни јаз може настати између стварних потреба за ресурсима и расположивих количина, док временски јаз настаје између тачака у времену када је ресурс потребан у рејону извођења операција и када је достављен.

¹ Kress, M.: *Operational logistics – The Art and Science of Sustaining Military Operations*, Springer Science+Business Media, New York, 2002, стр. 3.

² Доктрина логистике, Медија центар „Одбрана”, Београд, 2012, стр. 23.

Слика 1 – Однос потребних и расположивих ресурса и тачка кулминације³ приликом извођења операција

На почетку извођења операција разлика између количине ресурса које стоје на располагању јединицама је у односу на потражњу највећа, због резерви које су попуњене најмање до норме. Тачка кулминације, приказана на слици 1, представља критичну тачку у којој се количина расположивих материјалних средстава поклапа са тренутним потребама. Количина ресурса, уз неометане могућности снабдевања, треба да буде позиционирана најмање у нивоу ове тачке, под условом неометане дистрибуције до крајњих потрошача.

Диспропорција између расположивих ресурса и потражње јединица може настати из неколико разлога: када је акумулација снага у рејону извођења операција већа него стопа акумулације логистичких ресурса, када границе рејона извођења операција расту брже него што то капацитети логистике могу да издрже, када стопа потрошње прелази капацитет логистичке мреже и постојеће ресурсе, када дође до угрожавања мреже снабдевања због дејства непријатеља или временских неприлика итд. Трендови у извођењима борбених дејстава намећу потребу замене великих централизованих материјалних резерви са ефикасним, строго контролисаним децентрализованим системом брзе дистрибуције и транспорта путем палетних система. Чине се напори да се елементи логистичке подршке што више приближе првој линији, а да се при томе не угрозе логистичке јединице.

Имајући у виду да је логистичка подршка континуиран и целовит процес, њена подела по нивоима у литератури, у зависности од концепата који се примењују у оружаним снагама појединих држава, може бити прилично нејасна. Опште правило

³ Kress, M.: Operational logistics – The Art and Science of Sustaining Military Operations, Springer Science+Business Media, New York, 2002, стр. 87.

је да ће се стратегијска и оперативна логистика преклапати у рејону извођења операција, док ће оперативна и тактичка логистика бити преклопљене у зони дејстава. Поштујући капацитете као логистичке потенцијале, центар сваког логистичког система чине компоненте дистрибуције и снабдевања, стварајући „крвоток” до борбених јединица који се састоји од мреже база, институција, организација, процедура, транспортних могућности и система комуникација, нарочито на оперативном нивоу. На овом нивоу логистика би требало да представља везивно ткиво између националне економске и материјалне базе и јединица које учествују у операцијама. Она на најефикаснији начин преводи стратегијски потенцијал државе, предвиђен за извођење операција у процесе којима се задовољавају конкретне потребе јединица оперативног и тактичког нивоа за извођење конкретних операција.

У војним организацијама ефикасна и ефективна логистичка подршка представља један од одлучујућих фактора за успешно извођење операција, живот, рад, морал, психофизичко и здравствено стање њених припадника. Према Доктрини логистике Војске Србије, логистичка подршка представља операционализацију општин поставки теорије и праксе логистике у организацији система одбране. „Систем логистичке подршке је посебан систем којим се усклађеним односом, организацијом и ангажовањем логистичких служби реализује материјална, здравствена и инфраструктурна подршка система одбране.”⁴ Организовање и функционисање логистике подразумева пројектовање и успостављање складне, економичне и динамичке организације која је повезана са одговарајућим државним институцијама и субјектима друштва на основу законских овлашћења, користећи расположиве могућности друштва на принципу обједињавања снабдевачких, дистрибуционих, производних и услужних делатности и капацитета у оквиру логистике система одбране Републике Србије за реализацију мирнодопских и ратних циљева и задатака.

Утицај врсте одбрамбене операције КоВ-а на организацију исхране припадника Војске Србије

Логистички органи Војске, у оквиру својих надлежности, реализују шест основних функција логистичке подршке: снабдевање, одржавање, општу логистику, транспорт, здравство и инфраструктуру. Извори за снабдевање артиклима хране у Војсци Србије могу бити: производња, материјалне резерве, набавка на тржишту, ратни плен, природни извори и ресурси других земаља партнера, савезника и пријатељских земаља.⁵ Исхрана је у надлежности интендантске службе и суштински је позиционирана на пресеку задатака из области функције снабдевања (снабдевање артиклима хране, критеријуми следовања и ешелонирање ратних материјалних резерви) и опште логистике (исхрана). Оваква подела не омогућава интегрисану и ефикасну реализацију задатака интендантске подршке, јер су ови задаци директно повезани и зависни један од другог.

⁴ Доктрина логистике, Медија центар „Одбрана”, Београд, 2012, стр. 17.

⁵ Доктрина логистике, Медија центар „Одбрана”, Београд, 2012, стр. 21.

Исхрана припадника оружаних снага током извођења операција, као један од тежишних задатака интендантске подршке, треба да створи услове за квалитетно и потпуно задовољавање енергетско-биолошких потреба припадника Војске. Артикали хране потребни за реализацију исхране припадају групи интендантских покретних ствари. Према Правилнику о општим логистичким потребама у МО и ВС, интендантске покретне ствари се, према структури, деле на:⁶

- интендантску опрему:
 - интендантска војна опрема,
 - остала интендантска опрема;
- интендантски материјал:
 - интендантски потрошни материјал:
 - артикли људске и сточне хране,
 - вода за пиће,
 - покретне ствари намењене за обраду и пречишћавање воде, одржавање личне и колективне хигијене људи, посуђа и прибора, чишћење стационарних и логорских просторија, као и покретних ствари за одржавање одеће, обуће и осталих интендантских покретних ствари,
 - простирка,
 - огрев,
 - средства за осветљење и
 - остали потрошни материјал из надлежности интендантске службе.
 - резервни делови и репроматеријал за интендантске покретне ствари;
 - интендантски ситан инвентар.

Нивои и врсте операција Војске Србије утичу на стварање претпоставки ради пружања логистичке подршке, па самим тим и исхране људства ангажованог приликом извођења операција. Потребно је да правовремена, непрекидна и потпуна логистичка подршка одговара ситуацији у рејону извођења операција, те различите врсте операција намећу мању или већу сложеност и динамику приликом реализације задатака логистике.

Одлике логистичке подршке одбрамбених операција у Војсци Србије

Одбрана као вид борбених дејстава са аспекта логистичке подршке омогућава повољнији избор рејона размештаја јединица због: познавања самог терена и комуникација, веће ширине и дубине зоне (рејона) дејства, повољније могућности за избор и смањење путева за дотур и евакуацију, одржавања комуникација и објеката на њима, као и регулисања и контроле саобраћаја. Такође, утрошак убојних борбених средстава и погонских средстава је повећан у припреми одбрамбене операције, док је за време извођења борбених дејстава мањи него у току напада, услед сажимања борбеног распореда и смањених могућности за коришћење ратног плена, изузев у случају противудара и разбијања ваздушног десанта непријатеља у дубини зоне одбране. Смањене су могућности и отежано је извлачење и евакуација тежих техничких материјал-

⁶ Правилник о општим логистичким потребама у Министарству одбране и Војсци Србије – пречишћен текст, СВЛ 31/2011, члан 20, стр. 508.

них средстава услед потенцијалних дејстава непријатеља, отежано је проналажење, евакуација и збрињавање повређених и оболелих, особито при масовним губицима од евентуалних дејстава НХБ средстава непријатеља, јер ће непријатељ тежити да искористи на овај начин створену брешу у одбрани и брзо продре у дубину распореда.

У Војсци Србије логистика се на тактичком нивоу, зависно од простора и врсте операције, начелно развија на 20 до 40 километара од линије фронта, односно на таквој удаљености да се у току једне ноћи може обавити дотур до јединица и повратак возила. Површина рејона размештаја логистичке јединице на тактичком нивоу износи око 25 до 30 км², појединих станица око 2 км², а станица за снабдевање и више. Станице у оквиру тактичког нивоа развијају се на међусобној удаљености од 1 до 2 километара. При избору локације за развој јединица логистике, одлуке треба да се доносе уз уважавање оперативних, организационих и технолошких критеријума, максимално користећи постојеће објекте и инфраструктуру територије, уз минимална улагања ресурса за подешавања постојећих објеката и уређење земљишне просторије. Треба успоставити добру просторну међузависност компоненти, односно технологију и људе уклопити у један систем, а затим ваљаним дневним вођењем стварати услове за реализацију наменских задатака.

Реализација опште логистике организоване на овај начин прилагођава се особено-стима конкретне одбрамбене операције. Јединице се у току одбране најчешће снабдевају из резерви претпостављене команде и месних извора, а резерве интендантских материјалних средстава планирају се и обезбеђују у обиму који ће задовољити потребе за све време трајања задатка. Интендантске јединице распоређују се у рејону на дубини која обезбеђује најповољније услове за рад и премештају се у складу са померањем оперативног распореда и када су угрожене од непријатељевог дејства.⁷

Када се у одбрану прелази из непосредног додира, за реализацију осталих делатности често нема могућности или се оне реализују у обиму који дозвољава тренутна ситуација у зони извођења операције. Снабдевање интендантским покретним ствари-ма у току одбране врши се по наређењу претпостављене снабдевачке команде, првенствено са територије и дотуром средстава из снабдевачке јединице. По свом карактеру – врсти, одбрамбена операција „може се изводити као *задржавајућа, као одсудна или као комбинација тих двеју операција*.”⁸ Одсутна одбрана појединих објеката, рејона и праваца постиже се чврстим држањем простора, уз смањене могућности за маневар уназад и динамичним борбеним дејствима. Задржавајућа одбрана остварује се еластичним отпором, користећи отпорне тачке у дубини зоне одбране и активним борбеним дејствима по целој дубини непријатељевог распореда.

Од делатности опште логистике у току извођења *задржавајуће одбране* реализује се снабдевање интендантским покретним средствима, исхрана људства и обезбеђење водом за пиће, док реализација осталих делатности зависи од начина извођења и времена трајања одбране.

Такође, одбрамбене операције могу се реализовати у *додиру или ван додира са непријатељем*,⁹ што утиче на планирање и реализацију исхране у јединицама тактичког нивоа.

⁷ Правило бригада КоВ, Медија центар „Одбрана”, Београд, 2012, стр. 142.

⁸ Доктрина операција Војске Србије, Медија центар „Одбрана”, Београд, 2012, стр. 22.

⁹ Исто, стр. 21.

Утицај врсте одбрамбене операције Копнене војске на начин исхране у Војсци Србије

Питање исхране у ратном стању регулишу Правило позадинског обезбеђења оружаних снага СФРЈ у рату, Правило о исхрани у рату и Упутство о ратним материјалним резервама у ВС. Оба правила заснована су на систему позадинског обезбеђења и концепцијски нису сагласна са осталим документима из ове области која се заснивају на систему логистичке подршке. У односу на остала документа која имају додира са овом облашћу (Доктрина логистике, Упутство о ратним материјалним резервама у Војсци Србије и Правилник о општим логистичким потребама у МО и ВС), Правило о исхрани у рату је скоро 30 година старије, јер је издато 1983. године, док је Правило позадинског обезбеђења оружаних снага СФРЈ у рату издато 1990. године. „Исхрана је организована делатност команди, штабова и управа, јединица и установа, којом се у сарадњи са надлежним друштвено-политичким заједницама обезбеђују потребе људи и животиња у храни, а обухвата планирање, обезбеђење животних намирница, организацију и технологију припремања јела, производњу хлеба, клање стоке и прераду меса.”¹⁰ Према Правилу о исхрани у рату „исхрана је дефинисана као основна функција позадинског и интендантског обезбеђења и као процес који обухвата: планирање исхране, обезбеђење прехранбених производа, горива и воде за потребе исхране и организацију и технологију припремања јела, производње хлеба, клања стоке и прераде меса.”¹¹ Према овом правилу које је још увек на снази, текући дневни оброци могу бити редовни и смањени, док суви и конзервисани оброци могу бити редовни, смањени и импровизовани.¹²

Редовни текући дневни оброци су:

- текући оброк 1,
- текући оброк 2 (лицима из падобранских јединица, посадама укрцаним на бродовима и другим пловним објектима у опреми, распреми, ремонту и градњи и лицима која су им придодата, рониоцима и поморским диверзантима) и
- текући оброк за летаче.

Смањени текући дневни оброци су:

- текући умањени оброк (у ситуацији када је оскудица у храни) и
- текући минимални оброк (изразита оскудица у храни).

Редовни суви и конзервисани оброци су:

- суви оброк (за време путовања и када нема могућности да се припреми текући оброк или изда конзервисани оброк),
- конзервисани оброк за припаднике КоВ-а (лицима у борбеним дејствима када не могу да се хране текућим obroком 1),
- конзервисани оброк за летаче и падобранце (летачком особљу и падобранским јединицама када нема могућности за исхрану текућим obroком 2),
- конзервисани оброк за људство торпедних чамаца (када нема могућности за исхрану текућим obroком 2),

¹⁰ Правило позадинско обезбеђење оружаних снага СФРЈ у рату, ВИНЦ, Београд, 1990, стр. 27.

¹¹ Правило о исхрани у рату, ВИНЦ, Београд, 1983, стр. 9.

¹² Исто.

- конзервисани оброк за подморничаре (када нема могућности за исхрану текућим оброком 2),
- конзервисани оброк за поморске диверзанте и лаке рониоце (када нема могућности за исхрану текућим оброком 2),
- конзервисани специјални оброк (лицима којима се због обављања специјалних задатака не може обезбедити исхрана на други начин) и
- конзервисани оброк за посаде малих диверзантских подморница (када нема могућности за исхрану текућим оброком 2).

Смањени суви оброци хране су:

- умањени суви оброк (када је оскудица у храни),
- суви минимални оброк (када је изразита оскудица у храни).

Суви импровизовани оброк је најједноставнија замена за редовни суви и конзервисани оброк хране.

Континуирана исхрана припадника оружаних снага током извођења операција, као један од тежишних задатака логистичке подршке, условљава потребу да се извесна количина артикала хране ускладишти, тако да се може користити одмах по почетку извођења операција. Ови артикли сматрају се ратним материјалним резервама и треба да буду ешелонирани према количинама и врсти, ради квалитетног и потпуног задовољавања енергетско-биолошких потреба припадника Војске Србије.

Зависно од ситуације и места батаљона у борбеном распореду више јединице, људство ангажовано у операцијама храни се текућим оброком или конзервисаним – сувим оброком. Припрему јела свих потчињених јединица обављају јединице опште логистике. Када јединице изводе борбена дејства и нема могућности да се припреми и подели текући дневни оброк, исхрана се реализује сувим и конзервисаним оброцима. Као први обед припрема се јачи топли обед, а за други се издаје сува храна, од намирница предвиђених за текући и суви оброк. За суву храну користе се погодни артикли, а по могућности се врше и одговарајуће замене, применом Норме замене животних намирница за исхрану људи.¹³ Када се од расположивих артикала за текући оброк не могу издвојити погодни артикли за суву храну, од целокупног припадања намирница припремају се два топла обеда, а намирнице намењене за доручак користе се за појачање једног или оба обеда.

Јело се кува у формацијској ратној куварској техници (кухиње ауто-приколице, товарне кухиње...) најчешће за све јединице батаљона.¹⁴ Кад год постоје услови, јело се може кувати и у кухињама војних и цивилних ресторана и ресторана колективне исхране (шумских радилишта, мотела, хотела, болница и др.), а ако тога нема – и на пољским зиданим и импровизованим огњиштима. Према Правилу о исхрани у рату, начин исхране регулише старешина на положају команданта бригаде, самосталног батаљона-дивизиона и њему равном и вишем положају, тако што својом заповешћу одређује који оброк ће узимати људство јединица и установе (текући, суви или комбиновани), колико обеда ће се припремити дневно и време преузимања јела из куварске јединице.¹⁵

¹³ Правило о исхрани у рату, ССНО, ИнУ, Ин. број 457-1 од 7. 5. 1983. године и измене и допуне.

¹⁴ Технологија и организација припремања јела прописана је Упутством о припремању јела у рату, ССНО, ИнУ, И број 329-1 од 30. 3. 1983. године.

¹⁵ Правило о исхрани у рату, ВИНЦ, Београд, 1983, стр. 25.

Ако се изводи одсудна одбрана (у зависности од трајања њеног извођења) пружају се могућности за реализацију већег броја делатности опште логистике. Стабилнију организацију и реализацију исхране омогућују, начелно, рећи премештаји логистичких јединица, већи избор путева и врсте транспорта, повољније коришћење капацитета територије, стварање већих резерви и осамостаљивање појединих састава и групације, посебно у одсудној одбрани градова. За реализацију логистичке подршке, па и исхране, од кључног значаја је и адекватна заштита логистичких јединица од диверзантских група, ваздушних десаната и других облика дејстава непријатеља, као и правовремено снабдевање по етапама, одбрамбеним линијама и појасевима одбране.¹⁶ Начелно се, приликом одбране већег насељеног места, снаге одбране осамостаљују за што дужи период борбених дејстава и логистичке јединице се развијају ближе борбеном распореду. Ватрене и отпорне тачке и чворови одбране осамостаљују се попуном преко норми.¹⁷

Уколико се батаљон у борбеном распореду у *додиру са непријатељем* налази у првом оперативном ешелону, испред предњег краја одбране, у претпољу, у улози бочног осигурања, хеликоптерског десанта или у саставу снага за противдиверзантска дејства, људство користи конзервисани оброк. У другом оперативном ешелону и у резерви дели се кувана храна. За јединице нивоа батаљона које пружају оперативну и ватрену подршку за људство које се ангажује на извршењу задатка изван рејона размештаја издаје се конзервисани или суви оброк, а за остатак људства текући.

Уколико се одбрана изводи *ван додира са непријатељем* олакшана је организација и спровођење логистичке подршке и постоји могућност да се упоредо реализују задаци логистичке подршке у одбрани и врши припрема организације логистичке подршке за наредна дејства.

Логистичка подршка приликом извођења одређених операција може бити под великим утицајем тренутног стања у рејону извођења операција, као и дужине трајања операције. Неке јединице Војске Републике Српске, а посебно Војске Републике Српске Крајине су од једне до три године боравиле на истим положајима, а њихове интендантске јединице биле су развијене у насељеним местима. Снабдевање артиклима хране (изузев хлеба и меса) вршено је за више дана (7 до 14 дана).¹⁸ Артикли хране смештани су и чувани у кућама, погодним подрумима, магацинима и другим објектима у близини кухиња. Поједине јединице биле су опремљене и расхладним уређајима за чување лакокварљивих артикала хране.

Утицај врсте одбрамбене операције КоВ-а на организацију исхране припадника оружаних снага САД

Оружане снаге САД су институција која, приликом остваривања седам стратешких мисија, обавља следеће задатке: уништење непријатеља, обликовање безбедносног окружења, правовремени одговор на кризе, извођење операција насил-

¹⁶ Правило позадинско обезбеђење оружаних снага СФРЈ у рату, ВИЗ, Београд, 1990, стр. 94.

¹⁷ Правило позадинско обезбеђење оружаних снага СФРЈ у рату, ВИЗ, Београд, 1990, стр. 99.

¹⁸ Новаковић, С.: Интендантско обезбеђење батаљона-дивизиона, Војнотехничка академија Војске Југославије, Београд, 1999, стр. 39.

ног уласка, извођење одрживих копнених операција, пружање подршке цивилним властима и мобилизација оружаних снага. Ове стратешке мисије директно утичу на четири категорије које оружане снаге САД могу да изводе: нападне, одбрамбене, операције стабилизације и операције подршке.

Јединице оружаних снага САД се бране док не стекну довољну снагу за напад, а одбрамбене операције изводе се са циљем да се сломи непријатељева нападна моћ, изврши економизација снага, обезбеди време за консолидацију снага, задржи контрола над одређеним простором, заштити становништво и инфраструктура, прикупе обавештајни подаци о непријатељу или обезбеде услови који су повољни за извођење нападних операција.¹⁹

Врсте одбрамбених операција Копнене војске у оружаним снагама САД

У Field manual 3.0 – Operations, наведене су три врсте дефанзивних операција: мобилна одбрана, одбрана простора и одступање.²⁰

Мобилна одбрана је оријентисана на уништавање непријатељевих снага, ако је дубина рејона извођења операције довољна²¹, дозвољавајући непријатељу да напредује у позицију која га излаже противудару и захтева да одбрамбене снаге имају већу мобилност него нападач. Циљ ове операције јесте одвајање снага непријатеља од њихове подршке и прекид линија командовања и контроле. За разлику од осталих видова одбране, мобилна одбрана захтева логистичку подршку јединица као да се оне налазе у нападној операцији, нарочито велике количине горива, које тиме постају кључни фактор за успех.²²

Одбрана простора је оријентисана на поседување терена у одређеном интервалу, наводећи непријатеља у серију неповољних положаја и уништавајући га сређењем ватром. Циљ ове операције је задржавање простора, где се одбрамбене снаге постављају у међусобно подржавајуће, унапред припремљене положаје.²³ Већина снага стављена је у статичне одбрамбене положаје и зоне дејства, уз мале и мобилне резерве како би се задржао простор. Кључ успеха је ефективна и флексибилна контрола, синхронизација и дистрибуција ватре, као и заштита од упада непријатељевих диверзантских и специјалних снага.²⁴

Одступање подразумева извлачење сопствених снага ради добијања на времену, одржавања снага, стављања непријатеља у неповољан положај и избегава-

¹⁹ Field manual – Operations, FM 3-0 C1, Department of the army, Headquarters US Army, February 2011, стр. 3-6.

²⁰ Field manual – Operations, FM 3-0 C1, Department of the army, Headquarters US Army, February 2011, стр. 3-9.

²¹ Field manual – Tactics, FM 3-90, Department of the army, Headquarters US Army, July 2001, стр. 8-4.

²² Исто, стр. 10-5.

²³ Идем.

²⁴ Field manual – Operations, FM 3-0 C1, Department of the army, Headquarters US Army, February 2011, стр. 3-9.

ња борбе у неповољним условима.²⁵ Јединица може одступати са или без непосредног додира са непријатељем, како би се створили услови за враћање иницијативе за његово уништење, ради стварања услова за побољшање ситуације на терену или за спречавање њеног погоршања. Приликом извођења ових операција посебна пажња поклања се логистичкој подршци јединица на целој дубини рејона извођења операција, адекватној попуњености логистичких јединица и сталној повезаности са јединицама које се повлаче. Предвиђене су три врсте одступања – *извлачење из додира са непријатељем, одступање уз непосредни додир са непријатељем и повлачење.*

Извлачење из додира са непријатељем је планирана операција у којој се снаге извлаче из непосредног додира са непријатељем. Овај вид операције спроводи се ради заштите сопствених снага, пребацивања у друге рејоне извођења операција и избегавања борбе под неповољним условима. Приликом извођења ових операција формирају се мање снаге које служе за заштиту од непријатељевих напада и веће снаге које одступају. Операција је завршена када јединица изађе из непосредног додира са непријатељем.

Следећи вид одступања представља *одступање уз непосредни додир са непријатељем*, када се у принципу „размењује простор за време.“ Не постоје снаге које би биле у могућности да изведу било који вид напада или одбране, већ јединица, повлачећи се у дубину, напушта простор и купује време како би се сачекао прави моменат за наношење максималне штете непријатељу. Ова операција може се изводити уз или без непосредног додира са непријатељем. Приликом извођења ових операција, одбрамбене снаге треба да буду мобилне бар као и непријатељ, што намеће веће захтеве за логистичку подршку јединица, готово као у мобилној одбрани.

Последњи вид одступања је ситуација у којој се јединица, која није у контакту са непријатељем, *повлачи*. Ове јединице организују се за борбу, али само у самоодбрани.

Утицај врсте одбрамбене операције КоВ-а на начин исхране у оружаним снагама САД

Логистичка подршка одбрамбене операције КоВ у оружаним снагама САД захтева централизовану контролу, координацију и управљање кретањем средстава и попуном јединица. Одбрамбене операције КоВ-а које изводе снаге америчке војске су агресивне, захтевају веће количине муниције и мање количине горива. Заснивају се на комбинацији статичких и мобилних елемената како би се непријатељу одузела иницијатива и створили услови за противудар. Бригадни логистички центар се, зависно од простора и врсте операције, начелно, развија на 15 до 40 километара од линије фронта.

Логистика у оружаним снагама САД представља планирање и извршење кретања и подршке снага. Она укључује све аспекте војних операција које се односе на:²⁶

– креирање и развој, набавку, складиштење, кретање, дистрибуцију, одржавање, евакуацију и предислоцирање материјала,

²⁵ Исто.

²⁶ Field manual – Sustainment, FM 4-0, Department of the army, Headquarters US Army, April 2009, стр. 1-4.

- кретање, евакуацију и хоспитализацију људства,
- набавку или конструкцију, одржавање и рад објеката и
- набавке ради реализације услужних делатности.

Основне логистичке функције разликују се на тактичком и здруженом нивоу. На нивоу здружених јединица у оружаним снагама САД функције логистике су транспорт и дистрибуција, снабдевање, одржавање, логистичке услуге, подршка оперативним уговорима, инжењерија и медицинске услуге.²⁷ Исхрана као делатност резултат је комбинације неколико функција: снабдевања, логистичких услуга, спорта и дистрибуције. На тактичком нивоу логистичке функције су попуна људством, наоружањем, горивом, поправка средстава, кретање и подршка војницима и њиховим системима.²⁸ У оквиру функције набавке, средства су класификована на тактичком (ниво бригаде), оперативном (користе се за попуно тактичког нивоа, када попуна са стратегијског нивоа није изводљива) и стратегијском нивоу. У рејону извођења операција систем исхране подразумева коришћење неколико врста оброка.

Индивидуални оброк под називом First Strike Ration (FSR)²⁹ састоји се од три обода (за један цео дан – 2.850 Kcal), а креиран је за кратке периоде употребе (прва 72 сата операције) у условима који захтевају изузетну мобилност и висок интензитет борбених дејстава. Постоји укупно 9 различитих јеловника за овај оброк, за које није потребна претходна обрада ради употребе. Оброк је тежак 1,5 кг, пакује се у палете масе око 650 кг које, ускладиштене на температури од 26,6°C, имају рок трајања од две године.

Индивидуални оброк под називом Meals ready to eat (MRE)³⁰ дизајниран је за употребу приликом извођења војних вежби и за време војних операција, уколико није обезбеђена редовна исхрана топлим обедом. У 2015. години постојало је 24 врсте обода, од којих сваки обезбеђује једну трећину дневних потреба војника (1.250 Kcal). У принципу, за употребу није потребна термичка обрада (осим за напитке), али се од 1992. године уз обед добија и уређај који без пламена може подгрејати храну и напитке. Цео обод, док је запакован, може бити потопљен у кључалу воду, како би се угрејао пре употребе. Обод је тежак око 0,8 кг, пакује се у паковања од по 24 обода, који се након тога пакују у палете масе око 500 кг. Ове палете ускладиштене на температури од 26,6°C имају рок трајања од три године или дуже, уколико се складиште уз коришћење расхладних уређаја.

Индивидуални ободи под називом Meal, Cold Weather (MCW) и The Food Packet Long Range Patrol (LRP) намењени су за два различита сценарија током борбених дејстава.³¹ MCW је намењен за употребу у зимским условима, са намирницама које не могу да се смрзну и напцима против дехидрације током извођења борбених дејстава. Издају се три оваква обода (један обод – 1.540 Kcal), у случају да је потребно обезбедити исхрану за цео дан (4.500 Kcal), у камуфлираним паковањима. LRP је намењен

²⁷ Joint logistics, JP 4-0, Department of the army, Headquarters US Army, October 2013, стр. II-1.

²⁸ Field manual – Quartermaster principles, FM 10-1, Department of the army, Headquarters US Army, August 1994, стр. 2-2.

²⁹ Operational Rations Division - DLA Troop Support, Directorate of Substinence, January 2015, стр. 1.

³⁰ Исто, стр. 4.

³¹ Operational Rations Division - DLA Troop Support, Directorate of Substinence, January 2015, стр. 12.

употреби у дејствима која изводе специјалне снаге, када није могуће редовно снабдевање и када тежина и запремина оброка могу утицати на кретање и дејство појединца. Паковање је, такође, камуфлирано и обично се деле обеди за цео дан (4.500 Kcal). За употребу једног обода потребно је обезбедити око 1 литар воде, ради хидратације намирница и напитака. Обед је тежак око 0,5 кг и пакује се у заједничка паковања (12 обода) тешка око 6 кг, након чега се пакују у палете тешке око 350 кг. Ове палете, ускладиштене на температури од 26,6°C, имају рок трајања од три године.

Након стварања могућности за организовану припрему и поделу хране, прелази се на групне оброке под називом Unitized Group Rations Heat and Serve (UGR – H&S),³² који су намењени за исхрану војника током операција. Дизајнирани су тако да максимизирају могућности употребе хране из комерцијалних извора и поједноставе процес обезбеђења хране високог квалитета у теренским условима. Све компоненте за комплетан обед за 50 људи налазе се у једном паковању, изузев млека, житарица, хлеба и свежег воћа и поврћа. У 2015. години постојало је 7 менија за доручак и 14 менија за ручак и вечеру (један обед – 1.450 Kcal). UGR – H&S пакује се у паковања која садрже два обода, након чега се пакују у палете са намирницама за 400 обода. Један обед за 50 људи тежак је око 18 кг, а рок чувања је минимално 18 месеци, уколико је ускладиштен на температури од 26,6°C. Овај обед, као и сви остали групни обеди, садржи потрошна средства као што су чаше, салвете, кесе за ђубре, прибор и сл.

Оброк под називом Unitized Group Rations Express (UGR – E)³³ намењен је за исхрану у условима када је неопходно поделити топао обед војницима, а нема довољно времена, покретних средстава или људства за његову припрему. Такође, овај обед се користи у случајевима када дотур термички обрађене храна на одређеним локацијама није практичан ни безбедан. Дизајниран је за 18 војника и може бити употребљен након подгрејавања које траје 30 до 45 минута. Рок чувања овог обода је минимално 18 месеци, уколико је ускладиштен на температури од 26,6°C.

Оброк под називом Unitized Group Rations – A option (UGR - A)³⁴ намењен је за исхрану војника током операција, када постоји могућност за организовану припрему и поделу хране, уз потпуну максимизацију употребе хране из комерцијалних извора. Чине га намирнице које захтевају чување у фрижидеру и самим тим већи захтев за транспорт, који се реализује специјализованим возилима. Све компоненте за комплетан обед за 50 људи налазе се у једном паковању, изузев млека и цереалија, хлеба и свежег воћа и поврћа. У 2015. години постојало је 7 менија за доручак и 16 менија за ручак и вечеру (један обед – 1.450 Kcal). Овај обед пакује се у паковања која садрже три обода, након чега се пакују у палете са намирницама за 600 обода. Маса једног обода за 50 људи је око 13 кг, а рок чувања је минимално 9 месеци, уколико су намирнице ускладиштене на температури од 26,6°C (смрзнуте намирнице на -17°C).

Оброк под називом Unitized Group Rations - B option (UGR - B)³⁵ састоји се од 7 менија за доручак и 14 менија за ручак и вечеру који обезбеђују 1.300 Kcal по обеду. Такође, дизајнирани су за максимизацију комерцијалних извора, али су ускла-

³² Исто, стр. 23.

³³ Исто, стр. 26.

³⁴ Исто, стр. 30.

³⁵ Operational Rations Division - DLA Troop Support, Directorate of Substinence, January 2015, стр. 36.

диштени у складиштима Владе САД и користе их маринци САД. Нема смрзнутих намирница и у свом саставу има намирнице које захтевају хидратацију. Обед обезбеђује намирнице за 50 људи и свака палета се састоји од осам паковања довољних за исхрану 400 људи. Ове палете ускладиштене на температури од 26,6°C имају рок трајања од 18 месеци.

У употреби у америчкој војсци налазе се и обеди за преживљавање (Food Packet Survival³⁶). То су:

– *General Purpose Improved (GP-I)*, намењен појединцима у ситуацијама које подразумевају бежање или избегавање непријатељевих снага, у условима недостатка пијаће воде и за потребе припадника америчког ваздухопловства. Сваки обед обезбеђује 1.447 Kcal и користи се за период до 5 дана, а дизајниран је тако да минимизира метаболичке потребе за водом. За припрему ради употребе потребно је око 400 грама воде. Рок употребе овог обеда је 5 година ако је ускладиштен на температури од 26,6°C.

– *Aircraft, Life Raft*, намењен појединцима приликом авионских несрећа у Ратној морнарици САД. Обед обезбеђује 300 Kcal и креиран је тако да минимизира метаболичке ефекте акутне изгладнелости. Рок употребе овог обеда је 84 месеца ако је ускладиштен на температури од 26,6°C.

– *Abandon Ship*, креиран за потребе припадника Ратне морнарице. Обезбеђује намирнице за 3 дана, приликом напуштања пловила. Обед обезбеђује 2.400 Kcal, а његов рок употребе је 84 месеца ако је ускладиштен на температури од 26,6°C.

Исхрана је базирана на нивоу батаљона централизовано, али и на нивоу чете постоје средства која омогућавају децентрализовану самосталну исхрану. На нивоу чете постоји вод за снабдевање који врши прихват и дистрибуцију артикала хране и, у начелу, чува резерве артикала хране за три дана. Занимљиво је да су те резерве разбијене на Ration Break Points (RBP), тј. на три тачке на којима се чувају резерве за по један дан. Тачке треба да буду мобилне и на сигурном растојању једна од друге. Вод се састоји од четири одељења:³⁷ штабног одељења, одељења задуженог за пријем, складиштење и издавање артикала хране, транспортног одељења и одељења за одржавање. Поред командира, у воду постоји водни наредник (слично четном старешини) који је у потпуности одговоран за издавање, пријем и чување артикала хране на свим нивоима.

На нивоу бригаде постоје снабдевачки батаљони који имају у резерви артикле хране за 5 дана. Због различитих мисија и употребе постоје разлике у исхрани између лаких и тешких јединица, али је систем припреме хране исти. На нивоу батаљона постоји mobile kitchen trailer (МКТ), покретна кухиња ауто-приколица, док на нивоу чете–батерије постоје ограничени капацитети за припрему топлог обеда kitchen company level field feeding (KCLFF) или KCLFF-enhanced (KCLFF-E). МКТ је потпуно опремљена кухиња која може бити транспортована копом, хеликоптером или авионом. Има капацитет од 300 оброка и четири послужиоца. KCLFF је скуп више различитих средстава и састоји се од грејног тела, контејнера итд. Дизајниран

³⁶ Исто, стр. 40, 41, 42.

³⁷ Field manual – Basic doctrine for army field feeding and class I operations management, FM 10-23, Department of the army, Headquarters US Army, April 1996, стр. 2-5.

је за подгревање јела или за ограничену припрему A-rations и B-rations. Транспортује се копненим путем, има капацитет од 200 обеда дневно и два послужиоца. Овакав систем исхране омогућује подршку јединицама које су изузетно мобилне и омогућава лакше прилагођавање тактичкој ситуацији. Стандард исхране у оружаним снагама САД је бар један топли обед дневно (A- или B-rations). На нивоу батаљона и бригаде врши се попуна пијаћом и техничком водом, НХБ заштитном опремом, муницијом, материјалом за запречавање, резервним деловима, горивом и медицинским материјалом.

Током извођења мобилне одбране логистичке јединице су удаљеније од првог оперативног ешелона него што је то уобичајено. Исхрана припадника јединица које изводе мобилну одбрану, због динамике која је потребна за њену реализацију, врши се са Meals ready to go, а у изузетним случајевима са UGR - E. Јединице могу бити попуњене и преко норме. Иако је тежиште на снабдевању горивом и муницијом, у случају да извођење мобилне одбране траје дужи период, јединицама логистичке подршке намеће се потреба да буду изузетно флексибилне и мобилне ради правовременог достављања артикала хране.

Приликом извођења одбране простора исхрана припадника јединица које учествују у овим операцијама најчешће се врши са Meals ready to go и UGR - E, али се у изузетним случајевима може обављати и са UGR - A на нивоу чете. Имајући у виду да јединица највероватније неће вршити маневар уназад, смањена је могућност коришћења Ration break points, али је снабдевање јединица артиклима хране лакше, као и исхрана, нарочито због могућности ограничене припреме хране на нивоу чете.

Извлачење из додира са непријатељем захтева да се резерве планирају у дубини рејона извођења операција на копну или да се достављају ваздушним путем. Снабдевање артиклима хране је отежано, чиме коришћење дубине рејона извођења операција од стране логистичких јединица и правилан распоред Ration break points имају изузетно велик утицај на успех извођења ове операције. Припадници јединице се најчешће хране са Meals ready to go, UGR - E и UGR - B.

Одступање уз додир са непријатељем је, генерално гледано, захтевније од претходног вида одступања. Такође, захтева да се резерве планирају у дубини рејона извођења операција на копну или да се достављају ваздушним путем. Снабдевање артиклима хране је отежано, чиме коришћење дубине рејона извођења операција од стране логистичких јединица и правилан распоред Ration break points има изузетно велики утицај на успех извођења ове операције. Припадници јединице се најчешће хране са Meals ready to go и UGR - E.

Одступање без додира – повлачење није толико ризично као претходна два и логистички није захтевно, те се исхрана најчешће заснива на UGR - A.

Закључак

Упоређујући врсте одбрамбених операција у Војсци Србије и оружаним снагама САД може се закључити да је њихова класификација сложенија у америчкој војсци. Самим тим, посматрајући аспекте већег броја различитих врста одбрамбених операција, може се прецизније уочити њихов утицај на пружање логистичке подршке и

исхрану у операцијама. У организацији логистичке подршке америчке војске, па и исхране, т на што већем степену мобилности и самосталности јединица за припрему хране. Та мобилност условљава да се артикли хране и материјалне резерве организују на палетном систему и чувају на возилима, било да су у питању артикли хране на батаљонском или бригадном нивоу. Тачкасти распоред резерви утиче да та мобилност буде још већа, чиме се обезбеђује и већа безбедност. Осамостаљивање чета да могу припремати храну уз ограничену употребу грејних тела и контејнера умногоме олакшава исхрану припадника оружаних снага САД у тешким ратним условима када су линије снабдевања из неког разлога прекинуте или угрожене.

Регулатива која дефинише исхрану у операцијама америчке војске у суштини је новијег датума, иако су поједини правилници ступили на снагу 90-тих година прошлог века. Међутим, за разлику од Војске Србије, америчка војска није направила концепцијски прелаз са позадинског обезбеђења на логистичку подршку, па реално гледано, без обзира на утицај технолошког развоја на увођење нових, савремених интендантских средстава, није било потребе за измену или замену тренутно важеве регулативе.

Иако су критеријуми следовања и ешелонирања артикала хране по нивоима веома прецизно дефинисани, документа која регулишу исхрану у Војсци Србије нису у потребном обиму усаглашена ни са Доктрином логистике као, хијерархијски гледано документом вишег нивоа, ни међусобно. Већину докумената која регулишу ову област потребно је изменити или зановити, како би се систем логистичке подршке, по овом питању, термилошки и концепцијски унифицирао.

Правило о исхрани у рату и Правило позадинског обезбеђења оружаних снага СФРЈ у рату, који су базирани на систему позадинског обезбеђења, треба да буду стављени ван снаге и сачињени нови засновани на систему логистичке подршке и новијим научним достигнућима у овој области. Упутство о ешелонирању ратних материјалних резерви у Војсци Србије такође треба да буде усклађено са Доктрином логистике и Правилником о општим логистичким потребама у МО и ВС по питању надлежности за коришћење резерви на свим нивоима ешелонирања артикала хране и редефинисано питање надлежности за његово доношење.

Изменама и допунама наведених докумената и њиховим међусобним усаглашавањем, ступањем на снагу новог документа који би регулисао питање исхране у ратном стању, у складу са опредељењима наведеним у Доктрини логистике, био би формиран концепцијски и термилошки усаглашен систем доктринарних докумената нижег хијерархијског нивоа, који би у потпуности регулисао питање критеријума следовања и ешелонирања артикала хране по нивоима и исхране у рату јединица Војске Србије, па самим тим и у различитим врстама операција. Приликом израде или измене докумената која би регулисала област исхране и снабдевања артиклима хране у Војсци Србије могуће је коришћење искустава и регулативе која се примењује у америчкој војсци или оружаним снагама других држава, тим пре што представљају отворени извор. Правилним одабиром појединачних решења оружаних снага САД и оружаних снага других држава и њиховом рационалном примени на поједине аспекте логистичке подршке у Војсци Србије могуће је креирати савремени и усклађени доктринарни систем докумената на свим нивоима извођења операција.

Литература

- [1] *Доктрина логистике*, Београд: Медија центар „Одбрана”, 2012.
- [2] *Доктрина операција Војске Србије*, Београд: Медија центар „Одбрана”, 2012.
- [3] *Joint logistics JP 4-0*, Headquarters US Army, Department of the army, October 2013.
- [4] Kress, Moshe. *Operational logistics – The Art and Science of Sustaining Military Operations*, New York: Springer Science+Business Media, 2002.
- [5] Новаковић, Срђан. *Интендантско обезбеђење батаљона – дивизиона*, Београд: Војнотехничка академија Војске Југославије, 1999.
- [6] *Operational Rations Division*, Directorate of Substinence, DLA Troop Support, January 2015.
- [7] *Правилник о општим логистичким потребама у Министарству одбране и Војсци Србије – пречишћен текст*, Службени војни лист 31/2011.
- [8] *Правило Бригада Копнене војске*, Београд: Медија центар „Одбрана”, 2012.
- [9] *Правило о исхрани у ЈНА у рату*, Београд: ВИНЦ, 1983.
- [10] *Правило о исхрани у рату*, ССНО, ИнУ, И број 457-1 од 07. 05. 1983. године и измене и допуне.
- [11] *Правило позадинско обезбеђење оружаних снага СФРЈ у рату*, Београд: ВИЗ, 1990.
- [12] *Упутство о припремању јела у рату*, ССНО, ИнУ, И број 329-1 од 30. 03. 1983. године.
- [13] *Field manual – Basic doctrine for army field feeding and class I operations management FM 10-23*, Department of the army, Headquarters US Army, April 1996.
- [14] *Field manual – Operations, FM 3-0 C1*, Headquarters US Army, Department of the army, February 2011.
- [15] *Field manual – Quartermaster principles FM 10-1*, Headquarters US Army, Department of the Army, August 1994.
- [16] *Field manual – Sustainment FM 4-0*, Headquarters US Army, Department of the Army, April 2009.
- [17] *Field manual – Tactics, FM 3-90*, Headquarters US Army, Department of the army, July 2001.

ПРИМЕНА ИНФОРМАЦИОНО-КОМУНИКАЦИОНИХ ТЕХНОЛОГИЈА И ИНТЕРНЕТА У ДИСТРИБУЦИЈИ УСЛУГА ОСИГУРАЊА

*Татјана Пиљан**, *Иван Пиљан*** и *Душан Цогољевић****
Висока школа за пословну економију и предузетништво, Београд

Циљ рада је да прикаже значај информационо-комуникационих технологија за развој пословања осигуравајућих друштава, а нарочито дистрибуције производа осигурања која се ослања на информационо-комуникационе технологије, пре свега на интернет. Овде посебно место заузима интернет маркетинг који се најчешће користи у осигуравајућим друштвима.

Мобилне комуникације доносе највеће промене у електронском пословању. Већ данас њихова раширеност међу потрошачима нуди велике могућности за даваоце услуга. Осигуравајућа друштва у нашој земљи у овом тренутку не нуде своје услуге преко овог специфичног комуникационог канала, али се у врло блиској будућности може очекивати промена и на овом пољу, јер предуслови за тако нешто већ данас постоје у Србији. У прилог томе говори информација да су одређена осигуравајућа друштва у земљама у окружењу већ активирала своје прве апликације за паметне телефоне, а сличне апликације намењене банкарству већ функционишу и у Србији.

Кључне речи: *осигурање, маркетинг, дистрибуција, електронско пословање, е-осигурање, интернет маркетинг, мобилне комуникације*

Увод

Развој нових технологија несумњиво има великог утицаја како на живот људи тако и на развој пословања. Чини се да ниједна технологија није имала овако велики утицај као развој Интернета. Његов највећи значај је у олакшавању, убрзавању и поједстињењу комуникације. Постоје и неки недостаци у смислу да су потребна нова знања везана за рачунарске ресурсе и да је таква опрема нешто скупља. Интернет је допринео да се људи повезују брже, омогућио им је приступ огромном броју информација на дохват руке, олакшао приступ многобројним базама информација 24

* Tatjana Piljan, tanja.piljan@vspep.edu.rs

** Dr Ivan Piljan, ivan.piljan@vspep.edu.rs

*** Dr Dušan Cogoljević, dusan.cogoljevic@vspep.edu.rs

часа дневно, скратио ланац комуникације између купца и продавца, често избацујући карику малопродаје или великопродаје. То је утицало на промене у односима са купцима и добављачима и изазвало појаву електронског тржишта.

Електронско тржиште обезбедило је неке функције са повећаном ефикасношћу и нижим трошковима, као и могућности директне комуникације између произвођача и купца. Произвођач у директном контакту са купцем добија реалнију слику о потребама, захтевима и потражњи, о променама његових навика у случају да се мењају и наравно брже реаговање у смислу понуде нових садржаја. Директан контакт са купцем ствара код њега осећај заједништва и важности јер он учествује у развоју производа, добија решење за свој проблем и зна да се о њему увек неко брине.

Сектор осигурања има значајан утицај на економски и привредни развој државе. Тржиште осигурања у Србији спада у групу тржишта у развоју са значајним потенцијалима пре свега у сегменту животног осигурања и у наредним годинама се очекује веома динамичан раст овог сектора.

Тржиште осигурања у протеклом периоду у Србији, је имало стални раст, али брзина тог раста је била различита и била је веома подложна спољним и унутрашњим утицајима различитих фактора. Једна од карактеристичних спознаја била је да грађани Србије немају адекватну спознају и свест о значају, садржају и потреби животног осигурања за решење социјалних, здравствених и финансијских проблема у будућности сваког појединца. Овај недостатак свести или боље речено неадекватна перцепција животних осигурања довела је до тога да значајна улагања која су направила осигуравајућа друштва из Аустрије у промовисању и пласману животних осигурања у Србији нису резултирала довољним бројем људи који су направили полису животног осигурања до сада.

Да би се у будућности постигао жељени раст морају се уз адекватну стратегију маркетинга покренути и одређени политички и тржишни процеси који ће, уз транзиције постојећих ПИО и здравствених система, довести до већег нивоа свести односно перцепције грађана о потреби за животним осигурањем. Животна осигурања као и сва остала осигурања имају своје објективне недостатке који се огледају у неопипљивости, недељељивости и неусклађености односно апстрактној корисности за купца – осигураника. Овај утицај који се манифестује у субјективном очекивању корисника услуге осигурања је елемент на који садашњи, а посебно будућу животни осигураватељи морају концентрисати своју пажњу.

Рад се бави процесом продаје услуга осигурања, као најважније области пословања сваког друштва за осигурање применом електронског пословања. Истакнут је значај електронског пословања друштва за осигурање, посебно могућности примене Интернета, како у маркетингу тако и у дистрибуцији услуга осигурања.

На крају је приказана понуда домаћих осигуравача у области Интернет дистрибуције услуга осигурања кроз „web shop“ решења три осигуравајућа друштва из Србије.

Е-осигурање

Електронско осигурање или е-осигурање би се у ширем смислу могло дефинисати као примена Интернета и информационо-комуникационих технологија у служби дистрибуције, али исто тако и саме производње, односно генерисања услуга осигурања.

Е-осигурање у ужем смислу би се могло дефинисати као прибављање осигуравајућег покрића на начин да је полиса осигурања затражена, понуђена, о њој преговарано и на крају да је закључена путем Интернета, или како се то данас најчешће назива „онлајн“.

Мада се испорука полиса осигурања, њихово плаћање или на пример обрада одштетних захтева данас могу обавити преко Интернета, већина земаља у овом тренутку нема одговарајућу законску регулативу или довољно развијену информационо-комуникациону инфраструктуру које би омогућиле бржи развој е-осигурања у тим земљама. Али на овом пољу постоје помаци у многим деловима света, тако да имамо константно унапређење законске регулативе која се односи на осигурање, а један део те регулативе се односи на регулисање плаћања и испоруку осигурања путем Интернета.

Очекује се да ће решења која ће те промене омогућити развој е-осигурања на следећи начин:

- обезбедиће услове за рентабилније пословање друштава за осигурање тако што ће смањити административне и управљачке трошкове на начин да убрза одређене пословне процесе, унапреди управљање информацијама и омогући бољу повезаност између служби унутар друштва;

- обезбедиће услове за смањење трошкова прибаве осигурања, јер ће друштва тада моћи да за себе задрже провизије које су иначе плаћале заступницима и посредницима, пошто им е-осигурање омогућује да закључују полисе осигурања директно са осигураницима.

Мора се констатовати да је е-осигурање знатно мање развијено у поређењу са осталим облицима и типовима електронског пословања, као што су е-трговина, е-банкарство или е-маркетинг. Разлоге за такво стање треба тражити у следећим чињеницама:

- Природа и комплексност већине услуга осигурања су такве да, осим неколико изузетака, нису нарочито погодне за масовну неличну дистрибуцију каква је продаја преко Интернета,

- Начин обрачунавања премије код већине таквих услуга није довољно стандардизован и има својих специфичности,

- За закључивање осигурања преко Интернета неопходно је обавити размену поверљивих информација и плаћање путем Интернета, на шта велики део становништва и даље гледа са неповерењем,

- Недовољно јасна законска регулатива, а нарочито подзаконска акта, која би штитила потрошаче који добра и услуге купују преко Интернета, мада на том пољу има помака али недовољном брзином,

- Већина корисника Интернета припада млађој генерацији становника, који иначе не спадају у најбројнију групу корисника услуга осигурања,

Као што је горе наведено, мали број врста осигурања су погодне за дистрибуцију путем Интернета, а то су оне врсте које су пре свега неличне природе или имају једноставнији и високо стандардизовани начин обрачуна премије, какав је случај код обавезног осигурања од аутоодговорности, осигурања домаћинства или путног здравственог осигурања.

Са друге стране имамо такве врсте осигурања код којих се обрачун премије заснива на природи личности која се осигурава, које захтевају индивидуални приступ сваком уговору о осигурању какав је случај са животним осигурањима, или пак имамо врсте осигурања код којих морамо ценити велики број фактора који утичу на обрачун премије какав је случај са осигурањем имовине у индустрији.

У оба случаја ради се о таквим врстама осигурања које нису погодне за дистрибуцију преко Интернета, барем на овом нивоу развоја услуга осигурања и нивоу културе коришћења Интернета какви су нам данас познати. Решење за такву ситуацију треба тражити у формирању прецизних база података, стандардизацији обрачуна премија и поједностављивању програма осигурања и начина закључивања уговора о осигурању.

Интернет дистрибуција осигурања у пракси

Интернет као канал дистрибуције у осигурању има светлу будућност и велики потенцијал за даљи развој, али је за сада недовољно развијен у већини земаља, а нарочито на тржишту осигурања у Србији.

Разлога за то има доста, а најважнији су:

- Монопол на тржишту електронског плаћања и привилеговани уговор јединог сервиса за електронска плаћања у Србији и једног друштва за осигурање, као и висока цена ове услуге,

- Недовољна раширеност квалитетног (широко појасног и мобилног) приступа Интернету,

- Слабија платежна способност млађе популације, која је склонија коришћењу електронских сервиса,

- Техничка ограничења у начину тарифирања и уговарања већине услуга осигурања,

- Недовољна улагања осигуравајућих друштава у овај канал дистрибуције.

Резултат: само три друштва за осигурање су до данас (март 2013. године) понудила грађанима Србије уговарање и куповину неких услуга осигурања путем Интернета.

Досадашњи резултати у дистрибуцији осигурања преко Интернета у Србији су скромни, али константно расту. Са побољшањем укупне економске ситуације у земљи може се очекивати повећано интересовање за овај канал дистрибуције и на страни осигураника и на страни осигуравача. Томе ће свакако допринети развој и увођење многих Интернет сервиса који немају директних додирних тачака са осигурањем, као што су е-Управа и различити сервиси и услуге који се уводе:

- пријава пореза преко Интернета,

- наручивање личних докумената,

- заказивање састанака у различитим државним органима управе,

- заказивање лекарских прегледа, и сл.

Популаризација разних Интернет сервиса у различитим областима живота неминовно ће водити захтевима потенцијалних осигураника за уговарањем различитих услуга осигурања путем Интернета, и сасвим је извесно да ће се осигуравајућа друштва међусобно такмичити у што комплетнијем задовољавању таквих потреба.

За сада смо у Србији на почетку увођења таквих сервиса, па је и тражња за услугама преко Интернета врло скромна. То што су три друштва за осигурање понудила овакву услугу више је ствар престижа и маркетиншког наступа, него реалне потребе на тржишту и економски оправданог улагања.

Тренутно се код ова три друштва преко Интернета могу уговорити и купити следеће услуге осигурања:

- путно здравствено осигурање, као тренутно најмасовнија услуга осигурања која се може уговорити преко Интернета,
- осигурање кућа и станова,
- помоћ на путу, и
- обавезно осигурање пловила.

Треба напоменути да само једно друштво нуди све наведене услуге осигурања (Generali osiguranje), друго друштво прве две услуге (Uniq osiguranje), а треће друштво само путно осигурање (Дунав Осигурање).

Треба узети у обзир да нису све услуге осигурања погодне за уговарање и продају преко Интернета, као што су класична имовинска осигурања или животна осигурања, али нема никаквог разлога зашто тржишту Србије не понудити услуге осигурања од незгоде или од аутоодговорности, што је већ уобичајено на неким другим тржиштима у региону, рецимо у Словенији или од недавно у Хрватској.

Због прошлогодишње промене у начину уговарања осигурања од аутоодговорности и увођења централне базе података при Удружењу осигуравача Србије, и у Србији можемо у догледно време очекивати почетак дистрибуције ових полиса преко Интернета. То би био врло значајан корак за популаризацију Интернета као канала дистрибуције осигурања у Србији.

Продаја осигурања преко Web Shop-а у Србији

Web Shop је продавница на Интернету. То је у суштини Интернет апликација која омогућава свакој особи са приступом Интернету да наручи, а затим и купи, тј. плати наручену робу или услугу, која ће му потом бити испоручена на жељену адресу.

Због своје природе (неопипљивости) продаја услуга преко Web Shop-а је много захвалнија од продаје робе. Ту предност имају и услуге осигурања, али не све већ само оне које испуњавају одређене критеријуме, рецимо оне које нису превише индивидуализоване. Такве критеријуме испуњава неколико врста осигурања:

- Путно здравствено осигурање,
- Осигурање кућа и станова,
- Помоћ на путу,
- Осигурање пловила,
- Осигурање лица од последица незгоде (несрећног случаја), и
- Осигурање од аутоодговорности.

На жалост, последње две врсте осигурања се у Србији, за сада, не могу уговорити преко Интернета.

Закључак

Обзиром на тренутни ниво развијености делатности осигурања у Србији, сасвим је реално очекивати драстично повећање обима пословања у неком будућем периоду. То ће захтевати извесне промене у раду осигуравајућих друштава скоро у свим областима, а највећу промену ће захтевати однос према клијентима, потенцијалним осигураницима. Ова промена односа према клијентима ићи ће у два правца: индивидуализацији услуга осигурања и прилагођавању њиховим индивидуалним потребама са једне стране, и масовној дистрибуцији високо стандардизованих услуга осигурања путем електронских канала дистрибуције са друге стране. И у једном и у другом случају дистрибуција осигурања има кључну улогу у развоју укупне делатности, али и самих друштава за осигурање.

Из тог разлога ће канал директне продаје осигурања, међу којима су најзначајнији банкоосигурање, заступници и посредници, и даље остати незаменљиви канал дистрибуције, и електронски канали их за индивидуализоване услуге осигурања никада неће у потпуности заменити. С друге стране имамо електронске канале дистрибуције, и Интернет као најважнији и најперспективнији међу њима, од којих се много очекује јер могу да понуде велики обухват и ниске трошкове дистрибуције, мада су трошкови њиховог увођења и почетног периода експлоатације значајни.

Интернет као канал дистрибуције осигурања има велики потенцијал, али он малтене уопште није искоришћен од стране домаћих осигуравача, пре свега због економских (број платежно способних клијената који припадају специфичном сегменту) и техничких разлога (распрострањеност широко појасног приступа Интернету), али су из године у годину приметне позитивне промене. Из тог разлога су до сада три домаћа осигуравача (Delta Generali, Дунав и Uniqa) омогућила својим клијентима куповину осигурања путем Интернета. Продајни резултати ових канала дистрибуције су сигурно били скромни и мало је вероватно да су до сада оправдали улагање, али је њихово увођење сигурно било и ствар престижа па их једним делом можемо посматрати и као улагање у маркетинг и промоцију.

Увођење електронских канала дистрибуције у осигурање, посебно Интернета, смањује разлику између „малих“ и „великих“ осигуравача, али исто тако и између „малих“ и „великих“ клијената, па се може очекивати да ће конкуренција међу осигуравачима на Интернету довести до правога трговинског рата, у позитивном смислу за осигуранике, али ћемо на такав развој ситуације на српском тржишту осигурања вероватно сачекати још неко време.

Литература

- [1] Barjaktarović L. (2009) *Upravljanje rizikom*, Univerzitet Singidunum, Beograd.
- [2] Golijanin D. (2010) *Marketing u trgovini*, Univerzitet Singidunum, Beograd.
- [3] Jeremić Lj. (2010) *Istraživanje tržišta i prodaja osiguranja*, Univerzitet Singidunum, Beograd.
- [4] Jeremić Z. (2009) *Finansijska tržišta*, Univerzitet Singidunum, Beograd.
- [5] Milosavljević M., Mišković V. (2011), *Elektronska trgovina*, Univerzitet Singidunum, Beograd.
- [6] Milosavljević M., Grubor G. (2009) *Istraga kompjuterskog kriminala*, Univerzitet Singidunum, Beograd.

- [7] Mrkšić D., Žarković N. (2008) *Upravljanje organizacijama za osiguranje i reosiguranje*, Univerzitet Singidunum, Beograd.
- [8] Njeguš A. (2009) *Poslovni informacioni sistemi*, Univerzitet Singidunum, Beograd.
- [9] Pak J., Jeremić Lj., Barjaktarović L. (2012), *Osnovi osiguranja*, Univerzitet Singidunum, Beograd.
- [10] Pak J. (2011.) *Pravo osiguranja*, Univerzitet Singidunum, Beograd.
- [11] Renovica R. (2010) *Tehnologija osiguranja*, Univerzitet Singidunum, Beograd.
- [12] Stanković J. (2011) *Trgovina i drugi kanali marketinga*, Univerzitet Singidunum, Beograd.
- [13] Unković M., Milosavljević M., Stanišić N. (2010) *Savremeno berzansko i elektronsko poslovanje*, Univerzitet Singidunum, Beograd.
- [14] Vujović R. (2009) *Upravljanje rizicima i osiguranje*, Univerzitet Singidunum, Beograd.
- [15] Veselinović P. (2010) *Ekonomija*, Univerzitet Singidunum, Beograd.
- [16] Vujović R., Kapidžić Lj. (2008) *Preventiva u osiguranju*, Univerzitet Singidunum, Beograd.
- [17] www.stat.gov.rs
- [18] www.nbs.rs
- [19] www.cea.com
- [20] www.osiguranje.hr
- [21] www.wikipedia.com
- [22] www.singipedia.com
- [23] www.allianz.com
- [24] www.crosig.hr
- [25] www.wiener.rs
- [26] www.generali.com
- [27] www.deltagenerali.rs
- [28] www.dunav.com
- [29] www.uniq.rs
- [30] www.sap.com

МОГУЋНОСТ УПРАВЉАЊА РИЗИКОМ ПОРТФОЛИЈА ХАРТИЈА ОД ВРЕДНОСТИ

Снежана Љ. Крстић
Универзитет одбране у Београду, Војна академија
Ања П. Глигић Савић и Јована П. Глигић Думоњић
Универзитет Унион, Београдска банкарска академија

Нестабилност која перманентно постоји на финансијским тржиштима и пораст ризика довела је до потребе управљања ризицима у финансијском пословању. Циљ овог рада је да се покаже како се диверсификацијом портфолија хартија од вредности може доћи до портфолија који има најбоље карактеристике при чему се врши елиминација несистемског ризика. Основни мотив израде овог рада је чињеница да већина инвеститора нема позитиван став према ризику, јер ризик умањује маргиналну корисност богатства, а сами инвеститори имају за циљ максимални принос на инвестиције.

Кључне речи: *финансијски ризик, инвестициони портфолио, диверсификација тржишта*

Увод

Познато је да пословне банке улажу део свог финансијског потенцијала у хартије од вредности. На тај начин банке, да би оствариле принос на слободна новчана средства имају један део својих укупних пласмана у виду инвестиционих пласмана. Пословне банке држе један део свог пласмана у облику хартија од вредности. Циљеви од којих полазе пословне банке када формирају свој инвестициони портфолио су: приход, ликвидност (ограничавање ризика) и сигурност.

Пласмани у кредите дају банкама веће приносе од пласмана у хартије од вредности, услед мањег ризика, па тако банке акценат стављају на кредитне пласмане. Улагање у хартије од вредности диверсификује пласмане банке и на тај начин утиче на висину ризика. Са аспекта банке најчешће се користи подела хартија од вредности на дужничке и власничке. Купци акције постају власници једног минорног дела компаније, док купац обвезнице¹ постаје власник дуга и један је од кредитора.

Разлика између акција и обвезница се нарочито огледа у повраћају оплођених средстава и ризику наплате прихода. У случају улагања средстава у обвезнице (нпр. државне обвезнице) сигурност наплате главнице и камате је велика. Међутим, у случају куповине акција уложена главница се наплаћује продајом акције на тржишту, а дивиденда зависи од пословног резултата.

¹ Обвезница је признаница којом се признаје дуг. Обвезница даје следеће информације: номиналну вредност, рок доспећа и каматну стопу.

Хартије од вредности имају огроман значај за функционисање тржишних привреда, па се њихов значај показује путем:²

1) њиховог мобилизаторског карактера, пошто су погодне да ангажују за развој и најмање слободне износе новчаних средстава предузећа, институција и најширих слојева становништва;

2) њихове способности за усмеравање прикупљених слободних новчаних средстава у развојне и профитабилне послове ради остварења зараде односно оплођавања неангажованих новчаних средстава;

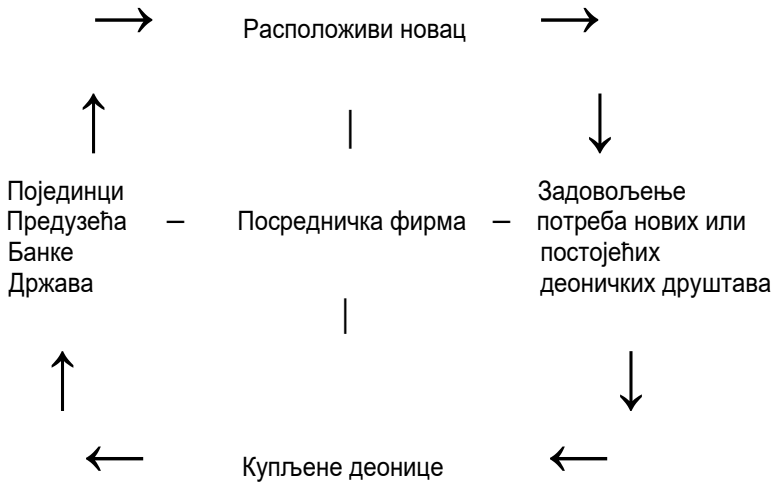
3) модела усмеравања прикупљених средстава у правне и корисне сврхе;

4) деловања као фактора стабилности тржишних робно-новчаних токова, омогућавајући да се најефикасније ангажују и корисно употребе слободна новчана средства.

Финансијска тржишта развијених привреда сегментирају се на: тржиште новца, тржиште капитала и девизно тржиште. У суштини тржиште новца и капитала је тешко одвојити. Теоретски, тржиште новца је куповина и продаја новца, као и краткорочних хартија од вредности до године дана, док тржиште капитала представља купопродају дугорочних хартија од вредности преко годину дана.

Емитовање и пласман хартија од вредности

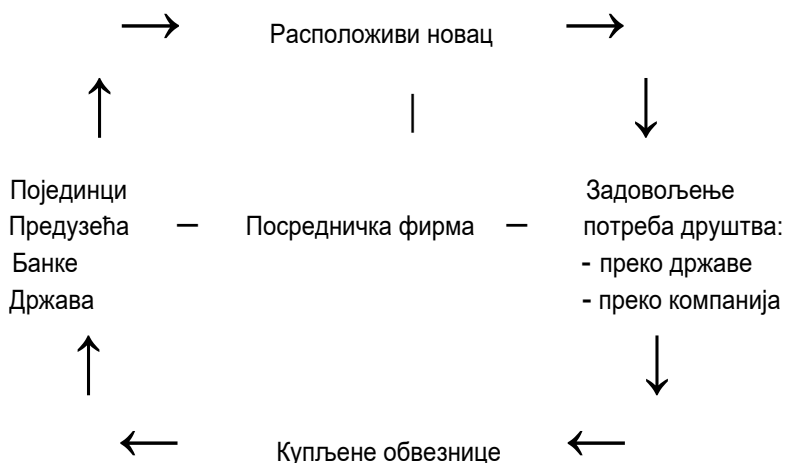
Разлози за емитовање хартија од вредности као што су акције јесу, пре свега, долазак до неопходних средстава за почетак рада и пораст обима посла акционарских друштава. Разликују се: материјални мотив – дивиденда и нематеријални мотив – учешће у управљању акционарским друштвом.

Слика 1 – Шема примарне купопродаје акција – кружни ток³

² Ђурчић У., *Банкарски портфолио менаџмент*, ФЕЉТОН, Нови Сад, 2002, стр. 499

Обвезнице се емитују са другим мотивом. Уколико је у питању нпр. држава, мотив емисије је решење неког питања на макронивоу, тј питања од ширег значаја за друштво и државу. Емисију обвезница могу да врше и предузећа са циљем долажења до додатног капитала.

Слика 2 – Шема примарне купопродаје обвезница – кружни ток⁴

Економски субјекти су мотивисани да део капитала који желе да инвестирају улажу у куповину обвезница. У првом кругу, предузећа, банке и појединци, позајмљују новац држави и корпорацијама које емитују обвезнице. Држава и корпорације примљени новац од емитованих и продатих обвезница улажу у програме изградње инфраструктуре најчешће и на тај начин остварују профит и подмирују потребе друштва.

Дакле, улагање у хартије од вредности је алтернативно улагање од улагања новца у банке. Најризичније, по правилу, је улагање у власничке хартије од вредности. Најмање ризична актива су обвезнице које издаје држава. Индивидуални инвеститори у принципу немају адекватних информација при улагању које се односе на релацију принос – ризик. Тада се јављају институционални инвеститори који са одређеним информацијама помажу економским субјектима који су спремни своја средства да улажу, наравно уз одређену надокнаду. Неке компаније имају за циљ диверсификовање⁵ портфолиа, тј прављење портфолиа који одговара инвеститору. Ризик губитка се смањује улагањем средстава у већи број компанија.

³ Wurman R.S., Siegel A., Morriss K.M., *The Wall Street Journal Guide to Understanding Money & Markets*, Access Press, New York, 1990, str. 44.

⁴ Ibidem, str. 44.

⁵ У основи диверсификације је комбинација два или више инструмената чији се принос креће у различитом смеру, тако да се појединачни приноси компензирају држањем портфолиа.

Сам појам «портфолио» представља скуп различитих врста финансијске активе, тј скуп различитих хартија од вредности помоћу којих инвеститор долази до прихода. Сврха портфолио менаџмента је управљање различитим финансијским инструментима и прилагођавање портфолиа циљевима компаније. Портфолио менаџмент чине портфолио анализа и портфолио селекција. Проблематика портфолио инвестирања је врло сложена, нарочито ако је у питању међународни портфолио. Он носи већи ризик, али и већу могућност диверсификације. Ризик може бити системски и несистемски. Што је већи ризик у принципу је већа и зарада тј стопа приноса. Стопа приноса јесте зарада која припада власнику на основу поседовања хартије од вредности. Комбиновањем разних хартија од вредности у портфолиу постиже се циљ диверсификације – стабилнији приход. Разлика између инвеститора постоји и видљива је у њиховом односу према ризику. Неки инвеститори користе активну инвестициону стратегију, при чему они процењују које хартије од вредности су потцењене а које су прецењене, и на тај начин они ће остварити приход – зараду, тако што ће куповати потцењене хартије од вредности а продавати прецењене. Инвеститори који користе пасивну стратегију ће куповати хартије од вредности са мотивом да их дуже држе, а зараду ће остварити на основу камате, дивиденде или путем повећања цена.

Процене кажу да су у САД-у институционални инвеститори подједнако подељени на оне који користе активне, и друге који користе пасивне стратегије управљања портфолиом хартија од вредности, док у Европи 80% институционалних инвеститора користи активне а 20% пасивне стратегије управљања портфолиом хартија од вредности. Тенденција је да ће доћи до повећања пасивног портфолио менаџмента у пракси.

Структура инвестиционог портфолија

Највећи извор прихода банке је кредитни портфолио, док је инвестициони (банчини пласмани у хартије од вредности) мањи извор прихода. Управљање инвестицијама у хартије од вредности представља способност да се донесе одлука о инвестиционој политици банке, са циљем максимизирања резултата уз што мањи ризик. Ликвидност, сигурност и принос су принципи којих банка мора да се придржава при планирању структуре инвестиционог портфолиа. Ликвидност се постиже повећањем краткорочних и изузетно утрживих хартија од вредности.

Сигурност зависи од карактеристика издаваоца хартија од вредности. Принос се остварује по обезбеђењу претходна два принципа, али углавном је везана за дугорочне хартије од вредности.

Квалитет портфолиа одређен је врстама хартија од вредности које га чине, промена кретања цена, заштита од непредвиђених промена цена зависе од умешности менаџерства. У глобалу ризик портфолиа је нижи од појединачних ризика инструментата у оквиру целокупног портфолиа. Портфолији са високим приносом у принципу имају виши ризик. Приликом структурирања инвестиционог портфолиа са дугорочним хартијама од вредности, банке преферирају куповину државних обвезница, које су по својој дефиницији високог квалитета и најчешће су им приноси ослобођени пореза.⁶

⁶ Јовић, С. (1990), *Банкарство*, Научна књига, Београд, стр. 432.

Управљање инвестиционим портфолиом

Већина аналитичара се слаже да постоји пет фаза у управљању портфолиом хартија од вредности:⁷

- формулисање циљева улагања средстава у хартије од вредности;
- утврђивање политике улагања средстава у хартије од вредности;
- избор (селекција) портфолио стратегија;
- селекција средстава;
- мерење и евалуација перформанси.

Каква ће бити структура хартија од вредности у пласманима банака зависи од односа позиција у структури активе, односа укупних кредита и укупних пласмана у хартије од вредности, диверсификације пласмана у хартије од вредности, могућности остварења додатних прихода, ликвидности банке и др.

Политика пласмана хартија од вредности банке зависи од њеног менаџерског тима. Наиме, ефикасно управљање средствима – активом банке захтева да пословна банка мора имати јасно дефинисану политику пласмана како у домену кредита тако и на подручју хартија од вредности. Политика инвестирања у хартије од вредности треба да садржи: базичне циљеве политике, одговорност, структуру пласмана, прихватљиве хартије од вредности, доспећа хартија од вредности, квалитет и диверсификацију, усклађивање портфолија, јемство тј. гаранције, сигурност испоруке, компјутерски програм, добитке и губитке на трговању хартијама, своповање хартија од вредности, трговачку активност и изузетке од ове политике. За здраву политику банка треба утврдити сопствене стандарде и рејтинг класификације за селекцију хартија од вредности, који би респектовали:⁸

- квалитет (ризик грешке – пропуста),
- доспеће,
- диверсификацију,
- утрживост,
- приход.

Банке се приликом пословања са хартијама од вредности морају придржавати одређених правила и водити рачуна о неким елементима. Нпр. величина капитала: познато је да када банка има мање средстава, постоји већа вероватноћа од губитака, па њена политика мора бити «конзервативнија». Карактер посла банке, кредитни или депозитни, такође је битан код пословања банке. При вођењу политике инвестирања у хартије од вредности мора се водити рачуна о монетарним и економским факторима, избегавајући при томе могућност «шпекулативних трансакција».

⁷ Fabozzi, F.J. (2011), *The Theory and Practice of Investment Management, Second edition*, John Wiley & Sons. New Jersey, стр.1-5.

⁸ Ђурчић, У., Барјактаровић, М. (2012), *Банкарски портфолио менаџмент*, Алфа универзитет, Београд, стр. 338.

Управљање портфолио ризицима

У земљама са развијеним финансијским тржиштима банке велика средства пласирају у хартије од вредности, при чему остварују принос, одржавају своју ликвидност и обезбеђују заштиту од ризика.⁹ Управљање ризицима¹⁰ представља део управљачке делатности у свим секторима. Хартије од вредности емитују се од стране влада, локалних органа власти и корпорација. Треба ипак нагласити да портфолио хартија од вредности поседује одређене ризике. Међу ризицима најдоминантнији су кредитни ризик, ризик каматне стопе и ризик ликвидности. Ефикасан портфолио је онај који обезбеђује највећи очекивани принос при датом нивоу ризика или еквивалентно томе, најнижи ниво ризика за дати очекивани принос.¹¹ Већ су поменуте активна и пасивна стратегија менаџмента портфолиа хартија од вредности. У принципу мање банке примењују пасивну стратегију менаџмента инвестиција, а велике банке активну стратегију. Пасивна стратегија омогућава прилагођавање променама услова на тржишту, док је активна стратегија оријентисана на кретање будуће каматне стопе.

Код управљања ризиком приноса хартија од вредности битно је познавати неке податке: ризик изостанка плаћања, премија за изостанак плаћања и премија ризика. Код ризика изостанка плаћања хартија од вредности, принос хартије је у инверзној вези са ризиком хартије од вредности, односно њеним квалитетом. Наиме, што је виши квалитет обвезнице, то је мањи очекивани принос по доспећу и обрнуто. Ризик изостанка плаћања и премија ризика пропорционални су квалитету односно рејтингу обвезнице.¹² Уколико постоји вероватноћа да плаћање изостане, онда ће очекивани приход пасти испод обећаног. Па тиме што је већи ризик од изостанка плаћања и што је већи губитак код изостанка плаћања, биће већа разлика између очекиваног и обећаног прихода.

Премију ризика детерминише:¹³

- просечна премија ризика обвезница фирме је у функцији са извесношћу ризика пропуста и тржишношћу њених обвезница,
- ризик пропуста је функција три варијабле: а) променљивости зараде фирме, б) дужине времена у којем је фирма пословала без упозорења кредитора на губитке, ц) рација тржишне вредности капитала фирме према номиналној вредности њеног дуга,
- њена тржишност би се могла мерити са тржишном вредношћу дуга свих који јавно тргују дугом,
- постоји мултипла веза међу варијаблама које су процењене у лог-линеарној регресији.

⁹ Инвеститори нису спремни да прихвате додатни ризик који није обезбеђен додатним приносом (премија на ризик)

¹⁰ Управљање ризицима се дефинише као «концепт који подразумева скуп координисаних активности управљања и контролисања организације у погледу ризика», PD ISO/IEC Guide 73:2002. Risk Management Vocabulary. Guidelines for Use in Standards.

¹¹ Fabozzi, F.J. (2011), *The Theory and Practice of Investment Management*, second edition, John Wiley&Sons, New Jersey, str. 6

¹² Ђурчић, У., Барјактаровић, М. (2012), *Банкарски портфолио менаџмент*, Алфа Универзитет, Београд, стр. 236.

¹³ Ђурчић, У., Барјактаровић, М. (2012), *Банкарски портфолио менаџмент*, Алфа Универзитет, Београд, стр. 345.

Последњих пар деценија ризик се доста игнорисао или се преносио на друге субјекте. То је утицало на измену стратегије према ризику у смислу да су стратегије инвеститора високо одбојних на ризик еволуирале у стратегије које карактерише висока склоност ризику. Очигледно је да се у условима глобалне финансијске кризе и рецесије однос према ризику мора променити. Избегавање ризика у условима ниског нивоа економске активности није пожељно. Оно што је потребно је управљање ризиком, али на интелигентан начин који доприноси стварању вредности.¹⁴

Мерење ризика улагања у хартије од вредности

Улагања у неке хартије од вредности попут обвезница третирају се као релативно сигурна, међутим постоје ситуације кад се сигурност тих улагања смањује. Наиме, сматра се да је несигурност улагања у хартије од вредности мала кад је ситуација на тржишту нормална и услови стабилни.¹⁵ Ситуације у којима долази до несигурности изискују промену понашања менаџмента.

Пошто се институционални инвеститори, као што су удружени ('mutua') фондови, пензиони фондови, банке, брокерске фирме, арбитраже, међународни инвеститори, корпорације, инвеститорске саветодавне фирме и осигуравајуће компаније, баве професионално пословима купопродаје деоница, они се свакодневно сусрећу са четири базична типа ризика, као што су:¹⁶

- пословни ризик ('business risk')
- тржишни ризик ('market risk')
- каматни ризик ('interest rate risk'), и
- девизни ризик ('currency risk').

Пословни ризик има за последицу смањење дивиденди и зарада. Тржишни ризик се односи на пад цена хартија од вредности и губитке који су везани са њима. Тржишни ризик се сматра екстерним ризиком. Каматни ризик значи повећање каматне стопе и пад профита, који опет доводи до пада цена хартија од вредности и пада рејтинга компаније. Валутни ризик је дуални ризик јер укључује ризик везан за страну валуту и инфлаторни ризик.

Здрава пословна политика банке подразумева пласирање у хартије од вредности при чему банка мора да утврди стандарде које ће користити при одабиру хартија од вредности, уважавајући при том:¹⁷

- квалитет пласмана,
- доспеће,
- диверсификацију,
- тржишну прођу, и
- очекивани приход.

¹⁴ Ђуричин, Д. (2009), *Како из економије моралног хазарда прећи у економију интелигентног управљања ризицима: Случај Србије*, Економика предузећа, 7-8, 259-283.

¹⁵ Mahrabian A., *Your Inner Path to Investment Success Insights into the Psychology of Investing*, Probus Publishing Company, Chicago, Illinois, 1991, str. 22.

¹⁶ Sutton D., *Understanding the Stock Market - The Investor's Self-Teaching Seminars*, Probus Publishing Company, 1989, str. 59-65.

¹⁷ Sinkey J.F., *Commercial Bank Financial Management in the Financial Services Industry*, Third Edition, MacMillan Publishing Company, New York, 1989, str. 454.

Банка приликом вођења политике пласмана у хартије од вредности мора да проучи и анализира поједине факторе. Пре свега, полази се од општег пословања банке, тј анализирају се карактеристике банчаних кредитних и депозитних рачуна и њено економско окружење. Затим се анализира структура депозита банке, стабилност и композиција депозита. Потом се врши анализа капиталних фондова. У принципу нижи капитал банке упућује на конзервативну политику пласирања, јер је мања могућност нивелисања губитака. Менаџмент банке мора при формулисању портфолиа да узме у обзир економске и монетарне факторе.

Емитент хартије од вредности у глобалу утиче на њен квалитет, тачније, квалитет хартије је у директној вези са пословањем њеног емитента (издаваоца), и то садашњим и будућим пословањем. Наиме, за пројекцију будућег кретања перформанси хартија од вредности важно је познавање глобалних кретања на тржишту и праћење `здравља` националне или међународне економије. За праћење `пулса` економске активности у САД користи се давно уведени показатељ под именом `Dow Jones Index`. То је, како га популарно зову, индикатор здравља тржишта и састоји се од четири Dow Jones просека. Dow Jones индекси је једна врста формула базираних на ценама деоница: 30 главних индустријских компанија, 20 главних авионских, камионских и железничких компанија и 15 компанија за гас и електричну енергију. Dow Jones индустријски индекс се добија на бази цена деоница 30 индустријских компанија и то тако да се саберу цене деоница и поделе бројем деоница, тако да се добије просек (`average`). Принципијелно важи да повећање цена деоница има за резултат већи ефекат на просек. Кад се, на пример, каже да је Dow Jones (DJ) индустријски индекс порастао за 10 или да тржишна активност расте за 10, то значи да је Dow Jones индустријски индекс порастао за 10 поена.¹⁸

Табела 1 – Композиција Dow Jones индекса

Назив просека	Подручје концентрације
DJ индустријски просек	30 индустријских компанија
DJ транспортни просек	20 авионских, камионских и железничких компанија
DJ широке потрошње	15 компанија за гас и електричну енергију
DJ 65 компоновани просек	65 свих горњих компанија

Сматра се да је наведени индикатор изузетно добар, јер су 30 компанија које су узете из сектора индустрије репрезентативне за привреду једне земље. Осцилације овог индекса представљају осцилације пулса најбитнијих компанија у једној националној привреди. Раст индекса доводи до раста активности тржишта и обрнуто.

Овај индекс се континуирано објављује и прати од његовог првог објављивања 1896. године у дневном листу за финансијска питања `The Wall Street Journal`. Dow Jones индекс је као и сваки базни индекс почео од 100 у 1896. години, ... да би у 2.000. години исказао вредност преко 10.500. За његово читање, разумевање и праћење треба савладати посебна упутства.¹⁹

¹⁸ Ђурчић У., *Банкарски портфолио менаџмент*, Фелтон, Нови Сад, 2002, стр. 516-517

¹⁹ Исто, стр. 518.

У зависности од тога ко је емитент деоница и како послује, постоје четири ранга вредности деоница на тржишту:²⁰

- први ранг представљају плави чипови ('blue chips'), тј. деонице америчких компанија старе генерације (IBM, AT&T),
- други ранг су секундарна емитовања ('secondary issues') тј. солидне и добро стојеће компаније, које су само мало слабије од оних из првог ранга,
- трећи ранг су младе и нове компаније са високим потенцијалом раста тј. растуће деонице ('growth stocks'),
- четврти ранг су тзв. пени деонице ('penny stocks') које немају неку другу вредност већ се ослањају на свој спекулативни потенцијал.

Ако посматрамо обвезнице, као посебну врсту хартија од вредности, које су најзаступљеније јер их издају држава или локални органи власти, а и најбројније су, ризици као последице улагања у ове хартије су:

- ризик каматне стопе,
- ризик инвестирања,
- кредитни ризик,
- ризик превремене наплате,
- инфлациони ризик,
- ризик девизног курса,
- ризик ликвидности.

Купци хартија од вредности морају да се заштите од дефинисаних ризика, па је неопходно да прикупе што више информација о емитентима обвезница, а њихов пословни рејтинг гарантује одређени ниво сигурности да ће хартија од вредности бити исплаћена о року доспећа. Податке о њима добијају се преко `рејтинг система обвезница`.²¹

Постоје одређене методе помоћу којих је могуће предвидети могуће изостанке плаћања. Један од најчешће коришћених метода је `Универијантни метод`. Овај метод полази од става да прилив готовинских средстава повећава биланс готовине неке компаније, а одлив готовине смањује њен биланс готовине. У ситуацији када се дође до нуле тј. негативног салда готовине, јавља се већа вероватноћа да ће доћи до изостанка плаћања. Вероватноћа да ће код неке компаније доћи до изостанка плаћања је већа када је биланс готовине мањи, очекивани нето прилив готовине мањи и нето прилив готовине разноврснији.

За мерење овог ризика користи се коефицијент размере нето прилива готовине (приход пре исплате трошкова депресијације и амортизације) према укупним потраживањима тј.

$$Z = \frac{U - P}{U - P}$$

`Мултиваријантни метод` комбинује одређене финансијске показатеље да би се предвидео ризик изостанка плаћања. Коефицијент `Z`, користи се за израчунавање изостанка плаћања, а он се добија на основу комбинације најновијих финансијских извештаја и књиговодствених показатеља одређене фирме, према једначини:

²⁰ Sutton D., *оп. цит.* стр. 27.

²¹ Wurman R.S., Siegel A., Morris K.M., *оп. цит.*, стр. 52.

$$Z = 1,2x_1 + 1,4x_2 + 3,3x_3 + 0,6x_4 + 0,99x_5 \text{ где је:}^{22}$$

X_1 = (текућа актива минус текуће обавезе / укупна актива)

X_2 = задржана зарада / укупна актива

X_3 = зарада пре исплате камата и пореза / укупна актива

X_4 = тржишна вредност деоничког капитала / књиговодствена вредност укупних потраживања

X_5 = промет / укупна актива

Закључак

У окружењу где влада глобална финансијска криза, када је повишен финансијски левериџ и када се неадекватно управља финансијским ризицима, неопходно је усавршити модел управљања ризицима. То изискује већу повезаност економских субјеката због раста системског ризика као и проширење модела управљања ризицима, укључујући избегавање ризика али и проширење концепта у смислу коришћења ризика.

Јача повезаност међународног тржишта довела је до пада позитивних ефеката диверсификације портфолиа. Да би систем управљања ризицима био ефикасан морају се прецизно дефинисати стратегије и политике управљања ризицима, адекватно мерити, контролисати и проценити ризик. Морају се открити рани сигнали ризика и изградити додатни и опортунитетни сценарији да би се предухитрио ризик и изабрао оптимални портфолио.

Литература

[1] Ђуричин, Д., (2009), Како из економије моралног хазарда прећи у економију интелигентног управљања ризицима: Случај Србије, Економика предузећа, 7-8, 259-283.

[2] Јовић, С., (1990), Банкарство, Научна књига, Београд.

[3] Mahrabian A., (1991), Your Inner Path to Investment Success Insights into the Psychology of Investing, Porobus Publishing Company, Chicago, Illinois.

[4] Sutton D., (1989), Understanding the Stock Market – The Investor’s Self-Teaching Seminars, Probus Publishing company, Chicago, Illinois.

[5] Sinkey J.F., (1983), Commercial Bank Financial Management in the Financial Services Industry, Third Edition, MacMillan Publishing Company, New York.

[6] Ђурчић, У., (2002), Банкарски портфолио менаџмент, ФЕЉТОН, Нови Сад.

[7] Ђурчић У., Барјактаревић М., (2012), Банкарски портфолио менаџмент, Алфа Универзитет, Београд.

[8] Fabbozzi F.J., (2011), The Theory and Practise of Investment Management, Second edition, John Wiley 7 Sons, New Jersey.

[9] Wurman R.S., Siegel A., Morriss K.M., (1990), The Wall Street Journal Guide to Understanding Money & Markets, Access Press, New York.

²² Ђурчић, У., *Банкарски портфолио менаџмент*, ФЕЉТОН, Нови Сад, 2002, стр. 522.

УЈЕДИЊЕНЕ НАЦИЈЕ – МЕНАЏМЕНТ ОРГАНИЗАЦИОНЕ ОТПОРНОСТИ (Управљање континуитетом пословања)

Славимир С. Николић*
Универзитет EDUCONS, Сремска Каменица – Нови Сад,
Факултет за примењену безбедност

Мировне мисије УН функционишу у оперативним окружењима и безбедносним условима који намећу обавезу поседовања система одржавања организационе отпорности у случају настанка ванредних ситуација и деструктивних догађања. Негативна искуства терористичког напада на седиште мисије УН у Ираку 2003. године и катастрофалног земљотреса који разара команду мисије УН на Хаитију 2010. године представљају су упозоравајуће знаке на објективно лошу ситуацију у међународној организацији по питању организационе отпорности и управљања континуитетом пословања. И након негативних извештаја органа унутрашње контроле УН из 2011. године, који упозорава на лошу ситуацију у овој области, међународна заједница тек 2014. године почиње са имплементацијом *Organizational Resilience Management System* (ORMS), који практично обједињује и ставља под заједничку контролу постојеће механизме безбедносног и оперативног менаџмента организационе отпорности – при чему се реална оцена ефикасности примене овог система може очекивати тек по настанку новог значајнијег ванредног, кризног или деструктивног дешавања по Организацију.

Кључне речи: *континуитет пословања, кризни менаџмент, мировне мисије, организациона отпорност, ванредне ситуације, Уједињене нације*

Отпорност – RESILIENCE*

Способност да се предвиди, апсорбује, прилагоди, и на ефикасан начин поврати од ефеката шока или стреса у одговарајућем временском року

Континуитет пословања – BUSINESS CONTINUITY*

Способност организације да настави са реализацијом својих активности на прихватљив унапред дефинисан начин по настанку деструктивног критичног догађања.

* [UNITED NATIONS – Policy on the Organizational Resilience Management System (ORMS)]

* Ставови изнесени у овом раду су ауторови и не одражавају ставове УН; nikolics@un.org.

Увод

Уједињене нације (УН)¹ и мировне мисије² УН су принципијелни глобални механизам очувања мира у свету, који је у последњих 70 година прошао кроз процес властите трансформације, где су значајни кораци учињени од момента првог симболичног ангажовања 120 униформисаних лица на Блиском истоку давне 1948. године³ до данас, када организација симултано изводи на четири континента 16 мировних мисија⁴ са око 128 хиљада војног, полицијског и цивилног особља (*peacekeeper-a*) из укупно 123 државе чланице УН.⁵ Глобално партнерство земаља чланица УН-а предузето у ову сврху подразумева организацију војних, полицијских и хуманитарних мисија које се изводе на територији од око седам милиона квадратних километара, и популацијом од око 125 милиона људи. Недвојбено, ради се јединственом корпоративном подухвату, буџетираном са нешто више од осам милијарди УСД на годишњем нивоу и армадом која тренутно броји 13,248 моторних возила, 167 хеликоптера, 59 авиона, 11 без-пилотних летелица, седам бродова и 350 медицинских клиника и болница.⁶

Окончање хладноратовског периода⁷ доноси осетну промену конфликтног фокуса са сукоба између држава ка унутрашњим (*intrastate*) оружаним сукобима, а иницираним услед свеукупности паралелних политичких, религијских и друштвених (р)еволуција са тенденцијом глобалног преливања.

Услед тако инициране пролиферације⁸ оружаних сукоба, а по перцепцији недостатка ефикасног одговора⁹ УН на страдања цивилног становништва, међународна заједница се суочила са чињеницом да је у таквим, вишеструко специфичним и опасним окружењима, значајно лимитирана у свом деловању. Особености ових конфликата и бројних нових у надолazeћим декадама – примарно, постојање оружаних група унутар суверених држава које представљају озбиљан изазов не само организацији УН већ и самом организовању неопходних мировних мисија у истима,

¹ Организација УН је успостављена 24 Октобра 1945, од стране 51 државе потписнице Повеље, а као наследник нефункционалне Лиге Народа. Данас, Организација броји 193 државе чланице.

² Peacekeeping Operations (Peacekeeping) – Мировне Операције (Мировне Мисије). Активност коју извршавају УН-е и други међународни актери у циљу очувања међународног мира и безбедности. Background Note, <http://www.un.org/en/peacekeeping/documents/backgroundnote.pdf>

³ Ангажовање војних посматрача и стражара у мировној операцији UNTSO – United Nations Truce Supervision Organization; <http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/untso/>

⁴ Детаљне информације на <http://www.un.org/en/peacekeeping/operations/current.shtml>. Одобрени ресурси мировних операција УН-а на http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/C.5/69/17.

⁵ Преглед доступан на <http://www.un.org/en/peacekeeping/resources/statistics/factsheet.shtml>.

⁶ Иконографија доступна на http://www.un.org/en/peacekeeping/images/PKD_Infographic_web.jpg

⁷ Обележава војно-политичке тензије након окончања 2. светског рата између западног и источног блока. Хисторичари представљају крај ере 1991. године падом берлинског зида и престанком постојања СССР.

⁸ Број лица ангажованих у мировним операцијама се улетостручава у периоду 1991-1992, 'The evolution of United Nations Peacekeeping', Marrack Goulding, Under-Secretary-General for Peace-keeping Operations (1993), Oxford University, 4-03-1993, International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-); http://www.jstor.org/stable/2622309?seq=1#page_scan_tab_contents.

⁹ International Peacekeeping. By Paul F. Diehl. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1993. 211

већ и постојању саме институције Државе – представљају озбиљан тест како прилагодљивости организације таквом окружењу, тако и функционалности међународне организације и мировних мисија

Данас су учесници у мировним мисијама УН редовно изложени претњама, ризицима и безбедносним изазовима који више не познају за границе, у ситуацијама где неретко више нема мира који би био очуван, које обилују екстремним насиљем, новим облицима тероризма, неконтролисаним деловањем све агресивнијих „non-state“ ентитета и нарастајућим бројем и врстама неконвенционалних и асиметричних претњи.¹⁰ У ери у којој тренутно живимо, безбедносни изазови делују на глобалној, тј. транс-националној основи, превазилазећи поставке међународног права, држава-нација и суверенитета (*Westphalian*).

Функционишући у таквом оперативном окружењу и безбедносним условима, међународна организација је неизбежно у обавези да поседује и одржава систем за менаџмент ризика у случају настанка деструктивних догађања и управљање властитим ресурсима случају настанка ванредних ситуација. Систем који ће бити одржив, флексибилан, координиран, са тежиштем на обезбеђење безбедности људских капацитета, заштите оперативних средстава, те одржања континуитета критичних процеса и капацитета за наставак реализације кључних задатака (мандата) и програма УН.

Иако су кризна и ванредна дешавања стандардно окружење у којима организација УН и њене мировне мисије реализују своје активности – као што су оружани сукоби, заразне болести, присилна миграција становништва, бомбардовања или пак терористички напади – зарад чије превенције, спречавања и потенцијалне превенције организација коначно и постоји – чак и један тако организован, гломазан моћан и оспособљен систем остаје значајно подложен ризицима који произлазе било из деструктивног деловања природних катастрофа или деструктивног дешавања проузрокованог намерним, људским деловањем. Независно о којем се потенцијалном сценарију говори, тачно предвиђање локације, тренутка и/или сразмере специфичног деструктивног кризног догађаја није практично могуће – али је зато могуће спречити и умањити њихов негативни утицај, те превентивно деловати у складу са вероватноћом његовог настанка.

Управо са циљем одржавања кључних функција система УН и мировних мисија у ванредним ситуацијама, међународна организација је 2014. године донела одлуку да успостави *Organizational Resilience Management System (ORMS)*,¹¹ тј. систем менаџмента организационе отпорности, који би требао бити имплементиран у целокупном систему УН, а са циљем обезбеђења континуитета пословања (*business continuity*)¹² у кризним и ванредним инцидентним ситуацијама које имају изражено деструктивно деловање по организацију.

¹⁰ Излагање Председавајућег Савета безбедности (амбасадор Руске Федерације) УН-а, 11 Јун 2014, отворена дебата на тему: 'United Nations Peacekeeping Operations: New Trends'.

¹¹ United Nations System, Department of Management, Business Continuity Management Unit, Policy on the Organizational Resilience Management System (ORMS), 2016; <http://www.unsceb.org/content/organizational-resilience-management-system-orms>

¹² ORMS дефинише Business Continuity као способност организације да настави реализацију свог мандата и обезбеђење услуга на прихватљивом, унапред дефинисаном нивоу, у периоду који следи по настанку деструктивног догађања.

Обзиром да се мировне мисије УН у континуитету одвијају на четири континента (оперативна театра),¹³ свеобухватна имплементација ORMS која ће омогућити униформну координацију и комуникацију у случајну настанка дешавања са капацитетом значајног деструктивног деловања на општу организациону отпорност организације намеће се као *conditio sine qua non* кризног менаџмента [међународне организације], односно као један од примарних услова који омогућује несметану реализацију функције континуитета пословања и руковођења мировним мисијама у ванредним ситуацијама.

Како успостава смерница ORMS представља заиста само иницијалну тачку у процесу обезбеђења институционалних капацитета за реализацију кризног менаџмента, потпуна имплементација овог система неизбежно подразумева дефинисање индикатора учинка успоставе, ефикасности и деловања таквог једног система (*Key Performance Indicators*),¹⁴ израду механизма за његову одржавање, процесе увежбавања и рецензије (*Maintenance, Exercise and Review (ME&R) Regime*),¹⁵ те извештавања о напретку имплементације (*Progress Report on the Implementations of ORMS*),¹⁶ о којима ће бити више речи у наредним поглављима.

Посматрајући овакву структуру и методолошки приступ предметној материји, секција по уводном делу биће посвећена категоризацији кризних догађања и опису околности примера значајних кризних догађања у животном циклусу двеју узрокованих мировних мисија УН. Након тога, аутор ће објаснити смернице, принципе и кључне елементе ORMS, осврћући се при томе [правећи паралелу] на правно-нормативне поставке сличног система у постојању на националној основи (Република Србија). Даља разрада ће обухватити увид у механизме одржавања и рецензије система, те извештавања о напретку имплементације, по чему следи преглед оперативних искустава из домена ванредних ситуација које су погађале организацију УН и мировне мисије (узетих из двеју наведених примера). Потом, аутор ће обезбедити увид у постојеће и примењиване системе кризног менаџмента у организацији УН до данас, односно тренутни *status of affairs* у разматраној области и приказати како ORMS фактички обједињава исте. Уместо закључка, аутор ће нагласити потребу напредног планирања у процесу остваривања организационе отпорности једног система комплексности као што су УН. У складу са тиме кратак увод биће пружен у механизам менаџмента ризика (*Enterprise Risk Management*)¹⁷ у систему УН, чије су смернице дефинисане нешто раније у односу на ORMS (2012. године), а које само потврђују оне дефинисане ORMS-ом, да планирање и пракса базирани на процени и менаџменту ризика, те рана идентификација, анализа и евалуација ризика у области корпоративног менаџмента, посматрано као врста додатног напредног

¹³ Мапа тренутно активних мировних операција организације УН, http://www.un.org/Depts/Cartographic/map/dpko/P_K_O.pdf

¹⁴ Organizational Resilience Management System, Key Performance Indicators, <http://www.unsceb.org/content/orms-key-performance-indicators>

¹⁵ Organizational Resilience Management System, Maintenance, Exercise and Review (ME&R) Regime, <http://www.unsceb.org/content/orms-maintenance-exercise-and-review-mer-regime>

¹⁶ Progress Report on the Implementations of ORMS, <http://www.unsceb.org/content/progress-report-implementations-orms>

¹⁷ Review Of Enterprise Risk Management in The United Nations System, <https://www.unjju.org/en/reports-notes/archive/Review%20of%20Enterprise%20Risk%20management%20in%20the%20United%20Nations%20System.pdf>

превентивног деловање, представљају потенцијално елементе од највише важности у процесу остваривања ефикасног система организационе отпорности.

Разматрајући оствариву корисност тематике која ће бити истражена и приказана у овом стручном раду, аутор сматра да су лица ангажована на задацима нормативне, управне, организационе, техничке, превентивне, оперативне, планске или пак информативне природе у системима безбедности и безбедносног менаџмента на нивоима од националног до наднационалног у професионалној обавези да прате, изучавају и у оквиру својих надлежности примењују сазнања и искуства из области менаџмента организационе отпорности и управљања континуитетом пословања у кризним и ванредним ситуацијама.

Аутор је мишљења да искуства која проистичу из функционисања безбедносних система највишег степена комплексности, тј. међународног контекста – као што је организација УН и њене мировне мисије – поседују значајну вредност додатног изучавања. Тим више имајући у виду тренд све интензивније улоге Републике Србије, односно Министарства одбране¹⁸ и унутрашњих послова.¹⁹ у учешћу у мировним мисијама организације УН. У складу са тиме, циљне групе која би могле имати значајне користи од увида у овде изложену материју представљала би лица ангажована на задацима учешћа у мировним мисијама УН у Министарству одбране, у склопу чијег деловања је данас ангажовано око 330 припадника Војске Србије, а нарочито Центар за мировне мисије, који делује као предметна оперативно-образовна целина у склопу Генералштаба. Поред тога, Сектор за ванредне ситуације²⁰ Министарства унутрашњих послова такође може имати користи од увида у представљену област – имајући у виду задатке и активности које обавља у циљу организовања и спровођења мера заштите и спасавања људи, материјалних добара и животне средине у ситуацијама настанка елементарних непогода, техничко-технолошких несрећа (удеса и катастрофа, последица тероризма, ратних и других већих несрећа).²¹

Категоризација и примери значајних кризних догађаја

Категоризација кризних дешавања

Под значајним кризним, ванредним инцидентним ситуацијама, организација УН подразумева, као што је дефинисано постојећим ORMS смерницама, пет основних могућих групација дешавања²² која могу представљати изузетну претњу за (1) без-

¹⁸ Преглед мировних операција УН-а и мулти националних операција (ЕУ) у којима тренутно учествују припадници Министарства Одбране Републике Србија; <http://www.vs.rs/index.php?content=4423c1a4-56bb-102f-8d2f-000c29270931>

¹⁹ Преглед мировних операција у којима тренутно учествују припадници Министарства Унутрашњих Послова Републике Србије; http://arhiva.mup.gov.rs/cms_lat/ministarstvo.nsf/mirovna-misija.h

²⁰ <http://prezentacije.mup.gov.rs/svs/>

²¹ Ибид.

²² Као раније наведено, било да су настале деструктивним деловањем природних сила (природне катастрофе) или оних које је иницирано намерним, људским деловањем.

бедност људства, инфраструктуре и средстава, (2) ефикасно функционисање мировних мисија УН или другог вида присуства УН, (3) ефикасну имплементацију мандата мировних мисија УН или другог вида присуства УН, те (4) она која могу имати изузетне негативне хуманитарни последице и (5) она која могу довести до озбиљних кршења људских права и хуманитарног права.

Сједињавања теорије и праксе ради, релативно најскорија пластична искуства, тј. примери таквих изузетних дешавања у историји организације УН и мировних мисија су неретка, где ће у наредним поглављима бити представљене, објашњене и описане две типичне ситуације у периоду од 2000-те на овамо, а које се односе на мировне мисије УН у Ираку (2003. година) и Хаитију (2010. година).

Пример 1: Терористички напад на седиште мисије УН у Ираку

Први случај се односи на терористички напад путем [камиона] бомбаша самоубице²³ на хотел *Canal*²⁴ у Багдаду, Ирак, 20. августа 2003. године, којом приликом је погинуло 22 лица, укључујући и Специјалног представника генералног секретара организације УН²⁵ у Ираку, тј. шеф мисије, *Sérgio Vieira de Mello*, а рањено преко 150 лица.²⁶ Мета напада је било седиште мировне мисије организације УН – *United Nations Assistance Mission for Iraq*²⁷ (UNAMI) – формирано само шест дана раније са циљем (мандатом) подршке националних напора Ирака у процесу развитка на политичком, изборном и хуманитарном нивоу.

Посматрајући квалитативни утицај овог деструктивног догађања на рад организације УН у Ираку, терористички акт је проузроковао ургентно повлачење већине од 600 тада активних припадника организације УН из седишта ове мисије и Ирака уопште. Догађај је остварио дубок и трајан утицај на функционисање УН у Ираку – доводећи организацију у ситуацију *de facto* обуставе активности и повлачење организације из Ирака на период од шест месеци – а у ширем погледу и на менаџмент безбедносне праксе УН и мировних мисија организације у целом свету (о чему више речи у наредним поглављима). Евидентно, овде описан критичан догађај спада у групаације (1), (2) и (3) типичних кризних дешавања, као наведено раније, чије су последице имале значајне тренутне, краткорочне и средњорочне последице на континуитет пословања УН у датом оперативном окружењу.

²³ Извршен путем камиона натовареног експлозивним материјалом паркираног у непосредној близини објекта у коме је био смештен Специјални представник организације УН и многи други припадници УН.

²⁴ Кориштен од стране УН као регионално седиште међународне организације у Ираку још од 1990-тих.

²⁵ United Nations' Special Representative / United Nation's Secretary General Representative – SRSG.

²⁶ Report of The Independent Panel on the Safety and Security of UN Personnel in Iraq, 20 October 2003, <http://www.un.org/News/dh/iraq/safety-security-un-personnel-iraq.pdf>

²⁷ UN Assistance Mission for Iraq, http://www.uniraq.com/index.php?option=com_k2&view=item&layout=item&id=943&Itemid=637&lang=en

Слике 1а и 1б – Зграда седишта мисије UNAMI у Ираку пре и након терористичког напада

Пример 2: Катастрофални земљотрес на Хаитију

Други случај се односи на догађај од 12. јануара 2010. године и земљотрес јачине 7.0 по Рихтер²⁸ скали који је погодио малу карипску државу Хаити, поименице градове *Port-au-Prince*, (престоницу), те *Petit Goâve*, *Grand Goâve*, *Léogâne*, *Jacmel*, *Miragoâne*, и тамошњу мировну мисију *United Nations Stabilization Mission in Haiti* (MINUSTAH), са седиштем у престоници. Ова природна катастрофа је проузроковала тренутну смрт 222.570 лица, на десетине хиљада лица је било повређено или је претрпело трајне последице, а око 1,5 милион лица је остало без крова над главом.²⁹

Земљотрес је проузроковао значајан удар и на општи оперативни капацитет ове најсиромашније нације Северне хемисфере: око 60.000 државних службеника је нестало у рушевинама уништених зграда, погинула су и два сенатора, многи високи политички лидери су повређени, погинуло је 77 полицијских официра и више стотина њих је било повређено, скоро половина од око 8.500 затвореника на Хаитију побегло је у периоду непосредно након удара, укључујући од 450 до 600 лица држаних у притвору на основу оптужби везаних за реализацију најтежих видова криминалне делатности и учешће у активностима урбаних наоружаних банди, уништена је Председничка палата, Врховни суд, Палата правде, зграда Парламента, сва министарства сем једног, полицијска инфраструктура у главном граду је била десеткована, а председнички и општи избори првобитно заказани за фебруар 2010. године су одложени. Створена је атмосфера опште хуманитарне катастрофе несагледивих последица, те опште социјалне, економске, безбедносне и политичке несигурности и нестабилности.³⁰

Земљотрес је погодио и мировну мисију MINUSTAH на начин као нити једну до тада у историји организације УН. Седиште мисије, лоцирано у хотелу *Cristopher* је у потпуности савњено са земљом, као и неколико додатних објеката у његовој непосредној близини који су представљали канцеларије и седишта неколико агенција организације УН.

²⁸ <https://earthquake.usgs.gov/learn/glossary/?term=Richter%20scale>, <http://www.geologija.org/recnik/recnik.php?fid=199>

²⁹ Report of the Secretary-General on the United Nations Stabilization Mission in Haiti, 22 February 2010, <http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Haiti%20S2010%20200.pdf>

³⁰ Ибид.

Слика 2 – Зграда седишта мисије MINUSTAH у Хаитију пре и након земљотреса

Укупно 102 лица припадника ове мировне мисије и организације УН је изгубило живот, укључујући Специјалног представника генералног секретара УН, тј. шефа мисије, *Hédi Annabi*, његовог заменика, *Luiz Carlos da Costa*, вршиоца дужности полицијског комесара мисије, директора политичког тима мисије, директора тима задуженог за асистенцију у организацији избора, те броја војних и полицијских официра и цивилних службеника УН.³¹ Поред тога, велики број припадника организације УН је повређено, остало без крова над главом или значајно траумирано, проузрокујући њихову евакуацију из окружења мисије.

Свеукупни људски, инфраструктурни те оперативни капацитети мировне мисије су били значајно погођени овим ванредним догађајем, а који можемо класификовати у групације (1), (2), (3) и (4) типичних кризних дешавања, као наведено раније – чији настанак је имао опсежне тренутне, краткорочне и средњорочне последице на континуитет пословања организације УН у датом оперативном окружењу.

ORMS смернице

Смернице ORMS организације УН израђене су 2014. године, а по одлуци Генералне скупштине УН³² о успостави ORMS система донесене годину дана раније, те представљају базни и оквирни документ за организацију и планирање управљања системом у случају настанка кризних тј. ванредних ситуација. ORMS смернице истичу четири основна принципа и седам кључних елемената ORMS, те дефинишу основне појмовне дефиниције које се односе на функционисање система у ванредним ситуацијама.

³¹ Ибид.

³² A/RES/67/254, http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/a_res_67_254.pdf

Принципи ORMS

У групацију основних принципа на којима се успоставља систем менаџмента организационе отпорности спадају:³³ (1) Планирање и пракса базирани на процени и менаџменту ризика – што се подразумева да су планови функционисања мировних мисија и УН у ванредним ситуацијама базирани на заједничкој процени ризика, (2) Флексибилна стандардизација – што подразумева да концепција система по питању његове улоге, функција и практичне остварљивости одражава локалне прилике, и у стању је да усклади интеракцију између постојећих ресурса и процеса, (3) Хармонизована и интегрисана имплементација – што подразумева да ће процес планирања, структура система и промене у 'понашању' тј. функцији система бити извршене у координацији са државама чланицама организације УН, земљама домаћинима мировних мисија и другим кључним партнерима из или ван система УН, те (4) Максималног организационог учења – што подразумева да ће свако активирање и деловање овог механизма услед настанка критичних догађаја бити пропраћено процесом идентификације и детаљног проучавања научених лекција, као и мерама предузетим у циљу њихове даље примене у теорији и пракси у систему УН.

Примена принципа и ORMS је обавезна у целокупном систему УН³⁴ – укључујући све департмане УН, помоћне органе организације, независно администриране фондове и програме, специјализоване агенције и функционално или програмски повезане организације.

Кључни елементи ORMS

Смернице ORMS дефинишу као кључне елементе ORMS: (1) Доношење одлука у ванредним ситуацијама и оперативну координацију, (2) Безбедносну подршку и помоћ, (3) Кризну комуникацију, (4) Системски одговор на сценарио масовне катастрофе – *Mass Casualty Incident*, (5) Опоравак информационих система, (6) Успоставу и одржање континуитета пословања тј. кључних функција организације и (7) Подршку припадницима организације, преживелима и члановима њихових породица.

Паралела између смерница ORMS и националног законодавства

Правећи паралелу између смерница (*ORMS Policy*) и институционалног приступа менаџменту организационе отпорности у ванредним ситуацијама на националном нивоу (примеру Републике Србије), можемо рећи да смернице имају улогу у систему УН попут оне коју домаћа законска регулатива, односно „Закон о ванредним ситуацијама“³⁵, „Национална стратегија смањења ризика од катастрофа и за-

³³ Policy on the Organizational Resilience Management System (ORMS), ORMS principles, стр. 3, <http://www.unsceb.org/content/policy-organizational-resilience-management-system>

³⁴ The United Nations System, http://www.un.org/en/aboutun/structure/pdfs/UN_System_Chart_30June2015.pdf

³⁵ Закон о ванредним ситуацијама Републике Србије, <http://prezentacije.mup.gov.rs/svs/HTML/Zakon%20o%20VS.pdf>

штите и спасавања у ванредним ситуацијама³⁶ и „Закон о смањењу ризика од елементарних и других непогода и управљању ванредним ситуацијама“³⁷ имају у уређивању деловања државе у ванредним ситуацијама.

Незаобилазно је напоменути да се за Националну стратегију и сродне Законе, као свеобухватне правне акте који укључују у менаџмент ванредних ситуација све секторе друштва – представљајући тако део система националне безбедности – очекује да у предметну област инкорпорирају и капацитете деловања постојећих (регионалних) УН агенција, а у складу са одлукама и Резолуцијама начелима организације УН које се односе на унапређење националне организационе отпорности и одговора друштвених заједница на деловање катастрофалних дешавања.³⁸

Основне појмовне дефиниције ORMS и паралела са националним законодавством

Како се међу првим параграфима смерница ORMS, те оних које су предвиђене националним законодавством [Републике Србије] појављује преглед кључних појмова кориштених у постављању основа ових система, увидом у њихову таксономију потврђујемо нову паралелу и сличност у приступу предметној материји у наднационалном [УН] и националном оперативном окружењу.

Док „Нацрт закона о смањењу ризика и управљању ванредним ситуацијама“ говори о елементарним и другим непогодама, смањењу ризика, управљању ризиком, ванредним ситуацијама, управљању ванредним ситуацијама, отпорности, хазардима, ризику, процени ризика, превенцији, ванредним догађајима, изложености ризику, рањивости и ублажавању, смернице ORMS третирају област са више мање сличним или идентичним терминима.

Вербализација смерница ORMS се односи на континуитет пословања (*Business continuity*), кризе (*Crisis*), кризну комуникацију (*Crisis communications*), кризни менаџмент (*Crisis management*), непосредни одговор на кризна дешавања (*Crisis response*), менаџмент кризних ситуација (*Emergency management*), опоравак информационих система по настанку деструктивног догађања (*Information technology disaster recovery*), одржавање, увежбавање и ревизија система (*Maintenance, exercise & review (ME&R) regime*), непосредни одговор на сценарио масовне катастрофе (*Mass*

³⁶ Нацрт националне стратегије смањења ризика од катастрофа и заштите и спасавања у ванредним ситуацијама http://www.caruk.rs/wp-content/uploads/nacrt_strategije-za-smanjenje-katastrofa.pdf

³⁷ Нацрт закона о смањењу ризика од елементарних и других непогода и управљању ванредним ситуацијама, https://www.google.hr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=9&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwiTvdSu6_HPAhWK2hoKHVApDrMQFghTMAg&url=http%3A%2F%2Fwww.obnova.gov.rs%2Fuploads%2Fuseruploads%2FDocuments%2FNacrt%2520zakona%2520o%2520smanjenju%2520rizika%2520i%2520upravljanju%2520vanrednim%2520situacijama%2520nakon%2520primedbi%2520org.jed.MUP.doc&usg=AFQjCNEj8M1w6qV7GQp2VM6pWSPEPAyYrQ&sig2=sssAij22zeNqg6fEaUpgNA

³⁸ The United Nations Office for Disaster Risk Reduction (UNISDR), Hyogo Framework for Action 2005-2015: Building the resilience of nations and communities to disasters, <https://www.unisdr.org/we/coordinate/hfa>, http://www.unisdr.org/files/1037_hyogoframeworkforactionenglish.pdf

casualty incident response), опоравак (*Reconstitution*), отпорност (*Resilience*), ризик (*Risk*), безбедност (*Security*), ситуациону обавештеност (*Situational awareness*), те подршку жртвама (*Support to staff, survivors and families*).

ORMS индикатори

Индикатори перформанси ORMS, њих око тридесетак, подељени су у пет основних групација, са циљем стицања квалитативног и квантитативног увида у: (1) Степен имплементације и примене смерница (2) Степен практичне употребе и придржавања регулатива система од стране руководећих структура мировних мисија УН, (3) Степен контроле, ниво увежбавања и функционалног одржавања система, (4) Начин управљања дефинисаним ризицима и (5) Реализацију планских активности везаних за ефикасну успоставу и функционисање система.³⁹

Индикатори којима се остварује увид у елементе наведене под редним бројевима (1), (2) и (3) омогућавају у суштини увид у дизајн примењеног ORMS система у мировним мисијама, док они који сагледавају елементе наведене под редним бројевима (4) и (5) пружају увид у практичну апликацију система у истима.

Индикатори варирају од оних који служе за идентификацију дефинисања улога и одговорности руководећих структура у имплементацији ORMS, или пак нивоа неопходне координације унутар мировних мисија УН у циљу хармонизације његове примене. Они су успостављени са циљем провере да ли је реализован одговарајући ниво едукације припадника УН о основним поставкама и начину функционисања система, да ли се врши редовно ажурирање извршених процена ризика, односно да ли су безбедносни планови, планови, планови кризних комуникација или подршке настрадалима комплетни, конзистентни и одобрени.

Евалуација, тј. вредновање индикатора може бити извршено бинарним системом, тј. потврдом или негацијом њиховог испуњавања, односно дескриптивним путем, којим се проверава релација индикатора и стварне ситуације (имплементације) у пракси – или пак дефинише рок за реализацију одређених задатака, те прецизира структура (тим, управа, одсек или функције – лица) у мировним мисијама која је одговорна за имплементацију одређеног функционалног дела ORMS система.

Механизам одржавања, увежбавања и рецензије ORMS

Како смернице ORMS прецизно дефинишу, исти се не може сматрати поузданим а да није изложен сталном увежбавању, не предузимају ли се напори за његово побољшање или да није био тестиран у пракси – све у циљу обезбеђења усклађености његових процедура са приоритетима и кључним активностима организације УН, односно услова њеног кризног пословања. Да би наведено било остварено,

³⁹ Key Performance Indicators: Organizational Resilience Management System, <http://www.unsceb.org/content/orms-key-performance-indicators>

за лица која су ангажована на задацима имплементације система очекује се и захтева да буду адекватно обучени и оспособљени да раде као [један] тим у случају настанка кризне ситуације и ванредних догађаја – при чему се у првом реду од саме организације и њеног руководства очекује да посвети дужну пажњу у погледу идентификације ризика и њиховим управљањем.⁴⁰

Управо с тим циљем је успостављен механизам, односно програм одржавања, увежбавања и рецензије ORMS, који подразумева реализацију лепезе активности које је неопходно реализовати било у континуитету или фреквенцији од једном до два пута у току календарске године. Категорије активности које су предвиђене овим програмом подразумевају реализацију: (1) Практичних и оријентационих вежби, (2) *Table-top* вежби које укључују кључне руководеће структуре мировних мисија, (3) Одржавање нивоа спремности за одговор на кризне и ванредне ситуације, (4) Одржавање система веза и узбуђивања, (5) Стално праћење и валидацију постојећих процеса који обезбеђују захтевани ниво системског опоравак у случају настанка ванредних догађаја, (6) Обезбеђење континуитета функционисања информационих система, (7) Идентификацију пропуста и примену активности које произлазе из научених лекција, (8) Тестирање свих функција ORMS система и (9) Ажурирање и одобравање планова.⁴¹

Механизам одржавања, увежбавања и рецензије ORMS, као такав, има за задату да постојећи систем задржи своју тачност, актуелност и свеобухватност, одражавајући на тај начин потребу организације УН за постизањем континуитета пословања обзиром на своју комплексност и природу активности – те оперативно окружење у којем функционише.⁴²

Извештавање о напретку имплементације ORMS

Сврха извештавања о напретку имплементације система ORMS јесте организовано и структурирано сагледавање напретка извршеног у његовој примени од стране свих елемената система УН, а које се реализује увидом у статус раније наведене специфичних индикатора перформанси ORMS.

Како је ORMS званично успостављен и ступио на снагу тек 2014. године, до сада је израђена само једна верификација његове имплементације, о чему је 2015. године израђен први *Progress Report on the Implementations of ORMS*⁴³, који садржи потпуне, деломичне информације или напомене о још неизвршеним евалуацијама код укупно 26 организација и ентитета организације УН; за сада укључујући само евалуације команди, тј. седишта Секретаријата УН, специјализованих агенција и програма УН.

⁴⁰ Organizational Resilience Management System: Maintenance, Exercise and Review (ME&R) Regime, <http://www.unsceb.org/content/orms-maintenance-exercise-and-review-mer-regime>

⁴¹ Ибид.

⁴² Ибид.

⁴³ Progress Report on the Implementations of ORMS, <http://www.unsceb.org/content/progress-report-implementations-orms>,

Обзиром на релативно кратак период од успостављања система до његове прве евалуације, за очекивати је да наредни извештај (за 2016. годину), чија је израда у току а публикација се може очекивати средином 2017. године, садржи информације о имплементацији ORMS у пуној или потпунијој ширини УН система. При томе, што раније могућа потпуна имплементација смерница ORMS, и интеграција планирања и праксе система организационе отпорности у општу културу система УН су од изузетног значаја за унапређење организационе отпорности, тј. функционисања организације у кризним и ванредним ситуацијама.⁴⁴

Искуства ванредних ситуација у мировним мисијама УН

UNAMI, Ирак

Тип мисије, карактеристике и природа терористичког напада (камион кориштен за напад је био напуњен са око 1.000 килограма експлозива), те специфичност оперативног окружења у Ираку имали су значајан утицај на могућност давања адекватног одговора – реакције – организације УН у датом ванредном догађају. Напад је био до тада незапамћених размера у историји УН, а сама организација до тада никада није била у ситуацији да оперативно делује на негативно дешавање таквог обима и последица. Како се УН се до 2003. године нису сусретале са претњом тероризма, напад на седиште УН у Ираку је остварио тренутни значајан прекид и у систему командовања, контроле и комуникација како унутар мисије, тако и са седиштем организације УН.

Први значајнији помак у дефинисању нових безбедносних изазова и претњи дешава се у организацији УН тек годину дана по нападу на њено седиште у Ираку и три пуне године по терористичком нападу на Сједињене Америчке Државе (9/11) – значајно покренут обема дешавањима – а као резултат рада Експертског панела⁴⁵ успостављеног са циљем да изврши процену претњи са којима се међународна заједница у том тренутку суочава, процени капацитет УН да одговори истима и препоручи стратегија и институционалне промене које ће то омогућити.⁴⁶ Налази рада панела сумирани су у документу „Извештај панела експерата УН о претњама, изазовима и променама“, више познатом под оригиналним називом „Безбеднији свет: Наша заједничка одговорност“ (*A More Secure World: Our Shared Responsibility*).⁴⁷ Овај извештај наводи да „...виртуелно брисање граница које би безбедносне претње држале у државним оквирима, уводи у разматрање нову безбедносну претњу – тероризам [уз правно-нормативни покушај дефинисања истог, термин се у извештају користи укупно 98 пута], асиметричне претње и транс-национални организовани криминал... упозоравајући како се очекује да ће

⁴⁴ Ибид.

⁴⁵ Панел је чинило 16 чланова. Детаљне биографије чланова панела доступне у Анексу 2. извештаја, стр. 93-94

⁴⁶ Насловна страна извештаја, http://www.un.org/en/events/pastevents/a_more_secure_world.shtml

⁴⁷ Извештај доступан на http://www.un.org/en/peacebuilding/pdf/historical/hlp_more_secure_world.pdf

свет тек искусити утицај ових промена, које чине претечу једног сасвим другачијег безбедносног окружења, где делујући [све] заједно поседују деструктивни капацитет без преседана“... Управо као што је и осведочено у случају терористичког напада у Багдаду 2003. године.

За разлику од ванредних догађаја, односно 'ненамерних' несрећа, са којима се организација до тада обично имала суочавати, као што су, примера ради, били значајнији авио-удеси укључујући припаднике УН, напад на седиште мисије УН у Ираку је потенцијално носио и квалификацију *open-ended* карактера, тј. могућности наставка нових напада у периоду који је представљало простор за непосредни одговор Организације на кризни догађај – односно сам период реализације кризног менаџмента, напора усмерених ка ре-успостави критичних функција мисије и остварења континуитета пословања.

Секретаријат УН је *post factum* реализовао значајно истраживање и анализе о безбедносном инциденту у Ираку, које су установиле велики број озбиљних пропуста у организацији и спровођења система безбедности у овој мисији, те једнако неозбиљан недостатак мера превенције и елиминације потенцијалних ризика.⁴⁸

Терористички напад на седиште УН у Багдаду 2003. године, као и његове последице и научене лекције могу се сматрати једном од критичних тачака у процесу 'освешћивања' међународне организације по питању успоставе координираног и унифицираног кризног менаџмента, менаџмента организационе отпорности, те услова за обезбеђење континуитета пословања у случају настанка ванредних ситуација.

MINUSTAH, Хаити

Мировна мисија MINUSTAH је до 12. јануара 2010. године за примарне задатке имала одржавање стабилног безбедносног окружења, промовисање политичког дијалога и изградњу државних институција. До тада реализујући мандат релативно задовољавајуће, постепено повлачење и гашење мисије било је предвиђено за период 2011 / 2012 година.

Међутим, само тридесет пет секунди снажне вибрације земљишта⁴⁹ у корену је променио судбину ове карибске државе заувек и, уједно, непосредно извршило први у историји тест спремности и отпорности организације УН на значајно разарајуће деловање природних сила – додајући у листу примарних задатака ове мировне мисије и њену хуманитарну димензију, имајући у виду пољуљане ионако одвећ крхке и већином нефункционалне свеукупне (кризне) капацитете⁵⁰ државе домаћина, Хаитија.

⁴⁸ Report of the Security in Iraq Accountability Panel (SIAP), New York, 3 March 2004, UN Secretariat Summary of Main Findings and Conclusions, <http://www.un.org/News/dh/iraq/SIAP-report.pdf>, стр. 1

⁴⁹ <https://earthquake.usgs.gov/earthquakes/eqarchives/poster/2010/20100112.jpg>

⁵⁰ The Haiti Case Study, Working Paper of the collaborative NATO-Harvard project: Towards a Comprehensive Response to Health System Strengthening in Crisis-affected Fragile States, http://www.jallc.nato.int/products/docs/haiti_case_study.pdf, стр. 11

Седиште мисије је био лоцирано у приватном шестоспратном хотелу *Cristopher*, изграђеном по обрасцу јефтине градње ове најсиромашније држави Западне хемисфере [незадовољавајућег степена структуралног интегритета], а која је и пре земљотреса поседовала *disaster risk* индекс од 12.9 – један од највиших (осми по реду) у свету.⁵¹ Перцепцију мања адекватне безбедносне процене за успоставу седишта мисије на таквој локацији и таквим околностима појачава и чињеница да је тај објекат, намењен успостави институције командовања, контроле те комуникационог чворишта мировне мисије одабран унаточ постојећем сазнању да се налази на *Enriquillo-Plantain Garden*⁵² линији раскола између двеју, историјски посматрано, веома активних⁵³ тектонских плоча.

Иако је разарајуће деловање сезонских урагана *Noel* 2007. године те *Hanna* и *Gustav* урагана током 2008. године навело MINUSTAH да иницира план одговора на природне несреће, са нагласком на временске непогоде,⁵⁴ мировна мисија остала је ускраћена опције постојања специфичног кризног плана заснованог на сценарију природне катастрофе типа земљотреса.

Попут терористичког напада у Ираку, тако и ова кризна ситуација представља први до тада значајнији ванредни догађај – овог пута проузрокован природним путем – који на идентичан начин тренутно погађа организацију УН по питању система командовања, контроле и комуникација како унутар мисије, тако и са седиштем организације УН. Разумљива и значајна разлика јесте у броју жртава на страни организације, који је био петороструко већи, обзиром на димензије и карактеристике овог вишеструко деструктивног догађаја.

Постојећи системи менаџмента организационе отпорности

Посматрајући околности првог директног терористичког напада на седиште једне мировне мисије, те јединствене природне катастрофе која је погодила седиште друге са становишта менаџмента организационе отпорности – без обзира на последице, разарања и страдања – неисправно би било закључити да су било која од ова два ванредна дешавања затекла организацију УН тотално неспремну, без планова реакције на значајна ванредна дешавања, извршених процена ризика, односно непостојања неке врсте система и плана чији примарни задатак јесте обезбеђење институционалне отпорности или континуитета основних функција система у кризним, односно безбедносно специфичним ситуацијама.

⁵¹ Disaster Risk Reduction, A Development Challenge, UNDP, 2004, http://www.planat.ch/fileadmin/PLANAT/planat_pdf/alle_2012/2001-2005/Pelling_Maskrey_et_al_2004__Reducing_Disaster_Risk.pdf, стр. 146

⁵² <https://earthquake.usgs.gov/earthquakes/eqarchives/poster/2010/20100112.php>

⁵³ Померања којих су већ проузроковала значајна разарања 1751, 1770 и 1860. године, при чему је земљотрес из 1770. године већ једном тотално уништио главни град Хаитија, Port-au-Prince.

⁵⁴ Sérgio Luiz Cruz Aguilar, State University of São Paulo (UNESP) – Campus of Marília/SP – Brazil, Military New Roles: Humanitarian Assistance and Response to Natural Disasters, http://paperroom.ipisa.org/papers/paper_34729.pdf

Безбедносни аспект

Организација УН поседује у својој структури (у склопу Секретаријата УН – *UN Secretariat*),⁵⁵ а као један од кључних елемената, Депарتمان за безбедност и сигурност (*UN Department of Safety and Security – UNDSS*)⁵⁶, чији је примарни задатак руковођење, оперативна подршка, надзор и управљање системима безбедности. Исти је одговоран за безбедност особља, програма и активности система УН. Уједно, UNDSS је елемент система безбедносног менаџмента УН (*UN Security Management System – UNSMS*), а који представља јединствен приступ систему безбедности на нивоу Организације, структурално заснован у складу са успостављеним – за УН специфичним – безбедносним смерницама које обухватају кључне процесе и постојеће људске ресурсе ангазоване у процесу управљања безбедносним ризицима у систему УН.

Представљајући управо нешто попут смерница ORMS, UNSMS се у пракси [кризним или ванредним ситуацијама] реализује активирањем директива садржаних у документу који се израђује у свакој мировној мисији понаособ – тј. *Country Security Plan (CSP)*, Безбедносном плану специфичном за земљу домаћина.⁵⁷ Овај План представља свеобухватно упутство припремљено за употребу од стране лица примарно задуженог и одговорног за безбедност у мировној мисији – што је по правилу увек Специјални представник Генералног секретара УН (*Special Representative of the Secretary-General, SRSG*), а које му-јој омогућава системски и организовани одговор на разна безбедносна сценарија који могу довести особље, програме и активности организације и специфичне мировне мисије у опасност. Подразумевајући под тиме оне које произлазе од стране претњи проузрокованих борбеним-ратним дејствима, деловањем тероризма, значајних криминалних дешавања, цивилних немира и хазардних ситуација (две од којих су приказане у примерима раније наведеним), укључујући значајне здравствене проблеме (примера ради, епидемије заразних и-или смртоносних болести).

При томе, смернице (Безбедносни план) предвиђа да сваки од могућих сценарија може остварити негативан утицај на деловање УН у различитом степену-интензитету [штетности] у складу са чиме тзв. безбедносне „фазе“ – тј. реакција мировне мисије на негативно дешавање – могу варирати од мера предострожности, ограниченог кретања, релокације особља до евакуације односно тоталног напуштања оперативног театра.⁵⁸

Последње фазе, овде наведене, практично доводе мировну мисију у стање потребе одржавања минимума основних функција, односно уласка у фазу реализације активности које подразумевају одржавање организационе отпорности. Другим

⁵⁵ UN System / Secretariat, http://www.un.org/en/aboutun/structure/pdfs/UN_System_Chart_30June2015.pdf

⁵⁶ Department of Safety and Security (DSS), <http://www.un.org/undss/?q=home>, <http://www.un.org/undss/?q=whatwedo>

⁵⁷ Пример нацрта једног таквог плана, доступан јавности путем отворених извора информација, у прилогу (Јужни Судан), <http://intra.sd.undp.org/Portal/Docs/KeyDocuments/Security/Security%20Plan-North%20Sudan-2010-11.pdf>

⁵⁸ UN Security phases and their meanings, http://www.who.int/hac/techguidance/tools/manuals/who_field_handbook/h2.pdf

речима, оног момента у којем људство (п)остаје збринато, наступа фаза функционисања мировне мисије у складу са применом смерница система који је унифициран и успостављен у целокупном систему УН – система ORMS (успостављеног 2014. године).

Терористички напад на седиште организације УН у Ираку 2003. године, као наведено раније, имао је заиста значајан утицај на промену у том времену постојећег *Security Management System*-а у организацији УН (*Office of the United Nations Security Coordinator* – UNSECOORD), који је до тада – а креиран 90-тих година прошлог века – био прилагођен безбедносном окружењу које је постојало у раним декадама организације УН. Односно, био је у великој мери непримерен окружењу са значајно промењеним безбедносним претњама од преласка у нови миленијум ка овамо.

Догађај из 2003. године је стога имао инструменталну вредност по питању креирања UNDSS, Департмана успостављеног две године по нападу у Ираку (2005).⁵⁹

Неуспех примене система организационе отпорности

Осврћући се детаљније на пример прве значајне инцидентне ситуације са изузетним негативним ефектом на постојеће елементе система организационе отпорности и континуитета пословања на систем УН (терористички напад у Ираку 2003. године), а кроз функције које је имао реализовати систем безбедносног обезбеђења мировних мисија претходник данашњем UNDSS (UNSECOORD), извештај Панаела Секретаријата УН '*Security in Iraq Accountability Panel*' (SIAP)⁶⁰ израђен 2004. године наилази на већи број пропуста који су великим делом довели до ситуације организационе не-отпорности и умањили капацитет могућности остварења континуитета пословања у овој мировној мисији.

Панел је извршио детаљан увиђај и у свом извештају сачињеном на више од 30 страна посветио нарочиту пажњу области која је пружале индикације на нејасноће у систему командовања и одговорности по питању безбедносног обезбеђења, одлуке повратка у Багдад по првом (иницијалном) нападу на команду мировне мисије у Априлу исте године, пропуста UNSECOORD у препознавању упозоравајућих знакова на могућност новог напада, пропуста у спољном обезбеђењу команде УН (периметра) и сл. Укратко, исти указује на многоструке пропусте у свакој од наведених области.

Потврда оваквог закључка добијена је и у извештају независног Панаела УН који је извршио увиђај у безбедносни статус припадника УН у мировној мисији у Ираку 2003⁶¹. године, који веома јасно наводи у првим странама извештаја сачињеног на 40 страна да тадашњи *Security Management System* није реализовао свој задатак по питању адекватног обезбеђења особља, прецизирајући како је постојећи систем „не-

⁵⁹ UNDSS History, <https://trip.dss.un.org/dssweb/aboutus/history.aspx>

⁶⁰ Report of the Security in Iraq Accountability Panel (SIAP), New York, 3 March 2004, UN Secretariat Summary of Main Findings and Conclusions, <http://www.un.org/News/dh/iraq/SIAP-report.pdf>

⁶¹ Report of The Independent Panel on the Safety and Security of UN Personnel in Iraq, - <http://www.un.org/News/dh/iraq/safety-security-un-personnel-iraq.pdf>

функционалан ... те да пружа веома мало гаранција безбедности припадницима УН како у Ираку тако и било којем другом високо ризичном окружењу... и да је неопходно извршити реформу система⁶². Као раније наведено, исто је уследило 2005. године.

Док не постоје отворено доступни извори организације⁶² УН са освртом на ефикасност постојећих система организационе отпорности и континуитета пословања који се односе на катастрофални земљотрес на Хаитију – а што би било од изузетног значаја обзиром на магнитуду догађаја и његову јединственост, тим више од значаја за посматрану област – интересантно је за напоменути барем два отворено доступна извештаја која потичу из организације УН са врло критичним освртом на разматрану област.

Први је извештај здруженог инспекционог тима (*Joint Inspection Unit – JIU*) УН на тему континуитета пословања у систему УН,⁶³ израђеном 2011 године, чији су налази, генерално посматрани, изузетно негативни. Главни закључци овог веома кратког али изузетног значајног извештаја⁶⁴ [поготову са аспекта унутрашње контроле] указују на то да је општи ниво спремности организације у циљу обезбеђења континуитета пословања у систему УН далеко испод препоручених међународних стандарда, са великим бројем слабости, те да је до тада само неколицина ентитета у систему УН почело са имплементацијом активности у овој области. Инспекциони тим је установио да постоји недостатак разумевања важности овог питања код вишег руководства, али и недовољна политичка подршка, односно недостатак смерница условно речено, од стране земаља чланица УН – исказано преко изостанка деловања њихових представника у Генералној Скупштини УН и релевантним органима Организације. Здружени инспекциони тим је увидом у ситуацију у неколико мировних мисија УН приметио да приликом настанка ванредних ситуација, а које могу да проузрокују прекид кључних делатности мисија, успостава плана даљег кризног деловања [руководства мировних мисија] чак није третирано као приоритет.

Други, тренутно најновијег датума јавно доступан извештај⁶⁵ сличног органа, органа унутрашње контроле у систему УН, *Internal Audit Division (Office of Internal Oversight Services – OIOS)*, такође из 2011. године, а који представља резултате увида у постојећи систем пословног континуитета и кризног менаџмента у мировној мисији УН у Судану (*United Nations Mission in Sudan – UNMIS*), у самом наслову 11 страна овог документа наводи да „иако је мисија предузела извесне кораке како би осигурала одговор на кризно дешавање, иста није адекватно припремљена да одржи континуитет критичних пословних процеса у случају настанка значајних ванредних догађаја“. Овај извештај је од посебног интереса за овде разматрану област јер орган унутрашње контроле указује, поред установљених значајних системских недостатака, на чињеницу да се недостатак ефикасног менаџмента континуитета пословања може деломично објаснити тиме што не постоје смернице које би пружиле

⁶² Аутор користи у овом истраживању искључиво отворене изворе, тј. оне који су де-класификовани и доступни широј јавности.

⁶³ Business continuity in the United Nations system, JIU/REP/2011/6, http://www.un.org/en/ga/fifth/67/Statements/130_Organizational%20resilience%20mgmt/C5_67_0m_ST_2012_12_07_Item_130_PB-2012-2013_Org.resilience%20mgmt_Inspector%20JIU.pdf

⁶⁴ У даљем тексту следи верbatim извештаја – дословни наводи из његовог садржаја.

⁶⁵ Audit Report, Business continuity and crisis management in UNMIS, https://usun.state.gov/sites/default/files/organization_pdf/167891.pdf

недвосмислено усмерење у том правцу, тј. како га организовати у мировним мисијама. Евидентно, такав закључак је могао имати само инструменталну тежину за рад усмерен у организацији УН ка иницирању система као што је ORMS.

Оперативни аспект

Свестраније и боље разумевање нових безбедносних претњи које су неумитном брзином почеле да се развијају у првој декади 21. века су сем креирања UNDSS и новог (оперативно ажурираног) *Security Management System* довели и до успоставе већ следеће, 2006. године – први пута до тада у историји организације УН – специјализованог органа у свим мировним мисијама УН, *Joint Operations Centers* (ЈОС),⁶⁶ тј. Здруженог оперативног центра, који је за улогу добио, између осталог,⁶⁷ и реализацију кризног менаџмента.

С тим у вези, примарна функција ЈОС-а јесте припрема и имплементација стандардних оперативних процедура (*Standard Operational Procedure* – SOP) за реализацију кризног менаџмента и пружање подршке руководству мировних мисија у руковођењу истима у току ванредних ситуација. У том циљу, од ЈОС се очекује да у континуитету одржава систем кризног менаџмента у пуној приправности, комуникационе системе исправне и функционалне, те пружа пуну подршку у координацији интегрисаног⁶⁸ одговора мировне мисије на евентуална кризна дешавања.

Доктринарни приступ остварењу ове функције ЈОС огледа се у припреми и изради *mission-specific* плана реализације континуитета пословања (*Business Continuity Plan*), чије постојање је обавезно у свим мировним мисијама УН, и за који се очекује да омогући руководству мисија да одрже континуитет критичних функција током и након догађаја катастрофе и-или кризе која значајно негативно утиче на пословање организације.

Принципијелно, план реализације континуитета пословања појединачне мировне мисије обухвата четири фазе кризног деловања: (1) Припремну, (2) Фазу непосредног одговора на кризну-ванредну ситуацију, (3) Фазу непосредног опоравка и обнове функција, те (4) Одржавања функција – при чему се кроз сваку од појединачних фаза тачно дефинишу активности које се односе на напредно планирање у областима које сежу од процене ризика и стратегија за њихово избегавање, планирања људских ресурса и бриге о људству, функционисања примарних и резервних оперативних локација, очувања и употребе виталних комуникација, до чувања информација од критичног значаја за функционисање мировне мисије (*data / database management, core IT systems, critical applications*).

⁶⁶ UN DPKO Policy Directive, 2006. Joint Operations Centre, http://www.kudosconcepts.com/samples/UN--BestPractices/resources/JOC_JMAC_Policy.pdf

⁶⁷ У основне функције ЈОС, сем наведене, спадају и обезбеђење ситуационе обавештености, те координација интегрисаних оперативних активности, Ибид.

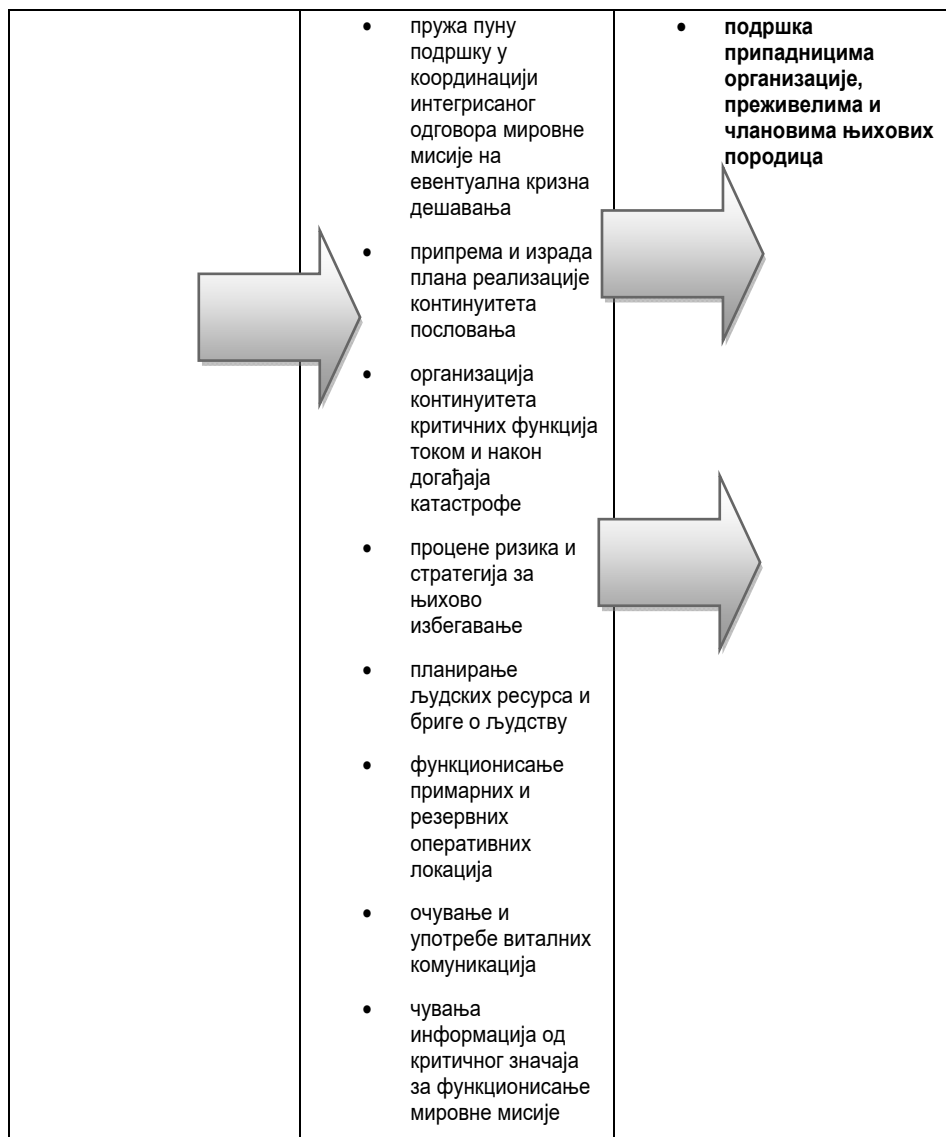
⁶⁸ Интегрисане мировне операције су операције у којима Специјални представник Генералног секретара УН (SRSG) поседује ауторитет како над мировном операцијом (која обично обухвата цивилну, војну и полицијску компоненту), тако и над активностима које реализују специјализоване агенције, програми и фондови УН на терену. Опис и преглед на: <http://www.un.org/en/sections/about-un/funds-programmes-specialized-agencies-and-others/index.html>

Акумулација функција организационе отпорности – ORMS

Уколико са једне стране сагледамо опис функција које у циљу обезбеђења организационе отпорности, кризног менаџмента и континуитета пословања обавља Депарتمان за безбедност и сигурност (UNDSS), као део система безбедносног менаџмента УН (UNSMS), и кроз реализацију Безбедносног плана специфичног за сваку земљу домаћина (CSP), те, са друге стране, оне које у мировним мисијама УН имају обавити Здружени оперативни центри (ЈОС) – сумирањем деловања једног и другог ентитета добија се целокупан опсег кључних елемената система ORMS, тј. назнака оправданости његове успоставе у циљу „униформне координације и комуникације у случајну настанка дешавања са капацитетом значајног деструктивног деловања на општу организациону отпорност организације и њених мировних мисија“.

Табеларни компаративни преглед указује управо на свеобухватну функцију ORMS у односу на ону коју поседују заједно UNDSS и ЈОС, а као раније прецизирамо у тексту.

≈/~ ORMS		ORMS кључни елементи (дефинисано Смерницама ORMS)
UNDSS функције	ЈОС функције	
<ul style="list-style-type: none"> руковођење, оперативна подршка, надзор и управљање системима безбедности одговорност за безбедност особља, програма и активности система УН системски и организован одговор на разна безбедносна сценарија 	<ul style="list-style-type: none"> припрема и имплементација стандардних оперативних процедура за реализацију кризног менаџмента пружање подршке руководству мировних мисија у руковођењу истима у току ванредних ситуација одржавање систем кризног менаџмента у пуној приправности одржавање комуникационих система у функцији 	<ul style="list-style-type: none"> доношење одлука у ванредним ситуацијама оперативна координација безбедносна подршка и помоћ кризна комуникација системски одговор на сценарио масовне катастрофе опоравак информационог система успостава и одржавање континуитета пословања тј. кључних функција организације

Уместо закључка

Успостава ORMS свакако представља охрабрење у погледу остваривања и менаџмента организационе отпорности у УН, обзиром на чињеницу да систем практично обједињује и ставља под заједничку контролу функције система безбедносног

(UNDSS) и оперативног менаџмента (JOC) организационе отпорности; нарочито обзиром на негативне историјске примере и објективне предметне извештаје инспекционих тимова.

Ипак, међународна организација тек очекује свој први свеобухватни извештај са потпунијим увидом у степен имплементације, при чему реална оцена ефикасности примене овог система може уследити тек по настанку новог значајнијег ванредног, кризног или деструктивног дешавања по Организацију.

У међувремену, бољи степен функционисања мировних мисија у УН-специфичним, стандардно нестабилним оперативним окружењима, и успостава далеко солиднијег система организационе отпорности могући су уколико се, поред ORMS, посегне и примени механизма менаџмента ризика (*Enterprise Risk Management – ERM*)⁶⁹ чија је намена рана идентификација, анализа, процена и третирање ризика који могу негативно деловати на реализацију мандата Организације.

Како ризици представљају свеprisутни фактор неизвесности [у пословању], они без изузетака морају бити узети у разматрање када говоримо о реализацији стратешких циљева – при чему капитални стратешки циљ било које организације представља управо успостављање адекватне организационе отпорности. Менаџмент ризика стога представља напредни систематски приступ у процесу остварења организационе отпорности, а који заслужује нарочиту пажњу и додатно изучавање, тим више што омогућује вишем руководству система УН и оном у мировним мисијама да превентивно идентификују потенцијалне недостатке ('спојлере') који могу довести до неуспеха у успостави континуитета пословања и реализације специфичних мандата међународне организације.

Конечно, као и у случају са ORMS, и ERM представља механизам чија је имплементација у току. Иако установљене смернице оба система као приоритет дефинишу напредно организационо планирање у домену континуитета пословања, организационе отпорности и управљања ризицима – где и овај систем предвиђа реализацију активности усмерених на његово тестирање, увежбавање и унапређивање – заиста само будућност и неумитан настанак новог критичног догађања који могу погодити организацију УН може бити непристрасни судија његове практичне променљивости и ефикасности.

Консултовани отворени извори:

Документација организације УН

[1] *Background Note, United Nations Peacekeeping*; .

[2] *Enterprise Risk Management (ERM)*, <http://www.unsceb.org/content/enterprise-risk-management-erm>

[3] *Implementation of the International Strategy for Disaster Reduction, Report of the Secretary-General, 2015*, <http://www.unisdr.org/files/resolutions/N1524453.pdf>

[4] *Implementation of the Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015-2030, Report of the Secretary-General, 2016*, <http://www.unisdr.org/files/resolutions/N1624116.pdf>

⁶⁹ Ибид као #18.

[5] *Iraq: Report of the Secretary-General (S/2003/1149)*, <http://reliefweb.int/report/iraq/iraq-report-secretary-general-s20031149>

[6] *Organizational Resilience Management System, Key Performance Indicators*, <http://www.unsceb.org/content/orms-key-performance-indicators>

[7] *Organizational Resilience Management System, Maintenance, Exercise and Review (ME&R) Regime*, <http://www.unsceb.org/content/orms-maintenance-exercise-and-review-mer-regime>

[8] *Organizational Resilience Management System, Progress Report on the Implementations of ORMS*, <http://www.unsceb.org/content/progress-report-implementations-orms>

[9] *Report of The Independent Panel on the Safety and Security of UN Personnel in Iraq, 20 October 2003*, <http://www.un.org/News/dh/iraq/safety-security-un-personnel-iraq.pdf>

[10] *Report of the Secretary-General on the United Nations Stabilization Mission in Haiti*, <http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Haiti%20S2010%20200.pdf>

[11] *Review of Enterprise Risk Management in the United Nations System, Benchmarking Framework*, <https://www.unjuu.org/en/reports-notes/archive/Review%20of%20enterprise%20risk%20management%20in%20the%20United%20Nations%20system.pdf>

[12] *Summary of the Hyogo Framework for Action 2005-2015: Building the Resilience of Nations and Communities to Disasters (Hyogo Framework)*, http://www.unisdr.org/files/8720_summaryHFP20052015.pdf

[13] *The United Nations Office for Disaster Risk Reduction (UNISDR), Hyogo Framework for Action 2005-2015: Building the resilience of nations and communities to disasters*, <https://www.unisdr.org/we/coordinate/hfa>, http://www.unisdr.org/files/1037_hyogoframeworkforactionenglish.pdf

[14] *UN wrestling with security questions one year after Baghdad bombing – Annan*, <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=11679&Cr=19&Cr1=August#.WAmERvkrldU>

[15] Ангажовано људство у мировним мисијама УН-а, <http://www.un.org/en/peacekeeping/resources/statistics/factsheet.shtml>.

[16] Ангажовање војних посматрача и стражара у мировној мисији UNTSO - *United Nations Truce Supervision Organization*; <http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/untso/>

[17] Департман за Мировне Мисије (DPKO - *Department of Peacekeeping Operations*), <http://www.un.org/en/peacekeeping/about/dpko/>

[18] Детаљне информације о тренутно активним мировним мисијама УН-а, <http://www.un.org/en/peacekeeping/operations/current.shtml>.

[19] Мапа тренутно активних мировних мисија УН-а, http://www.un.org/Depts/Cartographic/map/dpko/P_K_O.pdf

[20] Одобрени ресурси мировних мисија УН-а, http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/C.5/69/17.

[21] Укупно ангажовање људства, средстава и финансијских ресурса у мировним мисијама УН-а, http://www.un.org/en/peacekeeping/images/PKD_Infographic_web.jpg

Документа званичних органа Републике Србије

[1] Закон о ванредним ситуацијама Републике Србије, <http://prezentacije.mup.gov.rs/svs/HTML/Zakon%20o%20VS.pdf>

[2] Нацрт закона о смањењу ризика од елементарних и других непогода и управљању ванредним ситуацијама,

https://www.google.ht/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=9&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwiTvdSu6_HPAhWK2hoKHVApDrMQFghTMAg&url=http%3A%2F%2Fwww.obnova.gov.rs%2Fuploads%2Fuseruploads%2FDocuments%2FNacrt%2520zakona%2520o%2520smanjenju%2520izika%2520i%2520upravljanju%2520vanrednim%2520situacijama%2520nakon%2520primedbi%2520org.jed.MUP.doc&usg=AFQjCNEj8M1w6qV7GQp2VM6pWSPEPAyYrQ&sig2=sssAij22zeNqg6fEaUpgNA

[3] Нацрт националне стратегије смањења ризика од катастрофа и заштите и спасавања у ванредним ситуацијама http://www.caruk.rs/wp-content/uploads/nacrt_strategije-za-smanjenje-katastrofa.pdf

[4] Преглед мировних мисија у којима тренутно учествују припадници Министарства Унутрашњих Послова Републике Србије;
http://www.mup.gov.rs/cms_lat/ministarstvo.nsf/mirovna-misija.h

[5] Преглед мировних мисија УН-а и мулти националних мисија (ЕУ) у којима тренутно учествују припадници Министарства Одбране Републике Србија;
http://www.mnop.mod.gov.rs/sadrzaj.php?id_sadrzaja=14

Агенцијски извори, медији

[1] *Blast Near Baghdad U.N. Compound*, <http://www.cbsnews.com/news/blast-near-baghdad-un-compound/>

[2] *Report of the Security in Iraq Accountability Panel (SIAP), New York, 3 March 2004, UN Secretariat Summary of Main Findings and Conclusions*,
http://www.globalsecurity.org/military/library/report/2004/un-siap-report_29mar2004.pdf

[3] *Senior WHO official, Dr David Nabarro, describes his experience in the UN bombing*,
http://www.who.int/mediacentre/news/statements/2003/statment_nabarro/en/

[4] *Truck bomb kills chief U.N. envoy to Iraq*,
<http://edition.cnn.com/2003/WORLD/meast/08/19/sprj.iq.main/>

[5] *UN Headquarters Compound*, <http://www.globalsecurity.org/military/world/iraq/un-hq-baghdad-bombing.htm>

УПРАВЉАЊЕ РИЗИЦИМА У ФУНКЦИЈИ КВАЛИТЕТНОГ КОРПОРАТИВНОГ УПРАВЉАЊА

Миленко Џелетовић
Универзитет EDUCONS, Сремска Каменица – Нови Сад

Корпоративно управљање, као једна од највећих иновација у стратегијском менаџменту, препознато је као „средство” које има за циљ ефективно и ефикасно одржавање и стицање конкурентске предности у пословању акционарског друштва. Корпоративно управљање је управљачки инструмент којим се обезбеђује структура која ће моћи правилно да дефинише циљеве и обезбеди све потребне ресурсе који ће довести до остварења тих циљева и константно мерење учинка. Стварајући структуру за ефективно доношење одлука, компаније смањују ризик од нежељених ефеката из екстерне и интерне средине организације, рационалније користе ресурсе и имају лакши приступ свежем капиталу. Након догађаја који су настали у глобалном финансијском систему у периоду 2007/2008. године, све организације придају неупоредиво већи значај ризицима и управљању ризицима.

Циљ овог рада јесте да се укаже на важност везе корпоративног управљања и управљања ризиком, кроз пример „Телекома Србија” а. д. Београд, као примера компаније која је кроз активно управљање ризицима побољшала процесе и стратегије као најважније области свога пословања.

Кључне речи: *корпоративно управљање, ризик, управљање ризицима*

Увод

У савременим условима пословања које карактерише глобализација, динамично окружење, бројни корпоративни и финансијски скандали пажња великог броја компанија се сконцентрисала на пољу корпоративног управљања са посебним акцентом на управљање ризицима пословања. Будући да управљање ризиком представља веома сложен систем идентификовања, мерења и праћења ризика, као и доношења одлука о прихватању ризика, менаџмент у савременим условима пословања постаје спремнији да управља ризицима и прихвати ризике које би у неким другим условима избегао.

Процес управљања ризиком није само нови задатак који је наметнут менаџменту компанија, већ је постао и један од најважнијих подручја одговорности. Наиме, менаџмент је одговоран за дефинисање организационе структуре која омогућава адекватно идентификовање, мерење и праћење ризика што доприноси увећању вредности предузећа. Такође, менаџмент се суочава са опасношћу од губитка репутације услед одсуства контроле или непостојања адекватне контроле над процесом управљања ризицима.

Намера је да овим радом истражимо везу корпоративног управљања и управљање ризиком, односно да укажемо да одбори морају управљање ризицима поставити на место кључног процеса који ће омогућити ефикасно и ефективно остваривање циљева и имплементирање стратегије компаније, без обзира о којем типу корпоративног управљања се ради (једнодомни – односно унитарни, дводомни – односно дуални систем или комбиновани – односно хибридни систем, као и комисије одбора).

Корпоративно управљање на подручју управљања ризицима развијено је још у XVII¹ веку када је заштита интереса власника била примаран циљ за регулаторе, а истовремено и основни изазов. Управо је однос власник-менаџмент (у економској теорији познат као однос принципал-агент), са чини се често супротстављеним циљевима, допринео појави таласа регулације корпоративног управљања. У циљу спречавања неетичног понашања менаџмента и подизања свести о значају концепта јасног дефинисања надлежности и одговорности развија се пракса корпоративног управљања. Са развојем корпоративне праксе успостављена је и јача веза између корпоративног управљања и управљања ризицима.

Улога и значај корпоративног управљања

Корпоративно управљање представља дисциплину модерног управљања компанијама (акционарским друштвима), која има за циљ јачање развоја компаније, као и константно стицање и одржавање конкурентске предности обезбеђујући структуру кроз коју се постављају циљеви друштва и обезбеђују средства за постицање тих циљева и мерење учинка. У земљама у транзицији, након слома социјализма и спровођења процеса приватизације, привреде егзистирају по узору на капиталистичке моделе. Тема корпоративног управљања, којом се баве озбиљни и релевантни фактори, како у друштву, тако и у окружењу, постаје све актуелнија. Корпоративно управљање постаје тема власника, односно акционара у акционарским друштвима, менаџера који желе да остваре пословни успех, регулатора тржишта капитала, као и научне и стручне јавности. Тема корпоративног управљања је интернационална, јер представља срж пословног успеха компанија и обезбеђује стабилност привредних система држава. Може се закључити, на основу досадашњих искустава, да корпоративно управљање представља „срце“ модерног привредног капиталистичког друштвеног поретка.

Adolf Berle и *Gardiner Means*, родоначелници теорије корпоративног управљања, дефинишу корпорацију као облик предузећа у којем власници више не желе лично да одговарају за све и било које облигације предузећа, због чега настаје

¹ Основана је прва компанија *Dutch East India Company* која је емитовала акције.

одвајање власничке функције од функције управљања ресурсима предузећа, као једне од најважнијих појава у економској историји.²

Корпоративно управљање, са својим структурама и процесима, има за циљ ефективно и ефикасно стицање и одржавање конкурентске предности у пословању акционарских друштава. Вероватно је Организација за економску сарадњу и развој (OECD, *Organisation for Economic Co-operation and Development*) дала једну од најобухватнијих дефиниција корпоративног управљања која се фокусира на „скуп односа између менаџмента друштва/компаније, управног одбора, њених акционара и других заинтересованих страна - стејкхолдера. Корпоративно управљање обезбеђује и структуру кроз коју се постављају циљеви друштва и утврђују средства за достизање тих циљева и праћење учинака. Добро корпоративно управљање треба да пружи адекватне подстицаје одбору и менаџменту друштва/компаније, како би се постигли циљеви који су у интересу компаније и њених акционара и омогућило ефикасно праћење“ Присуство ефикасног система корпоративног управљања резултира „нижим трошковима капитала, подстицањем друштва/компаније да рационалније користи своје ресурсе, чиме се потпомаже раст“.³

Што је организационо окружење комплексније и динамичније, са пуно дисконтинуитета, рецесија и криза у локалном и глобалном пословању, то је улог корпоративног управљања, кроз процеса препознавања ризика и управљања истим комплекснија и важнија.

За актуелну, глобалну светску финансијску кризу која је до сада поред економске има и социјални карактер, експерти процењују да може имати још веће размере и негативне последице у односу на кризу 30-тих година прошлог века, тзв. Велику Депресију. Разлог томе је процес глобализације који је узео маха, а „произвео“ је велику осетљивост и зависност националних економија од глобалних, наднационалних финансијских и економских центара моћи, као и од институција и механизма функционисања глобалног финансијског тржишта.⁴ Криза је избила почетком августа 2007. године као криза ликвидности на хипотекарном (кредитном) тржишту⁵, а добила је глобалне размере и даље се са финансијског сектора све више преноси на реалну сферу економије већине земаља. Финансијска криза је настала као резултат злоупотребе идеје о слободном и нерегулисаном финансијском тржишту. Модел слободног тржишта је у основи добро замишљен модел, међутим имплементација је била лоше спроведена јер се на тржишту (поготово тржишту ХОВ) није узимала у обзир асиметрија информација и морални hazard.⁶

² Berle A. A., Means G. C., *The Modern Corporation and Private Property*, Macmillan, New York, 1932, у Типурић, Д. и др., *Корпоративно управљање*, Синергија Накладништво д. о. о, Загреб, 2008, стр. 11

³ OECD (Organisation for Economic Cooperation and Development). *OECD Principles of Corporate Governance*, OECD Publications Service, Paris, 2004, стр. 6

⁴ Целетовић, М., Милошевић, М., „Реални сектор економије и финансијске услуге у условима глобалне економске кризе“, у Димитријевић, Б., (уред.) *Реални сектор, финансијске институције и услуге у глобалној кризи – могућност опоравка*, Зборник Универзитета Едуконс за друштвене науке, Књига 2, Други научни скуп са међународним учешћем Универзитета Едуконс, Универзитет Едуконс, Сремска Каменица – Нови Сад, 25-26. мај 2011, стр. 270.

⁵ Целетовић, М., Милошевић, М., Пантелић, Ј., Процес секјуритизације хипотекарних кредита као основ преливања кризе са хипотекарног на финансијско тржиште, *Пословна економија*, Vol. 5, No. 1, 2011, стр. 14.

⁶ Ибид, стр. 19.

Криза у реалном сектору одражава последице у пословању предузећа, како по врсти делатности, тако и по величини. Пошто светска финансијска криза представља кризу тражње, смањење потражње на тржишту довело је до смањења пласмана роба и пада активности у производњи, као и великој неликвидности у привреди.⁷ Међу главним факторима који су пресудно утицали на ликвидност српске привреде, односно реалног сектора економије спадају: промене на финансијским тржиштима, пад куповне моћи и смањена тражња, каматни и курсни ризици, инфлаторни притисци и неодговорно понашање великих компанија.⁸ Пад нето вредности корпорација чини да зајмодавци одобравају мање зајмова, јер нето вредност компаније има улогу сличну колатерала. Када вредност колатерала опадне, зајмодавци су мање заштићени, што значи да њихови губици на зајмове могу бити већи. Зајмодавци у таквим случајевима смањују кредитирања, што пак доводи до пада инвестиција и агрегатне производње.⁹ Правни субјект на темељу кредитног портфеља или неке друге имовине, који ствара новчани ток, издаје дужнички вредносни папир. Резултат тог процеса је ново задужење и нова ликвидност која се даље може користити за кредитну експанзију.

Последице преливања кризе на реалан сектор економије су огромне, с обзиром на однос величина између финансијског и реалног сектора и у складу са том немогућношћу реалног сектора да апсорбује, односно ублажи потресе које су се десили на финансијским тржиштима широм света.¹⁰ Са микро аспекта, савремено пословно окружење, са растућом глобалном конкуренцијом и високо захтевним тржиштима подложним сталним променама, од организације захтева континуирану борбу за нове купце, тржишно учешће и конкурентне производе, а све у настојању повећања прихода, односно профита.¹¹ Савремена предузећа, посебно корпоративна, као доминантан пословно-правни ентитет нове економије, користећи развијене производне технологије, нове системе производње, као и информационе и комуникационе технологије, знатно су побољшала пословну ефикасност и подигла и унапредила конкурентску способност.¹²

⁷ Целетовић, М., Милошевић, М., „Реални сектор економије и финансијске услуге у условима глобалне економске кризе“, у Димитријевић, Б., (уред.) *Реални сектор, финансијске институције и услуге у глобалној кризи – могућност опоравка*, Зборник Универзитета Едуконс за друштвене науке, Књига 2, Други научни скуп са међународним учешћем Универзитета Едуконс, Универзитет Едуконс, Сремска Каменица – Нови Сад, 25-26. мај 2011, стр. 280.

⁸ Ибид, стр. 286.

⁹ Целетовић, М., Милошевић, М., Неадекватно вођење монетарне политике Фед-а као један од узрока настанка светске финансијске кризе, *Пословна економија*, Vol. 4, No. 2, 2010, стр. 497.

¹⁰ Целетовић, М., Милошевић, М., „Реални сектор економије и финансијске услуге у условима глобалне економске кризе“, у Димитријевић, Б., (уред.) *Реални сектор, финансијске институције и услуге у глобалној кризи – могућност опоравка*, Зборник Универзитета Едуконс за друштвене науке, Књига 2, Други научни скуп са међународним учешћем Универзитета Едуконс, Универзитет Едуконс, Сремска Каменица – Нови Сад, 25-26. мај 2011, стр. 286.

¹¹ Целетовић, М., Раденковић, Д., Барловац, Б., „Конкурентност и прилагођавање привреде Србије новом економском окружењу“, у Трајковић, С. (уред.) *Унапређење конкурентности српске привреде као оквир и подстицај инвестирања у Србији*, Зборник радова/Међународни научни скуп УКСП-ИС 2015, Економски факултет Универзитета у Приштини, Косовска Митровица, Новембар 2015, стр. 334.

¹² Ибид, стр. 343.

Пословни ризици и управљање ризиком

Након недавних догађаја везаних за настанак и ширење економско – финансијске кризе управљање ризиком и интерна контрола постали су главна брига корпоративног права и корпоративног управљања, Управљање ризиком је високо у приоритетима законодаваца, надзорних тела, менаџера, корпоративних саветника, академика, чак и политичара. Претходно, управљање ризиком које је признато у првој половини 20. века, се сматрало као типично управљачка активност за коју је највећи број друштвених наука, а нарочито корпоративно право једва имало интерес. Поменути догађаји и инциденти везани за глобалну економску кризу, променили су ову свест. Спровођењем одређеног броја реформи уведени су регулаторни захтеви у вези са управљањем ризиком. У циљу усклађености оквира, генерално је управљање ризиком слично или идентично у различитим земљама у смислу пословања, финансија и стратегије предузећа, те су стога и регулаторни захтеви слични.¹³

Свака пословна делатност, без обзира на то којој привредној грани предузеће припада и да ли је оно приватно или јавно, мало или велико, обавља се у условима неизвесности.¹⁴ Предузеће је суочено са ризицима широког спектра и то је окружење у коме се обавља свакодневна пословна активност. Општи економски ризик на следећи начин је дефинисан и *Giovanni Ferrero* својој књизи *Impresa e Management*. „У смислу који му се овде придаје, сплет ризика којима је изложено предузеће, а који потенцијално угрожавају његову 'економску виталност', обично се изражава термином 'општи зато што је ризику изложен систем предузећа у целини): ризик обично схваћен као околност да при несигурном приливу добити постоји трајна неспособност да се у променљивим околностима у предузећу, на тржишту и у окружењу суочи са променљивим захтевима за одговарајуће обештећење производних фактора, у квалитативном и квантитативном смислу различито условљених у зависности од промене економске перспективе, у дугорочној делатности самог предузећа; рекли смо 'трајно' јер ако краткорочне економске неравнотеже с једне стране не означавају стање немогућности да се покрију трошкови (стање у коме прилив прихода не може бити непрестано), с друге стране оне нису нужно сигнал нерентабилности уколико се испостави да је та неспособност покривања трошкова као одлика прилива прихода – само привремено својство.“¹⁵

Ризик можемо дефинисати као „стање у којем постоји могућност негативног одступања од пожељног исхода који очекујемо или коме се надамо. Стога можемо рећи да би ризик постојао у финансијском пословању мора да: буде могућ, изазива економску штету, буде неизвесан и буде случајан.“¹⁶ Са аспекта њиховог порекла, ризи-

¹³ Van Der Elst, C., „Risk management in corporate law and corporate governance.“ у: Sun, W., Stewart, J., Pollard, D., (ed.) *Corporate Governance and the Global Financial Crisis – International Perspectives*, Cambridge University Press, Cambridge, 2011, стр. 215.

¹⁴ Цантино, В., *Корпоративно управљање, мерење перформанси и нормативна усаглашеност система интерне контроле*, Дата статус, Београд, 2009, стр. 35.

¹⁵ Ferrero, G., *Impresa e Management*, Giuffrè, Milano, 1987, стр. 38, и Цантино, В., *Корпоративно управљање, мерење перформанси и нормативна усаглашеност система интерне контроле*, Дата статус, Београд, 2009, стр. 36.

¹⁶ Vaughan, E. J., Vaughan, T. M., *Основи осигурања – Управљање ризицима*, МАТЕ, Загреб, 1995.

ци могу бити економске и некономске природе. Они који проистичу из променљивих околности у општем окружењу (промене привредних токова) и у специфичном окружењу (промене конкретним тржишта на којима предузеће послује) су ризици економске природе. Ризици некономске природе нису везани за околности у којима предузеће послује, већ за опште друштвене одговорности, природне непогоде и др.¹⁷

Препознајући важност економских и некономских ризика *Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission* (COSO) дао је водећи оквир интерне контроле и управљања ризиком предузећа, који гласи:

„Управљање ризиком предузећа је процес, који врши борд директора предузећа, менаџмент и остало особље, примењено у окружењу стратегије и кроз предузеће, осмишљено да идентификује потенцијалне догађаје који могу утицати на предузећа, и управљати ризиком у оквиру својих апетита ризика, како би пружио разумну гаранцију у погледу циљева предузећа“.¹⁸

Предвиђени оквир управљања ризиком треба да помогне компанијама у постизању циљева у погледу стратегије, пословања, извештавања и усклађености.¹⁹ Стратешка улога надзора од стране одбора директора нарочито је добила на значају у временима настанка и трајања финансијске кризе.

Управљање ризицима не треба посматрати као једну од техника оперативног управљања, већ као битну компоненту у управљању предузећем, која је везана за константни развој система менаџмента и која има значајне организационе последице, те је стога јасно подударане и прожимање са корпоративним управљањем па се тако у последње време спајају системи управљања ризицима и интерне контроле, и обједињују у функцију (*Risk and Control*) која треба да постоји на свим нивоима организације и да скупом процеса, средстава и ресурса пружи објективне гаранције за постизање пословних циљева. У оквиру такве функције управљање ризицима и интерна контрола добијају улогу инструмената који управним органима омогућавају транспарентно информисање на основу кога они доносе исправне одлуке.²⁰

Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission (COSO) захтева да одбор директора игра критичнију улогу у „надгледању широког компанијског приступа у управљању ризиком“, што претпоставља разумевање суштине ризика, сагласност о висини ризика, захтев за ефикасности ефикасност система управљања ризиком, преглед портфолија ризика и редовно информисање о одговору на кључне изложености ризика.²¹ Наведене захтеве поткрепљује и документ Јачање управљања ризиком предузећа за стратешку предност, дајући смернице вишем менаџменту у томе како помоћи одбору директора у улози надгледања.²²

¹⁷ Цантино, В., *Корпоративно управљање, мерење перформанси и нормативна усаглашеност система интерне контроле*, Дата статус, Београд, 2009, стр. 37.

¹⁸ *Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission (COSO), Enterprise Risk Management — Integrated Framework/Executive Summary*, AICPA Inc., New York, September 2004, стр. 2.

¹⁹ Ибид, стр. 3.

²⁰ Опширније: Цантино, В., *Корпоративно управљање, мерење перформанси и нормативна усаглашеност система интерне контроле*, Дата статус, Београд, 2009, стр. 40-42.

²¹ *Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission (COSO), Effective Enterprise Risk Oversight: The Role of the Board of Directors*, AICPA Inc., New York, September 2004, стр. 2-3.

²² *Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission (COSO), Strengthening Enterprise Risk Management for Strategic Advantage*, AICPA Inc., New York, September 2004.

Многа законодавна и регулаторна тела су користили поменуте оквири управљања ризицима, захтевајући од компанија да имплементирају системе управљања ризицима и извештавања о њима. Током последње деценије управљање ризиком је све више уграђивано у корпоративни закон и корпоративно управљање. Имплементирање прати развој тумачења обавеза одбора директора и менаџмента великих компанија и на путу развоја, могу се идентификовати различити кораци. Прва компанијска акта прописују да „пословањем предузећа управља директор који врши сва овлашћења компаније“. Француски, холандски и белгијски кодекси прописују да је обавеза одбора директора да управља компанијом. По немачкој дводомној структури управни одбор је одговоран за управљање, а надзорни одбор надгледа управљање компанијом. Уобичајено је да одредбе корпоративних аката које се односе на заступање компаније прописују те обавезе.²³

Већина аката уопштено поставља начела и не прописује, већ само понегде указује на специфичне обавезе као што је нпр. обавеза припреме и достављања благовремених финансијских информација различитих врста, док се у неким земљама, попут Холандије, захтеви за управљањем прецизирају у смислу обавезе савесног и одговорног управљања са акцентом на очување целокупне имовине компаније. Међутим, недостају било какве даље јасне правне смернице шта се од одбора захтева да уради како би се испоштовала ова општа обавеза управљања.²⁴

У различитим кодексима корпоративног управљања обавезе одбора директора наспрам интерних контрола и управљања ризиком су различито постављене, али су све више развијене и уређеније.

Добра пракса корпоративног управљања на примеру „Телекома Србија“ а. д. Београд

Корпоративно управљање у „Телекому Србија“ а. д. Београд је уређене Кодексом корпоративног управљања, који је донео Надзорни одбор „Телеком Србија“ а. д., на својој првој седници одржаној дана 26. јуна 2012. године. Циљ кодекса је да се успоставе принципи корпоративне праксе и добри пословни обичаји у вези са правима акционара, оквирима и начином деловања носилаца корпоративног управљања, а све у циљу побољшање пословања и остваривање дугорочног пословног развоја компаније на добробит акционара:

Корпоративни органи Друштва су: Скупштина, Надзорни одбор и Извршни одбор. Надзорни одбор „Телеком Србија“ а. д. Београд има 7 (седам) чланова, који

²³ Van Der Elst, C., „Risk management in corporate law and corporate governance.“ у: Sun, W., Stewart, J., Pollard, D., (ed.) *Corporate Governance and the Global Financial Crisis – International Perspectives*, Cambridge University Press, Cambridge, 2011, стр. 217

²⁴ Van Der Elst, C., „Risk management in corporate law and corporate governance.“ у: Sun, W., Stewart, J., Pollard, D., (ed.) *Corporate Governance and the Global Financial Crisis – International Perspectives*, Cambridge University Press, Cambridge, 2011, стр. 217

између себе бирају председника Надзорног одбора, док Извршни одбор има 7 (седам) чланова који чине извршни директори, од којих једног Надзорни одбор именује за генералног директора.²⁵

„Телеком Србија“ а. д. Београд и повезана правна лица су у свом редовном пословању посебну пажњу усмерили ка управљању ризицима, како би минимизирали потенцијалне негативне утицаје на финансијску позицију и пословање друштва у ситуацији непредвидивости финансијских тржишта. Процес управљања ризицима је дефинисан финансијским и рачуноводственим политикама.

Пословање „Телекома Србија“ а. д. Београд у различитом обиму, изложена одређеним финансијским ризицима, и то:²⁶

- тржишном ризику (који обухвата: ризик од промене курса страних валута, ризик од промене каматних стопа и ценовник ризик),
- ризику ликвидности и
- кредитном ризику.
- управљање ризиком капитала

Будући да пословање „Телеком Србија“ а. д. и повезаних правних лица карактерише диверсификација пословања и географска дисперзија, утврђивање политике управљања ризицима је представљало приоритет управљачких органа. Утврђивањем политике управљања ризицима у „Телекому Србија“ а. д. у циљу идентификовања и анализирање ризика којима је група изложена, са одређивањем лимита и контрола за ризике, уз праћење ризика и придржавање утврђених лимита. Статутарни органи Групе су основани у циљу надзирања начина на који руководство управља ризицима са којима се Група суочава.

Тржишни ризик

Тржишни ризик је ризик од промена тржишних цена као што су: девизни курсеви, каматне стопе и цене инструмената капитала, које могу имати негативан ефекат на приходе компаније или вредност њихових финансијских инструмената. Циљ управљања тржишним ризиком је контрола изложености тржишном ризику у оквиру прихватљивих параметара, уз остварење оптималног приноса.²⁷ Руководство „Телекома Србија“ а. д. је установило политику за управљање ризиком од промена курса страних валута у односу на њихову функционалну валуту путем хеџинг трансакција, где год је то могуће.²⁸

„Телекома Србија“ а. д. је изложен ризицима који кроз ефекте промена висине тржишних каматних стопа делују на њихову финансијску позицију, резултат пословања и токове готовине, а који углавном проистиче из дугорочних кредита од

²⁵ Телеком Србија, Преузето 13.01.2017. са <https://www.mts.rs/otelekomu/onama/korporativni-organi>.

²⁶ Телеком Србија, *Консолидовани годишњи извештај о пословању за 2015. годину*, Београд, 2016, стр. 54.; Телеком Србија, *Консолидовани годишњи извештај о пословању за 2014. годину*, Београд, 2015, стр. 72.

²⁷ Телеком Србија, *Финансијски извештаји са мишљењем ревизора за 2015. годину*, Београд, 2016, стр. 45.

²⁸ Ибид, стр. 45.

банка и кредита од добављача са варијабилном каматном стопом (кредити одобрени по варијабилној каматној стопи излажу друштво каматном ризику новчаних токова). Ризик од промене каматних стопа такође проистиче из краткорочних финансијских средстава са варијабилном каматном стопом, која излажу друштво каматном ризику новчаних токова, као и из финансијских средстава одобрених по фиксној каматној стопи што излаже компанију ризику промене фер вредности каматне стопе. На дан 31. децембра 2015. и 2014. године обавезе по кредитима су углавном изражене у ЕУР са варијабилном каматном стопом, која је везана за Еурибор.²⁹

Бруто каматна стопа на кредите одобрене од стране добављача не може да пређе ниво од Еурибор увећан за маржу до 2% годишње. За уговоре у РСД усклађивање се врши на бази раста потрошачких цена изнад 5% само током грејс периода. „Телеком Србија“ а. д. врши анализу изложености ризику од промене каматних стопа на динамичкој основи узимајући у обзир алтернативне изворе финансирања и рефинансирање, пре свега за дугорочне обавезе будући да оне представљају најзначајнију каматносноу позицију.³⁰

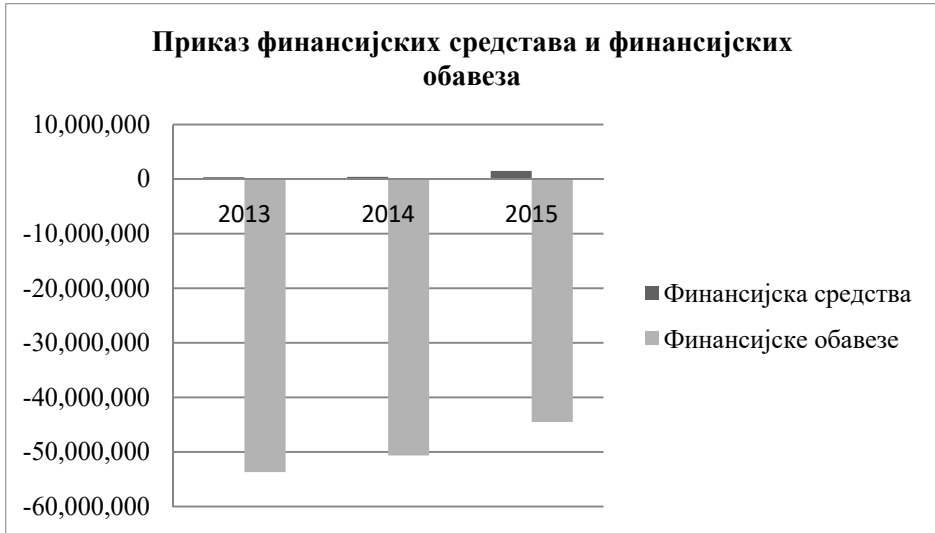
Табела 1 – Каматни профил каматносноних финансијских инструмената

	31.12.2013.	31.12.2014.	31.12.2015.
Финансијска средства			
Инструменти са фиксном каматном стопом	333,788	414,311	848,952
Инструменти са варијабилном каматном стопом	-	-	650,000
Укупно	333,788	414,311	1,498,952
Финансијске обавезе			
Инструменти са фиксном каматном стопом	(373,742)	(506,215)	(457,155)
Инструменти са варијабилном каматном стопом	(53,340,911)	(50,145,247)	(44,065,070)
Укупно	(53,714,653)	(50,651,462)	(44,522,225)

(Извор: Аутор према Телеком Србија, *Финансијски извештаји са мишљењем ревизора за 2015. годину*, Београд, 2016, стр. 47; Телеком Србија, *Финансијски извештаји са мишљењем ревизора за 2014. годину*, Београд, 2015, стр. 45)

²⁹ Телеком Србија, *Консолидовани годишњи извештај о пословању за 2015. годину*, Београд, 2016, стр. 73

³⁰ Телеком Србија, *Финансијски извештаји са мишљењем ревизора за 2015. годину*. Београд, 2016, стр. 47

Графикон 1 – Каматни профил каматоносних финансијских инструмената

(Извор: Аутор према Телеком Србија, *Финансијски извештаји са мишљењем ревизора за 2015. годину*, Београд, 2016, стр. 47; Телеком Србија, *Финансијски извештаји са мишљењем ревизора за 2014. годину*, Београд, 2015, стр. 45)

У случају да је каматна стопа на обавезе по кредитима (од банака и добављача), израженим/везаним за ЕУР, била већа/мања за 0.1 процентни поен на годишњем нивоу уз остале непромењене варијабле, добит за 2015. годину након опорезивања и капитал на дан 31. децембра 2015. године били би мањи/већи за РСД 60,314 хиљада (2014. година: РСД 65,942 хиљаде) као резултат већег/мањег расхода камата.³¹

Са једне стране компанија није изложено ризику од промене цена власничких хартија од вредности с обзиром да у билансу стања нема улагања класификованих као расположива за продају или као финансијска средства по фер вредности чији се ефекти промена у фер вредности исказују у билансу успеха. Са друге стране тржишних ризика који утиче на пословање „Телекома Србија“ а. д. и повезана правна лица је ризик од промене цена услуга, јер се компанија суочава са све јачом конкуренцијом у области мобилне телефоније, интернета и мултимедије, као и у области фиксне телефоније што се настоји надоместити увођењем разноврсних услуга.

Телеком Србија а. д. је највећим делом изложен тржишним ризицима пословања, што у условима изражене конкуренције подразумева континуирано преиспитивање политике управљања тржишним ризицима и проактивно деловање. Телеком Србија а. д. са успехом врши контролу изложености овој врсти ризика. Имајући у виду значај пословања Телеком Србија а. д. на националном нивоу улажу се напори за унапређењем постојећег стања.

³¹ Телеком Србија, *Финансијски извештаји са мишљењем ревизора за 2015. годину*. Београд, 2016, стр. 47.

Ризик ликвидности

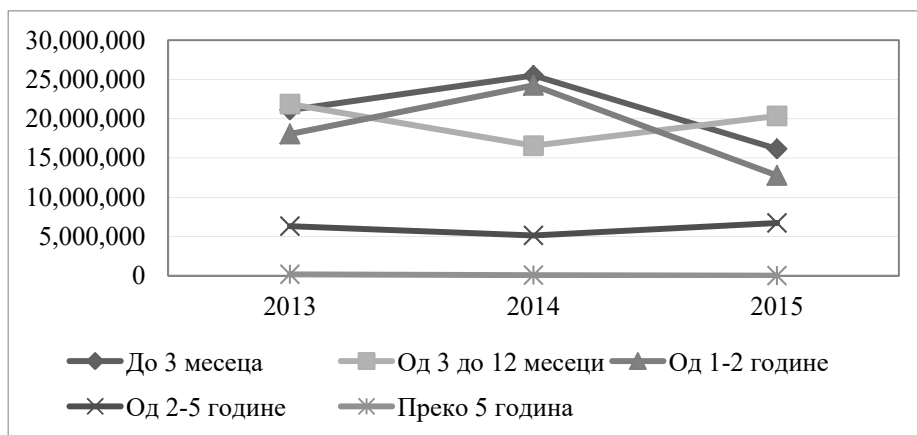
Ликвидност представља способност предузећа да измири доспеле обавезе, односно способност финансирања својих обавеза и покрића расхода. С обзиром да проблеми с ликвидношћу могу да оставе и шире последице на финансијски систем предузећа неопходно је да се адекватно управља ликвидношћу. Управљање ликвидношћу представља један од основних принципа пословања, које заправо подразумева управљање новчаним токовима из пословних активности, активности инвестирања и активности финансирања. Анализа и стално праћење свих прилива и одлива новчаних средстава је неопходна како би се адекватно вршило усклађивање новчаних токова по динамици и времену доспећа. Предузећа се могу суочити са проблемом неликвидности, а као најчешћи узроци издвајају се: (1) неусклађености рокова доспећа обавеза и потраживања, (2) изостанак реализације очекиваних прилива, (3) изостанак планираних аранжмана са банкама, (4) нерентабилно пословање и губици у пословању, (5) висока кредитна ангажованост и (6) погрешне процене у изради финансијских пројекција.

Будући да се ризик ликвидности у основи своди на ризик наплате фактурисаних потраживања и ризик неадекватне усклађености динамике којом се реализују приходи и расходи, неопходно је континуирано пратити стање обавеза и потраживања, као и извештаје о реализацији буџета. У циљу управљања ризиком ликвидности, усвојене су финансијске политике којима је дефинисан максимални износ авансног плаћања испоручиоцима радова, опреме и услуга, грејс период и дужина отплате. Сагледавање стања потраживања и обавеза потребно је вршити на дневном, недељном и месечном нивоу. С обзиром да Телеком Србија има велики број пословних партнера, односно купаца и добављача, потребна је значајна ИТ подршка и стандардизација извештаја. Такође, у таквим околностима ризик наплате потраживања захтева додатну пажњу и опрезност имајући у виду тренутне макроекономске индикаторе и ликвидност привреде Републике Србије..

Табела 2 – Рочност доспећа финансијских обавеза у хиљадама динара

Финансијске обавезе рочност	31. децембар 2013.	31. децембар 2014.	31. децембар 2015.
Књиговодствена вредност	64,710,791	68,843,751	54,343,399
До 3 месеца	21,100,018	25,510,385	16,159,797
Од 3 до 12 месеци	21,869,938	16,571,920	20,353,989
Од 1-2 године	18,050,996	24,246,874	12,765,671
Од 2-5 година	6,315,411	5,137,123	6,709,247
Преко 5 година	168,253	81,759	18,896
Укупно	67,504,616	71,548,061	56,007,600

(Извор: Аутор према Телеком Србија, *Финансијски извештаји са мишљењем ревизора за 2015. годину*, Београд, 2016, стр. 47; Телеком Србија, *Финансијски извештаји са мишљењем ревизора за 2014. годину*, Београд, 2015, стр. 45; Телеком Србија, *Финансијски извештаји са мишљењем ревизора за 2013. годину*, Београд, 2014, стр. 33.)

Графикон 2 – Рочност доспећа финансијских обавеза у хиљадама динара

(Извор: Аутор према Телеком Србија, *Финансијски извештаји са мишљењем ревизора за 2015. годину*, Београд, 2016, стр. 47; Телеком Србија, *Финансијски извештаји са мишљењем ревизора за 2014. годину*, Београд, 2015, стр. 45; Телеком Србија, *Финансијски извештаји са мишљењем ревизора за 2013. годину*, Београд, 2014, стр. 33)

Кредитни ризик

Изложеност Телеком Србија кредитном ризику је примарно условљена појединачним карактеристикама сваког купца. Кредитним ризиком се управља предузимањем одговарајућих мера и активности на нивоу Друштва, као што је процена ризика клијента, праћење пословања клијента и његовог финансијског стања, као и управљање потраживањима и ненаплативим потраживањима. Друштво нема значајну концентрацију ризика будући да има широку базу неповезаних купаца са појединачно малим обавезама.³²

Табела 3 – Старосна структура потраживања Телеком Србија у хиљадама динара

Старосна структура	31. децембар 2014.	31. децембар 2015.
До 60 дана	12.832.962	12.178.384
Од 60 до 180 дана	758.316	860.942
Од 180 до 360 дана	709.467	694.097
Преко 360 дана	9.761.975	9.977.418
Укупно	24.062.720	23.710.841

(Извор: Аутор)

³² Телеком Србија, *Финансијски извештаји са мишљењем ревизора за 2015. годину*, Београд, 2016, стр. 51

Оперативни планови ликвидности и праћење њихове реализације су значајни за контролисање ризика ликвидности. Ризик од губитка дела прихода или неоправданог настанка расхода појављује се и услед оперативних ризика у који спада неадекватна организација пословања, нестручност запослених, несавесност и злоупотреба. Због наведеног неопходно је да се организација перманентно анализира и прилагођава потребама пословања. Адекватна организациона структура има за циљ да на економски одржив начин омогући унификацију пословних процеса и сигурност и ефикасност у пословању финансијским средствима. Оперативни ризик се отклања пословним и технолошким процедурама и упутствима за рад који се обележавају на адекватан начин и имплементирају, спроводе и контролишу путем интегрисаних и јединствених информатичких решења.

Управљање ризиком капитала

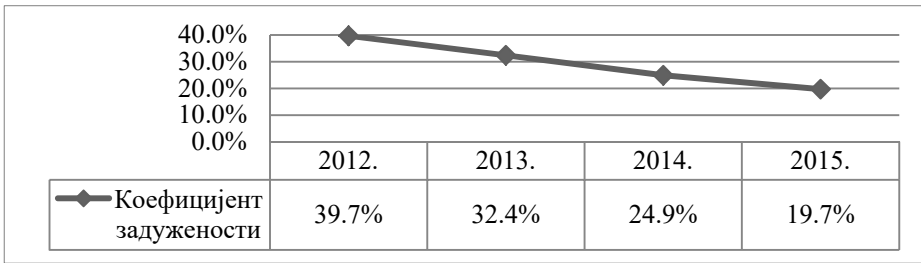
Политика „Телекома Србија“ а. д. и сваког повезаног правног лица је да обезбеди довољан ниво капитала како би се очувало поверење инвеститора, кредитора и тржишта, као и да се одржи будући развој пословања, односно да задржи способност да настави са својим пословањем у неограниченом периоду, како би очувало оптималну структуру капитала, са циљем да смањи трошкове капитала, а власницима капитала обезбеди адекватне накнаде. Капитал се прати на основу коефицијента задужености, који се израчунава као однос нето дуговања датог друштва које се добија када се укупне обавезе по кредитима (укључујући краткорочне и дугорочне, као што је приказано у билансу стања) умање за готовину и готовинске еквиваленте и његовог укупног капитала који се добија као збир капитала исказаног у билансу стања и нето дуговања.³³

Табела 4 – Коефицијент задужености за период 2012-2015. године

	31.12.2012	31.12.2013.	31.12.2014.	31.12.2015.
Кредити и зајмови	76,589,030	53,714,653	50,651,462	44,522,225
Минус: готовина и готовински еквиваленти	(10,862,273)	(2,012,387)	(12,745,242)	(12,829,897)
Нето дуговање	65,726,757	51,702,266	37,906,220	31,692,328
Сопствени капитал	100,005,817	107,763,107	114,176,379	129,530,186
Капитал – укупно	165,732,574	159,465,373	152,082,599	161,222,514
Коефицијент задужености	39.7%	32.4%	24.9%	19.7%

(Извор: Аутор према Телеком Србија, *Финансијски извештаји са мишљењем ревизора за 2015. годину*, Београд, 2016, стр. 50; Телеком Србија, *Финансијски извештаји са мишљењем ревизора за 2014. годину*, Београд, 2015, стр. 48; Телеком Србија, *Финансијски извештаји са мишљењем ревизора за 2013. годину*, Београд, 2014, стр. 35)

³³ Телеком Србија, *Финансијски извештаји са мишљењем ревизора за 2014. годину*. Београд, 2015, стр. 50

Графикон 3 – Коефицијент задужености за период 2012-2015. године

(Извор: Аутор према Телеком Србија, *Финансијски извештаји са мишљењем ревизора за 2015. годину*, Београд, 2016, стр. 50; Телеком Србија, *Финансијски извештаји са мишљењем ревизора за 2014. годину*, Београд, 2015, стр. 48; Телеком Србија, *Финансијски извештаји са мишљењем ревизора за 2013. годину*, Београд, 2014, стр. 35)

Приметно је константно смањење коефицијента задужености у последње четири године које је условљено отплатом кредитних обавеза

У 2015. години није било значајних промена у политикама управљања ризицима које се преиспитују да би одражавале промене у условима на тржишту и делатностима друштава.

Закључак

Аутор је овим радом покушао да оснажи улогу одбора директора у побољшању корпоративног управљања, указујући на кључну улогу управљања ризика, као процеса који нам може помоћи у идентификовању потенцијалних догађаја који могу утицати на корпорацију, као и процес који ће нам помоћи да ефикасно и ефективно остваримо зацртане циљева корпорације. Аутор је, нажалост, свестан неразвијености корпоративног управљања у Србији и поред напора које улаже Међународна финансијска корпорација, али и поред измењеног законског оквира у овој области.

Разумевање стратегијских циљева и стратегијских праваца, њихово развијање и мерење достигнутог нивоа перформанси, контрола остварења и употреба добијених информација за сврхе ефективног управљања, у савременим условима постају критични фактори успеха. Наравно да овај изузетно комплексан процес, праћен бројним изазовима, ризицима и проблемима захтева високоодговоран и професионални менаџмент, са одговарајућом информационом подршком и системом информисања.³⁴

Нужно је да Одбори ангажују менаџере који могу да се баве ризиком и предвиђањем будућих губитака, како би се обезбедило одговарајуће управљање ризиком. Исто тако стејкхолдери очекују од корпорација има потпуно знање о ризицима који

³⁴ Џелетовић, М., Раденковић, Д., Барловац, Б., „Конкурентност и прилагођавање привреде Србије новом економском окружењу“, у Трајковић, С. (уред.) *Унапређење конкурентности српске привреде као оквир и подстицај инвестирања у Србији*, Зборник радова/Међународни научни скуп УКСП-ИС 2015, Економски факултет Универзитета у Приштини, Косовска Митровица, Новембар 2015, стр. 345.

могу да доведу до неиспуњења зацртаних циљева и стратегије. Уколико сви учесници у ланцу корпоративног управљања имају свест о важности управљања ризицима, кроз стварања система који ће обезбедити боље повратне информације и непрекидног идентификовања и решавања проблема, организација ће бити у стању да оствари напредак у своје три кључне области:

- Стратегија ће бити ефикаснија у погледу одбацивања стратешких одлука које су директно повезане са предвиђеним ризиком, па се организације неће суочити са непредвиђеним догађајем који може да доведе прекида процеса, кашњења у реализацији зацртаних циљева и неочекиваних финансијских губитака;

- Процеси ће бити ефикаснији јер је могуће предвидети промене које могу да утичу на исте;

- Операције ће бити ефективније и ефикасније јер ће се ризици и промене благовремено идентификовати и организација може благовремено да предузме све кораке како би се избегле штете неизвршење предвиђених операција.

Приказујући пример „Телекома Србија“ а. д. Београд, као добре праксе корпоративног управљања и управљања ризицима, овим радом се указује на значај унапређења система корпоративног управљања у Републици Србији. Само квалитетан систем корпоративног управљања и управљања ризицима, имплементиран у компанијама, може обезбедити профитабилније, рентабилније и успешније пословање, и у крајњој инстанци пружити већи допринос развоју националне привреде, као и друштва у целини.

Литература

[1] Berle A. A., Means G. C., *The Modern Corporation and Private Property*, Macmillan, New York, 1932.

[2] Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission (COSO), *Enterprise Risk Management — Integrated Framework/Executive Summary*, AICPA Inc., New York, September 2004.

[3] Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission (COSO), *Effective Enterprise Risk Oversight: The Role of the Board of Directors*, AICPA Inc., New York, September 2004.

[4] Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission (COSO), *Strengthening Enterprise Risk Management for Strategic Advantage*, AICPA Inc., New York, September 2004.

[5] Ferrero, G., *Impresa e Management*, Giuffrè, Milano, 1987

[6] OECD (Organisation for Economic Cooperation and Development). *OECD Principles of Corporate Governance*, OECD Publications Service, Paris, 2004.

[7] Van Der Elst, C., „Risk management in corporate law and corporate governance.“ у: Sun, W., Stewart, J., Pollard, D., (ed.) *Corporate Governance and the Global Financial Crisis – International Perspectives*, Cambridge University Press, Cambridge, 2011.

[8] Vaughan, E. J., Vaughan, T. M., *Основи осигурања – Управљање ризицима*, MATE, Загреб, 1995.

[9] Телеком Србија, <https://www.mts.rs/otelekomu/onama/korporativni-organi>

[10] Телеком Србија, *Консолидовани годишњи извештај о пословању за 2015. годину*, Београд, 2016.

[11] Телеком Србија, *Консолидовани годишњи извештај о пословању за 2014. годину*, Београд, 2015.

- [12] Телеком Србија, *Финансијски извештаји са мишљењем ревизора за 2015. годину*. Београд, 2016.
- [13] Телеком Србија, *Финансијски извештаји са мишљењем ревизора за 2014. годину*. Београд, 2015.
- [14] Телеком Србија, *Финансијски извештаји са мишљењем ревизора за 2013. годину*. Београд, 2014.
- [15] Типурић, Д. и др., *Корпоративно управљање*, Синергија Накладништво д. о. о, Загреб, 2008.
- [16] Цантино, В., *Корпоративно управљање, мерење перформанси и нормативна усаглашеност система интерне контроле*, Дата статус, Београд, 2009.
- [17] Целетовић, М., Милошевић, М., „Реални сектор економије и финансијске услуге у условима глобалне економске кризе“, у Димитријевић, Б., (уред.) *Реални сектор, финансијске институције и услуге у глобалној кризи – могућност опоравка*, Зборник Универзитета Едуконс за друштвене науке, Књига 2, Други научни скуп са међународним учешћем Универзитета Едуконс, Универзитет Едуконс, Сремска Каменица – Нови Сад, 25-26. мај 2011, стр. 269-288.
- [18] Целетовић, М., Милошевић, М., Неадекватно вођење монетарне политике Фед-а као један од узрока настанка светске финансијске кризе, *Пословна економија*, Vol. 4, No. 2, 2010, стр. 489-515.
- [19] Целетовић, М., Милошевић, М., Пантелић, Ј., Процес сејуритизације хипотекарних кредита као основ преливања кризе са хипотекарног на финансијско тржиште, *Пословна економија*, Vol. 5, No. 1, 2011, стр. 1-22.
- [20] Целетовић, М., Раденковић, Д., Барловац, Б., „Конкурентност и прилагођавање привреде Србије новом економском окружењу“, у Трајковић, С. (уред.) *Унапређење конкурентности српске привреде као оквир и подстицај инвестирања у Србији*, Зборник радова/Међународни научни скуп УКСП-ИС 2015, Економски факултет Универзитета у Приштини, Косовска Митровица, Новембар 2015, стр. 334-350.

УПРАВЉАЊЕ ПРОЦЕСИМА И ИНТЕГРИСАНИМ СИСТЕМИМА МЕНАЏМЕНТА

Душко Р. Јовановић и Никола Ј. Миленковић
Висока школа за менаџмент и економију, Крагујевац
Бојан М. Думоњић
Универзитет Унион, Београдска банкарска академија

Појава све веће заинтересованости за теме о системима менаџмента, али и за концепт њихове интеграције у различитим организационим системима, условила је потребу за разјашњавањем основних концепата и појмова који су у вези с њима. У овом раду биће објашњени основни појмови, приказана веза и значај процеса, али и место и значај управљања процесима у интегрисаним системима менаџмента.

Кључне речи: *процес, контрола, менаџмент, интегрисани*

Увод

Међународна организација за стандардизацију, и све друге организације које пружају подршку овом глобалном феномену, намећу нам одређене захтеве који су све више тражени, а некада и неопходни са савремено пословање. Пошто не постоји стандард који ће у потпуности задовољити све заинтересоване стране у неком пословном систему, било је неопходно развити више стандарда који ће надовезивањем покрити већину или све захтеве који се тичу озбиљног пословања. Проблем који се затим јавио тиче се повезивање свих захтева у јединствену целину, која ће у потпуности обезбедити ефикасност и ефективност пословања. Осим различитих приступа интеграцији, јавили су се и одређени проблеми интеграције, али где су ту процеси? Циљ овог рада је успостављање везе процеса, тј. њиховог управљања са интегрисаним системима менаџмента. Проверићемо њихово место, значај, утицај на ИМС, али и да ли су они у основи решења свих проблема који се јављају на том путу интеграције. Зато морамо поћи од почетка, од основних појмова.

Процеси

Како би стекли адекватну слику о појму процеса, али и о његовој вези са интегрисаним менаџмент системима, морамо поћи од самог почетка. Прво питање које се намеће је: Шта је то процес? Процесе на које мислимо су процеси везани за не-

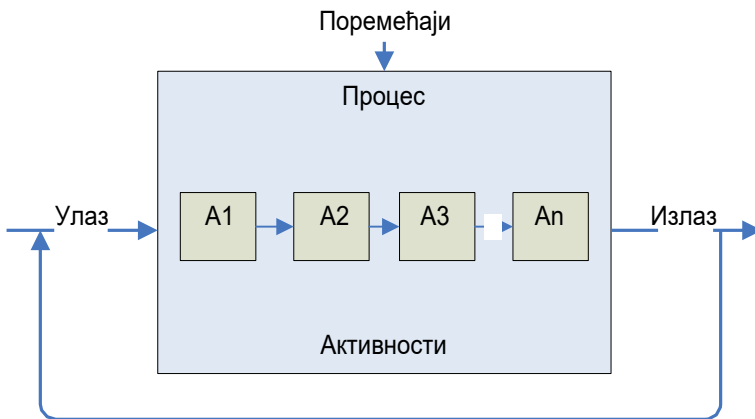
ки организациони систем. Дефиниције појединих аутора о организационим процесима (за потребе рада поистоветићемо пословни процес и организациони процес) би биле:

– „Пословни процес је специфичан низ пословних активности у времену и простору који има свој почетак и крај и прецизно дефинисане улазе и излазе“.[1]

– „Пословни процес је свака активност или група активности који узимају улазе, повећавају му вредност и тиме производе излазе за унутрашњег или спољашњег корисника“.[2]

– „Пословни процес је низ активности које изводи организациони актер да би произвео и утрошио ресурсе“.[3]

Прегледом дела различитих аутора на ту тему можемо закључити следеће: Процес је низ одређених активности који на основу улаза ствара одређене излазе. Овај закључак је општи, и донет је на основу особина свих организационих процеса. Дефиниција која највише одговара тематици овога рада је дефиниција процеса дата у стандарду СРПС ИСО 9000:2007 која каже „Процес је скуп међусобно повезаних или међусобно делујућих активности који претвара улазне елементе у излазне елементе“ [3]. Можемо закључити да се процеси налазе у основи сваке производње и пружања услуге и да све можемо посматрати као процес или његов део. Сваки систем (организациони) се састоји од низа процеса. Упростићена слика система у чијој основи је процес са припадајућим активностима приказана је на слици 1.

Слика 1 – Процес у неком систему

Под активношћу (A1, A2, ... , An) подразумевамо покрете, захвате, операције (али и њихове скупове) [4]. Све су то саставни делови одговарајућих процеса. Шта још знамо о процесима? Најзначајније својство процеса је лако декомпоновање (уситњавање), али лако и укрупњавање. Што нам даје одређене предно-

сти ако системе посматрамо кроз одговарајуће процесе. Преко процеса најбоље можемо:

- Сагледати структуру пословног система
- Дефинисати надлежности и одговорности у пословном систему
- Одредити подела рада
- Уредити пословни систем
- Управљати пословним системом (квалитетом, трошковима, процесима, ресурсима)
- Дефинисати модели пословног система
- Остварити креативна компонента производног система
- Откривати места и узроци лошег рада, ниске продуктивности, спорог рада и прекорачење рокова, увећаних трошкова, лошег квалитета, недовољне ефикасности пословања
- Примењивати захтеве светских стандарда (ИСО 9000, ИСО 14000, ИСО 22000...)

Сада видимо да се процесима може лако управљати, а и преко њих управљати организационим системом као целином. Такође они су основа за адекватну примену било ког међународног стандарда, а самим тим и основа њиховој интеграцији.

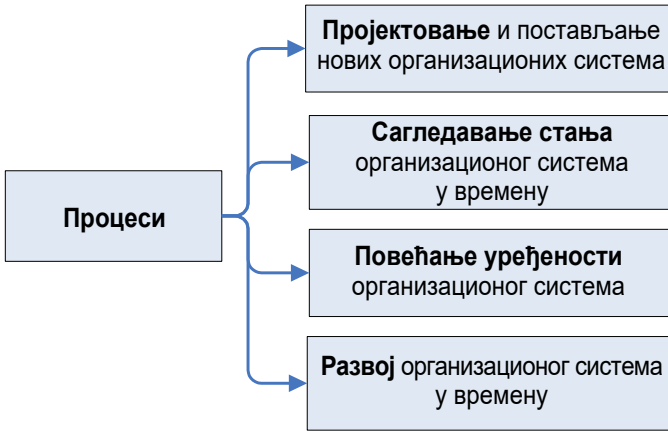
Шта је још важно уочити? Ако посматрамо процес, са становишта улаза и излаза, и његове сврхе уопште можемо рећи да је процес скупа активности које реализује производ или услуга или у томе учествује са циљем задовољења потреба корисника процеса. То јест, излаз има циљ да задовољи нечије потребе процеси који се одвијају унутар организационог система су ти који својим деловањем задовољава потребе заинтересованих страна.

Јако важан појам из домена организационих система је структура организационог система. Шта је то организациони систем а шта његова структура? То је сложен систем који примењује организацију, тј. структуриран процес у коме индивидуе и групе утичу једне на друге, да би постигла своје циљеве као претпоставку свог опстанка и развоја. Структуру организационог система чини скуп међусобно повезаних подсистема обједињених заједничком сврхом постојања организационог система. Подсистем организационог система је циљно уређен скуп процеса којима се остварује трансформација улаза у жељени излаз ради остваривања оптималних резултата. Основу структуре подсистема организационог система а тиме и организационог система чине процеси. Како све можемо сагледати структуру неког организационог система, можемо помоћу:

- каталога производа/услуга
- организационе структуре
- људских ресурса
- расположиве опреме
- преко процеса [4].

У последње време ништа се значајно у организационим системима не ради без процеса као основе. Они су полазиште и база за пројектовање организационог система, повећање продуктивности, боље коришћење ресурса, примену захтева светских стандарда, пројектовање информационих система и управљање [5].

Процеси су основа за:

Слика 2 – Процеси као основа

Како би што боље сагледали процесе и њихове међусобне везе, користе се одређени алати. За адекватно приказивање процеса најчешће се користе Карта процеса и Дијаграм тока процеса. Кроз њих видимо границе процеса, редослед активности, потребне ресурсе, поремећаје који се јављају (или могу јавити), неопходне предуслове за извршење активности.

Разврставање процеса неког организационог система није једноставно али је неопходно. Ако успоставимо одређене критеријуме, процесе можемо разврстати у односу на предмет рада, на производне и услужне; у односу на утицај који процес има на предмет рада на директне и индиректне; у односу на начин одвијања процеса, на рутинске, креативне и комбиноване; у односу на стање и значај процеса за одређене тренутне циљеве пословног система на приоритетне, критичне и кључне.

Али како доћи до тога? Процесе пре свега требамо идентификовати. То је почетни корак, који је основа за даљи рад са њима. Процеси се идентификују анатомским приступом пословном систему полазећи од предмета рада, груписаног, класификованог, специфицираног структуром баш за потребе лаког идентификовања.

Анатомску структуру организационог система чини теоретски скуп подсистема и припадајућих им процеса. Анатомску структуру организационих система чине подсистеми: услуга и/или производње (као специјализовани подсистем), маркетинга, истраживања и развоја, набавке, људских ресурса, квалитета, продаје, финансија, економике, информациони подсистем, правно нормативни подсистем, и подсистем управљања (менаџмента). Анатомска структура организационих система са наведеним подсистемима је заједничка као полазна основа за све организационе системе. Сваки од подсистема у себи би требало да садржи одређене процесе.

Управљање процесима

Управљање процесима дефинишемо као континуалну активност вођења и побољшања процеса. Јуран институт подвлачи да управљање у том значењу личи на управљање квалитетом, што значи да исте технике и принципи који се употребљавају за управљање квалитетом, начелно се могу употребљавати и за управљање процесом.

Када говоримо о управљању пословним процесима и активностима, ми пре свега мислимо на постављање циљева, додељивање задатака, осматрање резултата, побољшање процеса и на предузимање корективних акција, ако је потребно. Искуство показује да пропусти у ефективном управљању процесима су главни узрок проблема који се у пракси јављају. У многим случајевима, постојећи процеси се могу значајно побољшати само једноставним постављањем система за управљање процесима или побољшањем постојећег система за управљање пословним процесима. И када се примене нови пословни процеси, кључно је да се обезбеди добар систем управљање процесима да би се обезбедила њихова ефективна примена.

Шта можемо још рећи о управљању процесима? Управљање процесима се бави управљањем, контролом и побољшавањем пословних процеса. Управљање процесима као што смо већ рекли води порекло од савременог управљања квалитетом. Процесна организација предузећа инсистира на излазу (производ или услуга) из процеса који треба да задовољи захтеве купца. Највећи изазов у управљању процесом је у уређење тока посла, тј. кретање посла кроз неку организацију.

Управљање процесима обухвата пројектовање процеса који резултују производима и услугама који задовољавају потребе корисника, свакодневну контролу исправности њиховог одвијања и њихово континуирано унапређивање. Добро пројектовани процеси резултују производима и услугама вишег нивоа квалитета, мањим шкартом и потребом дораде. Превенција подразумева уграђивање квалитета, при пројектовању, у производе и услуге, као и у процесу којима се они добијају. Трошкови превенције у фази пројектовања су неупоредиво нижи од трошкова који настају при корекцијама насталих проблема.

У [6] управљање процесима је дефинисано као сложен и свеобухватан задатак који у зависности од редоследа извођења активности које се у његовом оквиру реализују, али се може трансформисати и у:

- управљање пословним системом и његовим деловима
- преиспитивање, побољшање, ... , реинжењеринг одређеног процеса
- третирање приоритетних процеса у циљу задовољења захтева стандарда
- нацирање (мониторинг) процеса
- континуално побољшање процеса.

У [6] управљање процесима може се представити у виду процедуре од 16 активности:

- Планирање стања система (процеса) – визија, мисија, циљеви, планови, политике
- Сагледавање постојећег стања система и/или делова система (процеса)
- Упоредјење постојећег са планираним стањем
- Израда или ажурирање „листе“ приоритетних критичних и кључних процеса
- Избор критичних процеса
- Формирање радног тима и одређивање вође тима
- Припрема (обука) тима
- Снимање постојећег стања процеса

- Анализа стања процеса
- Израда предлога побољшања процеса
- Верификовање предлога побољшања процеса
- Спровођење одређених побољшања процеса
- Израда акционог плана
- Верификација акционог плана
- Реализација акционог плана
- Ажурирање идентификационог картона процеса.

Расчлањивањем целокупног поступка на активности, неопходно је да би сагледали сложеност и значај управљања процесима. Јер можемо помислити да управљање процесима не обухвата активности које сада видимо да су њен саставни део. Такође ово је значајно због утицаја које ове активности имају у погледу интеграција система менаџмента, о чему ћемо више говорити у наредном поглављу.

Јако важан део целе концепције, је приступ развијен на процесима, њега називамо процесни приступ. Свака активност, или скуп активности, која прима улазне елементе и претвара их у излазне елементе може се посматрати као процес. Да би организације ефективно функционисале, морају да идентификују бројне међусобно повезане и међусобно делујуће процесе. Често излазни елементи једног процеса представљају улазне елементе следећег процеса. Систематска идентификација процеса који се користе у организацији и менаџмент тим процесима, а нарочито међусобно деловање тих процеса, може се оквалификовати као „процесни приступ“ [3].

Циљ међународног стандарда ИСО 9001 је да подстиче усвајање процесног приступа у менаџменту неком организацијом.

Слика 3 – Систем менаџмента квалитетом заснован на процесном приступу [7]

Слика 3 илуструје систем менаџмента квалитетом заснован на процесном приступу, описан у фамилији стандарда ИСО 9000. Ова илустрација показује да заинтересоване стране имају значајну улогу у обезбеђивању улазних елемената организације. Праћење задовољења заинтересованих страна захтева вредновање информација које се односе на запажања заинтересованих страна о томе до које мере су испуњене њихове потребе и очекивања. Модел приказан на слици 3 не приказује процесе на нивоу детаља [7].

Поставља се питање: које карактеристике треба да има добро управљање једним процесом? Левинсон [8] је поставио следеће основне принципе успешног управљања процесима:

- Постављање власништва над процесом.
- Анализа граница и интерфејса.
- Дефинисање процеса документовањем његовог тока посла.
- Утврђивање контролних тачака и мерења.
- Осматрање процеса ради његове контроле применом мера.

Предузимање корективних акција и коришћење повратних спрега ако одступања указују да процес више није под контролом.

Ослањајући се на ове принципе, пут до остваривања успешног управљања процесима може да се подели на три фазе: Фаза 1: Иницијализација; Фаза 2: Дефиниција; Фаза 3: Контрола.

Интегрисани системи менаџмента

Интегрисан систем менаџмента концепцијски је постављен као скуп међусобно повезаних процеса који деле јединствене ресурсе (људство, информације, материјале, инфраструктуру и финансије), ради постизања композитних циљева који се односе на задовољење бројних заинтересованих страна. Процес интеграције у систему менаџмента организације, може се дефинисати као настојање да се постигне хармонија деловања појединих система менаџмента, ради реализације циљева организације. Интегрисани систем тада представља „систем система“, у коме индивидуални системи губе независност, али задржавају свој идентитет. [9]

Интеграција система менаџмента је условљена потребом да се постигне јединство и синергија дејства, да се избегну супротстављена дејства и утицај на интеграцију. Интеграција може бити хоризонтална и вертикална. Вертикална интеграција се одвија кроз декомпозицију циљева организације. За хоризонталну интеграцију система менаџмента, основа су процеси. Хоризонтална интеграција почива на:

Идентификација кључних процеса, као и процеса подршке за реализацију производа захтеваног квалитета, на здрав и безбедан начин уз најмањи утицај на животну средину,

Утврђивање међусобних веза и односа између процеса, односно установљавање временске и ресурсне зависности процеса,

Препознавању процеса који су носиоци потенцијала за интеграцију одређеног захтева – то су процеси који имају доминантан утицај (на квалитет, животну средину и здравље и безбедност на раду) и потенцијал за интеграцију захтева квалитета, заштитне животне средине и заштите здравља и безбедности на раду,

Дефинисање начина и планова интеграције захтева [5].

Приликом одређивања шта треба интегрисати не полази се од захтева стандарда, већ од потребе организације да опстане на тржишту и да се развија на корист свих интересних страна. Ако се тако приђе, онда су поменути стандарди само мали део укупних потреба организације. Систем који задовољи те захтеве може да прође било које оцењивање и било коју инспекцију [10].

Први корак код успостављања интегрисаних система је утврђивање исправног редоследа важности захтева које треба задовољити. То су, редом:

- захтеви закона и других прописа;
- захтеви купаца и корисника;
- интерне потребе организације;
- захтеви и потребе друштвене заједнице (окружења у којем организација ради);
- захтеви стандарда за системе менаџмента [10].

Шта можемо закључити? Интеграција је не могућа без процеса као базе. Прво је потребно идентификовати процесе који утичу на квалитет производа (услуге), који ће бити испунити све критеријуме везане за нпр. (здравље и безбедност, животну средину итд.) Утврдити међусобне везе између процеса (важно је знати међузависност процеса за интеграцију). И као последњи корак, али не мање важан, утврдити процесе на основу којих ћемо градити интеграцију (процеси који делују и на квалитет, здравље и безбедност, и животну средину или слично).

Корелација управљања процесима и интегрисаним системима менаџмента

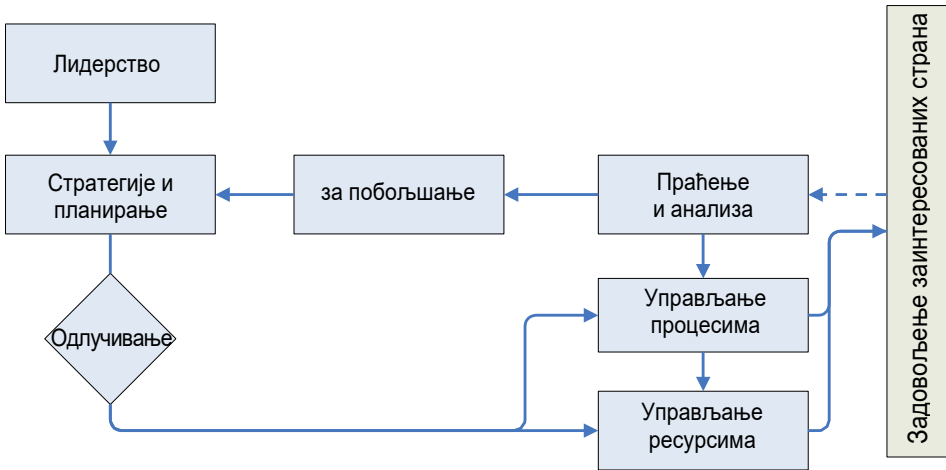
Али све ово што говоримо је у домену апстрактне приче, али шта је са корисницима и са њиховим захтевима? Успех организације огледа се у нивоу задовољења потреба и очекивања њених заинтересованих страна. Задатак менаџмента је да стално трага за решењима ка постизању што вишег нивоа задовољења захтева заинтересованих страна и остваривања баланса међу њима. Управљање организацијом у циљу истовременог задовољења више различитих интереса остварује се интегрисаним менаџмент системом. Одржавање баланса између власника, купаца, запослених, друштва и испоручилаца уз остваривање специфичних побољшања, подиже квалитет пословног система на виши ниво.

Кроз истраживање обимне литературе, као и бележење постојећих пракси, могу се у интегрисаном менаџмент систему идентификовати следећи елементи, који чине део система управљања. То су:

- лидерство, остварено кроз став менаџмента, политике и притискање ка побољшањима, као и реаговање на недостатке;
- укључивање потреба и очекивања заинтересованих страна у стратешке и пословне планове предузећа;
- успостављање појединачних планова и програма за остварење циљева унапређења везаних за заинтересоване стране;
- управљање путем успостављања персоналних циљева;
- обезбеђење ресурса за реализацију планова;

- преношење захтева заинтересованих страна у захтеве на нивоу процеса;
- праћења и анализе;
- спровођење интерних провера интегрисаног система[11].

Питање циљева је једно од најважнијих како би се стратегија и планови претворили у дело. При томе важи правило да је за сваки од пословних циљева одговорна по једна особа. Још један елемент је неопходан да се од плана стигне до резултата. Захтеви свих заинтересованих страна морају се довести до њиховог познавања на нивоу процеса. Тамо где се одигравају главне трансформације, неопходно је извршити обликовање према улазним захтевима. Потребно је да се примени постојећи или обезбеди додатни „knowhow“ или ресурси да би се премостили уочени раскораци. Метода која се користи за транспирање захтева купаца на нивоу процеса и производа је QFD метода. Она се једнако може користити за усађивање захтева свих заинтересованих страна у процесе. Праћења и анализе јесу још један неопходни елемент. Није могуће унапређивати нешто што се не мери. Раскораци између потребних и постојећих перформанси, идентификовани кроз праћења и анализе, дају могућност за мерење побољшања као и идентификовање прилика за будућа побољшања.

Слика 4 – Елементи управљања у ИМС [4]

Да би организација ефективно управљала својим интегрисаним системом, треба да усагласи своје процесе стратешког и пословног планирања, затим управљања својим ресурсима и процесима. Када се тим процесима на одговарајући начин овлада, тада захтеве заинтересованих страна треба да планира као улазе за њихово извођење [11].

Интегрисани систем менаџмента представља начин за ефективно и ефикасно управљање организацијом. Руководство сваке организације има обавезу да непрекидно одговара на захтеве тржишта и осталих „заинтересованих страна“: власника, запослених, купаца, испоручилаца и друштва (да примењује законске и друге националне и међународне прописе).

Интеграцијом захтева, различитих стандарда за системе менаџмента, треба да се добије шири, обухватнији и снажнији интегрисани систем менаџмента, којим се на ефикаснији и ефектнији начин управља организацијом. Најприхватљивија дефиниција интегрисаног менаџмент система са становишта највишег руководства организације гласи: „Интегрисани систем менаџмента је свеобухватни алат менаџмента који повезује све елементе пословног система у јединствен и целовит систем управљања процесима у организацији ради задовољавања захтева заинтересованих страна и остваривања пословних циљева у складу са визијом и мисијом организације“ [12].

Систем менаџмента квалитетом је постављен у осам принципа који чине нову парадигму менаџмента и основа су за остале системе менаџмента. На ових осам принципа се могу засновати системи интеграције QMC, као и остали системи менаџмента. Посебно се издваја процесни принцип као интеграциона оса и као принцип који у себи садржи елементе свих осталих принципа.

Сличност у оквиру и у структури стандарда ИСО 9001, ИСО 14001, ОХСАС 18001 и ИСО 22000, указује да је ову интеграцију могуће извести на основу идентичних и специфичних захтева на које се мора одговорити при управљању процесима. То је разлог што процесни приступ представља битан принцип новог приступа менаџмента.

Ако је прихваћен процесни приступ, полазни корак треба да буде идентификовање процеса и потпроцеса у организацији. Ако је организација усвојила ИСО 9001, полазни корак сматра се већ урађеним, барем за оне процесе који утичу на квалитет излаза. Ако су процеси приказани, а мапе прослеђене кроз целу организацију, то може да буде непроцењиво за приказивање радницима како они доприносе остварењу циљева[11].

Успех једне организације, као пословног система, зависи од способности руководства да идентификује и управља процесима у организацији. Полазећи од процесног приступа као основног концепта стандарда ИСО 9001:2008, могуће је све процесе у организацији сврстати у три групе: основни процеси, помоћни (подржавајући) процеси, и менаџмент процеси[14].

У структури пословних процеса сви процеси немају исти потенцијал за интеграцију захтева различитих стандарда. У оквиру Базног ИМС (на основу захтева QMC, EMC и ОХСАС), процеси који имају највећи потенцијал за интеграцију захтева за квалитет производа/услуга, за заштиту животне средине и за заштиту здравља и безбедност на раду су:

- Управљање документима
- Управљање записима
- Стратешко планирање и управљање организацијом (преиспитивање од стране руководства)
- Управљање људским ресурсима (образовање и обука запослених)
- Управљање развојем и пројектовањем
- Управљање реализацијом производа (управљање производњом)
- Управљање мерном, испитном и контролном опремом
- Одржавање опреме
- Управљање набавком полупроизвода, компоненти и услуга
- Корективне мере
- Превентивне мере
- Интерне провере [12].

Процесни принцип у себи обједињава остале принципе QMC, и на добар начин може бити нуклеус и интеграциона оса за остале системе менаџмента. Оно што се дешава у процесу, то се дешава у мрежи процеса, а то се дешава и у организацији. Примена процесног приступа у било ком систему менаџмента омогућава:

- разумевања и испуњавања захтева;
- потребе разматрања процеса кроз додатну вредност;
- мерења перформанси и ефективности процеса;
- сталног побољшавања процеса заснованог на објективним мерењима [14].

Да би једна организација могла да управља својим организационим системом на бази процеса, потребно је да претходно дефинише наведене процесе. Критеријуми за дефинисање потребних процеса су њихова повезаност и утицај на задовољење главних захтева купаца (корисника). За правилан избор основних пословних процеса потребно је применити следеће критеријуме:

- Идентификовати неопходне процесе за систем менаџмента (квалитетом, заштите животне средине, здравље и безбедност), и њихова примена кроз организацију
- Одредити редослед и међусобни утицај за ове процесе
- Одредити критеријуме и поступке потребне за обезбеђење ових операција, и ефикасно управљање овим процесима
- Обезбедити приступачност неопходним ресурсима и информацијама као подршку операцијама и праћењу ових процеса
- Мерења, праћење и анализа ових процеса
- Примењивање неопходних акција за остваривање планираног резултата и сталног побољшања ових процеса[14].

Ипак, захтеви корисника и захтеви прописа треба да буду идентификовани, формирајући тако основу за оцењивање, управљање и праћење процеса организације, да би се осигурало испуњење тих захтева[13].

Ради праћење задовољења захтева купаца/корисника и интересних група неопходно је успоставити развој и дефинисати информације која се односе на потребе корисника и заинтересованих страна, као и начин утврђивања степена задовољења њихових потреба и очекивања.

Фаза у којој се тренутно налазимо одликује тржиште на коме су купци и испоручиоци јако везани партнерским односима. Систем управљања квалитетом се допуњују другим системима управљања (заштита животне средине, безбедност и здравље на раду, сигурност информација и података) и прерастањем у интегрисан систем управљања који је инструмент за укупно пословање организацијом, а управљање процесима је основа тог система управљања [15].

Закључак

Интегрисани системи менаџмента се заснивају на хармонији односа између свих пословних система и интересних страна, али и хармонији успешног обављање основне делатности пословног система.

Процеси су основа пројектовања, интеграције, имплементације и функционисања ИМС. У процесе уграђујемо захтеве интересних страна, и њима морамо упра-

вљати да бих захтеве и циљеве испунили. Без управљања систем би био препуштен сам себи, са значајним утицајем свих интерних и екстерних поремећаја. Резултат таквог система би могло бити било шта.

Да се то не би десило предузимају се праћење и мерење процеса, корективне и превентивне мере, анализирају резултати, упоређујемо резултате са циљевима и активно ради да циљеви буду достигнути. То су уобичајене активности управљања процесима, којим интегришемо не само системе менаџмента него и целокупно пословање система. А све то са циљем боље конкурентности, веће продуктивности, већег профита и удела на тржишту, али и позиционирање пословања у домене друштвено одговорног. Управљање процесима је неопходно за испуњење било каквог пословног циља, а посебно сложених циљева које налазимо у интегрисаним системима менаџмента.

Литература

- [1] Davenport, T. H, Short, J. E.: The New Industrial Engineering: Information Technology And Business Process Redesign, *Sloan Management Review*, 31(4), 1990, pp. 11-27.
- [2] Harrington, H. J.: *Business Process Improvement: The Breakthrough Strategy for Total Quality, Productivity, and Competitiveness*, McGraw-Hill Education, 1991.
- [3] Manzini, R., Hoang, A. R.: *Maintenance for Industrial Systems*, Springer, Verlag, London, 2010.
- [4] Живковић, Н.: *Интегрисани системи менаџмента*, Ауторизована скрипта за предмет интегрисани системи менаџмента, ФОН, 2010.
- [5] Филиповић, Ј., Ђурић, М.: *Основе квалитета – Интегрисани системи менаџмента*, ФОН, 2009.
- [6] Радовић, М. М., Карапанџић, С. З.: *Инжењеринг процеса – Управљање процесима*, ФОН, 2005.
- [7] СРПС ИСО 9001:2008 – „Систем менаџмента квалитета – Захтеви“, Институт за стандардизацију, 2008.
- [8] Levinson, W. A.: *The Way of Strategy*, Universe, Lincoln, 1992.
- [9] Karapetrovic, S.: Musings on Integrated Management Systems, *Measuring Business Excellence*, 7(1), pp. 4-13.
- [10] Група аутора, *Стандарди, системи сертификације и унапређивање конкурентности привреде Србије*, Организација за међународну помоћи развој, 2006.
- [11] Вуковић, М.: *Управљање интегрисаним менаџмент системом*, Фестивал квалитета, Крагујевац, 2005.
- [12] Перовић, М. Ј.: *Процесни приступ интегрисаном менаџменту*, Фестивал квалитета Крагујевац, 2006.
- [13] СРПС ПАС 99:2009 – „Спецификација заједничких захтева система менаџмента као оквир за интегрисање“, Институт за стандардизацију 2009.
- [14] Костић, Р.: *Процеси и процесни приступ у интегрисаним системима менаџмента*, Фестивал квалитета Крагујевац, 2006.
- [15] Ракановић, М. Р.: *Систем управљања квалитетом за мала и средња предузећа*, Крагујевац, 2008.

МАСОВНА ИНФОРМАТИВНО-ОПЕРАТИВНА ДЕЛАТНОСТ У ФУНКЦИЈИ ПРЕВЕНЦИЈЕ И ПРЕВИЗИЈЕ ТЕРОРИЗМА – ИДЕЈНИ ПРОЈЕКАТ

Драган Г. Живковић*

Висока школа академских студија „ДОСИТЕЈ“, Београд

Анализа савремених кретања и развоја на међународном плану, посебно анализа безбедносних ризика, као и облика угрожавања безбедности људи, имовине и државе као целине у другој половини 20. века, указују на извесну трансформацију самог појма „безбедност“. Он све више напушта само војни карактер, као одговор на агресију, а добија карактер одбране од свих других облика угрожавања безбедности. Све анализе указују на то да је мало вероватно да ће се изазивање и настајање светских ратова одвијати класичним ратним средствима, а тиме и такви облици угрожавања безбедности.

Интензивирање терористичких активности, како на глобалном и регионалном плану, с почетка 21. века, још више потврђују тезу да овај облик угрожавања безбедности постаје доминантан. Оно што је свакако евидентно јесте све присутнији тероризам као савремени облик притиска у функцији остваривања одређеног циља. Највећу опасност Југоисточној Европи, као и целом човечанству, представља глобални тероризам заснован на верској основи са далекосежним интересима једне вере у односу на другу, па у коначном и једне културе у односу на другу. По својој форми деловања, неселективности, бруталности и фанатичности самих актера ових активности, тероризам се може сврстати у једно од последњих зала по светску безбедност и живот људи на земљи.

Оно што се у овом раду посебно истиче јесте основни карактер информативно-оперативне делатности – непрекидност трајања. Тежиште је на садржајима информативно-оперативног рада, начину и обиму ангажовања људи, снага и средстава у информативно-обавештајној операцији у противтерористичким дејствима на урбане средине.

Основна претпоставка успешне превенције и превизије терористичких активности јесте, пре свега, преузимање иницијативе, коју терористи скоро по правилу имају у својим рукама (по циљу, времену и ангажованим снагама). Један од основних облика остваривања овог циља јесте правовремена информација. Сазнање о плановима, наме-

* Ван. проф. др Драган Г. Живковић је пуковник у пензији.

рама, циљевима, времену дејства и другим елементима терористичког деловања представља главну основу успешне превенције и предупредивања терористичког дејства. Зато се може рећи да постојање добро организоване информативно-обавештајне делатности, као функције знања, имплицира успешну превенцију и предупредивање, па тиме и успешно супротстављање терористичкој делатности у урбаним срединама.

Кључне речи: *информативно-обавештајна делатност, превенција, превизија, терористичка активност, урбана средина*

Увод

Анализа савремених кретања и развоја на међународном плану, посебно анализа безбедносних ризика као и облика угрожавања безбедности људи, имовине и државе као целине у другој половини двадесетог века, указују на извесну трансформацију самог појма „безбедност“. Он све више напушта само војни карактер, као одговор на агресију а добија карактер одбране од свих других облика угрожавања безбедности. Све анализе указују да је мало вероватно речеивати изазивање и настајање светских ратова класичним ратним средствима¹, тиме и такве облике угрожавања безбедности, али се не може искључити изазивање и вођење локалног рата класичним ратним средствима, посебно кад је у питању одговор на агресију, уз примену других, нератних, средстава и метода, укључујући ту и терористичке активности.

Интензивирање терористичких активности, како на глобалном и регионалном плану, с почетка 21. века, још више потврђују тезу да овај облик угрожавања безбедности постаје доминантан. Оно што је свакако евидентно то је све присутнији тероризам као савремени облик притиска у функцији остваривања одређеног циља. Највећу опасност за човечанство представља глобални тероризам заснован на верској основи са далекосежним интересима једне вере у односу и на штету друге, па у коначном и једне културе у односу и на штету друге. По својој форми деловања, неселективности, бруталности и фанатичности самих актера ових активности, тероризам се може слободно сврстати у једно од највећих зала, кад су у питању светска безбедност и живот људи на земљи.

Основни карактер масовне информативно-обавештајно-оперативне делатности (МИОД) у информативно-обавештајној операцији, а то је непрекидност њеног трајања.

Основни садржаји информативно-обавештајно-оперативног рада, начин и обим ангажовања људи, снага и средстава у информативно-обавештајној операцији у противтерористичким дејствима са акцентом на урбане средине, представљају тежиште ове делатности.

¹ Када је реч о сукобима на глобалном плану, без обзира на интензитет и разноврсност интеграционих процеса је, рат је ипак могућ, јер њега првенствено одређује интерес. На локалном и регионалном нивоу, сукоби са ратним карактером уз употребу класичних средстава су уз извесне промене форме и облика ратовања, још увек присутни. Могући су сукоби између различитих народа, етничких заједница, група на националној и верској основи.

Предмет, проблем истраживања и теоријско одређење појмова у пројекту МИОД

Основна претпоставка успешне превенције и превизије терористичких активности јесте пре свега преузимање иницијативе, коју терористи скоро по правилу имају у својим рукама, бар на почетку дејстава (по циљу, времену и ангажованим снагама). Један од основних облика остваривања овог циља јесте правовремена информација. Сазнање о плановима, намерама, циљевима, времену дејства и другим елементима терористичког деловања, представља главну основу успешне превизије² и превенције³ терористичког дејства. Зато се слободно може рећи да постојање добро организоване информативно-обавештајне делатности, као функције знања, имплицира успешну превенцију и превизију а тиме и успешно супротстављање терористичкој делатности у урбаним срединама.

Дакле, основни појмови у овом раду су: информативно-обавештајно-оперативна делатност, као категорија знања; превенција и превизија као категорије облика дејства и заштите; терористичка дејства (организација, носиоци, регрутовање и обука терориста, циљеви, облици и методи деловања и слично); урбана средина, као простор на коме је најугроженија безбедност људи, имовине (објекти посебне важности) и најосетљивији објекат заштите од терористичког деловања.

У савременим међународним односима, а тако и на простору Југоисточне Европе све више јача функција безбедности и заштите држава од организованог криминала наднационалног карактера, разних видова терористичких и побуњеничких дејстава, чиме систем заштите од ових облика угрожавања добија на значају. Значајно место у тој борби има прикупљање информација о стању и намерама евентуалних терориста и паралелног система власти, који по правилу представља претечу побуњеничких дејстава. Прикупљање информација за потребе снага⁴ које су задужене за борбу са овим облицима угрожавања безбедности, врши се првенствено организовањем и спровођењем информативно-обавештајне делатности.

Изучавањем потенцијалног непријатеља баве се првенствено обавештајне службе, што је функција знања. Њихов основни задатак је да за потребе државе, њених субјеката безбедности и себе лично, прибаве што детаљније и поузданије податке о непријатељу (терористима), његовим људским, материјалним и, евентуал-

² Превизија: (ил *praevisionis*) предвиђање, наслућивање онога што ће се догодити, Милан Вујаклија, Лексикон страних речи и израда, Просвета Београд, страна 757.

³ Превенција: (ил *praeventio*) предупређивање, предупређење, спречавање, предухитривање, побијање приметаба за које се претпоставља да би их супротна страна могла навести; предубеђење; предрада; раније учињена опомена; Милан Вујаклија, Лексикон страних речи и израза, Просвета Београд страна 757.

⁴ Обавештајно обезбеђење Војске Србије (ВС) и српског ратишта саставни је део мера, поступака и активности на припреми друштва за одбрану и успешно вођење рата и интегрални део система безбедности ВС од свих облика њеног угрожавања.

Остварује се прикупљањем, обрадом и коришћењем података о непријатељу, простору борбених дејстава и временским приликама ради спречавања изненађења, рационалне употребе сопствених снага, ефикасног руковођења и командовања и постизања успеха у оружаном борби. Највиши *ниво* организованог и планског обавештајног деловања представља обавештајна операција.

но, привредним потенцијалима. Посебно је значајно прибављање података о његовом стању, могућностима и намерама како би се земља на време припремила за одбрану и са успехом употребила снаге у борбеним дејствима. За реализацију тог задатка информативно-обавештајно-оперативни и извиђачки органи користе разне изворе обавештајних података. Један од важнијих извора јесте човек.

Значај човека као извора обавештајних података је остао непромењен, без обзира на нагли развој и повећање могућности техничких средстава извиђања. Иако су техничка средства извиђања у стању да откривају и прате одређене војне објекте и активности јединица, ракетних јединица, авијацијских снага, флотних састава и друго, она не могу самостално да реше основне задатке информативно-обавештајног обезбеђења, него су само део укупног процеса усмереног на прикупљање и обраду информативно-обавештајних података. При томе се подаци добијени техничким средствима, обавештајно-оперативном делатношћу и осталим начинима прикупљања обавештајних података међусобно допуњују и потврђују.

Строго чуване тајне, као што су планови развоја оружаних снага (ОС), развој наоружања, посебно операцијски планови и подаци који говоре о њиховим намерама непријатеља, не могу се прикупљати техничким средствима извиђања. Те тајне су у домену њиховог креатора - човека - сарадника војнообавештајне службе (ВОС), а земље које су у техничкој компоненти инфериорне то једино могу надокнадити и ублажити људским фактором као извором обавештајних података. Међутим, и технички развијене земље не занемарују људски фактор као извор обавештајних података јер се један број, углавном, најзначајнијих података може прикупити само коришћењем хуманих извора. Отуда тзв. *humint* фактор опстаје као незаобилазни фактор у обавештајно-оперативном раду свих обавештајних служби света.

Кад се говори о обавештајној делатности у функцији борбе против организованог криминала, тероризма и побуњеничких дејстава, ситуација је далеко сложенија. Сви облици обавештајног деловања, методе рада и поступања карактеришу се специфичношћу и сложеношћу услова у којима се реализују.

Међутим, док ова опасност траје и све док је њеним деловањем угрожена безбедност најшире друштвене заједнице и људи, свуда и на сваком месту, а посебно у урбаним срединама, суштински проблем јесте како обезбедити успешну превенцију односно превизију терористичког акта?

Досадашња пракса, врло очигледно показује да је ова активност, као основни фактор у превенцији и превизији терористичких аката, врло често изостајала. Изоловани случајеви позитивних искустава у том смислу су свакако искуства Израела у дугогодишњој борби против терористичких активности. Њихова искуства говоре да на сваки извршени терористички акт остаје двадесетак предупређених и спречених терористичких аката. Поред тога, значајна подршка одређених фактора на међународној сцени, омогућава снагама безбедности Израела, као и држави у целини, да врло често преузима иницијативу у борби против терориста, што такође представља кључни предуслов успешне превенције.

То се изражава кроз ударе по базама у којима се обучавају терористи (на страаној територији), по центрима у којима се налазе руководиоци терористичких организација и слично. У сваком случају, најбитније место у планирању и успешној реализацији и ових акција има такође масовна информативно-оперативна делатност

као извор информације-сазнања, као материјалног добра од посебног значаја и вредности у превенцији и превизији терористичких аката.

Зато, добро организована масовна информативно-оперативна делатност (МИ-ОД) на свим нивоима друштва (у свим сегментима живота и деловања државе) имплицира успешну правовремену превизију и превенцију терористичког деловања у било ком делу њене територије или њеног објекта или лица у иностранству. Због сложености услова, посебно место у овој организацији има урбана средина (градови, села) и друго, као скуп уносних и могућих циљева терористичког деловања.

Основно питање у томе јесте, како је организована, како функционише и у којој мери доприноси ефикасној превенцији и превизији терористичких аката масовно информативно-оперативна делатност у урбаним срединама?

Сам проблем превенције и превизије деловања терористичких организација, не представља новину у теорији и пракси. И у периоду пре 11. септембра 2001. године, био је присутан проблем борбе против терористичког деловања, како на нивоу државе појединачно, тако и на светском нивоу. Разлог је прост – САД нису биле у толикој мери биле заинтересоване за ту и такву врсту деловања. Међутим, након ових догађаја, борба против тероризма добија значајно нову димензију. Врши се стратешки заокрет на глобалном плану. Читаве армије се усредсређују на организацију и обучавање за борбу против тероризма. Тежиште деловања информативно-обавештајних организација се преноси на заштиту и правовремено откривање постојања, организације, деловања и циљева евентуалног напада одређене терористичке организације.

Врло битно место у одређењу овог облика борбе против тероризма јасно лоциране место и улоге масовне информативно-оперативне делатности у превенцији и предупређивању терористичке делатности у урбаним срединама. Не занемарујући друге факторе који утичу на успешну борбу против тероризма, кључно место у тој борби је *информативно-обавештајна делатност као главни фактор у превизији и превенцији терористичких делатности на простору југоисточне Европе*. Овај проблем све више добија на значају, посебно након нарастања терористичких и антитерористичких дејстава на простору држава Северне Африке и блиског истока. Проблем, посебно у региону Југоисточне али и Европе у целини се све више увећава и прети да постане основни облик угрожавања безбедности, великим таласом миграције људи који су покренути са ратом захваћених подручја. Овакав тренд кретања људи је било за очекивати. Поједини аналитичари, посебно у обавештајним структурама, који су озбиљно пратили терористичка и антитерористичка дејства, посебно САД, наговештавали су могуће импликације удара по центрима терористичких организација на Блиском Истоку, по безбедност Европе. Нажалост, има се утисак да за то није било довољно слуха у тој истој Европи, или је изостала политичка воља, те се добио утисак да су земље западне Европе, малте не биле изненађене најездом великог броја миграната, а у окриљу њих и појединих терориста. Након тога следе врло радикалне и ригидне мере, до одмазде, против недужних људи, што се опет може посматрати и тумачити из различитих угла. Међутим, било како било, чињеница је да се у таквим околностима, поново актуелизира питање припремљености савремених друштава и ако хоћете и савременог урбаног човека, за супротстављање оваквом злу, какво нас је задесило.

Кад је реч о конкретном МИОД, анализа сазнања и досадашњих искустава, намеће потребу јединственог приступа у дефинисању појма и појаве тероризма на свим нивоима (државе, локалном, регионалном и светском нивоу). Да би се овај принцип остварио, неопходно је прецизно одредити неколико битних категорија.

На првом месту то је свакако однос према тероризму као савременој појави у друштвеном развоју људске врсте. Овакав став се фундира на премиси да се и тероризам као савремено зло човечанства, посматра као одређени облик ратног процеса који угрожава безбедност шире друштвене заједнице. Осим тога, на бази анализе развоја ратних процеса кроз историју ратовања, може се претпоставити да се ради о последњој фази у ратним процесима као облику решавања конфликта и остваривања различитих интереса међу људима, државама и заједницама држава. Полазиште у оваквом опредељењу може се наћи у Теслиној психоанализи ратних процеса и ставу да ће „потреба за ратним процесима нестати онда када брзина преноса информација дуж земљине кугле, буде једнака брзини кретања импулса по кори великог мозга човека“. Шта то у суштини значи. Познато је да су сви ратни процеси иницирани потребом две стране за остваривање одређених циљева. Савремени односи међу „сукобљеним“ странама, између нападача (терористичке организације, групе и државе које организују и помажу реализацију терористичких напада у функцији остварења одређених циљева) и објекта напада, такође су фундирани на потреби остваривања одређених циљева. Успостављање равнотеже (поштовање интереса обе стране у границама толеранције) је једини начин превазилажења ових облика угрожавања људске безбедности. Као по правилу, у овим дејствима углавном страдају недужни грађани који и немају додира са интересима ниједне од страна. Теорија и пракса успешне превизије и превенције терористичких активности лоцира неколико основних корака, и то:

Први корак у борби Међународне заједнице на превизији, превенцији и сузбијању тероризма је, свакако, „јединствен“ или једнак „аршин“ за сваки облик терористичког акта. Дакле, једнаку дефиницију мора имати и акт који се изводи на простору Америке, Немачке, Шпаније, Србије, Израела и сваке друге земље. Једнак однос се мора имати према свакој земљи која на било који начин подржава или побуђује овакве активности. Мора постојати јединствени међународно-правни оквир у дефинисању, категоризацији и облицима борбе против тероризма, без постојања категорије „дуплих стандарда“ и „вољне заслепљености“. Све док је одређени терористички акт (акт оружаног или другог облика напада у коме страдају цивилна лица и лица на службеним дужностима) за једне терористички акт а за друге „облик борбе за национална права“ или нешто слично, не може се очекивати потпуно решење проблема превенције и борбе против тероризма.

Други корак у превенцији тероризма је свакако блокирање и онемогућавање финансирања терористичких организација, без обзира одакле то долазило.

Трећи корак је одустајање сваке земље појединачно, као и међународне заједнице у целини, од терористичких снага и облика терористичке борбе у остваривању својих циљева.

Четврти корак је демократизација у решавању свих политичких и других спорова међу државама и етничких и других заједница у оквиру држава. Ово подразумева мултиетничко, мултирасно, мултинационално и свако друго друштво које не под-

разумева границе међу људима. Изражавање економског аспекта у решавању проблема тероризма (обезбеђивање високог и, по могућности, једнаког стандарда за све људе и све регионе) као једног од последњих корака у тој борби.

Условно ова сазнања о тероризму, можемо сврстати у групу делимично познатих и проверених сазнања.

Искуствена сазнања о овом проблему заснована су на досадашњем практичном функционисању система масовне информативно-оперативне делатности у функцији превизије и превенције тероризма. Ова сазнања су свакако ограничена, с обзиром на карактер предмета као и ограничења у приступу њима. Углавном су то искуства војних и полицијских служби, као и службе државне безбедности у спровођењу информативно-обавештајне делатности у функцији превенције тероризма.

Оно до чега се треба доћи кроз предложено истраживање (фактори који утичу на информативно-обавештајну делатност), јесте следеће:

1) каква је организација информативно – обавештајне делатности на нивоу државе или региона и ниво њене ефикасности у функцији превенције и превизије тероризма;

2) какав је степен масовности у информативно-обавештајној делатности у функцији превизије и превенције тероризма;

3) менаџмент (организациона структура, управљање, основни елементи и друго) информативно – обавештајне делатности у урбаним срединама у функцији превизије и превенције тероризма;

4) облици, форме и методе информативно-обавештајне делатности у урбаним срединама у функцији превизије и превенције тероризма;

5) примена техничких средстава и ефикасност информативно-обавештајне делатности, односно, оперативна компатибилност информативно-обавештајне делатности са сличним информативним системима у свету.

МАСОВНА ИНФОРМАТИВНО-ОПЕРАТИВНА ДЕЛАТНОСТ У ФУНКЦИЈИ ПРЕВИЗИЈЕ И ПРЕВЕНЦИЈЕ ТЕРОРИЗМА У УРБАНИМ СРЕДИНАМА, намеће потребу дефинисања неколико основних појмова, и то: *урбана средина; тероризам; информативно-обавештајна делатност; превизија и превенција* терористичких аката.

Урбана средина, долази од речи урбанизам,⁵ и представља средину естетски, хигијенски и привредно-економски прилагођену практичним потребама људи који у њој живе. Урбанизација подразумева концентрацију индустрије у великим градским срединама и тиме увећавање градских у односу на сеоске средине. Оваква урбана средина добија све сложенији карактер, по многим питањима. Свакако да је питање безбедности људи у оваквим срединама једно од основних. Када се има у виду и тероризам као облик угрожавања ове безбедности, онда је тај проблем још сложенији.

По мишљењу угледних западних војних аналитичара и публициста Марка Хјуиша (*Mark Hewish*) и Руперта Пенхлија (*Rupert Penegelly*), савремени рат ће се, у поређењу са досадашњом историјом ратовања, све више водити на урбаном терену. Узроке тих промена, између осталог, ваља тражити у развоју савремене цивилизације коју прати убрзана урбанизација. Нажалост, на потврду ових претпоставки, нисмо дуго чекали. Грађански ратови и деловање терориста, побуњеничких и владиних снага, у ратовима у Либији, Ираку, Либану, и тренутно можда најокрутнијем у Сирији, то апсолутно потврђују.

⁵ (l. Urbanus – градски, варошки) уређење градова с обзиром на естетске, хигијенске и практичне потребе становника; Милан Вујаклија, Лексикон страних речи и израза, Просвета Београд страна 987.

Овакво стање стварних догађаја, намеће потребу да стратеги и теоретичари безбедности и те како воде рачуна о планирању будућих операција и предлажу да се те промене што пре унесу у наставне програме и планове школовања снага безбедности, како би се будући руководиоци-команданти ових снага успешније оспособљавали за решавање нових изазова, које савремени проблеми безбедности постављају при планирању, организовању и извођењу „операција на урбаном терену“ (*MOUT – Military Operation in Urban Terrain*). Достигнућа цивилизације, наиме, императивно захтевају да се заштите животи цивила и спречи вандалистичко разарање, спречи промена „културолошке парадигме одређеног простора“,⁶ што треба да је увек на уму војним стратегима када планирају употребу оружаних снага.

Тероризам у овом плану се дефинише као владавина застрашивањем, владавина уливањем страха и насиљем, остваривање циљева (политичких, економских и других) извођењем аката насиља. У ширем смислу, тероризам представља скуп аката насиља појединца, групе, организоване групе, организације или државе, којим се плански реализује одређена замисао насиља у којој првенствено страдају цивили, а којом се жели остварити одређени циљ (најчешће политичке природе). У планирању борбе против терористичких и побуњеничких снага одређују се конкретни програми који ће се на нивоу државе предузимати ради поправљања економских, друштвених и политичких услова и стварања повољних ставова код становништва у односу на те услове. Дефинишу се циљеви које треба постићи као и политика и стратегија коју треба применити ради њиховог постизања.

У циљеве планирања противтерористичке одбране, спадају: установљивање (детектовање) услова који пружају могућност за терористичке активности; дефинисање циљева и успостављање приоритета; одређивање стварно постојећих и могућних економских, друштвених и политичких ресурса и процењивање њихове способности за постизање циљева унутрашњег развоја друштва; одабирање и одређивање средстава и начина за мобилисање становништва и ресурса ради постизања циљева; успостављање основе за алокацију ограничених ресурса; планирање обуке, на свим нивоима државе и њених органа, у поступцима јавне управе и развоја; обезбеђивање координације и доследности рада и деловања разних органа државе и приватних група; планирање адекватних мера обезбеђења становништва и средина унутар којих се операције и делатности развоја могу изводити.

⁶ Поред израженог интереса, на глобалном плану, нерешених сукоба око глобалних енергетских проблема (геополитика енергената), до којих најчешће долази до пројектовања и изазивање сукоба, какви се тренутно воде на простору Сирије, све се чешће говори и о израженој „прикривеној“ потреби промене „културолошке парадигме“ одређеног географског простора. На другој страни, пак, долази до скоро потпуне промене етничког, културолошког и религијског порекла становништва. Велики број миграната, пре свих исламске вероисповести, често су разлог дизања гласа појединих и црквених и других веледостојника, који покушавају да укажу на проблем замене „верске парадигме“ одређених делова, па чак и целе Европе. Ту се такође, врло често занемарује да међу великим бројем миграната, скоро да нема хришћана, а они су у великом броју присутни на ратом захваћеним подручјима. Ово такође указује на велику енигму стварних и догађаја и циљева рата који се тренутно води у Сирији. Сведоци смо, поред великог страдања цивилног становништва, присилних и масовних миграција људи, и бруталног уништавања културно-историјских споменика и скоро читаве цивилизације, која је вековима грађена на овим просторима. Шта то може да значи и на шта нас то наводи да размишљамо. Примедба аутора.

Планирање ове одбране треба да координира и надгледа одговарајућа организација-орган (координационо тело) на нивоу државе.

Масовна информативно-оперативна делатност (МИОД) представља планско, организовано, циљно ангажовање одређених снага и средстава на прикупљању података, информација и сазнања о одређеном објекту интересовања. Највиши ниво ове делатности јесте информативно-обавештајна операција. Информативно-обавештајна операција представља највиши и најсложенији облик обавештајног деловања у миру и рату, под јединственим руковођењем, на одређеном простору и у одређеном времену у складу са доктринарним ставовима, којим се обједињују, усмеравају, координирају и контролишу осматрачке, извиђачке, обавештајне, обавештајно-оперативне и све друге мере, радње и поступци обавештајних субјеката и њихових елемената, у циљу добијања информација и сазнања или стварања услова погодних за остваривање циљева државног, војног и полицијског руководства.

Превизија терористичких аката, као што је и напред речено дефинише се као предвиђање и наслућивање настанка терористичког акта, циља његовог деловања и снага и средства која ће у том акту бити коришћена.

Превенција терористичких аката, дефинише се као предупређење и спречавање деловања терориста по одређеном циљу, са тежиштем на урбане средине.

На основу овако одређеног, појмовно категоријалног апарата, дефинише се улога и задатак информативно – обавештајне делатности у функцији превизије и превенције тероризма у урбаним срединама. У том смислу она се може одредити као зависна варијабила, која зависи од фактора који на њу утичу а које смо претходно дефинисали.

Успешна превизија и превенција терористичких аката у урбаним срединама, претпоставља добро организовану и ефикасну масовну информативно-оперативну делатност и њен највиши ниво организованости, масовну информативно-оперативну операцију. Успешно извођење информативно-обавештајне операције зависи од ефективног функционисања обавештајног система који обухвата све аспекте тероризма (локалног и глобалног). Од посебне важности су информативно-обавештајне операције и дејства усмерени на неутралисање или уништавање инфраструктуре терориста и на успостављање базе података, у склопу припрема за све улоге које би субјекти безбедности требало да играју приликом nanoшења пораза терористичком покрету. Зато информативно-обавештајне снаге и средства којима се располаже треба да имају потребна упутства за прикупљање, обраду и дисеминацију⁷ података и информација о терористима, атмосферским условима, земљишту и становништву.

Информативно-обавештајне операције служе планирању и извођењу операција противтерористичких снага, тако што се помоћу њих стичу општа и посебна знања о рејонима у којима се те операције изводе и о терористичким снагама. Уопште узевши, почетни циљеви информативно-обавештајне делатности су следећи: установити да ли су и у којем степену присутни индикатори предстојећег терористичког акта; прикупити податке и информације о терористима, евентуалним циљевима

⁷ Под појмом дисеминације у овом раду се подразумева, распрострањавање, ширење и разношење а у конкретној обавештајној операцији представља достављање на коришћење и коришћење обавештајних података.

дејства, метеоролошким условима, земљишту и становништву; на најмању меру ограничити обавештајне, субверзивне диверзантске активности терориста у урбаним срединама.

Зато се намеће потреба да све цивилне и војне информативно-обавештајне агенције треба да буду, после организовања терористичких група, у стању да их идентификују и да дају препоруке за будући надзор над њима или за предузимање операција за њихово неутралисање или уништење.

Субјекти масовне информативно – обавештајне делатности

Кључно место у успешној организацији МИОД-а имају следеће категорије:

– Државни орган који руководи информативно-обавештајном операцијом кад је најодговорнији за организацију те активности;

– Снаге и средства за реализацију МИОД операције треба да одговарају намени;

– Начин извођења информативно-обавештајне операције мора да буде прилагођен објекту дејства и циљу дејства;

– Циљ информативно-обавештајне операције (општи и посебни) мора да буде јасно дефинисан;

– План и етапе информативно-обавештајне операције морају да буду детаљне и међусобно компатибилне;

– Извођење, трајање, извештавање и завршетак информативно-обавештајне операције зависи од величине, жилавости и упорности противника и од одговарајућих сопствених употребљених снага;

– Ниво и опсег сарадње са другим субјектима (унутрашњим и спољним) у току припрема и извођења информативно-обавештајне операције мора да буде дефинисан;

– Финансијска средства за извођење информативно-обавештајне операције морају да буду довољна да би се све планиране активности могле логистички потпуно подржати и

– Тачно време почетка и завршетка информативно-обавештајне операције морају да буду дефинисани по времену, објектима и снагама.

Ниво образовно-васпитног и масовног укључивања људи, као основних субјеката у информативно-обавештајној делатности мора обезбедити захтевани ниво ефикасности превизије и превенције терористичких аката у урбаним срединама (у свим елементима урбане средине).

У оквиру ње посебно су битне:

– Едукативно-васпитне активности у школама, факултетима и предузећима у циљу прикупљања података и заштите од тероризма морају да задовољавају минимум потреба;

– Препознавање и пријава сумњивих лица (као могући терориста) треба да постане навика;

– Мере сарадње и размена података о појави, начину деловања и могућностима препознавања терориста у урбаним срединама морају се стално усавршавати и проверавати.

Посебно битно место у МИОД имају техничка средства и њихова примена у информативно-обавештајној делатности у урбаним срединама морају обезбедити успешно прикупљање података, информација и сазнања као и дисиминацију података у функцији превизије и превенције тероризма у урбаним срединама.

У оквиру ње битно место имају:

- Организација и техничка опремљеност информативно-обавештајног система;
- Израда базе података и могућност њиховог коришћења у планирању и извођењу информативно-обавештајне делатности;
- Центри за пријем података и информација о терористичким активностима или лицима "сумњивим" као терористе морају се успоставити на најнижем нивоу који гарантује проток података до главног аналитичког центра и обрнуто.

Да би се овим захтевом успешно одговорило неопходно је истраживачки поступак спровести на основу теоријских и емпиријских сазнања. Основу истраживачког поступка чиниће опште научне методе: компаративна и метода моделовања. Поред ових, у истраживању ће се користити више метода, као што су: системски приступ, оцењивање, статистичка анализа, аналогија, анализа организацијско – техничке функције система, генерализација и др.

Основ науке о одлучивању је системска анализа у чијој се методологији користи системски приступ. У систему информативно-обавештајне делатности проблеми су веома сложени и захтевају свестрану појединачну анализу по елементима система (декомпоновање система).

Статистичка анализа (статистички метод) користиће се ради квантитативног испитивања односа међу сложеним појавама. Инструмент за статистичку методу је статистички преглед. У закључивању о појединим сегментима истраживања користиће се и друге научне методе и поступци.

Моделовање система МИОД у урбаним срединама

У изради модела информативно-обавештајне делатности у урбаним срединама биће неопходно извршити његову декомпозицију и анализирати све факторе који утичу на његово функционисање.

У процесу стварања модела примењиваће се више критеријума за утврђивање варијанти и спровести поступак оцене и рангирања добијених варијанти путем одговарајућих метода и критеријума вредновања.

Позната је чињеница да су модели веома широко средство за опис, објашњење, предвиђање и управљање појавама у реалном свету, те да представљају синтетску апстракцију реалности. Као такви, модели не могу никада да буду потпуно верна слика реалности. Они треба да обухвате само битне особине појаве коју представљају а, при томе, занемаре читав низ детаља те исте

појаве. У овом моделу сазнајне вредности су базиране на чињеници да је ретко потребно знати све о некој појави, већ само величине које су битне за дати ниво апстракције у анализи система информативно-обавештајне делатности у урбаним срединама у функцији превизије и превенције терористичке делатности. Зато се од модела у овом истраживању очекује да омогући квалитативно-квантитативну анализу и експериментисање сложеним појавама и релацијама ове делатности.

У самом креирању модела користиће се различити методи и технике. У току самог избора и примене одговарајуће методе моделовања користиће се процес приказан на слици 1. Пројекат у целини треба да представља методологију моделовања организационе структуре система посебне намене, какав је систем информативно-обавештајне делатности у урбаним срединама у функцији превизије и превенције терористичког деловања.

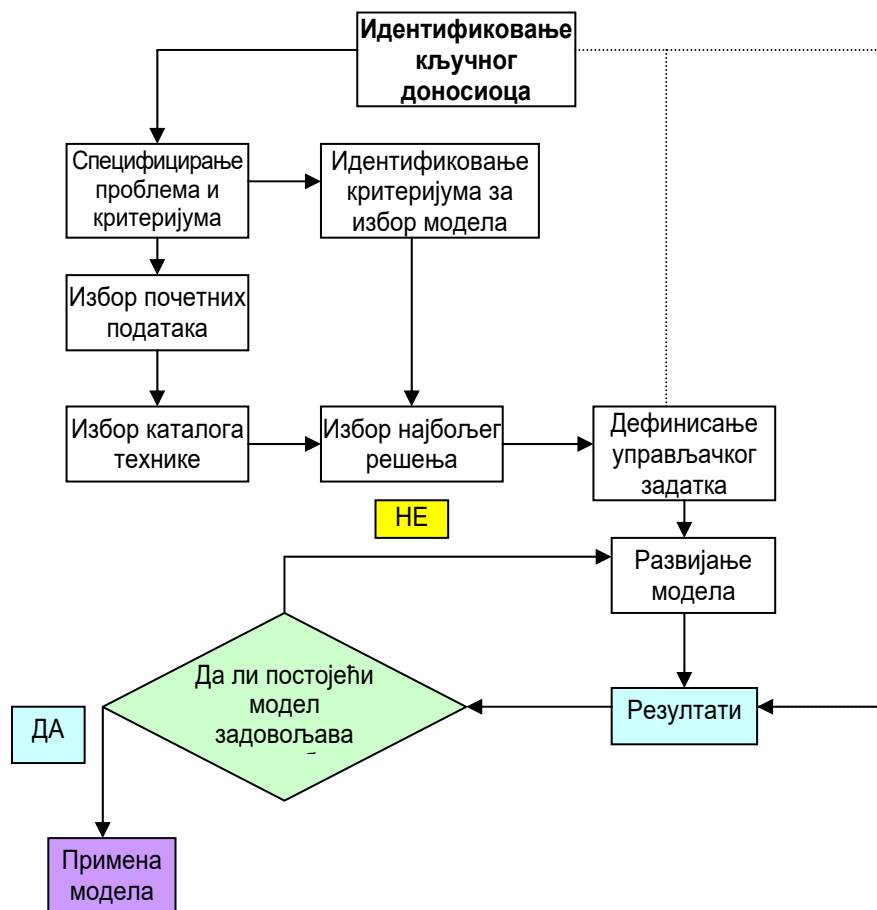
Постављени захтеви и употребљивост резултата и закључака до којих ће се у току истраживања доћи, захтева да се резултати истраживања различито презентују. Један део емпиријских резултата истраживања биће описан и објашњен преко фактора који посредно и непосредно утичу на поменути информативно – обавештајни систем.

Очекивани резултати истраживања и конкретни допринос пројекта МИОД

Резултати истраживања ће према времену и простору бити сврстани у две групе:

- резултати истраживања о функционисању система информативно-обавештајне делатности у разматраним временским периодима у конкретним урбаним срединама и географским просторима и
- резултати експерименталних истраживања спроведених у одабраним урбаним срединама.

Добијени резултати истраживања биће објашњени и приказани на шемама, а конкретни подаци ће се посебно истакнути у сваком поглављу студије на које се одnose.

Слика 1 – Кораци у избору метода или техника

Конкретни резултати истраживања могли би се исказати кроз израду већег броја студија (у конкретном случају 14 студија), и то:

- Угрожавање безбедности урбане средине (конкретног града) терористичким активностима;
- Припремљеност друштвено-политичког система за МИОД у функцији превизије и превенције терористичких делатности у урбаним срединама;
- Припремљеност друштвених делатности Система МИОД у функцији превизије и превенције терористичких делатности у урбаним срединама;
- Место и улога образовне делатности у Систему МИОД у функцији превизије и превенције терористичких делатности у урбаним срединама;
- Место и улога привредне делатности у Систему МИОД у функцији превизије и превенције терористичких делатности у урбаним срединама;

- Место и улога социјалне делатности у Систему МИОД у функцији превизије и превенције терористичких делатности у урбаним срединама;
- Место и улога здравствене делатности у Систему МИОД у функцији превизије и превенције терористичких делатности у урбаним срединама;
- Место и улога научне делатности у Систему МИОД у функцији превизије и превенције терористичких делатности у урбаним срединама;
- Место и улога културне делатности у Систему МИОД у функцији превизије и превенције терористичких делатности у урбаним срединама;
- Место и улога информативно-пропагандне делатности у Систему МИОД у функцији превизије и превенције терористичких делатности у урбаним срединама;
- Место и улога цивилне заштите у Систему МИОД у функцији превизије и превенције терористичких делатности у урбаним срединама;
- Припремљеност становништва за учешће у Систему МИОД у функцији превизије и превенције терористичких делатности у урбаним срединама;
- Менаџмент Система МИОД у функцији превизије и превенције терористичких делатности у урбаним срединама;
- Менаџмент Система МИОД у функцији превизије и превенције терористичких делатности на нивоу државе.

Закључак

Актуелни догађаји, како пре 11. септембра 2001. године, тако и догађаји након овога, указују на све присутнију опасност коју тероризам на просторима југоисточне Европе и Европе у целини, а посебно у урбаним срединама представља за људе који у њима живе и раде.

Посебна и целовита истраживања информативно-обавештајне делатности у функцији превизије и превенције тероризма у урбаним срединама до сада нису вршена. Зато је значај овог истраживања у научном обогаћивању теорије науке безбедности веома велики.

Друштвена оправданост истраживања се истиче чињеницом да терористичке активности усмерене на велике објекте у урбаним срединама (железничке станице, превозна средства, аеродроме, спортске центре, школе и друге објекте) прете да нанесу веће губитке него што то могу изазвати класични ратни сукобу уз употребу класичних борбених средстава. Сложеност услова откривања постојања терористичке организације у одређеној средини, намера и циља дејства терориста, разлога и повода и других опредељујућих фактора, упућују на потребу спровођења опсежне информативно-оперативне делатности, као јединог инструмента који директно утиче на правовремену превезију и превенцију терористичких активности.

Зато у условима, када се наше друштво налази у транзицији, када је систем безбедности такође у условима «транзиције» и «трансформације», неопходно је изнаћи адекватне начине прикупљања података и информација као и сазнања, који ће дати усмерења за избор метода и начина супротстављања терористичким активностима. Посебно је то потребно савременим урбаним срединама. Овим се у потпуности изражава практични значај овог истраживања, по много чему оригиналног у нашој савременој теорији и пракси науке безбедности.

Литература

- [1] Петар Костић, *Информатор* бр. 8/92, стр. 172.
- [2] Милан Мијалковски: *Теорија о рату*, 2/92. стр. 11.
- [3] Кристијан Мелон и гр. Аутора: *Неоружани отпор*, Београд, 1989, стр. 103.
- [4] *Искусва Израела у против-терористичким дејствима*, Цион Газит, ИМИ, Израел.
- [5] *Стратегија оружане борбе*, издање ССНО 1983.
- [6] *Војна енциклопедија* 2. издање, књига 7 и 10.
- [7] Влада Влаховић: *Обавештајна операција*, стручни рад, ШНО, Београд, 2002.
- [8] *Закон о одбрани*, издање ВИНЦ Београд 1993.
- [9] *Војни лексикон*.
- [10] *Лексикон безбедности*, издање "Партизанска књига", Београд 1986.
- [11] *Основи безбедности*, Полицијска академија, Београд, 1994.
- [12] Милован Ђелебића: *Обавештајна служба у НОР-у*, издање 7, 1987.
- [13] Славко Вукчевић: *Борбе и отпори у окупираним градовима Југославије 1941-1945*, издање 7, Београд, 1985.
- [14] Милан Зечевић: *Војна дипломатија*, ВИНЦ, Београд, 1990.
- [15] Уредба о критеријумима за утврђивање података значајних за одбрану земље који се морају чувати као државна или службена тајна и о утврђивању задатака и послова од посебног значаја за одбрану земље које треба штитити применом посебних мера безбедности (СВЛ, 21. јул 1994).
- [16] Милан В. Петковић: "Дипломатија и рат", *Војно дело*, 3/96.
- [17] Милан В. Петковић: *Тајни ратници*, ТЕТРАГМ, Београд, 1996.

ПОЈАМ ЦИХАДА У АКТИВНОСТИМА ИСЛАМСКЕ ДРЖАВЕ

Милан Вукелић
Универзитет у Београду, Факултет политичких наука

Упркос одбијању Сједињених Америчких Држава и њених савезника да прихвате чињеницу да религија може имати битну улогу у међународним односима, криза на Блиском истоку је у први план избацила организацију Исламска држава (ИСИС, ИСИЛ, ДАЕШ...), чији су циљеви стварање калифата, верске државе која нема границе и која би требало да обухвата цео свет. Сједињене Америчке Државе и Европска заједница ушле су у овај сукоб одлучне да спрече ширење ове организације, како на блискоисточном региону тако и шире, не обраћајући превише пажњу на саму идеологију којом се она води и којом правда своје акције.

У овом раду настојано је да се објасни колико феномен џихада има битну улогу у исламском свету и колико утиче на саме акције Исламске државе.

Кључне речи: *џихад, ислам, калифат, Исламска држава, муслимани*

Увод

Ислам је данас друга најраспрострањенија религија, а по проценама Пју истраживачког центра (Pew Reserch Center), до 2075. године ислам ће бити најраспрострањенија светска религија.¹ Оно што ислам разликује од хришћанства и западног света јесте чињеница да у западним друштвима држава представља најбитнији политички апарат, док у исламском друштву религија представља најјачу уједињујућу снагу, која концепт националне државе ставља у потпуно други план.² Професор Факултета исламских наука у Сарајеву Фикрет Карчић каже: „... право је у исламу исто што и теологија у хришћанству, најтипичнија манифестација верског учења. За муслимане право није само елемент укупног исламског учења већ и његов функционални израз.“³ Према томе, ако је право функционални израз ислама,

¹ <http://rs.n1info.com/a240270/Lifestyle/Lifestyle/Islam-ce-do-2075.-postati-dominantna-religija.html>, приступљено 5. 5. 2017.

² Huntington, Samuel: *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, ЦИД, Подгорица, 2000, стр. 194–195.

³ Јевтић, Мирољуб: „Његош и ислам“, *Поља геополитике – зборник радова*, Култура полиса, год. XIII (2016), посебно издање, стр. 246.

јасно је да без права нема ислама. С обзиром на то да је право немогуће остварити без државе, за ислам је неопходно постојање јединствене исламске државе.⁴ Само у држави свих муслимана (калифату) која нема границе и која ће обухватати цео свет муслимани се могу у потпуности остварити као верници и потчинити се Алаху. Уосталом, и сам појам *муслиман* значи „онај који се потчињава Богу”.⁵

Улагање напора за остваривање исламске државе задатак је сваког муслимана и он је у том смислу дужан да цео свој живот врши исламску мисију – даву, тј. позив на ислам. Ширење ислама давом, исламском мисијом, не подразумева наметање ислама немуслиманском становништву помоћу силе. Међутим, за остваривање тог циља, ако је неопходно, дозвољено је водити и оружану борбу. Претварање целог света у земљу ислама (*dar al islam*)⁶, којом ће се владати по божјем закону – шеријату, подразумева активности које се називају *џихад*.⁷ За разлику од концепта даве који увек подразумева ненасилне активности које имају за циљ обнављање исламског друштва, *џихад* се може тумачити различито. Умерени муслимани *џихад* тумаче као, пре свега, духовну борбу. С друге стране, радикалне исламске струје *џихад* виде као искључиво оружану борбу против „неверника” и против самих муслимана који доводе у питање ауторитет исламског учења.⁸ Најбољи пример оваквог виђења *џихада* јесте управо организација Исламска држава, о којој ће више бити речи у наставку рада.

Дефинисање појма

Реч *џихад* у арапском језику настаје из корена *џ-х-д*, што у преводу значи „борити се или уложити напор”. У контексту ислама подразумева се да је ова борба на Божјем путу. Особа која врши овај напор или борбу назива се *муџахедин* или, у преводу на српски језик, свети ратник. И сам појам *џихад* најчешће се преводи као свети рат.⁹ Међутим, битно је нагласити да у арапском језику реч *џихад* не значи рат у буквалном смислу. За то се у арапском језику користи реч *харб*. С обзиром на то да је мисионарска акција ислама подразумевала ширење ислама на територије неверника и стално доказивање припадности религији оних који су већ постали муслимани, јасно је да је за тај задатак неопходно улагање великих напора. Ти напори подразумевали су и примену физичке силе, тј. рата. У складу с тим, термин *џихад* је изабран како би објединио све те напоре.¹⁰ Многи аутори покушали су да одвоје појам *свети* од појма *џихад*. Тако, рецимо, Хусеин Ђозо твр-

⁴ Исто, стр. 246.

⁵ Јевтић, Мирољуб: *Политикологија религије*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2009, стр. 207.

⁶ Исламски фундаментализам свет дели на свет мира (*dar al islam*) и свет рата (*dar al harb*). Ова два света у сталном су сукобу све док целим светом не завлада шеријатско верско право. Више о томе: Мирољуб Јевтић, *Политикологија религије*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2009, стр. 280–285.

⁷ Јевтић, Мирољуб: *Савремени џихад као рат*, Нова књига, Београд, 1989, стр. 5–6.

⁸ Галијашевић, Џевад: *Тероризам у Аустрији*, Агенција „Филип Вишњић”, Београд, 2012, стр. 10.

⁹ Nasr, Seyyed Hosein: *Tradicionalni islam – savremenekushnje*, Izdavač pdf izdanja: www.bosnamuslimmedia.com, 2009, стр. 66.

¹⁰ Јевтић, Мирољуб: *Савремени џихад као рат*, Нова књига, Београд, 1989, стр. 7.

ди да многи злонамерни кругови настоје да џихад преставе као свети рат, иако је у суштини исламу потпуно стран појам *свети*. Он џихад дефинише као оружану борбу, одбрану земље, слободе уверења и других вредности употребом силе у случају да се непријатељ не може одбити на други начин. Слично је о џихаду писао и професор Хасан Сушић, који у једном тексту наводи: „Џихад није свети рат и ислам нити познаје нити признаје појам светог рата. Тај атрибут му је дат према аналогiji са хришћанским схватањем светог рата.”¹¹ С његовим мишљењем сагласан је и др Равен Фајерстон (Reuven Firestone). Он сматра да џихад нема никакве везе са светим ратом па ни с ратом уопште. Џихад, према његовом мишљењу, подразумева многе активности које су неvezане за рат и само је делимично одређен правним нормама које би се поклапале с виђењем рата по западном критеријуму, али не и са светим ратом.¹² Упркос ставовима поменутих аутора, сам Куран, најсветија књига муслимана, у сури 9 ајету 5 каже: „Када прођу свијети месеци, онда убијајте многобошце гдје год их нађете, заробљавајте их, опседајте и на сваком пролазу дочекујте. Па ако се покају и буду молитву обављали и зекат давали, оставите их на миру, јер Алах заиста прашта и самилостан је”¹³ Према томе, из овог ајета види се управо супротно, да муслимани придају џихаду епитет светог рата.¹⁴ На пример, познат је цитат Мухамеда: „Коју год од жена сретнеш и видиш реци јој да је послушност мужу равна борби у светом рату – џихаду.” Још један доказ да муслимани ипак џихад гледају као свети рат јесте и став Организације исламске сарадње (ОИС), коју чини више од педесет држава чланица. Они су рат Арапа против Израела назвали свети џихад.¹⁵ Према томе, и поред мишљења неких аутора да појам *свети* неоправдано стоји уз џихад, с тачке гледишта муслимана, сваки рат који се води против неверника јесте оправдан. С обзиром на то да муслимани који на позив својих верских вођа крену у џихад за ширење ислама и погину у тој борби имају положај мученика (шехида) и благослов од Алаха, џихад се ипак може и мора назвати светим ратом.¹⁶ Уосталом, и у хришћанским земљама под светим ратом подразумевају се сукоби чији је циљ био тријумф хришћанства над нехришћанима. Сви ови ратови били су свети јер су вођени у име наметања хришћанске вере онима који је не признају. Те ратове одобравала је и хришћанска црква. Џихад је у својој ратничкој варијанти то исто, само има за циљ тријумф ислама. Према томе, џихад јесте свети рат и мора се тако назвати.¹⁷

¹¹ Јевтић, Мирољуб: *Исламска визија света код Иве Андрића*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2013, стр. 61.

¹² Јелић, Милош: „Схватање праведног рата у хришћанству и исламу”, *Religija i tolerancija*, Vol. XIII, бр. 24, јул–децембар 2015, стр. 295.

¹³ Куран, (9,5)

¹⁴ Јевтић, Мирољуб: *Религија изазов политичкој науци*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2010, стр. 120–122.

¹⁵ Јевтић, Мирољуб: *Исламска визија света код Иве Андрића*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2013, стр. 61.

¹⁶ Јелић, Милош: „Схватање праведног рата у хришћанству и исламу”, *Religija i tolerancija*, Vol. XIII, бр. 24, јул–децембар 2015, стр. 296.

¹⁷ Јевтић, Мирољуб: *Савремени џихад као рат*, Нова књига, Београд, 1989, стр. 8.

Многи аутори дали су своје дефиниције џихада, на пример Матине-Дафтари (Matine-Daftary), бивши професор Универзитета у Техерану, сенатор и председник Владе Ирана, каже: „Ел џихад преведени познат под именом свети рат јесте, дакле, у једном широком и нарочитом смислу, борба предузета на божјем путу да би ширила његову реч, ширила исламску веру засновану на чистом монотеизму. Коначно, истински циљ, крајња суштина џихада јесте мир, дефинитиван мир читавог човечанства којим би господарила правила искључиво једне религије.” Дафтари припада умереној струји муслимана, па чак и он као такав не може да порекне да је циљ џихада да од ислама направи доминантну религију која ће владати светом.¹⁸ Енциклопедија живих религија за појам *џихад* каже да он може бити и свети рат, али и борба за правоваљаност живота и ширење вере и да радије прибегава мирољубивим средствима попут примера и убеђивања. Ова дефиниција је, можемо рећи, једним делом тачна, али изоставља врло важну чињеницу. Овакв, мирољубиви џихад никада не би могао да оствари главни циљ, а то је стварање калифата, јединствене исламске државе свих муслимана. Додуше, могао би, али би то значило да шефови свих земаља прихвате позив на ислам и добровољно се потчине исламској држави. Реално гледајући то је немогуће, па је јасно да теорија о мирољубивом џихаду остаје само у домену дискусије.¹⁹ Врло јасну дефиницију џихада дао је и Неркез Смаилагић, који каже: „Џихад – свети рат. Ширење ислама путем оружја, вјерска је дужност сваког муслимана у опћем смислу.”²⁰ Најбољу и најпотпунију дефиницију овог појма дао професор др Мирољуб Јевтић с Факултета политичких наука у Београду, који џихад дефинише као: „Систем свих акција и поступака на индивидуалном и колективно плану, који муслимани чине у циљу јачања исламске религије и ширења заједнице верника.”²¹ Дакле, у џихад се може сврстати и забрана конзумирања алкохола, свињског меса, кажњавање муслимана који су прекршили шеријатске законе, духовна борба, али и рат као један од начина да се исламска вера прошири и наметне читавом свету.²²

Када се говори о џихаду, битно је истаћи да исламски мислиоци праве разлику између великог и малог џихада. Муслимани генерално џихад сматрају као искрену тежњу и напор за опште добро, као и за успостављање правде.²³ Савремени теолози посебно инсистирају на великом џихаду (al-jihad al-akbar), тј. борби муслимана са самима собом, борби са својом сопственом душом која често од верника захтева понашање које је супротно заповестима шеријата. Велики џихад заснива се на хадису, у којем је Мухамед по повратку из боја рекао: „Вратили смо се из малог џихада и сада је ред на џихад душе – велики џихад.” Ова изрека користила је генерацијама муслимана да докажу како је духовна борба, тј. велики џихад много битнији

¹⁸ Јевтић, Мирољуб: *Религија изазов политичкој науци*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2010, стр. 112–113.

¹⁹ Исто, стр. 114.

²⁰ Јевтић, Мирољуб: *Исламска визија света код Иве Андрића*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2013, стр. 61.

²¹ Јевтић, Мирољуб: *Савремени џихад као рат*, Нова књига, Београд, 1989, стр. 10.

²² Исто, стр. 10.

²³ Amjad-Ali, Charles W: „Jihad and Just War Theory: Dissonance and Truth”, *A journal of theology Dialog*, Volume 48, Issue 3, 2009, стр. 245.

за муслимане и много га је теже водити него мали џихад.²⁴ Заговорници теорије да је џихад увек подразумевао унутрашњу и духовну борбу као да су заборавили чињеницу да је ислам у време своје доминације не само освајао нове територије већ и потпуно трансформисао културе новоосвојених народа. Свети муслимански ратници то сигурно нису успели да постигну личном и унутрашњом борбом против зла, већ крвавом и насилном борбом читаве заједнице против немуслимана. Дакле, џихад је био колективна борба свих муслимана, а не само појединаца.²⁵ Мали џихад (al-jihad al-asghar) представља оружану борбу у име ислама за успостављање правде и одбрану против агресора.²⁶ Постоје два облика малог џихада: дефанзивни и офанзивни. Први је обавеза сваког муслимана да се са оружјем у рукама супротстави непријатељу ислама, док на други вид малог џихада може позвати само калиф, вођа исламске заједнице.²⁷ Ова форма џихада представља традиционално виђење светог рата, који је поново постао актуелан после Иранске исламске револуције 1979. године. Ова револуција предвођена ајтолахом Хомеинијем дала је ветар у леђа исламском фундаментализму по којем џихад у форми традиционалног светог рата представља прво и основно средство борбе за ширење ислама.²⁸

Место џихада у исламу

Да концепција и доктрина џихада игра централно место у исламу, говори и чињеница да се феномен џихада у појединим случајевима сматра чак и шестим ступом ислама.²⁹ Шиити, с друге стране, џихад сматрају једним од десет обавезних активности које сваки муслиман мора обављати.³⁰ По општем мишљењу исламског света, борба на бојном путу може се водити на пет начина:³¹

- Џихад срцем представља унутрашњу борбу коју муслиман води против зла.
- Џихадјезиком представља врло моћно оружје и подразумева борбу за ширење ислама проповедањем и преношењем Пророкових речи.
- Џихад знањем представља борбу научним чињеницама. Овај вид џихада посебно је заступљен у праву, али и у медицини.
- Џихад руком представља борбу делима. Утицај на нечије виђење живота, шта је у њему битно, а шта не, одличан је пример за овај вид борбе.
- Џихад мачем представља већ поменути мали џихад, свети рат за ширење ислама ратом и применом силе.

²⁴ Јевтић, Мирољуб: *Савремени џихад као рат*, Нова књига, Београд, 1989, стр. 12.

²⁵ Harris, Lee: *Самоубиство разума*, Дан граф, Београд, 2009, стр. 200–201.

²⁶ Amjad-Ali, Charles W.: „Jihad and Just War Theory: Dissonance and Truth”, *A journal of theology Dialog*, Volume 48, Issue 3, 2009, стр. 244.

²⁷ Napoleoni, Loretta: *Успон исламизма*, Сандорф, Загреб, 2015, стр. 89.

²⁸ Јевтић, Мирољуб: *Савремени џихад као рат*, Нова књига, Београд, 1989, стр. 13–14.

²⁹ Пет стубова ислама, тј. дужности које сваки муслиман мора поштовати јесу шехада, намаз, зекат, пост и хаџ. Више о томе: <http://www.odazov.com/odazovi-se/pet-stubova-islama>, приступљено 7. 5. 2017.

³⁰ Amjad-Ali, Charles W.: „Jihad and Just War Theory: Dissonance and Truth”, *A journal of theology Dialog*, Volume 48, Issue 3, 2009, стр. 243.

³¹ Исто, стр. 245.

Покушај обнове исламског јединства у 20. веку

После укидања последњег калифата ислам је изгубио своју доминантну улогу у свету, али чак и у време највеће слабости, идеја о поновном уздицању и организовању џихада који ће исламу поново вратити стару славу, никада није напуштала муслимане. За то је било потребно успоставити исламско јединство односно политички центар који ће окупити све исламске државе. У том смислу, током 20. века било је неколико таквих покушаја.³²

Стварање Општег исламског конгреса за халифат у Египту 1926. био је један од првих покушаја да се муслимани уједине и да се у прогласи халифат у Каиру. Место халифа, тј. вође свих муслимана била је намењена краљу Фуаду првом, али овај покушај није био успешан.³³

Наредни такав покушај био је оснивање Конгреса исламског света у Меки исте године, на иницијативу краља Саудијске Арабије Абдула Азиза ибн Сауда. Један од тада највећих исламских мислилаца Рашид Рида предложио је и оснивање „Лиге муслиманских држава“. Та идеја није уродила плодом али оснивање Конгреса исламског света био је врло озбиљан покушај да се исламски свет уједини. Да је ова организација имала циљ да створи халифат који ће обухватати цео свет говори и чињеница да су у овом пројекту учествовали муслимани из Западне и Источне Африке, Јужне и Северне Америке, Европе, Персијског залива као и из Авганистана, Ирана, Туниса, Алжира, Етиопије, Јава и Суматра, Етиопије, Хиџаза, Русије, Рифа, Занзибара, Судана, Сирије, Кине, Трансјорданије, Триполитанија, Ирака, Асира, Палестине, Конга, Филипина, Марока, Египта, Индије, Малаја, Хаџда и Јемена.³⁴

Следећи покушај за стварање исламског јединства јесте одржавање Генералног исламског конгреса у Јерусалиму 1931. године под вођством палестинског муфтије Амина ал Хусеинија. На овом конгресу значајно место заузела је и делегација југословенских муслимана.³⁵ После Другог светског рата, 1949. године, Светски исламски конгрес је премештен у Карачи, највећи град Пакистана. Европско седиште ова организације налази се у Немачкој. Основни циљ Конгреса јесте стварање модерног халифата који би исламски свет поново вратио на стазе старе славе.³⁶

Дакле Светски исламски конгрес био је један од првих покушаја да се формира организација која ће имати моћ и ауторитет у муслиманском свету да замени укинати халифат. С обзиром да овај пројекат није успео да испуни глобалне циљеве муслимана, донета је одлука да се створи нова, јача, много ефикаснија организација која ће имати више успеха у вођењу џихада, а то је Светска исламска лига (Раби-тат ал-Амам-ал Ислами) или скраћено РАБИТА. Оснивање ове организације није значило укидање Светског исламског конгреса и других пан исламских организација. РАБИТА је само преузела координацију акција које се изводе широм исламског

³² Мирољуб Јевтић, *Џихад у Босни и време глобализације*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2013, Стр.123.

³³ Исто, стр. 123.

³⁴ Исто, стр. 123-124.

³⁵ Исто, стр. 124.

³⁶ Исто, стр. 128.

света у циљу успостављања новог калифата. Организација Рабита основана је 1962. године на конференцији на којој су присуствовали представници из 43 муслиманских земаља. За оснивање организације најзаслужнији је бивши краљ Саудијске Арабије Фејсал бин-Абдул-Азиз. Краљ Фејсал је на састанку 17. априла 1965. констатовао да исламски свет није слојан и да пати од нејединства и позвао је све муслимане света да се уједине без обзира на расу и језик којим говоре. У Уставу организације у тачки 2 стоји да је основни циљ организације пропагирање поруке ислама, његове доктрине и учења, док у члану 3, тачки а) стоји да ће организација тежити остваривању владавине ислама у свим земљама насељеним муслиманским становништвом.³⁷ Дакле, врло је јасно да је РАБИТА водила неоружани, велики џихад за ширење исламског утицаја у свету. Међутим, ова организација је, када је било потребно, безусловно помагала и мали, оружани џихад у свим ратовима који су муслимани водили против „неверника“. Тако су помогли и босанске муслимане у рату који је почео 1992. године и ОВК на Косову и Метохији током 1998-1999. године. РАБИТА никада није крила своје активности и са тачке гледишта ислама, џихад који ова организација води у потпуности је легитиман.³⁸

Можда и најмоћнија организација која заступа идеје џихада у циљу уједињења муслимана у јединствену исламску државу јесте Организације исламске сарадње (ОИС), која је основана у Рабату септембра 1969. године. Ова институција је прва владина међународна организација која своје чланове окупља на основу верске припадности.³⁹ ОИС, организација која окупља све исламске земље и која има статус посматрача у ОУН не сме да отворено истиче своје фундаменталистичке циљеве и зато под својим окриљем има друге, мање организације и покрете које се залажу за остварење њених идеја. Један од таквих покрета нпр. Исламски савет, основан 1973. директно од стране ОИС-а.⁴⁰

Све наведене организације су водиле су велики, ненасилни вид џихада. Ниједна од њих није била ни близу остварења свог главног циља, а то је стварање новог калифата, јединствене исламске државе свих муслимана. Историја је показала да само оружани џихад има потенцијал за остваривање циљева којем исламски свет тежи.

Рађање Исламске државе

Појам *џихад* је поново привукао пажњу светских медија 11. септембра 2001. године када је Ал Каида извела терористички напад против Сједињених Америчких Држава рушењем Светског трговачког центра и нападом на Пентагон. Истрага је потврдила да су сви нападачи били муслимани и да су за ову акцију били инспирисани верским мотивима. Влада Сједињених Америчких Држава очајнички је поку-

³⁷ Исто, стр. 134-135.

³⁸ Исто, стр. 134-139.

³⁹ Мирољуб Јевтић, *Политикологија религије*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, - Београд, 2009. Стр. 241.

⁴⁰ Мирољуб Јевтић, *Џихад у Босни и време глобализације*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2013, Стр.142.

шавала, баш као и данас, да ову акцију прикаже као свирепи чин терориста који нема никакве везе с религијом и да ислам представи као религију која се према политици понаша индиферентно, баш као хришћанство. Сигурно да је велики број муслимана био против овог напада и да велики број њих не оправдава тероризам, али покушај да се овој акцији одузме сваки исламски легитимитет велика је грешка Сједињених Америчких Држава. За припаднике Ал Каиде ово је била борба на Алаховом путу, џихад против неверника и непријатеља ислама.⁴¹ Ова акција Ал Каиде дала је подстрек и другим исламским екстремистичким организацијама да поново крену у борбу против „неверника”, у славу ислама.

Настанак исламских екстремистичких организација, међу којима је и Исламска држава, последица је масовне радикализације муслиманског становништва, а за то велику одговорност има потпуно погрешна политика западних сила и Сједињених Америчких Држава према исламском свету. То потврђује и изјава генерал-мајора Мајкла Нагатеа (Michael Nagate), команданта специјалних операција Централне команде Сједињених Америчких Држава у Сирији и Ираку, који је у децембру 2014. године, мислећи на Исламску државу, изјавио следеће: „Ми још не разумемо тај покрет, а док то не учинимо, нећемо моћи да га поразимо.”⁴² Сједињене Америчке Државе и читав западни свет потпуно су потценили идеолошку снагу исламског света. Укинувши религију у својим земљама, сматрали су да ће се то свуда десити, па и у земљама насељеним муслиманским становништвом.⁴³

Последњу лошу процену Сједињене Америчке Државе и њени савезници направили су у Сирији и Ираку. Подржавајући „умерене” и „нерадикалне” сунитске побуњенике у рушењу алавитског режима Башара ел Асада, Сједињене Америчке Државе виделе су одличну прилику да „прекроје” политичку ситуацију у блискоисточном региону и стану на пут све већем утицају Ирана у овом региону.⁴⁴ Овакав развој догађаја у први план избацује екстремистичку организацију Исламска држава, која је искористила ову прилику да се наоружа најсавременијим оружјем, али њен примарни циљ није био рушење режима Башара ел Асада. То је био њен лични, освајачки поход, џихад за поновно рађање калифата.⁴⁵

Један од непосредних оснивача Исламске државе јесте јордански терориста Абу Мусаб ел Закрави. За разлику од лидера Ал Каиде Осаме бин Ладена и његовог заменика Аимана ел Завахирија, који су своје снаге усмеравали на сукоб са Западом и Сједињеним Америчким Државама, Ел Закрави је сматрао да је Левант примарни циљ. До августа 2003. Ел Закрави је извео три терористичка напада: на шиитску џамију, штаб Уједињених нација и на Јорданску амбасаду у Багдаду. Упркос почетном дистанцирању од Ал Каиде, Ел Закрави се 2004. године придружује

⁴¹ Јевтић, Мирољуб: *Религија изазов политичкој науци*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2010, стр. 107–109.

⁴² Bunzel, Cole: *From paper state to Caliphate: The Ideology of Islamic State*, Centre for Middle East policy, The Brookings institution, Washinfon D. C, 2015, стр. 4.

⁴³ Јевтић, Мирољуб: *Искушења политикологије религије*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2014, стр. 23.

⁴⁴ Деспотовић, Љубиша, Конатар, Веселин: *Поља геополитике – зборник радова*, Култура полуса, 2016, стр. 176.

⁴⁵ Napoleoni, Loretta: *Успон исламизма*, Сандорф, Загреб, 2015, стр. 48.

овој организацији и његова група мења име у Ал Каида у Ираку (АКИ). Иако су се лидери Ал Каиде противили, Ел Закрави наставља своје бруталне нападе, пре свега на шиите, али 2006. године оружане снаге Сједињених Америчких Држава успевају да га ликвидирају.⁴⁶

Смрт јорданског исламисте није спутала ову организацију да настави борбу. На чело ове екстремистичке групе долазе Египћани Абу Ајуб ел Масри и Абу Абдулах ел Багдади (који нема никакве везе с Абуом Бакром ел Багдадијем). Тада група мења име у Исламска држава Ирака (ИДИ). У том тренутку број бораца Исламске државе Ирака био је око две хиљаде.⁴⁷ Након смрти Ел Масрија и Абуа Абдулаха ел Багдадија током 2010. године Исламску државу Ирака преузима Абу Бакр ел Багдади. За време Арапског пролећа 2011. године Ел Багдадију се прикључују и бивши команданти војске Ирака из режима Садама Хусеина и Исламска држава Ирака поново стаје на ноге. Током ескалације сукоба у Сирији 2011. године Ел Багдади склапа савезништво с Мухамедом ел Голанијем и њих двојица оснивају групу Џабхат ел Нусра. До 2013. године Ел Нусра постаје убедљиво најутицајнија екстремистичка организација у Сирији. Међутим, врло брзо Ел Голани одлучује да се обавезе на верност лидеру Ал Каиде Аиману Ел Завахирију и између њега и Абуа Бакра Ел Багдадија долази до раскола. У том тренутку Ел Завахири је затражио од Ел Багдадија да Ел Нусра и Исламска држава у Ираку остану одвојене као до сада, али Ел Багдади то одбија, прекида сваки контакт са Ал Каидом и Ел Голанија проглашава издајником. Велики број бораца Ел Нусре тада напушта Ел Голанија и заклиње се на верност Ел Багдадију.⁴⁸ Упркос идеолошким сличностима између Џабхат ел Нусре и Исламске државе Ирака, њихови циљеви били су врло различити. Организација Ел Нусра била је највише ангажована на рушењу режима Башара ел Асада, док је Исламска држава Ирака на челу са Ел Багдадијем имала је знатно амбициозније циљеве. Он чак никада није ни скривао своју жељу да на територији Сирије започне цихад за изградњу калифата.⁴⁹ У фебруару 2014. године Ел Багдади мења име организације у Исламска држава Ирака и Сирије (ИСИС), а врло брзо организација добија име које носи и дан данас – Исламска држава (ИД).⁵⁰ Абу Бакр ел Багдади муслиманској заједници обратио се речима: „Ја сам вођа који влада над вама, иако нисам најбољи међу вама, и зато ако видите да сам у праву, помозите ми. Ако видите и да нисам, саветујте ме и усмерите на прави пут и слушајте ме док год ја слушам Бога у вама.” Сам Ел Багдади за себе тврди да је потомак Мухамеда, а према неким изворима, има диплому исламских студија с Универзитета у Багдаду и радио је као имам у џамији у Фалуци. Не може се потврдити тачност ове његове биографије, али му у сваком случају даје кредитет и учвршћује његову слику модерне верзије Пророка.⁵¹

⁴⁶ Кузмановић, Бојан Ж., Терзић, Мирослав Р., Инђић, Дејан Р.: „Модерно побуњеништво – Исламска држава”, *Војно дело*, 2016, вол. 68, бр. 2, стр. 278–279.

⁴⁷ Todenhöfer, Jürgen: *Десет дана у Исламској држави*, Лагуна, Београд, 2016, стр. 13.

⁴⁸ Исто, стр. 15–17.

⁴⁹ Napoleoni, Loretta: *Успон исламизма*, Сандорф, Загреб, 2015, стр. 35.

⁵⁰ Кузмановић, Бојан Ж., Терзић, Мирослав Р., Инђић, Дејан Р.: „Модерно побуњеништво – Исламска држава”, *Војно дело*, 2016, вол. 68, бр. 2, стр. 280.

⁵¹ Napoleoni, Loretta: *Успон исламизма*, Сандорф, Загреб, 2015, стр. 33–34.

Крајем јуна 2014. године Исламска држава проглашава калифат, а до марта 2015. године ова организација, можемо чак рећи и парадржава, контролисала је територију од 32.000 km² и десет милиона становника.⁵² По проглашењу калифата Ел Багдади је позвао све муслимане света да емигрирају у исламску државу јер је то њихова обавеза.⁵³

Основна разлика између Исламске државе и других исламских екстремистичких организација јесте веровање да се ближи завршна битка и да ће се пророчанство испунити поразом „војске Рима” у граду Дабику на северу Сирије. То мотивише муслимане из свих делова света да дођу у ову, за муслимане свету земљу, и учествују у последњим биткама.⁵⁴ Захваљујући томе што је модерна и прагматична и захваљујући технолошким и комуникацијским вештинама, психолошкој пропаганди, али и примени племенских обичаја Исламска држава направила је већи успех од свих исламских екстремистичких организације пре ње. Стварање парадржаве довољно снажне и велике да заокупи пажњу света био је само сан свих исламских екстремиста, па и Бин Ладена, до појаве Ел Багдадија.⁵⁵ За њих је калифат обећана земља, идеална држава свих муслимана где ће доживети ослобођење након вишевековног понижења, пораза од „неверничких” снага и њихових партнера. Исламска држава тежи да направи нови модерни калифат, функционалну државу која ће бити домовина за све муслимане света, баш као што је Израел домовина за све Јевреје. Имајући ово у виду, јасно је зашто генерације муслимана, пре свега радикалних сунитских струја, сањају дан када ће границе које су исцртали Сједињене Америчке Државе и западни свет бити избрисане и када ће ислам поново владати светом.⁵⁶

Оправданост својих акција Исламска држава види у радикалном исламском учењу – салафизму. Овај појам настао је из арапског језика, ел салаф ел салих, и означава правоверне претке из генерације Мухамеда и две генерације после њега. Заговорници салафизма верују да су само прве генерације муслимана познавале праве вредности ислама и да садашње генерације треба да их опонашају. Према њима, сваки вид демократије јесте зло и једини исправан одговор за све проблеме јесте шеријат и исламска држава.⁵⁷ Следбеници овог учења данас верују да се коначно појавио вођа у лику Ел Багдадија који ће исламу вратити стару славу и ослобођење из поражавајуће стварности. Исламска држава за њих представља величанственог феникса, који се уздигао из пепела и који ће исламском свету вратити стару славу.⁵⁸

⁵² Бјелајац, Жељко: „Исламска држава: Између мита и стварности”, *Међународни проблеми*, бр. 1/20-16, стр. 61.

⁵³ Bunzel, Cole: *From paper state to Caliphate: The Ideology of Islamic State*, Centre for Middle East policy, The Brookings institution, Washinton D. C, 2015, стр. 32.

⁵⁴ Бјелајац, Жељко: „Исламска држава: Између мита и стварности”, *Међународни проблеми*, бр. 1/2016, стр. 64–65.

⁵⁵ Napoleoni, Loretta: *Успон исламизма*, Сандорф, Загреб, 2015, стр. 67–68.

⁵⁶ Исто, стр. 58–60.

⁵⁷ Hosken, Andrew: *Empire of Fear: Inside the Islamic State*, Oneworld Publications, London, 2015, стр. 31

⁵⁸ Napoleoni, Loretta: *Успон исламизма*, Сандорф, Загреб, 2015, стр. 85.

Исламска држава и џихад

Своју борбу Исламска држава води под идеолошком заставом светог рата – џихада.⁵⁹ Већ смо констатовали у првом делу овог рада да се џихад може водити као велики и мали, тј. као духовна, али и оружана борба. Исламска држава за остварење својих циљева води и један и други вид борбе, али сигурно да је много више наглашен мали џихад, тј. оружана борба.⁶⁰ И дефанзивни и офанзивни вид малог џихада Исламска држава води с истим циљем. Први представља одбрану ислама, тј. већ освојених територија, док други представља ширење и напад на друге, „неверничке“ циљеве. С обзиром на то да је Ел Багдади нови, додуше, самопроглашени халиф, у потпуности је оправдано да он води освајачке ратове па чак и да позива у џихад све муслимане.⁶¹ Упркос тврдњама многих умерених муслимана, али и светских лидера попут бившег председника Сједињених Америчких Држава Барака Обаме да акције Исламске државе немају никакве везе с исламом и да чак негирају Куран, ко год је прочитао ову књигу јасно може видети да Исламска држава спроводи управо оно што Мухамед од муслимана тражи и да је оружани џихад који води Исламска држава теолошки потпуно оправдан.⁶² На пример, у сури број 9 at-Tawba ајет 41 каже се: „Крећите у бој, били слаби или снажни, и борите се на Алахову путу залажући иметке своје и животе своје! То вам је, да знате, боље!“⁶³ или ајет 29 исте суре: „Борите се против оних којима је дата књига а који не верују ни у Алаха ни у онај свет.“⁶⁴ Ово су само неки од стихова Курана који муслимане позивају на оружану борбу против „неверника“. Дејвид Вудс (David Woods), филозоф религије и критичар, у свом истраживању и анализи Курана наводи десет ајета који оправдавају борбу муслимана против немуслимана.⁶⁵

Оружане акције Исламске државе у име џихада, генерално гледано, могу се поделити у две групе. Прву представљају напади на градове и места насељена пре свега шиитским становништвом, али и другим мањинским етничким заједницама. Овакви напади џихадиста Исламске државе као последицу, углавном имају велики број жртава и то пре свега међу цивилима. У другу групу оружаних акција које Исламска држава води, могу се сврстати напади на оружане снаге непријатељских земаља. Током 2013. и 2014. године, Исламска држава је имала велики број успешних оружаних акција, пре свега захваљујући војној доктрини, коју поједини аутори називају и „*управљање дивљаштвом*“.⁶⁶ Реч је војној стратегији која подразумева три фазе. Прва фаза представља борбу за освајање територије, над којом касније,

⁵⁹ Исто, стр. 88.

⁶⁰ Исто, стр. 89.

⁶¹ Исто, стр. 89.

⁶² <http://madworldnews.com/quran-isis-follows-islam/>, приступљено 7. 5. 2017.

⁶³ Куран (9, 41).

⁶⁴ Исто, (9, 29).

⁶⁵ <http://madworldnews.com/quran-isis-follows-islam/>, приступљено 7. 5. 2017.

⁶⁶ Више о томе, Abu Bakr Naji, *Management of Savagery: The Most Critical Stage Through Which the Ummah Will Pass*, John M. Olin Institute for Strategic Studies at Harvard University, 2006. Доступно на: <https://azelin.files.wordpress.com/2010/08/abu-bakr-naji-the-management-of-savagery-the-most-critical-stage-through-which-the-umma-will-pass.pdf>

Исламска држава врши немилосрдни терор над локалним становништвом. Друга фаза подразумева учвршћивање власти на освојеној територији, уз неумањен наставак терора над потчињенима. Последња трећа фаза подразумева успостављање потпуне контроле уз примену шеријата, за муслимане божијег закона.⁶⁷

Поред оружане борбе Исламска држава води и ненасилни, велики џихад кроз медије, пре свега преко друштвених мрежа, промовишући застрашујућа пророчанства, снимке погубљења... свесни чињенице да у данашњем друштву необичне и застрашујуће поруке заокупљују пажњу јавности. Кроз медије Исламска држава је од почетка рата у Сирији и Ираку јавности слала поруку о својој снази и моћи калифата привлачећи на тај начин муслимане широм света да се придруже џихаду. Многи искусни борци који су већ учествовали на ратиштима у Босни, Чеченији и другде Исламску државу су видели као једину организацију којој се вреди прикључити и која је способна да оствари свој циљ. Чак и данас Исламска држава, како на територији Сирије и Ирака, тако и у Европи, шири митове о све јачој и моћнијој војсци која ће исламу вратити славу као из доба Мухамеда. На пример, у Белгији искусни џихадиста и његов малолетни син круже градом у пропагандном комбију обећавајући муслиманима разне погодности ако се прикључе калифату. За разлику од Ал Каиде и других исламских екстремистичких организација које нису придавале пажњу високој технологији, Исламска држава у својим редовима има високообразоване стручњаке, школоване у западним земљама, који посредством Фејсбука, Твитера и других друштвених мрежа шире пропаганду о моћи Исламске државе и оправданости њених акција. Када је на друштвеним мрежама објављен снимак одрубљивања главе новинара Џејмса Фолија (James Foley), за само неколико сати тим за медије Исламске државе омогућио је да то види цео свет. Та сурова пропаганда Исламске државе привукла је многе будуће џихадисте који су се прикључили калифату. Исламска држава врло вешто користи и светске догађаје за ширење своје идеологије. Тако је, на пример, за време Светског првенства у фудбалу 2014. године, качећи хеш тагове попут #Brazil2014, #WC2014 и #France у сврху прозелитизма, дошла до великог броја интернет корисника, у нади да ће неки од њих кликнути на линкове с њиховим пропагандним материјалом, посебно на оне у којима џихадисти из западних земаља позивају своје сународнике да се прикључе калифату.⁶⁸ У часописима Исламске државе „Дабик“ (Dabiq) и „Румија“ (Rumiyah), који се штампају на неколико језика, између осталог и на енглеском, француском, немачком, руском, муслимани се позивају да убијају немуслимане на улици, у шумама, на плажама и сл. оштрим предметима и ножевима. Како стоји у једном од последњих бројева, Исламска држава поручује муслиманима да не морају бити мајстори борилачких вештина или стручњаци за оружје, па чак и не морају имати ватрено оружје како би убијали „невернике“.⁶⁹ Абу Мухамед ел Адани, један од лидера Исламске државе који је задужен за медије, лично је позвао све муслимане да искористе свете месеце и да се придруже џихаду јер ће на тај начин бити најближи Богу.⁷⁰

⁶⁷ Лечић, Борислав: Исламска држава – од утопије до крваве дистопије, *Култура полуса*, год. XIV (2017), бр. 33, стр. 16-17.

⁶⁸ Napoleoni, Loretta: *Успон исламизма*, Сандорф, Зареп, 2015, стр. 74–77.

⁶⁹ <https://www.jihadwatch.org/2016/10/islamic-state-calls-for-random-knife-attacks-in-alleys-forests-beaches-quiet-neighborhoods>, приступљено 7. 5. 2017.

⁷⁰ <https://www.channel4.com/news/isis-calls-for-ramadan-jihad-answered-around-the-world>, приступљено 7. 5. 2017.

Пропагандни тим Исламске државе нашао је начин да допре и до деце, креирајући апликацију за мобилне телефоне која ће деци помоћи у учењу арапског алфабета. То им је омогућено уз цртеже разног оружја попут мачева, тенкова, ракета... Тако је, рецимо, арапско слово „д“ приказаном сликом тенка, слово „т“ метком...⁷¹ Дакле, поред модерног начина ратовања и вођења политике, Исламска држава је успешно овладала коришћењем модерне технологије како би остварила своје циљеве. Њена медијска кампања одличан је пример колико комуникација и медији имају битну улогу у данашњем друштву.⁷²

Интервенција западних земаља, Сједињених Америчких Држава па и Русије под покровитељством Уједињених нација, до сада није дала очекиване резултате. Посреднички рат који ове земље воде, подржавајући сваког ко је спреман да се супротстави Исламској држави, ствара ризик од рађања нових, сличних организација које би могле следити пример Исламске државе и на тај начин још више дестабилизovati блискоисточни регион.⁷³

Закључак

Секуларно уређене западне силе предвођене Сједињеним Америчким Државама као да не могу да схвате да на свету постоје људи којима је вођење светог рата у име Бога обавеза коју им њихова вера налаже и нешто што ће им обезбедити вечни живот после смрти. Сједињене Америчке Државе после 11. септембра и даље воде исту политику, инсистирајући на томе да су припадници Исламске државе криминалци и терористи који се крију иза религије – ислама, како би оправдали своје акције. Џихад који води Исламска држава не представља облик тероризма већ један, за западне силе нови феномен, који у потпуности руши једно поларни политички систем на који су Сједињене Америчке Државе и њени европски савезници навикли. Сада имају противника против због ког ће морати да уложе много више напора од примене оружане силе, а то је разумевање самог ислама као религије и џихада као феномена. Док то не ураде, њихови неуспеси у борби против радикалног ислама наставиће да се нижу.

Литература

[1] Amjad-Ali, Charles W.: „Jihad and Just War Theory: Dissonance and Truth”, *A Journal of theology Dialog*, Volume 48, Issue 3.

[2] Бјелајац, Жељко: Исламска држава: Између мита и стварности, *Међународни проблеми*, бр. 1/2016.

[3] Bunzel, Cole: *From paper state to Caliphate: The Ideology of Islamic State*, Centre for Middle East policy, The Brookings institution, Washinton D. C., 2015.

⁷¹ <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/10/svet/2315732/aplikacija-islamske-drzave-za-decu.html>, приступљено 7. 5. 2017.

⁷² Napoleoni, Loretta: *Успон исламизма*, Сандорф, Загреб, 2015, стр. 123.

⁷³ Исто, стр. 122.

- [4] Галијашевић, Џевад: *Тероризам у Аустрији*, Агенција „Филип Вишњић”, Београд, 2012.
- [5] Деспотовић, Љубиша, Конатар, Веселин: *Поља геополитике – зборник радова*, Култура полиса, 2016.
- [6] Јевтић, Мирољуб: *Искушења политикологије религије*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2014.
- [7] Јевтић, Мирољуб: *Исламска визија света код Иве Андрића*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2013.
- [8] Јевтић, Мирољуб: „Његош и ислам”, *Поља геополитике – зборник радова*, Култура полиса, год. XIII (2016), посебно издање
- [9] Јевтић, Мирољуб: *Политикологија религије*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2009.
- [10] Јевтић, Мирољуб: *Религија изазов политичкој науци*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2010.
- [11] Јевтић, Мирољуб: *Савремени џихад као рат*, Нова књига, Београд, 1989.
- [12] Јевтић, Мирољуб: *Џихад у Босни и време глобализације*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2013.
- [13] Јелић, Милош: „Схватање праведног рата у хришћанству и исламу”, *Religija i tolerancija*, Vol. XIII, бр. 24, јул–децембар, 2015.
- [14] Кузмановић, Бојан Ж., Терзић Мирослав Р., Инђић Дејан Р.: Модерно побуњеништво – Исламска држава, *Војно дело*, 2016, вол. 68, бр. 2.
- [15] Куран
- [16] Лечић, Борислав: Исламска држава – од утропије до крваве дистопије, *Култура полиса*, год. XIV (2017), бр. 33.
- [17] Napoleoni, Loretta: *Успон исламизма*, Сандорф, Загреб, 2015.
- [18] Nasr, Seyyed Hosein: Tradicionalni islam – savremene kušnje, издаваач pdf издања: www.bosnamuslimmedia.com, 2009.
- [19] Todenhöfer, Jürgen: *Десет дана у Исламској држави*, Лагуна, Београд, 2016.
- [20] Harris, Lee: *Самоубиство разума*, Дан граф, Београд, 2009.
- [21] Hosken, Andrew: *Empire of Fear: Inside the Islamic State*, One world Publications, London, 2015.
- [22] Huntington, Samuel: *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, ЦИД, Подгорица, 2000.

Интернет

- [1] <https://www.jihadwatch.org/2016/10/islamic-state-calls-for-random-knife-attacks-in-alleys-forests-beaches-quiet-neighborhoods>, приступљено 7.5.2017.
- [2] <http://madworldnews.com/quran-isis-follows-islam/>, приступљено 7.5.2017.
- [3] <http://www.odazov.com/odazovi-se/pet-stubova-islama>, приступљено 7. 5. 2017.
- [4] <http://rs.n1info.com/a240270/Lifestyle/Lifestyle/Islam-ce-do-2075.-postati-dominantna-religija.html>, приступљено 5.5.2017.
- [5] <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/10/svet/2315732/aplikacija-islamske-drzave-za-decu.html>, приступљено 7. 5. 2017.
- [6] <https://www.channel4.com/news/isis-calls-for-ramadan-jihad-answered-around-the-world>, приступљено 7. 5. 2017.

ИСЛАМСКИ ЕКСТРЕМИЗАМ И ФУНДАМЕНТАЛИЗАМ У РАШКОЈ ОБЛАСТИ КАО ПРЕТЊА ПОЛИТИЧКОМ СИСТЕМУ СРБИЈЕ

Сокол Тасић
Министарство одбране Републике Србије
Срђан Благојевић
Универзитет одбране у Београду

На простору Рашке области дошло је до појаве и јачања исламског екстремизма, мотивисаног исламским фундаментализмом као политичком идеологијом. Ова појава заслужује озбиљан приступ и превентивно деловање шире друштвене заједнице, научних кругова, политичке и интелектуалне елите. Услови њеног настанка, њено трајање, начин организације и директне везе са исламским фундаменталистима у региону и свету указују на могућу директну претњу безбедности, као једној од функција политичког система државе Србије.

Кључне речи: *политички систем, безбедност, претња, исламски екстремизам и фундаментализам*

Увод

Верски фундаментализам је, стицајем историјских и политичких околности, на просторима Западног Балкана наишао на плодно тло. Важнији разлози за то су мултиконфесионалност заједница на простору Западног Балкана, међународни интереси и политички мотиви бивше СФРЈ и земаља насталих након њеног распада.

У време радикализације деловања исламских екстремиста и фундаменталиста, а након међунационалних и међуконфесионалних сукоба на простору Западног Балкана, који на одређене начине и даље трају (од латентности до ескалације), потребно је пре свега уочити његове корелације са политичким интересима појединих земаља и раздвојити озбиљну анализу његовог деловања у Републици Србији од његовог медијског представљања.

Као и у другим деловима света где је распрострањено становништво исламске религије, тако и на простору Рашке области, долази до појаве екстремизма инспирисаног разним фундаменталистичким покретима и ставовима.

Као посебно дестабилишући фактор на простору Рашке области издваја се вехабијски покрет са својим фундаменталистичким учењем и проповедањем ислама као и заговарањем радикалних акција на ширењу вехабизма међу верницима. Ве-

хабизам је као покрет данас постао глобални феномен, чије је присуство и јачање актуелно широм света. На антитерористичком скупу који је одржан у септембру 2003. године у Израелу констатовано је да су албански терористи са Косова повезани са исламским фундаменталистима у Санџаку, те да се осећају кохезија, милитаризација и јачање исламског фактора преко вехабијског покрета. Закључено је да је Санџак у центру таквих збивања зато што је реч о простору који представља важну карику у зеленој трансверзали и спону између Србије, БиХ и Црне Горе. Са друге стране Грегори Копли, председник Асоцијације за међународне стратешке студије из Вашингтона, сматра да се „балканска Мека“ вехабизма налази управо на подручју југозападне Србије и северне Црне Горе, познатом још и као Санџак. Копли такође сматра да је територија КиМ најзначајнији коридор за инфилтрирање радикалних џихадиста у Европу.

Муслимани у Рашкој области и употреба појма „Санџак“

Познато је да је Рашка област била изузетно значајно средиште српског државног и духовног живота у средњем веку, те да је за целу средњевековну српску државу, а касније и под турском влашћу у западним изворима готово уобичајено име Рашка (Rassia, Rascia) или чак „Краљевина Рашка“, а за Србе још и „Рашани“. Данас је у свакодневной политичкој и друштвеној пракси Рашка области често сведена под злоупотребљено коришћеним појмом Санџак. Славенко Терзић, историчар, покушао је да утврди разлоге такве злоупотребе наводећи да је као и у случају других српских земаља и Рашкој након турских освајања наметнута османска административно-управна подела са одговарајућим називима административних јединица. Границе и обим тих јединица су често мењани.

Треба знати да на простору Рашке области, као и другим српским државама на Балкану, до османлијских освајања није било становништва исламске религије. Турци у почетној етапи владавине нису вршили неки озбиљнији притисак да се прима ислам. Међутим, ко је рачунао да очува положај и имања (а то је првенствено властела) престројио се и вером претметнуо. Као награда за примање ислама уследили би нови војнозаповедни положаји и виђенија улога у тимарском систему.

У времену од 1466.-1522. на земљи Херцеговој измењало се 27 војвода односно крајишника и сви су били исламизирани Срби. Сувишно је и трагати за бројем паша и везира српског порекла, а скоро немогуће истражити број ага и бегова. Сви су они имали улогу у даљој верској трансформацији осталог српског становништва или изградњи исламских објеката.² У Османском царству је почетком 19. века у 25 ејалета било 290 санџака. Један од њих је био и Новопазарски санџак, али не у границама и у обиму који ће имати у периоду од средине шездесетих до краја се-

¹ Gregory R. Copley, *The Origins and Developments of Modern Islamist Organizations in the Balkans* (Poreklo i razvoj modernih islamsitičkih organizacija na Balkanu), "The Defense and Foreign Affairs Special Analysis", Washington, 12/11/2005, str. 10. (наведено према: Оливер Потезица, "Вехабије – између истине и предрасуде", Филип Вишњић, Београд, 2007. стр. 26).

² Чедомир М. Лучић, Историјски институт ЦАНУ: „Вјерска трансформација Срба Рашког појаса послје турских освајања“, „Гласник завичајног музеја“ Пљевља, Књ.2, 2001.г. стр. 142.

дамдесетих година 19. века. Никада у прошлости није постојала османска административно-управна јединица под називом „Санџак“, која би обухватала области које су се од краја прошлог века у домаћој и међународној политичкој литератури и језику дипломатије почеле називати „Санџак“.

Политичка страна употребе овог назива испољава се у настојању да се и на овај начин сепарира Рашка област у односу на околне српске земље. На томе од краја 19. века инсистира аустроугарска дипломатија, како би спречила повезивање Србије и Црне Горе. Након ослобођења 1912. године Комунистичка партија Југославије под видом борбе против наводног „великосрпског национализма“ такође инсистира и протезира назив Санџак. Инсистирање на хибридном имену имало је политичку тенденцију, која је проистицала из партијске националне политике, што показује формирање „Обласног комитета КПЈ за Санџак“ 1939. године. Нема сумње, експлицитно закључује Славенко Терзић, „посматрано са свом научном строгишћу Рашка је једино тачно, вишевековном употребом потврђено и историјски утемељено име ове области“.³

Признање муслимана у Југославији као посебне шесте нације био је својеврстан преседан, јер се политичким одлукама не конституишу нације, а ни нечијом вољом, боље рећи самовољом. Нације се формирају једним дугорочним историјским, етносоциолошким, економским и културним процесима.

Када данас говоримо о Рашкој области, или како је још неки називају Санџак, обично подразумевамо област која обухвата територију 6 општина у Србији, Тутин, Сјеница, Нови Пазар, Нова Варош, Пријепоље и Прибој и 4 у Црној Гори, Рожаје, Беране, Бијело Поље и Пљевља. Укупан број становника, према последњем попису, који живи у овим општинама је 379.418. Карактеристике етнодемографских процеса Рашке области у периоду од 1961–2002. године које је утврдио Гиговић Љубомир указују на негативан прираштај становништва хришћанске религије у односу на становништво исламске религије. Године 1961. хришћана је било 228.847, а муслимана 123.715, док 2002. хришћана је било 187.104 а муслимана 232.000.⁴

Експанзија екстремизма у Рашкој области

Након завршетка Балканских ратова 1912–1913. и ослобађања последњих делова српских држава од турске власти, те поделе тих територија између Србије и Црне Горе, долази до изражаја „санџачко питање“. Окончањем Првог светског рата, у Рашкој области се дефинитивно учвршћује српска власт. Муслимани су се осетили детериторијализовани, а верском линијом остали везани за Турску. Српски народ је осећао делом и анимозитет према сународницима исламске вере због дуготрајне турске владавине.

³ Види шире у: Славенко Терзић, "Рашка или 'Санџак' – о судбини обласног историјског имена Рашка", Гласник музеја у Пријепољу "Милешевски записи", број 2, 1996.

⁴ Види шире у: Љубомир Гиговић, "Геополитички и геостратегијски значај Рашке области" Војно дело, пролеће 2010.

Тадашња Турска у јеку својих проблема и сопствене реорганизације на челу са Кемалом Ататурком, којег сматрају утемељивачем модерне турске државе, није посебно инсистирала на одржавању веза са исламизираним народима на просторима где су доскора владали, али су подржали репатријацију тог становништва у Турску.⁵

Пред почетак Другог светског рата долази до значајније радикализације муслимана на просторима Краљевине Југославије, а посебно ескалира након убиства пројугословенски оријентисаног председника Југословенске муслиманске организације Мехмеда Спаха. У току 1939. године створена је организација „Млади муслимани“, која је заговарала очување муслиманског идентитета и ислама као начина живота. Организација је створена по моделу египатских „Младих муслимана“, омладинског огранка „Муслиманске браће“.

У току Другог светског рата формирано је више организација и покрета на платформи окупљања и одбране муслимана. Велики муфтија Јерусалима, Хаџи Амин ал Хусеини (1893-1974)⁶ је директно учествовао у формирању две муслиманске СС дивизије и неколико мањих других СС јединица. Најпознатија је била СС „Ханџар дивизија“, а Албанци су формирали СС „Скендербег“ дивизију која се се борила на страни немачке војске и починила стравичне злочине према немуслиманском становништву.

Како се може видети из наведеног следа историјских догађања кретања међу муслиманском популацијом се не могу посматрати парцијално, само на простору Рашке области („Санџака“), већ на ширем простору, бивше СФРЈ, а најчешће и региону Балкана.

Исламистичке идеје инспирисане исламским фундаментализмом као политичком идеологијом, на просторима некадашње Југославије, а тиме и на простору Рашке области почеле су нагло да се шире средином седамдесетих година 20. века. То је период јачања исламизма којим је био захваћен читав исламски свет. Појаву исламског екстремизма на овом простору треба посматрати и кроз призму етничког идентитета, јер југословенски муслимани су кроз верску припадност постепено остварили и национални идентитет. У том периоду Алија Изетбеговић, водећи политичар у Босни и Херцеговини је објавио *Исламску декларацију*.⁷ По изнетим ставовима највише је подсећала на политички програм египатске „Муслиманске браће“ или друге сличне модернизистичке исламске програме, али у једној умеренијој варијанти.

У смислу јачања екстремизма на овим просторима за нас су били интересантни ставови Оливера Потезице који наводи неколико историјских факата који су погодвали јачању исламизма на овим просторима. Према његовом мишљењу интелектуални и духовни живот муслимана у Југославији био је на вишем нивоу развоја

⁵ Педесетих година прошлог века био је један талас исељавања муслиманског живља са простора Рашке области у Турску, што је за последицу имало постојање бројних родбинских веза између муслимана у Рашкој области и Турској. Тако се и до данашњих дана одржала нит исламизираних Срба са ових простора са исламским земљама.

⁶ Carl K. Savich, *Islam under Swastika-Grand Mufti and Nazi Protectorate in Bosnia and Herzegovina 1941-1945 (Islam pod znakom Svastike-Veliki muftija i nacistički protektorat u Bosni i Hercegovini 1941-1945)* 2001. godine. Dostupno na internetu: <http://www.rastko.rs>

⁷ Алија Изетбеговић био је некадашњи члан организације "Млади муслимани" и уредник послератног часописа "Муџехид" као и председник Странке демократске акције.

од било које друге муслиманске групације у источној Европи и на Балкану. Статус и положај муслиманских веропоклоника у некадашњој Југославији био је много бољи од положаја и ситуације у којој су се налазили муслимани у другим европским земљама, посебно социјалистичким, при чему су југословенски муслимани имали знатно већи степен слободе у сваком погледу, а посебно у верском и духовном. Словенски муслимани су у Југославији признати као конститутивна нација (Устав из 1974. године), што је допринело њиховој политичкој еманципацији

Муслимани са ових простора су имали потпуну слободу путовања у иностранство и право верског образовања у другим земљама. Пријатељски односи Југославије са арапским и исламским земљама створили су велики простор југословенским муслиманима да одржавају, шире и продубљују своје контакте са исламским светом. Све већи број муслимана из Југославије уз изузетно повољне услове школовао се у исламским земљама.

Завршетак Хладног рата између два светска војнополитичка блока и нестанак Варшавског пакта, довели су у свету до већих геополитичких промена. Те промене су отвориле простор за продор исламистичких идеја и покрета на Балкан, а тиме и у Рашку област. Дошло је до политизације свих религијских заједница и јачања национализма и других облика „колективистичких“ идеологија. Такође, треба имати у виду чињеницу да је Албанија постала чланица Организације исламске конференције⁸, БиХ је пуноправни посматрач, док су статус сталних гостију⁹ добиле бивше Југословенске републике, Словенија, Хрватска и Македонија. Статус гостију дат је и представницима Косова и Санџака иако су то делови суверене државе Србије.¹⁰

Проучавајући јачање екстремизма у Рашкој области, можемо рећи да је *један од кључних фактора* који узрокује и помаже јачање исламизма у Рашкој области, актуелна финансијска помоћ исламских земаља, разних невладиних и хуманитарних организација које дају подршку ширењу радикалног ислама.

Типичан пример за то је хуманитарна НВО „ILM“ са седиштем у Новом Пазару. У руковођењу овом организацијом главни утицај остварују странци из исламских земаља које су финансијери истих, а та лица се уједно појављују и као предавачи на Факултету исламских наука на Интернационалном Универзитету у Новом Пазару. Једна од активности ове невладине организације је покровитељство и финансирање Клуба исламске омладине (КИО) „ФУРКАН“.

КИО „ФУРКАН“¹¹, такође са седиштем у Новом Пазару, слови за центар верске индоктринације у Рашкој области и најзначајније је место окупљања вехабија, о чи-

⁸ ОИК је једина свеопшта међудржавна организација исламских земаља, а иницијатор оснивања је била Саудијска Арабија 1969. године. На конференцији одржаној августа 1990. у Каиру, истакнуто је да је Југославија једина земља на свету у којој муслиманска мањина има сва верска, политичка и друга права те да ужива највећи степен слободе. (наведено према: Оливер Потежица, "Вехабије-између истине и предрасуде", Филип Вишњић, Београд, 2007. стр. 166.)

⁹ Статус гостију практично је изједначен са статусом сталних посматрача

¹⁰ Види шире у: Оливер Потежица, "Вехабије-између истине и предрасуде", Филип Вишњић, Београд, 2007.

¹¹ Са радом КИО "ФУРКАН" у почетку су руководили Мевлид Јашаревић и Абид Подбићанин. Јашаревић се налази на издржавању затворске казне због терористичког напада на Амбасаду САД у Сарајеву, а Подбићанин је био борац у снагама Исламске државе и према писању штампе (www.vesti-online.com) погинуо је недавно у борбама против Курда .

јим активностима ће бити више речи касније. Главне активности Клуба исламске омладине су промоција радикалног ислама, која се одвија кроз:

– *Верска предавања* – која имају за циљ популаризацију исламске вере и радикалног ислама. Поред домаћих предавача, долазе предавачи из иностранства, међу којима врло често из БиХ. Многи од предавача из БиХ су у ствари исламисти из иностранства који су били борци исламистичке јединице „Ел Муџахедин“¹² формиране у току рата 90-тих година, чији су борци чинили зверства над немуслиманским живљем у БиХ. Поједини предавачи су били припадници и јединице „Абу Бекир Сидик“ која је била оперативна на КиМ под командом Екрема Авдију и истакнута по злочинима према српском становништву.

– *Приказивање снимака терористичких аката којима се промовише самоубилачки тероризам* – познато је да постоје тумачења верских ауторитета у исламу да самоубилачки акти нису дозвољени, а постоје и супротна мишљења.¹³

– *Врбовање млађе популације* – разлози за овом врстом делатности су бројни. Млађа популација је војно способна и психо-физички спремна на повећане напоре. Такође, млађу популацију је лакше индоктринирати и њом манипулисати, за разлику од особа зреле старосне доби. Следећи битан моменат када је у питању млађа популација је незапосленост, тако да финансијска помоћ и надокнада за ангажовање додатно мотивише млађу популацију.

– *Сукобљавање са умереним муслиманима* – јавности Србије је познато да је у више наврата долазило до физичког сукоба између заговорника радикалног, екстремног поимања ислама и осталих грађана исламске религије који нису присталице радикалног исламизма.

– *Регионално повезивање присталица радикалног ислама* – на релацији Македонија – Југ Србије – КиМ – Албанија – Црна Гора – БиХ. Кроз активности наведених организација као што је обука у камповима, под плаштом хуманитарних и

¹² Припадници јединице "Ел Муџахедин", "прославили" су се акцијама чишћења српских села у средњој Босни и обезглављивањем српских и хрватских заробљеника. О томе постоји богата видео документација, коју су као поклон својим донаторима и подстрек џихадистима широм света, снимили муџахедини ове јединице. У почетку су били у саставу Седме муслиманске бригаде армије БиХ, а од 1993. су самостална јединица. На снимцима јединице "Ел Муџахедин" приказаним на Немачкој телевизији ZDF, види се бивши председник Председништва БиХ Алија Изетбеговић како врши смотру и обилазак јединице. (наведено према: мр Радуљ Слободан: "Терористичка мрежа у Босни и Херцеговини", у издању Удружења "Наука и друштво", Београд 2007. године. стр. 95)

¹³ Поједини фундаменталистички свештеници су сматрали да акти самоубилаштва нису дозвољени, а на основу стихова у Курану који кажу "Не убијај себе јер је и бог милостив према теби" или "Онај ко испија отров и убија себе, носиће отров у својој руци и пити га у паклу увек и заувек", што је тумачено као изричиту забрану самоубилачких акцијама. Насупрот томе милитантне верске вође су то тумачиле као забрану обичном самоубиству, а самоубиство у име вере се сматра актом "мучеништва", а Алах ће наградити сваког мученика, поткрепљујући своју тврдњу стиховима Курана "Не сматрајте мртвима оне који гину у име Алаха. Они, не само да су живи уз Господа, него примају од њега и дарове". (наведено према: Килибарда Зоран, Мијалковски Милан: "Геополитика и тероризам", Научна књига, Београд 2006. стр. 173). Такође, велики муфтија Саудијске Арабије шеих Абдел Азиз ибн Абдулах ал Шеих (потомак Мухамеда ибн Абдел Вахаба) дајући свој став на изведене и планиране будуће самоубилачке акције Осаме Бин Ладена, осудио је тероризам и самоубилачке нападе свих врста. Ипак, неки други саудијски вахабитски учењаци сматрају да су самоубилачки напади, по исламским учењима, дозвољени. (наведено према: Оливер Потезица, "Бехабије-између истине и предрасуде", Филип Вишњић, Београд, 2007. стр. 142).

спортских активности врши се регионално повезивање. Наведена концепција позната је још из времена Аустроугарске као тзв. „Зелена трансферзала“¹⁴

– *Врбовање жена за радикалне исламистичке циљеве* – иако је положај жене у исламу врло специфичан, са ограниченим правима и слободама у односу на мушкарце, овде се ради о неочекиваној „еманципацији„ жена. Еманципација се спроводи кроз припрему за учешће жена у терористичким акцијама, па све до самоубилачких акција.

Деловање разних хуманитарних организација на овим просторима има заједничка обележја – у појединачним случајевима долази до сарадње. Испољвавање утицаја се одвија у више фаза које се надовезују једна на другу. Дакле, када је у питању методологија рада тих организација, може се навести пет уочених фаза-корака¹⁵:

– *први корак*: организација се појављује у својој првобитној улози као хуманитарна организација и кроз пружање помоћи муслиманским породицама ублажава им непосредне невоље (помоћ у храни, брига за избеглице, давање медицинске помоћи).

– *други корак*: након тога следи помоћ у изградњи инфраструктуре, првенствено се граде школе за изучавање Курана и џамије, али и болнице, спортски терени, водовод или куће за повратнике.

– *трећи корак*: након изградње образовних и културних институција следи прелазак на одлучујућу фазу религиозног утицаја. Циљна група су пре свега деца, омладина и студенти. Неретко су и понуде, које се тичу слободног времена и образовања, повезане с религиозним темама. Вероучитељи су често из истих земаља одакле су и хуманитарне организације и на тај начин они измичу делотворној контроли локалних власти.

– *четврти корак*: након што је припремљена циљна група, неки изабрани ученици се шаљу на даље усавршавање у земљу порекла дотичне организације. Стипендије и помоћ намењене социјално угроженим породицама ученика представљају посебан мотив.

– *пети корак*: ови теолози образовани у иностранству враћају се у своју домовину и служе као мултипликатори, тј они раде на ширењу исламских, делимично и исламистичких идеја међу народом. Крајњи циљ је активна идеологизација социјалног окружења.

Следећи битан чинилац који веома значајно утиче на јачање екстремизма и исламизма у Рашкој области је политизација Исламских верских заједница. Наиме, у Србији постоје две исламске заједнице, Исламска заједница Србије (ИЗС) и Исламска заједница у Србији (ИЗуС). На први поглед рекли бисмо да се ради о истој или сличној заједници, али међу њима постоји суштинска разлика.

¹⁴ Након Берлинског конгреса 1878. Када су Србија и Црна Гора повратиле своју државност између те две српске државе је као тампон зона остала Рашка област или Санџак под Турском влашћу о чему сам већ говорио. Због већ постојања расположења и тежњи јужно-словенских народа да се уједињују и створе јединствену државу, а тиме и јужних Словена у Аустроугарској царевини, Аустроугарска је у циљу осујећења тих тежњи и заштите сопствених империјалистичких амбиција, лансирала пројекат Зелене трансферзале, а део тог плана је био и стварање Санџака.

¹⁵ Караџић Предраг: *„Исламистички тероризам“*, Министарство одбране, СЈР, Управа за школство, Београд 2008. стр. 60-61.

ИЗ Србије, је самостална исламска верска заједница, са седиштем у Србији. Челници ове верске заједнице желе да и у наредном периоду очувају свој суверенитет и да самостално одлучују о питањима која се тичу свих верника исламске вероисповести у Србији. Имају умерене захтеве када је у питању њихова верска заједница и однос према држави Србији.

ИЗ у Србији, за разлику од ИЗС која настоји да очува своју самосталност, жели да буде у саставу Исламске заједнице БиХ (ИЗ БиХ), односно да буде само један њен део. Залажу се да се сва дешавања и кретања у исламској заједници креирају у ИЗ БиХ. Истине ради, треба напоменути да је ИЗ БиХ под главним утицајем Турске, што би даље по принципу транслације значило да би Турска имала директан утицај на исламске вернике у Србији.

Поједини челници ИЗуС познати су нашој јавности по екстремним верским и политичким иступањима и ставовима. Челници ове исламске заједнице уз подршку ИЗ БиХ настојали су претходних година да:

- учврсте и појачају свој утицај као главних верских и политичких ауторитета муслимана у Србији и тиме елиминирају утицај челника ИЗС;

- у јавном мњењу створе утисак наводне обесправљености муслимана у Рашкој области;

- дефинирају захтеве за аутономију Санцака и уђу у перманентан сукоб са државним органима и институцијама државе Србије;

- у Рашкој области створе константне тензије и сукобе и да створе потенцијално жариште, као противтежу Републици Српској у БиХ;

- ИЗуС буде у саставу ИЗ БиХ чиме би Рашка област била под доминантним утицајем БиХ;

Да би остварили планиране циљеве започели су бројне активности и рад у Рашкој области, које су посебно интензивирале након посете челника ИЗ БиХ у мају 2009. године. О томе је јавност Србије била упозната путем средстава јавног информисања. Активности су се састојале у следећем:

- Организоване су разне трибине и предавања у Рашкој области са којих су позивани Албанци на КиМ да не журе са осамостаљивањем „јер ће им се ускоро придружити и Санцак“;

- Пружена је отворена подршка челника ИЗ БиХ, тврдњом да су Бошњаци у Србији угрожени од стране државних органа и институција Р. Србије;

- На 14. конференцији Форума Бошњака Косова, која је одржана у августу 2009. године у Приштини јавно је подржан захтев за признавање косовске независности;

- Током ванредног Свеопштег бошњачког сабора у септембру 2010. године позвани су грађани „Санцака“ да се солидаришу у грађанској непослушности према режиму као и према прорезимским странкама у Србији;

- Организација протестног окупљања поводом „одбране вакуфске имовине“ у Новом Пазару у септембру 2010. којом приликом је дошло до сукоба са полицијом;

- Крајем октобра 2010. је поново организовано протестно окупљање грађана испред Факултета за исламске студије, истим поводом, а у циљу спречавања реализације одлуке суда;

- Крајем децембра 2010. године одржан је састанак у Сарајеву са првацима ИЗ БиХ и политичким лидерима Бошњака који су подржали захтев за интернационали-

зацију наводног бошњачког питања у Рашкој области, а све у циљу стварања услова за добијање аутономије Санџака.

Одмах након састанка са челницима ИЗ БиХ, у Сарајеву, лидери ИЗУС наставили су активности на дестабилизацији Рашке области и подстицање исламског екстремизма. Јануара 2011. године у Новом Пазару организована је трибина на тему „Геноцид над Бошњацима у Другом светском рату“. Учесници трибине су говорили о наводном геноциду над Бошњацима у Лимској долини током 1943. године. Изнете су тврдње да је над Бошњацима извршено 10 геноцида, од чега је већина била у Санџаку. Расправљано је и о стрељању Аџифа ефендије Хаџиахметовића, Ахмета Даце и других Бошњака током 1945. године, изостављајући чињенице у којим су се војним формацијама налазили поменути Бошњаци за време Другог светског рата. Наравно, учесници трибине су свесно прећутали чињенице о припадницима озлоглашене муслиманске милиције која је на подручју Рашке области починила стравичне злочине над српским становништвом. На трибини су критиковани министри и друге политички представници из Рашке области због тога што су подржали рехабилитацију четничког покрета. На крају трибине предложено је да Бошњачка културна заједница (БКЗ) и Интернационални универзитет у Новом Пазару оснују „Институт за истраживање геноцида над Бошњацима Санџака“, по угледу на истоветан институт који постоји у БиХ.

Убрзо након ове трибине, 27. јануара исте године у просторијама мешихата у Новом Пазару, БКЗ организује трибину под називом „Светосавизација муслиманске деце кроз образовне системе“. Трибини је присуствовало око 300 лица, међу којима око 40 припадника вехабиистичког покрета. Тим поводом приказан је снимак обележавања Светог Саве у ОШ „Братство-јединство“, што је од стране учесника трибине тумачено као доказ асимилације муслиманске деце. Намерно је изостављена чињеница да је око 90% деце ове школе српске националности. Сви учесници су се сагласили да институције Р. Србије врше покрштавање муслиманске деце.

Битно је навести и то да су се поред наведених активности челници ИЗУС ангажовали на формирању Бошњачке културне заједнице која је у јуну 2010. на изборима за савете националних мањина освојила већину. Због тога је било много критика у јавности због очигледног спајања верског и политичког деловања. Тако је 25. децембра 2010. формирана Бошњачка демократска заједница (БДЗ). Основно програмско начело БДЗ је залагање за аутономију „Санџака“.

Иступања челника ИЗУС кроз критику државних органа и институција, истицање наводне угрожености људских права Бошњака и муслимана и потенцирање на аутономији Санџака производе негативне ефекте на свеукупно стање безбедности у Рашкој области и дестабилизацију политичког система Србије. Организовање „диригованих“ трибина на којима се говори о геноциду над муслиманима у Рашкој области, те асимилацији и покрштавању муслиманске деце, манипулише верским осећањима Бошњака, фалсификују историјске чињенице уједно се ствара и атмосфера несигурности, међунационалне напетости и неповерења. Остаје само питање да ли челници ИЗУС ово раде у циљу остваривања личне политичке и материјалне амбиције, или заиста верују у наводну угроженост Бошњака.

Следећи битан фактор који има утицај на међунационална и међуверска кретања у Рашкој области је присуство и активности Турске на овим просторима. Сма-

трамо да овај фактор треба издвојити као посебан јер последњих година Турска перманентно појачава свој утицај на Балкану. Да је неспорно интересовање Турске за Балкан потврђује и изјава бившег премијера Турске Сулејмана Демирела да се Турска простира од Јадрана до Кине. Очигледно да је на помолу оживљавање експанзионистичке амбиције Турске која жели да поврати свој утицај на просторима на којим се некада распростирало Османлијско царство, што може да представља покушај дестабилизације политичког система наше земље.

Турска, такође настоји да појача своју позицију у Србији преко „Агенције за међународни развој и сарадњу“ (ТИКА) која је под контролом Државног министарства Турске за Исламску заједницу. За сарадњу са овом агенцијом заинтересоване су обе супротстављене тренутно супротстављене исламске верске заједнице, као и одређене политичке структуре у Републици Србији. Након потписивања Меморандума о разумевању између Републике Србије и Турске у јулу 2009. године, којим су омогућене активности ТИКА-е у Србији (плаћање пореза, друга питања везано за реализацију пројеката), агенција је финансирала низ пројеката не само у Рашкој области, већ и другим деловима Србије. До сада су улагали у пројекте који су у вези са здравством, образовањем и пољопривредом. ТИКА је заинтересована и за улагања и у друге пројекте у Србији, на пример из области културе, који имају турски предзнак и исламска обележја, а односе се на рестаурацију османских тврђава уз Дунав (Голубац, Рам код Великог Градишта, Београд, Петроварадин), споменика и зграда, школа, као и старе чаршије у Новом Пазару.

Руководећи се сопственим спољнополитичким интересима, Турска последњих неколико година, преко дипломатских представника у Републици Србији настоји да се наметне као посредник у проналажењу решења за превазилажење сукоба и супротстављених опција унутар Исламске заједнице. Због тога је било више састанака са представницима ИЗС и ИЗУС где им је јавно саопштено да Турска није задовољна тренутном разједињеношћу исламских заједница у Србији. Организоване су, такође, посете представника обе исламске заједнице из Србије реису ИЗ Турске. Турска је јасно ставила до знања да жели обједињавање исламске заједнице у Србији и стављање Ријасета ИЗ БиХ под контролу Ријасета ИЗ Турске, што опет представља директно мешање у унутрашња политичка питања Србије. На овај начин пружа се подршка опстанку унитарне БиХ, што апсолутно одговара интересима Турске на Балкану. За узврат Турска обећава и знатну финансијску помоћ исламској заједници. Иначе, чињеница је да се Турска већ остварила као јак кохезиони фактор у БиХ, КиМ и Албанији.

Ако узмемо у обзир чињеницу да је Турска секуларна земља која, када је у питању ислам, припада ханефитској верско-правној школи и важи за умерену, очигледно је да Турска своје политичке и економске експанзионистичке циљеве жели остварити уз помоћ религије. Тиме директно истура ислам у функцију остварења својих планова. Све говори у прилог томе да је на делу типични државни експанзионизам на крилима верског експанзионизма и да је јачање верског фактора у турској држави све израженије.

Турска и на друге начине, првенствено преко инвестиција и невладиног сектора настоји да се позиционира у Србији, али се и у тим активностима препознаје верски фактор. Један број хуманитарних и невладиних организација из Турске остварио је

низ активности на територији Републике Србије. Због незадовољства што нису именовани за хоџе у својим срединама невладину организацију „Исламски омладински форум“ (Forumit Rinor Islam – FRI) из Прешева¹⁶ основали су бивши студенти Факултета исламских наука у Саудијској Арабији и другим земљама. Ова организација регистрована је у Републичкој агенцији за привредне регистре 2010, а одмах након тога ступила је у везу са турским невладиним организацијама.

У марту 2013. године уз помоћ невладине организације „ИHN“ из Истанбула, у Прешеву је организована акција под називом „Дани сирочади“, у оквиру које је вршена дистрибуција хуманитарних пакета са храном и одећом. Ова организација из Турске обезбедила је и шестомесечне стипендије за 30 ученика из Прешева.

Такође током марта 2013. руководство невладине организације „FRI“ је са групом студената са Југа Србије присуствовала вишедневном семинару у околини Анкаре. Семинар је био организован за студенте муслимане из балканских земаља. Комплетан програм је финансирала турска неваљдина организација „Беседер“, која је у јулу 2013. организовала бесплатно летовање у Турској за 10 ученика из Прешева. Такође, ученици су у Истанбулу посетили седиште невладине организације „ИHN“. Наведена организација је посредовала и при упису студената са југа централне Србије на последипломске студије на турским факултетима у академској 2013/2014. години.

На интернет порталу www.presheva.com 14. августа 2013. је објављена вест под насловом „Албанци иду у Сирију преко турске невладине организације „ИHN“. У тексту се наводи да су стотине Албанаца исламске религије регрутовани а затим након завршене обуке у Турској, послати у Сирију да се боре против владе у Дамаску.

Не треба изоставити ни активности невладине организације „Светионик“ која је основана ради прикупљања помоћи за материјално угрожене Бошњаке из Рашке области, преко које се добијају значајне донације од муслимана из Турске који воде порекло из Рашке области.

Следећи фактор који значајно утиче на свеукупно стање безбедности је присуство одређених структура из Босне и Херцеговине у Рашкој области, које користећи своје институционалне капацитете и традиционалне везе, покушавају да остваре утицај на креирање политичко-безбедносне ситуације у Рашкој области. Позната је чињеница да се велики број лица са простора Рашке области током рата 90-их бориле на страни Армије Босне и Херцеговине (процењује се да се борило око 5.000, од чега је око 600 погинуло), од којих су многи након тога остали у Босни и Херцеговини, али и даље остварују везе са родбином и институцијама у Републици Србији. Уочљиво је присуство и интересовање лица запослених у званичним органима и институцијама Босне и Херцеговине (МУП БиХ, СИПА) за односе међу исламским верским заједницама као и расположењу становништва Рашке области за припајање Босни и Херцеговини. Везе са Босном и Херцеговином се учвршћују и запошљавањем лица бошњачке националности у државним органима званичних босанских институција.

¹⁶ Задатак јој је "Промоција и неговање исламских и универзалних људских вредности, заштита младих људи од девијација и њихово образовање", у бити бави се ширењем веџабизма.

Како примећује Башић Горан, чињеница је да у Босни и Херцеговини и Рашкој области живе припадници истог етничког идентитета, а да је рат у Босни свакако имао утицаја на међунационалне односе између Срба и Бошњака у Рашкој области. Ову констатацију потврђује и податак да је на Бошњачком сабору у Сарајеву 28. септембра 1993. акламацијом усвојено бошњачко национално име и тим документом је наглашено да је матична држава бошњака Босна¹⁷

Међу најзначајнијим факторима који имају утицај на политичко-безбедносну ситуацију у Рашкој области је и деловање политичких странака и организација. *Бошњачко национално вијеће Санџака (БНВ)* је највише представничко тело Бошњака у Републици Србији, основано 11. маја 1991. По оснивању носио је назив Муслиманско национално вијеће Санџака (МНВС). Од 2003. назив је промењен у Бошњачко национално вијеће. У статуту БНВ стоји да је „основано као одговор на етничко чишћење и терор који је спроводио режим Слободана Милошевића над Бошњацима на подручју Санџака и шире.“ Ова констатација би вероватно требала да код Бошњака у Рашкој области створи свест о угрожености и обесправљености у Републици Србији. Такође на сајту БНВ стоји констатација да је током 90-их година прошлог века у организацији БНВ преко 1.000 младих Бошњака упућено на универзитете у Турску и друге земље ради стицања универзитетских диплома. Дакле, јасно је изражена жеља БНВ да се Бошњаци Рашке области што више вежу за Турску и друге исламске земље Блиског истока.

БНВ (МНВС) је 06. јуна 1993. године на одржаној Скупштини у Новом Пазару, усвојило и „Меморандум о специјалном статусу Санџака“. Према наводу МНВ полазна основа за израду Меморандума био је референдум за аутономију Санџака, спроведен у периоду од 25. до 27. октобра 1991. године. У својој студији Горан Башић¹⁸ наводи да МНВС на Мировној конференцији о Југославији у Лондону која је одржана од 26 до 28.08.1992. године на коју је и званично било позвано, заступало захтев за успостављање специјалног статуса за „Санџак“. Тај статус је био основ за преговоре на Мировној конференцији у Женеви између представника МНВС и представника Мировне конференције 16-17-септембра 1992. године. Наставак разговора на ту тему обављен је у Женеви 19. новембра 1992. године између делегације МНВС и копредседника Мировне конференције г-дина Сајруса Венса и лорда Дејвида Овена. Председник Групе за националности био је г-дин Герт Аренс, а новоименовани председник Групе за Санџак при Женевској конференцији г-дин. Марцел Реј.

Опште одредбе Меморандума тичу се општих начела, граница „Санџака“, садржаја специјалног статуса (људска и национална права, надлежност органа власти Санџака, структура власти), међународних гаранција. Овај Меморандум никада није повучен, а мисија ОЕБС-а је на основу наведених чињеница отворила канцеларију у Новом Пазару, која је касније прерасла у Центар за обуку у Новом Пазару. Такође, МНВС је бојкотовало изборе у остатку Југославије који су одржани 31.05.1992. и 20.12.1992. што је подржало муслиманско становништво Рашке области неизласком на изборе, док се званично не реши статус муслиманског народа у Санџаку.

¹⁷ Башић Горан „Положај Бошњака у Санџаку“, Центар за антиратну акцију, Београд, 2002. стр. 42.

¹⁸ Исто стр. 134.

БНВ је 01. марта 2012. године донело и „Резолуцију о положају и остварењу права бошњачког народа у Србији“. „Издат је и „Проглас бошњачком народу и грађанима Санџака“ као практично упутство бошњачким партијама и удружењима на који начин да додатно изврше притиске на државне власти да признају у потпуности бошњачки национални идентитет и наставак остваривања колективних права и исправљања грешака које држава Србија чини према припадницима бошњачког народа у Србији. У априлу 2012. донета је Одлука о проглашењу Химне Санџачких Бошњака „Ја син сам твој“ чиме је како наводи БНВ завршен процес самоидентификације бошњачког народа у Србији.

У Рашкој области делује и више политичких странака које остварују утицај на бошњачко бирачко тело. Треба истаћи да је у периоду од појаве вишестраначја у Републици Србији било уобичајено да се странке које окупљају бошњачки национални корпус деле. Тако, након раскола у Бошњачкој демократској заједници (БДЗ) у марту 2013. године, од крила које је било под утицајем Исламске заједнице у Србији (ИЗуС), формирана је 25. децембра 2013. Бошњачка демократска заједница Санџака (БДЗС). *Бошњачка демократска заједница* (БДЗ, формирана 25.12.2010) након раскола, наставља са политичким деловањем. Челници те странке, због свог умереног политичког става и политике коју заступају више пута су били под политичким ударом струје која се одвојила. У време предизборне кампање у неким местима њихови активисти су били изложени и физичком нападу од активиста БДЗС. БДЗ се залаже за аутономну регију Санџак уз уважавање интегритета и суверенитета државе, односно да Бошњаци као аутохтони народ буду конститутивни народ у Србији, стоји поред осталог у програмским начелима БДЗ.¹⁹

Бошњачка демократска заједница Санџака (БДЗС) представља крило које се одвојило од БДЗ. Ово крило је под утицајем ИЗуС која је више пута у средствима информисања, посебно оним која излазе у Рашкој области критиковало БДЗ и поједине министре за раскол и издају бошњачких интереса. Ова политичка организација настоји да формира своје одборе и у другим деловима Србије где живи бошњачко становништво, као на пример у Београду. У томе имају свесрдну помоћ челника ИЗуС који су се ангажовали и на прикупљању новчаних средстава за рад странке у земљама западне Европе и Турској.

Челници ИЗуС настављају да остварују свој верски и политички утицај преко БДЗС. Они чине напоре да хомогенизују Бошњаке кроз екстремистичке иступе истичући да су Бошњаци обесправљени и угрожени по питању људских права. Такође, инсистирају на ставу да цео регион заостаје у економском развоју. Покушавају и да интернационализују санџачко питање оснивањем различитих организација у иностранству чије су платформе деловања борба за „угрожена права“ Бошњака у Рашкој области. Као једино могуће решење за све проблеме, предлажу формирање аутономије „Санџака“.

Стално инсистирање одређених екстремних кругова на аутономији Санџака има за циљ успостављање равнотеже са Републиком Српском као засебним ентитетом у Босни и Херцеговини. Такав, аутономни „Санџак“ би требао бити контраат у случају покушаја отцепљења Републике Српске. Такође, значајна су и разматрања о Зеленој трансферзали, пројектована још у време Аустроугарске, која могу представљати реметилачки фактор на Балкану. Овај пројекат подржан је и од стране Турске и њених савезника.

¹⁹ <http://www.bdz.rs>

Странка под називом Странка демократске акције (СДА), на територији Рашке области има значајну улогу код бошњачког народа. Почетком 90-их година 20. века странка је била формирана као огранак СДА Босне и Херцеговине коју је тада предводио Алија Изетбеговић. Данас је то (према Статуту странке усвојеном на Скупштини странке 16.02.2014. у Новом Пазару) мањинска политичка странка бошњачке националне заједнице у Републици Србији. Један од програмских циљева је залагање за регионалну самоуправу. Програм странке је званично без аутономних тежњи које би нарушавале уставни поредак и целовитост Републике Србије.

Социјалдемократска партија Србије (СДПС), са седиштем у Београду, је једна од утицајнијих политичких странака у Рашкој области. Према члану 2, Статута, СДПС је странка левог центра – социјалдемократске оријентације. Дакле, ради се о једној грађанској партији која се у својим програмским циљевима између осталог залаже за заштиту права националних мањина, као и територијални интегритет и уставни патриотизам. На последњим републичким изборима у Републици Србији одржаним 2014. године, у коалицији са СНС остварила је значајан резултат у Рашкој области.

Утицај средстава информисања која делују у Рашкој области као *фактор потстрекавања екстремизма* заслужују посебну пажњу. Електронске новине „Санџак прес“ поводом промоције филма „Војна Академија 2“ одржане 29. новембра 2013., огласиле су се тенденциозним чланцима под насловом „Српска војска промовисана новопазарским ђацима“ и „Под благословом Љајићеве власти: данас промоција неочетништва у срцу Новог Пазара“. Промоција једног уметничког остварења је у наведеним чланцима карактерисана злонамерно као промоција српске војске која је учествовала у геноциду над муслиманима у Босни и Херцеговини, Косову и Метохији и Санџаку. На једној од слика које су постављене уз чланке приказани су наоружани војници са женом која изгледа као да је злостављана, чиме се жели послати порука читаоцима да се ради о злочиначкој формацији српске војске. Чланак су коментарисали велики број читалаца који су својим коментарима Војску Србије називали геноцидном и окупаторском.

Јачање Вехабизма у Рашкој области

Јачање екстремизма и фундаментализма у Рашкој области најбоље се може сагледати кроз призму јачања *вехабијског покрета*. У нашој јавности је, не тако давно, било полемика да ли на просторима Србије и Црне Горе уопште има следбеника вехабизма. На основу многих показатеља спроведених истраживања од стране политиколога религије, података званичних државних органа и институција које се баве пословима из домена безбедности, као и актуелних дешавања на просторима Рашке области, можемо са сигурношћу констатовати да на овим просторима постоје следбеници вехабизма.

На нашим просторима од 90-их година је присутна такозвана „саудијска веза“ позната по оштрим вехабијским тумачењима сунитског ислама. Вехабијски покрет на територији Србије има тенденцију јачања, не само на простору Рашке области, где је најраније заживео, већ свој утицај шири на простор Косова и Метохије, на југу Србије и неким другим деловима Србије где живи бошњачко становништво. Верске тензије у Новом Пазару почињу да се усложњавају још средином 2006. године. У месецу новембру исте године дошло је до обрачуна и крвавог сукоба између вехабија са једне стране и

верских службеника исламске заједнице и верника традиционалног ислама са друге стране. Сукоб се догодио у познатој Арап џамији. Такође 2006. године на концерту „Балканике“ у Новом Пазару, припадници вехабитског покрета изазвали су инциденте.

Међу припадницима исламске религије на простору такозваног Санџака који припада северној Црној Гори током 2004. и 2005. године било је инциденте које су изазвали вехабити. У селу Лозни, надамак Бијелог Поља претучен је имам у току вршења верског обреда у џамији, док је један припадник вехабитског покрета у Расову, након што је упозорен да не ремети ток верског обреда, по завршетку истог испред џамије физички напао имама. Било је и наговештаја да се вехабије наоружавају и спремају за терористичка и оружана дејства, да врше и физичку обуку у планинским пределима око Сјенице и Новог Пазара, а да су им инструктори из Турске и Босне и Херцеговине. Претпоставке су се и обистиниле. У априлу 2007. године на планини Нинаја у селу Жабрен, између Новог Пазара и Сјенице, откривен је камп за обуку вехабиста, којом приликом је у сукобу са припадницима Министарства унутрашњих послова Републике Србије погинуо један припадник вехабијског покрета, а један је био рањен.

Постоје и назнаке да су присутне везе и Ал Каиде са овдашњим вехабијским покретом. Трагањем за балканским упориштем милитантних „Алахових ратника“ није случајно, јер се ради о простору где већ постоји муслиманско становништво, а дешавања задњих деценија им иду на руку.

У Рашкој области центар верске индоктринације представља Клуб исламске омладине (КИО) „ФУРКАН“ са седиштем у Новом Пазару, о коме је раније било речи, који је уједно и најзначајније место окупљања вехабија. Најекстремнија група вехабија „Текфирци“, окупља се у овом клубу, а у њеном руковођењу укључена су лица из исламских земаља. Неки од њих су и предавачи на Факултету исламских наука у Новом Пазару. Велики утицај на рад наведеног клуба остварују поједини чланови вехабијске заједнице у Горњој Маочи (БиХ), који су у вези са вехабијским центром у Бечу²⁰. Једна од главних активности овог клуба, када је у питању вехабијски покрет је врбовање добровољаца са простора Рашке области и упућивање у Сирију и друга жаришта да се боре на страни побуњеника. Врбовање се врши под утицајем радикалне верске индоктринације. У регрутовање младих муслимана укључили су се чак и поједини верски службеници - имамаи, који су у контакту са вехабистима на територији КиМ, БиХ и Црној Гори. Овој активности значајну подршку дају лица из вехабијског центра у Бечу, одакле се шаље новац породицама учесника у ратним дејствима.

Такође у организацији вехабијског покрета, а преко КИО „Фуркан“ отварају се обданишта за децу, где се на један перфидан начин деци од малена у свест утискују вехабијска учења и начин живота. У просторијама КИО „Фуркан“ су 12. фебруара 2012. године организована предавања на тему „Послушност родитељима“. Скупу је присуствовало око 300 вахабија. Међу предавачима су били припадници покрета са Косова и Метохије, Босне и Херцеговине, Црне Горе и Аустрије. Највећу групу су чинили управо припадници вахабија из Клуба исламске омладине „Фуркан“.

У придобијању Бошњака за одлазак у Сирију значајну улогу имају и друштвене мреже. Поједини учесници у ратном сукобу често се оглашавају путем „facebook“, и

²⁰ У Бечу је крајем 2014. Ухапшено више лица због регрутовања џихадиста и финансирања терориста. Главни осумњичени је Мирсад Омеровић из Титина. (www.vesti-online.com од 02.12.2014.)

других друштвених мрежа, величајући своје учешће у борбеним дејствима и позирајући истостишљенике да им се придруже. Њихове присталице окривљују оне који се противе одласку у „свети рати“ упозоравајући их на повратак десетина бораца на Балкан, ради како они кажу покретања џихада, тврдећи да ће бити мобилизације свих лица „који пушку не знају држати“. Свакако да ови субјекти могу бити фактор дестабилизације стања безбедности у Рашкој области и шире.

Током 2013. године у Пријепољу је отворена школа Курана у коју је укључен један број млађих људи којима је наметнуто вахабијско поимање Ислама. Активности се спроводе најчешће у неким џамијама у Пријепољу као што је „Синан пашина џамија“ и џамија у Великој Жупи. Главно место окупљања вехабија у Сјеници је џамија „Султан Валиде“, која је под покровитељством Исламске заједнице у Србији (ИЗуС). Поједини верски ауторитети у том граду имају идеолошке, верске и финансијске везе у арапским земљама, најчешће у Саудијској Арабији и Кувајту, одакле обезбеђују новац за угрожене вехабијске породице и активисте вехабијског покрета. Такође у клубовима затвореног типа у Сјеници организују се курсеви арапског језика, информатике, школе Курана и слично.

Не можемо данас са сигурношћу тврдити колики је број вехабија, али је њихово деловање евидентно у многим местима као у Новом Пазару, Сјеници, Тутину, Пријепољу, Бродареву, Прибоју, Бијелом Пољу, Рожају, Плаву и Гусињу. Деловање Вехабија на поменутим просторима карактерише нетолерантност чак и према својим сународницима, верским неистостишљеницима. Било је случајева физичких насртаја на званична свештена лица – имаме, који не проповедају ислам на принципима вехабизма. Поједини припадници вехабијског покрета заговарају да треба из Санџака протерати све муслимане издајнике и невернике као и преостале Србе. У циљу придобијања што више присталица, наступају веома агресивном кампањом. Екстремно тумаче Куран, тврде да је то једино веровање и пут за спасење муслимана на овим просторима и широм света, те прете одласком у пакао онима који не размишљају као они.

Најчешће предмет врбовања су млади људи, многи од њих пропали студенти, неуспешни у бизнису, а верски полуписмени и погодни за манипулацију. Разликују се од припадника Исламске верске заједнице (ИВЗ) на нашим просторима по томе што клањају на карактеристичан начин.²¹ Њихови следбеници разликују се по одевању (панталоне са широким ногавицама до чланака) и спољњем изгледу (обријане главе и са дугим брадама), док су жене покривене фереџама.

Треба имати у виду да се активности вехабијског покрета у Рашкој области не одвијају аутономно на том делу територије, већ су припадници овог покрета повезани на територији целог Балкана. Вехабитски покрет се интезивно шири и на простору Босне и Херцеговине, где су сукоби између припадника традиционалног ислама и вехабитског покрета скоро свакодневни. Професор факултета Исламских наука у Сарајеву Решид Хефизовић је јавно оценио да „вехабизам представља потенцијално смртоносни вирус за муслимане у Босни и Херцеговини“. Према мишљењу професора Хефизовића овај покрет је за муслимане у БиХ већа опасност од грађанског рата који се десио. Фехабије назива фалангом људи жељних плена,

²¹ Ислам је подељен на четири правне школе: *ханефијска* која је најбројнија и њој припадају наше исламске заједнице, *шафијска*, *хамбелијска* и *маликијска*, вехабије клањају на хамбелијски начин, али делују изван тог правца

крви и убијања. Такође, он је оптужио државни врх и врх Исламске верске заједнице да се претварају као да се ништа не догађа док вехабијски караван иде даље.²²

Најновији терористички напад на полицијску станицу у Зворнику 27.04.2015. изведен од стране Нердина Ибрића (био члан вехабијске заједнице) уз повике „Алаху екбер – Алах је велики“ говори о опасности исламских екстремиста на подручју целог Балкана. И поред свега што се зна о вехабијама, забрињавајуће делује да већи део припадника исламске вероисповести не дефинише овај радикални покрет као потенцијално опасно по друштвену заједницу. Ширење вехабијског покрета на традиционално умерене муслиманске просторе у Републици Србији и ширем региону може значити да је на делу процес појачане глобалне исламизације.

Ако говоримо о узроцима који доприносе ширењу вехабијског покрета на нашем простору можемо истаћи као најзначајније следеће:

– *општи економски и социјални проблеми* – тренутна материјално-финансијска ситуација у Рашкој области погодује деловању вехабиста. Незапосленост, финансијска безперспективност, а са друге стране сигурна месечна новчана примања за оне који приступе покрету вехабиста, са само једном обавезом ширења, учења и пропагирања вехабијског учења, делују привлачно младим људима.

– *пасивност Исламских заједница* – наиме ниједна од две заједнице, ИЗУС и ИЗС се није јавно оградилa од вехабијског покрета, а првенствени разлог је искључиво финансијске природе. Ни једна од ових заједница није заинтересована за прекид веза са Саудијском Арабијом који би уједно и значио прекид дотока новца из ове земље.

– *антиамеричко расположење* – вахабије осуђују САД да воде крсташке ратове на Блиском истоку против муслимана;

– *однос појединих бошњачких странака и њихових лидера према вехабијском покрету* – говорећи језиком нетолеранције и мржње, код већ постојећих исламских екстремиста још више се јача екстремизам и нетолеранција.

Закључак

Можемо недвосмислено закључити да исламски није могуће проучавати екстремизам на простору Рашке области без сагледавања ширих веза и кретања међу истомишљеницима како на простору западног Балкана, примарно са Босном и Херцеговином, тако и веза и утицаја Турске и других исламских земаља. Верске, идеолошке и политичке тежње балканских муслимана биле су и остале до данас одраз кретања и збивања у исламском свету, као што су у истој мери биле одређене приликама у земљама у којима живе.

На основу свих сазнања и прикупљених чињеница до којих смо дошли изучавајући исламски екстремизам и фундаментализам у Рашкој области и његове рефлексije на безбедност као функцију политичког система државе Србије, у наредном периоду могуће је очекивати:

– *јачање разних облика екстремистичког деловања у овом региону (преко НВО и хуманитарних организација, клубова са верским екстремистичким деловањем);*

²² *Они долазе да узму нашу децу*, коментар академика Решида Хефизовића, "Ослобођење", Сарајево, 25/11/2006. (наведено према: Оливер Потезица, "Вехабије-између истине и предрасуде", Филип Вишњић, Београд, 2007. стр.186.)

- јачање и ширење вехабијског покрета финансијски подржаног од исламских земаља, а посебно од Саудијске Арабије;
- залагање појединих политичких странака и организација за добијање аутономије „Санџака“ као и интернационализму овог питања;
- јачање утицаја Турске на овим просторима кроз деловање на односе у исламској верској заједници и интензивирање економских активности;
- повећање утицаја Босне и Херцеговине на односе у Рашкој области како би се преко „Санџачког питања“ створила контратежа питању Републике Српске.

На крају нам се намеће констатација да овај важан друштвени феномен заслужује максималну пажњу шире друштвене заједнице, научне јавности и институција државе надлежних за послове безбедности. Потребно је да све надлежне државне институције предузму мере из своје надлежности како би се на време могле предузети одређене превентивне и куративне мере у циљу супротстављања негативним појавним облицима разматраног проблема за добробит свих грађана Републике Србије.

Литература

- [1] Башић Горан: „Положај Бошњака у Санџаку“, Центар за антиратну акцију, Београд, 2002.
- [2] „Зборник докумената из области одбране и безбедности Југославије, 1990–1991“, група аутора, Војноиздавачки завод, Београд, 2002.
- [3] „Ислам, Балкан и велике силе (14–20. век)“, Историјски институт САНУ, Зборник радова, Књига 14, Београд, 1997.
- [4] Карацић Предраг: „Исламистички тероризам“, Министарство одбране, СЛР, Управа за школство, Београд, 2008.
- [5] Килибарда Зоран, Мијалковски Милан: „Геополитика и тероризам“, Научна књига, Београд, 2006.
- [6] КУР'АН са пријеводом значења на босански језик, превео Бесим Коркут
- [7] Лучић Чедомир М.: „Вјерска трансформација Срба Рашког појаса послје турских освајања“, Гласник Завичајног музеја у Пљевљима, бр. 2, 2001.
- [8] Потежица Оливер: „Вехабије између истине и предрасуде“, студија, Филип Вишњић, Београд, 2007.
- [9] Радуљ Слободан: „Терористичка мрежа у Босни и Херцеговини“, у издању Удружења „Наука и друштво“, Београд, 2007.
- [10] Филиповић Мухамед: Ислам и терор, Сарајево, 2002.
- [11] Селимовић Салих: „Срби муслимани и њихова денационализација“, Гласник Завичајног музеја у Пљевљима, бр. 2, 2001.
- [12] Суботић Момчило: „О Србима муслиманске вероисповести“, Институт за политичке студије у Београду, Београд, 2012.
- [13] Терзић Славенко: „Рашка или Санџак – о судбини обласног историјског имена Рашка“, Гласник музеја у Пријепољу „Милешевки записи“, бр. 2, 1996.
- [14] <http://www.b92.net>
- [15] <http://www.sandzakpress.net>
- [16] www.presheva.com
- [17] Аналитички материјали органа и институција надлежних за послове безбедности.

МАКСИМИЛИЈАН РОБЕСПЈЕР О ПОЛИТИЧКОЈ ФИЛОЗОФИЈИ ТЕРОРА

Никола Тошић Малешевић*
Министарство одбране Републике Србије,
Универзитет одбране у Београду, *Војно дело*

Максимилијан Робеспјер (1758–1794), познат као *Непоткупљиви*

Француска грађанска (буржоаска) револуција (1789–1794) један је од највећих догађаја у историји човечанства. Тим догађајем отпочело је рушење апсолутистичког система владавине и феудалног друштвеног система и прелазак на напреднији вид развоја друштва – демократски систем владавине и капиталистички друштвени систем. Ипак, у бурним временима поменуте револуције људи су имали различита виђења како постићи демократију и стабилност па су, стога, настајале различите политичке странке и фракције. Неке од њих су биле умереније, а неке радикалније.

Свакако најрадикалнија од њих била је монтањарска фракција Јакобинске странке (јакобинци)¹ коју је водио Максимилијан Робеспјер.² Њен циљ био је, укратко, да донесе већа права ситном грађанству и сиромашнијим слојевима становништва и укидање неједнакости засноване на богатству. Тако је, одмах по доласку на власт почетком ју-

нија, стабилност па су, стога, настајале различите политичке странке и фракције. Неке од њих су биле умереније, а неке радикалније.

Свакако најрадикалнија од њих била је монтањарска фракција Јакобинске странке (јакобинци)¹ коју је водио Максимилијан Робеспјер.² Њен циљ био је, укратко, да донесе већа права ситном грађанству и сиромашнијим слојевима становништва и укидање неједнакости засноване на богатству. Тако је, одмах по доласку на власт почетком ју-

* Аутор је спољни сарадник *Војног дела* и самостални истраживач – мастер историчар.

¹ Јакобинска странка је добила име по бившем манастиру Светог Јакова (Јакоба) у Паризу где им је било седиште. Њене две главне фракције биле су **жирондинска** (која је добила име по томе што је већина њених припадника долазила из округа Жиронда чији је главни административни центар град Бордо) и **монтањарска** (која је добила име по томе што су њени народни представници у Конвенту (скупштини) седели у клупама које су биле издигнутије од осталих тако да су их остали народни представници прозвали **монтањари** што би у преводу на српски гласило **планинци**).

² Максимилијан Робеспјер је био француски политичар, правник и адвокат, народни представник у Конвенту (скупштини) и члан Комитета јавног спаса (фактички владе Француске у периоду *Јакобинске* диктатуре 1793–1794. године). Рођен је 1758. године а погубљен 1794. Због свог беспрекорног моралног интегритета називан је *Непоткупљиви*.

на 1793. године,³ уништила последње остатке феудализма у Француској и спалила све документе о феудалним обавезама, те донела веома напредан устав 24. јуна 1793. Иако је у време њене владавине било и позитивних ствари (као што је, мало пре наведено, уништавање остатака феудализма или истеривање непријатељских војски са територије Француске), монтањарска фракција Јакобинске странке остала је упамћена по експлозији терора над свима који се нису слагали са њеном политиком. Монтањари су мислили да ће, уклањањем свих политичких опонената, коначно остварити све идеале Француске револуције – слободу, једнакост и братство.

Тако се догодило да је време њихове владавине остало познато под називом *Велики терор* или *Јакобинска диктатура*. Процењује се да је тада страдало око 25.000 људи. Иначе, монтањари су терор почели примењивати од 5. септембра 1793. године, а трајао је све до 27. јула 1794. када су оборени са власти тзв. Термидорском реакцијом, после чега су, 28. јула, Робеспјер и остале монтањарске вође погубљене, а терор (онако како су га схватили и спроводили монтањари) пре-стао. Читаоцима сада представљамо говор Максимилијана Робеспјера о политичкој филозофији терора кога је одржао у француском Конвенту (скупштини) 5. фебруара 1794. године.

Говор Максимилијана Робеспјера у француском Конвенту (скупштини) 5. фебруара 1794. године

Грађани, представници народа!

Пре неког времена поставили смо принципе наше спољне политике, данас смо дошли да изложимо принципе наше унутрашње политике.

Након што су дуго времена насумично поступали, ометани од стране покрета и фракција опозиције, представници француског народа су коначно демонстрирали чврстину и поверење у владу. Изненадна промена у срећи нације објавила је Европи обнову која се извршила у националном представништву. Али све до тог момента ја сам говорио да морамо бити сагласни у томе да смо вођени, у тешким околностима, више љубављу према добру и свести према потребама наше земље него према захтевним теоријама и прецизним правилима понашања за које нисмо ни имали довољно слободног времена да их савладамо.

Време је да јасно одредимо циљ ове револуције и шта на крају желимо постићи. Време је да узмемо у обзир препреке које нас још онемогућавају да га постигнемо и да усвојимо средства којим ћемо то моћи урадити: просту и једноставну идеју која, изгледа, никада није била разматрана.

Међу нама речено, данас је свет упознат са вашим политичким ставовима тако да се сви пријатељи наше земље могу окупити око тог гласа разума и општег интереса. На тај начин ће француска нација и њени представници бити поштовани у свим земљама света у које наши стварни принципи могу продрети. Тако ће интриганте, који увек желе заменити друге интриганте, бити осуђени сигурним и једноставним мерама.

³ На власт су дошли тзв. „револуцијом у револуцији“ која се одиграла од 31. маја до 2. јуна 1793. године. Том приликом су са власти оборили жирондинску фракцију Јакобинске странке.

Ми морамо предузети далековиде мере да повратимо судбину слободе у руке истине, која је вечна, уместо у руке људи који су пролазни, тако да, ако по природном току ствари влада заборави интересе народа или падне у руке корумпираних појединаца, светлост признатих принципа може изложити јавности њихову издају. На тај начин ће се свака нова власт суочити са смрћу при самој помисли на неки такав злочин.

Шта је циљ према коме тежимо? То је мирно остваривање слободе и једнакости, владавина вечне правде чији ће закони бити записани, не у мермеру или камени, већ у срцима свих људи, чак и у срцима робова који су их заборавили и у срцима тиранија који их негирају.

Ми тежимо поретку ствари у коме су све примитивне и окрутне страсти забрањене а све благотворне и великодушне подржаване законима, у коме су амбиције постале жеља да се заслужи слава и служи својој земљи, у коме су разлике само једнакост, у коме је грађанин потчињен управи, управа народу а народ правди, у коме наша држава осигурава благостање сваког појединца, у коме свако све више напредује кроз стални проток републиканских осећања и кроз потребу да заслужи поштовање великог народа, у коме су вештине украс слободи која их оплемењује а трговина извор општег богатства а не извор монструозног богатства неколицине породица.

У нашој земљи ми желимо моралношћу заменити себичност, интегритетом формална правила части, принципима обичаје, осећајем дужности пуку пристојност, владавином разума тиранију моде, презиром порока презир несреће, самопоштовањем безобразлук, величином душе сујету, љубављу према слави љубав према новцу, добрим људима на положајима „добро друштво“. Ми желимо интриге заменити заслугама, смисао за хумор генијалношћу, гламур истином, осећај досаде осећајем среће, ситничавост величине величином човека. Ми желимо љубазне, неозбиљне и бедне људе заменити људима који су великодушни, моћни и срећни, што ће рећи, желимо свим врлинама и чудима републике заменити све пороке и апсурдности монархије.

Ми, једном речју, хоћемо да испунимо све природне жеље, да употпунимо судбину човечанства, одржимо обећања филозофије, ослободимо све од дуге владавине злочина и тираније. Хајде да Француска, раније чувена као угњетавана земља, засењује славом све слободне људе који постоје, да постане модел за нацију, терор за угњетаче, утеха за угњетаване, украс света и хајде да, тиме што ћемо запечатити наше дело сопственом крвљу, коначно видимо буђење свеопштег блаженства. То је наша амбиција, то је наш циљ!

Каква врста владе може постићи ове циљеве? Само демократска или републиканска влада – ове две речи су синоними, упркос злоупотреби јавне речи коју чини аристократија која је ближа монархији него републици.

Демократија је стање у коме суверени народ, вођен законима који су његово дело, сам ради за себе све оно што може добро да уради док оно што не може сам урадити то чини преко својих изабраних делегата.

Дакле, шта је основни принцип народне или демократске владе, то јест, шта је главна опруга која га одржава и покреће? То је врлина. Ја говорим о општој врлини која је урадила много невероватних ствари у античкој Грчкој и античком Риму и која треба направити чак и више величанствених ствари у републиканској Француској – та врлина није ништа друго до љубав према нацији и њеним законима.

Али како је суштина републике или демократије једнакост, из тога произлази да љубав према земљи неизбежно обухвата и љубав према једнакости. Међутим, Французи су први народ у свету који је успоставио праву демократију дајући свим људима једнакост и пуно држављанство и то је, по мом суду, прави разлог зашто ће бити побеђени сви тирани који су у савезу против Републике.

Биће важних потеза који ће бити одмах повучени пратећи принципе које смо управо изложили.

Будући да је душа Републике врлина и будући да су ваши циљеви познати, да би консолидовали Републику, произлази то да прво правило вашег политичког понашања треба да се односи на напоре да одржите једнакост и развој врлине зато што је прва брига законодавца да учврсти принципе владе. Све наведено тежи томе да побуди љубав према земљи, прочисти морал, уздигне душе, усмери страсти људског срца према општем интересу. Све речено би требало бити усвојено и успостављено од стране вас, народни представници! Све што тежи да их сконцентрише према понизности себичности, да их усмери према уживању ситних ствари и презиру према великанима треба да буде одбачено од ваше стране народни представници! Унутар снова Француске револуције, све што је неморално и неполитично и што је коруптивно то је, у исто време, и контрареволуционарно. Слабост, порок и предрасуде су пут ка краљевској власти.

Из свега наведеног ми закључујемо једну велику истину – да обележје народне владе мора бити поверење према народу и озбиљност према себи.

На овом месту би развој наше теорије досегнуо крајњу границу у случају да нам је задатак да само управљамо бродом Републике кроз мирне воде. Али олуја беса и стање револуције у коме смо се нашли намеће вам још један задатак.

Ми морамо угушити унутрашње и спољне непријатеље Републике или умрети заједно са њима. Дакле, у овој ситуацији, прва максима ваше политике треба бити да водите народ разумом а непријатеље народа да подвргнете терору.

Ако је главна побуда народне владе у миру врлина, у револуцији је у исто време и врлина и терор: врлина (без које је терор фаталан), терор (који је без врлине неплодан). Терор је ништа више до брза, озбиљна и нефлексибилна правда па је стога истицање врлине. То је мање посебан принцип од последица општег начела демократије и примењив је због хитних потреба наше земље.

Већ је било речи о томе да је терор главни ослонац деспотске владе. Да ли онда, народни представници, ваша влада личи на деспотску? Да, она је као мач који сија у рукама слободољубивих хероја којим они секу наоружане лакеје тирана. Онда нека деспот влада терором са својим бруталним предметом кога држи у руци. Он има право на то будући да је деспот. Потчините непријатеље слободе терором и ви ћете, као оснивачи Републике, бити у праву. Влада револуције је деспотизам слободе против тираније. Да ли сила служи само да би заштитила злочин? И зашто да се не ударе главе „поносних“ којима су муње намењене?

Казнити угњетаче човечанства је милост, опростити им је варварство. Строгост тирани је само строгост принципа, а строгост републиканске владе произлази из милосрђа.

Стога, тешко онима који би се усудили да крену против народа, јер ће осетити терор кога и треба да осећају непријатељи народа! Тешко онима који, мешајући неиз-

бежне грешке грађанског понашања са прорачунатим грешкама лицемерних или завереничким злочиначким радњама, посеју опасне сплетке да би у њих увлачили мирне грађане! Истребите ниткове који у својим подухватима злоупотребљавају свето име слободе или користе страшно оружје које им је слобода поверила да би у срца патриота донели жалост и тугу! Наведене злоупотребе постоје, у то нема сумње. Оне су, ни у то нема сумње, преувеличане од стране аристократије. Али ако би у целој Републици постојао само један врли човек прогоњен од стране непријатеља слободе, дужност владе би била да тог човека пронађе и омогући му жестоку освету.

Како неозбиљно би било гледати наших неколико, патриотизмом остварених, победа као крај свих наших опасности. Погледајмо како заиста стојимо. Постали смо свесни да су будност и енергичност потребни више него икада раније. Неодговорна зловоља свуда се супротставља потезима владе. Неизбежни утицаји страних дворова нису ништа мање присутни и више су скривени и смртоносни. Осећа се да је тај злочин, будући да су његови протагонисти заплашени, само прикрио своје трагове са већом вештином.

Никада не би могли замислити неке од ових преступа почињених од стране лицемерних контрареволуционара са жељом да разоре циљ револуције. Да ли би поверовали, народни представници, да у регионима у којим сујеверје има највећи утицај контрареволуционари нису задовољни тиме што људе оптерећују религиозним погледима у свим облицима који могу изазвати одијум према револуцији већ, уз то, шире једну врсту терора међу људима ширећи гласине да ће сва деца испод десет година и сви људи изнад седамдесет година бити поубијани? Ове гласине се нарочито шире кроз бившу провинцију Бретању и у окрузима поред река Рајне и Мезе. То је један од злочина који је приписан Шнајдеру, бившем јавном тужиоцу кривичног суда у Стразбуру. Његове тиранске лудости учиниле су да све што је речено о окрутним римским императорима Калигули и Хелиогабалу делује истинито иако се, упркос доказима, у то тешко могло поверовати. Шнајдер је у свом делиријуму догурао дотле да је грабио жене за своје потребе. Речено нам је да је чак пронашао начин да препознаје удате жене.

Одакле је дошао овај изненадни талас странаца: свештеника, племића, интриганата свих врста који су се готово тренутно размилрили широм Републике тежећи да, у име филозофије, убијају и спроводе план контрареволуције који може бити заустављен једино силом општег разума? То је одвратна концепција, достојна „генија“ страних дворова који су вођени против слободе и са жељом да корумпирају све унутрашње непријатеље Републике.

У рукама које обмањују сви лекови за наше болести претвориће се у отрове. Све што урадите, све што кажете они ће окренути против вас чак и истине које смо, на данашњи дан, дошли да изнесемо.

Таква унутрашња ситуација треба да је достојна ваше пажње народни представници пре свега јер је одржава то што у исто време имамо борбу против тирана Европе, што треба да издржавамо 1.200.000 људи под оружјем и што је влада у сталној обавези да поправља, са енергијом и будношћу, све штете које нам мноштво наших непријатеља чини током пет година од почетка револуције. Шта је лек за сва ова зла? Ми знамо да је то ништа друго до развој опште снаге Републике, а то је врлина!

Демократија нестаје у два случаја: када завлада аристократија и када се народни презир окрене према властима које је сам успоставио. То је презир према свакој клици и према сваком појединцу који приграби општу моћ и донесе народу, кроз велики неред, уништење или владавину једног човека.

Двоструки задатак тзв. „умерених“ и лажних револуционара је да нас врате на траг са циљем да битишемо непрекидно између горе две наведене опасности.

Али, народни представници их могу избећи зато што влада увек треба бити мајстор у правди и мудрости и, зато што када је таква, сигурно ужива поверење народа.

Заиста је тачно да је циљ свих наших непријатеља да се распусти Конвент. Тачно је да су тиранин Велике Британије и сви његови савезници обећали својим парламентима и поданицима да ће вас лишити ваше енергије и општег поверења које сте заслужили. То је прва инструкција свим његовим агентима.

Ми смо започели свечану дебату о свим разлозима конвентових брига и о свему што може утицати на напредак револуције. Ми преклињемо да се не дозволи никаквим скривеним појединачним интересима да овде превладају над општом вољом Конвента и неуништивој моћи разума.

КАЛИФ ХАКИМ ИБН АМР АЛАХ И ПАПА УРБАН II

Никола Тошић Малешевић*
Министарство одбране Републике Србије,
Универзитет одбране у Београду, *Војно дело*

Разарање и спаљивање цркве Васкрсења Христовог у Јерусалиму од стране калифа Хакима ибн Амр Алаха

Калиф Хахим ибн Амр Алах (985–1021),
познат и као Абу Али Мансур

Разарање и спаљивање цркве Васкрсења Христовог¹ у Јерусалиму извршио је фатимидски калиф Хахим ибн Амр Алах² који је по оцу био муслиман али чија је мајка била хришћанка.³ Наиме, 18. октобра 1009. године, калиф Хахим ибн Амр Алах наредио је уништавање и спаљивање цркве Васкрсења Христовог и околних зграда са њом повезаних. Он је, по сопственим речима, наводно био згрожен оним што је сматрао и, поменутог дана, у свом говору означио као „*превару изведену од стране неверничких монаха*“ приликом церемоније спуштања *Благодатног ог-*

ња.“ Ова церемонија се, иначе, одржава сваке године у цркви Васкрсења Христовог, приликом Ускршњег бдења које се одржава у ноћи између Велике суботе и Ускрса који увек пада у недељу. Према хроничару Јахја ибн Саиду ал-Антакију⁵ „*нису униште-*

* Аутор је спољни сарадник *Војног дела* и самостални истраживач – мастер историчар.

¹ Црква је позната и под називом црква Светог Гроба.

² Познат је и као Абу Али Мансур. Владвао је од 996. до 1021. године. Рођен је 985. а убијен је 1021. године.

³ Фатимидска држава тј. Фатимидски Калифат под владавином истоимене династије обухватала је у то време северну Африку и већи део Блиског Истока (укључујући и Палестину са Јерусалимом). Централно подручје те државе био је данашњи Египат, а престоница јој се налазила у Каиру (кога су Фатимиди и основали). Постојала је од 910. до 1171. године.

⁴ Калиф Хахим ибн Амр Алах је под термином *невернички монаси* мислио на хришћанске монахе или калуђере, како се још називају.

⁵ Јахја ибн Саид ал-Антаки (познат и као Јахја *Антиохијски* или Јахја *из Антиохије*), није познато када је рођен, а преминуо је око 1066. године. Био је арапски лекар и хроничар. Иако, како смо рекли, није позната година његовог рођења, зна се да се родио у Египту под влашћу Фатимида. Будући да се противио антихришћанским и антијеврејским прогонима калифе Хакима, напустио је Фатимидски Калифат и

не и спаљене само оне ствари које је било тешко срушити или сажежети ватром.“

Међутим, тврдња калифа Хакима о разлогу уништавања цркве Васкрсења Христовог није била истинита. Наиме, тај чин, као и све остале потезе прогањања хришћана којих је у време његове владавине било много, поменути калиф чинио је због прикривања свог хришћанског порекла са мајчине стране. Наиме, одређени слојеви муслиманског становништва су га због тога били оптужили да је прикривени хришћанин. Да би побио те тврдње, али такође и због тога што је и сам био нетрпељив према хришћанима и Јеврејима које је сматрао и називао неверницима који каљају једину, по њему, истинску верујућу религију – ислам, калиф Хаким је наредио уништавање поменуте цркве (као и многих других хришћанских богомоља) и сурово прогањање и угњетавање хришћана и Јевреја, који су престали тек након његове смрти 1021. године. Међутим, спаљивање и разарање цркве Васкрсења Христовог и поменути прогони болно су одјекнули међу хришћанима у Европи што ће, између осталог, бити један од разлога лаког прихватања крсташких ратова међу европским становништвом.

Говор папе Урбана II којим је позвао Европљане у Први крсташки рат

Папа Урбан II (1042–1099), рођен као Ед де Лажери

Године 1076. Јерусалим и Палестину заузели су Турци Селџуци и укључили их у своју државу.⁶ Убрзо после тога, у Европу су почеле пристизати вести у којима се говорило да су Турци Селџуци обесвећивали хришћанска света места и терорисали хришћански живаљ. Заиста, неки од ходочасника из Европе који су обилазили хришћанска света места у Јерусалиму, Палестини и другде по Блиском Истоку, још пре освајања Турака Селџука, а нарочито након њих, доживели су малтретирања или друге непријатности од стране локалних муслиманских власти или муслиманског становништва и о томе су, по повратку у Европу, причали људима. Међутим, иако су њихове приче биле у одређеној мери истините, они су, такође, често и преувеличавали своје патње.⁷

настанио у Антиохији у Сирији. Антиохија је у то време била под влашћу Византије (данас се град зове Антакија и налази се у саставу Турске). Његово главно дело *Анали* представља продужетак истоименог дела које је писао александријски хришћански патријарх Еutihije.

⁶ Држава је била позната под називом Селџучко Царство или Царство Турака Селџука.

⁷ Бројни европски ходочасници, враћајући се из Јерусалима, причали су по Европи тужне вести о животу хришћанског живља у том граду под муслиманском владавином. Наравно, иако је и ту било одређене истине, ходочасници су често преувеличавали патње поменутог живља.

Иако су идеје о освети за те неправде и повратку Јерусалима под хришћанску власт биле одавно присутне (а нарочито од спаљивања и рушења цркве Васкрсења Христовог у поменутом граду и терорисања хришћана које је у Фатимидском Калифату спроводио његов владар Хахим ибн Амр Алах) тек с проповедима енегричних људи по Европи су заиста почели пружати подршку таквим плановима. Највише је утицао ватрени говорник, монах (калуђер) из француског града Амије-на познат као Петар *Пустуњак* или Петар *Амијенски*,⁸ који је у Палестини доживео малтретирања поменута у овом тексту. Подстакнут његовим говорима, као и позивом у помоћ византијског цара Алексија I Комнина⁹ чија је држава била угрожена сталним нападима Турака Селџука, поглавар римокатоличке цркве папа Урбан II¹⁰ сазвао је сабор у француском граду Клермону.¹¹ Сабор је 1095. године, због мноштва света који је на њега дошао, морао бити одржан на отвореном пољу. Дана 27. новембра најпре је ватрени говор одржао Петар *Пустуњак*, да би одмах после њега реч узео сам папа Урбан II и запаљивим говором изазвао опште опредељење за крсташки рат. У свом говору Урбан II упутио је позив на свети крсташки рат против муслимана (односно неверника, како их је звао, који каљају једину истинску верујућу религију – хришћанство) са циљем ослобођења Јерусалима. Позив је изазвао лавину одушевљења у Европи. Брзо је сакупљена велика војска и наредне, 1096. године, покренут је Први крсташки рат који се завршио освајањем Јерусалима од стране крсташке војске 15. јула 1099. године. Освајање је пратио велики, жесток и суров покољ муслиманског и јеврејског становништва града.¹²

Први крсташки рат (1096–1099) био је само први из низа у епохи крсташких ратова којих је укупно било девет. У тим ратовима дошло је до блиског сусрета хришћанског и муслиманског света као и европске и азијске културе али исто тако, обележени су и низом међусобних убистава, покоља, погрома и суровостима. Последњи, Девети крсташки рат предузет је 1271. године, док је последње крсташко упориште на Блиском Истоку, град Акра у данашњем Израелу, пало 1291. године у муслиманске руке. После тога, крсташке снаге се више никада нису вратиле на Блиски Исток. Овом приликом, читаоцима ћемо представити говор папе Урбана II на сабору у Клермону којим су, како смо напоменули, покренути крсташки ратови.

Говор папе Урбана II на сабору у Клермону 27. новембра 1095. године

Од Сиона се разлила реч Господња. Потеците сада ви потоци, што одатле истичете, врелу својему! Обрните своје мачеве, које једнако оштрите један против другога, на злотворе имена хришћанскога! Ви, угњетачи удовица и сирочади, ви

⁸ Петар *Амијенски* тј. Петар *Пустуњак* рођен је 1053. а умро је 1115. године.

⁹ Алексије I Комнин владао је Византијом од 1081. до 1118. године. Рођен је 1056. а преминуо 1118. године.

¹⁰ Папа Урбан II рођен је 1042. године у Француској као Ед де Лажери. Његов понтификат (владавина) је трајала од 1088. до 1099. године. Име Урбан II узео је када је изабран за папу 1088. године. Преминуо је 1099. године.

¹¹ Град се у то време звао Клермон док се данас зове Клермон-Феран.

¹² Крсташи су покољу подвргли Јевреје зато што су сматрали да помажу муслиманску владавину као и због хришћанског веровања да су издали Исуса Христа.

гладни вуци и гаврани, што се купате у крви браће своје, полетите у Палестину те окаљано оружје оперите тамо крвљу сараценском и селџучком! Војници ђавола, будите војници Бога живог, и ничега се не бојте под сјајном заставом његовом. Или ћете задобити победничке ловорике или венце мученичке, јер у овом светом рату пратиће вас потпуни опроштај свих грехова и богата награда небеских радости. Стога нека вас никаква веза не задржи код куће, већ имајте увек на уму речи Спаситељеве: „Ко мене ради остави своју кућу и имовину, оца, мајку, жену и децу, тај ће сто пута више добити и вечни живот наследити!“ На ноге, дакле, вође и војници, богати и сиромашни! Пустите слободног маха светом гневу који вас одушевљава и осветничкој жеђи која вас распаљује!

РАТНА ПРОПАГАНДА У ВОЈВОДИНИ
ТОКОМ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА*Предраг М. Вајагић
Друштво наставника историје Бачке Паланке

Током Другог светског рата ратну пропаганду обележила је употреба масовних медија попут филма, радија, новина и плаката, који су коришћени као посебна врста оружја. Пропагандом су истовремено били обухваћени домаћа јавност и непријатељ, а користиле су је све зарађене стране. Технике и средства ратне пропаганде коришћени су и на целој територији Југославије, а могу се посматрати и на локалном нивоу. Рад приказује специфичности ратне пропаганде у три окупационе зоне на које је била подељена Војводина. Такође, описује и пропаганду коју је користио антифашистички партизански покрет. Све ове пропагандне активности биле су врло ефикасно средство за остварење ратних циљева.

Кључне речи: *развој ратне пропаганде, организација пропаганде, пропагандна средства, циљеви пропаганде*

Увод

Од најстаријих времена пропагандна делатност је била саставни део вођења рата; сукобљене стране су, ради остварења својих ратних циљева, вршиле психолошке припреме својих војника. Обим сукоба у Првом светском рату указао је на потенцијал и снагу којом је располагала пропаганда, јер се показало да за победу нису били довољни економски капацитети и војна моћ државе. За време Првог светског рата у структури државне власти водећих земаља постојао је систем институција које су вршиле централизовано управљање цензуром и пропагандним активностима. Силе Антанте су ратну пропаганду користиле као средство за одбрану националних интереса, док су Централне силе пропаганди приступале на конзервативан начин, користећи је за контролу информација, односно покушавајући да утичу на морал противничких војника. Обрасци и правила вођења пропагандног рата који су тада настали биће коришћени у свим будућим сукобима током XX века.¹

* Рад је произашао из истраживања за потребе снимања документарне серије „Ратна пропаганда: Ратна пропаганда у Војводини 1941–1945” у продукцији Радио-телевизије Војводине. Документарна серија је први пут приказана децембра 2015. године.

¹ Предраг М. Вајагић, „Мобилизација нације – пропаганда у Великом рату”, у: *Архив, медији и култура сећања у Првом светском рату* (тематски зборник, уредници Мирослав Јахимовић, Драгана Ћирјаковић), Архив Војводине, Нова мисао, Нови Сад. 2014, стр. 38, 55-56.

Развој и употреба пропаганде европских држава у времену између два светска рата била је условљена унутрашњим политичким приликама, циљевима спољне политике, развијеношћу државне администрације, односно безбедносним проблемима са којима се свака држава појединачно суочавала. Међународни односи почивали су на лабавим темељима постављеним у виду Версајског мира, који је на различите начине тумачен у политици и пропаганди европских држава.² Долазак Адолфа Хитлера на власт у Немачкој имао је за последицу интензивирање пропагандних активности у готово свим државама. У исто време одиграла се технолошка револуција у области комуникација, током које штампани медији почињу да губе примат од електронских медија. Масовна употреба радио-апарата давала је могућност чак и неписменима да добију многобројне информације из различитих делова света. Даљи развој филмске индустрије, спајањем звука и слике, такође је допринео даљем развоју пропагандне делатности. Нови медији нису служили само за пренос информација и знања или разоноду; коришћени су за формирање уверења и осећања помоћу којих су се усмеравали поступци људи. Медији су најчешће бирали оне садржаје које је друштво желело да чује о себи. Јавност се тако припремала за прихватање порука које су биле слате путем медија, а успех је умногоме зависио од моћи ауторитета који је вршио пропагандне активности.³

Огромну важност пропаганда има у ратним условима, при чему се подразумева и период који је претходио рату.⁴ За време рата пропаганда има више циљева, међу којима посебан значај има мобилизација сопственог становништва за ратне напоре, односно спречавање непријатељеве пропаганде. Приликом мобилизације тежи се ка стварању групног идентитета, развијању осећаја припадности групи, јачању емоционалног односа према сопственој држави, идентификацији појединца са руководством и јачању поверења у државни и војни врх, прихватању ратних циљева и стварању самопоуздања и вере да ће се постављени циљеви остварити. За постизање унутрашње мобилизације користи се техника тзв. хоризонталне пропаганде, односно пропаганда интеграције. Истовремено је потребно свести на најмањи могући ниво утицај непријатељеве пропаганде на сопствено становништво, при чему је овим активностима обухваћена и пропагандна делатност према неутралним земљама. Оваква пропаганда најчешће је користила фигуру непријатеља који је обично анатемисан ради стварања перманентне психозе угрожености, што је важан предуслов за успешну манипулацију широким масама.⁵

Други светски рат донео је нови замах у развоју средстава ратне пропаганде утемељене током Првог светског рата. Међу променама које су наступиле била је важна употреба радија којим се покривала велика маса људи. Информације пласиране преко радија представљале су велики корак у спровођењу комуникационе пропаганде. Такође, период Другог светског рата карактерисала је употреба психологије и њених

² Чедомир Попов, *Од Версаја до Данцига*, Службени лист СРЈ, Београд, 1995, стр. 188.

³ Радослав Гајиновић, „Пропаганда у људском друштву”, *Војно дело*, год. 64, бр. 1, (2012), Београд, стр. 211.

⁴ Под ратном пропагандом подразумевају се, „сва обавештења, идеје, учења или специјални начин убеђивања који служи постизању одређених ратних (борбених) циљева, а намењени су да утичу на мишљење, расположење и држање људи ради извлачења посредних или непосредних користи”. Вуко Михаиловић, *Пропаганда и рат*, Војноиздавачки завод, Београд, 1984, стр. 15.

⁵ Раденко Шћекић, „Рат и пропаганда – историјски осврт, примјери и анализа”, *Војно дело*, год. 64, бр. 3, (2012), Београд, стр. 392.

техника, са циљем да се дефинише и процени понашање личности, улазећи у психолошке карактерологије читавих народа. По први пут је у пропагандној пракси употребљен израз „психолошко ратовање” које се од стандардних облика пропаганде разликовало по употреби посебних и специфичних техника и метода.⁶

Поређење пропагандних активности у два светска рата указује на то да је пропаганда током Другог светског рата вођена са мање мржње него у Првом светском рату, да у основи није била моралистичка, за разлику од оне у Првом светском рату и много је више водила рачуна о чињеницама, при чему се инсистирало да, кад год је било могуће, буде пружена што целовитија и проверена информација. Морална аргументација на којој је почивала ратна пропаганда у Првом светском рату била је замењена „појмовима интереса”, док је провера аутентичности информације била последица могућности њене провере код алтернативних извора.⁷ Ратна пропаганда је достигла свој врхунац у Другом светском рату, а постигнути резултати надмашили су све остале историјске периоде. На тај начин пропаганда је постала незаменљиво средство за вођење рата, врло често ефикасније од оружаног дејства.

Поразом у Априлском рату 1941. године територија Краљевине Југославије је окупирана и подељена између Немачке и њених савезница, односно квинслиншке творевине тзв. Независне Државе Хрватске (НДХ). Организација ратне пропаганде зависила је од окупационе зоне, а за полазну основу узимала се немачка ратна пропаганда. Територија Војводине била је подељена између Мађарске која је окупирала Бачку и Барању, НДХ која је окупирала Срем и Немачке која је Банат прикључила својој окупационој зони у Србији. Поред пропаганде коју су спроводили окупатори и колаборанти постојала је и пропаганда снага које су им пружале отпор – партизана и четника. Управо је то чинило простор Војводине специфичним, јер се на релативно малом простору укрштало и скукобљавало пет различитих пропагандно-обавештајних делатности.

Организација немачке ратне пропаганде у Другом светском рату

Тражећи оправдање за пораз у Првом светском рату јавност у Немачкој прихватила је тезу како их је победила ратна пропаганда сила Антанте.⁸ Ову тезу је детаљно разрадио Адолф Хитлер преко свог политичког манифеста Моја борба (*Mein Kampf*), у ком истиче важност пропаганде за остварење националсоцијалистичког програма. У посебном поглављу насловљеном *Ратна пропаганда* Хитлер је истакао како је врло рано схватио да примена пропаганде представља уметност, а огромни резултати ко-

⁶ Александар Јазјић, „Пропаганда у Другом светском рату”, *Нова српска политичка мисао*, vol. XVIII no. 3-4, (2010), Београд, стр. 190.

⁷ Поређење пропаганди које су вођене у два светска рата изнели су социолог Нејтан Лејтс (Nathan Leites) и психолог Ернст Крис (Ernst Kris). Nathan Leites, Ernst Kris, „Trends in Twentieth Century Propaganda”, in *Psychoanalysis and the Social Sciences*, 1, International Universities Press, New York, 1947. Видети у: Ivan Šiber, „Ratna propaganda”, *Politička misao: časopis za politologiju*, vol.29 no.1, (1992), Zagreb, str. 92-93.

⁸ Као дописник Централног пресбиороа Председништва Министарског савета Краљевине Југославије Станислав Винавер је, у једном од својих извештаја из Берлина 1930. године, навео како је у водећим политичким круговима било прихваћено мишљење „да се Немцима 1918. године осветила лоша пропаганда”. Владимир Булајић, „Станислав Винавер у Берлину. Из извештаја дописника Централног пресбиороа 1919-1934”, *Архив: часопис Архива Југославије*, год. III, бр. 3, (2002), Београд, стр. 111.

је она постиже могли су се потпуно сагледати једино током рата. Пропаганда је за њега била средство, увек је требало да се обраћа масама, а њена форма морала је да се прилагоди испуњењу циља. Поруке које је пропаганда слала морале су да буду разумљиве сваком појединцу, ограничене на врло мало тачака, са ударним речима усмереним на емоције појединца. Такве поруке, поновљене хиљаду пута, требало је да преузму контролу над памћењем појединца. Колико је пропаганда била важна за нацисте може се сагледати из једног говора Адолфа Хитлера на партијском конгресу у Нирнбергу 1936. године: „Пропаганда нас је довела на власт, она нам је омогућила да на њој останемо и она ће нам дати средства да покоримо свет”.⁹

Када су преузели власт у Немачкој нацисти су пропаганде активности усмерили на хомогенизацију немачке јавности, односно њену припрему за рат. Јавност је требало убедити да је рат неопходан, стварало се непријатељско расположење према другим државама које су проглашене кривцима за одредбе Версајског мира наметнутог Немачкој. До избијања Другог светског рата нацистичка пропаганда била је усмерена највећим делом ка домаћем становништву, код којег је требало пробудити национални понос, односно повећати продуктивност индустријске производње.¹⁰ Руководио је нацистичком пропагандом 1928. године Адолф Хитлер препушта Јозефу Гебелсу, који ће марта 1933. године бити постављен на чело Министарства за народно просветљење и пропаганду (нем. Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda).¹¹ Ново министарство имало је од почетка изузетно важну улогу у Трећем рајху, за веома кратко време оно успоставља апсолутну контролу над медијима и културом, као и над пропагандним активностима у иностранству. До почетка Другог светског рата рад министарства био је организован у преко 17 одељења, а Гебелсу су на располагању била готово неограничена финансијска средства. Захваљујући томе држава је успела да стави под своју контролу сваки сегмент у животу појединца.

Основна пропагандна средства на почетку су били плакати и леци, најчешће штампани на црвеној позадини како би на себе скренули пажњу посматрача, док су нацистички симболи, попут заставе, „свастике” и орла преносили идентитет националсоцијализма. Од 1933. године на плакатима су присутни елементи ратне пропаганде који су преносили поруку о угрожености Немачке државе и народа од стране европских сила, односно оправдавали су кршење одредби споразума о разоружању. Контролу над свим новинама имало је Одељење за штампу; све што је било писано морало је бити усклађено са нацистичком идеологијом и подлегало је цензури. Влада је подстакла производњу јефтиних модела радио-апарата, а све са циљем да се повећа слушаност радио-програма. Путем радио-таласа немачки народ је слушао ток многобројних нацистичких свечаности, чиме је посредно био и њихов учесник. На радијски програм у пропагандном смислу се надовезао филм који су нацисти сматрали једним од „најјачих средстава за психолошку и емоционалну хегемонију над масама”, због чега је постао незаменљиво средство идеолошке пропаганде.¹²

⁹ I. Šiber, *n.d.*; str. 93.

¹⁰ А. Јазиф, *n.d.*; стр. 199.

¹¹ Скраћено Министарство пропаганде (Propagandaministerium—PROMI).

¹² Jasmina Skočilić, „Usporedba državne propagande u Njemačkoj i Velikoj Britaniji tijekom Drugog svjetskog rata”, *Pro tempore: časopis studenata povijesti*, br. 7, (2007), Zagreb, str. 33-35; А. Јазиф, *n.d.*; стр. 203.

Као одговор на слабу посету биоскопима Министарство пропаганде је потпуно анализовало филмску индустрију у Немачкој. На тај начин Гебелс је у великој мери успео да одвоји немачки народ од утицаја који су долазили са запада, а са друге стране створио је могућност да му прикаже само оно што је било пожељно. Пропагандни филмови које су снимили нацисти могу се поделити на три групе. Документарни филмови и журнари који су снимани од првих дана Хитлерове власти чине *прву групу*. Њихов примарни циљ био је да прикажу националсоцијализам као идеалан облик власти, а Хитлера као личност која је једино била способна да Немцима вратити достојанство и пружи им сатисфакцију после катастрофе у Првом светском рату. Међу тим филмовима истичу се они које је снимила Лени Рифенштал.¹³ У овој групи најзаступљенији су били филмски журнари који се се приказивали у биоскопским дворанама пре пројекције филма. У трајању између двадесет до тридесет минута филмски журнари су доносили сугестивне кадрове, који су, у комбинацији са музиком и коментарима спикера, требали да импресионирају гледаоце. *Другу групу* чине играни филмови пронацистичке тематике, чији задатак је био да, преко главних ликова у филму, немачком народу укажу на оно што се од њих очекује. На први поглед они су били намењени за забаву, али дубља анализа показује нацистичке пропагандне поруке. Врло често радња тих филмова се одигравала неколико векова пре доласка нациста на власт у Немачкој, при чему су редитељи у њима употребљавали нацистичку симболику и идеологију, односно естетику. Антисемитски филмови спадали су у *трећу групу* филмова, чији је задатак био развијање мржње према Јеврејима. У овим филмовима Јевреји су приказивани као изопачени, похлепни, лажљиви, болесни, уз коришћење стереотипа везаних за менталитет, понашање и физички изглед. Снимање филмова са антисемитском тематиком захтевао је лично Хитлер како би оправдао своје поступке према Јеврејима у Немачкој. Једна од негативних улога пропаганде најлакше се може спознати у овим филмовима, јер су они обавили свој задатак, приказавши Јевреје као главне и искључиве кривце за стање у којем се налазила Немачка пре Хитлеровог доласка на власт. Они су касније послужили као оправдање немачком народу за почињени Холокауст.¹⁴

Огромни нацистички пропагандни апарат креирао је и садржаје коришћене за пропаганду коју је Немачка водила у иностранству. Она је у почетку била усмерена ка фолксдојчерима, Немцима које су живеле ван граница Трећег рајха. Такође, промовисали су нову државу и њена достигнућа у свету. Како се почетак Другог свет-

¹³ Лени Рифенштал (нем. Leni Riefenstahl; Berlin, 1902-Pöcking, 2003) немачка режисерка која је била пионир верног преношења догађаја динамичним стилем снимања, коришћењем великог броја камера и специфичне технике приликом монтирања снимљеног материјала. На захтев Адолфа Хитлера снимила је три филма *Победа вере* (нем. Der Sieg des Glaubens 1934), *Тријумф воље* (нем. Triumph des Willens 1935) и *Олимпија* (Olympia 1938). *Победа вере* је репортажа са скупа Националсоцијалистичке партије у Ниρνбергу 1933. године, која се, због буђења осећања хероизма и националне свиести код Немаца, сматра преломном тачком у развоју нацистичке пропаганде и промовисања нацистичких идеја немачком народу. Њено најпознатије дело је филм *Тријумф воље*, снимљен на митингу Националсоцијалистичке партије у Ниρνбергу 1934. године. У овом филму Адолф Хитлер је приказан као апсолутни диктатор, који контролише милионе људи у Немачкој. Трећи филм *Олимпија* снимљен је током Олимпијских игара у Берлину 1936. године. Гола тела немачких спортиста приказана у филму имала су за циљ да прикажу супериорност аријевске расе у односу на остала бића.

¹⁴ Ivan Horvat, „Leni Riefenstahl—Ubojice kroz oči umjetnice”, *Essehist: časopis studenata povijesti i drugih društveno-humanističkih znanosti*, br. 1, (2010), Osijek, str. 33-38.

ског рата ближио инострана пропаганда имала је за циљ да поткопа непријатељев морал, као и да увери европске народе да је пружање било какве врсте отпора Немачкој узалудно. Под таквом врстом пропаганде делатности наћи ће се и Краљевина Југославије, а њен врхунац биће достигнут почетком 1941. године.

Пропаганда на простору Војводине до 1941. године

Становништво Војводине имало је прилику да се упозна са ратном пропагандом коју је Аустроугарска монархија водила током Првог светског рата. Поред ангажовања војних обвезника, подједнако важна била је мобилизација свих расположивих економских ресурса потребних за успешно вођење рата. Ратни зајмови представљали су најчешћи алтернативни начин финансирања ратних трошкова, који је користила Аустроугарска монархија, а обвезнице ратних зајмова емитоване су осам пута током рата. Поред пропагандних плаката позиве становништву за упис ратног зајма преносиле су дневне новине и часописи. Многобројни појединци, подједнако из сиромашнијих и богатијих слојева, земљопоседници, индустријалци и велике банке улагали су свој новац у куповину обвезница. Акцији уписа ратног зајма прикључили су се градови и општине, делом мотивисани патриотским разлозима, али и због притиска државе.¹⁵

Завођењем Шестојануарске диктатуре 1929. године у Краљевини Југославији појавила се потреба за организовањем пропагандне делатности, због чега је основан Централни пресбирио Председништва Министарског савета Краљевине Југославије (ЦПБ).¹⁶ У организационом погледу ЦПБ је био подељен на административни, информативни и публицистички одсек, који су се даље делили на 13 одељака. Међу њима је најзначајнији био информативни одсек, који је био задужен за прикупљање и давање информација, које су кретале од политичких, економско-финансијских до културних. Под његов делокруг рада спадало је осмишљавање, организација и ширење пропаганде. Сви медији у Краљевини Југославији били су обавезни да користе искључиво информације које је пласирао ЦПБ. Информације су припремане у централи, а велики допринос имали су дописници из европских градова, односно административних центара девет бановина. Од 1936. године ЦБП је покренуо краткоталасну радио-станицу (Радио Београд II) ради спровођења државне пропаганде.¹⁷

¹⁵ У оваквим околностима српски народ одазвао позиву аустроугарских власти, уписавши зајам у таквом износу да се није разликовао од других народа у монархији. Предраг М. Вајагић, „Ратни зајмови Аустроугарске на простору Војводине 1914-1918”, у: *Учешће добровољаца и улога цивилног становништва у Првом светском рату*, (тематски зборник уредници Мирослав Јаћимовић, Драгана Катић) Архив Војводине, Нови Сад, 2016, стр. 139-155.

¹⁶ Централни пресбирио Председништва Министарског савета Краљевине Југославије основан је 18. априла 1929. године као „општа државна обавештајна служба”. До тада је претежан део послова обавештајног карактера био у надлежности Министарства иностраних дела. Имао је стална дописништва у земљи, значајнијим европским и светским центрима, информативне агенције са којима је остваривао сарадњу или био у пословним односима; издавачку делатност, листове под својим утицајем, радио-службу, припремао је изложбе пропагандног карактера и остваривао друге сличне активности у земљи и свету.

¹⁷ Бојан Симић, „Организација државне пропаганде у Европи током тридестих година 20. века. Упоредна анализа Пољске и Југославије”, у: *Југословенско-пољски односи у XX веку*, (зборник радова, уредници Момчило Павловић, Andrzej Zaściński, Драгомир Бонџић), Београд, 2015, стр. 95-97.

Важну улогу у пропагандној делатности у Краљевини Југославији имала је Телеграфска агенција *Авала*.¹⁸ Њена главна дужност била је да информише домаћу јавност о догађајима у иностранству, односно страну јавност о догађајима у Југославији, а функционисала је у складу са „вољом владе и интересом државе”.¹⁹ Једно од најважнијих дописништава *Авале* налазило се у Новом Саду, административном центру Дунавске бановине.²⁰ У Војводини је излазио велики број листова на мађарском и немачком језику, дописништво је имало специјалну „национално-пропагандну мисију” пошто је штампа на језицима националних мањина често преносила вести из страних, тј. матичних држава. Такво стање било је против државних интереса, па се инсистирало на томе да се искључиво пласирају и изражавају ставови владајућих кругова у држави.²¹

Доласком Милана Стојадиновића на чело владе Краљевине Југославије становништво у Војводини ће се упознати са новим начином организовања пропагандне делатности. Организатор страначке пропаганде Југословенске радикалне заједнице Ђура Јанковић је половином 1938. године боравио у Немачкој, са задатком да упозна принципе пропаганде Националсоцијалистичке странке. Том приликом он се састао Јозефом Гебелсом, Алфредом Розенбергом, Рудолфом Хесом, а био је представљен и Адолфу Хитлеру. Вођство Трећег Рајха је због политичких разлога дало Милану Стојадиновићу материјалну помоћ, као и савете о најбољим методама пропагандног утицаја на народне масе. Велика пажња поклањала се декорацији, која је морала да остави што снажнији утисак на присутне. За то су коришћене државне заставе, страначке значке, траке у националним бојама, фотографије председника странке и сл. За време предизборне кампање на првом месту требало је истаћи личност „вође” Милана Стојадиновића. Стечена искуства у Немачкој Милан Стојадиновић је применио у пракси током предизборне кампање за парламентарне изборе који су одржани 11. децембра 1938. године. На савремен начин употребљени су плакати, леци и штампа, док је употреба радија и филма повећала укупан утицај пропагандних порука и донекле проширила круг њихових корисника. Заинтересованост публике за филм као нови медиј искоришћена је за снимање преизборног пропагандног филма *Путем препорода – Југославија јуче и данас*. Основна идеја била је да се поређењем затеченог стања и резултата рада владе Милана Стојадиновића истакне остварени напредак земље. Филм је монтиран у Немачкој, што је искоришћено да Стојадиновић добије што већу наклоност међу водећим личностима Трећег рајха. Приликом пројекције филма, која је упри-

¹⁸ Телеграфску агенцију *Авала* основао је септембра 1919. године француски новинар Албер Мисе лични пријатељ краља Александра I Карађорђевића.

¹⁹ Б.Симић, *н.д.*; стр. 99.

²⁰ Административном поделом Краљевине Југославије која је извршена Законом од 3. октобра 1939. формирана је Дунавска бановина, са центром у Новом Саду. Њена територија обухватала је Војводину – Банат, Бачку и Барању и већи део Срема, затим целу Шумадију, Браничево и Стиг. Од великих градова ван Војводине у овој бановини били су Крагујевац, Пожаревац и Смедерево. Један од разлога за стварање бановине у оваквим границама било је успостављање национале равнотеже међу становништвом, јер Срби на територији Војводине нису били у већини. Више: Предраг М. Вајагић, „Формирање Дунавске бановине”, *Споменица Историјског архива „Срем”*, год. 8, бр. 8 (2009), Сремска Митровица, стр. 128-145.

²¹ Бојан Симић, „Агенција Авала”, *Зборник Матице српске за историју*, бр. 75-76, (2007), Нови Сад, 75-79, 85-86.

личена за водеће чланове Националсоцијалистичке странке, приказана је сцена у којој Стојадиновић свој говор завршава речима „Хајл Хитлер“, са уздигнутом десном руком. Исти циљ имале су и сцене на којима је приказан у пратњи своје омладине која га поздравља фашистичким поздравом. Филм је приказан само у Берлину, а један од разлога било је обезбеђивање сигурних гласова Немаца у Војводини за владину изборну листу.²²

Пад Милана Стојадиновића са власти и почетак Другог светског рата условио је даље пропагандне активности у Краљевини Југославији. Због великог броја Немаца који су живели на територији данашње Војводине, Трећи рајх интензивира свој пропагандно-обавештајни рад.²³ Организација Културбунд, уз велику помоћ која је дошла из Немачке, до 1940. године успева да стекне контролу над свим Немцима који су живели у Југославији. На тај начин остварени су предуслови за почетак идеолошке пропаганде, која је требало да нацификује нове генерације војвођанских Немаца. Успех овог посла зависио је од развијености мреже, једним делом пропаганда се одвијала преко јавних медија, али знатан део одигравао се кроз обавештајни рад. Лета 1939. године у Футогу је организован збор и пропагандни курс нацистичке идеолошке наставе, који је окупио немачке студенте из целе краљевине. Ова пракса се наставила и током 1940. године када је организовано једномесечно логоровање немачке омладине на Фрушкој гори.²⁴ Да су југословенске власти биле веома благе, видимо из податка да од 1. септембра 1940. године па до средине јануара 1941. године, када је вођена веома интензивна пропагандно-обавештајна делатност немачких служби у Југославији, из земље није протеран ниједан немачки држављанин, иако је било доста основа за то.²⁵

²² У десетоминутном пропагандном филму *Путем препорода – Југославија јуче и данас* председник владе Милан Стојадиновић је прочитао делове из свог предизборног програма, а министри су говорили о постигнутим резултатима у пољопривреди, унутрашњој и спољној трговини и народној одбрани. Снимцима масовних зборована илустрована је подршка народа владајућој странци. Јелена Опра, „Изборна кампања Милана Стојадиновића 1938. године“, *Архив: часопис Архива Југославије*, год. II, бр. 2, (200), Београд, стр. 171-183.

²³ Према попису становништва из 1921. у Краљевини СХС живело је 505.790 Немаца – у Бачкој 173.796, у Банату 138.292, Срему 58.133 и Барањи 16.253. У укупној националној структури Немци су у Бачкој били заступљени са 23,9%, Банату 22,5%, Срему 4,4%, те у Барањи са 32,7% од укупног броја становника. Почетком 30-тих година немачко становништво било је у апсолутној већини у срезovima Бачка Паланка – 54,5%, Оџаци – 54,9% и Кула – 51,6%, док је релативну већину представљало у сомборском – 45,4%, апатинском – 44,4%, те панчевачком срезу – 33,8%, као и у граду Бела Црква – 45,6%. *Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. јануара 1921*, Сарајево, 1932, стр. 356-363; Горан Николић, *Друштвена обележја немачке националне мањине у Војводини у периоду 1918-1929. године*, рукопис магистарског рада, Правни факултет у Новом Саду, 1992, стр. 73-75; Михаел Антоловић, *Политика Немачке мањине у Дунавској бановини*, рукопис магистарског рада, Филозофски факултет у Новом Саду, 2008, стр. 39.

²⁴ Ширење националсоцијалистичке пропаганде и идеологије за циљну групу имала је омладину, али је обухватала и старије генерације које су учествовале у Првом светском рату. Пропаганда је за то користила ратне фото-репортаже које су приказивале успехе Вермахта. На тај начин су се обнављале старе ратничке успомене из времена Аустроугарске војске. Владимир Баровић, Дејан Парлица, „Ширење националсоцијалистичке пропаганде на територији Дунавске бановине током 1940. године“, *Војно дело*, год. 63, бр. 3 (2011), Београд, стр. 453-465.

²⁵ У времену пред избијање Априлског рата 1941. године обавештајно-пропагандне активности имали су припадници Комунистичке партије Југославије, као и британска обавештајна служба. Владимир Баровић, „Улога новинара и медија у обавештајно-пропагандном ангажовању различитих група пред напад на Краљевину Југославију 1941. године“, *Култура пописа*, год. XIII, бр. 29 (2016), Нови Сад, стр. 31-44.

Ратна пропаганда Немачке на територији Баната

Током краткотрајног Априлског рата 1941. године територију Војводине окупирала је немачка и мађарска војска. За време трајања рата, 12. априла 1941. године, Хитлер је донео *Привремене смернице за поделу Југославије*, на основу којих је одлучио да територију Баната прикључи делу Србије који је окупирала немачка војска.²⁶ Банат је уживао аутономију у односу на остатак Србије, а у административној реорганизацији коју је извела колаборантска влада генерала Милана Недића, децембра 1941. године, постао је самосталан округ. Управни апарат чинили су банатски фолксдојчери, који су преко војне обласне команде у Смедереву, односно окружне војне команде у Петровграду (коме ће бити враћено старо име Велики Бечкерек) били потчињени немачком војноуправном апарату.²⁷ Пропагандне активности немачког окупатора у Србији водило је Пропагандно одељење „С” (Propagandabteilung „S”), које се формално налазило под комадом војног заповедника Србије. Ово одељење било је самостално, потчињено Пропагандном одељењу немачке Врховне команде оружаних снага, а инструкције су му, једним делом, стизале и од Министарства пропаганде. Организационо одељење имало је неколико секција: за план, активну пропаганду, штампу, фотографију, радио и филм. Током окупације одељење је вршило надзор и цензуру над медијима, позориштем, музиком, организовало је припрему и дистрибуцију пропагандног материјала, попут летака, брошура и плаката. Такође, оно је вршило и контролу Одељења за пропаганду које је формирано у оквиру колаборантске владе генерала Милана Недића.²⁸

Немачка окупација Баната започела је злочинима над српским цивилним становништвом. Због наводних злочина над фолксдојчерима, у Петровграду је, између 17. и 20. априла 1941, било убијено 49 цивила, а сличан злочин поновљен је 22. априла у Панчеву, када је убијено 36 цивила.²⁹ У таквим околностима немачки окупатор је у Банату започео да спроводи тзв. консолидацијску пропаганду, чије задатак је био да

²⁶ Спор око територије Баната настао је између Мађарске и Румуније, јер су оба Хитлерова савезника полагала право на ову територију. Пошто је Румунија изгубила одређене територије, а Мађарска их добила, Хитлер се нашао у проблему, због чега је Банат остао под Немачком окупацијом до завршетка рата. Оваква одлука била је мотивисана и чињеницом да је у Банату 1941. године живело преко 120.000 Немаца, чија је пољопривредна производња била важна карика у ратним напорима Трећег рајха. Zoran Janjetović, „Borders of the German occupation zone in Serbia 1941-1944”, *Recueil de Travaux / Académie serbe des Sciences et des Arts, Institut de géographie „Jovan Cvijić”*, (editor Vesna Lukić), Vol. 62, no. 2 (2012), Belgrade, p. 93-96.

²⁷ Банат је имао делимичну аутономију на пољу привреде, правосуђа, железнице, финансија и царина. Власт на челу са фолксдојчерима имала је потпуну аутономију од управног апарата на челу са генералом Миланом Недићем, али су фолксдојчери, који су држали главне положаје у државној администрацији, били најјача спона Баната са остатком Србије. Ibid., p. 97-99.

²⁸ Још током Априлског рата од пропагандних чета немачке II армије формирано је Пропагандно одељење Југоисток (Propagand abteilung Sudost) из којег се касније, као самостално одељење, издвојило Пропагандно одељење „С”. Мухарем Кресо, *Њемачка окупациона управа у Београду 1941–1944*, Историјски архив Београда, Београд, 1979, стр. 74-75.

²⁹ *Зборник докумената и података о народноослободилачком рату народа Југославије*, том XII, књ. 1, Документи Немачког рајха, Војноиздавачки завод, Београд, 1973, стр. 62-63; Ивана Б. Спасовић, *Страдања у Панчеву и Јабуци за време Другог светског рата*, Историјски архив Панчева, Панчево, 2012, стр. 54-55.

српском становништву објасни циљеве своје борбе, а ради прихватања окупације. Најчешће коришћено средство окупаторске ратне пропаганде у Банату био је плакат, чија специфична форма је најбоље одсликавала дешавања током Другог светског рата. Прве поруке послате српском становништву у Банату говориле су да „Немачка није желела рат против Србије”, и да му је немачки војник највећи пријатељ који ће му гарантовати мир и безбедност. Најчешћа пропаганда која се водила преко плаката била је усмерена против Совјетског Савеза и комуниста, као и против западних савезника. Поред тога, плакати су служили и за ширење антисемитизма. Немачки пропагандни плакати у Банату деле се на: плакате којима доминира цртеж или илустрација и информативне плакате. Плакати који су доносили саопштења и објаве у свом садржају преносили су информације намењене становништву, односно вршили су застрашивање претњама или објављивањем извршених одмазди и смртних казни.³⁰

Окупација је имала за последицу гашење свих дневних и недељних новина на српском језику које су излазиле у Београду и Новом Саду. Веома брзо окупатор у Београду покреће дневне новине *Ново Време* и *Обнову* које су се дистрибуирале и на простору Баната. Први број листа *Ново Време* на насловној страни истиче свој циљ: обезбедити српском народу место „под окриљем Великог Немачког Рајха”. Преко страница штампе водила се стална пропагандна активност која је пружала подршку нацистичкој Немачкој, уз редовно објављивање бројева и имена стрељаних и обешених „комуниста и Јевреја”. Јавност је требало уверити да је победа Тројног пакта неизбежна, а да ће као резултат те победе бити формирана „Нова Европа” где ће Срби имати место само ако га буду „конструктивним” радом заслужили. Новине су из дана у дан на својим страницама величале немачке победе, одушевљавале се „витешким” понашањем немачке војске, дивиле се њеној снази, „духу” немачког војника и глорификовале „херојску” борбу немачког народа. На посебан начин пропаганда се бавила личношћу Адолфа Хитлера, који се величао као државник, војсковођа, идејни зачетник „Нове Европе”, као „личност свеобухватне генијалности” и сл. Читаоце је трабало убедити да Хитлер, као бранилац европске цивилизације, заслужује захвалност европских народа, међу којима су били и Срби.³¹

У окупирани Београд међу првима је стигла група војника задужена за Радио Београд (*Werrmacht Sendegruppe Südost Sender Belgrad*). Први задатак ове групе било је обнављање радиодифузне делатности у Београду. Намера окупационих власти била је да та станица постане емисиони пункт за читаву Југоисточну Европу, Балкан, Италију, Северну Африку и источне делове СССР-а. Свој емисиони рад Радио Београд (*Sender Belgrad*) отпочео је брзо, већ 20. априла 1941. године, под надзором Војне управе за радио-станицу Београд. За све време емитовања програмски садржаји Радио Београда били су подређени јединственим циљевима: јасна подршка идеолошко-политичком дискурсу који је долазио од окупатора, као и пружање могућности слушаоцима да се на тренутак склоне од сурове ратне реалности, немаштине и страдања. Реалност ратне свакодневнице преношена је преко

³⁰ Коста Николић, *Немачки ратни плакат у Србији 1941-1944*, Бонарт, Нова Пазова, 2000, стр. 8, 17-151; Силвија Крејаковић, „Плакат као музеалија”, *Наша прошлост*, (зборник радова ур. Драган Драшковић, Радомир Ристић), бр.7, (2006), Краљево, стр. 175-180.

³¹ Оливера Милосављевић, *Потиснута истина : колаборација у Србији 1941-1944*, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд, 2006, стр. 20-24, 57-58.

информативних емисија. Вести су емитоване у шест дневних термина: прво на немачком, а затим редом на српском, италијанском и румунском језику. Садржај вести пажљиво је припреман од материјала који је пристизао из Берлина, Билтена Вермахта и DNB-а³² и колаборационе владе генерала Милана Недића. Поред тога, свакодневно су емитована саопштења (извештаји) немачке врховне команде и извештај из кабинета генерала Милана Недића. Од информативног програма у етар су ишли *Дневни прегледи* на српском и немачком језику, као и емисија *Савремени догађаји*. Ове емисије су имале за тему актуелна политичка дешавања у земљи и свету, доносиле су политичке коментаре, а често су гости били чланови колаборационог апарата у Србији. Значајни програми емитовани на немачком језику били су *Час немачке националне групе* (Фолксдојчера), *Час за војнике и Југоисток*, информативно-политичка емисија са циљем да војнике упозна са животом и обичајима локалног становништва. Српском становништву посебно је била занимљива емисија *Поздрав наших заробљеника* или *Заробљенички поздрав* која је почела да се емитује у другој половини 1942. године. Садржај ове емисија био је намењен породицама српских војника и официра који су се налазили у немачком заробљеништву. Материјал за ову емисију настајао је тако што је тонска екипа Радио Берлина обилазила логоре и снимала поруке на воштаним плочама, које су заробљеници желели да саопште својим породицама у домовини. Огромно интересовање за ове емисије приморало је управу Радио Београда да омогући породицама заробљеника да у просторијама радио-станице више пута чују поруке својих најближих. Иза ове акције која је имала елементе „хуманости“ крили су се пропагандни циљеви – стварање позитивне слике о Немцима, који су породицама давали наду да ће се њихови најближи вратити. Са друге стране, слушаоци су требали бити захвални окупатору што им је пружио могућност да чују оне које је сам заточио.³³

Филму као важном средству пропаганде немачки окупатор је посветио велику пажњу, а контрола над филмском делатношћу била је поверена Испостави Главне управе за филм Националсоцијалистичке партије у Београду. Биоскопи у банатским местима током рата су на репертоару имали већином филмове снимљене у Немачкој, док је мањи део филмова стизао из Мађарске и Италије. Посебан публицитет имао је почетак биоскопског приказивања филма *Јеврејин Зис* у лето 1941. године. Приказивање овог филма са антисемитском садржином временски се подударало са почетком процеса уништавања Јевреја на немачкој окупационој територији. У оквиру антијеврејске пропаганде приказивани су филмови *Ротшилд* и *Вечити Јеврејин*. Већину биоскопског репертоара чинили су филмови веселе садржине, преко којих је Пропагандно одељење тежило да становништву и немачким војницима пружи бег од суморне реалности. Пре сваке пројекције играног филма обавезно је приказиван филмски журнал *Немачки недељни преглед* (*Deutsche Wochenschau*).³⁴

³² Немачка новинска агенција (Deutsches Nachrichtenbuer-DNB)

³³ Мирјана Николић, „Улога радиофоније у свакодневном животу Београда током Другог светског рата (1941-1944)”, *Зборник радова Факултета драмских уметности*, (ур. Мирјана Николић), бр. 28 (2015), Београд, стр. 151-156.

³⁴ Филмови „Јеврејин Зис” и „Вечити Јеврејин” представљали су најутицајнија пропагандна средства која су коришћена у нацистичкој Немачкој током спровођења програма истребљења Јевреја. Ови и њима слични филмови у великој мери су допринели да се Немци без већих проблема активно укључе у Хо-

Ратна пропаганда Мађарске на територији Бачке

Окупација Бачке коју је спровела мађарска фашистичка армија, слично као и у Банату, одиграла се у знаку масовних убистава српског цивилног становништва. Први масовни злочин над цивилима у окупираној Југославији десио се 13. априла 1941. године у добровољачкој колонији Сириг, када су мађарски фашисти стрељали око 360 српских цивила.³⁵ У наредним данима на простору Бачке страдало је укупно 3.506 цивила, већином Срба.³⁶ На окупираној територији живело је око милион становника, а мађарске окупационе власти од првог дана започињу процес денационализације и пацификације Бачке и Барање. Заведена Војна управа имала је задатак да ове крајеве укључи у целокупан друштвени, политички и економски живот мађарске државе, а главна опасност претила је од могућих акција „српских четника, комуниста и јудеоболшевика”.³⁷ Окупациона војна управа била је подељена на армијску, градску и среску, а у њеној надлежности било је и спровођење пропагандних активности.³⁸

Прве активности у окупираној Бачкој и Барањи мађарска пропаганда је предузимала ради „потпуног елиминисања трагова живљења ових крајева под двадесет трогодишњом српском окупацијом”.³⁹ У званичној употреби био је забрањен назив Бачка, који је замењен називом *Délvidék*.⁴⁰ На тај начин становништву се давало до знања да успостављање мађарске власти у Бачкој и Барањи није био акт окупације

локауст. Како је њихова пропагандна намена била придобијање становништва за антијеврејску акцију, они су синхронизовани на језике окупираних земља, па и Србије. Милан Кољанин, „Филмска пропаганда – увод у холокауст”, *Годишњак за друштвену историју*, год. 7, бр. 1 (2000), Београд, стр. 42-47.

³⁵ За опис злочина у Сиригу погледати: *Злочини окупатора и њихових помагача у Војводини. I група масовних злочина: улазак мађарске војске у Бачку и Барању: 1941.* (приредио Драго Његован), Прометеј, Мало историјско друштво, Нови Сад, 2011.

³⁶ Александар Касаш, *Мађари у Војводини 1941-1946*, Филозофски факултет, Нови Сад, 1996, стр. 33-34.

³⁷ Мађарска је окупирала територију површине 11.601 км² бивше Краљевине Југославије, на којој је живело око милион становника: 301.000 Мађара, 243.000 Срба, 220.000 Хрвата, 197.000 Немаца, 80.000 Словенаца, 40.000 Словака, 15.000 Русина и 15.000 Јевреја. Петар Рокаи, Золтан Ђере, Тибор Пал, Александар Касаш, *Историја Мађара*, Слио, Београд, 2002, стр. 324.

³⁸ За време регента Миклоша Хортија (1920–1944) мађарска влада није имала посебно министарство задужено за пропаганду. У оквиру Војнообавештајне службе мађарске војске за вођење обавештајно-пропагандних послова било је задужено I одељење. Lajos Hajma, *A Katonai felderítés Hírszerzés története, egyetemi jegyzet*, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Budapest, 2001, pp. 94-97.

³⁹ А. Касаш, *н.д.*, стр. 31.

⁴⁰ Термин *Délvidék* се у средњем веку односио на јужне крајеве Краљевине Угарске. Тада се односио на жупаније у Јужној Угарској (Вировитичку, Пожешку, Сремску, Бачку, Торонталску, Тамишку, Ковинску жупанију) и бановине преко Дунава и Саве (Усорску, Сребреничку, Мачванску, Северинску бановину). Након турског периода, тј. у XVIII и XIX веку, под термином *Délvidék* нису се подразумевали само јужни крајеви Угарске краљевине него, пре свега, Бачка и Банат. Значење овог термина је након 1918. године поново промењено: под њим су се, пре свега, подразумевале оне територије које су отцепљене од Мађарске и припојене Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца. Пренесено значење овог појма упућивало је на то да су јавно мњење те области и политика у виртуалном значењу делвидешку област и даље сматрала делом државе осакаћене у Тријанону. Енике Шајти, *Мађари у Војводини: 1918-1947*, Форум, Нови Сад, 2010, стр. 5.

већ повратка историјских покрајина Краљевине Угарске.⁴¹ Истицање елемената реинкорпорације било је пропраћено пропагандним материјалом попут смртовнице за Југославију. У већини бачких насеља ова смртовница је дељена становништву, а у тексту се истицало да је ова Тријанонска творевина „умрла у тешким мукама после 23 године нејаког живота”.⁴² На првим пропагандним плакатима који су се појавили у Бачкој и Барањи управо је главни мотив био термин *Délvidék*. Позадину плаката чиниле су боје мађарске заставе, а доминирају фигуре мушкарца који у рукама држи мач и жене са штитом. Између њих налази се снопље пожњевеног жита, чије класје се понавља у доњем левом углу, а изнад њега је круна Светог Стефана, симбол Краљевине Угарске. На плакату се налази текст „Враћају се Јужни крајеви!” (*Délvidék visszatér!*).⁴³ Из првих дана окупације потиче и црно-бели плакат на којем се налази силуета мађарског војника окруженог класјима жита. Војник у рукама држи два штита, на левом се налази слика Светог Стефана, а на десном грб жупаније Барања. Он стоји на географској карти Бачке и Барање, у горњем делу плаката стоји натпис „Име Мађар поново ће бити лепо и достојно доброг гласа из прошлости” (*A Magyar név megint szép lesz méltó régi nagy híréhez*), а у доњем десном углу: „Поздрав вратили смо Јужне крајеве” (*Köszöntünk visszatért Délvidék*).⁴⁴

Ратни плакати били су најчешће коришћено пропагандно средство током рата у Мађарској. Њено становништво било је упознато са ратним плакатима још током Првог светског рата. Генерално, они су били у функцији да пружају обавештења о ратним дешавањима у залеђини фронта. Током Другог светског рата њихова намена је промењена, јер је требало да убеди јавност да је рат неопходан. Мађарски пропагандни плакати били су груписани према циљевима које је требало да постигну: истицање херојства мађарског војника, стварање негативне слике непријатеља, борба против шпијуна, организација противваздушне одбране, истицање улоге жене у рату и популаризација организације Црвеног крста. Садржаји плаката који су истицали борбу мађарског војника разликују се по томе да ли су настали у периоду када је Мађарска нападала СССР или у периоду после пораза код Стаљинграда. Преко плаката јавност је обавештена о разлогу напада Мађарске на СССР, да би се наставило са приказом преласка преко Карпата ради борбе против „црвеног чудовишта” како је представљан бољшевизам.⁴⁵ Овакви плакати имали су двоструку

⁴¹ На овој тези била је утемељена иредентистичка и ревизионистичка пропаганда која је вођена у Хортијевој Мађарској према југословенској држави у периоду 1920–1941. године. У наведеном периоду масовно су коришћене заклетва „Не, не никад” (*Ném, német soha*), повик „Све натраг” (*Mindent vissza*) и парола „Крња Мађарска није држава. Цела Мађарска је рај” (*Csonka Magyarország némország. Egész Magyarország mennyország*). Гојко Маловић, „Српска запажања мађарских културних достигнућа између два светска рата”, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, бр. 149 (2014), Нови Сад, стр. 877.

⁴² За потребе пропаганде Аустроугарска војна управа у Србији је током Првог светског рата штампала смртовнице окупираној држави. Кристина Менеш, *Ратна пропаганда у Војводини: 1941–1945*, каталог изложбе, Музеј Војводине, Нови Сад, 2011, стр. 6.

⁴³ Исто, стр. 19.

⁴⁴ Плакат се налази на сајту <http://delibab.bloglap.hu/kepgaleriak/regi-hazafias-plakatok/> (приступљено 5. августа 2016)

⁴⁵ За Мађарску објаву рата СССР-у искоришћено је бомбардовање Кошица 26. јуна 1941. године, када су немачки авиони са совјетским ознакама извршили напад на град. Ратна објава Мађарске уследила је 28. јуна, а тај дан се обележавао као Дан војске.

намену: мобилизацију нације за рат и истицање ратног савезништва са Немачком. Од лета 1943. године на плакатима све више доминирају садржаји који припремају јавност за рат који ће се водити на територији Мађарске, указујући на неопходне жртве. Непријатељски војник је на плакатима готово увек био нацртан црвеном бојом, његово лице је представљала лобања, у рукама је имао срп или косу, а борба са двоглавом аждајом или змијом симболизовала је борбу са комунизмом. Војници Црвене армије изнад убијених цивила указују на судбину мађарског народа у случају пораза („Желите ли у Сибир?“). Позив на борбу налази се на плакатима из 1944. године. Како се ближио крај рата мађарски пропагандни ратни плакати окретали су се ка организовању обавештавања у случају ваздушних напада, као и службе Црвеног крста која је требало да помогне страдалим цивилима.⁴⁶

Прелазак са војне на цивилну управу у Бачкој и Барањи завршен је до 23. августа 1941. године. Власт је прешла у руке чиновничког апарата који се ослањао на мађарску полицију и жандармерију. Цивилна власт није успела да оствари потпуно укључивање окупираних територија у државно-правни систем Мађарске, што се временски подударало са сломом немачке офанзиве код Москве, децембра 1941. године. Због тога на простору јужне Бачке окупационе власти понављају процес пацификације и „коначне десрбизације“. Тако је започела масовна кампања терора коју су спровели мађарски фашисти у Бачкој. Она се одиграла у селима Шајкашке, Новом Саду и Старом Бечеју између 4. и 29. јануара 1942. године. Ови злочини над цивилним становништвом познати су под називом Рација.⁴⁷ Овај трагичан догађај искористила је мађарска пропаганда за ширење негативних емоција у којима је преовладало ширење страха преко летака, плаката, као и алармантних вести свесним пуштањем гласина. Имена страдалих била су на бројним плакатима како би се са њима поистоветили остали Срби, којима се тако наметала кривица за одмазду. На тај начин је код Срба, ефектом застрашивања, требало постићи њихову пацификацију.⁴⁸ Како би умирили Србе у Бачкој мађарске окупационе власти су штампале проглас епископа бачког др Иринеја Ћирића, јануара 1942. године, у којем је становништво позвано на послушност. Мађарска пропаганда се послужила ауторитетом институције Српске православне цркве којој је епископ припадао.⁴⁹

Током првих дана окупације дошло је до забране излажења многих листова, а посебно је била погођена српска штампа. Забрањено је излажење новосадског дневног листа *Дан*, али и неких мађарских листова, под оптужбом да су били „у служби југословенске политике“. Са излажењем је наставио новосадски дневни лист на мађарском језику *Reggeli Ujság* (Јутарње новине), док је за потребе ширења пропаганде и спровођења политике интеграције јужних крајева покренут лист *Délvidék* који је излазио у Сомбору.⁵⁰ Ради приближавања званичне политике мађарске државе, као и ши-

⁴⁶ Paál Gergely, „Kommunikációs, II. világháborús plakátok“, *Bolyai Szemle*, XVII. évf. 1. szám, Budapest, pp. 7-32.

⁴⁷ О догађајима за време Рације и масовном страдању Срба и Јевреја погледати: А. Касаш, н.д; стр. 80-91; Звонимир Голубовић, *Рација у јужној Бачкој 1942. године*, Историјски музеј Војводине, Нови Сад, 1992.

⁴⁸ К. Менеш, н.д; стр. 34-35.

⁴⁹ *Проглас епископа Иринеја православним верницима*, (јануар 1942), Музеј Војводине Нови Сад, Збирка плаката

⁵⁰ А.Касаш, н.д; стр. 51-52.

рења пропаганде, окупационе власти су, 16. децембра 1941, дозволиле штампање *Нове поште*, дневних новина на српском језику. *Нова пошта* је највећим делом преносила пропагандне вести гласила на мађарском језику, истовремено пружајући могућност српском становништву у Бачкој да чита различите репортаже, забавне текстове, док је највећи део простора одлазио на вести са европских и светских ратишта. Новине су биле препуне мање важних информација и рекламних огласа.⁵¹

Важну улогу у пропаганди мађарског националног духа имала је филмска уметност која се ставила у службу буђења „мађарског осећаја који је задњих година био на овим просторима успаван”. Уведена је забрана приказивања филмова са ћириличним титловима, а трећина биоскопског репертоара морала је бити испуњена филмовима мађарске продукције. Поред мађарских филмова у биоскопима Бачке и Барање приказивани су немачки и италијански филмови, као и пропагандни филмски журнали који су доносили слике са фронта величавши победе Трећег рајха и његовог мађарског савезника. У служби пропаганде била је и манифестација освећења државне заставе које су одржаване у свим местима са задатком да се прикаже како је *Délvidék* поново постао део Мађарске.⁵²

Ратна пропаганда Независне Државе Хрватске на територији Срема

Стварањем квинслиншке творевине НДХ у њене територијалне оквире ушао је и Срем.⁵³ Настала како би служила ратним интересима сила Осовине, она је била организована по узору на Немачку и Италију. Самим тим, медији у НДХ су, као примарни задатак, имали вршење пропагандне делатности у оквиру општих ратних напора. Вођство усташког режима, спровођењем најстроже контроле медија, креирао је њихове садржаје, чиме је формирао јавно мњење. Реторика којом су се новинари, агенције и власти обраћале јавности апсолутно је била у функцији остварења политичких циљева режима. Током времена које је провео у емиграцији усташки вођа Анте Павелић посебно је ценио пропагандну делатност, дајући јој важно место у акцијама усташког покрета. Пропаганду је дефинисао следећим речима: „Промицба – ми смо јој дали ту лијепу ријеч, прије се употребљавала једна ружнија – пропаганда – јест увијек, напосе у вријеме рата, оружје баш таково као и топови и као пушке. И ми знамо да се непријатељ тим оружјем баш у задње вријеме и најјаче служи”.⁵⁴

⁵¹ Александар Касаш, „Пресуда уредништву листа Нова пошта из новембра 1944. године који је излазио на ћирилици у Новом Саду за време Другог светског рата”, *Војвођански простор у контексту европске историје* (зборник радова ур. Владан Гавриловић), Филозофски факултет Нови Сад, Нови Сад, 2012, стр. 351-352.

⁵² А. Касаш, *Мађари у Војводини*, стр. 58.

⁵³ Првобитна идеја била је да се источни Срем задржи под немачком контролом све док је Србија под окупацијом. Усташко вођство, уз подршку немачког амбасадора у Загребу Зигфрида Кашеа извршила је притисак да се та област преда НДХ. Коначно 10. октобра 1941. године усташе су формално преузеле Земун, чиме се целокупна територија Срема нашла под њиховом контролом. З.Јањетовић, *н.д.*; стр. 103.

⁵⁴ Alan Labus, „Politička promidžba i Kulturna revolucija u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj”, *Informatologia*, vol. 44 no. 3, (2011), Zagreb, str. 216.

Организација институција за вођење пропагандне делатности у НДХ отпочела је са њеним проглашењем, 10. априла 1941. године, када је формиран Хрватски државни новински уред са задатком да врши организацију, цензуру и надзор над свим штампаним медијима. Ово тело током маја 1941. године мења име у Хрватску извјештајну службу и заједно са Државним тајништвом за промицбу налазило се у надлежности усташке владе. До реорганизације послова пропаганде долази 24. јануара 1942. године, када се при влади формира Државни извјештајни и промицбени уред (ДИПУ), који ће октобра месеца променити име у Главно равнатељство за промицбу (ГРП). У надлежности ДИПУ била је општа државна и пропагандна служба, контрола свих штампаних медија и програма који су емитовале радио-станице. Под његовом ингеренцијом била је контрола, набавка и приказивање филмова, грамофонских плоча, одобравање изложбених поставки, организација међународних конгреса, те организација културне сарадње. Велика пажња била је посвећена организацији и контроли рада Хрватског круговала (Хрватски радио), Хрватског сликописа (Кроација филм) и Хрватског дојавног уреда *Кроација*. У свом раду ДИПУ је тесно сарађивао са усташким Министарством унутрашњих послова и Усташком обавештајном службом. Према унутрашњој организацији ДИПУ се делио на: Одсек за пропаганду, Одсек за инострану пропаганду, Одсек за штампу, Одсек за филм, Изложбено графички уред, Уред за фотографију, те испоставе у Сарајеву, Карловцу и Земуну која је покривала територију Срема.⁵⁵

Израда пропагандних плаката у НДХ спадала је у делокруг рада Изложбено графичког уреда који је окупио графичке уметнике, инжењере, декоратере и остало стручно особље. Примарна улога уреда била је израда, оцењивање и одобравање свих графичких, штампаних и ликовних идејних решења средстава пропаганде. Коришћена су средства попут плаката, летака, зидних новина, насловних страна у новинама, техничка опрема књига, ознаке државних институција, итд. Поред тога, уред је организовао декорацију за све јавне наступе у дворанама, као и на отвореном простору.⁵⁶

Први плакати били су у форми прогласа, великих димензија, постављени на улицама и градским трговима, са намером да информишу становништво о успостављању НДХ и првим одлукама усташких власти. У селима на територији Срема прогласи су били најчешће средство за обавештавање становништва. Прогласи нису служили за преношење порука и по томе су се разликовали од плаката. Мотиви на пропаганд-

⁵⁵ Одсек за пропаганду имао је задатак да онемогући пропагандну делатност тзв. државних непријатеља: комуниста, Јевреја, масона, те кругова блиских демократско-либералној политици, због чега је издавао чланке, брошуре, летке, плакате, књиге и зидне новине на темељу усташке идеологије; Одсек за инострану пропаганду имао је задатак да преко акредитованих новинара и агенција пласира у иностраној штампи прихватљиве информације о усташком режиму и Хрватској; Одсек за штампу је давао дозволе за издавање новина, надзирао је рад свих штампарија, редовно је извештавао јавност о раду усташког вођства и сл; Одсек за филм вршио је надзор над производњом домаћег филма и набављао стране филмове; Изложбено графички уред вршио је надзор над изложбама, оцењивао и бирао средства за пропаганду; Уред за фотографију имао је задатак да прикупља и чува фотографску грађу о вођству усташког покрета и животу хрватског народа. Alan Labus, *Politika i novine u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, Plejada*, Zagreb, 2011, str. 26-32.

⁵⁶ Fadil Ademović, *Novinstvo i ustaška propaganda u Nezavisnoj državi Hrvatskoj: Štampa i radio u Bosni i Hercegovini 1941-1945*; Media centar, Sarajevo, 2000, str. 75.

ним плакатима у почетку су били везани за дешавања у Априлском рату; на карти је био приказан напад сила Осовине и формирање НДХ. Плакат је био пропраћен насловом *Успостава Независне Државе Хрватске и кукавичлук „Непобедиве Југославенске Армије”*. Елементе карикатуре срећемо на плакатима који приказују раскид заједничке државе Срба и Хрвата, где се потенцира чињеница да је НДХ протерала административно-управни апарат који су чинили српски чиновници и жандарми. Пропаганда која је вођена преко плаката у Срему била је усмерена против партизанског покрета и комунизма. Становништву су слате поруке да не дозволи да га заведу комунисти, јер хаос су доносили партизани, а за ред су гарантовале усташе. Партизани су поређени са болестима попут тифуса које је требало искоренити, а после акција чишћења Срема преко плаката се поручивало да је опасност уклоњена, а непријатељ уништен. Усташе су користиле сваку прилику да истакну своје савезништво са Трећим рајхом, а преко плаката вршила се добровољна мобилизација у усташке јединице које су се бориле на Источном фронту.⁵⁷

Водећи политички дневник у НДХ био је *Хрватски народ* који су усташе покренуле одмах по преузимању власти у Загребу. Према шаблону извештавања ових новина биле су организоване готово све остале новине. Од првог броја *Хрватски народ* је настојао да информира јавност о догађајима у земљи и свету, према инструкцијама које су свакодневно стизале од ДИПУ-а. Усташко вођство је настојало да таквим начином извештавања одржава у широј јавности симпатије за своју политику. Како би се то постигло *Хрватски народ* је користио журналистичку технику и графичку стилизацију, сензационалистичке наслове, боју, различито штампана слова, како би оставио што јачи утисак на читаоце. Веома често се на првој страници, као лајтмотив целог издања, истицала мисао усташког вође Анте Павелића, која је била одабрана из његових говора. На првим и последњим страницама налазиле су се фотографије које су читаоцу требале да дочарају снагу и непобедивост војске сила Осовине. Други по важности дневник у НДХ била је загребачка *Нова Хрватска*, док је међу становништвом Срема био читан *Хрватски лист*, дневне новине које су биле штампане у Осјеку. Ратни преокрет 1943. године и победе Савезника условиле су и промену у пропаганди која се вршила преко штампе. Текстови су покушавали да одвуку пажњу јавности са ратних тема, приоритет се имале анализе стања у привреди, истицао се сопствени ратни потенцијал и непријатељеви недостаци. Кратке и сажете вести са фронтова замениле су сложене анализе које су требале да убеду јавност у непобедивост Трећег рајха.⁵⁸

После проглашења НДХ једна од првих одлука односила се на одузимање кинематографске опреме од Срба и Јевреја. За потребе пропаганде снимају се филмске новости, а први снимљени материјал био је говор усташког вође Анте Павелића који је требало да покаже одушевљење хрватског народа новом влашћу. Филм се током ратног периода потпуно ставио у службу развијања култа личности Анте Павелића. Међу пропагандним филмовима снимљеним у НДХ посебно се истичу *Славље слободе* и *Стража на Дрини*. Они приказују усташког вођу Анту Павелића,

⁵⁷ За увид у изглед пропагандних плаката коришћених у НДХ-а видети: Stjepan Bekavac, Mario Jareb, *Politički plakati u NDH (1941-1945)*, Despot Infinitus, Zagreb, 2015.

⁵⁸ Alan Labus, *Politika i novine*, str. 38-43, 92-94.

хрватски народ, припаднике усташког покрета и немачког Вермахта. Филм *Стража на Дрини* је кроз приказ усташких заповедника и њихове борбе требало да прикаже усташку војску као моћну силу, способну да сломи партизански отпор. Народ је усташе на Дрини требало да види као непробојни бедем и заштиту од „барбара са Истока”. Партизани су у овом филму приказани као неуредни, деформисаних лица, са белим заставама. Тако приказане непријатеље, као нижа бића, није требало жалити приликом уништења, чиме су били оправдани свакодневни злочини које су усташе чиниле. Организација бесплатних пројекција филмова требало је да привуче што већи број људи којима је требало пренети пропагандне поруке. Усташе су за то користиле покретне пројекторе и обилазили места у којима није било биоскопа.⁵⁹

Холокасут у НДХ био је пропраћен филмом *Како се стварају изложбе* које су усташке власти приказивале као „просвјетни сликопис”. Његово приказивање био је неопредан увод у уништење готово свих Јевреја у НДХ током лета 1942. године. Филм је гледаоцима преносио стереотипе о Јеврејима као делу хрватске историје, али у интерпретацији усташа, где се, као једино решење, наметало њихово уништење ради спаса хрватског народа. Основна порука филма сводила се на то да „Јевреји раде против животних интереса хрватског народа” и како су увек били „у савезу са хрватским непријатељима, на крају и с њиховим највећим непријатељем: Србима”.⁶⁰

Партизанска пропаганда у Војводини

Полазна основа за поделу територије при окупацији Војводине била је њена национална структура. Због тога при одређивању карактера окупационог система у Војводини треба поћи од чињенице да су Немачка и Мађарска сматрале Банат и Бачку својим интегралним територијама. Политика коју су оне спроводиле почивала је на геноциду, денационализацији, репресији и етничком чишћењу. Овако осмишљеној политици усташки режим је у Срему додао и геноцид који је имао за циљ да српско становништво духовно и физички уништи. У таквим околностима развио се антифашистички покрет отпора на чијем челу су били припадници Комунистичке партије Југославије (КПЈ). Лета 1941. године у Војводини је формирано 12 партизанских одреда, са око 400 бораца, као и десетак партизанских група и десетина. Оружани отпор био је условљен специфичним географско-топографским карактеристикама Војводине. Равница и велики водени токови битно су утицали на развој оружаног устанка. До зиме 1941/42. године покрет отпора у Банату и Бачкој готово је био уништен, док је у Срему почетни отпор прерастао у масован устанак.⁶¹

⁵⁹ Daniel Rafaelić, *Kinematografija u NDH*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2013. str. 20-105.

⁶⁰ Филм је за тему имао припреме за организовање велике антијеврејске изложбе *Жидови—изложба о развоју жидовства и њиховог рушилачког рада у Хрватској прије 10. травања 1941. године. Решење жидовског питања у НДХ*. М.Кољанин, н.д; стр.49-51.

⁶¹ Политичка хомогенизација Срба у Срему током Другог светског рата није попримила националистички карактер, већ само југословенски и национално-ослободилачки. Због тога у Срему четнички покрет у војном смислу није постојао. Народ у Срему се окупљао око борбене и патриотске платформе коју су му нудили комунисти. *Војводина у Народноослободилачкој борби 1941-1945*, Алтернативна културна организација, Нови Сад, 2014, стр. 10-22.

Током рата излазио је лист *Слободна Војводина*, који је илегално покренуло руководство Народноослободилачког одбора Војводине, 15. новембра 1942. године. Први бројеви штампани су у илегалној штампарији на периферији Новог Сада. Лист је штампан на гештетнеру, а потом је илегалним каналима растуран по Војводини. После провале новосадске штампарије од стране мађарских окупационих власти, новембра 1942. године, лист је наставио да се штампа у Старом Врбасу и селу Параге, да би штампарија била пребачена на територију Срема. После ослобођења Војводине од окупатора лист наставља своје излагање у Новом Саду. У почетку је излазио као дневни лист на српском и мађарском језику. Мађарска верзија носила је назив *Szabad Vajdaság*, а касније је преименована у *Magyar Szó* (*Мађарска реч*).⁶²

Из времена Народноослободилачког рата сачувано је 9.520 публикација, почевши од књига, часописа, па све до памфлета и џепних новина. Оне су послужиле за потребе пропагандног рада којим је КПЈ стекла потребан ауторитет над партизанским борцима, који су већином били необразовани. Пропаганда се вршила свакодневно путем описмењавања, такмичења у издавању џепних новина, зидних новина и листова на нивоу чета, па све до дивизија. У њима је приказиван живот и рад у јединицама, због чега су биле прихваћене код бораца. На тај начин се најлакше преносила и прихватала комунистичка идеологија.⁶³

Подизање устанка против окупатора пред КПЈ је поставило питање организовања пропаганде и агитације међу народом и партизанима. Тај посао преузимају политички комесари који су се налазили у свакој партизанској јединици, почевши од формације чете. Развој агитационо-пропагандног апарата (Агитпроп) текао је упоредо са развојем Народноослободилачког покрета и народне власти.⁶⁴ Задатак Агитпроп-а био је да преко својих пропагандних установа држи под контролом целокупан политички, културни, просветни и научни живот на ослобођеним територијама. Апарат Агитпроп-а требало је да спречи покушаје непријатеља да културни живот становништва потчини својим интересима. У завршној фази рата КПЈ је приступила реорганизацији Агитпроп-а, када су настале комисије у свим партијским комитетима. Комисије су биле подељене на секторе: за штампу и агитацију, теоријско-предавачки, културни, организационо-технички и педагошки. Рад комисија Агитпроп-а одвијао се у виду спровођења линије и одлука КПЈ.⁶⁵

Пропаганда активног партизанског покрета отпора свој врхунац је доживела за време борби које су вођене на Сремском фронту (октобар 1944 – април 1945). Про-

⁶² Верзија листа на српском језику излазила је под именом *Слободна Војводина* све до краја 1952. године, а од 1. јануара 1953. године излази под именом *Дневник*. Исто, стр. 23-24.

⁶³ За партизанску штампу која је излазила у Војводини погледати: *Библиографија издања у Народноослободилачком рату: 1941-1945*, Војноисторијски институт, Београд, 1964.

⁶⁴ Агитпроп је настао по угледу на истоимено тело које је у СССР-у било задужено за вођење агитације и пропаганде међу народом, са циљем да обичном човеку објашњавају званичну политику партије. Пропаганда је при томе требала да утиче на разум, а агитација на емоције. А.Јазиф, н.д; стр. 195.

⁶⁵ У делокруг рада комисија је спадало организовање изложби, филмских пројекција, књижевних вечери, издавање књига и новина, организовање позоришних представа, организовање концерата. Љубодрог Димић, *Агитпроп култура: агитпропловска фаза културне политике у Србији : 1945-1952*, Рад, Београд, 1988, стр. 35-41.

паганда је имала пресудну улогу у вршењу мобилизације свих људских ресурса у позадини Сремског фронта, која је била предуслов за несметано обављање борби. Нови начин борбених дејстава за партизане, који је подразумевао фронтални и рововски рат, донео је велике губитке у људству. Један од првих задатака пропаганде био је да партизански борци прихвате нужност рововског уковавања. У ратној штампи на фронту велика пажња је посвећена организовању такмичења у копању ровова под паролем „Више зноја – мање крви”. Убрзо је територија Срема у непосредној ратној зони претворена у велико градилиште, где је у кратком року било ископано око 600 километара ровова по фронту и саобраћајница по дубини. До пробоја Сремског фронта у априлу 1944. године народ Срема је дао два милиона радних дана на пословима поправки аеродрома, пруга, друмова, брања кукуруза, копања ровова, превоза рањеника и војног материјала. За све те послове формирале су се радне чете, које су за одређено време морале да изврше постављени задатак. Кроз извођење задатака формирали су се и оспособљавали нови политички кадрови, најчешће кроз систем такмичења, и управо у таквим околностима изродила се позната парола „Све за фронт – Све за победу!”.⁶⁶

Четничка пропаганда у Војводини

Равногорски покрет на челу са генералом Драгољубом Михаиловићем током Другог светског рата није успео да формира своју организацију на територији Војводине. За ширење свог покрета равногорци су користили четничку традицију која је подразумевала одбрану српских интереса борбом. Таква традиција није била укоренења међу Србима у Војводини. Они су под четничким покретом подразумевали организацију која је деловала између два светска рата. У периоду јесен 1941 – пролеће 1942. године на простору Срема било је неколико покушаја да четници који су дошли из Србије организују своје јединице. Међутим, КПЈ је те покушаје пресекла, па су четници углавном прелазили у партизанске јединице. Фрушкогорски четнички одред који је деловао у околини села Черевих лета 1942. године уништен је ликвидацијом његових команданата.⁶⁷

Војводина је постојала у плановима организовања равногорских народних одбора, који су се територијално делили на покрајинске равногорске одборе. Одлуком Врховне команде Југословенске војске у отаџбини, јануара 1944. године, на чело Покрајинског одбора за Срем именован је пуковник Драгомир Радовановић, а за Бачку и Банат мајор Павле Грујић. Један од њихових задатака односио се и на развијање пропагандних активности. Тако је дошло до покретања Пропагандног одељења при Команди Војводине које су чинили Богдан Бојкић, др Бранко Мрвош и професор Спаса Благојевић. Заједно са неколико омладинаца бивши полицијски службеник Богдан Бојкић покреће лист *Војводина* који је у свом заглављу имао натпис „Орган Команде

⁶⁶ Предраг М. Вајагић, *Сремски фронт и контроверзе о њему*, рукопис магистарског рада, Филозофски факултет у Новом Саду, 2007, стр. 81-102.

⁶⁷ Ненад Лемајић, „Четници у Срему током прве две године народног устанка”, *Зборник Музеја Срема*, бр.4 (2000), Сремска Митровица, стр. 59-63.

Војводине Југословенске војске у отаџбини". Први број је одштампан 1. маја 1944. године, а укупно је изашло пет бројева, последњи 15. септембра 1944. године. Уводник првог броја насловљен „Прва реч” преноси читаоцима да је Војводина „ступила у редове бораца Југословенске војске у отаџбини”. Текстови су пружали подршку Равногорском покрету и одлукама Народног (Светосавског) конгреса, најављујући борбу за „духовни и морални препород” јавног живота.⁶⁸

Југословенска влада у Лондону је током рата настојала да утиче на догађаје у земљи тако што је убацивала пропагандни материјал уз помоћ британске авијације. Почетком 1942. године штампани су леци у којима се народ позивао да пружи подршку отпору. Такође, народу је требало улити веру у победу, уз обећање да ће жртве бити награђене. Летак је носио потпис „Петар II”, а планом његовог растурања била је обухваћена и територија Војводине. Из депеши које је генерал Драгољуб Михаиловић упутио председнику Краљевске владе Слободану Јовановићу сазнајемо да је део пропагандног материјала, септембра 1942. године, био избачен у околини Батајнице. Пропагандни материјал чиниле су слике краља Петра II Карађорђевића и новине, а читавом акцијом је „народ био дирнут”. Акције убацивања летака организоване су на важне датуме, а њихов садржај односио се на обележавање годишњица, попут 27. марта и 1. децембра, рођендане југословенског краља, Ускрс, или догађаје попут краљеве посете САД. Из авиона су бацане фотографије краља Петра II Карађорђевића, краља и Рузвелта, краља и краљице Марије, краља и Слободана Јовановића и фотографије генерала Драгољуба Михаиловића. Убациване су и новине *Службене новине југословенске краљевске владе* и *Југословенски гласник*, штампан у Каиру, као и *Победа* коју су штампали Британци и убацивали противно вољи југословенске краљевске владе.⁶⁹

Закључак

Ратна пропаганда на територији Југославије током Другог светског рата била је одређена циљевима које су окупатори поставили на запоседнутим територијама. Образац пропагандних активности окупатора и колаборантских режима био је преузет од Трећег рајха, где је ова делатност доживела свој врхунац под управом Јозефа Гебелса. Пропаганда на територији Војводине била је посебно интересантна јер се нашла у три различита окупациона система, што нам је дало могућност увида у глобални развој ратне пропаганде на локалном нивоу простора Бачке, Барање, Баната и Срема. Пропаганда коју је водила Немачка била је усмерена ка српском становништву. Њен циљ је био да га придобије за своје ратне циљеве, указујући да само тако може заслужити место у Хитлеровој „Новој Европи”. Као главне непријатеље српског народа немачка пропаганда је означила комунисте, Јевреје и Велику Британију. Мађарска ратна пропаганда је у почетној фази истицала да окупација

⁶⁸ Милан Б. Матић, *Равногорска идеја у штампи и пропаганди четничког покрета у Србији 1941-1944.*, Институт за савремену историју, Београд, 1995, стр. 55-80.

⁶⁹ Милан Терзић, „Југословенска краљевска влада и убацивање пропагандног материјала у земљу 1941-1943”, *Токови историје*, 4/2006, Београд, 2006, стр. 72-84

Бачке и Барање почива на њеном историјском праву. Затим је пропаганда послужила за правдање злочина над цивилним становништвом које су починили мађарски фашисти. Усташка пропаганда истицала је да НДХ почива на вери, домовини и поглавнику. Становништво Срема је константно било изложено пропаганди која је величала достигнућа усташког режима, док су њен главни непријатељи били Срби.

Партизански покрет је своју пропаганду организовао према совјетском моделу политичког и војног деловања у условима сталних борбених активности. Партизанска пропаганда није се ослањала на нова техничка достигнућа, попут филма и радио- програма, већ је деловала путем летка, личног обраћања, али и стварањем атмосфере страха од непријатеља.

За окупаторску пропаганду заједничка је тежња да становништво прихвати окупациони режим, при чему се успостављала потпуна контрола над информацијама. Фашистичка пропаганда на крају Другог светског рата у Европи доживела је потпуни пораз, али се неки од постулата њеног деловања, који су тада утемељени, користе и данас.

Литература

Извори

[1] *Библиографија издања у Народноослободилачком рату: 1941-1945*, Војноисторијски институт, Београд, 1964.

[2] *Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. јануара 1921*, Сарајево, 1932.

[3] *Зборник докумената и података о народноослободилачком рату народа Југославије*, том XII, књ. 1, Документи Немачког Рајха, Војноиздавачки завод, Београд, 1973.

[4] *Злочини окупатора и њихових помагача у Војводини. I група масовних злочина: улазак мађарске војске у Бачку и Барању: 1941*, (приредио Драго Његован), Прометеј, Мало историјско друштво, Нови Сад, 2011.

[5] Музеј Војводине Нови Сад, Збирка плаката

Монографије

[1] Ademović Fadil, *Novinstvo i ustaška propaganda u Nezavisnoj državi Hrvatskoj: Štampa i radio u Bosni i Hercegovini 1941-1945*; Media centar, Sarajevo, 2000.

[2] Bekavac Stjepan, Jareb Mario, *Politički plakat u NDH (1941-1945)*, Despot Ininitus, Zagreb, 2015.

[3] *Војводина у Народноослободилачкој борби 1941-1945*, Алтернативна културна организација, Нови Сад, 2014.

[4] Голубовић Звонимир, *Рација у јужној Бачкој 1942. године*, Историјски музеј Војводине, Нови Сад, 1992.

[5] Димић Љубодраг, *Агитпроп култура: агитпроповска фаза културне политике у Србији: 1945-1952*, Рад, Београд, 1988.

[6] Касаш Александар, *Мађари у Војводини 1941-1946*, Филозофски факултет, Нови Сад, 1996.

[7] Кресо Мухарем, *Њемачка окупациона управа у Београду 1941-1944*, Историјски архив Београда, Београд, 1979.

[8] Labus Alan, *Politika i novine u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Plejada, Zagreb, 2011.

[9] Матић Б. Милан, *Равногорска идеја у штампи и пропаганди четничког покрета у Србији 1941-1944.*, Институт за савремену историју, Београд, 1995,

- [10] Милосављевић Оливера, *Потиснута истина: колаборација у Србији 1941-1944*, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд, 2006.
- [11] Михаиловић Вуко, *Пропаганда и рат*, Војноиздавачки завод, Београд, 1984.
- [12] Николић Коста, *Немачки ратни плакат у Србији 1941-1944*, Бонарт, Нова Пазова, 2000.
- [13] Попов Чедомир, *Од Версаја до Данцига*, Службени лист СРЈ, Београд, 1995.
- [14] Rafaelić Daniel, *Kinematografija u NDH*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2013.
- [15] Рокаи Петар, Ђере Золтан, Пал Тибор, Касаш Александар, *Историја Мађара*, Клио, Београд, 2002.
- [16] Спасовић Б. Ивана, *Страдања у Панчеву и Јабуци за време Другог светског рата*, Историјски архив Панчева, Панчево, 2012.
- [17] Најма Лajos, *A Katonai felderítés Hírszerzés története, egyetemi jegyzet*, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Budapest, 2001.
- [18] Шајти Енике, *Мађари у Војводини: 1918-1947*, Форум, Нови Сад, 2010.

Стручни радови

- [1] Баровић Владимир, Парлица Дејан, „Ширење националсоцијалистичке пропаганде на територији Дунавске бановине током 1940. године”, *Војно дело*, год. 63, бр. 3 (2011), Београд, стр. 453-465.
- [2] Баровић Владимир, „Улога новинара и медија у обавештајно-пропагандном ангажовању различитих група пред напад на Краљевину Југославију 1941. године”, *Култура полуса*, год. XIII, бр. 29 (2016), Нови Сад, стр. 31-44.
- [3] Булајић Владимир, „Станислав Винавер у Берлину. Из извештаја дописника Централног пресбирора 1919-1934”, *Архив: часопис Архива Југославије*, год. III, бр. 3, (2002), Београд, стр. 109-121.
- [4] Вајагић М. Предраг, „Формирање Дунавске бановине”, *Споменица Историјског архива „Срем”*, год. 8, бр. 8 (2009), Сремска Митровица, стр. 128-145.
- [5] Вајагић М. Предраг, „Мобилизација нације–пропаганда у Великом рату”, у: *Архив, медији и култура сећања у Првом светском рату*, (тематски зборник уредници Мирослав Јаћимовић, Драгана Ћирјаковић), Архив Војводине, Нова мисао, Нови Сад, 2014, стр.37-56.
- [6] Вајагић М. Предраг, „Ратни зајмови Аустроугарске на простору Војводине 1914-1918”, у: *Учешће добровољаца и улога цивилног становништва у Првом светском рату*, (тематски зборник уредници Мирослав Јаћимовић, Драгана Катић) Архив Војводине, Нови Сад, 2016, стр. 139-155.
- [7] Гаџиновић Радослав, „Пропаганда у људском друштву”, *Војно дело*, год. 64, бр. 1, (2012), Београд, стр. 205-215.
- [8] Gergely Paál, „Kommunikációs, II. világháborús plakátok”, *Bolyai Szemle*, XVII. évf. 1. szám, Budapest, pp. 7-32.
- [9] Јазић Александар, „Пропаганда у Другом светском рату”, *Нова српска политичка мисао*, vol. XVIII no. 3-4, (2010), Београд, стр. 189-208.
- [10] Janjetović Zoran, „Borders of the German occupation zone in Serbia 1941-1944”, *Recueil de Travaux / Académie serbe des Sciences et des Arts, Institut de géographie „Jovan Cvijić”*, (editor Vesna Lukić), Vol. 62, no. 2 (2012), Belgrade, p. 93-117.
- [11] Касаш Александар, „Пресуда уредништву листа Нова пошта из новембра 1944. године који је излазио на ћирилици у Новом Саду за време Другог светског рата”, *Војевођански простор у контексту европске историје*, (зборник радова ур. Владан Гавриловић), Филозофски факултет Нови Сад, Нови Сад, 2012, стр. 349-355.

[12] Кољанин Милан, „Филмска пропаганда–увод у холокауст“, *Годишњак за друштвену историју*, Год. 7, бр. 1 (2000), Београд, стр. 35-51.

[13] Крејаковић Силвија, „Плакат као музеалија“, *Наша прошлост*, (зборник радова ур. Драган Драшковић, Радомир Ристић), бр.7, (2006), Краљево, стр. 175-194.

[14] Labus Alan, „Politička promidžba i Kulturna revolucija u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj“, *Informatologia*, vol. 44 no. 3, (2011), Zagreb, str. 214-220.

[15] Ненад Лемајић, „Четници у Срему током прве две године народног устанка“, *Зборник Музеја Срема*, бр.4 (2000), Сремска Митровица, стр. 59–63.

[16] Маловић Гојко, „Српска запажања мађарских културних достигнућа између два светска рата“, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, бр. 149 (2014), Нови Сад, стр. 875-900.

[17] Николић Мирјана, „Улога радиофоније у свакодневном животу Београда током Другог светског рата (1941-1944)“, *Зборник радова Факултета драмских уметности*, (ур. Мирјана Николић), бр. 28 (2015), Београд, стр. 143-163.

[18] Опра Јелена, „Изборна кампања Милана Стојадиновића 1938. године“, *Архив: часопис Архива Југославије*, год. II, бр. 2, (200), Београд, стр. 171-183.

[19] Симић Бојан, „Агенција Авала“, *Зборник Матице српске за историју*, бр. 75-76, (2007), Нови Сад, 75-91.

[20] Симић Бојан, „Организација државне пропаганде у Европи током тридестих година 20. века. Упоредна анализа Пољске и Југославије“, у: *Југословенско-пољски односи у XX веку*, (зборник радова, уредници Момчило Павловић, Andrzej Zaćmiński, Драгомир Бонцић), Београд, 2015, стр. 93-106.

[21] Skočilić Jasmína, „Usporedba državne propagande u Njemačkoj i Velikoj Britaniji tijekom Drugog svjetskog rata“, *Pro tempore: časopis studenata povijesti*, br. 7, (2007), Zagreb, str. 31-39.

[22] Терзић Милан, „Југословенска краљевска влада и убацивање пропагандног материјала у земљу 1941-1943.“, *Токови историје*, 4/2006, Београд, 2006, стр. 72-84.

[23] Horvat Ivan, „Leni Riefenstahl–Ubojice kroz oči umjetnice“, *Essehist: časopis studenata povijesti i drugih društveno-humanističkih znanosti*, br. 1, (2010), Osjek, str. 33-38.

[24] Šiber Ivan, „Ratna propaganda“, *Politička misao: časopis za politologiju*, vol.29 no.1, (1992), Zagreb, str. 89-106.

[25] Шћекић Раденко, „Рат и пропаганда - историјски осврт, примјери и анализа“, *Војно дело*, год. 64, бр. 3, (2012), Београд, стр. 389-401.

Магистарски радови

[1] Антоловић Михаел, *Политика немачке мањине у Дунавској бановини*, рукопис магистарског рада, Филозофски факултет у Новом Саду, 2008.

[2] Вајагић М. Предраг М. Сремски фронт и контроверзе о њему, рукопис магистарског рада, Филозофски факултет у Новом Саду, 2007, стр. 81-102.

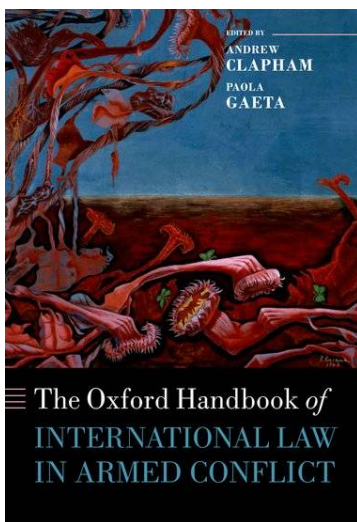
[3] Николић Горан, *Друштвена обележја немачке националне мањине у Војводини у периоду 1918-1929. године*, рукопис магистарског рада, Правни факултет у Новом Саду, 1992.

Каталози изложби

[1] Менеша Кристина, *Ратна пропаганда у Војводини: 1941-1945*, каталог изложбе, Музеј Војводине, Нови Сад, 2011.

ПРИКАЗ ОКСФОРДСКОГ ПРИРУЧНИКА МЕЂУНАРОДНОГ ПРАВА У ОРУЖАНОМ СУКОБУ

Младен Р. Тишма*
Министарство одбране Републике Србије,
Универзитет одбране у Београду, часопис *Војно дело*

The Oxford Handbook of International Law in Armed Conflict; by Andrew Clapham and Paola Gaeta; Oxford University Press, Oxford, 2015, 910 стр.

Током 2014. године, издавачка кућа Оксфорд јуниверзити прес објавила је нови наслов у серији својих приручника који носе име чувеног енглеског универзитета – Оксфордски приручник међународног права у оружаном сукобу (*The Oxford Handbook of International Law in Armed Conflict*). Годину дана касније пред читалачком публиком појавило се и његово броширано издање које овом приликом представљамо.

У писању ове књиге, посвећене преминулом Антонију Касезеу, првом председнику Хашког трибунала, учествовало је тридесет и шест аутора, а уредници су Ендрју Клапхем (*Andrew Clapham*), професор међународног јавног права из Женева и Паола Гаета (*Paola Gaeta*), такође професор из Женева, уз помоћ Тома Хека (*Tom Haack*) и Елис Приди (*Alis Priddy*).

Материја коју књига третира подељена је у седам делова.

Први део књиге представља увод и обухвата два поглавља. У првом поглављу, Антонио Касезе (*Antonio Cassese*) разматра тренутне изазове у међународном хуманитарном праву, док је тема другог поглавља, којег је написао Јакоб Келенбергер (*Jakob Kellenberger*), улога Међународног комитета црвеног крста.

Изворима међународног хуманитарног права посвећен је други део књиге. Теодор Мерон (*Theodor Meron*) пише о обичајном хуманитарном праву данас и његовом значају од академске расправе до суднице, док Роберт Колб (*Robert Kolb*) и Кетрин Дел Мар (*Katherine Del Mar*) разматрају уговоре у оружаном сукобима.

* Аутор је спољни сарадник *Војног дела* и самостални истраживач.

Правни режими ратовања у одређеној средини предмет су трећег дела овог приручника. Сувоземно ратовање обрадила је Ивес Сандоз (*Yves Sandoz*), рату у ваздушном простору посвећено је шесто поглавље које је написао Михаел Н. Шмит (*Michael N. Schmitt*), а вођење поморског рата из угла права разматрано је у поглављу чији аутор је Волф Хајншел фон Хајнег (*Wolf Heintschel von Heinegg*). Поред тога, трећи део књиге обухвата и поглавља о праву окупације, аутора Филипа Сперија (*Philip Spoerri*), затим право примењиво на мировне операције које је представио Дитер Флек (*Deter Fleck*), а десето поглавље се бави правом неутралности како га види Паул Сегер (*Paul Seger*).

Кључни концепти за хуманитарно право, бар онако као их виде аутори, тема су четвртог дела књиге који чине четири поглавља. Стивен Хеинс (*Steven Haines*) разматра појмове хуманости, разликовања и предострожности у нападу кроз развој права оружја. Начело разликовања цивила и бораца предмет је дванаестог поглавља које је написао Нилс Мелцер (*Nils Melzer*). Енцо Каницаро (*Enzo Cannizzaro*) приказује пропорционалност у праву оружаних сукоба, а овај део књиге завршава се четрнаестим поглављем посвећеним унутрашњим, односно не међународним оружаним сукобима, из пера Ерика Давида (*Eric David*).

У петом делу, приручник залази на терен људских права и бави се неким основним правима у време оружаног сукоба. Челни текст – петнаесто поглавље посвећен је најосновнијем од свих права човека – праву на живот. Аутор је Вилијам Е. Шабас (*William A. Schabas*). У следећем поглављу Манфред Новак (*Manfred Nowak*) бави се тортуром и другим окрутним, нехуманим или понижавајућим поступањима или казнама. Дејвид Вајсброт (*David Weissbrodt*) у седамнаестом поглављу разматра међународна јемства поштеног суђења. Наредни текст Ајбе Ридл (*Eibe Riedel*) третира проблематику економских, социјалних и културних за време оружаног сукоба. Жан Мари Хекерц (*Jean-Marie Henckaerts*) и Дана Константајн (*Dana Constantin*) разматрају заштиту животне средине, док је заштита културне имовине предмет интересовања Роџера О'Кифа (*Roger O'Keefe*) у следећем поглављу. Двадесет прво поглавље представља неку врсту закључка ове области који даје Питер Роу (*Peter Rowe*), а бави се односом припадника оружаних снага и права људских права.

Претпоследњи, шести део овог приручника издваја кључна питања током оружаног сукоба. Ђовани Дистефано (*Giovanni Distefano*) тако пише о употреби силе, а Андреа Бианки (*Andrea Bianchi*) и Јасмин Накви (*Yasmin Naqvi*) о тероризму. Проблем незаконитих бораца изложио је у двадесет четвртог поглављу Кнут Дурман (*Knut Dörmann*), а с тим у вези је и наредно поглавље о приватним војним и безбедносним компанијама, које је написао Џејмс Кокајн (*James Cockayne*). Дерек Џинкс (*Derek Jinks*) враћа се на тему претходног дела књиге и пише о међународном праву људских права за време оружаног сукоба. На овај текст наслања се и следеће поглавље које разматра однос рода (*Gender*) и оружаног сукоба из угла Кристин Чинкин (*Christine Chinkin*). Последње поглавље у овом делу бави се везом оружаних сукоба и присилних миграција и према аутору, Винсенту Читејлу (*Vincent Che-tail*), представља системски приступ међународном хуманитарном праву, избегличком праву и праву људских права.

На крају овог приручника кроз четири поглавља (29. до 32) третирају се питања одговорности за повреде права током оружаног сукоба. Једна од уредника књиге, Паола Гаета говори о ратним злочинима и другим кључним међународним злочинима, док је фокусирање на недржавне наоружане учеснике сукоба у средишту поглавља које је написао други уредник приручника – Ендрју Клепхем. Кристијан Томушат (*Christian Tomuschat*) аутор је поглавља и одговорности државе и индивидуалном праву на компензацију пред националним судовима, а последње поглавље у књизи написали су Николас Мичел (*Nicolas Michel*) и Кетрин Дел Мар и бави се транзиционом правдом.

Приручник још обухвата и предговор уредника, списак судских случајева, попис уговора, споразума, конвенција и других међународноправних аката, те националног законодавства, списак употребљених скраћеница и кратке биографске цртице о ауторима, а опремљен је индексом.

ПРИКАЗ ЗБОРНИКА РАДОВА „ГЕНЕРАЛ МИЛАН НЕДИЋ И ДОМАЋА УПРАВА У СРБИЈИ 1941–1944. ГОДИНЕ – НАУЧНИ ПОГЛЕДИ“

Никола Тошић Малешевић*

Министарство одбране Републике Србије, Универзитет одбране у Београду, *Војно дело*

Генерал Милан Недић и домаћа управа у Србији 1941–1944. године – научни погледи, Зборник радова; уредник Вељко Ђурић Мишина; Музеј жртава геноцида, Београд, 2017, 192 стр.

Године 2016, Музеј жртава геноцида из Београда организовао је научни округли сто под називом *Генерал Милан Недић и домаћа управа у Србији 1941–1944. године – Научни погледи*, на коме је говорило петнаестак научника из Србије, врских познавалаца теме и овог периода из историје српског народа. Ове, 2017. године, Музеј жртава геноцида је, од једног броја излагања на округлом столу, сачинио и штампао зборник научних радова, који је понео исти назив као и округли сто.

Зборник обухвата радове о животу и раду генерала бивше Југословенске краљевске војске (ЈКВ) и председника колаборационистичке владе у Србији 1941–1944. године Милана Недића. Такође, ту су и радови који се баве радом његове владе. Осветљени су и неки аспекти деловања поменуте колаборационистичке владе као што су принудни рад у окупираној Србији 1941–1944. пропаганда колаборационистичке управе, Завод за принудно васпитање омладине у Смедеревској Паланци и слично.

Зборник обухвата осам научних радова. Главни и одговорни уредник публикације је др Вељко Ђурић Мишина, вршилац дужности директора Музеја жртава геноцида. На почетку зборника налази се реч уредника др Вељка Ђурића Мишине који је, у ствари, његов поздравни говор са отварања округлог стола. После њега, следе научни радови.

Први научни рад написао је др Далибор Денда са Одељења за војну историју Института за стратегијска истраживања из Београда. Носи назив *Прилози за биографију генерала Милана Недића до Априлског рата 1941. године* и у њему се реконструише каријерни пут Милана Недића у војскама Краљевине Србије, Краљевине СХС/Југославије. Такође, ту су и мање познати детаљи из Недићевог живота и ангажмана на местима команданта Треће армијске области, начелника Генералштаба

* Аутор је спољни сарадник *Војног дела* и самостални истраживач – мастер историчар.

и министра војске и морнарице југословенске краљевине. Други научни рад је дело др Бојана Симића, научног сарадника Института за новију историју Србије из Београда, под називом *Генерал Милан Недић у италијанској дипломатској грађи (1940–1943)*, у коме аутор описује виђења и тумачења генерала Милана Недића од стране чиновника италијанског Министарства иностраних послова у периоду од италијанског бомбардовања Битоља, 5. новембра 1940. године, до капитулације Италије у Другом светском рату, 8. септембра 1943. године. Трећи научни рад, под називом, *Жртве масовних одмазди – Краљеве, октобра 1941*, написала је музејски саветник краљевачког Народног музеја, Силвија Крејаковић, и у њему се обрађује тема масовних одмазди немачке војске над грађанима Краљева у октобру 1941. године, као и различита питања и контроверзе у вези са одговорношћу локалних Недићевих власти за поменути чин. Др Зоран Јањетовић, научни саветник Института за новију историју Србије из Београда, аутор је четвртог научног рада под називом *Принудни рад у окупираној Србији 1941–1944. године*. Овај чланак даје нам слику различитих облика и видова принудног рада које су примењивали органи колаборационистичке владе и немачке окупационе војске над становништвом Србије, током окупације у Другом светском рату.

Научни рад број пет (*Завод за принудно васпитање омладине у Смедеревској Паланци*) дело је др Александра Стојановића, научног сарадника са Института за новију историју Србије из Београда, у коме аутор описује оснивање, рад и престанак рада овог Завода као и услове живота и рада у њему и међусобни однос заточеника, васпитача и заводске управе. Шести научни рад, *Пропаганда домаће управе у Србији 1941–1944. године*, написала је др Маријана Мраовић, виша архивистикиња београдског Војног архива. Овај чланак бави се темом пропаганде колаборационистичке управе у Србији, почевши од ангажовања председника колаборационистичке владе и њених министара и службеника, преко образовања и рада Одељења државне пропаганде и његове повезаности са окупационим немачким пропагандним апаратом. Такође су обрађени и представљени ангажовање носилаца пропагандних активности, као и особености пропагандних садржаја који су пласирани становништву у окупираној Србији. Претпоследњи, седми научни рад под називом *Позоришни часопис „Српска сцена“ 1941–1944. године (између струке и пропаганде)*, дело је др Ненада Антонијевића, музејског саветника Музеја жртава геноцида у Београду, даје слику позоришног живота у Београду током окупације 1941–1944. године, као и делатност и понашање српске интелигенције током турбулентног раздобља Другог светског рата. На основу анализе садржаја и структуре часописа *Српска сцена*, аутор је доказао да је поменути часопис, иако је стално био под великим притиском пропаганде колаборационистичке и окупаторске власти, ипак успео одолети и остати на нивоу стручне позоришне ревије. Коначно последњи, осми научни рад, *О разговорима генерала Милана Недића, председника владе Народног спаса, и високих представника немачке војно-управне команде у Србији*, написао је др Вељко Ђурић Мишина, вршилац дужности београдског Музеја жртава геноцида. У њему је представљен један историјски документ из архивске грађе коју је Музеју жртава геноцида, као поклон, предао историчар Бранислав Божовић. Поменути документ даје живи и сликовит приказ о односу Милана Недића и високих представника немачке окупационе управе у Србији.

Зборник, који је овом приликом представљен, интересантан је приказ рада колаборационистичке управе у Србији и њеног главног човека. Зборник је штампан у 250 примерака. Издавач је Музеј жртава геноцида из Београда, а извршни издавач је штампарија „Графопринт“ из Горњег Милановца.

ПРИКАЗ КЊИГЕ САВЕ ЖИВАНОВА „ЦРВЕНИ ОКТОБАР, ТОМ II, СОВЈЕТИ ИЛИ УСТАВОТВОРНА СКУПШТИНА“

Никола Тошић Малешевић*

Министарство одбране Републике Србије, Универзитет одбране у Београду, *Војно дело*

Црвени октобар, том II, Совјети или Уставотворна скупштина; Сава Живанов; Службени гласник, Београд, 2012, 800 стр.

Читаоцима представљамо други том (другу књигу) др Саве Живанова о Црвеном октобру: *Црвени октобар, том II, Совјети или Уставо-творна скупштина*, која је наставак приче о Октобарској револуцији у Русији и њеним последицама. Из ње читаоци могу сазнати шта се догађало после победе большевика у Октобарској револуцији и сламања првих оружаных отпора њиховој власти.

И овом приликом, у изради другог тома овог капиталног дела, др Сава Живанов користио је многобројне историјске изворе и литературу.¹ Навешћемо нешто од употребљених историјских извора. Најпре, ту су, свакако, и овај пут документи из Државног архива Руске Федерације (фондови Савета народних комесара, Сверуског централног извршног комитета совјета, Војно-револуционарног

комитета Петроградског совјета и Сверуске комисије за изборе уставотворне скупштине) и Руског државног архива социјално-политичке историје (бивши Архив Коминтерне), фондови Централног комитета (ЦК) РСДРП (б)², ЦК РСДРП (м)³, ЦК ПСР⁴ и ЦК ПЛСР (и)⁵. Након тога, ту су мемоари и сећања неких од учесника и сведока догађаја описаних у књизи (овом приликом навешћемо Бонч-Брујевича, Свердлова, Кирова, Берђајева, Сорокина, итд.) и чланци из штампе, тј. новина и часописа, као што су: *Правда*, *Рабочая*

* Аутор је спољни сарадник *Војног дела* и самостални истраживач – мастер историчар.

¹ Приликом писања и првог и другог тома коришћени су исти извори и литература. Овом приликом ћемо, највећим делом, навести неке од коришћених извора и литературе које нисмо навели у приказу који је описивао први том.

² Руска социјалдемократска радничка партија (большевика) тј. комуниста.

³ Руска социјалдемократска радничка партија (мењшевика).

⁴ Партија социјалиста револуционара или такозвани есери.

⁵ Партија левих социјалиста револуционара (интернационалиста) или такозвани леви есери.

газета, *Газета Временного рабочего и крестьянского правительства, Рабочий и солдат, Звезда, Советская правда, Народное хозяйство* и др. Од коришћених зборника докумената (објављених историјских извора) читаоцима ћемо овај пут скренути пажњу на следеће: *Декреты Советской власти, том I, том III; Протоколы заседаний ВЦИК II созыва; История советской конституции (в документах) 1917–1956; Национализация промышленности в СССР; Материалы по истории СССР, том III*, итд. А што се тиче литературе, у приказу овог тома указаћемо на нека друга коришћена дела која нисмо поменули у приказу првог тома: Л. Г. Протасов, *Всероссийское учредительное собрание. История рождения и гибели*; Е. Н. Саг, *The Bolshevik Revolution 1917–1923*; С. Живанов, *Конституисање совјетске федерације. Прилози за историју социјализма*; Н. Верт, *История советского государства*; Р. Пайпс, *Русская революция*; Б. Ђуровић, *Трансформација Большевичке партије након Октобра*; Х. А. Ерицян, *Советы крестьянских депутатов в Октябраской революции*, итд.

Други том, исто као и први, почиње садржајем, али за разлику од првог, у овом тому нема никаквих уводних делова, већ се одмах прелази на главни текст рада, односно поглавља. И овом приликом напоменућемо да има свега два поглавља, која су, као и у првом тому, веома обимна, са многобројним подцелинама које у себи имају још бројних мањих подцелина.

У првом поглављу, које се зове *Из преврата у социјалну револуцију*, налазе се две подцелине. Прва, *Општи процес ослобођења*, описује власт совјета, Свевруског централног извршног комитета совјета и локалних совјета и ширење, успостављање и учвршћивање большевичке власти широм руских просторана. Осим тога, у овој подцелини читаоцима се указује пажња и на даљи и све шири ток револуционисања (большевичког преузимања) оружаних снага Русије, тј. војске старе царске Русије, и услед тога њеног растакања. Друга подцелина (*Социјално-економски преображаји*) описује даље јачање радничке контроле у предузећима, фабрикама и заводима, пасивне отпоре старих власника (капиталиста) и већег дела стручног кадра истој, пасивне отпоре које су совјетским властима пружали запослени у старим министарствима (која су после Октобарске револуције постали народни комесаријати) и другим установама (на пример банкама), сламање тих отпора од стране большевика, регулисање привреде и експропријацију, као и радничко управљање експроприсаним предузећима, фабрикама и заводима.

Друго поглавље је насловљено као *Грађанско-демократска или совјетска република*. О анти большевичкој опозицији и савезу левих есера и большевика говори се у првој подцелини под називом *Преиспитивања и прегруписавања снага*. У другој подцелини (*Уставотворна скупштина*) живо се описују предизборне активности, избори за Уставотворну скупштину, њено сазивање, рад и распуштање, тј. растеривање, од стране большевика и левих есера. На крају, говори се о Трећем конгресу совјета радничких и војничких депутата и Трећем конгресу совјета сељачких депутата. Напоменућемо још да се кроз целу другу подцелину представљају расправе око тога ко ће имати власт у Русији – Совјети у којима су већину чинили большевици и леви есери или Уставотворна скупштина у којој су већину имали есери (десна фракција и центар).⁶

⁶ То питање решено је јануара 1918. године поменутих растеривањем Уставотворне скупштине од стране большевика и левих есера и одлукама Трећег конгреса совјета радничких и војничких депутата и Трећег конгреса совјета сељачких депутата.

Трећа подцелина другог поглавља носи наслов *Драма Брест-Литовска*. У њој др Сава Живанов описује отпочињање и ток мировних преговора које су покренуле и водиле нове совјетске власти са Централним силама (Немачком, Аустро-Угарском, Турском и Бугарском) и какве последице су они остављали на руску јавност. Даље, у овој подцелини аутор описује, по Русију неповољне, немачке услове и ултиматуме за склапање мира, прекид преговора и нову немачку офанзиву на Русију у фебруару 1918. године и конфронтације у болшевичком руководству поводом тога шта треба чинити – да ли прихватити било какве немачке услове зарад спаса Октобарске социјалистичке револуције у Русији или наставити отпор, чак иако дође до пада Петрограда и Москве. Заступници наставка отпора говорили су да у случају пада поменутих градова треба наставити партизански (герилски) рат и очекивати да дође до избијања револуције у средњој и западној Европи, а нарочито у Немачкој,⁷ која ће довести до успостављања праведног мира без анексија и контрибуција и братских односа између нових социјалистичких власти свих држава у Европи, а касније и у свету.⁸ На крају, др Живанов описује усвајање становишта да мир треба потписати по било коју цену ради спаса Револуције, нове (по Русију још теже) немачке услове, пристанак на њих, потписивање Брест-Литовског мировног уговора, 3. марта 1918. Године, чиме је Русија и званично изашла из Првог светског рата (1914–1918), његову ратификацију од стране Русије и Немачке и премештање престонице Русије из Петрограда у Москву, где се и данас налази.

Последња, четврта подцелина другог поглавља, *Шта даље*, читаоцима најпре представља оснивање нове државне војске (будући да се стара армија наслеђена од царске Русије распала пред немачком офанзивом у фебруару 1918), под именом Радничко-сељачка Црвена армија и дилеме каква она треба бити – да ли армија добровољаца, тј. демократска револуционарна армија наоружаног народа, са изборним колективним командним кадром или регуларна армија на основама опште војне обавезе и централистичког уређења командовања и потчињавања и супротстављене планове болшевика и левих есера о економској организацији и планирању у Русији, што је представљало даље разилажење између дотадашњих савезника – болшевика и левих есера које је, иначе, почело још потписивањем Брест-Литовског мировног уговора са којим се леви есери нису слагали. У наставку описује се победа заступника гледишта да армија треба бити регуларна са општом војном обавезом и централистичким командовањем и потчињавањем, црвени (болшевички) и бели (анти болшевички, контрареволуционарни) терор који су се нарочито распламсали након избијања отвореног грађанског рата у Русији између совјетске власти (црвених) и њених противника (белих), средином маја 1918. године,⁹ па све до краја поменуте године, недостатак хране у Русији, увођење прехранбене диктатуре и насилних откупа на селу да би се прехранило градско

⁷ Заступници наставка отпора су заиста веровали да је избијање социјалистичке револуције у Европи веома близу.

⁸ Што се тиче држава у свету, руски болшевички револуционари су очекивали да социјалистичка револуција избије нарочито у Сједињеним Америчким Државама (САД).

⁹ До тада су постојали ограничени устанци и побуне белих против совјетске власти (црвених) нарочито у козачким областима Дона и Кубана.

становништво и коначни разлаз и сукоб бољшевика са левим есерима¹⁰ који су, почетком јула 1918, подигли неуспешни оружани устанак против бољшевика. На крају, аутор је описао заседање Петог конгреса совјета радничких, сељачких, војничких и козачких депутата, доношење првог устава совјетске Русије (18. јула 1918. године) и његове одредбе.

На крају, после поглавља, налази се епилог кога је аутор насловио као *Плиме и осеке Револуције. Од демократије совјета ка једнопартијској диктатури*. У њему је др Сава Живанов пренео нека виђења Октобарске револуције од стране одређених сведока и њено виђење у данашњици од стране обичних људи и историчара. Даље, у епилогу је дао и уопштени преглед Руског грађанског рата и стране интервенције у Русији (1918–1922) као и Руско/совјетско-пољског рата (1920–1921) и прерастање, услед два поменута рата, совјетске бољшевичке власти од демократије совјета ка једнопартијској диктатури. На крају, у епилогу, описана је и коначна победа совјетске власти (црвених) у Грађанском рату и прерастање совјетске Русије (чији је званични назив био Руска Совјетска Федеративна Социјалистичка Република – РСФСР) у Савез Совјетских Социјалистичких Република (СССР).

Рећи ћемо да друга књига (други том) др Саве Живанова о Црвеном октобру, исто као и прва, на складан и жив начин представља читаоцима догађања која су довела до коначне победе совјетске власти (црвених) и њихово учвршћивање на власти која је потрајала идућих седам и по деценија, све до 1991. године. Поновићемо истим речима као и у приказу првог тома да ова књига може послужити као драгоцен извор информација и извор сазнања за све оне који желе да разумеју историјске процесе у Русији који су довели до темељне промене њеног државног и друштвеног уређења.

Поменућемо још и то да прва и друга књига о Црвеном октобру представљају завршни део много шире колекције дела др Саве Живанова о догађајима у Русији од 1914. до 1918. године. Наиме, пре ових књига др Живанов је написао дела под називом *Пад Руског Царства* (у два тома) која покрива период од избијања Првог светског рата и укључивања Русије у њега 1914. године до завршетка Фебруарске револуције и пада монархије почетком 1917. године, и *Русија 1917.* (такође у два тома) која описује период у Русији у 1917. години између Фебруарске и Октобарске револуције. А као увод у поменуту колекцију исти аутор је написао још једну књигу под именом *Русија на прелому векова (Последње деценије императорске Русије)* у којој је дат преглед историје Русије од завршнице Кримског рата 1855–1856. године¹¹ до почетка Првог светског рата 1914. године.

После епилога следи индекс имена за први и други том и каталогизација друге књиге (другог тома) у Народној библиотеци Србије. За разлику од прве књиге која не садржи ништа слично, ова друга књига садржи одређени број табела. Њен издавач је Службени гласник. Штампана је у 500 примерака, а извршни издавач је „Гласник штампарии“ из Београда.

¹⁰ Коначни разлаз бољшевика и левих есера уследио је због поменутих мера бољшевика према селу: прехрамбене диктатуре и насилног откупа.

¹¹ Кримски рат је трајао од 1853. до 1856. године између Русије са једне и Турске, Велике Британије, Француске и Пијемонта са друге стране. Завршен је поразом Русије.

S U M M A R I E S

Initiative and Recommendations for the Creation of the Single European Sky and Functional Airspace Blocks

Vitimir A. Stanković

The Single European Sky (SES) is the initiative of the European Commission, which should provide legal framework for unifying the European Sky into a whole. The European Commission has assigned the task to EUROCONTROL to provide technical support and assist in the implementation of this initiative. Airspace Block refers to the airspace of dimensions that are defined in time and space, within which Air Navigation Services are provided (hereinafter: ANS).

According to the SES terminology and definition of the term from the European Parliament and Council Regulation (EC), Functional Airspace Block (FAB) is a block of airspace based on operational requirements. It has been established regardless of national borders in which the provision of ANS and functions in relation to them have been driven efficiently and optimized with the aim of enhancing cooperation between providers in air navigation in every FAB or, where possible, to introduce an integrated service provider.

Key words: airspace, air traffic, Single European Sky - SES, Functional Airspace Block - FAB, Eurocontrol, security, air traffic control, Serbian Armed Forces, control and protection, responsibility, service providers, initiative, effectiveness, efficiency

Reflection of the Migrant Crisis on the Security of the Republic of Serbia

Nenad V. Kovačević and Mitar P. Kovač

The migrant crisis, the consequence of a deliberate plan or a set of circumstances, is in any case the event that undermines the richest confederation today - the European Union, and also all the countries that are on the migrant route. This paper analyzes the causes of the most massive contemporary "migration", as well as its consequences for the countries of the European Union, as well as other transit countries. The Republic of Serbia has the large fluctuation of migrants. Therefore, the migrant crisis is considered through the prism of a threat to its national security. The paper also presents the tendencies of further development of the migrant crisis.

Key words: migrant crisis, national security, Republic of Serbia

Media Aggression – 2002/2003 Iraq Case Study

Vojislav Gavrilović and Hatidža Beriša

The United States campaign led by the George W. Bush administration against Iraq was accompanied by media reporting that is unprecedented in the history so far. This media coverage, however, was, in most cases, unilateral and biased and it essentially had the role of a propaganda campaign that satanised Iraq and its state leadership, while simultaneously exaggerating the military capabilities of this country. After more than a year of intense propaganda, the campaign culminated in the war and the occupation of Iraq, and the media also played an important role at this stage of the attack on Iraq, this time as an informative escort for military operations aimed at achieving psychological effects in the national, foreign and oppositional auditors. The experiences from this period show that intense media destruction of the credibility of a state and its government can lead to the physical destruction of such state, which imposes the conclusion that in the modern world, that is the information age, the media can be one of the means of aggression against sovereign states.

Key words: *administration, media, campaign, propaganda, USA, Iraq*

BODLUV 2020 – the Way to Integrated Air Defense

Marcel Amstutz and Christoph Schmon

Nowadays the Air Force provides aviation police service in the framework of protection of the air space sovereignty in reduced air traffic and the protection of facilities and space, and ultimately the Air Defense. The sensors and effectors of the air and ground component of the Air Defense complement each other in the best possible way. The Air Defense equipment will reach the end of its "lifetime" in the coming years. With the BODLUV 2020 system, ground sensors and effectors are oriented to future threats and integrated into the FLORAKO radar system. Thus, the Air Defense concept will change - from the nonintegrated to the integrated Air Defense. With the BODLUV 2020 system, a precondition for a significant increase in efficiency and effectiveness and freedom of action in the air space is achieved.

This text was originally published in the Swiss Armed Forces journal *Military Power Revue* no. 1/2015, p. 19-33, under the heading "BODLUV 2020 - Auf dem Weg zur integrierten Luftverteidigung."

Key words: *protection of air space sovereignty, Air Defense (AD), BODLUV 2020 (AD ground component), degree of networking of parts of BODLUV 2020 system, nonintegrated and integrated AD, M Flab, STINGER, RAPIER (TRIO)*

Contemporary Understanding of National Security

Gavrilo Ostojić and Dragan Mitrović

The end of the Cold War and the disappearance of the danger from the Soviet Union and its disintegration itself have brought new dilemmas about the notion of security. Security studies in Europe and the United States have shifted their focus from the state

survival (the so-called "hard security") to the care for economic prosperity (the so-called "soft security"). Asymmetric security threats such as terrorism and organized crime have contributed to actualization of the "soft" approach to security, that is the process of securitization of social instability, economic problems, migration problems, environmental threats, epidemic of infectious diseases and other phenomena and processes that the traditional concept of "hard" security has not recognized as security processes and phenomena.

The main subject of this paper is an attempt to offer contemporary understanding of national security, or the understanding of "soft security" through the theory of classical realism and neorealism, alternative approach to security, constructivist studies and liberal and neoliberal theories.

Key words: national security, state, human security, national interests

The Most Important Security Restrictive Agreements of the Republic of Serbia

Goran M. Vukadinović and Bojan Šnajderbek

In the last twenty-five years, the Republic of Serbia and its entire society have survived an extremely turbulent historical period – the period of bloody civil war, the dissolution of a single state, economic collapse and numerous negative social changes. Nevertheless, it was also a period of rapid democratic changes, the return of the Republic of Serbia to the international scene and, most importantly, the period in which social and political reforms were initiated. Nowadays Serbia has to be stabilized in security terms.

An accurate assessment of the content, quality and scope of the security sector reform in the Republic of Serbia is possible only after solving several theoretical, methodological and hierarchical problems. The primary methodological problem is the lack of procedures and instruments for reliable measurement of the scope of the security sector reform. The secondary methodological problem is the way of determining the time point that represents the beginning of the security sector reform in the Republic of Serbia.

In theory, it is necessary to answer the complex question of the conditionality of the scope and content of the security sector reform in the Republic of Serbia and the consequences of the civil war in the territory of the former SFRY.

Nevertheless, regardless of all the abovementioned theoretical and methodological limitations, the overall scope of the security sector reform is restricted by the numerous security restrictive agreements that the Republic of Serbia has signed since 1995 until today. Only by signing the General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina, the Republic of Serbia (FRY), as the guarantor of its implementation, has been conditioned in security terms for the first time by the relationship of the security capacities of the countries of the region that are signatories of the same agreement.

The subject of this paper is the impact of the contents of the six "greatest", that is the most important security agreements that the Republic of Serbia has signed over the last twenty years. These are: the General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina - "Dayton Peace Agreement", "Kumanovo Agreement", a status of forces agreement (SOFA), the Treaty on the destruction and prohibition of the existing weapons, the Vienna Document and the Partnership for Peace Program.

Key words: state, security, agreement, document, strategy, restriction, reform

Detecting and Securing Evidence in Criminal Processing of Criminal Acts of Economic Crime

Stanimir Đukić

Criminal methodology examines specificity of individual groups and individual criminal acts in terms of their causes and conditions, manner and means of perpetration, manifestation, tactics and techniques of perpetrators. On this basis, one finds and applies specific methods and means for their individual detection, clarification and proofing, and detection of perpetrators. Criminal methodology uses criminal-tactical and criminal-technical methods and means, adapting them to individual crimes, while also developing its own methods. This paper clarifies the notion and subject of criminal methodology as a scientific discipline of criminalistics as the science. The concept of economic criminality has been defined, and particularly the problem of criminal acts of economic crime as one of the most dangerous and most harmful forms of this negative social phenomenon. Furthermore, the characteristics of economic criminality, as well as the classification of its manifestation, have been considered. The *classic manifestation forms* and criminal activities by sectors of economic activities, which occur in all periods of development of our society, have been analyzed. They are constant with slight modifications in the way of perpetration and concealment, and *contemporary manifestation forms* of economic crime that are the result of new tendencies in social, political and economic relations. In addition, the detection of criminal acts of economic crime and the provision of evidence have been considered through the operational activities of the police that are conducted in pre-trial procedure through two basic stages: *criminal control* and *criminal investigation*. Moreover, the methodology for discovering and proving typical offenses of economic crime, that is criminal acts with basic characteristics and manner of perpetration, has been presented and analyzed, and a brief review of the legislative framework, activities and results that the police have achieved in suppressing and preventing these phenomena has been given.

Key words: criminalistics, criminal methodology, criminal act, criminality, economic crime, economy, provision of evidence, detection of criminal acts, criminal processing, interior authority (police)

Struggle Against Transnational Crime: Combating Money Laundering, Tax Evasion and Regulation of Bitcoin in Serbia

Zoran Đorđević, Ivana B. Ljutić, Dragan Ž. Đurđević and Đuro Jovanić

The research presented in this paper refers to the examination of legal and related regulations in the struggle against money laundering, tax evasion and Bitcoin in Serbia, within the framework of the national strategy for combating transnational organized crime. Logically, the national regulations of these three new phenomena are not in compliance with issues that are simultaneously related and act in synergy, which makes the struggle against transnational organized crime, and also terrorism, increasingly difficult and

uncertain, if there is not a timely response. The analysis of feedback mechanisms and negative effects of the synergy of these three phenomena in the sphere of transnational crime (money laundering, tax evasion, the expansion of the almost unknown Bitcoin) preliminarily indicates that it is necessary to introduce new regulations in this sphere within the process of reforming the legal system in Serbia and transformation to stable legal institutions based on the concept of human freedom and the rule of law. The research in this paper emphasizes the potential strategic, and also operational directions for creating and continuously developing the effective prevention of transnational organized crime in Serbia, precisely in the spheres and possibilities for the growth of transnational crime created by the expansion of Bitcoin as the real *modus vivendi* and *modus operandi* instrument for money laundering and tax evasion of great scope and risk for national, regional and global security. The paper presents significant arguments in support of the need to create integral legal regulations of the struggle directed to combating money laundering, tax evasion and Bitcoin.

Key words: transnational organized crime, threat to national and international security, strategy of combat, money laundering, tax evasion, Bitcoin, Serbia

Nutrition and Life Quality Safety

Neđeljko Jokić and Branko Tešanović

The chain: AGRICULTURE – INDUSTRIAL AND CRAFT PRODUCTION – SAFETY OF FOOD AND NUTRITION forms the basis of life quality and longevity. Proper nutrition and self-help are interdependent, and more effective by programmed implementation - they render assistance to health and treatment. Besides the fact that we live in the time of commercialization of life and an increased conflict with nature, the world is on the threshold of cataclysm because powerful people threaten to initiate a nuclear war. The rich overeat and throw food, and the poor starve - on the brink of death.

Key words: food, nutrition, self-help, chemization, toxicology, uranium, pollution, quality, economy, nature, politics, security

Harmonization of Motives and Objectives of Essential Entities of Planning Defense System Development

Vlada M. Mitić, Srđan M. Blagojević and Ranko L. Lojić

Planning the development of the defense system ensures that the defense system, that is the Serbian Armed Forces in its narrow sense, has the required capabilities to protect national interests from current and future security challenges, risks and threats. The harmonization of motives and objectives of the essential entities has the decisive influence on the results of the planning of the Serbian Armed Forces development. The entities that have the greatest influence on development planning are the nation, that is citizens, a representative political party and entities within the military (military managers and employees). The mismatch between motives and objectives of these entities for a

great many years, as well as the implementation of a poor model of harmonization, have led to a continuous reduction of the defense budget, which affected motivation of the employees and has led to the great number of members of the Ministry of Defense and the Serbian Armed Forces terminate their employment. The final effects are reflected in the decline of operational capabilities of the Serbian Armed Forces.

Key words: motives and objectives, entities of development planning, harmonization of motives and objectives, effects of harmonization of motives and objectives, motivation

Specific Requirements that Significantly Affect the Design of Military Uniform

Srboljub Nikolić, Ljubomir Dulović and Petar Prošić

This paper presents the importance of the uniform for conduct of combat operations, as well as the requirements that it must meet. It is based on uniform studies, reports by certified institutions that have tested the uniform, based on previous analyses and practical experiences of members of the Serbian Armed Forces and the Ministry of Defense of the Republic of Serbia.

Thanks to the development of technics and technology, the uniform acquires modern features. The effects of clothes on a user during the execution of combat tasks, that is the requirements that are placed when designing the uniform, which follow the modern conditions and tactics of warfare, are presented.

Key words: uniform, development, climatic and physiological factors, combat, modern warfare

Theoretical and Practical Aspects of Operational Environment in Planning Operations

Jadranko Jukić, Radovan Babić, Zoran Lunić and Saša Veličković

The operational environment has eight dimensions. Each of them affects the way they combine, create sequences and perform military operations. Commanders should change and coordinate the organization of forces, apply different capacities and support missions, and all of that with the aim to deal successfully with a complex environment.

Operations are planned, prepared and performed in complex conditions and under the influence of different circumstances and factors. The operational environment is the set of conditions in which the forces are used in an operation on the basis of the commander's decision and it affects its final outcome.

The success of an operation depends on the success in the simultaneous integration of all instruments of national power in the multidimensional sphere of the operational environment. Therefore, the operational environment has a physical, military, timely, political, social, economic, technological and informational dimension. Due to its continuous internal dynamics and mutual interaction, the degree of effect of the mentioned dimensions is different and time variable with respect to projection, sustainability and overall results of the forces used. Comprehension of the operational environment is crucial for the outcome of an operation.

The dimensions of the operational environment are analyzed in the Doctrine of the Serbian Armed Forces Operations, the Army Doctrine and the Instructions for Operational Planning and Functioning of the Commands in the Serbian Armed Forces, while in other doctrinal documents they are not analyzed in great detail. There are certain differences in the mentioned documents in defining the contents, which are the subject of further consideration in this paper.

Key words: planning operations, operational environment, operational framework, dimension of operational environment

Moral Development and Moral Education as an Aspect of the Overall Development of Personality in the Defense of the Country

Mane Narančić

Moral development and moral education represent a very important factor in the development and formation of personality. By preventive action in upbringing children, and later the youth and adults, every society creates useful members that it can rely on and who will be a healthy nucleus for creation and development of a family. Following the traditional values imposed by morals, social environment, the family as the pillar of the society, each society gets a new quality that is created and contributes to the fact that members of the community assume a key role in its development and preservation in the future. All factors are mutually important and dependent, and the result is visible if everyone at their level contributes to the system being successfully developed and transformed.

Key words: morals, moral norms, moral awareness, positive will, moral education, moral development

Air Force Fire Support to the Land Forces in an Offensive Operation

Željko M. Marinković, Rade V. Slavković, Božidar M. Cmiljanović

The increase in the range and destructive power of weapons has led to a change in the way operations are planned and performed. In the initial period of a conflict, there is the intention to produce decisive effects by actions from the airspace on the enemy, in order to create the conditions to launch ground operations. In order to achieve the desired conditions that would be adequate to invested efforts, while avoiding their own losses, it is necessary to harmonize activities according to target, place and time between the Air and Land Forces units.

Key words: operations, Air Force fire support, conduct of operations

Hybrid Threats to the Security of the Republic of Serbia

Dejan S. Stojković

The subject of the study of this paper are hybrid threats to the security of the Republic of Serbia, and they have been examined by the following elementary contents: the concept and characteristics of hybrid threats, the threat to the security of the Republic of

Serbia by hybrid threats and hybrid threats countering. The objective of the research was to determine what hybrid threats are, how they affect the security of the Republic of Serbia, and which methods and measures should be taken to counter these threats. The results of the research have shown that hybrid threats are not a new phenomenon, that the security of the Republic of Serbia has already been threatened by hybrid threats, and that they will threaten its security in the future. Therefore, it is necessary to establish an effective and efficient security and defense system that will be able to protect the security and defense interests of the Republic of Serbia by implementing a comprehensive approach.

Key words: hybrid threats, hybrid warfare, security, defense, comprehensive approach

Unlimited Warfare – Chinese Perception of Modern Warfare

Nebojša Nikolić

The end of the 20th and the beginning of the 21st century is recognizable by the great changes and dynamics of these changes in different spheres of human activities. One of such spheres is the field of defense and security. Once again, a classical critical attitude that the military usually prepare for the past war is being on an authenticity test. The main message of this view is that the understanding of the present and prediction of the future is the consequence of the experience so far and the well-known knowledge collection. This warning truth is, of course, known to researchers in the field of defense and security and being such it is the driving force for acquiring insight into the physiognomy of contemporary wars and conflicts. One of the first steps on this way is authentic identification of relevant factors. Observations and analyses of the physiognomy of contemporary conflicts point to consideration of important differences in relation to the already known understanding of the phenomena of war and conflict in general. Due to abundance and specificity of new factors and emerging forms of contemporary conflicts, researchers are prone to introducing new terms that would mark this new reality.

This paper presents a Chinese view of the specificity of modern warfare known as the concept of unlimited warfare. The analysis of the concept of unlimited warfare points to great similarities to the concept of hybrid warfare that is somewhat newer. The special value of the concept of unlimited warfare and its characteristic of being interesting from the perspective of researchers and experts in our country is reflected in the specificity of the time period of its occurrence.

Key words: unlimited warfare, unconventional warfare, hybrid warfare, special warfare, security, decision-making

Economic and Energy Aspects of Hybrid Threat to National Security

Miroslav Mitrović

Hybrid warfare as not entirely new concept that has been intensively implemented in the modern practice, finds its interpretation in the diversity of conflict dynamics, nonlinearity of interest flow, multiple levels of subjects and responsible entities, an unarmed

and unconventional character and the tendency towards departure from the classic "Clausewitz" theory of warfare. The diversity conflict forms, which have the goals that can be identified with the war ones, contributes to the fact that we characterize phenomena which lead to domination and reduction of general and defensive capacities of opponents as a form of hybrid warfare. Hence the dilemmas that arise around the constant struggle for economic and energy resources. From the point of view of the subjects involved in this struggle of interest the questions arise whether the expressed tendency for dominance in economy and energetics represents a form of hybrid warfare and when economic and energy interests overtake the principles of an open market and become a hybrid threat to national security. A particular point of view of the abovementioned issues is highlighted in relation to small and developing countries, which are located in specific regions and have complex foreign policy relations, such as the Republic of Serbia.

Key words: hybrid warfare, economic security, energy security

Violent Regime Change as the Contents of a Hybrid Warfare

Miloš R. Milenković

Having in mind its destructive potential, warfare is a socially very sensitive and significant issue, which has experienced its transformation and definite expansion in recent years. The term hybrid warfare, which certainly exceeds the present knowledge of the form and contents of warfare, has been in frequent use lately. The actuality of the use of the term hybrid warfare and its still insufficiently conceptual definition, both in theory and practice, indicates the need for scientific research of the phenomenon itself, primarily through the ways of its manifestation. Without going in more detail about the problems of its definition, which is frequently discussed in the academic community, the focus in this paper will be on the presentation of well-known forms of violent regime change, which can be a segment of a wider action such as hybrid warfare. A special emphasis will be placed on the analysis of coup d'etat, revolution, uprising, as well as military intervention for the sake of overthrowing. Although all these forms of overthrow can be viewed separately, they can undoubtedly be regarded as a segment of hybrid warfare. The concrete choice of violent regime change form and probability of its execution depend on a number of factors, which can be determined on the basis of the analysis of their individual characteristics.

Key words: coup d'etat, revolution, uprising, military intervention, hybrid warfare

Financing National Defense and Security – Serbia and EU Countries

Violeta M. Babić and Igor Lukić

The process of globalization affects almost all aspects of international relations, and the existing defense and security systems should respond to uncertainty, surprises and unpredictable situations. The end of the Cold War has led to the reduction of the armed forces and their restructuring, and also to the transfer of quantity into quality. Therefore, the reform

process and significant financial resources that the state should provide are required. Despite the recommendation that states should allocate funds in the amount of 2% of gross domestic product (GDP) for defense, the economic crisis, security risks, threats and challenges are the reason for decline in defense and security spending in many countries. This trend is also visible in the EU and NATO member countries. The developed countries allocate more funds for national defense and security than the countries which are in the process of transition. Until 2012 the Republic of Serbia allocated 2.2% of GDP from the budget for defense, and in 2013 this expenditure began to rise to the level of 2.4% of GDP, which is more than the average of the European Union and the majority of its member countries.

Key words: *defense, security, costs, budget*

The Effect of the Land Forces Defensive Operations Types on Organization of Nutrition of the Serbian and US Armed Forces Members

Vladimir T. Katančević, Rade Slavković and Slaviša Arsić

The state war potential depends largely on the capacity to adequately use economic, commercial, industrial resources and reserves. Directing the mentioned resources to the right place, in the right amount and at the right time, is the essence of efficient logistic support to all types of operations. The complexity of providing logistic support has grown in parallel with the complexity of operations, as well as the unpredictability of the conditions in which they are performed. The impact of technical and technological development, modernization of arms and military equipment and great dynamics of changes in the external environment have created the need for rapid use of the armed forces and imposed the problem of providing conditions for timely and uninterrupted supply of units with material resources and their sustainability.

Levels and types of operations of the armed forces affect the creation of prerequisite for providing logistic support, and thus nutrition of the personnel engaged in their performance. Nutrition should be in compliance with combat conditions. Therefore, some types of operations impose smaller or greater complexity and dynamics in performing tasks of logistic functions of general logistics and supply.

Key words: *Land Forces defensive operation, logistic support, food, nutrition*

Information and Communication Technologies and Internet implementation in Insurance Services Distribution

Tatjana Piljan, Ivan Piljan and Dušan Cogoljević

The objective of this paper is to present the importance of information and communication technologies (ICT) for the development of insurance companies business, and in particular distribution of insurance products that relies on ICT, primarily

the Internet. The special place here is reserved for internet marketing, which is most commonly used in insurance companies.

Mobile communications introduce the biggest changes in e-commerce. Nowadays their distribution among consumers offers great opportunities for service providers. Currently, insurance companies in our country do not offer their services through this specific communication channel. However, in the very near future changes can be expected in this sphere because preconditions for such activity already exist in Serbia today. This is supported by the information that certain insurance companies in the countries in the region have already activated their first applications for smartphones, and similar applications for banking already function in Serbia.

Key words: insurance, marketing, distribution, e-commerce, e-insurance, Internet marketing, mobile communications

Possibility to Manage Portfolio Risk of Securities

Snežana Lj. Krstić, Anja P. Gligić Savić and Jovana P. Gligić Dumonjić

The instability that exists permanently in financial markets and risk rise have led to the need to manage risks in financial activities. The objective of this paper is to show how diversification of securities portfolio can lead to a portfolio that has the best characteristics, eliminating non-systemic risk. The main motive for this paper is the fact that the majority of investors do not have a positive attitude towards risk because it diminishes the marginal benefit of wealth, and the goal of investors is the maximum return on investment.

Key words: financial risk, investment portfolio, market diversification

United Nations – Organizational Resilience Management

Slavimir S. Nikolić

UN peacekeeping missions function in operational environments and security conditions that impose the obligation to have organizational resilience management system in the case of emergencies and destructive events. The terrorist attack on the headquarters of the UN mission in Iraq in 2003 and the disastrous earthquake that devastated the UN mission headquarters in Haiti in 2010 have warned of an objectively bad situation in the international organization on organizational resilience and business continuity management. Even after the negative reports of the UN internal controls from 2011, which warned of a bad situation in this sphere, the international community started implementing the *Organizational Resilience Management System (ORMS)* in 2014. This system virtually unifies and puts under the joint control the existing security and operational management mechanisms of organizational resilience - whereby a realistic assessment of efficiency of its implementation can only be expected after a new significant emergency, crisis or destructive event occurs.

Key words: business continuity, crisis management, peacekeeping missions, organizational resilience, emergencies, UN

Risk Management in the Function of High-quality Corporate Governance

Milenko Dželetović

Corporate governance, as one of the greatest innovations in strategic management, has been recognized as a "tool" aimed at effective and efficient maintenance and acquisition of competitive advantage in the work of a joint-stock company. Corporate governance is a management instrument that provides a structure that can adequately define objectives and provide all the necessary resources which will lead to achievement of these goals and constant performance measurement. Creating a structure for effective decision-making, companies reduce the risk of adverse effects from the external and internal environment of the organization, they use resources in a more rational way and have easier access to fresh capital. After the events that happened in the global financial system in the period 2007/2008, all organizations render incomparably greater significance to risk and risk management.

The objective of this paper is to emphasize the importance of the link between corporate governance and risk management through the example of "Telekom Srbija" Belgrade as an example of the company that through active risk management has improved processes and strategies as the most important areas of its operation.

Key words: corporate governance, risk, risk management

Process Management and Integrated Management Systems

Duško R. Jovanović, Nikola J. Milenković and Bojan M. Dumonjić

The growing interest in the topics of management systems, as well as the concept of their integration in different organizational systems, has led to the need to clarify the basic concepts and concepts related to them. This paper will explain the basic concepts, the relationship and significance of the process, as well as the place and importance of process management in integrated management systems.

Key words: process, control, management, integrated

Mass Informative-operative Activity in the Function of Prevention and Prevision of Terrorism – Concept Design

Dragan G. Živković

An analysis of contemporary trends and developments in the international scene, particularly the analysis of security risks, as well as forms of threats to the safety of people, property and the state as a whole in the second half of the 20th century, indicates a certain transformation of the term "security". It loses military character, in response to aggression, and gains defense character from all other forms of security

threats. All analyses indicate that it is unlikely that the world wars will be caused and waged by classical war means, and thus such forms of threats to security.

The intensification of terrorist activities, both globally and regionally, from the beginning of the 21st century, further confirms the thesis that this form of threat to security becomes dominant. What is evident is that terrorism is more and more present as a contemporary form of pressure in the function of achieving a certain goal. The greatest danger to Southeast Europe, as well as the whole humankind, is global terrorism having religious base with far-reaching interests of a religion in relation to the other, and in the final stage a culture in relation to the other. According to its manner of action, non-selectivity, brutality and fanaticism of the actors themselves, terrorism can be classified as one of the last evils for the world security and lives of people on the earth.

What is specially emphasized in this paper is the main character of informative-operative activity - continuity of duration. The focus is on the contents of informative-operational work, the manner and scope of the engagement of people, forces and resources in an informative-intelligence operation in counter-terrorism actions in urban environments.

The basic assumption of successful prevention and prevision of terrorist activities is, first and foremost, to take the initiative, which terrorists generally have in their hands (by their goals, time and engaged forces). One of the main forms of achieving this goal is timely information. The information on plans, intentions, objectives, time of action and other elements of terrorist activities is the main basis for successful prevention of terrorist activities. Therefore, it can be said that the existence of a well-organized informative-intelligence activity, as the function of knowledge, implies successful prevention, and thus successful countering terrorist activities in urban environments.

Key words: informative-intelligence work, prevention, prevision, terrorist activity, urban environment

The Notion of Jihad in the Activities of the Islamic State

Milan Vukelić

Despite the refusal of the United States and their allies to accept the fact that religion can play an important role in international relations, the crisis in the Middle East has brought the Islamic State (ISIS, ISIL, DAESH) organization in the forefront, whose goals are the creation of the caliphate, a religious state that has no boundaries and which should encompass the whole world. The United States and the European Community have joined this conflict resolute to prevent the spread of this organization, both in the Middle East region and further, without paying too much attention to the very ideology it leads and uses to justify its actions.

There is an effort in this paper to explain how the phenomenon of jihad plays an important role in the Islamic world and how much it affects the actions of the Islamic state itself.

Key words: jihad, Islam, caliphate, Islamic State, Muslim

Islamic Extremism and Fundamentalism in Raska as a Threat to Serbian Political System

Sokol Tasić and Srđan Blagojević

Islamic extremism, motivated by Islamic fundamentalism as a political ideology has emerged and strengthened in Raska. This phenomenon deserves a serious approach and preventive action of the wider community, scientific circles, political and intellectual elite. The conditions of its creation, duration, the way of organization and direct connections with Islamic fundamentalists in the region and the world point to a possible direct threat to security, as one of the functions of the political system of the Serbian state.

Key words: political system, security, threat, Islamic extremism and fundamentalism

War Propaganda in Vojvodina During World War II

Predrag M. Vajagić

During the Second World War, war propaganda was characterized by the use of mass media such as films, radio, newspapers and posters, which were used as a special type of weapons in the war. At the same time, the propaganda included the national public and the enemy, and it was used by all warring parties. War propaganda techniques and tools were also used in the territory of Yugoslavia, where their use can be considered at a local level.

This paper describes the specifics of war propaganda in three occupation zones of Vojvodina, as well as the propaganda used by the anti-fascist Partisan movement. The common characteristic of all these propaganda activities is that they were viewed as an effective means of achieving war goals.

Key words: war propaganda development, propaganda organization, propaganda means, propaganda objectives

Ликовно-графички уредник
мр *Небојша* Кујунџић
nebojsa.kujundzic@mod.gov.rs

Језички редактор
Добрила Милетић, професор

Техничко уређење
Звезда Јовановић

Преводацац на енглески језик
Душанка Пивљанин, професор

Тираж 185 примерака

Штампа: ВОЈНА ШТАМПАРИЈА БЕОГРАД, Ресавска 40б

УДК – Народна библиотека Србије

ВОЈНО ДЕЛО је интердисциплинарни научно-теоријски часопис Министарства одбране Републике Србије који излази двомесечно. Представља отворени форум за презентовање и стимулисање иновативног промашљања о свим аспектима и нивоима безбедности и одбране. Гледишта и ставови аутора изложени у ВОЈНОМ ДЕЛУ не одражавају нужно званичну политику или став Министарства одбране Републике Србије и Владе Републике Србије. Сви текстови у овом издању смеју се репродуковати, у делу или целини, без претходног тражења одобрења. Редакција ВОЈНОГ ДЕЛА задржава право редиговања текстова.